પ્રસ્તાવના

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના સમગ્ર જીવનનો અને ઉપદેશનો સંક્ષિપ્ત સાર આચારમાં સંપૂર્ણ અહિંસા અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં અનેકાન્તવાદ છે. ભગવાન મહાવીરના સંપ્રદાયના આચારને અને શાસ્ત્રના વિચારને આ બે તત્ત્વોના–અહિંસા અને અનેકાન્તવાદના ભાષ્યરૂપે સમજવા જોઈએ એવો વિદ્વાનોનો નિષ્પક્ષ મત છે.

આ દૃષ્ટિએ જૈનધર્મ આચારવિચારપ્રધાન છે. આચારધર્મને જીવનમાં ઉતારવા માટે વિચારબળને કેળવવાની જરૂર રહે છે. વિચારબળને કેળવવાનાં અને લોકજીવનને વિચારશીલ બનાવવાનાં અનેક કારણોમાં વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ એ એક કારણ છે.

વ્યાખ્યાનનું વર્ચસ્વ ટકાવવા માટે અને વ્યાખ્યાનનો પ્રભાવ જનસમાજ ઉપર પાડવા માટે વ્યાખ્યાતાએ આચારધર્મને જીવનમાં ઉતારવો પડે છે અને જ્યારે વ્યાખ્યાતા આચારધર્મી બને છે ત્યારે જ તેમના વચનનો લોકસમાજ ઉપર પ્રભાવ પડે છે. બાકી આચાર વિનાનો વિચાર પ્રાયઃ નિષ્ફળ જાય છે.

પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાનસંગ્રહ સ્થા૦ જૈન સમુદાયના ગૌરવસમા શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય પૂજ્યશ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજશ્રીએ રાજકોટ ચાતુર્માસમાં આપેલાં ક્રમિક વ્યાખ્યાનોનો શુભ સંગ્રહ છે. આ વ્યાખ્યાનોને જનસમાજ સમક્ષ ઉપસ્થિત કરનાર અને જૈનધર્મનો મર્મ સમજાવનાર મહારાજશ્રીની વ્યાખ્યાનશૈલી અને પ્રતિપાદનશૈલી કેવી યુગાનુસારી, બોધક, પ્રેરક અને સચોટ અસર કરનારી છે તે આ શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાનોના વાચન-મનન ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે.

પ્રત્યેક વ્યાખ્યાન ત્રણ વિભાગમાં વિભક્ત થએલ છે. આદિમાં પરમાત્માની પ્રાર્થના વિષે, મધ્યમાં શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાંના મહાનિર્ગ્રંથીય–અનાથીમુનિના–અધ્યયન વિષે અને અંતમાં ચરિતાનુવાદરૂપે શ્રી સુદર્શન ચરિત્રનું નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે.

પ્રારંભમાં કવિ વિનયચંદ્રજી કુંભટ કૃત ૨૪ તીર્થંકર-પ્રાર્થના વિષે આધ્યાત્મિક રીતે પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે અને પ્રાર્થનાનું જીવનવિકાસમાં કેટલું મહત્ત્વનું સ્થાન છે તે બતાવવામાં આવેલ છે.

જીવનને નિયમિત અને પ્રભુમય બનાવવામાં પ્રાર્થના એક આવશ્યક અંગ છે. જો કે, આજના બુદ્ધિવાદના જમાનામાં શ્રદ્ધાભાવનો લોપ થતો જાય છે અને તેનું સ્થાન તર્ક લેતો જાય છે પણ જે તત્ત્વની શોધમાં બુદ્ધિ પણ બુઠ્ઠી થઈ જાય છે અને તર્ક પણ પાછો ફરે છે તે તર્ક અને બુદ્ધિથી પર અગમ્ય આત્માના અસ્તિત્વ વિષે પણ નાસ્તિકતા ઉદ્ભવે છે તો પછી પરમાત્માની પ્રાર્થના વિષે આસ્તિકતા ક્યાંથી હોય ? ભલે નાસ્તિકવાદની દૃષ્ટિએ પરમાત્માની પ્રાર્થનાનું મૂલ્ય કાંઈ ન હોય પણ જેમને પરમાત્મા અને આત્મા પ્રતિ અચલ શ્રદ્ધા છે તેમને માટે પ્રાર્થના એ તો વિકારવિષને દૂર કરવાનું જીવન-ઔષધ છે. પૂજ્યશ્રી પણ પ્રાર્થનાને જીવનસાધનાનું એક મુખ્ય અંગ સમજી પ્રત્યેક કાર્યમાં તેને મહત્ત્વ આપે છે. પૂજ્યશ્રીએ પ્રાર્થના વિષે પોતાના જે મૌલિક વિચારો વર્ણવ્યા છે તે પ્રત્યે વાચકોનું અમે ખાસ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનું શ્રી જિનાગમમાં ઘણું જ મહત્ત્વનું સ્થાન છે. ભગવાન મહાવીરે જગતકલ્યાણ માટે અંત સમયે જે અમૃતવાણી ઉપદેશેલી છે અને જે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રને નામે ઓળખાય છે, તે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રને સમસ્ત પ્રવચનનો સાર કહેવામાં આવે તો તેમાં કાંઇ ખોટું નથી. આ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં મહાનિર્ગ્રન્થીય અધ્યયનનું સ્થાન તો કોઇ અપૂર્વ જ છે. સિદ્ધાન્તસાગરને આ અધ્યયનરૂપી ગાગરમાં ભરી દેવામાં આવેલ છે. આ અધ્યયનમાં જે કાંઇ કહેવામાં આવ્યું છે, તેનો સાર માત્ર એટલો જ છે કે, 'દ્રવ્યથી અને ભાવથી તમારા ડૉક્ટર તમે પોતે બનો.' આ પ્રમાણે પોતાના ડૉક્ટર પોતે બનવાથી કોઈના શરણે જવાની-કોઈની લાચારી કરવાની જરૂર નહિ રહે. આત્માની શક્તિથી આધિભૌતિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક એ ત્રણે પ્રકારનાં સંતાપ શમી જાય છે. આ રીતે આ અધ્યયનમાં આત્મિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાનું-અનાથ છતાં વિચારણાના બળે સનાથ બનવાનું-દૃષ્ટિબિંદુ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવામાં આવેલ છે. અનાથી મુનિએ શ્રેણિક રાજાને આત્મિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાનો-પરપદાર્થોની અનાથતાને દૂર કરી 'સનાથ' બનવાનો જ ઉપદેશ આપ્યો હતો. જ્યાંસુધી આત્મા પરપદાર્થોની ગુલામી છોડતો નથી ત્યાંસુધી તે સ્વતંત્ર બની શકતો નથી પણ પરપદાર્થોને પરવશ રહે છે અને પરવશતા-પરાધીનતા એ જ મોટું દુઃખ છે. દરેક પ્રકારના સુખનું મૂળ કારણ આત્મિક સ્વતંત્રતા છે અને દુઃખનું કારણ આત્મિક પરતંત્રતા છે અને એટલા જ માટે સનાથ મુનિએ રાજા શ્રેણિકને આત્મિકસ્વતંત્રતાનો બીજમંત્ર સંભળાવ્યો હતો કેઃ—

अप्पा कत्ता विकत्ता य, दुहाण य सुहाण य ।
अप्पा मित्तममित्तं य, दुप्पट्ठिय सुप्पट्ठियो ॥

—(ઉ. અ. ૨૦-૩૭)

અર્થાત્—આ આત્મા જ સુખ-દુઃખનો કર્તા તથા હર્તા છે. અને આત્મા જ પોતાનો મિત્ર કે શત્રુ છે. ગીતામાં કહ્યું છે તે પ્રમાણેઃ-

उद्धरेदात्मनात्मानं, नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धु-रात्मैव रिपुरात्मनः ॥

અર્થાત્—આત્મદ્વારા જ આત્માનો ઉદ્ધાર કરો. આત્મદ્વારા આત્માનું પતન ન કરો. આત્માના સંકલ્પદ્વારા જ પદાર્થોની પરવશતા છોડી આત્માને સ્વતંત્ર-સનાથ બનાવો અને નિષ્કામ સંકલ્પદ્વારા આત્મસિદ્ધિ સાધો એ જ આ અધ્યયનનો સંક્ષિપ્ત સાર છે.

આત્માને સ્વતંત્ર-સનાથ બનાવવાનો સનાથ મુનિએ જે વિજયમંત્ર સંભળાવ્યો છે તે વિજયમંત્રને જીવનમાં તાણાવાણાની માફક વણવા માટે જીવાત્માઓએ આધ્યાત્મિક વિકાસ કેવી રીતે કરવો જોઇએ તે વિષે પૂજ્યશ્રીએ વ્યવહાર અને નિશ્ચયની દૃષ્ટિએ જે શાસ્ત્રીય ગવેષણા અને વિદ્વત્તાપૂર્વક પ્રવચન કરેલ છે તે ઉપરથી શાસ્ત્રની મહત્તા અને તેની અપૂર્વતા ખ્યાલમાં આવ્યા વગર નહિ રહે. શાસ્ત્રના આ મંથન વિષયને પૂજ્યશ્રીએ ગીતા, ઉપનિષદ, શાંકરભાષ્ય, બૌદ્ધદર્શન, કુરાન આદિના પ્રમાણોદ્વારા અનેકાન્તવાદની દૃષ્ટિએ સ્પષ્ટ રીતે પરિસ્ફુટ કરી પોતાના અનુભવજ્ઞાનનો આ વ્યાખ્યાનમંથનમાં નિચોડ-મધ દીધો છે એમ કહીએ તો કાંઈ અતિશયોક્તિભર્યું નથી.

વ્યાખ્યાનના અંતમાં, ધર્મતત્ત્વને સરલતાપૂર્વક સમજાવવા માટે સુદર્શન શેઠની ચરિત્રકથા આલેખવામાં આવી છે. ભગવાનની ગંભીર વાણી જ્યારે સીધી રીતે સમજમાં આવતી ન હોય ત્યારે સાધારણ જનસમાજ સમજી શકે એ માટે ચરિત્રકથાનો આશ્રય લેવો પડે છે. ચરિત્રને પ્રથમાનુયોગ કહેવામાં આવે છે અર્થાત્ પહેલી શ્રેણિના બાળ જીવોને માટે આ ચરિતાનુયોગ બહુ લાભપ્રદ છે. આ ચરિત્રકથામાં ગૃહસ્થશિરોમણિ સુદર્શન શેઠની શીલ કથા આપવામાં આવી છે. આ કથામાં મુખ્યતયે જો કે શીલનું વર્ણન છે પણ તેની સાથે સંબંધ ધરાવતા દાન, તપ અને ભાવનું પણ ગૌણરૂપે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આ કથાત્મક ચરિત્રકથનમાં ગૌરક્ષા, નગરવ્યવસ્થા, સંતતિનિયમન, બ્રહ્મચર્ય, શિક્ષાપ્રણાલી, માનવજીવન, જૈનધર્મની વ્યાપકતા આદિ જીવનસ્પર્શી વિષયોને એવી રીતે પ્રાસંગિક ચર્ચવામાં આવ્યાં છે કે જાણે સુદર્શન શેઠ સમાજસુધારક, રાષ્ટ્રવિધાયક અને ધર્મનાયક તરીકે સમાજસુધારણા, રાષ્ટ્રવિકાસ અને ધર્મવિષયક અનેક વાતોનો જનસમાજને કર્ત્તવ્યબોધ કરાવતા હોય એમ લાગે છે.

આ રીતે સુદર્શન શેઠની ચરિત્રકથાદ્વારા સામાજિક, રાષ્ટ્રીય અને ધાર્મિક જીવનને સ્પર્શતા વિષયોનો, વ્યવહાર અને નિશ્ચયની દૃષ્ટિએ મર્યાદિત સાધુભાષામાં, સર્વાંગીણ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થના, સનાથ-અનાથ વિષે શાસ્ત્રવિચાર અને સુદર્શન શેઠના ચરિત્રનો એવો સુંદર સુમેળ સાધવામાં આવ્યો છે કે જાણે એ ત્રણેય વિષયોનો પારસ્પરિક સંબંધ સંકળાએલો જ હોય એમ જણાય છે.

જૈનધર્મ કેટલો બધો વ્યવહાર્ય અને વ્યાપક છે અને વિશ્વધર્મમાં તેનું કેટલું મહત્ત્વનું સ્થાન છે તે આ વ્યાખ્યાનસંગ્રહમાં પ્રતિપાદિત અહિંસા અને એકાન્તવાદના સિદ્ધાંતથી જણાઇ આવશે. જૈનધર્મ એ કોઇ ધર્મનો પ્રતિસ્પર્ધી ધર્મ નથી પણ તે ધર્મ આચારમાં ઉતારવાનો ધર્મ છે અને એ દૃષ્ટિએ જૈનધર્મ અમુક જાતિનો કે અમુક વ્યક્તિનો ધર્મ નહિ પણ બધાનો આચરણીય-આદરણીય ધર્મ છે. જૈનધર્મનો અહિંસાવાદ એક બાજુ પ્રાણીમાત્રને સુખી જીવન ગાળવાનું અભયદાન આપે છે અને બીજી બાજુ તેનો અનેકાન્તવાદ બધાંનો આંતરકલહ શાન્ત કરે છે. અહિંસા અને અનેકાન્તવાદ એ જૈનધર્મની બન્ને બાજુઓ છે. અહિંસા અને અનેકાન્તવાદ એ બે જૈનધર્મના મહાન્ સિદ્ધાન્તોનું આ વ્યાખ્યાનસંગ્રહમાં સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરાંત પુનર્જન્મ, આત્મસિદ્ધિ, લેશ્યા આદિ આધ્યાત્મિક વિષયો ઉપર પણ સુંદર પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે.

સંક્ષેપમાં ધર્મ, નીતિ, સમાજસુધારણા, રાષ્ટ્રીયવિકાસ આદિ વિષયોદ્વારા જીવનવિકાસનો રાજમાર્ગ બતાવવામાં અને જૈનદર્શનનાં પ્રાણભૂત સિદ્ધાન્તોદ્વારા જૈનત્વનું રહસ્ય સમજાવવામાં સહાયભૂત નીવડે એવો આ વ્યાખ્યાનસંગ્રહ છે. જૈનધર્મ કેટલો બધો વ્યવહાર્ય અને વ્યાપક છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ, આ વિદ્વતાપૂર્ણ વ્યાખ્યાનોના વાચન-મનન કરવાથી આવ્યા વગર નહિ રહે.

આ વ્યાખ્યાનસંગ્રહના પ્રકાશનનો મુખ્ય હેતુ જૈનધર્મનાં મૂળભૂત સિદ્ધાન્તોનો પ્રચાર થાય એ છે. અને સાથે સાથે સાધુસમુદાય ઓછો હોવાને કારણે જે નાનાં ગામડાંઓમાં

કે નગરોમાં કે જ્યાં સાધુઓનાં ચાતુર્માસ થતાં નથી અને દરિયા પારના દેશોમાં કે જ્યાં સાધુઓનું આવાગમન થઈ જ શકતું નથી ત્યાં વસતા જૈનબંધુઓ આ વ્યાખ્યાનોનો લાભ લઈ ધર્મબોધ પામી શકે અને સામાયિકમાં નિવૃત્તિજીવનનો સદુપયોગ કરી શકે એ દૃષ્ટિએ પણ આ પ્રકાશન પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યું છે. આશા છે કે પ્રકાશનના હેતુને બર લાવવામા આ પુસ્તક થોડું કે ઘણું સહાયભૂત નીવડશે તો પણ તેની પાછળ સેવવામાં આવેલો શ્રમ સાર્થક જ છે.

આ જે વ્યાખ્યાનસંગ્રહ જનસમાજ સમક્ષ મૂકવામાં આવે છે તે કાંઈ તૈયાર કરેલ વ્યાખ્યાનો નથી પરંતુ રાજકોટ ચાતુર્માસ દરમ્યાન પૂજ્યશ્રીએ જે વ્યાખ્યાનો ફરમાવેલ, તેની હિંદી નોંધ શ્રી રતલામ હિતેચ્છુ શ્રાવક મંડલ તરફથી પંડિત શંકરપ્રસાદજી દીક્ષિતે લીધેલ તે ઉપરથી તેનો ગુજરાતી અનુવાદ શ્રી શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ ન્યાયતીર્થદ્વારા કરાવી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. એટલે વ્યાખ્યાનોની મૂળ નોંધ લેવામાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ વિચારબદ્ધતા જળવાઈ ન હોય કે પ્રાસંગિક કહેવામાં આવેલાં વિષયોના ભાવોની પરિસ્ફુટતા થઈ શકી ન હોય તો તે સ્વાભાવિક છે.

તેમ છતાં શ્રી શાન્તિલાલે ખંત અને શ્રમપૂર્વક અનુવાદનું કાર્ય કરી પૂજ્યશ્રીના મૂળ ભાવોને જાળવી, વ્યાખ્યાનોને સ્પષ્ટતાપૂર્વક જનસમાજ સમક્ષ રજુ કરવા બનતું કરેલ છે તેની નોંધ લેતાં આનંદ થાય છે.

આ પુસ્તકના પ્રકાશન અંગેની વ્યવસ્થા કરવામાં શ્રી હરખચંદ કેશવજી વોરાએ તથા પ્રૂફશોધન કરવામાં શ્રી વાડીલાલ કાકુભાઇ સંઘવીએ ઉમંગભેર સહકાર આપી જે સંતોષ આપ્યો છે, તેની નોંધ લેતાં હર્ષ થાય છે.

આ પ્રકાશનમાં વ્યાખ્યાનોની નોંધ લેવામા દૃષ્ટિદોષથી કે સમજફેરથી કોઈ ભૂલ રહેલી માલુમ પડે તો તે માટે પ્રકાશક ક્ષમાર્થી છે.

શ્રાવણ શુદ પૂનમ
સંવત્ ૧૯૯૩
રાજકોટ

ચુનીલાલ નાગજી વોરા
વ્યવસ્થાપક

વિષયસંક્ષેપ

[વ્યાખ્યાનોની સંક્ષિપ્ત વિષયનોંધ]

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ અષાડ વદી ૦)) શનિવાર.

પ્રાર્થના. ભગવાન અભિનંદનનાથ. દુઃખનિકંદન. આધ્યાત્મિક સુખ. **અનાથીમુનિ** ભૌતિક સુખ. સંયમનું વાતાવરણ. સાધુ અને વૃક્ષની સમાનતા. સહિષ્ણુતા વિષે ભીષ્મનો ઉપદેશ. વેત્રવતી નદીની પ્રાચીનકથા વૃક્ષનો આદર્શ. વૃક્ષોની દયા. **સુદર્શન.** શ્રાવકોનું કર્તવ્ય ધર્માભ્યાસ વિષે જિતશત્રુ રાજાની કથા. સમકિતીનું લક્ષણ. સત્યની ઉપાસના વ્રતવિચાર. સત્યની અનિવાર્ય આવશ્યકતા. જીવનમાં સત્યનું સ્થાન. પુદ્ગલોનું પરિવર્તન. આત્મસુધાર ધર્મનો સાર–નવકારમંત્ર વહેમ અને ભૂતનો ભય. ભૂતના સંસ્કાર. ધર્મશ્રદ્ધા અને નિર્ભયતા કેળવો. (પૃ. ૯૩–૧૦૩)

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૧ રવિવાર.

પ્રાર્થના. ભગવાન સુમતિનાથ. પરમાત્મા સાથે પ્રીતિસંબંધ. આગારધર્મ–અનગારધર્મ. **અનાથીમુનિ.** ચૈત્યનો અર્થ. સાધુની વ્યાખ્યા. મુક્તિનો માર્ગદર્શક–સાધુ. ઉદારતા કેળવો. ઉદારતા વિષે હાથીનું દૃષ્ટાંત સાધુતા અને તત્ત્વશ્રદ્ધા. ગુણ અને રૂપ. સૌંદર્યનો સંબંધ–હૃદય સાથે **સુદર્શન.** સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિ. માતાપિતાનુ સંતાનો પ્રત્યે કર્તવ્ય. નિર્ભયતાના સંસ્કારો. બુદ્ધિનો સદુપયોગ. સચ્ચરિત્રતા અને પરોપદેશ. સમયની કીંમત. સદાચાર–રામનો રંગ. 'હરિ'ની વ્યાખ્યા. ભક્તની પરીક્ષા. સુભગના પ્રેમભાવની કસોટી. (પૃ. ૧૦૩–૧૧૩)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૩ મંગળવાર.

પ્રાર્થના. ભગવાન પદ્મનાથ. પરમાત્માનું નામસ્મરણ–સરલ પ્રાર્થના. **અનાથીમુનિ.** નામ અને રૂપનો સબંધ. ચાર પ્રકારના સત્યો. રૂપવર્ણન મોહાધતા. સ્ત્રીરૂપ અને પુરુષરૂપની સરખામણી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ. રૂપસૌંદર્યની કલ્પના. રુચિ અને મોહાંધતા. અનાથી મુનિનું હૃદયસૌંદર્ય. **સુદર્શન** નવકારમંત્રનો પ્રતાપ. આધ્યાત્મિક વિકાસશ્રેણિ. શરીરનું પરિવર્તન. તર્કબુદ્ધિ અને શ્રદ્ધાબુદ્ધિ. સાચી સંપત્તિ અને વિપત્તિ. (પૃ. ૧૧૩–૧૨૧)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૪ બુધવાર.

પ્રાર્થના. ભગવાન સુપાર્શ્વનાથ. ભક્તિનુ સ્વરૂપ **અનાથીમુનિ.** કામવિકારના ચશ્મા. વર્ણ અને રૂપનો તફાવત. સુવર્ણની વિશેષતા. દ્રવ્યરૂપ અને ભાવરૂપ. પૌદ્ગલિક ચીજોની નશ્વરતા દૃષ્ટિફેર વિષે રામની કથા. મેરો જુદમી સ્નેહ–રાગ **સુદર્શન.** બાળકોનો આત્મવિશ્વાસ. બાળકો અને જ્ઞાનીજનોની સમતુલના. ધર્મનો મર્મ. કાર્યકારણનો સબંધ કામવિકારને જીતવાની ચાવી–આત્મવિશ્વાસ ભાવશુદ્ધિનું દાન દાનનો બદલો. પતિપત્નીની જુદી પથારીની વ્યવસ્થા સ્વપ્નસિદ્ધિ પુત્રના લક્ષણ પારણું (પૃ.૧૨૧–૧૩૧)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૫ ગુરુવાર,

પ્રાર્થના. ભગવાન ચંદ્રપ્રભુ. ૐકારનુ મહત્ત્વ. મૈત્રીભાવના અને પરમાત્માની પ્રીતિ **અનાથીમુનિ.** 'આર્ય'નો સ્પષ્ટાર્થ. વ્યસનગ્રહનું દુષ્પરિણામ. સિક્કાના પ્રચલનથી અશાન્તિ. કંચન-કામિનીનો મમત્વત્યાગ. સૌમતા વિષે વૈજ્ઞાનિક વિચાર. આર્યતા અને સૌમતાનો પારસ્પરિક સંબંધ. વિજ્ઞાનદ્વારા ધર્મનું સંશોધન પુનર્જન્મની અનુમાનદ્વારા સિદ્ધિ આત્મજાગૃતિ. સ્વર્ગ અને નરકગમનની ખાત્રી વૈરત્યાગ અને મૈત્રીજીવન. સંવત્સરીનો આદર્શ. **સુદર્શન.** માતાનો દોહદ અને બાળકનું ભવિષ્ય. ગર્ભની

સ્ત્રીનું કર્ત્તવ્ય. સંતતિનિરોધનો સાચો માર્ગ–બ્રહ્મચર્ય. ગર્ભવતી સ્ત્રીને માટે તપશ્ચર્યા અયોગ્ય છે. ધર્મની ખોટી સમજણ. બાળકોની સંસ્કારશુદ્ધિ. (પૃ. ૧૩૧–૧૪૦)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૬ શુક્રવાર.

પ્રાર્થના. ભગવાન સુબુદ્ધિનાથ. અનાથીમુનિ. આત્માનો વાચ્યાર્થ અને લક્ષ્યાર્થનો સ્પષ્ટાર્થ. આર્યમુનિની સૌમતા ક્ષમાના સ્વરૂપ વિષે ત્રણ મિત્રોનું ઉદાહરણ. તમોગુણી અને સત્ત્વગુણી ક્ષમા. ગુણપરીક્ષા. નમસ્કાર અને વિવેક. સાચો ગણગણાટ. મધમાખીની કાર્યકૌશલતા. સુદર્શન. ધર્મકથાનો ઉદ્દેશ. માતાપિતાનું કર્ત્તવ્ય. વર્તમાન પ્રસૂતિગૃહો. ગર્ભની અનુકંપા. પ્રસૂતાની સુશ્રુષા વિષે ગેરસમજણ. અમેરીકન નર્સોનું પ્રશસ્ત કાર્ય. જન્મોત્સવ અને સહધર્મીવાત્સલ્ય. પુણ્યવાનની પરીક્ષા. સુદર્શનનું નામકરણ. (પૃ. ૧૪૦–૧૪૯)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ સુદી ૭ શનિવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન શીતલનાથ. અસલી અને નકલી પ્રાર્થના. સદ્ગુણપ્રેમ એ જ પરમાત્માનો જયકાર અનાથીમુનિ ક્ષત્રિયોની ગુણપૂજા પ્રદક્ષિણાનો અર્થ અને તેનું મહત્ત્વ. વિનયની આવશ્યકતા વિષયભોગ વિરુદ્ધ ધર્મ. મનુષ્યભવની દુર્લભતા વિષે ભિન્ન ભિન્ન વિચાર. પાશવિક જીવન અને માનવી જીવન. ધર્મની વિશેષતા. સુદર્શન. પાચ ધાત્રીઓ અને ૧૮ દેશની દાસીઓ. બાળકનું સંરક્ષણ અને સંવર્દ્ધન. દુધ અને માંસ વિષે તાત્ત્વિક વિચાર. પ્રેમ અને ક્રોધનું સ્વરૂપ. પાંચ ધાત્રીઓનાં કર્ત્તવ્ય. બાળકનો શરીરવિકાસ. જીવનસુધારની પ્રાથમિક શિક્ષા. સંસ્કારનો પ્રભાવ. (પૃ૦ ૧૪૯–૧૫૯)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ સુદી ૧૦ મંગળવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન વાસુપૂજ્ય. ભક્તની ધર્મદૃઢતા. પ્રાર્થનામાં નિર્ભયતાની આવશ્યકતા. અનાથી મુનિ. સાધુ અને અસાધુનો નિર્ણય. વિવેકબુદ્ધિની જરૂર. સાધુસમાજને આહ્વાહન. 'નાથ'ની વ્યાખ્યા. ધર્મના આધાર વિષે પક્ષી અને વાંદરાની કથા. સુદર્શન. સદાચારનો અર્થ. પુરુષાર્થની આવશ્યકતા. સાચી શિક્ષા. વર્તમાન દૂષિત શિક્ષાપ્રણાલી. વિદ્યાનો આદર્શ. બાળકોનો શક્તિસંચય. ૭૨ કલાનું શિક્ષણ. ધર્મ અને શિક્ષા વિષે સમુદ્રપાલનો શાસ્ત્રોલ્લેખ. ધર્મનું જીવનમાં સ્થાન. ધર્મ અને નીતિ. ધર્માત્માઓની ઉદારતા. (પૃ૦ ૧૫૯–૧૬૮)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ સુદી ૧૧ બુધવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન વિમલનાથ. પરમાત્મા ને મુખ્ય અને સંસારને ગૌણ માનો, અનાથી મુનિ. ઋદ્ધિનો અર્થ અને તેના પ્રકાર ત્યાગનો મહિમા. મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા વિષે ભોગી અને ત્યાગીની યુક્તિપ્રયુક્તિ. કરોળીયા અને મધમાખીની કળા. સુદર્શન. કળાની સાધના. મનુષ્યજન્મની દુર્લભતા. સાધુઓ ભારરૂપ નથી. મહાત્માઓને ભેદભાવ હોતો નથી. બાળવિવાહથી આધ્યાત્મિક તથા વ્યાવહારિક હાનિ. કુશિક્ષાનું દુષ્પરિણામ બાળલગ્નનો નિષેધ. માતૃદેવો ભવ. માતૃભાષાનો આદર. સ્ત્રી–પુરુષનો સહચાર. પુરુષોની ૭૨ કલા. સ્ત્રીઓની ૬૪ કલા. ગુરુનું સન્માન. વરકન્યાની રૂપ–યૌવન–ગુણ વગેરેની સમાનતા. વૃદ્ધવિવાહનું દુષ્પરિણામ. સ્વયંવરની પ્રાચીન પ્રથા. (પૃ૦ ૧૬૮–૧૭૯)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૮૨ શ્રાવણ સુદી ૧૨ ગુરુવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન અનંતનાથ પરમાત્માનો પરિચય વિવેકજ્ઞાન. **અનાથી મુનિ.** મનુષ્યજન્મ ભોગોના ઉપભોગ માટે નથી. મનુષ્યજન્મની મહત્તા. તપઃસાધના ઉપવાસની ઉપયોગિતા પરવસ્તુની અનાથતા. અનાથ બીજાના સનાથ બની ન શકે તે વિષે મીરા અને તેની સખીઓનો સંવાદ સાચો પ્રીતિસંબંધ **સુદર્શન.** વિવાહની યોગ્યતા. બ્રહ્મચર્ય અને વિવાહ લગ્નસંબંધ કન્યાની પસંદગી કન્યાની સલાહ લેવી યોગ્ય છે ? સ્ત્રીઓની બ્રહ્મચર્યપાલનની શક્તિ બ્રહ્મચારિણીની જનસેવા (પૃ૦ ૧૭૯-૧૮૮)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૮૨ શ્રાવણ સુદી ૧૩ શુક્રવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન ધર્મનાથ. લૌકિક અને પારલૌકિક પ્રીતિ **અનાથી મુનિ** બે પ્રકારના મહારાજા સ્પષ્ટ કથન અને વાણિયાશાહી. રાજાની વિવેકબુદ્ધિ. અનાથતાનું આશ્ચર્ય. ઋદ્ધિસિદ્ધિની સરખામણી રાજાની નમ્રતા વિવેકપૂર્ણ વાણી વદવા વિષે રાજા ભોજનું દૃષ્ટાંત અમૃત વાણી. જીભ મેદાળી સમાન છે. તે વડે સોનું અને કોલસો બન્ને ખોદી શકાય. સત્સંગતિ. મીઠી વાણી બોલવા વિષે બંગડીવાળાનું દૃષ્ટાંત. **સુદર્શન** લગ્નનો આદર્શ વિવાહપ્રથાના પ્રચારક ભ૦ ઋષભદેવ કજોડાવિવાહમાં કંકાસ. વરવિક્રય હાનિકારક સ્ત્રીજાતિની પૂજ્યતા સ્ત્રીપુરુષની સહકારભાવના અસમાન સ્વભાવથી જીવતવ્યવહાર બરાબર ચાલતો નથી તે વિષે એક બ્રાહ્મણની કથા. અતિથિસત્કારમાં વિવેક પતિપત્નીમાં ધર્મભાવના (પૃ૦ ૧૮૮-૧૯૮)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૮૨ શ્રાવણ વદી ૨ મંગળવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન અરહનાથ નિર્વિકલ્પ-સવિકલ્પ પ્રાર્થના. **અનાથી મુનિ.** આત્માની અનાથતા શેઠ અને પુત્રવધૂનું દૃષ્ટાંત સામાયિકમાં ચિત્તની એકાગ્રતા સનાથ-અનાથ પરમાત્માને આત્મસમર્પણ ભાવના. અભિમાન છોડો. દીન બનો સોપાધિક-નિરુપાધિક દીનતા. કપિલનું દૃષ્ટાંત દાસીની સાથે ભ્રષ્ટતા. ચોર તરીકે પકડાવું લોભની પરંપરા તૃષ્ણાનો અવરોધ ત્યાગ મોહનું દૂર થવું રાજાને ઉપદેશ અને ચોરને પ્રતિબોધ **સુદર્શન** વ્યાવહારિક-આધ્યાત્મિક શક્તિ સ્વપ્ન અને પુનર્જન્મ મોટી ઉંમર સુધી સંસાર વ્યવહારનો ભાર અને તેનો ત્યાગ. બૌદ્ધ સાધુઓ માટે પ્રશંસનીય નિયમ ત્યાગ ગુરુ મેળવવાનો ઉપાય (પૃ૦ ૧૯૮-૨૦૮)

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૮૨ શ્રાવણ વદી ૩ બુધવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન મલ્લિનાથ સગુણ અને નિર્ગુણ પ્રાર્થના. **અનાથીમુનિ** દુઃખ અને મધ્યસ્થ દૃષ્ટિ પ્રાચીન નગરીની વિશેષતા અર્થાપત્તિ અલંકાર. પૂર્વજોની પ્રતિષ્ઠા અનાથી ધનાઢ્યના પુત્ર પુત્રધનને કારણે અનાથતા **સુદર્શન.** નગરશેઠનું સ્થાન-રાજા અને પ્રજા વચ્ચેનો વિશ્વાસપાત્ર પુરુષ ઉદયપુરના નગરશેઠનું ઉદાહરણ કર્તવ્યનું ભાન સંપત્તિ અને શક્તિનો સદુપયોગ (પૃ૦ ૨૦૮-૨૧૬)

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૮૨ શ્રાવણ વદી ૫ શુક્રવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન મુનિસુવ્રત **અનાથીમુનિ** મળેલા સાધનોનો દુરુપયોગ આંખોની વેદના અને પોતાની અનાથતા આતંરિક શત્રુઓ શરીરની પરવશતા. **સુદર્શન** ધર્મકથાનો ઉદ્દેશ પરોપકારવૃત્તિ વૃક્ષ અને માનવજીવનની સરખામણી પશુપાલન અને શ્રાવકધર્મ. કૃપણતા અને ઉદારતા પરોપકારવૃત્તિ અને આદરસત્કાર. વૃક્ષછાયાની

શાન્તિ. મૈત્રીગંબંધનાં પ્રકારો. દુર્ગુણો કેમ છોડાવી શકાય એ વિષે કાલકસૂરિ કસાઈની કથા. માનસિક પ્રવૃત્તિ. સંસ્કારોનો સુધાર. મતિ તેવી ગતિ અને ગતિ તેવી મતિ. અભયકુમારની ચતુરતા અને સુલકનો અહિંસાપ્રેમ. (પૃ૦ ૨૧૬–૨૨૬)

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ વદી ૬ શનિવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન નેમિનાથ. સુજ્ઞાનીપણું. જડચૈતન્યનો વિવેક. **અનાથીમુનિ.** વીરતા અને કાયરતા આંખોના ઉપયોગ વિષે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રનું ઉદાહરણ. કાર્મણ શરીરના સંસ્કાર વિષે વડવૃક્ષનું ઉદાહરણ. સુજ્ઞાની અને અજ્ઞાની. **સુદર્શન.** મિત્રતાનો સંબંધ. સાચો મિત્ર–ધર્મ. મહાશતક શ્રાવકની ધર્મદઢતા. કપિલ અને કપિલાની વિચારભિન્નતા. ભ્રષ્ટતાના પ્રકાર. દુર્જનોની દુર્જનતા. આત્મવંચના અને છળકપટ. ભાવનાની પરીક્ષા (પૃ૦ ૨૨૬–૨૩૬)

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ વદી ૮ રવિવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન અરિષ્ટનેમિ. આત્મદર્શન અને પ્રભુભક્તિ. આત્મસાક્ષાત્કાર એ જ સાચું તત્ત્વજ્ઞાન. **અનાથીમુનિ.** શરીર અને આત્માની પૃથક્તા. શરીરનો અધ્યાસ. ગણધરવાણી. આંખોનું અમૃત–તેનો સદુપયોગ. આત્માની અનાથતા અને શારીરિક પીડા. આત્મોદ્ધાર. નિર્બળતા અને સબળતા. રોગોત્પત્તિનું કારણ. રોગનાશનાં કારણો. સાચી દવા. ઉપવાસની ઉપયોગિતા. બુદ્ધિ અને તર્ક. **સુદર્શન.** સત્યનો વિજય. શીલ-પાલન અને એકાન્તવાસ. આત્માની સલાહ. બ્રહ્મચર્યનો બોધપાઠ. (પૃ૦ ૨૩૬–૨૪૬)

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ વદી ૧૦ મંગળવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન પાર્શ્વનાથ. વીતરાગતા-સમાધિનું શ્રેષ્ઠ સાધન. પાર્શ્વનાથના પૂર્વ-ભવનું વર્ણન કમઠતાપસની અંધક્રિયા. સમાધિભાવની સાધના. **અનાથીમુનિ.** આત્માનો આત્માદ્વારા ઉદ્ધાર. સાવધાનતાની આવશ્યકતા. પૈસાની પરવશતા. પિતા અને પુત્રની વ્યાખ્યા. અનાથતાનું ઔષધ–આત્મનિશ્ચય. **સુદર્શન.** પરસ્ત્રી પ્રત્યે માતૃભાવના. વેશ્યાનું વિષ અંતરાત્મા અને બહિરાત્મા. ભારતીય સંસ્કૃતિ અને પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ. આજની શિક્ષા ' મિઠુંવિષ.' પુણ્યભૂમિનો પુનરુદ્ધાર. (પૃ૦ ૨૪૬–૨૫૫)

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ વદી ૧૧ બુધવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન મહાવીર. આત્મતત્ત્વવિચાર. દ્રવ્ય અને પર્યાય. ' સોઽહં ' નો સ્પષ્ટાર્થ. **અનાથીમુનિ.** કૌશમ્બીશહેરનું વર્ણન માતૃપ્રેમ. નિષ્ઠુર માતા વિષે બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની માતાની કથા. સંતાનો ઉપર માતાપિતાનો ઉપકાર. માતાપિતાની સેવા કે દયા કરવી એ શું પાપ છે? આ ભ્રામક પ્રશ્નનો સચોટ ઉત્તર. માતાપિતાનો સંવાદ. મુનિએ કરેલું શંકાસમાધન. પુત્ર ઉપર માતાનો અનહદ ઉપકાર. ત્રણ પ્રકારનું ઋણ. ઉપાદાનના સુધારદ્વારા ઋણમુક્તિ. માતાપિતાના કલ્યાણમાં સંતાનોનું કલ્યાણ. **સુદર્શન.** સ્વાર્થ અને પરમાર્થ. ઉત્સવની ઉપયોગિતા. ઇન્દ્રોત્સવ. રાજાજ્ઞા અને ધર્મપાલન. (પૃ૦ ૨૫૫–૨૬૭)

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ વદી ૧૨ ગુરુવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન ઋષભદેવ અને તેમનું જનસમાજનું સ્થાન ધર્મની પુનઃસ્થાપના. વેદવ્યાસે કરેલી ભગવત્સ્તુતિ. પરમાર્થી પુરુષો. ધર્મપર્વ–પર્યુષણપર્વ. **અનાથીમુનિ.** ભ્રાતૃભાવ. મહાવીરનંદિવર્ધન અને રામલક્ષ્મણ–બંધુબેલડી વિષે સંવાદ. સનાથ–અનાથ.

સ્વરાજ્ય માટે સબળ બનો. **સુદર્શન.** ઉત્સવનો દુરુપયોગ. ચાર પ્રકારના શ્રાવકોનું વર્ણન. કપિલાનું કપટ અને મનોરમાની સરલતા. રાણીની હઠ. (પૃ૦ ૨૬૩–૨૭૦)

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા શુદી ૧૨ શનિવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન શ્રેયાંસનાથ. મનની ચંચલતા અને ગાઢનિદ્રાનો ત્યાગ. શાસ્ત્રની પ્રામાણિકતા. શાસ્ત્રનું માપ બુદ્ધિથી માપી ન શકાય. વીતરાગવાણી. પુદ્ગલત્યાગ. **અનાથીમુનિ.** આત્માનો ઉપદેશ. મહામુનિનું પ્રવચન. વ્યાધિ–સંયમનું કારણ. પુત્ર-પુત્રી પ્રત્યે સમાનભાવ. કન્યાનો અધિકાર. સંતતિનિરોધ અને વિષયવાસના. દુષ્કર્મનું દુષ્પરિણામ. સંયમમાર્ગ. મનુષ્યનું જીવનસત્ત્વ–વીર્ય. બ્રહ્મચર્યનો આદર્શ. **સુદર્શન.** પ્રતિજ્ઞાનું પાલન. ખોટું અભિમાન. અભયા અને પંડિતાનો વાદવિવાદ. ત્રિયાચરિત્ર. (પૃ૦ ૨૭૦–૨૭૮)

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા વદી ૨ બુધવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન અનંતનાથ. પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર-પરમપુરુષાર્થ. પરમાત્મા અને આત્માના સામીપ્ય વિષે ઉપનિષત્‌ની કથા. બ્રહ્મ-સ્વરૂપ. ઉપાસ્યની ઉપાસના. **અનાથીમુનિ.** હૃદયમંથનની આવશ્યકતા. સુખ અને દુઃખ. આજનો કહેવાતો સુખી સમાજ. અનાથાવસ્થા–પતિતાવસ્થા. ધર્મવૃદ્ધિનો આશીર્વાદ. 'ફકીર' શબ્દનું તાત્પર્ય. સાચો ફકીર અને સાચો સાધુ. ઈશ્વરમય જીવન. **સુદર્શન.** પૌષધનો અર્થ. ઉપવાસની આવશ્યકતા. સંયમનું સાધન. વિષયવાસના વિરુદ્ધ ભગવદ્‌ભક્તિ. ધર્મી અને પાપી વિષે એક બ્રાહ્મણની કથા. દેવપૂજાના નામે ધૂર્તતા. (પૃ૦ ૨૭૮–૨૮૮)

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા વદી ૪ શુક્રવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન શાન્તિનાથ. પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવી–પ્રાર્થનાનો ઉદ્દેશ. **અનાથીમુનિ.** પરપદાર્થોનું બંધન. આત્મા અને સંસારની અનાદિપણું. સંકલ્પસિદ્ધિ કર્મફળના નિયામક ઈશ્વર છે? એ વિષે દાર્શનિક ચર્ચા. સંકલ્પ પ્રમાણે કર્મનું ફળ. સુખનો સંકલ્પ હોઈ શકે પણ દુઃખનો સંકલ્પ સંભવી શકે ખરો? એ વિષે વિચાર. પૂર્વજોના સંસ્કાર. **સુદર્શન.** સંકલ્પના બલાબલની પરીક્ષા. સુદર્શનની નિશ્ચયપ્રિયતા. વ્રતનું પાલન. રાણીનાં પ્રલોભનો. દૃઢ સંકલ્પનું બળ. (પૃ૦ ૨૮૮–૨૯૭)

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા વદી ૫ શનિવાર

પ્રાર્થના ભગવાન કુંથુનાથ. ઉચ્ચકોટિની પ્રાર્થના વાચ્યાર્થ અને લક્ષ્યાર્થ. **અનાથીમુનિ.** સત્સંકલ્પ. આત્મજાગ્રતિ. કર્મો અને સંકલ્પ. ભૂલનું ભાન અનાથતાનું સ્વરૂપ. નિર્ગ્રન્થપ્રવચન **સુદર્શન.** આસુરી સંકલ્પ અને દૈવી સંકલ્પનું યુદ્ધ. સાચું લગ્ન. વિચારદઢતા અને શીલરક્ષા. ગાળોમાંથી સત્યની શોધ વિષે પિતાપુત્રનું ઉદાહરણ. વૈરાનુબંધ (પૃ૦ ૨૯૭–૩૦૫)

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા વદી ૮ મંગળવાર

પ્રાર્થના. ભગવાન અરહનાથ. ભક્તનું માર્ગદર્શન. ચૈતન્યનો સ્વભાવ. ચંચલતા અને સ્થિરતા **અનાથીમુનિ.** ક્ષમા અને ક્ષમાશીલ. યતિધર્મ. અપકારીને ઉપકારી માનો. શ્રમણ અને શ્રમણોપાસક. રોવા કૂટવાનો રીવાજ ત્યાજ્ય છે. સત્સંકલ્પનો પ્રભાવ સત્ય એ જ ભગવાન. **સુદર્શન.** ધર્માત્મા સુદર્શન. પાણીનો વેગ અને કામ-

निर्ग्रन्थ-प्रवचन

" अप्पा कत्ता विकत्ता य, दुहाण य सुहाण य ।
अप्पा मित्तममित्तं य, दुप्पट्ठिय सुप्पट्ठियो ॥ "

અર્થાત્—આ આત્મા જ સુખ અને દુઃખનો ઉત્પાદક તેમજ વિનાશક — કર્ત્તા તથા હર્ત્તા છે. આ આત્મા જ મિત્ર કે શત્રુ છે અને આ આત્મા જ દુઃખપાત્ર કે સુખપાત્ર છે.

નોંધ

આ પુસ્તકના પ્રકાશન અર્થે રાજકોટનિવાસી
શ્રી. ચુનીલાલ નાગજી વોરાએ
રૂા. ૧૦૦૧)ની આર્થિક સહાયતા
આપી છે.

શ્રી જવાહિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ

[રાજકોટ—ચાતુર્માસ]

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ અષાડ વદી ૨ સોમવાર

(પ્રાર્થના)

કુંથુ જિણરાજ તૂ ઐસો, નહિ કોઈ દેવ તો જેસો,
ત્રિલોકીનાથ તૂ કહીએ, હમારી બાંહ દૃઢ ગહિએ. ।। કુંથુ૦ ૧ ।।

શ્રી કુન્થુનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભગવાનની પ્રાર્થના, હું મારી બુદ્ધિની અનુસાર કહું કે, પ્રાચીન સાધુ—મહાત્માઓએ પ્રાકૃત ભાષામા જે કાંઈ કહ્યું છે, તે પ્રમાણે કહું, એ બન્ને એક જ વાત છે. પ્રાચીન સાધુ—મહાત્માઓએ પ્રાકૃત ભાષામા જે પ્રાર્થના કરી છે, તે પ્રાર્થનાતત્ત્વને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી હું પરમાત્માની પ્રાર્થના કર્યા કરુ છુ. શાસ્ત્રાનુસાર પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી, એને હું ઠીક સમજું છુ. શાસ્ત્રના પાને પાને પરમાત્માની પ્રાર્થના વર્ણવેલી છે, એવો મારો મત છે. મારા આ મતની સાથે કોઈનો મતભેદ પણ હોઈ શકે પરંતુ એ વિષે ઊંડો વિચાર કરવાથી એમા કાંઈ મતભેદ જેવુ જણાશે નહિ. કારણ કે, પરમાત્માની પ્રાર્થનાનો વિષય જ એવો છે કે, તેમા મતભેદને સ્થાન નથી. હું તો એમ માનું છું કે, ભગવાનની ઉપદેશિત દ્વાદશાંગીમા જે એકાદશાંગી ઉપલબ્ધ છે, તેમા પ્રાર્થના જ ભરેલી છે.

ભગવાન મહાવીરે જગતકલ્યાણ માટે જે અન્ત સમયે અમૃત વાણી ઉપદેશેલી છે અને જે ઉત્તરાધ્યયનને નામે ઓળખાય છે, તે ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રને સમસ્ત પ્રવચનનો સાર કહેવામાં આવે તો તેમા મારી દૃષ્ટિએ કાંઈ ખોટુ નથી આ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના ૩૬ અધ્યયનો છે. સંપૂર્ણ ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રને ક્રમશઃ વાચી તેનો ભાવ સમજાવવા માટે બહુ લાબા સમયની આવશ્યકતા રહે છે તો પછી એકાદશાંગી વાણીને સમજાવવામા કેટલો બધો સમય જોઈએ? આપણી શક્તિ તો નાનકડી ગાગર ઉપાડવા જેટલી છે તો પછી સાગરને કેમ ઉપાડી શકીએ? પણ પ્રાચીન સાધુ—મહાત્માઓએ ભગવાનની વાણીરૂપ સાગરને આ ઉત્તરાધ્યયન-સૂત્રરૂપી ગાગરમાં ભરી દીધો છે અને એ રીતે આપણા જેવા અલ્પશક્તિવાળા લોકો પણ જિનાગમને સંક્ષેપમા સમજી શકે એવો પ્રયત્ન કર્યો છે. તે મહાત્માઓએ તો આવો હિતકારી પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ પ્રત્યેક વાતને સમજવાનું ઉપાદાન કારણ તો આ આત્મા જ છે. શાસ્ત્ર તો નિમિત્ત કારણ છે. જેમકે, પુસ્તકોનું વાચન તો બધા કરે છે પણ

॥ असिआउसाय नमः ॥

શ્રી જવાહિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ

[પ્રથમ ભાગ]

[અષાડ વદી ૨ થી પ્રથમ ભાદરવા વદ ૦)) સુધીમાં
અનાથી મુનિ અને સુદર્શન ચરિત્રનાં વ્યાખ્યાનો]

[રાજકોટ ચાતુર્માસ]
સંવત્ ૧૯૯૨

જેમની બુદ્ધિ જેવી વિકસિત થએલી હોય છે તેવી તે પુસ્તકના વિષયને સમજી શકે છે આ વાતને લક્ષ્યમા રાખી પાઠ્યક્રમ પણ કક્ષા પ્રમાણે તૈયાર કરવામા આવે છે સાતમ ક્લાસમા ચાલતી પુસ્તક પે'લી ચોપડી ભણનારને વાચવા આપવામા આવે તો તેની સમજમા તે આવશે નહિ, કારણ કે તેની બુદ્ધિ એટલી બધી વિકસિત થએલી હોતી નથી. શાસ્ત્રના વિષયમા પણ એવુ જ છે જેમનો આત્મા જેટલો વિકસિત થએલો હોય છે તેટલો તે શાસ્ત્રના ભાવને સમજી શકે છે

આખા ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રનું વર્ણન કરવુ અને તેનો ભાવ બતાવવો એ બહુ જ મુશ્કેલ છે, એટલે અહીં ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના વીસમા અધ્યયનનું વર્ણન કરવામા આવે છે આ વીસમુ અધ્યયન આ યુગના લોકોને માટે નૌકાની સમાન છે હૃદયમા જે શકાઓ ઉદ્ભવે છે, એ શકાનું સમાધાન આ વીસમા અધ્યયનમાથી મળી આવે છે એવી મારી ધારણા છે આ અધ્યયનનુ વર્ણન મે બીકાનેરમા કર્યું હતું પણ મારા શિષ્યોનો એવો આગ્રહ છે કે, એ અધ્યયનનું વર્ણન ફરીથી કરુ એટલે અત્રે એનો પુન પ્રારભ કરુ છુ

ઓગણીશમા અધ્યયનમા મૃગાપુત્રનું વર્ણન છે તેમા સાધુ-મહાત્માઓએ વૈદ્યોનું શરણુ ન લેતા પોતાના આત્માનો જ સુધાર કરવો જોઈએ, એમ કહેવામા આવ્યું છે પોતાના આત્માને જ જાગ્રત રાખવો જોઈએ એ કથનનો એવો અર્થ નથી કે, સ્થવિરકલ્પી સાધુઓએ વૈદ્યોની સહાયતા ન લેવી સ્થવિરકલ્પી સાધુઓ વૈદ્યોની સહાયતા લે છે પણ એમ કરવુ તે અપવાદમાર્ગ છે, એ ઉત્સર્ગમાર્ગ નથી વૈદ્યોની સહાયતા ન લેતા પોતાના આત્માને જ જાગ્રત કરવો, એ ઉત્સર્ગમાર્ગ છે આ જ વાતને આ વીસમા અધ્યયનમા વિસ્તારપૂર્વક બતાવવામા આવેલ છે આત્મામા અનંત શક્તિસામર્થ્ય રહેલું છે એ આત્મા અત્યારે ભલે ગમે તે સ્થિતિમા હોય, ભૂતકાળમા ભલે તે ગમે તેવી સ્થિતિમા રહ્યો હોય અથવા ભવિષ્યમા ભલે તે ગમે તેવી સ્થિતિમાથી પસાર થાય પણ જો આત્મા આ સ્થિતિમાંથી અળગો થઈ જાય તો પોતાનામા રહેલી અનંત શક્તિનો તે સાક્ષાત્કાર કરી શકે અને પોતાનામા પોતાના માટે બધુ કરવાનું શક્તિસામર્થ્ય રહેલું છે તેનું પણ તેને ભાન થઈ શકે'

આ વીસમા અધ્યયનમા જે કાંઈ કહેવામા આવ્યુ છે, તેનો સાર માત્ર એટલો જ છે કે, 'તમારા ડૉક્ટર તમે પોતે બનો' આ પ્રમાણે પોતાના ડૉક્ટર પોતે બનવાથી કોઈના શરણે જવાની જરૂર નહીં રહે આત્માની શક્તિથી આધિભૌતિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક એ ત્રણે પ્રકારના તાપ શમી જાય છે' પછી આત્માને માટે કોઈ પ્રકારનો સંતાપ બાકી રહેતો નથી સાધારણ રીતે સંસારમા કોઈપણ આત્મા સંતાપને સહેવા ચાહતો નથી કોણ એવો હશે કે જે અશાન્તિને ચાહતો હોય' બધા જીવો સુખશાન્તિને ચાહે છે' પણ વાસ્તવિક શાન્તિ મેળવવા માટે કેટલો બધો પ્રયત્ન કરવો પડે છે એ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જુઓ, પછી તમારા પ્રયત્નમા કેટલી ખામી છે એ તપાસો અને પ્રયત્ન કરવા છતા પણ શાન્તિ કેમ મળતી નથી એનું બાધક કારણ શોધો અને એને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરો'

અનાથી મુનિનો અધિકાર

આ વીસમા અધ્યયનનું વર્ણન કેવી રીતે કરવામા આવ્યુ છે એ બતાવતા હુ શાસ્ત્રના શબ્દોમા જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરુ છુ. આ અધ્યયનનો પ્રારભ કરતા પહેલા કહેવામા આવ્યુ છે કે: —

सिद्धाणं नमो किच्चा संजयाणं च भावओ ।
अत्थधम्मगइं तच्चं अणुसिट्ठिं सुणेह मे ॥ १

આ મૂળ શ્લોક છે. ગુરુ શિષ્યને કહે છે કે, હું તમને શિક્ષા આપુ છુ અને મુક્તિનો માર્ગ બતાવુ છુ પણ એ હુ મારી શક્તિથી નહિ પણ સિદ્ધ અને સયતિને નમસ્કાર કરી, તેમને શરણે જઈ, તેમની પાસેથી શક્તિ મેળવી તમને બતાવુ છુ.

સાધારણ રીતે જ્યાનો માર્ગ પૂછવામા આવે ત્યાનો માર્ગ બતાવવામા આવે છે. પણ આ તો મુક્તિનો માર્ગ બતાવવામા આવે છે એટલે એના માટે એમ કહેવામા આવે છે કે, હું અર્થ અને ધર્મનો માર્ગ બતાવુ છુ: અર્થ એટલે શુ ' એની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે કરવામા આવેલ છે :—

अर्थ्यते प्रार्थ्यते धर्मात्मभिरित्यर्थ स च प्रकृते मोक्षः संयमादिर्वा स एव धर्म तस्य गतिः ज्ञानं यस्याम् ताम् अनुशिष्टि माम् शृणुत इत्यर्थः ।

જે વસ્તુની ઇચ્છા કરવામા આવે તેનુ નામ અર્થ છે સામાન્ય લોકો અર્થનો અર્થ ધન કરે છે અને તેની પ્રાપ્તિ માટે અહીંતહીં દોડધામ પણ કરે છે, પણ અહીં 'અર્થ'નો અર્થ ધન નથી. તમે લોકો અત્રે ધનને માટે આવ્યા નથી. ધનને માટે તો તમે દોડધામ કર્યા કરો છે પણ અહીં ધન મળતુ નથી છતા અત્રે આવ્યા છો એટલે એ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, અર્થનો ધનની સિવાય પણ બીજો કોઈ અર્થ છે અને તેને માટે તમે અત્રે આવ્યા છો ' કેટલાક ગૃહસ્થોની કદાચ એવી ઇચ્છા હોઈ શકે કે, અમે સાધુઓ પાસે જઈશું તો, બીજા કોઈ બહાને અમને ધન મળી જશે પણ સાધુ કે સતીની એવી ભાવના હોતી નથી. અત્રે ધનની પ્રાપ્તિ થતી નથી છતા તમે લોકો ધર્મશ્રવણ કરવા આવો છો એથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે, અર્થનો અર્થ કેવળ ધન જ નથી

જે વસ્તુની ઇચ્છા કરવામા આવે તેનુ નામ અર્થ છે. પણ અત્રે એ વાત સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે કે, ધાર્મિક લોકો જે વસ્તુની ઇચ્છા કરે છે તેને અર્થ કહેવામા આવે છે. ધાર્મિક લોકો ધર્મની જ ઇચ્છા રાખે છે આ પ્રમાણે અત્રે 'અર્થ'નો અર્થ ધર્મ વિષે વિવક્ષિત થએલો છે એ જ શ્લોકમા આગળ જતા કહેવામા આવ્યુ છે કે, ધર્મરૂપી અર્થમા જે દ્વારા ગતિ થાય છે તેની હુ શિક્ષા આપુ છુ. ધર્મરૂપી અર્થમા જ્ઞાનદ્વારા ગતિ થાય છે અને જ્ઞાનદ્વારા જ ધર્મરૂપી અર્થને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એટલા માટે આ કથનનો ભાવાર્થ એ થાય છે કે, ' હું જ્ઞાનની શિક્ષા આપુ છુ.'

જ્ઞાનનો અર્થ પણ વિસ્તૃત છે. સસારવ્યવહારનુ જ્ઞાન પણ જ્ઞાન જ કહેવાય છે પણ અહીં એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે, ધર્મરૂપી અર્થમા ગતિ કરાવનાર તત્ત્વનું જ્ઞાન આપુ છુ અર્થાત્ તત્ત્વનુ જ્ઞાન આપુ છુ આ જ્ઞાન તમારામા રહેલુ છે પણ તે જાગ્રત નથી એટલા માટે હું શિક્ષા આપી તે જ્ઞાન જાગ્રત કરવાનો પ્રયત્ન કરુ છુ

દીપકમા તેલ પણ હોય અને બત્તી પણ હોય તેમ છતા અગ્નિના સયોગ વિના તે પ્રકાશ આપી શકતો નથી. આ જ પ્રમાણે આત્મામા પણ જ્ઞાન રહેલું છે પણ તે જ્ઞાન મહાપુરુષના સત્સંગ વિના વિકસિત થઈ શકતું નથી. જો પોતાનામા જ્ઞાન જ ન હોય તો મહાપુરુષનો સત્સંગ પણ કોને વિકસિત કરે ? જેમકે, કોઈ દીવામા તેલ કે બત્તી જ ન હોય અને બીજો બળતો દીવો તેને ભટકાવવામા આવે તો તેનું શુ પરિણામ આવે ? એ જ કે, ખાલી ચૂલામા ફુંક મારવાથી આખમા રાખ જ પડે છે તેવું જ તેનુ દુષ્પરિણામ આવે. આ જ પ્રમાણે જ્યાસુધી પોતાના આત્મામા શક્તિ ન હોય ત્યાસુધી મહાપુરુષોની સંગતિ કે તેમની શિક્ષા પણ વ્યર્થ જાય છે.

આ શ્લોકમાં એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે, 'હું શિક્ષા આપુ છું.' એથી એમ સમજવુ જોઈએ કે, મહાપુરુષોએ આપણામા શક્તિ જોઈ છે એટલા માટે તેઓ શિક્ષા આપે છે. આપણામા એવી શક્તિ રહેલી છે, આપણામા તે જ્ઞાન પણ છે જે મહાપુરુષોની શિક્ષાદ્વારા વિકસિત થઈ શકે એમ છે માટે આપણે તેમની શિક્ષાને સાવધાન થઈ સાભળવી જોઈએ.

શિક્ષા આપનાર મહાપુરુષે કહ્યું છે કે, 'હું સિદ્ધ અને સંયતિને નમસ્કાર કરી શિક્ષાનો પ્રારંભ કરુ છું; પણ સિદ્ધ એટલે શુ એ આપણે અત્રે જાણવું જોઈએ ! નમસ્કાર મંત્રમા એક પદમા સિદ્ધને અને ચાદ પદમા સાધુને નમસ્કાર કરવામા આવેલછે.

સિદ્ધ શબ્દમાનો **सित्** શબ્દ **'सिञ् बन्धने'** એ ધાતુમાથી બનેલ છે. આ **सित्** શબ્દનો અર્થ આઠ કર્મરૂપી બાધેલી લાકડીના ભારાને જેમણે **ध्यातम्** અર્થાત્ શુકલ ધ્યાનની જ્વાજલ્યમાન અગ્નિદ્વારા ભસ્મીભૂત કરી નાખેલ છે તે સિદ્ધ છે. અથવા **षिधु गतौ** અર્થાત્ ગતિ અર્થમા સિત્ શબ્દનો અર્થ કરવામા આવે તો જે સ્થાનથી પાછું ફરવાનું નથી એવા સ્થાને જેઓ પહોચી ગયા છે તે પણ સિદ્ધ કહેવાય છે.

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, સિદ્ધ થવા છતા પણ સિદ્ધો સસારનુ અભ્યુત્થાન કરવા માટે સંસારમા ફરીવાર અવતરે છે પણ જો આમ માનવામા આવે તો, તે સિદ્ધસ્થાન પણ એક પ્રકારનું સંસાર જ બની જશે જે સ્થાનેથી ફરીવાર સંસારમા આવવુંજ ન પડે તે જ સાચી સિદ્ધિ છે. જેમકે ગીતામા કહ્યુ છે કેઃ—

' यद् गत्वा न निवर्त्तन्ते तद्धाम परम मम '

અર્થાત્—જ્યા ગયા પછી પાછુ ફરવાનું નથી તે જ પરમ ધામ છે. આવું ધામ જ સિદ્ધિ છે, પણ જ્યા ગયા પછી પાછુ સંસારમા આવવું પડે છે તે તો એક પ્રકારનો સંસાર જ છે

વ્યુત્પત્તિના આધારે સિદ્ધ શબ્દનો ત્રીજો અર્થ પણ કરવામા આવે છે. **'षिधु संराद्धौ'** એ અર્થમા જે કૃતકૃત્ય થઈ ગયા છે, જેમને હવે કાઈ કરવાનું બાકી રહ્યુ નથી, તે પણ સિદ્ધ કહેવાય છે.

જેમ પાકેલી ખીચડીને કોઈ ફરીવાર પકાવતું નથી તેમ જેમણે આત્માના બધા કામો સાધી લીધા છે અને જેમને બાકી કાઇ કરવાનુ રહેતું નથી તે સિદ્ધ છે આ પ્રમાણે એક જ શબ્દના ત્રણ અર્થો થાય છે પણ એ બધાનો ભાવાર્થ તો સરખો જ છે.

'षिधून् शास्ते मागल्ये' એ અર્થમા સિદ્ધ શબ્દનો બીજાને ઉપદેશ આપી જેઓ મોક્ષે ગયા છે એવો સિદ્ધનો ચોથો અર્થ પણ કરવામા આવે છે શાસિતાનો અર્થ બીજાને ઉપદેશ આપવો એવો થાય છે એટલા માટે જે બીજાને ઉપદેશ આપી મોક્ષ પામ્યા છે તેઓ સિદ્ધ છે

આ ઉપરથી એમ કહી શકાય કે, જેઓ અરિહન્ત થયા પછી સિદ્ધ થાય છે તેમને શાસિતા કહેવુ એ તો ઠીક છે કારણ કે, બીજાઓને કલ્યાણનો ઉપદેશ આપીને તો તેઓ જ મોક્ષ જાય છે પણ સિદ્ધ તો પદર પ્રકારના હોય છે શુ એ સિદ્ધોને માટે પણ આ શાસિતા અર્થ ઘટી શકે છે ? જે મહાત્માઓ ધ્યાનમૌનદ્વારા મોક્ષે જાય છે તેઓ પણ જગતનો કાંઈ ઉપદેશ આપે છે ? જો નહીં તો પછી આ શાસિતાનો અર્થ તેમને કેવી રીતે ઘટી શકે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જે મહાત્માઓ ધ્યાનમૌનદ્વારા મોક્ષે જાય છે તેઓ પણ સસારને કોઈ પ્રકારની શિક્ષા આપનાર હોય છે ? એટલા માટે શાસિતા શબ્દ તેમને પણ લગાડી શકાય કારણ કે, તેઓ મૌન સેવીને પણ શિક્ષા આપે છે અને આવી શિક્ષાની સસારને આવશ્યકતા પણ છે આ સસાર વિશેષત મૌન સેવનારાઓની સહાયતાથી જ ચાલે છે મૂગી સૃષ્ટિના આધારે જ આ સૃષ્ટિ ટોનતી છે પૃથ્વી પાણી વગેરેના જીવો મૂગા છે પણ એ મૂગા જ આ બોનતી સૃષ્ટિનુ પાનન કરે છે આ જ પ્રમાણે જે મહાત્માઓ બોલતા નથી પણ ધ્યાનમૌનદ્વારા જ કલ્યાણ કરે છે તેઓ સસારને કોઈ ઉપદેશ કે શિક્ષા આપતા નથી એમ નથી, તેઓ પણ જગતના ઉપકાર કરનારા હોય છે

સિદ્ધ ભગવાન મોક્ષે ગયા છે અને તેથી જ લોકો મોક્ષના ઇચ્છુક છે જો તેઓ મોક્ષે ગયા ન હોત તો કોઈ મોક્ષની ઇચ્છા કરત નહીં તે મહાત્માઓ મન, વચન અને કાયાની સશુદ્ધિ સાધીને મોક્ષે ગયા અને એ પ્રમાણે તેમણે સસારના લોકોને મોક્ષનો માર્ગ બતાવ્યો તથા સાસારિક લોકોમા મોક્ષે જવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરી એટલા માટે તેમને પણ 'શાસિતા' કહી શકાય ।

શાસિતાની સાથે જ કહેવામા આવ્યુ છે કે જે માગનિક છે તે સિદ્ધ છે માગલિકનો અર્થ પાપનો નાશ કરનાર એવો થાય છે જેઓ પાપનો નાશ કરનાર છે તે સિદ્ધ છે આ પ્રમાણે જે શાસિતા અને માગનિક છે તે સિદ્ધ છે

અત્રે એવો પ્રશ્ન થઈ શકે કે, જો સિદ્ધ ભગવાન માગનિક છે તો મોટા મોટા મહાત્માઓને રોગ અને દુખ કેમ સહેવા પડયા ? ગજસુકુમાર મુનિના મસ્તક ઉપર ધગધગતા અગારા રાખવામા આવ્યા અને આ જ પ્રમાણે બીજા મહાત્માઓને પણ અનેક રોગો-દુખો સહેવા પડ્યા તો પછી તેઓમા સિદ્ધોની માગલિકતા આડે કેમ ન આવી ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, મગલનો અર્થ પાપનો નાશ કરનાર એવો થાય છે જો કષ્ટ આપનાર ઉપર કષ્ટ સહેનારને રાગદ્વેષ આવે તો તેઓમા મગલ નથી એમ કહી શકાય પણ જો રાગદ્વેષ આવે નહીં તો તેઓમા મગલ છે એમ સમજવુ જોઈએ ગજસુકુમાર મુનિના મસ્તક ઉપર ધગધગતા અગારા સોમિલ બ્રાહ્મણે મૂકયા તોપણ તેમને શત્રુ ન માનતા, માથામા મગલભાવને જગાડનાર મારા મિત્ર છે એમ જ તેમણે માન્યુ.

આ પ્રમાણે સિદ્ધ ભગવાન ભાવમંગલ છે. તમે લોકો દ્રવ્ય મંગલ જુઓ છો. જેઓમા ભાવમંગલ છે તેઓ દ્રવ્ય મંગલના ચમત્કાર પણ બતાવી શકે છે પણ તે મહાત્માઓ એવું કરવા ચાહતા નથી. તેઓ તો આત્માની શાન્તિ જ રાખવા ચાહે છે. જો તેઓ કોઈ પ્રકારનો દ્રવ્ય ચમત્કાર બતાવવા ચાહતા હોય તો ચક્રવર્તીનુ રાજ્ય અને સોળ સોળ હજાર દેવોની સેવાને શા માટે છોડી દે અને સંયમને ધારણ કરે ! જ્યારે દેવો જ સેવક થઈને રહેતા હોય ત્યારે દ્રવ્ય ચમત્કારમા શુ ખામી રહી શકે ? પણ તે મહાત્માઓ એ પ્રકારના ચમત્કારને ચાહતા જ નથી. જે પ્રમાણે કોઈ સૂર્યની પૂજા કરે છે તો કોઈ તેને ગાળો ભાડે છે તોપણ તે સૂર્ય ગાળો ભાડનાર ઉપર નારાજ થઈને તેને ઓછો પ્રકાશ આપતો નથી તેમ પૂજા કરનાર ઉપર ખુશ થઈને તેને વધારે પ્રકાશ આપતો નથી. તે તો બધાને સમાન જ પ્રકાશ આપે છે. આ જ પ્રમાણે સિદ્ધ ભગવાન છે.

સિદ્ધનો પાચમો અર્થ એ પણ છે કે, જે સિદ્ધ થવાથી તેની આદિ તો છે, પણ જેમનો અંત નથી તે પણ સિદ્ધ છે.

ગુરુ મહારાજ શિષ્યને કહે છે કે, સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર કરી, ધર્મરૂપી અર્થનો સાચો માર્ગ કયો છે તે હું બતાવુ છુ. સિદ્ધને નમસ્કાર કરી હું ભાવથી સંયતિને પણ નમસ્કાર કરુ છુ.

અહીં એક વિચારણીય વાત છે કે, સયતિ, સંયતિને નમસ્કાર કરે છે કે અસંયતિને ! આ પ્રકારના બીજા પણ પ્રશ્નો ઉદ્‌ભવી શકે છે ! સૂત્રના રચનાર ગણધરો ચાર જ્ઞાનના સ્વામી હતા તેમ છતા તેઓ કહે છે કે, જે ભાવથી સંયતિ છે તેમને હુ નમસ્કાર કરુ છુ. આ ઉપરથી સાધુઓએ સમજવું જોઈએ કે, ' જો અમારામા ભાવથી સાધુતાનો ગુણ હશે તો અમને ગણધર પણ નમસ્કાર કરે છે પણ જો અમારામા સાધુતાનો ગુણ નહિ હોય તો પછી અમારામા કાંઈ નથી. '

આ વીસમા અધ્યયનમાં જે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું છે તે આ પહેલી ગાથામા સંક્ષેપમા કહી દીધુ છે. આ પહેલી ગાથામા આખા અધ્યયનનો સાર કેવી રીતે સમાવવામા આવ્યો છે એ વાતને વિશેષજ્ઞ જ સમજી શકે છે. આ વાત કેવળ જૈનશાસ્ત્રના વિષયને જ લાગુ પડતી નથી પણ બીજા ગ્રન્થોમા પણ આખા ગ્રન્થનો સાર આદિ સૂત્રમા કહી દેવામા આવ્યો હોય એવુ જોવામા આવે છે. મે કુરાનનો અનુવાદ જોયો હતો. તેમા કહ્યુ છે કે, ૧૨૪ ઇલાહી પુસ્તકોનો સાર તૌરેત, અંજિલ, જબુર અને કુરાન એ ચાર પુસ્તકોમા સમાવવામા આવ્યો છે અને પછી એ ચારેય પુસ્તકોનો સાર કુરાનમા લાવવામા આવ્યો છે અને કુરાનનો સાર તેની આ પહેલી આયાતમા સમાવવામા આવ્યો છે કે—

' બિસમિલ્લાહ રહિમાને રહીમ.'

આ એક આયાતમાં જ કુરાનનો સાર કેવી રીતે સમાવવામા આવ્યો છે એ એક વિચારવા જેવી વાત છે. જ્યારે આ આયાતમા 'રહિમાન અને રહીમ' એ બન્ને આવી ગયાં તો પછી કુરાનમા બાકી શુ રહ્યુ ? આપણામા પણ કહ્યુ છે કે, ' દયા ધર્મનું મૂળ છે ' દયા શબ્દ તો બે જ અક્ષરનો છે તો પછી શું એમા બધા ધર્મોનો સાર ન આવી ગયો ? દયા એ બધા ધર્મોનો સાર છે; એ વાત કુરાન, પુરાણ કે વેદશાસ્ત્રથી જ નહિ પણ પોતાના આત્માથી પણ જાણી શકાય છે માની લો કે, તમે જગતમા છો અને કોઈ માણસ

તલવાર લઈને આવે અને તમારી જાન લેવા ચાહે ત્યારે તમે એ માણસમા શુ ખામી જોશો ? એ જ કે તેનામા દયા નથી એટલામા જો કોઈ બીજો માણસ આવે અને પે'લા દુષ્ટ માણસને કહે કે, ભાઈ, એને માર નહિ ! તારે જો મારવુ જ છે તો ભલે મને મારી નાખ, પણ એને માર નહિ ! આવા સમયે તમે બીજા માણસમા શુ વિશેષતા જોશો ! તમે એમ જ કહેશો કે, આ પુરુષમા ખરેખર દયાની વિશેષતા છે. તેનામા દયાનો ગુણ છે એ તમે કેવી રીતે જાણી શકયા ? જવાબમા તમે એમ જ કહેશો કે, અમારા આત્માદ્વારા એ જાણ્યુ એ માણસમા દયા છે એની સાક્ષી અમારો આત્મા જ આપી રહ્યો છે. આત્મા જ પોતાનું રક્ષણ ચાહે છે એટલા માટે તેણે બીજા માણસમા દયાનો ગુણ છે એ પારખી લીધુ આ પ્રમાણે દયા એ આત્માનો ધર્મ છે જો તમારે ધર્માત્મા બનવુ હોય તો દયાને તમારા જીવનમા વણી લેવી જોઈએ શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે —

" **एवं खु नाणिणो सारं जं न हिंसइ किंचणं** " [સૂયગ૦સૂ૦અ૦૧ગા૦]

અર્થાત્–કોઈ જીવને મારવો નહિ એ જ જ્ઞાનીઓનો સાર છે જેમ પોતાનો આત્મા છે તેમ બીજાનો પણ આત્મા છે જેમ પોતે મરવા ચાહતો નથી તેમ બીજાનો આત્મા પણ મરવા ચાહતો નથી જેમ પોતાને ખરાબ વસ્તુ ગમતી નથી તેમ બીજાને પણ ગમતી નથી આ પ્રમાણે પોતાને જે પ્રતિકૂલ લાગે છે તેમ બીજાના આત્માને પણ પ્રતિકૂલ લાગે છે એમ ધારી બીજાને દુ ખ આપવુ નહિ પણ દયાભાવ ધારણ કરવો એક ફારસી કવિએ કહ્યુ છે કે —

" ખ્વાહિ કિ તુરા હેચ બદી ન આયદ પેશ,
તાતવાની બદી મકુન અજ કમો બેશ "

અર્થાત્—જો તુ એમ ચાહે છે કે, મારી ઉપર કોઈ જુલ્મ ગુજારે નહિ તો, જેને તુ જુલ્મ માને છે તેને તુ બીજા ઉપર પણ ગુજાર નહિ કોઈ તમને મારમારી તમારી પાસેથી ચીજ લૂટી લેવા ચાહે કે ખોટુ બોલી તમને ઠગવા ચાહે કે, તમારી સ્ત્રી ઉપર ખરાબ નજર નાખે તો તેને તમે જુલ્મી માનશો ને ! આ વાત એવી સાદી છે કે, તેની ખાત્રી માટે પુસ્તકોની પણ સહાયતા લેવાની જરૂર રહેતી નથી જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, જે વાતને તુ જુલ્મ ગણે છે તે જુલ્મને તુ બીજા ઉપર ગુજાર નહિ કોઈની હિંસા ન કરવી અસત્ય ન બોલવુ, કોઈની સ્ત્રી ઉપર ખરાબ નજર ન ફેકવી અને કોઈની ચોરી ન કરવી આ પ્રમાણે કરશો તો તમે જુલ્મી રહી નહિ શકો જ્યારે તમે પોતે જુલ્મી નહિ રહો તો પછી શુ બીજાઓ તમારી ઉપર જુલ્મ ગુજારી શકશે ! આ વાતને ઊંડા ઉતરીને વિચારો, તો તમને સ્પષ્ટ જણાશે કે, દયા એ ધર્મનુ અને હિંસા એ પાપનું મૂળ છે કરીમામા ઠીક જ કહ્યુ છે કે,

" ચહલ સાલ ઉમ્રે અજી જરત ગુજિસ્ત,
મિજાજે તો અજહાલ તિફ્લી ન જસ્ત."

અર્થાત્—તુ ચાલીશ વર્ષનો થયો છતા તારુ છોકરવાદીપણુ ગયુ નહિ હવે તો એ છોકરવાદીપણું છોડીને વાતને સમજ જેને તુ જુલ્મ ગણે છે તેને બીજા ત્યાગે કે ન ત્યાગે પણ જો તારે ધર્મી બનવુ છે તો તું તો તેને છોડી દે કોઈ રાજા એમ વિચારતો નથી કે, હું જ કેમ રાજા છુ ? આ બધા લોકો રાજા કેમ થઈ જતા નથી ! તો પછી બીજાએ જુલ્મનો ત્યાગ કર્યો છે કે નહિ એ તમારે શા માટે જોવુ જોઈએ ! બીજાએ જુલ્મનો

કરોડ્ટીના સમયે પણ તેમણે શીલવ્રતનું બરાબર પાલન કરી, લોકો માટે તે એક નૂતન આદર્શ ઉપસ્થિત કરી ગયા છે એ પણ બતાવવામા આવ્યુ છે

શીલવ્રતનું પાલન કરી જે અનેક જીવો પોતાનું કલ્યાણ કરી ગયા છે એ બધા ધર્માત્માઓનું ચરિત્રવર્ણન અત્રે થઈ શકે નહિ પણ કોઈ એકના ચરિત્રનું જ વર્ણન કરી શકાય એમ છે પોતાની પાસે રંગ હોય તો જેટલા હાથી-ઘોડા ચિતરવા હોય તેટલા ચીતરી શકાય છે પણ જે સમયે જેટલાની આવશ્યકતા હોય અથવા એક સમયમા જેટના બનાવી શકાય તેટલા જ બનાવવામાં આવે છે તે પ્રમાણે શીલવ્રતના પાલનદ્વારા અનન્ત જીવો કલ્યાણ કરી ગયા છે પરન્તુ એક સમયમા બધાનું ચરિત્ર આલેખી શકાય નહિ, એક સમયમા તો એક જ ધર્માત્માનું ચરિત્ર વર્ણવી શકાય એટલા માટે અત્રે સુદર્શનનું ચરિત્ર કહેવામા આવે છે

સ્ત્રીપ્રસંગદ્વારા કે કોઈ બીજા ઉપાયે વીર્યને નષ્ટ ન કરવુ એવો સાધારણ રીતે શીલનો અર્થ કરવામા આવે છે પણ આ અર્થ એકાગી છે શીલનો અર્થ આટલો જ થતો નથી પણ તેની વ્યાખ્યા વિસ્તૃત છે ખરાબ કામમાથી નિવૃત્ત થઈ સત્કાર્યમા પ્રવૃત્ત થવુ એનું નામ શીલ છે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ બન્ને કાર્યના અગો છે. પ્રવૃત્તિ વિના નિવૃત્તિ થઈ શકતી નથી તેમ નિવૃત્તિ વિના પ્રવૃત્તિ થઈ શક્તી નથી સાધુમા જો સુમતિ હોય અને ગુપ્તિ ન હોય અથવા ગુપ્તિ હોય અને સુમતિ ન હોય તો કામ ચાલી શકતું નથી કારણ કે સુમતિ અને ગુપ્તિ એ બન્નેની આવશ્યકતા રહે છે સુમતિ એ પ્રવૃત્તિ છે અને ગુપ્તિ એ નિવૃત્તિ છે માટે એ બન્નેયની આવશ્યકતા છે આ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક કામમા પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ બન્નેયની આવશ્યકતા રહે છે

જો સૂર્ય તમને પ્રકાશ ન આપે, પાણી તમારી તરસ ન છીપાવે અને અગ્નિ જો તમારુ ભોજન ન પકાવે તો તેની પ્રશસા કોઈ કરતું નથી તે પ્રમાણે જો મહાપુરુ પોતાનુ જ કલ્યાણ સાધી લે અને તમારુ કલ્યાણ કરવામા પ્રવૃત્ત ન થાય તો તમે તેમને વદન પણ કેમ કરો ? આ પ્રમાણે જો મહાપુરુષો તમારા કલ્યાણના કામમા પ્રવૃત્ત ન થાય તો ગજબ જ થઈ જાય ! અને પોતાનું કામ સાધવામા પણ બહુ મુશ્કેલી આવી પડે

શીલનો અર્થ ખરાબ કામનો ત્યાગ કરી સત્કાર્યમા પ્રવૃત્ત થવુ એવો થાય છે તો ખરાબ કામો કયા કયા છે તે આપણે જોવુ જોઈએ ! હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર, મદિરાપાન વગેરે દુર્વ્યસનો એ બધા ખરાબ કામો છે આ કથનમા બીડી, તમાકુ, ભાગ, શરાબ વગેરે દુર્ગુણોનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે આ દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરવો એટલે ખરાબ કામોમાથી અળગા થવુ બીજાઓની સાથે કોઈ પણ પ્રકારનું ખરાબ કામ કરવુ એનો અર્થ પોતાના આત્માની સાથે દુર્વ્યવહાર કરવા સમાન છે બીજાને ઠગવો એટલે પોતાના આત્માને ઠગવો એટલા માટે હિંસા ન કરવી, અસત્ય ન બોલવુ, ચોરી ન કરવી, બહેન-બેટી ઉપર ખરાબ નજર ન ફેકવી, બીડી, તમાકુ, ભાગ વગેરે દુર્વ્યસનોનું સેવન ન કરવુ-વગેરે દુર્વ્યસનોથી બચવુ એટલે ખરાબ કામોથી અળગા થવુ, એ નિવૃત્તિ છે અને દયા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, ખાવાપીવામા ગૃદ્ધિ ન રાખવી તથા ધર્મકાર્ય કરવુ એ પ્રવૃત્તિ છે અત્યારે શીલનો અર્થ કેવળ સ્ત્રીપ્રસંગ ન કરવો એટલો જ કરવામા આવે છે જે પરસ્ત્રીપ્રસંગ કરતો નથી પણ સ્વ-સ્ત્રીનો ત્યાગી નથી તે આશિક શીલ પાળ-

નારો છે અને જે પરસ્ત્રી તથા સ્વસ્ત્રી બન્નેનો ત્યાગી છે તે પૂર્ણ શીલ પાળનારો છે. શીલની વ્યાખ્યા એટલી બધી વિસ્તૃત છે કે, તેમાં પાંચ મહાવ્રતોનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે.

સુદર્શન શેઠ કરોડો રૂપિયાની સંપત્તિવાળો હતો છતાં તેમણે શીલવ્રતનું પાલન કેવી રીતે કર્યું! એ વાત આ કથામાં યથાશક્તિ બતાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે. આ કથાને સાંભળી જે લોકો અશુભ કાર્યોથી નિવૃત્ત થશે અને શુભ કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થશે તે લોકો પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકશે અને સુખના ભાગી બની શકશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ અષાડ વદી ૩ મંગળવાર

પ્રાર્થના

અરહનાથ અવિનાશી, શિવ-સુખ લીધો; ।
વિમલ વિજ્ઞાન-વિલાસી, સાહબ સીધો. ॥ ૧ ॥
તૂ ચેતન ભજ અરહનાથને, તે પ્રભુ ત્રિભુવનરાય;
તાત 'સુદર્શન' 'દેવી' માતા, તેહનો નન્દ કહાય. ॥ સાહબ. ૨ ॥

શ્રી અરહનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

સમય ઓછો છે એટલે આ પ્રાર્થના ઉપર વિશેષ વિચાર ન કરતા, શાસ્ત્રીય પ્રાર્થના ઉપર વિચાર કરું છું.

અનાથી મુનિનો અધિકાર

કાલે ઉત્તરાધ્યયનનું વીશમું અધ્યયન શરૂ કરેલ છે. આ વીશમા અધ્યયનનું નામ 'મહાનિર્ગ્રન્થીય' અધ્યયન છે. મહાન્ અને નિર્ગ્રન્થ એ બન્ને શબ્દોનો શો અર્થ છે તે અત્રે જોવાનું છે. પૂર્વાચાર્યોએ મહાન્ શબ્દનો અર્થ બતાવતા અનેક વાતો સમજાવેલ છે. એ બધી વાતોને કહેવાનો તો અત્યારે સમય નથી; કારણ કે સૂત્ર સમુદ્રની માફક અમાપ છે. એનું માપ આપણા જેવા જીવો કેવી રીતે માપી શકે? છતાં યથામતિ એ વિષે થોડું કહેવું જરૂરી છે એટલે કહું છું.

પૂર્વાચાર્યોએ આઠ પ્રકારના મહાન્ બતાવ્યા છે. નામથી, સ્થાપનાથી, દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, પ્રધાનથી, પડુચ્ચ અર્થાત્ અપેક્ષાથી, અને ભાવથી એમ આઠ પ્રકારે મહાન્ થાય છે. આ વીશમા અધ્યયનમા કેવા પ્રકારના મહાન વર્ણવવામાં આવેલ છે એ જોવાનુ છે; પણ તે પહેલા ઉપર્યુક્ત આઠ પ્રકારના મહાનનો અર્થ જાણી લેવો ઉચિત છે.

પહેલો નામથી મહાન્ છે. જેઓમાં મહાનનાનો એકેય ગુણ નથી પણ કેવળ નામથી જ મહાન્ છે, તે નામથી મહાન્ છે. જૈન શાસ્ત્રોએ પ્રારંભ અને અન્ત સમજાવવાનો બહુ

ત્યાગ નથી કર્યો તો તે તેનું કોડી લેરો પણ જો તમારે ધર્માત્મા મનવુ છે તો તમારે જુલ્મનો ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ

સિદ્દને નમસ્કાર કરીને કે બિસમિલ્લા કહીને કોઈ વાતનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે શુ સિદ્દથી કોઈ વાત છાની રહી શકે ખરી ? કોઈ કામને સિદ્દના નામથી શરૂ કરીને પછી હૃદયમા પાપ રાખવામા આવે તો સિદ્દના સ્વરૂપને તે સમજી શકયો નથી એમ કહેવુ જોઈએ 'રહેમ અને રહિમાન'ને જાણી લીધા બાદ કાઈ જાણવાનું બાકી રહેવુ નથી વિદ્વાન લોકો કહે છે કે, કયામતના સમયે કે કોઈ બીજા સમયે જે મોમિન અને કાફીર ઉપર રહમ–દયા કરે છે તે રહિમાન છે તે બધા ઉપર દયા કરે છે એટલા માટે તે રહિમાન' કહેવાય છે કોઈ કહે કે, રહિમાન જ મોમિનો ઉપર દયા કરે એ તો ઠીક છે પણ જે કાફિર છે તેમની ઉપર દયા શા માટે કરે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, મુસલમાન મોમિન છે અને હિન્દુ કાફિર છે એવી વાત નથી જો કોઈ બે મુસલમાનો પરસ્પર લડતા હોય ત્યારે કોઈ હિન્દુ વચમા પડી તેમને છુટા પાડે તો શુ લડનારા મુસલમાનો મોમિન અને હિન્દુ કાફિર કહેવાશે ' કાફિર અને મોમિનની આ વ્યવસ્થા નથી. પણ જેનામા 'રહેમ' છે, 'શૈતાનિયત' નથી તે જ ખરો મોમિન છે અને જેનામા રહેમનો છાંટો નથી અને શેતાન છે તે જ કાફિર છે

' હું કલ્યાણની શિક્ષા આપુ છુ ' એમ શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે આ કલ્યાણની શિક્ષા તેઓ કેવળ સાધુઓ કે શ્રાવકોને જ નહિ પણ બધા લોકોને આપે છે જ્યારે સૂર્ય બધાને સરખો પ્રકાશ આપે છે, કાઇ ભેદભાવ રાખતો નથી તો પછી જે ભગવાનને એમ કહેવામા આવે છે કે,

सूर्यातिशायि महिमाऽसि मुनीन्द्र' लोके ।—શ્રી ભક્તામર સૂત્ર

અર્થાત્—જેમનો મહિમા સૂર્યથી પણ વિશેષ છે તે ભગવાન પોતાની શિક્ષા આપવામા કોઈ પ્રકારનો ભેદભાવ રાખી શકે ? તે અનન્ત મહિમાવાળા ભગવાનની વાણી કોઈ માટે નહિ પણ બધાને માટે સમાન કલ્યાણકારી છે

સૂર્ય બધાને પ્રકાશ આપે છે છતા કોઈ કહે કે, સૂર્ય અમને પ્રકાશ આપતો નથી પણ અંધકાર આપે છે તો શુ તેમનુ આ કથન સાચુ કહેવાશે ? જેમકે ચામાચીડ કે ઘુવડ એમ કહે કે, સૂર્ય શા કામનો ? એ તો અમને વધારે આંધળા બનાવી મૂકે છે ' આ પ્રશ્નના જવાબમા એ જ કહેવામા આવશે કે, એમા સૂર્યનો દોષ નથી ' પણ પોતાની પ્રકૃતિનો જ દોષ છે સૂર્યના કિરણોમા તો પ્રકાશ જ છે, અંધકાર નથી, પણ પોતાની પ્રકૃતિ જ ઊલટી છે કે જેથી પ્રકાશ પણ તેમને માટે અંધકારના રૂપમા પરિણત થઈ જાય છે. સૂર્યના પ્રકાશની માફક ભગવાનની વાણી પણ બધાને માટે કલ્યાણકારી છે પણ જેમની પ્રકૃતિ ઊલટી છે તેઓ ભલે ભગવદ્વાણીનો લાભ લઈ શકતા ન હોય બાકી ભગવાનની વાણીનો લાભ બધા લઈ શકે છે અને પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકે છે

ભગવાનની વાણીનું શ્રવણ કરી તેને જીવનમા ઉતારવાથી કેવી રીતે લાભ પહોચે છે એ વાત હું ચરિતકથાદ્વારા સમજાવુ છુ કે જેથી બધાની સમજમા આવી શકે ' ચરિત્ર કથામા બધા સમજી શકે એવી રીતે દરેક પ્રકારની શિક્ષા આપી શકાય છે ' જે લોકો દ્રવ્યાનુયોગને સીધીરીતે સમજી શકતા નથી તેમને માટે ચરિત્રાનુવાદ બહુ સહાયભૂત

નીવડે છે. જેમકે કોઇ માણુસ હાથમા રંગ લઈને કહે કે, મારા હાથમાં હાથી કે ઘોડો છે; તો એટલી વાતથી એનો અર્થ બધાની સમજમાં ન પણ આવી શકે, પણ જ્યારે તે માણસ એ રંગદ્વારા હાથી કે ઘોડાનું ચિત્ર કરી બતાવે છે ત્યારે બધાની સમજમા સહેલાઇથી આવી શકે છે. જો કે, જે ચિત્ર બનાવવામા આવ્યું છે તે રંગનું જ બનાવવામા આવ્યું હોય છે. રંગની સાથે કર્તાની શક્તિ વિશેષ રહેલી છે પણ રંગમા હાથી કે ઘોડો છે એ વાત જનસાધારણને તુરત સમજમા આવી શકતી નથી. એ જ પ્રમાણે ભગવાનની વાણી જ્યારે સીધી રીતે સમજમા આવતી ન હોય ત્યારે જનસાધારણ સમજી શકે એ માટે ચરિત્રકથાનો આશ્રય લેવો પડે છે. ચરિત્રને પ્રથમાનુયોગ કહેવામાં આવે છે અર્થાત્ પહેલી શ્રેણીના લોકોને માટે ચરિતાનુયોગ બહુ લાભપ્રદ છે. તેમ છતાં ચરિતાનુયોગને સમજાવવો એ સરલ છે એમ હું નથી માનતો. ચરિતાનુયોગને સમજાવવો બહુ મુશ્કેલ છે. કારણ કે, ચરિત્રદ્વારા સુધાર પણ થઈ શકે છે તેમ ખરાબી પણ થઈ શકે છે માટે ચરિતકથનમા બહુ જ સાવધાની રાખવાની જરૂર રહે છે.

ધર્મતત્ત્વને સરલતાપૂર્વક સમજાવવા માટે હું એક ચરિત્રકથા કહું છુ. આ ચરિત્રકથાના નાયક સાધુ નહિ, પણ પહેલી અવસ્થામાં ગૃહસ્થ છે. આ ગૃહસ્થનું ચરિત્રચિત્રણ કરી મહાપુરુષોએ સાધુઓને એ સૂચના આપી છે કે, જ્યારે ગૃહસ્થ પણ આ પ્રમાણે ધર્મનું પાલન કરે છે તો પછી પંચમહાવ્રતધારી સાધુઓએ કેવી રીતે ધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ એ વિચારવા જેવુ છે.

સુદર્શન–ચરિત્ર

હું જે ચરિત્રકથા કહેવા ચાહું છુ એ ચરિત્રના નાયકનું નામ સુદર્શન છે. સુદર્શનના ચરિત્રને કહેવાની મારી ઇચ્છા છે અને તેનો પ્રારંભ પણ આજથી જ કરવામા આવે છે.—

ધન શેઠ સુદર્શન શીયલ શુદ્ધ પાલી તારી આતમા—॥ ટેક ॥
સિદ્ધ સાધુકો શીષ નમાકે, એક કરૂં અરદાસ ।
સુદર્શન કી કથા કહૂં મૈં, પૂરો હમારી આસ ॥ ૧ ॥

ધર્મના દાન, શીલ, તપ અને ભાવ એ ચાર અંગ છે. એ ચારેય અંગોનું વર્ણન એક સાથે થઈ શકે નહિ એટલા માટે કેવળ એક શીલ–અંગની કથા કહેવામા આવે છે. શીલની સાથે સાથે દાન, તપ અને ભાવ વિષે પણ ગૌણરૂપે વર્ણન કરવામા આવશે પણ આ ચરિત્રમા પ્રધાનતા તો શીલની જ રહેશે. જેમ નાટક કરનારાઓ કહે છે કે, આજે રામના રાજ્યાભિષેકનું નાટક થશે, પણ નાટકમા કેવળ રામનો રાજ્યાભિષેક જ બતાવવામા આવતો નથી પણ સાથે સાથે બીજાં દશ્યો પણ બતાવવામા આવે છે તેમ છતા તેમા પણ રાજ્યાભિષેકનું દશ્ય પ્રધાનપણે અને બીજા દશ્યો ગૌણરૂપે બતાવવામા આવે છે. એ જ પ્રમાણે આ ચરિત્રમા પણ ગૌણરૂપે તો દાન, તપ અને ભાવનું પણ વર્ણન કરવામા આવશે પણ પ્રધાનતા તો શીલગુણની જ રહેશે આ કથાના નાયકે મુખ્યતઃ શીલનું પાલન કર્યું છે એટલા માટે તેમને પ્રત્યેક કડીમા ધન્યવાદ આપવામા આવ્યો છે અને

પ્રયત્ન કર્યો છે. સાધારણ રીતે પ્રત્યેક વસ્તુને નામથી જ જાણી શકાય છે. પણ કેવલ નામને જ જાણવા કરતાં તેના સ્વરૂપને પણ જાણવું જોઈએ.

બીજો સ્થાપનાથી મહાન્ છે. કોઈ વસ્તુમાં મહાનતાનું આરોપણ કરી લેવું એ સ્થાપનાથી મહાન્ છે.

ત્રીજો દ્રવ્યથી મહાન્ છે. જ્યારે કેવલજ્ઞાની અન્ત સમયે કેવલિ-સમુદ્ઘાત કરે છે ત્યારે તેમના કર્મપ્રદેશ ચૌદ રાજુલોકમાં ફેલાઈ જાય છે અને તેમના શરીરમાથી નીકળેલા મહાસ્કન્ધ ચૌદ રાજુલોકમાં સમાઈ જાય છે તે દ્રવ્યથી મહાન્ છે.

ચોથો ક્ષેત્રથી મહાન્ છે. સમસ્ત ક્ષેત્રોમાં આકાશ જ મહાન્ છે કારણ કે આકાશ સમસ્ત લોકમાં વ્યાપ્ત છે.

પાંચમો કાળથી મહાન છે. કાળમાં ભવિષ્યકાળ મહાન્ છે. જેમનું ભવિષ્ય સુધર્યું છે તેમનું બધું સુધર્યું છે. ભૂતકાળ ગમે તેવો ઉજ્જવળ રહ્યો હોય પણ તે વ્યતીત થઈ ગયો છે. એટલા માટે ભવિષ્ય કાળ જ મહાન્ છે.

છઠ્ઠો પ્રધાન મહાન્ છે. અર્થાત્ જે પ્રધાન માનવામાં આવે છે તે મહાન્ના સચિત્ત અચિત્ત અને મિશ્ર એમ ત્રણ પ્રકારના ભેદ પાડવામાં આવ્યાં છે. સચિત્તમાં દ્વિપદ, ચતુષ્પદ અને અપદ એ ત્રણ પ્રકાર છે. દ્વિપદોમાં તીર્થંકર મહાન્ છે. ચતુષ્પદોમાં સરલ અર્થાત્ અષ્ટાપદને મહાન્ ગણવામાં આવે છે અને વૃક્ષાદિ અપદમાં પુંડરિક અર્થાત્ કમલને મહાન્ કહેવામાં આવે છે. અચિત્તમાં ચિન્તામણિ રત્ન મહાન્ છે. મિશ્રમાં તીર્થંકરનું રાજ્યસંપદાયુક્ત શરીર મહાન્ છે. તીર્થંકરનું શરીર દિવ્ય તો હોય જ છે પણ રાજ્યાભિષેકના સમયે તેઓ જે વસ્ત્રાભૂષણો પહેરી બેસે છે તે પણ મહાન્ હોય છે. સ્થાનને લીધે વસ્તુનું પણ મહત્ત્વ વધી જાય છે. આ કારણે મિશ્રમાં તીર્થંકરનું વસ્ત્રાભૂષણ યુક્ત શરીર મહાન્ છે.

સાતમો, અપેક્ષાથી મહાન્ છે. જેમકે સરસવ કે રાઈથી ચણાનો દાણો મહાન્ છે અને ચણાના દાણાથી બોર મહાન્ છે.

આઠમો, ભાવથી મહાન્ છે. ટીકાકાર કહે છે કે, પ્રધાનતાની અપેક્ષાએ ક્ષાયકભાવ મહાન્ છે. અને આશ્રયની અપેક્ષાએ પારિણામિક ભાવ મહાન્ છે. કારણકે પારિણામિક ભાવના આશ્રિત જીવ અને અજીવ બન્નેય હોય છે. કોઈ કોઈ આચાર્યનો એવો પણ મત છે કે, આશ્રયની દૃષ્ટિએ ઉદયભાવ મહાન્ છે; કારણ કે અનંત સંસારી જીવો ઉદય ભાવને જ આશ્રિત છે. આ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન મત છે; પણ વિચાર કરવાથી આશ્રયની અપેક્ષાએ પારિણામિક ભાવ જ મહાન્ છે. કારણ કે, પારિણામિક ભાવમાં સિદ્ધ અને સંસારી એ બન્નેય પ્રકારના જીવો આવી જાય છે. આ પ્રમાણે પ્રધાનતાની અપેક્ષાએ ક્ષાયકભાવ મહાન્ છે.

અત્રે મહાન્ નિર્ગ્રન્થનો અધિકાર છે. નિર્ગ્રન્થને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર આદિની દૃષ્ટિએ મહાન્ કહ્યા નથી પણ જે મહાપુરુષ પારિણામિક ભાવથી ક્ષાયિક ભાવમાં પ્રવર્તે છે તેમને મહાન્ કહેલ છે.

નિર્ગ્રન્થ કોને કહેવાય અને નિર્ગ્રન્થનો શો અર્થ છે તે વિષે વિચાર કરીએ. જે દ્રવ્ય અને ભાવથી, બન્ધનકર્તા પદાર્થોમાથી નિવૃત્ત થાય છે; અર્થાત્ જે દ્રવ્ય અને ભાવ

ગ્રન્થિથી મુક્ત થાય છે તે નિર્ગ્રન્થ કહેવાય છે. દ્રવ્ય ગ્રન્થિ ૯ પ્રકારની અને ભાવગ્રન્થિ ૧૪ પ્રકારની છે. જે આ બન્ને ગ્રન્થિઓને છોડી નાંખે છે તે નિર્ગ્રન્થ કહેવાય છે.

કોઈ વ્યક્તિ દ્રવ્ય ગ્રન્થિને તો છોડી દે પણ જો કષાયાદિ ભાવગ્રન્થિને છોડે નહિ તો તે નિર્ગ્રન્થ કહેવાય નહિ. નિર્ગ્રન્થે તો નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્ને પ્રકારની ગ્રન્થિઓ છોડવાની જરૂર છે. પંદર પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે તેમાં ગૃહલિંગી પણ સિદ્ધ થાય છે અને અન્યલિંગી પણ સિદ્ધ થાય છે પણ તેઓ ભાવની અપેક્ષાએ સિદ્ધ થાય છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો સ્વલિંગી જ સિદ્ધ થાય છે; એટલા માટે દ્રવ્ય અને ભાવ બન્ને પ્રકારની ગ્રન્થિઓથી જે વિમુકત થાય છે તે જ નિર્ગ્રન્થ કહેવાય છે. અને જેઓ સંપૂર્ણપણે દ્રવ્ય અને ભાવ ગ્રન્થિઓથી છૂટી જાય છે તે જ મહાનિર્ગ્રન્થ કહેવાય છે. કોઈ દ્રવ્ય ગ્રન્થિથી જ મુક્ત થાય છે તો કોઈ ભાવ ગ્રન્થિથી જ છૂટો થાય છે પણ જે બન્ને પ્રકારની ગ્રન્થિઓથી છૂટો થાય છે તેઓ જ મહાનિર્ગ્રન્થ કહેવાય છે. આવા મહાનિર્ગ્રન્થના ચરિત્રનો આશ્રય લઈ ગુરુ શિષ્યને શિક્ષા આપતાં કહે છે કેઃ—

सिद्धाणं नमो किच्चा संजायाणं च भावओ ।
अत्थधम्मगतिं तच्चं अणुसिट्ठो सुणेह मे ॥

અર્થાત્—હું અર્થની શિક્ષા આપું છું. સાધારણ રીતે ગૃહસ્થો 'અર્થ'નો અર્થ ધન કરે છે પણ અહીં અર્થ ધનના અર્થમાં નહિ પણ ધર્મ અર્થમા વિવક્ષિત થએલો છે. હું નિર્ગ્રન્થધર્મરૂપી અર્થની શિક્ષા આપું છું.

આજકાલ લોકો જે કોઈ આવે છે તેના બની જાય છે. પણ શાસ્ત્ર કહે છે કે, તમે નિર્ગ્રન્થ ધર્મના અનુયાયી છો. કોઈ વ્યક્તિ વિશેષના નહિ. જે કોઈ નિર્ગ્રન્થધર્મની વાત કહે તેને માનો અને જે નિર્ગ્રન્થધર્મની વાત ન કહે તેને ન માનો. નિર્ગ્રન્થધર્મનું પ્રતિપાદન નિર્ગ્રન્થપ્રવચન કરે છે. જે દ્વાદશાંગી નિર્ગ્રન્થપ્રવચનની વાણી છે, તેને સજીવન કરનાર, તેનું પ્રતિપાદન કરનાર ગ્રન્થ અને શાસ્ત્ર નિર્ગ્રન્થપ્રવચન જ છે. પણ જે દ્વાદશાંગીનું ખંડન કરે છે અને તેની વિરુદ્ધ કોઈ સિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન કરે છે તે નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન નથી. જે નિર્ગ્રન્થધર્મનો અનુયાયી હશે તે નિર્ગ્રન્થપ્રવચનના સિદ્ધાન્તની વિરુદ્ધ જનારા ગ્રન્થ કે શાસ્ત્રને કદાપિ માનશે નહિ, પણ તે તો એ જ કહેશે કે, મારે માટે તો નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન જ પ્રમાણ છે.

'નિર્ગ્રન્થધર્મની શિક્ષા તત્ત્વાર્થરૂપે કહું છું તે સાભળો' એવું અત્રે કહેવામાં આવ્યુ છે.

શાસ્ત્રના પ્રારંભમા પ્રવૃત્તિ, પ્રયોજન, સંબંધ અને અધિકાર આ ચાર વાત અવશ્ય હોવી જોઈએ. આ ચાર વાતો 'અનુબન્ધ ચતુષ્ટય' એ નામથી ઓળખાય છે.

કોઈપણ કાર્યમા પ્રવૃત્તિ કરવા વિષે પહેલા વિચાર કરવામા આવે છે. જેમકે કોઈ નગરમા પ્રવેશ કરવો હોય તો તેના દ્વારની તપાસ સર્વ પ્રથમ કરવી પડે છે. જો દરવાજાની ખબર ન હોય તો પછી નગરમા પ્રવેશ કેવી રીતે થઈ શકે? એટલા માટે પ્રવૃત્તિ વિષે વિચાર પહેલો કરવો પડે છે. પ્રવૃત્તિના વિષે કરવામા આવતા વિચારને 'અનુબન્ધ ચતુષ્ટય' કહેવામા આવે છે. અનુબન્ધ ચતુષ્ટયમા કહેવામા આવેલી ચાર વાતોનું ધ્યાન રાખવાથી સુખપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થઈ શકે છે. આ અનુબન્ધ ચતુષ્ટયથી જ શાસ્ત્રની પરીક્ષા થઈ શકે છે. જેમ લાખો મણ અનાજની અને હજારો ગજ કપડાની પરીક્ષા તેના નમૂના

માત્રથી થઈ જાય છે. શાસ્ત્રમાં જે કાંઈ કહેવામાં આવ્યું હોય છે તેનો સારાંશ પહેલી ગાથામાં બતાવી દેવામાં આવે છે કે જેથી આ શાસ્ત્રમાં શું છે ? તેની ખબર પડી શકે !

અનુબન્ધ ચતુષ્ટયદ્વારા શાસ્ત્રનો મૂળ ઉદ્દેશ જાણી શકાય છે. ઉદ્દેશ વિના પ્રવૃત્તિ થતી નથી. જ્યારે તમે ઘરની બહાર નીકળો છો ત્યારે અમુક ઉદ્દેશ નક્કી કરીને નીકળો છો. ઉદ્દેશ બધાના જુદા જુદા હોય છે એ વાત જુદી છે પણ કોઈ ને કોઈ ઉદ્દેશ તો અવશ્ય દરેક પ્રવૃત્તિ પાછળ રહેલો હોય છે. જેમકે દૂધ ખરીદનારો માણસ જ્યાં દૂધ વેચાય તે તરફ જાય છે તે જ પ્રમાણે શાકપાન ખરીદનારો માણસ શાક મારકીટ તરફ જાય છે. આ પ્રમાણે દરેક પોતાના ઉદ્દેશને લક્ષ્યમાં રાખી પ્રવૃત્તિ કરે છે. એટલા માટે શાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ શો છે, તેનો વિષય શું છે એ પહેલાં બતાવવામાં આવે છે. બાદ એ શાસ્ત્રદ્વારા કયા પ્રયોજનની સિદ્ધિ થવાની છે ! શાસ્ત્રના કોણ કોણ અધિકારી છે ! એ બતાવવામાં આવે છે. અને ત્યાર બાદ શાસ્ત્રનો પૂર્વાપર સંબંધ શું છે એટલે કે શાસ્ત્રમાં કથિત વસ્તુનો કહેનાર અને સાંભળનાર સાથે શું સંબંધ છે એ બતાવવામાં આવે છે.

આ ચાર વાતોદ્વારા શાસ્ત્રની પરીક્ષા થઈ જાય છે. આ ચારેય વાતો આ મહાનિર્ગ્રન્થીય અધ્યયનમાં છે એ એના નામ નિર્દેશથી જ સ્પષ્ટ જણાય છે. આ ચારેય વાતોનો આ અધ્યયનમાં કેવી રીતે સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે તે યથાવસરે બુદ્ધિ અનુસાર આગળ બતાવવામાં આવશે.

હવે આ વાતને વ્યાવહારિક રીતિએ વિચાર કરીએ કે, જેથી બધા સમજી શકે ! મહાન્ પુરુષોની સેવા કરવાની બધાની ઇચ્છા હોય છે પણ મહાન્ કોને કહેવા ! એ વિષે ભાગવતમા કહ્યુ છે કેઃ—

महत्सेवां द्वारमाहुर्विमुक्तेः तमोद्वारं योषितां संगिसंगम् ।
महान्तस्ते समचित्ताः प्रशान्ता विमन्यवः सुहृद् साधवो ये ॥

અર્થાત્—આ સંસારમાં મોક્ષનું દ્વાર મહાન્ પુરુષોની સેવા, સંગતિ અને ઉપાસના છે અને નરકનું દ્વાર એ સ્ત્રીના ઉપાસક-કનકકામિનીના ભોગીની સેવા કરવી એ છે.

આ પ્રમાણે મહાન્ પુરુષોની સેવા-સંગતિને મોક્ષનું દ્વાર બતાવ્યુ પણ મહાન્ પુરુષ કહેવા કોને ! એ એક મોટો પ્રશ્ન છે. જેઓ મોટા જાગીરદાર છે, જેઓ મૂલ્યવાન્ કપડાં દાદથી પહેરે છે અને અક્કડબાજ થઈને ફરે છે, જેઓ મોટી મોટી હવેલીઓમાં રહે છે તેઓને મહાન્ કહેવા કે બીજા કોઈ ને ? મહાન્ કોને કહેવા એનો નિર્ણય શાસ્ત્રદ્વારા તો કરવામાં આવશે જ, પણ ભાગવત-પુરાણકાર કહે છે કે, આવી ઉપાધિ ધારણ કરનારને અમે મહાન્ માનતા નથી. પણ જેમનું ચિત્ત સમ છે, જેમનું મન સમતોલ છે તેમને જ અમે મહાન્ માનીએ છીએ. જેમનું મન આત્મામા છે, પુદ્‌ગલોમા રચ્યું પચ્યું રહેતું નથી તે જ મહાન્ છે. મહાન્ પુરુષનું મન હમેશા સમતોલ રહેવું જોઈએ. ચિત્તને સમતોલ રાખવું એટલે કે આત્માના સ્વભાવને ભૂલી જઈ પુદ્‌ગલોમા રમણ ન કરવું. જડ અને ચેતનનો વિવેક કરી જડસ્વભાવને દૂર કરવો અને ચેતનસ્વભાવને અપનાવવો, અર્થાત્ જડનો ધર્મ નશ્વર અને અજ્ઞાન છે અને ચેતનનો ધર્મ અવિનાશી અને જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એમ માનવું એ ચિત્તની સમસ્થિતિ છે.

કોઈ એમ કહે કે, કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ જીવની પાછળ અનાદિકાળથી ઉપાધિઓ વળગેલી છે આ મારા કાન છે, આ મારુ નાક છે, આ મારુ શરીર છે, આ પ્રમાણે જડને પોતાનું માની આત્મા શરીરને અધીન બની રહ્યો છે આવી દશામા ઉપાધિને કારણે કોઈનુ ચિત્ત સમ છે એમ કેમ કહી શકાય? આ પ્રશ્ન બરાબર છે કે, અનાદિકાળથી આત્માને ઉપાધિ લાગેલી છે પણ ઉપાધિને ઉપાધિ માનવી એ પણ સમચિત્તનું લક્ષણ છે

જો કોઈ કાકરાને રત્ન અને રત્નને કાકરો કહે તો તે મૂર્ખ ગણાય છે જો કે, રત્ન અને કાકરો એ બન્ને જડ છે છતા પણ રત્ન અને કાકરાને એક માનનાર મૂર્ખ ગણાય છે, તો પછી જે ચૈતન્યને જડ અને જડને ચૈતન્ય માને છે તેને સમચિત્તવાળો કેમ કહી શકાય? અજ્ઞાનને કારણે લોકો ચેતનને જડ અને જડને ચેતન માને છે, પણ કોઈના કહેવા કે માનવાથી જડ ચેતન બનતું નથી અને ચેતન જડ બનતો નથી જેમકે એક માણસ જગલમા જઈ રહ્યો હતો, જતા જતા તેણે દૂર એક છીપ દીઠી તે મનમા છીપને ચળકતી હોવાથી ચાદી માની રહ્યા હતો એટલે તે છીપને ચાદી કહેવા લાગ્યો ત્યારે બીજો માણસ ચાદીને છીપ કહેવા લાગ્યો તેમના કહેવાથી છીપ ચાદી ન બની અને ચાદી છીપ ન બની છતા આ પ્રમાણે છીપને ચાદી અને ચાદીને છીપ માનનાર મૂર્ખ તો ગણાશે ને ! આ જ પ્રમાણે કોઈના કહેવાથી જડ કે ચૈતન્ય પોતાનો સ્વભાવ છોડતા નથી પણ જે લોકો જડને ચેતન કે ચેતનને જડ માને છે તે તેમનું અજ્ઞાન જ છે આ પ્રમાણે અજ્ઞાનને કારણે જીવ જડને પોતાનુ માની બેઠો છે અને આ મારુ છે, આ મારુ છે એમ માની રહ્યો છે

કહેવાનો આશય એટલો જ છે કે, આવી ઉપાધિઓમા જેઓ અટવાઈ પડયા છે તેઓ મહાન નહિ પણ જડના ગુલામ છે તેઓ આત્મવાદી નહિ પણ જડવાદી છે મહાન્ પુરુષો તો તે છે કે, જેઓ પોતાના શરીરને પણ પોતાનુ માની બેસતા નથી તો પછી સસારની બીજી ચીજોને પોતાની ન માનતા હોય તો એ વિષે કહેવુ જ શુ?

હવે મહાન્ પુરુષોની સેવા શા માટે કરવી જોઈએ? "જો મહાન્ પુરુષોની સેવા કરીશુ તો આપણને કાનમા તેઓ મન્ત્ર ફુકી દેશે અથવા માથા ઉપર હાથ ફેરવી આશીર્વાદ આપશે તો આપણે ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિથી સંપન્ન બનીશુ' એ વિચારથી મહાન્ પુરુષોની સેવા કરતા હો તો, તે મહાત્માઓની સેવા નહિ પણ એ તો માયાની સેવા છે પણ જે "હુ સસારની ઉપાધિમા ફસાએલો છુ અને તેથી જડને પોતાનુ માની બેઠો છુ પણ મહાન્ પુરુષોની સેવા-સગતિથી મારી ઉપાધિમાથી છૂટો થઈ શકીશ" એવી ભાવનાથી મહાત્માઓની સેવા કરે છે તે જ સાચી સેવા છે અને એવી જ સેવા મોક્ષનુ દ્વાર છે

જેમનુ મન સમતોલ છે તેમને કોઈ લાખો ગાળો ભાડે તોપણ તેમના મનમા રોષ કે વિકારભાવ પેદા થતો નથી તેમ કોઈની પ્રશસા સાભળી તેમનુ મન ફુલાતું નથી આ પ્રમાણે જે પ્રશસાથી ફુલાતા નથી અને નિંદાથી ક્રોધી થતા નથી તે લોકો જ સાચા મહાન્ છે

એકવાર પૂજ્ય ઉદયસાગરજી મહારાજ રતલામમા સેઠજીના બજારમા અને કદાચ તેમના જ ઘરમા બિરાજમાન હતા તે વખતે રતલામ શહેર ઉન્નત દશામા હતું અને ત્યારે શેઠ ભોજાજી ભગવાનજીનો પ્રભાવ સારો હતો પૂજ્યશ્રીની પ્રશસા સાભળી એક

મુસલમાને તેમની પરીક્ષા લેવાનો વિચાર કર્યો અને એક દિવસ અનુકૂળ સમય જોઈને તે પૂજ્યશ્રીની પાસે આવ્યો અને મનમા ફાવે એવી કર્ણકટુ ગાળો ભાડવા લાગ્યો. પૂજ્યશ્રી તે વખતે સ્વાધ્યાય કે ધર્મધ્યાન કરી રહ્યા હતા તે મુસલમાન તો કાનમાથી કીડા ખરે એવી કઠોર ગાળો ભાડયે જતો હતો પણ પૂજ્યશ્રી મહારાજ કશુ સાભળતા જ ન હોય એમ શાન્ત બેસી રહ્યા અને હસતા રહ્યા તેમના મનમા જરા પણ ક્રોધ ન આવ્યો જ્યારે મુસલમાનને લાગ્યુ કે, પૂજ્યશ્રી મારી પરીક્ષામા ઉત્તીર્ણ થયા છે ત્યારે તેમના પગે પડી ગયો અને હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો કે, આપની મે જેવી પ્રશસા સાભળી છે આપ તેવા જ શાન્ત છો વાસ્તવમા આપ સાચા ફકીર છો

વ્યાખ્યાનમા પ્રશાન્ત રહેવાનો ઉપદેશ આપવો એ તો સરલ છે પણ ક્રોધ થવાના પ્રસગે શાન્ત રહેવુ બહુ જ મુશ્કેલ છે મહાન્ તો તે જ છે કે, જેઓ ક્રોધના સમયે પણ પ્રશાન્ત રહી શકે છે કોઈ ત્યારે એમ કહી શકે કે, કોઈ ગાળો ભાડે તો શુ મૂગે મોઢે સહી લેવી? મહાપુરુષો ગાળોને પોતાના માટે ગાળ જ માનતા નથી તેઓ તો ઊલટુ એ ગાળોમાથી પોતાને ઉપયોગી માગ તત્ત્વને જ ખેંચી લે છે કોઈ તેમને 'દુષ્ટ' કહે તો તેઓ એમ જ વિચારે છે કે, આ મને બોધ આપી રહ્યો છે સસારમા જે વસ્તુ દુષ્ટ ગણવામા આવે છે તેને માટે આ દુષ્ટ કહી રહ્યો છે એટલા માટે મારે તો એ જ જોવુ જોઈએ કે, મારામા તો કયાય દુષ્ટતા આવી નથી ગઈ ને? જો મારામા દુષ્ટતા પેસી ગઈ હોય તો વિના વિલબે તેને દૂર કરવી જોઈએ' જો પોતાનામા દુષ્ટતા નથી તેમ છતા જો સામો પુરુષ પોતાને દુષ્ટ કહે છે ત્યારે તો તેઓ હસતા જ રહે છે અને એમ વિચારે છે કે, આ માણસ કોઈ બીજાને દુષ્ટ કહેતો હશે' જો તે મને દુષ્ટ કહેતો હોય તો તે તેનુ અજ્ઞાન છે તેણે મારા આત્માને ઓળખ્યો નથી મારા જેવા કોઈ બીજા દુષ્ટતા કરતા હશે તેમને કારણે મને પણ તે દુષ્ટ કહી રહ્યો છે, પરન્તુ મારામા જ્યારે દુષ્ટતા જ નથી તો પછી મારે નારાજ થવાની શી જરૂર છે'

તમે સફેદ પાઘડી પહેરી હોય અને કોઇ કહે કે, 'એ' કાળી પાઘડીવાળા'' તો શુ તમે તેના ઉપર નારાજ થશો' તમે તો ત્યારે એમ જ વિચારશો કે, મે તો સફેદ પાઘડી પહેરી છે, કાળી પાઘડી પહેરી નથી એટલે તે બીજા કોઈને કહેતો હશે' આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી શુ ક્રોધ આવી શકે? ક્રોધ ન આવે પણ જો તમે એમ વિચારો કે, મે તો સફેદ પાઘડી પહેરી છે છતા તે કાળી કેમ કહે છે' એમ વિચારી તમે ક્રોધ કરો તો તે તમારી જ ભૂલ છે કારણકે તમને તમે બાંધેલી પાઘડી ઉપર જ વિશ્વાસ ન રહ્યો

જો ક્રોધીની તરફ પ્રેમ કરવાનો સિદ્ધાન્ત લોકો જીવનમા ઉતારે તો સંસારમા શાન્તિ સ્થાપિત થાય અને કોઈ પ્રકારની અશાન્તિ રહે નહિ પિતાપુત્ર કે સાસુવહુની વચ્ચે લડાઈ થવાનું કારણુ એ જ છે કે, "હુ એવો નહિ હોવા છતા મને એવો શા માટે કહે છે'' પણ આને બદલે "હું જ્યારે એવો નથી જ તો પછી તેની ઉપર નારાજ થવાની શી જરૂર છે'' એમ લોકો સમજવા લાગે તો અશાન્તિનું કારણુ જ રહેવા ન પામે તમે નિર્ગ્રન્થ-ગુરુની સેવા કરનારા છો એટલા માટે તમે લોકો સૌ આ શાન્તિનો ગુણ તો અવશ્ય અપનાવો અને તમારુ પોતાનુ કલ્યાણ કરો સસારમા કોઈ કોઈનું અપમાન કરી શકતો નથી પોતાનો આત્મા જ પોતાનું અપમાન કરે છે

કહેવાનો આશય એ છે કે જે ક્રોધના પ્રસંગે પણ પ્રશાન્ત રહી શકે છે અને ક્રોધી પુરુષને પણ જે પ્રેમવર્ષાથી નવરાવે છે એવા સમચિત્તવાળા જ મહાન્ પુરુષ હોય છે મહાન્ પુરુષો જડને કોઈ દિવસ વશ થતા નથી તેઓ તો એ જ વિચારે છે કે—

" जीव नवि पुग्गली नैव पुग्गल कदा पुग्गलाधार नहीं तास रंगी ।
पर तणो ईश नहीं अपर ए ऐश्वर्यता वस्तुधर्मे कदा न परसंगी ॥"

—શ્રી દેવચંદજી ચોવીશી

જેમની પરમાત્માની સાથે લગની લાગી છે તેઓ તો એમ જ વિચારે છે કે, હુ પુદ્ગલ નથી અને જ્યારે હુ પુદ્ગલનો નથી, અરે ! હું પુદ્ગલનો માલીક પણ રહેવા ચાહતો નથી તો પછી તેનો ગુલામ થઈને કેમ રહી શકુ ?

આજે લોકોને જે દુ ખ છે તે પુદ્ગલોનુ જ છે લોકો પુદ્ગલના ગુલામ બની રહ્યા છે પણ જો તેઓ થોડુ ધૈર્ય ધારણ કરે તો, પુદ્ગલો ઊલટા તેમના ગુલામ બની જાય, પણ લોકો તો ધૈર્યને ગુમાવી પુદ્ગલના ગુલામ બની અને દુ ખના ભાગી બની રહ્યા છે આ દુઃખ તેમના પોતાના અજ્ઞાનનુ જ પરિણામ છે કહેવત પણ છે કે—

કહે એક સખી સ્યાની સુનરી સુબુદ્ધિ રાની તેરો પતિ દુ ખી
લગ્યો ઔર યાર હૈ ।
મહા અપરાધી છહોં માહિં એકનર મોઈ દુઃખ દેત લાલ
દીસે નાના પર હૈ ।
કહે આલી સુમતી કહા દોષ પુદ્ગલકો આપની હો ભૂલ લાલ
હોતા આપા બાર હૈ ।
ખોટો નાનો આપકો શરાફ કહા લાગે વીર કાહૂકો ન દોષ મેરો
ભોદુ ભરતાર હૈ ॥

—શ્રી સમયસાર નાટક

આ પ્રમાણે બધો દોષ આત્માનો પોતાનો છે એમા પુદ્ગલનો શો દોષ છે ? એટલા માટે પુદ્ગલોની મમતા છોડો પુદ્ગલો માટે હાયવોય કરવાથી કાંઈ વળવાનું નથી

સુદર્શન–ચરિત્ર

પુદ્ગલની મમતા છોડી જે મહાત્માઓ આગળ વધ્યા છે તેમને નમસ્કાર કરવાથી પોતાનો આત્મા પવિત્ર થાય છે અને આગળ વધે છે સુદર્શને પુદ્ગલોની મમતા છોડી હતી અને તેથી જ તેની કથા કહેવામા આવે છે—

ચ પા પુરી નગરી અતિ સુદર, દધિવાહન તિહા રાય ।
પટરાની અભિયા અતિ પ્યારી, રૂપ કલા શોભાય ॥ ધન૦ ॥ ૨ ॥

સુદર્શનને કેવળ મે જ નહિ પણ તમે બધાએ ધન્યવાદ આપો છે, પણ શા માટે તેમને ધન્યવાદ આપો છે એ વિષે વિચાર કરો જો તે મોટો શેઠ હતો તો, તે તેના ઘરનો હતો તેની શેઠાઈથી આપણને શુ મળ્યુ ? પણ આપણે એ મોટો શેઠ હતો એટલા

માટે ધન્યવાદ નથી આપ્યા પણ તેમણે પોતાનો પ્રાણપ્રિય ધર્મ પાળ્યો હતો એટલા માટે તેના ધર્મને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. આપણે સુદર્શનને ધન્યવાદ આપીએ છીએ પણ તે પ્રમાણે આપણે કાંઈ ન કરીએ તો તે આપણું દુર્ભાગ્ય જ ગણાશે.

એક ભૂખ્યો તરસ્યો માણસ એક શેઠને ત્યાં ભિક્ષાર્થે ગયો. ત્યા શેઠ એક સુવર્ણ થાળમા અનેક ભોગ્યપદાર્થો લઈ ભોજન કરવા બેઠો હતો. તે ભૂખ્યો માણસ શેઠને ભિક્ષાન્ન આપવા માટે કરગરવા લાગ્યો. તે કડકડતી ભૂખથી પીડાતો હતો એટલે કહેવા લાગ્યો કે, "શેઠજી! તમે તો બહુ ભાગ્યવાન છો કે, આટલી બધી ભોજન સામગ્રી લઈ ભોજન કરવા બેઠા છો. મારા જેવા અભાગાને ખાવાનાં પણ સાંસા છે, માટે મને થોડું ભોજન આપો."

આ સાભળી શેઠનું મન પીગળ્યું અને તે ભિખારીને નજદીક બોલાવી કહ્યું કે, "ભાઈ! તું ઉપર આવ, મારી સાથે જમવા બેસી જા અને તારી ક્ષુધાને શાન્ત કર." શેઠની આવી ઉદારતા જોઈને પણ જો તે ભૂખ્યો માણસ એમ કહે કે, ના, ના, મારે જોઈતું નથી, હું ખાઇશ નહિ, તો પછી આવા માણસને કમનશીબ સિવાય બીજું શું કહી શકાય!

સુદર્શને ધર્મનું પાલન કર્યું તે માટે ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે, માટે ધર્મ એ જ ધન્યવાદાર્હ છે. જે ધર્મને તમો ધન્યવાદ આપો છો તે ધર્મને પણ અપનાવો. કેવળ ધન્યવાદ આપવાથી આત્માની ભૂખ મટી શકતી નથી. સુદર્શને જે પ્રમાણે ધર્મનું પાલન કર્યું તે પ્રમાણે તમે ધર્માચરણ કરી ન શકો તો તમારી શક્તિ અનુસાર ધર્મને જીવનમાં ઉતારો તો પણ ઠીક છે. સંસારની બધી વસ્તુઓ નાશવંત છે તો પછી આ અવિનાશી ધર્મને શા માટે અપનાવતા નથી! સુદર્શનની માફક તમે ધર્મનું સંપૂર્ણ આચરણ કરી ન શકો તો થોડા અંશમાં તો આચરો!

કીડી, હાથી જેટલું ચાલી શકતી નથી એટલે કાંઈ પોતે જેટલું ચાલી શકે છે તે પણ છોડી દેતી નથી. કીડી ભલે હાથી જેટલું શીઘ્ર ગતિએ ચાલી શકતી ન હોય તો પણ શક્તિ અનુસાર ચાલે છે અને ધીમે ચાલતાં ચાલતા તે પોતાના ખાવા માટે તથા ઘર માટે એવો પ્રયત્ન કરે છે કે જેને જોઈ વૈજ્ઞાનિકો પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ જાય છે. તમે પણ તમારી શક્તિ અનુસાર ધર્માચરણમા પ્રયત્ન કરતા રહો તો તેમાં તમારું શ્રેય રહેલું છે.

સુદર્શનની કથાનો પ્રારંભ કરતા પહેલા ક્ષેત્રનો પરિચય આપવામાં આવે છે. ક્ષેત્રીનું વર્ણન કરવા માટે ક્ષેત્રનો પરિચય આપવો જ પડે છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં ભગવાન મહાવીરનું વર્ણન કરતા—

"तेणं कालेणं तेणं समयेणं चम्पा नामं नगरी होत्था."

આ પ્રમાણે ક્ષેત્રનો પણ પરિચય આપવામાં આવ્યો છે. સુદર્શન ક્યાં થયા હતા? એ બતાવવા માટે પણ ક્ષેત્રનો પરિચય આપવો આવશ્યક છે.

કોઈ એમ કહે કે ક્ષેત્રની સાથે એવો શો સંબંધ છે કે જેનો પરિચય આપવો આવશ્યક જણાય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ક્ષેત્રની સાથે પણ ક્ષેત્રીનો ઘણો સંબંધ

જોડાએલો છે. ક્ષેત્રવિપાકી પ્રકૃતિ સૂત્રમાં પણ આવે છે. જેમકે એક ભારતનો નિવાસી છે અને બીજો યુરોપનો છે. ક્ષેત્રવિપાકી ગુણ બન્નેમાં રહે છે જ. કોઈ એ ગુણને વિકસાવે એ જુદી વાત છે, પરંતુ સાધારણ રીતે ક્ષેત્રવિપાકી ગુણ રહે છે જ. મનુષ્ય અને પશુમાં જે ભેદ છે તે ક્ષેત્રને લીધે છે. બાકી બન્નેના આત્મા સમાન જ છે. મનુષ્ય અને પશુનો ક્ષેત્રી આત્મા તો સમાન જ છે; આ ક્ષેત્રવિપાકી ગુણને કારણે કોઈ મનુષ્યને પશુ અને પશુને મનુષ્ય કહી શકતું નથી.

તમે ભારતમાં જન્મ્યા છો એટલે તમારામાં ભારતનો ક્ષેત્રવિપાકી ગુણ હોય એ સ્વાભાવિક છે. છતાં તમારા અત્યારના રંગઢંગ, ખાનપાન તથા પહેરવેશ કેવાં પ્રકારના છે તે જુઓ. તમે ભારતીય છો પણ શું તમને ભારતીય ભાષા પ્યારી લાગે છે? જો પ્રિય નથી લાગતી તો તે તમારું અભાગ્ય જ છે ને? પરદેશીઓ ભારતની પ્રશંસા કરે અને તમે પોતે ભારતીય હોવા છતા ભારતની અવહેલના કરો, એ કાંઈ ઓછા દુર્ભાગ્યની વાત નથી. અત્યારે ભારતીયો પરદેશની અનેક લોભાવનારી ચીજો ઉપર મુગ્ધ થઈ, પોતાના ભારતદેશને જ ભૂલી રહ્યા છે, પણ એટલું જોતા નથી કે અમે જે વસ્તુ ઉપર મુગ્ધ બનીએ છીએ એ વસ્તુ કયાંની છે? એ વસ્તુ ભારતની જ છે પણ ભારતીયો પોતાનુ ઘર જોઈ શકતા નથી. એ તો એના જેવી વાત થઈ કે, એક માણસ બીજા માણસના ઘેરથી થોડાં બીજ લઈ આવ્યો અને પોતાના ખેતરમા વાવ્યા. એક દિવસ બીજો માણસ પે'લા માણસને ત્યાં આવ્યો અને તેના ખેતરમા સુંદર ફુલવાળા વૃક્ષને જોઈ કહેવા લાગ્યો કે, આપ તો બહુ ભાગ્યશાળી છો કે, આપના ખેતરમાં આવા સુંદર ફુલ ઊગે છે! પે'લા માણસે કહ્યું કે, એ બધું આપનું જ છે. બીજા માણસે કહ્યું કે, મારા ભાગ્યમા એવું કયાંથી? ત્યારે પે'લા માણસે કહ્યું કે, અમુક સમયે હું આપને ઘેર આવ્યો હતો ત્યારે તમારા ઘરમાંથી રખડતા થોડા બીજને હું લઈ આવ્યો અને ખેતરમા વાવ્યા, અને એ બીજમાથી આ ફુલ થયા છે' આ સાભળી બીજો માણસ પોતાને ઘેર પડેલા બીજની કીંમત સમજી શકયો.

આ જ પ્રમાણે જે તત્ત્વ વિદેશોમા આજે જોવામા આવે છે, તે તત્ત્વ ભારતનુ જ છે. હા, પરદેશીઓએ એ તત્ત્વોની વિશેષ શોધ અવશ્ય કરી છે, પણ બીજરૂપે તો એ તત્ત્વ ભારતનું જ છે. એટલા માટે પરદેશની લોભાવનારી ચીજો ઉપર મુગ્ધ ન બનતાં તમે તમારા ઘરને ભૂલી ન જાઓ, પણ તમારા ઘરમા કઈ કઈ ચીજો આડીઅવળી રખડે છે તેની તપાસ કરો.

સુદર્શન ચંપાનગરીનો રહેવાશી હતો. જૈન અને બૌદ્ધ સાહિત્યમાં ચંપા વિષે બહુ વર્ણન મળી આવે છે. ચંપાનું વિસ્તૃત વર્ણન ઉવવાઈ સૂત્રમા છે પણ તેમાં કહેવામાં આવેલી મુખ્ય ત્રણ જ વાતો ઉપરથી ચંપા નગરી કેવી હતી તેનો હાલ જાણી શકાય છે. ચંપાના વર્ણનમાં કહેવામા આવ્યુ છે કે,

तेण कालेणं तेणं समयेण चम्पा नामं नगरी होत्या, रिद्धीप ठिम्मिप समिद्धे।

—શ્રી ઉવવાઈ સૂત્ર

આ ત્રણ શબ્દોમા ચંપાનું સંક્ષેપમા પૂરુ વર્ણન આવી જાય છે. નગરમાં ત્રણ વસ્તુઓ હોવી જરૂરી છે. પહેલાં ઋદ્ધિ. હાટ, મહેલ, મન્દિર, બાગ વગેરે જલ અને સ્થલની જ્યા સુંદર વ્યવસ્થા હોય તે નગરની ઋદ્ધિ છે ઋદ્ધિ હોય પણ તેની સાથે જો સમૃદ્ધિ ન હોય તો નગરની શોભા વધતી નથી; પણ ચંપાનગરીના લોકો ધનધાન્યથી સમૃદ્ધ હતા. ધનની સાથે ધાન્યની પણ આવશ્યક્તા રહે છે, કારણ કે જો ધન હોય અને ધાન્ય ન હોય તો "સોનાનો ચકચકાટ અને અન્નનો કલકલાટ"ની કહેવત જેવું થઈ જાય. એટલા માટે જીવનને ટકાવવા માટે ધાન્યની પણ આવશ્યક્તા રહે છે. ધન અને ધાન્યની સમૃદ્ધિમા જીવનને ટકાવવાની બધી આવશ્યક વસ્તુનો સમાવેશ થઈ જાય છે. જીવનની આવશ્યક વસ્તુઓ માટે ચપાને પરદેશનું મુખ તાકવું પડતું ન હતું. કારણ કે, પ્રાચીન સમયમા ભારતના પ્રત્યેક ગામમા જીવનોપયોગી દરેક વસ્તુઓ તૈયાર કરી લેવામાં આવતી અને એ દષ્ટિએ ભારતના દરેક ગામો ત્યારે સ્વતન્ત્ર હતા. દરેક ગામમા અન્નની પેદાશ તો થતી જ, પણ પહેરવાને માટે વસ્ત્ર પણ દરેક ગામમા તૈયાર કરી લેવામા આવતાં. આ પ્રમાણે દરેક ગામો સ્વતંત્ર હતા તો પછી નગર સ્વતંત્ર હોય એમાં કહેવું જ શું ?

ચપાનગરીમાં ઋદ્ધિ અને સમૃદ્ધિ બન્ને હતા. ઋદ્ધિ અને સમૃદ્ધિ હોવા છતાં પણ જો સ્વચક્રી–સ્વતંત્ર રાજા ન હોય તો નગરનિવાસીઓને કષ્ટ પહોચે છે; પણ ચંપામા એવું કષ્ટ પણ ન હતુ કારણ કે, ચંપાનગરીની વ્યવસ્થા જ એવા પ્રકારની હતી કે, તેના પ્રજાજનોને સ્વચક્રી કે પરચક્રી રાજા કોઇ લૂટી શકે એમ ન હતું એટલા માટે ચંપાનગરીને 'દિમ્મિએ' એવુ વિશેષણ આપવામા આવ્યું છે. જ્યારે પોતે નિર્બળ હોય છે ત્યારે જ બીજા લોકો પોતાનું જોર અજમાવે છે. જે સબળ હોય છે તેમની ઉપર કોઈ જોર અજમાવતું નથી. લોકો કહે છે કે, દેવી બકરાનું બલિદાન માગે છે, પણ દેવી બકરાનું જ બલિદાન કેમ માગે છે, સિંહનુ બલિદાન કેમ નથી માગતી? બકરો નિર્બળ છે અને સિંહ સબળ છે, એટલે જ એવુ બને છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, ચંપાનગરી ઋદ્ધિસમૃદ્ધિથી સમૃદ્ધ હતી અને તેની વ્યવસ્થા પણ એટલી બધી સુંદર હતી કે, પ્રજાજનોને રાજા તરફથી કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ ન હતું. કોઈ કહે કે, ત્યાગીઓને આ પ્રકારે નગરનુ વર્ણન કરવાની શી જરૂર છે? પણ ફળ બતાવવામા આવે અને વૃક્ષનું મૂળ બતાવવામા ન આવે તો કાઈ ઠીક કહેવાય! જ્યારે ફળ બતાવવામા આવે છે ત્યારે વૃક્ષનું મૂળ પણ બતાવવું જોઈએ. એટલા માટે શીલની સાથે ચંપાનુ પણ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે. આ વર્ણન સાભળીને તમે પણ સાચા નાગરિક બનો અને શીલ પાળો તો કલ્યાણ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૨ અષાડ વદી ૪ બુધવાર

પ્રાર્થના

મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી, ' કુંભ ' પિતા 'પરભાવતિ' મૈયા ।
તિનકી કુમારી, મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી ।। ટેક ।।

શ્રી મલ્લિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

જો આ પ્રાર્થના વિષે કોઈ મહાવક્તા વ્યાખ્યાન આપે તો ઘણા લોકોની ઊલટી માન્યતા દૂર થઈ જાય અને આ પ્રાર્થનાની પાછળ રહેલા સિદ્ધાન્તનું રહસ્ય પણ સમજી શકાય એવો મારો ખ્યાલ છે. મારે શાસ્ત્રનો ઉપદેશ આપવાનો છે એટલે આ વિષે વિશેષ વિચાર ન કરતાં કેવળ એટલુ જ કહીશ કે, ભક્તિ અને પ્રાર્થનાના માર્ગમા પુરુષોએ અહંકારને ભૂલી જવો જોઈએ. અહંકારને ભૂલી જવાથી જ ભક્તિના માર્ગે જઈ શકાય છે. ' અમે પુરુષ છીએ ' એ અભિમાનને ભૂલી જઈ સ્ત્રી કે પુરુષ જે મહાત્માઓ થઈ ગયા છે તેમની બધાની ભક્તિમા તલ્લીન થઈ જવુ જોઈએ. ઘણા પુરુષો સ્ત્રીઓને તુચ્છ ગણે છે અને પોતાને મહાન્ માની અભિમાન કરે છે પણ એ તેમની ભૂલ છે. જ્યારે મોટામાં મોટું તીર્થંકરનું પદ પણ સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત કરી શકે છે તો પછી સ્ત્રીઓને તુચ્છ કેમ કહી શકાય ? માટે પુરુષોએ અભિમાનને છોડી સ્ત્રીઓના ગુણવિકાસ ઉપર પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

અનાથી મુનિનો અધિકાર

હવે હું, ભગવાન મલ્લિનાથને નમસ્કાર કરી વીસમા અધ્યયનની વાત કહું છું. કાલે મહાન્ અને નિર્ગ્રન્થ શબ્દોના અર્થ વિષે વિચાર કર્યો હતો. આ દ્વાદશાંગી વાણીને સાભળવાથી શુ લાભ થાય છે એ સમજાવવા માટે પૂર્વાચાર્યોએ ઘણો પ્રયત્ન કર્યો છે. તેમણે શાસ્ત્રની સમજણ અને ઓળખાણ માટે 'અનુબન્ધ ચતુષ્ટય'ની ચાવી બતાવેલ છે. હવે એ અનુબન્ધ ચતુષ્ટય આ વીશમા અધ્યયનમા કેવી રીતે ઘટે છે એ અત્રે જોવાનું છે, આ અધ્યયનમા વિષય, પ્રયોજન, અધિકારી અને સમ્બન્ધની સંયોજના કેવી રીતે કરવામા આવી છે એ વિષે પણ અત્રે વિચાર કરવાનો છે.

આ 'મહાનિર્ગ્રન્થીય' અધ્યયનનો વિષય શું છે, એ તો એના નામથી જ પ્રકટ છે. આ અધ્યયનના નામ પ્રમાણે મહાન્ નિર્ગ્રન્થ વિષે ચર્ચા કરવામા આવશે એ સ્પષ્ટ છે. આ અધ્યયનની પ્રથમ ગાથામા એ સ્પષ્ટ કહેવામા આવ્યું છે કે, " હું ધર્મરૂપ અર્થમા ગતિ કરાવનાર તત્ત્વની શિક્ષા આપુ છુ." આ ઉપરથી આ અધ્યયનમા સાસારિક વાતો વિષે નહિ પણ ધાર્મિક તત્ત્વો વિષે ચર્ચા કરવામા આવશે એ સ્પષ્ટ જણાય છે.

આ ધાર્મિક તત્ત્વોની ચર્ચાથી સંસારને શુ લાભ પહોચશે, એ પણ વિચારવા જેવુ છે. કારણુ કે સંસારમા મલિન વિચારોનુ વાતાવરણ ફેલાઈ જવાને કારણે ધાર્મિક

વિચારોનો ઉપદેશ અને પ્રભાવ ઓછો થઈ રહ્યો છે. ગંદા કપડા ઉપર રંગ ચડતો નથી. રંગ ચડાવવા માટે તો મેલા કપડાને સાફ કરવા જ પડે છે. તેજ પ્રમાણે જ્યાસુધી હૃદય ઉપર વસ્ત્ર મેલું હોય છે ત્યાસુધી ધર્મોપદેશનો રંગ તેની ઉપર ચડે નહિ એ સ્વાભાવિક છે. પણ મને વિશ્વાસ છે કે, તમારા બધાય કપડા મેલાં નથી અર્થાત તમારુ હૃદય તદ્દન મલિન નથી. જો બિલકુલ મલિન જ હોય તો તમે લોકો અત્રે ઉપદેશ સાભળવા આવો જ શા માટે? તમે અત્રે આવ્યા છો એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, તમારું હૃદય તદ્દન મલિન નથી. પણ જ્યાસુધી હૃદયમા થોડીઘણી મલિનતા હોય છે ત્યાસુધી ધર્મનો રંગ બરાબર ચડતો નથી એ વાત નક્કી છે

શાસ્ત્રકારોનુ એવું કથન છે કે, ધર્મસ્થાનકે જતા પહેલા ઘરમાથી નીકળતા 'નિસ્સહી' કરવું, પછી ધર્મસ્થાનકે પહોચતા 'નિસ્સહી' કરવું અને ગુરુની પાસે જતા 'નિસ્સહી' કરવું; આ પ્રમાણે ત્રણવાર 'નિસ્સહી' શા માટે કરવામા આવે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ઘેરથી નીકળતા 'નિસ્સહી' કરવાનો ઉદ્દેશ સાસારિક બધા કામોનો નિષેધ કરી ધર્મસ્થાનકે જવાનો છે, કારણ કે જે સાસારિક કામોને છોડીને ધર્મસ્થાનકે જાય છે તે જ ધર્મોપદેશનો પૂરેપૂરો લાભ લઈ શકે છે અને જે સાસારિક પ્રપચોને સાથે લઈ ધર્મસ્થાનકે જાય છે તે ત્યા પણ પ્રપચ જ કરશે, તો પછી ધર્મનો લાભ શુ લેશે? ઘેરથી નીકળતા 'નિસ્સહી' કરવાનો આ ઉદ્દેશ છે. ધર્મસ્થાનકે પહોચ્યા બાદ 'નિસ્સહી' કરવાનો આશય એ છે કે, ઘેરથી તો ગાડી-ઘોડા આદિ દ્વારા નીકળે છે પણ ધર્મસ્થાનકે તો ગાડી-ઘોડા ચાલી શકતા નથી, ત્યા તો તેમને લઈ જઈ શકાતા નથી, એટલા માટે ધર્મસ્થાનકે પહોચ્યા બાદ ગાડી-ઘોડાનો નિષેધ કરવા માટે "નિસ્સહી" કહેવામા આવે છે.

ધર્મસ્થાનકમા કેવી રીતે પ્રવેશ કરવો જોઈએ એ વિષે શાસ્ત્રમા એવુ વર્ણન મળે છે કે, ભગવાન કે કોઈ મહાત્માના દર્શન કરવા કોઈ જાય છે ત્યારે તેઓ પાચ અભિગમન કરી પ્રવેશ કરે છે. સચેત દ્રવ્યનો ત્યાગ કરવો એ પહેલુ અભિગમન છે. સાધુની પાસે પાન-ફુલ વગેરે સચેત દ્રવ્ય લઈ જઈ શકાય નહિ એટલા માટે એનો ત્યાગ કરી ભગવાન કે સાધુના દર્શને જવું તે પહેલુ અભિગમન છે. અસ્ત્ર-શસ્ત્રાદિ જેવા અનુચિત અચેત દ્રવ્યને સાધુની પાસે લઈ ન જવા અને વસ્ત્રોનો સકોચ કરવો એ બીજુ અભિગમન છે વસ્ત્રનો સકોચ કરવો એટલે નગ્ન રહેવુ એમ નહિ, પણ જે લાબા વસ્ત્રોના મર્દનથી કોઈની આશાતના થતી હોય, તેનો સકોચ કરવો. સાધુની પાસે જતા ઉત્તરાસન ધારણ કરવું એ ત્રીજુ અભિગમન છે સાધુની દૃષ્ટિ પડે તે પ્રમાણે બે હાથ જોડવા એ ચોથુ અભિગમન છે અને મનને એકાગ્ર કરવુ એ પાચમુ અભિગમન છે.

ધર્મસ્થાનકમા સાધુની પાસે જઈ ફરી 'નિસ્સહી' કહેવાનો આશય એ છે કે, "હુ બધા સાસારિક પ્રપચોનો નિષેધ કરુ છું" આ પ્રમાણે મનને એકાગ્ર કરી અને સાસારિક પ્રપચોને છોડી, ધર્મોપદેશ સાભળવામા આવે તો લાભદાયક નીવડે છે, પણ જો ધર્મસ્થાનકે જઈ ચારેય પ્રકારના અભિગમન વગેરે કરવામા આવે અને મનને એકાગ્ર કરવામા ન આવે તો કશો આત્મલાભ થતો નથી. માટે જો ધર્મસિદ્ધાન્તને જાણવાની

રુચિ હોય, તો મનને સ્વચ્છ કરીને ધર્મોપદેશ સાંભળવો જોઇએ મારી ઉપર તમારા મનરૂપી કપડાંનો મેલ ઉતારવાનો ભાર મૂકો નહિ. ધોબીનું કામ ધોબી કરે છે અને રંગવાનું કામ રંગરેજ કરે છે. હું તમારી ઉપર સિદ્ધાન્તરૂપી ધર્મનો રંગ ચડાવવા ચાહું છું અને તે રંગ ત્યારે જ ચડી શકે કે, જ્યારે તમારું મનરૂપી કપડું સાફ હોય. તમારી જ માફક મારામાં પણ જો માન–પ્રતિષ્ઠાની ઇચ્છા રહી તો હું પણ તમને સાચો ધર્મ કહી ન શકું. સત્યધર્મ કહેવા માટે મારે પણ સાફ થવું જોઇએ અને સાંભળવા માટે તમારે સાફ થવું જોઈએ.

આ અધ્યયનનો વિષય શું છે તે તો બતાવવામાં આવ્યું પણ તેનું પ્રયોજન શું છે એ અત્રે જોવાનું છે. આ અધ્યયનનું પ્રયોજન ધર્મમાં ગતિ કરવાનું છે અર્થાત્ સાધુજીવનની શિક્ષા આપવાની છે.

તમે કહેશો કે, સાધુજીવનની શિક્ષાની આવશ્યકતા તો સાધુઓને જ હોય છે પણ અમને ગૃહસ્થોને એ શિક્ષાની શી જરૂર છે ? પણ આ શિક્ષાને સાંભળવાની તમને પણ જરૂર છે કે નહિ તે વિષે તમે વિચાર કરો. તમે ગૃહસ્થાશ્રમમાં છો અને સાધુ સાધુ–આશ્રમમાં છે. પોતપોતાના આશ્રમમાં બધી ક્રિયા પોતાના આશ્રમાનુસાર જ થાય છે. પણ ગૃહસ્થ હોવાનો અર્થ એ નથી કે, ગૃહસ્થ ધર્મ પાળી જ શકતો નથી. જો ગૃહસ્થ ધર્મ પાળી શકતો ન હોય તો પછી ભગવાન જગદ્‌ગુરુ કહેવાત નહિ પણ સાધુઓના જ ગુરુ કહેવાત. ભગવાન જગદ્‌ગુરુ કહેવાય છે એટલે જગતમાં ગૃહસ્થોનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે, માટે ગૃહસ્થો પણ ધર્મ પાળી શકે છે. શ્રેણિક જેવો રાજા પણ સાધુજીવન ધારણ ન કરવા છતાં પણ તેની શિક્ષા સાંભળીને ગૃહસ્થ હોવા છતાં તીર્થંકર ગોત્ર બાંધી શક્યા તો પછી તમને એ શિક્ષાની કેમ જરૂર ન હોય ? તમે પણ અત્રે ધન–ધાન્યાદિ માટે નહિ પણ ધર્મના પ્રેમને લીધે આવો છો. આ પ્રમાણે આ શિક્ષાનું પ્રયોજન તમને પણ છે. જો કેવળ સાધુઓ માટે જ આ શિક્ષા હોત તો સાધુઓ આ શિક્ષાને ધારણ કરી એક બાજુ બેસી જઈ ચર્ચા કરી લેત, અને ગૃહસ્થોની સામે એ વિષે ચર્ચા ન કરત; પણ આ શિક્ષાની ગૃહસ્થોને પણ જરૂર છે રાજા શ્રેણિક તો એક નોકારશી પણ કરી શકયા ન હતા છતાં આ શિક્ષાના પ્રતાપે તેઓ તીર્થંકર ગોત્ર બાંધી શક્યા હતા. આ પ્રમાણે તમને ગૃહસ્થોને પણ સાધુજીવનની શિક્ષાની જરૂર છે.

અધ્યયનના પ્રયોજન વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો. હવે તેના અધિકારી કોણ છે એ વિષે વિચાર કરીએ. જે પ્રમાણે સૂર્ય બધાનો છે અને બધા તેનો પ્રકાશ ઝીલી શકે છે, કોઈને એની મના નથી, તેમ છતાં પ્રકાશ તો તે જ ઝીલી શકે છે કે, જેમને આંખો છે. જેમને આંખો જ નથી અથવા જેમની આંખોમાં ઘુવડની માફક કોઈ વિકૃતિ આવી છે તેવા લોકોની સિવાય બધા સૂર્યના પ્રકાશનો લાભ લઈ શકે છે. આ પ્રમાણે જેમના હૃદયના ચક્ષુ ખુલ્લા છે તે દરેક આ શિક્ષાનો લાભ લઈ શકે છે. કોઈના હૃદયની આંખો ખુલેલી હોય છે તો કોઇની આંખો ઉપર આવરણ હોય છે તેમ છતાં જે તે આવરણને દૂર કરવા ચાહે છે તે પણ આ શિક્ષાનો લાભ લઈ શકે છે. તે પણ શિક્ષાનો અધિકારી છે. આ શિક્ષા હૃદયચક્ષુના આવરણને પણ દૂર કરે છે પણ જો આવરણ દૂર

કરવાની ઇચ્છા હોય તો. આ શિક્ષાનો લાભ લેવાની જેમની ઇચ્છા છે તે બધા આ શિક્ષાના અધિકારી છે, એમ કહેવાનો અભિપ્રાય છે.

હવે આ અધ્યયનનો સંબંધ શું છે તે જોઈએ. સબંધ બે પ્રકારનો હોય છે. એક ઉપાયોપાય સંબંધ અને બીજો ગુરુશિષ્ય સંબંધ. ગુરુશિષ્યના સંબંધમા આ અધ્યયન કોણે કહ્યું છે અને કોણે સાભળ્યું છે એ જોવાનું હોય છે.

ધર્મોપદેશક ગુરુ કેવા હોય એ માટે શાસ્ત્રમા કહેવામા આવ્યું છે કેઃ—

आयगुत्ते सया दन्ते छिन्नसोये अणासवे ।
ते धम्मं सुद्धमक्खंति पडिपुण्णं महेसियं ॥

અર્થાત્—ધર્મના ઉપદેશક તે જ છે કે, જે આત્માનું દમન કરતા હોય અને ગોપતા હોય. જેઓ ઇન્દ્રિયોને સંયમની ઢાલમા કાચબાની માફક છુપાવી રાખતા હોય, અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોનું દમન કરતા હોય તેઓ જ ધર્મના ઉપદેશક છે.

ઇન્દ્રિયોનું દમન કરવું એટલે કાંઈ ઇન્દ્રિયોનો નાશ કરવો એમ નથી પણ જે પ્રમાણે ઘોડાને જેમ તેમ ઇચ્છા પ્રમાણે દોડવા ન દેતા તેને લગામદ્વારા કાબુમા રાખવામા આવે છે તે જ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોને વિષયોની તરફ જવા ન દેવી એ જ ઇન્દ્રિઓનું દમન છે. આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશક આત્મસંયમી, ગુપ્તેન્દ્રિય અને હિંસા, ચોરી, અસત્ય, મૈથુન અને પરિગ્રહ આદિથી નિવૃત્ત હોય છે; ટૂંકામાં તે બધી સ્ત્રીઓને માતા બહેન સમાન ગણે છે, ધર્મોપકરણ સિવાય કોઈ પ્રકારનો પરિગ્રહ રાખતા નથી. આ પ્રમાણે કંચન–કામિનીનો ત્યાગ કરી જે આશ્રવરહિત થાય છે તેવા ધર્મોપદેશક જ અનુપમ ધર્મને શુદ્ધ અને પ્રતિપૂર્ણ રીતે કહી શકે છે.

મે હિન્દુ ધર્મ વિષે ગાધીજીનો એક લેખ જોયો હતો. ગાધીજીએ તે વખતે જૈનશાસ્ત્રો જોયા હતા કે નહિ એ હું કહી શકતો નથી, પણ જે વાત સત્ય હોય છે તે શાસ્ત્રમાથી પણ નીકળી જ આવે છે. એ લેખમા તેમણે લખ્યુ હતું કે, 'હિન્દુ ધર્મનો ઉપદેશ કોણ આપી શકે ? જે કોઈ પંડિત કે શંકરાચાર્ય હોય તે જ હિન્દુ ધર્મનો ઉપદેશ આપી શકે એમ ન હોવું જોઈએ, પણ જેઓ પૂર્ણ અહિંસાવાદી, સત્યવાદી, બ્રહ્મચારી અને નિષ્પરિગ્રહી હોય તે જ હિન્દુ ધર્મનો ઉપદેશ આપવાનો અધિકારી હોઈ શકે.' ગાધીજીએ એ લેખમા શુ શબ્દો લખ્યા હતા એ મને યાદ નથી પણ એ લેખનો ભાવાર્થ તો આ જ હતો આ લેખનો સંબધ ભગવાનના કથનની સાથે કેટલો બધો મળતો છે તે જુઓ!'

સ્થવિરો કે ગણધરોએ આ ધર્મ કહ્યો છે એ ગુરુ-શિષ્ય સબધ છે, પણ ઉપાયોપેય સંબધ શુ છે તે વિષે પહેલા વિચાર કરીએ. રોગને દૂર કરવો એ ઉપય છે અને દવા કરવી એ ઉપાય છે. આ પ્રમાણે આ અધ્યયનમા ઉપાયોપેય સંબધ શુ છે ? મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો એ તો ઉપય છે અને આ અધ્યયનદ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એ ઉપાય છે. આ અધ્યયનનો ઉપાયોપેય સંબધ એ પ્રમાણે છે.

સંસારમા ઉપાય મેળવવો જ મુશ્કેલ છે. જ્યારે ઉપાય હાથમા આવી જાય છે ત્યારે રોગ પણ જતો રહે છે. ડૉક્ટર આવે અને રોગનાશક દવા આપે તો રોગ પણ ચાલ્યો

જાય છે આ પ્રમાણે કોઈ ઉપાય મળી જાય છે તો કામ પણ પાર પડે છે જેમકે કોઈ બહેન પાસે રોટલી બનાવવાના સાધનો જ ન હોય તો રોટલી કેવી રીતે બનાવી શકે ? પણ બધા સાધનો પાસે હોય તો રોટલી બનાવવામા કાઈ મુશ્કેલી પડતી નથી માનો કે, કોઈને બધા સાધન અને ઉપાય મળી ગયા, છતા જો તે ઉદ્યોગ ન કરે તો તેનું કાર્ય સિદ્ધ થશે ? એટલા માટે તમે તમારો વિચાર કરો કે, તમારે શુ કરવુ જોઈએ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ જ મળશે કે, ગફલતની નિદ્રા છોડી જાગ્રત થવુ અને મળેલા સાધનોનો ઉપયોગ કરવો તમને આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમ કુળ અને દુર્લભ મનુષ્યજન્મ મળેલ છે તે શુ ઓછા સાધનો છે ? વળી તમે સિદ્ધાન્તતત્ત્વને સમજી શકો એટલી ઉમર પણ છે તો પછી આ ઉમરમા મળેલા સાધનોનો જેટલો ઉપયોગ થઈ શકે તેટલો કરી લેવો જોઈએ કારણ કે બાળવયમા તો સિદ્ધાતતત્ત્વને સમજી શકાય એટલી બુદ્ધિ વિકસિત થએલી હોતી નથી અને વૃદ્ધાવસ્થામા શક્તિ ક્ષીણ થઈ જાય છે એટલે જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, " ઓ ! ગાફિલ મુસાફરો ! નિદ્રાને છોડી, જાગો કયાસુધી સુતા રહેશો ? " જેમ માતા પોતાના પુત્રને સૂર્ય ચડી ગયો છે માટે બેટા ! જાગ, કયા સુધી સુતો રહેશે ! એમ કહી ઢંઢોળે છે, તેમ જ્ઞાનીઓ પણ સુતેલા જીવોને જગાડતા કહે છે કે,

मा सुवह, जग्गियव्व, पल्ला हयव्वमि किस्स विस्समिह ।
तिन्नि जणा अणुलग्गा रोगो जराए मच्चुए ॥ ३ ॥ —વૈરાગ્ય શતક.

" હે ! જીવાત્માઓ ! રોગ, જરા અને મૃત્યુ તમારી પાછળ પડયા છે, તો તમે કેમ હજી ગફલતમા પડયા છો જાગો ! સુતા રહો નહિ ! " આ વાત બહુ જ વિચારવા જેવી છે, માટે એક કથાદ્વારા એ વાતને સરલ કરી તમને સમજાવુ છુ —

એકવાર બે મિત્રો જગલમા જઈ રહ્યા હતા રસ્તામા એક મિત્ર થાકી ગયો અને થાક ઉતારવા માટે તેને આશરો પણ મળી ગયો તેણે જોયુ કે, જગલમા ખૂબ ઘટાદાર સુદર વૃક્ષો છે નદી પણ કલકલ કરી વહી રહી છે, ઠંડી હવા ચાલી રહી છે અને સુવા માટે પત્થર પણ પથરાએલા છે. આ બધુ જોઈ પેલા થાકેલો મિત્ર ત્યા વિશ્રામ લેવા લલચાયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, અહીં ખાવા માટે સુંદર ફળ છે, સૂઘવા માટે સુગધી ફૂલ છે, પીવા માટે નદીનુ મીઠુ પાણી છે, હવાપાણી સારા છે, વાતાવરણ પણ શાન્ત છે માટે આ સ્થાન ખાવા-પીવા-સુવા દરેક રીતે અનુકૂળ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી પેલો થાકેલો મિત્ર ત્યા વિશ્રામ લેવા બેઠો, પણ બીજો મિત્ર પ્રકૃતિનો જ્ઞાની હતો અહીંના હવાપાણી કેવા છે, ફળફૂલ કેવા છે વગેરે તે જાણતો હતો એટલે તે પેલા થાકેલા મિત્રને કહેવા લાગ્યો કે, " ભાઈ ! અત્રે વિશ્રામ લેવો યોગ્ય નથી, કારણ કે આ સ્થળ ઉપદ્રવી છે અત્રે એક ક્ષણ પણ વિશ્રામ લેવો લાભપ્રદ નથી માટે અત્રે વિશ્રામ ન લેતા જલ્દીથી આગળ જવુ જોઈએ કારણ કે આપણા જીવનના ત્રણ શત્રુઓ આપણી પાછળ પડયા છે આ જે સુંદર ફળફૂલ ઉપર તમે લલચાયા છો તે ઝેરી છે અને તેથી અહીંની હવા પણ ઝેરીલી થઈ ગઈ છે અત્યારે ફળ ફૂલ દેખાવમા તો બહુ સુંદર લાગે છે પણ થોડીવારમા જ તમને બેભાન કરી દેશે, પછી તમે ચાલી પણ નહિ શકો ! આ કલકલ અવાજ કરતી વહેતી નદી પણ

એ જ શિક્ષા આપે છે કે, જે પ્રમાણે મારુ પાણી વહેતું ચાલ્યુ જાય છે તેમ તમારું આયુષ્ય પણ વહેતું ચાલ્યુ જાય છે! માટે હે ભાઈ! અત્રે વિશ્રામ ન કરતા આગળ જલ્દી ચાલો."

કયા સોવે ઉઠ જાગ બાઉરે.
અંજલિ જલ જ્યોં આયુ ઘટત હૈ, દેત પહરિયા ઘરિય ઘાઉ રે–કયા૦
ઈંદ્ર ચંદ્ર નાગેન્દ્ર મુનીન્દ્ર ચલે કોણ, રાજાપતિ સાહ રાઉ રે;
ભમત ભમત ભવજલધિ પાયકે, ભગવન્ત ભક્તિ સુભાઉ નાઉ રે–કયા૦
કયા વિલંબ કરે અબ બાઉરે, તર ભવજલનિધિ પાર પાઉ રે,
આનન્દઘન ચેતનમય મૂરતિ, શુદ્ધ નિરંજન દેવ ધ્યાઉ રે–કયા૦

શાસ્ત્રકારો, ગ્રંથકારો, કવિઓ, મહાત્માઓ વગેરેનુ એ જ કહેવું છે કે, "હે! જીવાત્માઓ! કેમ સુતા છો? ઉઠો! જાગો!"

તમે કહેશો કે, શુ અમને સાધુ બનાવવા છે! પણ શુ સાધુતા કાંઈ ખરાબ વસ્તુ છે? જો તે ખરાબ હોય તો તમે સાધુનુ વ્યાખ્યાન જ શા માટે સાભળો! સાધુતા તો શક્તિ હોય તો જ ધારણ કરી શકાય છે. પણ આપને ઉપર્યુક્ત સાધનો સાપડયા છે તો તેનો ઉપયોગ કરજો પણ નિંદ્રામા પડયા રહેશો નહિ જે લોકો દીક્ષા લઈ શકતા નથી તેઓને માટે જ્ઞાનીજનો કહે છે કે,—

'ભગવન્ત ભક્તિ સુભાઉ નાઉ રે'।

અર્થાત્—તમને ભગવદ્‌ભક્તિની નૌકા મળી છે તો તેમા શા માટે બેસતા નથી? બીજો મિત્ર પે'લા થાકેલા મિત્રને કહે છે કે, તમે આ પાસે ઉભેલી નૌકામા બેસી જાઓ, તમારે ચાલવુ પણ નહિ પડે હુ હોડીને હકારીશ અને આ નદીના પાણીની સહાયે હોડીને નદીપાર લઈ જઈશ હવે તો થાકેલા મિત્રને ચાલવુ પણ પડે એમ નથી તેમ છતા જો તે હોડીમા બેસે નહિ અને ચેતવણી આપવા છતા ત્યા સૂતો રહે તો તેના જેવો બીજો કોણ અભાગી! આ જ પ્રમાણે તમારી સામે ભગવાનની ભક્તિરૂપ હોડી ઉભેલી છે. તમે બીજુ કાંઈ કરી શકો એમ ન હો તો એ હોડીમા બેસી જાઓ, પણ નિદ્રામા પડયા ન રહો!

સાધુનું સ્થાન સારું છે, પણ જે સ્થાન સારુ ગણવામા આવે છે તે સાધુના સ્થાને જતા છતા પણ જો ખરાબ વિચાર આવે તો તે કેટલું બધુ ખરાબ કહેવાય! કદાચિત જેટલી વાર સાધુની પાસે બેઠા હો તેટલો સમય જો સદ્‌વિચાર રાખવામા આવે અને પછી બહાર જતા જ સદ્‌વિચારને એક બાજુ મૂકવામા આવે તો તેથી શો લાભ! તમે કહેશો કે, એટલી અમારી અપૂર્ણતા છે, પણ હું કહું છુ કે, એ મારી જ અપૂર્ણતા છે કારણ કે તમે મારી કહેલી વાતને ભૂલી જાઓ છો હું મારી અપૂર્ણતાને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ, પણ હું તો નિમિત્ત માત્ર છુ, પણ ઉપાદાન કારણ તમે છો. જો ઉપાદાન કારણ સારુ હશે તો નિમિત્ત કારણથી લાભ પહોચી શકશે પણ જો ઉપાદાન કારણ સારું ન હોય તો નિમિત્ત કારણથી શુ લાભ થઈ શકે? નિમિત્તની સાથે ઉપાદાન પણ શુદ્ધ

હોવું જોઈએ. ઘડીયાળને જ્યાંસુધી ચાવી આપ્યા કરીએ ત્યાંસુધી ઘડીયાળ બરાબર ચાલે છે પણ ચાવી દેવી બંધ કરતાં જ ઘડીયાળ બંધ થઈ જાય તો તમે એ ઘડીયાળને કેવી કહેશો ? જવાબમાં, આ ઘડીયાળ ખોટી છે એમ તમે કહેશો. આ જ પ્રમાણે જ્યાં સુધી હું તમને ઉપદેશની ચાવી આપતો રહું ત્યાંસુધી તો તમે ' **तहत्त** ' કહો પણ પછી ઉપદેશને ભૂલી જાઓ તો શું તે ઠીક કહેવાય ?

તમારી સામે ભગવદ્‌ભક્તિની નૌકા ઉભેલી છે. જો તેમાં તમે બેસી જાઓ તો તમારો બેડો પાર થઈ જાય. તુલસીદાસજીએ ઠીક કહ્યું છે કેઃ—

જગ નભ વાટિકા રહી હૈ ફૂલિફૂલિ રે ।
ધુઆં કૈસ ધૌરહર દેખિ તૂં ન ભૂલિ રે ॥

આ સંસારની વાડી, આકાશમાં જેમ તારાઓ પથરાએલાં છે, તેમ ફાલીફુલી છે, પણ તે સ્થાયી નથી. એટલા માટે સંસારની ભૂલભૂલામણિમાં ન પડતાં પરમાત્માના ભજનની નૌકામા બેસી સંસારસમુદ્રની પાર જવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

કોઈ કહે કે, અમને ભગવાનની ભક્તિ કરવાની જરૂર જણાતી નથી. કારણ કે, ભગવાનની ભક્તિ નહિ કરનાર સુખી અને ભગવાનની ભક્તિ કરનાર દુઃખી જણાય છે એવો ઊલટો ક્રમ ઘણીવાર જોવામાં આવે છે. આ કથનનો ઉત્તર એ છે કે, કેટલાક લોકો પરમાત્માની ભક્તિ પ્રગટરૂપે કરતા નથી પણ તેના નિયમોપનિયમો પાળે છે અને કેટલાક લોકો પરમાત્માનું નામ પ્રગટરૂપે લે છે પણ તેનાં નિયમોનું પાલન કરતા નથી. જે લોકો પ્રકટરૂપે પરમાત્માનું નામ લેતા નથી પણ નિયમોનું પાલન કરે છે તે કોઈ દિવસ દુઃખી બની શકતા નથી. એ ઉપરથી પરમાત્માનું નામ નથી લેતા એટલે જ સુખી છે એ કથન ઠીક નથી, કારણ કે તે લોકો ભલે પ્રગટરૂપે પરમાત્માનું નામ ન લેતા હોય પણ તેમનાં નિયમોનું પાલન કરે છે એટલે તેઓ સુખી છે. પરમાત્માનું નામ નથી લેતા એટલે તે લોકો સુખી છે એ વાત એના જેવી થઈ કે, કોઈ ગાડીમા બેઠેલા પહેલવાનને જોઈ કહેવા લાગ્યો કે, ગાડીમા બેસવાથી શરીર બળવાન બને છે. આમ કહેનાર માણસ એટલું પણ જાણતો નથી કે ગાડીમા બેસવાથી નહિ પણ અંગ કસરત કરવાથી તેનું શરીર બળવાન બન્યું છે. આ પ્રમાણે નિયમોનું બરાબર પાલન કરનાર પરમાત્માનુ નામ પ્રકટરૂપે લેતા નથી એટલે એમ કહેવુ કે પરમાત્માનું નામ ન લેવાથી તે માણસ સુખી છે, એ એક ભૂલ છે. આ જ પ્રમાણે પ્રકટરૂપે પરમાત્માનું નામ લેવું અને તેમના નિયમોપનિયમોનુ પાલન ન કરવું એ પણ ઠીક નથી. પ્રકટરૂપે તો પરમાત્માનું નામ લેવુ પણ નિયમોનું પાલન ન કરવું એ કેવું કામ છે એ એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું:—

એક શેઠને બે સ્ત્રીઓ હતી. મોટી સ્ત્રી હાથમાં માળા ધારણ કરી ગાદી ઉપર બેસી 'મોતીલાલજી મોતીલાલજી' એ નામનો જાપ કર્યા કરતી. આ સિવાય પતિસેવાનું બીજું કાંઈ કામ કરતી નહિ. પણ નાની સ્ત્રી એમ માનતી કે, પતિનું નામ તો મારા હૃદયમા રમી રહ્યું છે એટલે ભલે તેમનું નામ પ્રગટરૂપે ન લઉં પણ મારા પતિ જે કામથી પ્રસન્ન રહે તે કામ કરતી રહું, એમાં જ પતિની સેવા રહેલી છે.

એક દિવસ મોટી શેઠાણી શેઠના નામની માળા જપતી હતી, એટલામાં શેઠ બહારથી થાકીને લોથપોથ થઇ ઘેર આવ્યા. તેને તરસ ખૂબ લાગી હતી, એટલે ઘેર આવતાં જ મોટી શેઠાણીને પાણી લાવવાનું કહ્યું. મોટી શેઠાણીએ કહ્યું કે, " ગામમાં આટલું બધું ફર્યા ને થાક ન લાગ્યો અને પાણીયારેથી પાણીનો પ્યાલો લેવો છે એમાં થાક આવી ગયો ! પાણીયારેથી પાણી પી શકતા નથી કે મને પાણી લાવવાનું કહી મારા કામમાં ખલેલ પહોંચાડો છો ? હું પણ તમારું જ કામ અને તમારું જ નામ લઈ રહી છું એ જોતા નથી ? હું કાંઇ બીજાનું નામ લેતી નથી ! "

મોટી શેઠાણીના આ વર્તનથી શેઠને સંતોષ થાય ખરો કે ? શેઠે તો શેઠાણીને એ જ કહ્યું કે, તારી એ નામની માળા જપવામાં ધૂળ પડી. એ બધું વ્યર્થ છે. આ વાત નાની સ્ત્રીએ સાંભળી. તેને માલુમ પડયું કે, પતિ બહારથી થાકીને આવ્યા છે અને બહુ તરસ્યા છે, એટલે તે એક સાફ કરેલ લોટામાં ઠંડુ પાણી લાવી અને શેઠને પાણી પાયું.

આ બે સ્ત્રીઓમાં કઈ સ્ત્રી શેઠના આદરને પામી ? એ કહેવાની જરૂર નથી કે નાની સ્ત્રીનું કામ આદરણીય હતું. આ જ પ્રમાણે એક ભક્ત મોટી સ્ત્રીની જેમ પ્રગટ રૂપે પરમાત્માનું નામ જપે છે અને નિયમોનું પાલન કરતો નથી, જ્યારે બીજો ભક્ત નાની સ્ત્રીની જેમ પ્રગટરૂપે પરમાત્માનું નામ જપતો નથી પણ નિયમોનું પાલન કરે છે. કેટલાક લોકો પરમાત્માનું નામ તો લે છે પણ તે એટલા માટે કે:—

રામ નામ જપના, પરાયા માલ અપના ।

રામનું નામ બીજાના માલને હજમ કરવા માટે જપે છે. આ પ્રમાણે પરમાત્માના નામની માળા લોકોને ઠગવા માટે જપવી એ ઢોંગ જ છે. નામ લેવાનું મહત્ત્વ નિયમના પાલનમાં રહેલું છે. કહેવાનો આશય એ છે કે, શુદ્ધ મનથી નિયમોનું પાલન કરવામાં આવે તો એ ભગવાનનું ભજન જ છે. તમે પણ ભગવદ્‌ભક્તિની નૌકામા બેસી જાઓ અને ભવસાગરની પાર જાઓ. ભગવદ્‌ભક્તિના રંગથી હૃદયને એવું રંગી લો કે જે પાછો ઉતરી જ ન શકે.

ઐસા રંગ બના લો, દાગ ન લાગે તેરે મનકો ।

મનને સ્વચ્છ રાખો અને ભક્તિનો રંગ ચડાવો તો તેમા કલ્યાણ જ છે.

સુદર્શન—ચરિત્ર

સાચો ભક્ત કેવો હોય છે એ વાત ચરિત્રદ્વારા સમજાવું છું. કાલે કહ્યું હતું કે, સુદર્શનને જે ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે તે ભક્તિના બાહ્ય ઢોંગને કારણે નહિ પણ ભક્તિના અંગનું બરાબર તેણે પાલન કર્યું હતુ એટલા માટે જ તેને ધન્યવાદ આપવામાં આવે છે.

જે ચંપાપુરીમા સુદર્શનનો જન્મ થયો હતો તે ચંપાપુરીનો રાજા દધિવાહન હતો. સુદર્શનની કથાની સાથે જે જે વ્યક્તિઓને સંબંધ છે એ વ્યક્તિઓનો પણ પરિચય આપવો આવશ્યક છે.

રાજા કેવો હોવો જોઈએ એ માટે એમ કહેવામા આવે છે કે, જે ક્ષેમંકર અને ક્ષેમંધર હોય તે જ સાચો રાજા છે. હાથીની મોટી અંબાડી ઉપર બિરાજનાર જ રાજા

હોય એમ નથી પણ જે રાજ્યની મર્યાદાનું પાલન કરે છે અને રાજ્યની સુવ્યવસ્થા કરે છે તે જ સાચો રાજા છે. ક્ષેમનો અર્થ કુશળ થાય છે. જે પ્રજાનું કુશળ મંગળ ચાહે છે અર્થાત્ પ્રજા સુખી રહે એ પ્રકારનો રાજ્યમાં સુધારો કરે છે તે રાજા ક્ષેમંકર છે. દધિવાહન રાજા જેવો ક્ષેમંકર-પ્રજાનું કુશળ કરનારો-હતો તેવો જ તે ક્ષેમંધર-અર્થાત્ રાજ્યની મર્યાદા જે પ્રજામાં કુશળમંગળ કરનારી હતી, તે મર્યાદાનું પોતે પાલન પણ કરનારો-હતો.

દધિવાહન રાજા, રાજાના સર્વ ગુણોથી સંપન્ન હતો. તેને અભયા નામની પટરાણી હતી. અભયા રૂપસૌંદર્યમાં અપ્સરા સમાન હતી. રાજા તેને સ્ત્રીઓમાં રત્નની સમાન માનતો હતો. આ અપ્સરા જેવી અભયા રાણી કે જેમના ઉપર રાજા બહુ મુગ્ધ હતો તે જ રાણી સુદર્શનના શીલની કસોટીરૂપ બની હતી. જે રાણીના રૂપસૌંદર્યની પાછળ રાજા ગુલામ બન્યો હતો તે રાણીના રૂપસૌંદર્યને જે વશ ન થયો તે સુદર્શન શેઠ કેવો શીલવાન હશે એ પણ વિચારવા જેવી વાત છે

નાટકમાં પુરુષો સ્ત્રીઓનો વેશ ધારણ કરે છે અને સ્ત્રીની માફક કૃત્રિમ હાવભાવ બતાવવાની શિક્ષા લે છે. આ કરવામા તેઓ બહુ અંશે પોતાનું પુરુષત્વ પણ ગુમાવી દે છે. તમે લોકો સ્ત્રીનો વેશ ધારણ કરેલ પુરુષનો હાવભાવ નાટકમાં જોઈ પ્રસન્ન થાઓ છો પણ જે પોતે પોતાનું પુરુષત્વ પણ ગુમાવી બેઠા છે તેઓ શું તમારા હૃદયમા કોઈ સારો ભાવ પેદા કરી શકે ખરા ?

આજકાલ નાટકનો રોગ લોકોની પાછળ ભૂતની માફક વળગેલો છે. ઘરમા ભલે એક દિવસનું ખાવાનું ન હોય તો પણ નાટક-સિનેમામા બે રૂપિયા સુધી ખર્ચ કરી નાખવા લોકો તૈયાર થઈ જાય છે પણ રૂપિયા ખરચવા છતા નાટક-સિનેમા જોવાથી કેટલી હાનિ થાય છે તેનો પણ જરા વિચાર કરી જુઓ !

જ્યારે લોકો નકલી સ્ત્રી ઉપર મોહિત થઈ જાય છે ત્યારે અભયા રાણી નકલી સ્ત્રી તો હતી નહિ તેમ છતા તે પોતાના અનુપમ રૂપસૌંદર્યથી સુદર્શનને શીલવ્રતથી ચલિત કરવા સમર્થ થઈ શકી નહિ. તો પછી તમે લોકો નકલી સ્ત્રી ઉપર કેમ મુગ્ધ થઈ જાઓ છો ?

હું અહમદનગરમા હતો ત્યારે એક નાટકમંડળી ત્યા આવી હતી. ત્યાના લોકો મારી પાસે આવી મને કહેતા કે, અહીં નાટકમંડળી આવી છે તે બહુ જ સુંદર નાટક ભજવે છે. આ પ્રમાણે લોકોએ નાટકમંડળીની બહુ પ્રશંસા કરી. મેં તો તે વખતે એ લોકોને એ જ કહ્યું કે, ઠીક છે. એ વિષે કોઈ દિવસ વિચાર જણાવીશ. યથાસમયે હું જંગલ ગયો હતો. ત્યાં નાટક કરનારાઓ પણ ફરવા માટે આવ્યા હતા. મેં તેમની ચેષ્ટા જોઈ અને વાતચીત સાભળી. તેમની ચેષ્ટા અને વાતચીત એટલી બધી ગંદી અને બેહૂદી હતી કે, એ વિષે કાંઈ કહી શકાય એમ નથી. મને તે વખતે લાગ્યું કે, આ લોકો સીતા-રામ કે હરિશ્ચંદ્ર-તારાનુ નાટક બતાવે છે પણ શું તેમના ખરાબ વિચારોની અસર લોકો ઉપર પડતી નહિ હોય !

કોઈ કહે કે, અમારે તો તેમના ગુણ જોવા છે, એ નકલી નાટકીયાઓ સાથે અમારે શો સંબંધ ? તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જો તમારે ગુણ જ જોવા છે, તેમનું આચરણ જોવુ નથી તો પછી નાટકમા સાધુ બનેલાને સાધુ કેમ માનતા નથી ? તમે કહેશો

કે, એ તો નકલી છે. જ્યારે તે નકલી છે તો નાટકના બીજાં પાત્રો કયા અસલી હોય છે? બધાય નકલી જ હોય છે! જંગલથી પાછા ફરી, મેં વ્યાખ્યાનમાં ત્યાંના લોકોને ખૂબ કહ્યુ કે, તમને આથી શું કલ્યાણ થવાનું છે?

રાજા દધિવાહનની પટરાણી અભયા બહુ સુંદર હતી અને રાજા તેની ઉપર મુગ્ધ હતો, તેમ છતાં સુદર્શન તેના ફંદામાં ફસાયો ન હતો. આવા મહાપુરુષને શરણે જઈ એવી શુભ ભાવના ભાવો કે, 'આવા મહાપુરુષના ચરિત્રનો થોડો અંશ મારા જીવનમાં ઉતરે તો મારું કલ્યાણ જ થઈ જાય.'

तुल्या भवन्ति भवतो ननु तेन किं वा।

જે લક્ષ્મીવાનની સેવા કરે છે તે શું ભૂખ્યો રહી શકે? એ જ પ્રમાણે સુદર્શન જેવા શીલવ્રત પાળનારની શરણે જવાથી શું શીલ પાળવાની ક્ષમતા ન આવે? અવશ્ય આવે. માટે તેમની શરણે જાઓ અને શીલને જીવનમાં ઉતારો.

આ ચરિત્ર મનરૂપી કપડાને સાફ કરવાનું કામ પણ કરશે લોકનીતિ, શરીરરક્ષા અને સંસારવ્યવહારની વાતો પણ આ ચરિત્રમાં આવશે.

આજે જે કુરીતિઓ સમાજમાં ઘર ઘાલી બેઠી છે અને જેને લીધે અનેક પ્રકારની હાનિ થઈ રહી છે તેની વિરુદ્ધ પણ આ ચરિત્રમાં થોડું કહેવામાં આવશે, અને સુરીતિનો પ્રચાર કેમ થાય તે પણ બતાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવશે; માટે આ ચરિત્રને સાવધાન થઈને સાભળો અને શીલવ્રતને જીવનમાં ઉતારો તો કલ્યાણ છે.

૪

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ અષાડ વદી ૬ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા, દીનદયાલ દેવતણા દેવ કે, ।
તરણ તારણ પ્રભુ મો ભણી, ઉજ્જ્વલ ચિત્ત સમરું નિત્ય મેવ કે ॥
શ્રી મુનિ સુવ્રત સાહબા

શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્માએ પરમાત્માની પ્રાર્થના કેવી રીતે કરવી જોઈએ એ વિષે અનેક વિધિઓ બતાવવામાં આવી છે પ્રભુના અનેક નામો છે એટલે ભક્તોએ એ નામોને લઈને અનેક રીતિએ પ્રભુની પ્રાર્થના કરેલ છે આ પ્રાર્થનામાં આત્માએ દોષદર્શી બનવું જોઈએ એમ કહેવામાં આવ્યું છે બધા લોકો પોતાની પ્રશંસા સાભળવાની અને નિંદા નહિ સાભળવાની ઇચ્છા રાખે છે; પણ જ્ઞાનીજનો એથી ઊલટું કહે છે કે, "પોતાની પ્રશંસા સાભળવાને બદલે પોતાના દોષોને સાભળવાની અને જોવાની ઇચ્છા રાખો. મારામાં કેટલા ગુણ છે એ જુઓ નહિ પણ મારામાં કયા કયા દોષો છે એ જોવાનો પ્રયત્ન કરો. કદાચ

તમને તમારા દોષો જોવામાં ન આવે તો પણ એમજ માનો કે, મારામાં પહેલાનાં અનેક દોષો છે અને અનાદિકાળથી હું જ્ઞાનાવરણીયાદિ દોષોથી યુક્ત છું, એમ માનીને પરમાત્મા પ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરો કે, "હે પ્રભો! હું પાપનો સાગર છું, મારામાં અનન્ત પાપ ભરાએલાં છે, પણ હવે હું એ પાપોમાથી મુક્ત થવા માટે આપના શરણે આવેલ છું માટે મને પાપથી મુક્ત કરો."

જે પાપને પાપ અને પોતાને પાપનો અપરાધી માને છે તથા તે પોતાના ગુણને નહિ પણ દોષોને જોવાની ઇચ્છા રાખે છે તે જ આ પ્રમાણે પરમાત્માની પાસે પ્રાર્થના કરી શકે છે. જે પોતાના ગુણની જ પ્રશંસા સાભળવા ચાહે છે, પોતાના દોષોને સાભળવા કે જોવા ચાહતો નથી તે પરમાત્માની પ્રાર્થનાથી દૂર છે એમ સમજવું જોઈએ.

અનાથી મુનિનો અધિકાર

હવે શાસ્ત્રની વાત ઉપર આવું છું. કાલે મેં કહ્યું હતું કે,

सिद्धाणं णमो किच्चा संजयाणं च भावओ ।
अत्थधम्मगइं तच्चं अणुसिट्ठिं सुणेह मे ॥ [–ઉ૦ ૨૦–૧]

આ વીશમા અધ્યયનમા જે કાંઈ કહેવાનું છે તે આ પહેલી ગાથામાં પીઠિકા, પ્રસ્તાવના કે ભૂમિકારૂપે કહી દેવામા આવ્યું છે. આ ગાથાનો સાધારણ અર્થ તો કરવામાં આવ્યો છે પણ એ ગાથાનો વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ એનો પરમાર્થ શું છે એ અત્રે વિચારવાનું છે. આ ગાથામા જે શબ્દો આવ્યા છે તેમાં કયા તત્ત્વનો બોધ આપવામાં આવ્યો છે એ વાત ટીકાકાર બતાવે છે.

પહેલાં મેં કહ્યું છે કે, નમસ્કારમન્ત્રમાં અરિહન્ત, સિદ્ધ આદિ પાંચ પદોમાં એક સિદ્ધ છે અને બાકીના ચાર સાધક છે. આ વાત એક દૃષ્ટિએ ઠીક જ છે પણ ટીકાકાર કહે છે કે, અરિહન્તની ગણના પણ સિદ્ધમા કરવામાં આવે છે. આ દૃષ્ટિએ બે સિદ્ધ છે અને ત્રણ સાધક છે. અરિહન્તની ગણના પણ સિદ્ધમા થઈ શકે એનું પ્રમાણ બતાવતા ટીકાકાર શાસ્ત્રનું પ્રમાણ ટાંકે છે:—

एव सिद्धा वदन्ति परमाणु —અનુયોગદ્વાર

અર્થાત્—સિદ્ધ પરમાણુની વ્યાખ્યા કરે છે. શાસ્ત્રમા આ પ્રમાણે કહ્યું છે; પણ સિદ્ધ તો બોલતા કે વ્યાખ્યા કરતા નથી પણ અરિહન્ત એમ કરે છે એ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, અરિહન્તની ગણના પણ સિદ્ધમાં કરવામા આવી હશે. આ દૃષ્ટિએ અરિહન્તને સિદ્ધ માની નમસ્કાર કરવામા આવેલ છે અને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ તો સાધુ જ છે એટલા માટે એમને સાધુ ગણી નમસ્કાર કરવામા આવેલ છે.

અત્રે બીજો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, જ્યારે અરિહન્તને નમસ્કાર કરવામાં આવ્યા તો પછી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુને નમસ્કાર શા માટે કરવામાં આવ્યાં? જ્યારે રાજાને નમસ્કાર કરવામાં આવ્યાં તો પછી શું તેની પરિષદ બાકી રહે ખરી? અરિહન્ત રાજા છે અને આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ તેમની પરિષદમા છે, તો પછી તેમને જુદાં જુદાં નમસ્કાર કરવાની શી જરૂર છે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પ્રત્યેક કાર્ય બે પ્રકારે થાય છે.–એક પુરુષપ્રયત્નથી અને બીજું મહાપુરુષોની સહાયતાથી. આ બન્નેના સહકારથી જ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. જોકે, મહાપુરુષોની સહાયતાની આવશ્યકતા રહે છે પણ પ્રધાનરૂપે તો પોતાના પુરુષાર્થની જ આવશ્યકતા રહે છે. પોતાનો પુરુષાર્થ હોય તો જ મહાન્ પુરુષોની સહાયતા પણ મળી શકે છે અને કામમાં પણ સફળતા ત્યારે જ મળી શકે છે. કહેવત પણ છે કેઃ–

'હિમ્મતે મર્દા મદદે ખુદા'

અરિહન્તને નમસ્કાર કરવા છતાં પણ આચાર્ય આદિને નમસ્કાર કરવાનું કારણ એ છે કે, ઇષ્ટ કાર્યની સિદ્ધિમા તેમની મદદની પણ જરૂર રહે છે. પ્રત્યેક કાર્ય પોતાના પુરુ-પાર્થદ્વારા જ સિદ્ધ થાય છે તોપણ તેમા મહાપુરુષોની સહાયતાની જરૂર રહે જ છે. જેમકે, કોઈ પણ લખવાનું કામ પોતાના હાથથી જ થાય છે પણ સૂર્ય કે દીપકની સહાયતા વિના લખી શકાતું નથી, કારણ કે લખવામાં પ્રકાશની પણ સહાયતા લેવી પડે છે. માણસ પોતાના પગેજ ચાલે છે પણ જો પ્રકાશની સહાયતા ન હોય તો ખાડામાં પડી જવાય. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક કાર્યની સિદ્ધિ માટે પુરુષાર્થની સાથે મહાપુરુષોની સહાયતાની પણ આવશ્યકતા રહે છે.

આ જ વાત પરમાત્માની પ્રાર્થના વિષે સમજવાની છે. જો હૃદયમાં પરમાત્માનું ધ્યાન હોય તો દુર્વાસના પેદા થઈ જ ન શકે. જ્યારે હૃદયમાં કોઈ પ્રકારની દુર્વાસના ન રહે ત્યારે એમ સમજવું કે, હૃદયમા ઈશ્વર છે પણ હૃદયમાં દુર્વાસના હોય અર્થાત્ જાણી જોઈને હૃદયમા દુર્વાસના રાખે અને ઉપરથી પરમાત્માનું નામ લે, તો એ કેવળ એનો ઢોંગ છે એમ સમજવું જોઈએ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સિદ્ધ તો સિદ્ધ જ છે અને આચાર્યાદિ સાધક છે. આપણને બન્નેયની સહાયતાની આવશ્યકતા રહે છે એટલા માટે બન્નેને નમસ્કાર કરવામાં આવ્યાં છે.

વીશમા અધ્યયનની જે પહેલી ગાથા કહેવામાં આવી છે તેમાં એક સિદ્ધાન્ત–તત્ત્વનું નિરૂપણ કરવામા આવ્યું છે. એ ગાથામાં કહેવામા આવ્યું છે કે, "હું સિદ્ધ અને સંયતિ-ને નમસ્કાર કરી તત્ત્વની શિક્ષા આપીશ." આ કથનમા બે ક્રિયા છે. જ્યારે એક સાથે બે ક્રિયા આવે છે ત્યારે પહેલી ક્રિયાને 'ત્વા પ્રત્યયાન્તિક' ક્રિયા કહે છે. આ ક્રિયાનો પ્રયોગ અપૂર્ણ કામને માટે કરવામા આવે છે. જ્યારે કોઈ એમ કહે કે, "હું એ કામ કરીને તે કામ કરીશ" આ વાક્યમાં જેમ બે ક્રિયા છે તેમ "હું સિદ્ધ અને સંયતિને નમસ્કાર કરી, તત્ત્વની શિક્ષા આપીશ" આ વાક્યમાં પણ બે ક્રિયા છે. આ બન્ને ક્રિયાનો સંબંધ જોડી એક મોટા પરમાર્થની સૂચના આપવામાં આવી છે. જેમ સૂર્યને અંધકાર પ્રતિ દ્વેષ નથી, તેમ તે અંધકારનો નાશ કરવા માટે જ ઉદય પામ્યો નથી તેમ છતાં સૂર્યના ઉદયથી અંધકારનો નાશ થઈ જ જાય છે તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનીને અજ્ઞાની કે અજ્ઞાન પ્રતિ દ્વેષ હોતો નથી પણ સત્ય તત્ત્વનું પ્રતિપાદન કરવા જતાં અજ્ઞાનનું ખંડન થઈ જ જાય છે. અર્થાત્ જ્ઞાનીજનોના જ્ઞાનપ્રકાશથી અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ થઈ જ જાય છે.

આ ગાથામાં જે બે ક્રિયાઓ કહેવામા આવી છે તેના વિષે પણ એવું જ બન્યું છે.

આત્માનો નિરન્વય નાશ છે એમ બૌદ્ધોનું કથન છે, પણ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે એમ નથી. કારણ કે આત્માનો નિરન્વય નાશ નહિ પણ સાન્વય નાશ થાય છે. આત્મા પર્યાયથી નષ્ટ થાય છે, દ્રવ્યથી નહિ. જેમકે માટીની માટીપર્યાય નષ્ટ થઈ જાય છે અને તે ઘડાની પર્યાયમાં પરિણત થાય છે પણ માટીનો સર્વથા નાશ થતો જ નથી. જો માટીનો નિરન્વય નાશ થાય છે અર્થાત્ દ્રવ્યથી પણ તે નષ્ટ થઈ જાય છે એમ માનવામાં આવે તો તો પછી ઘડો કોઈ પણ રીતે બની જ ન શકે! આ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક વસ્તુ અને આત્મા પર્યાયથી તો નષ્ટ થાય છે પણ દ્રવ્યથી નષ્ટ થતાં નથી, એવું જ્ઞાનીઓનું કથન છે અને આત્માનો નિરન્વય નાશ થઈ જાય છે, અર્થાત્ આત્મા ક્ષણે ક્ષણે નષ્ટ થાય છે એવું બૌદ્ધોનું કથન છે. પણ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, આત્મા દ્રવ્યથી નષ્ટ થતો નથી, કેવળ પર્યાયથી નષ્ટ થાય છે. જો દ્રવ્ય નષ્ટ જ થઈ જાય તો પર્યાય કોની થાય?

આ ગાથાથી બૌદ્ધોના આ (આત્માના નિરન્વય નાશના) સિદ્ધાન્તનું ખંડન થઈ જાય છે. ટીકાકાર કહે છે કે, આ ગાથામાં બે ક્રિયાઓ છે. જો આત્માનો નિરન્વય નાશ માનવામાં આવે તો આ ગાથામાંની બન્ને ક્રિયાઓ વ્યર્થ જાય. કારણ કે, સિદ્ધને અને સંયતિને નમસ્કાર કરનાર આત્મા પોતે નષ્ટ થઈ જાય છે તો એ ક્રિયા પણ વ્યર્થ સિદ્ધ થાય અને જ્યારે પહેલી ક્રિયા નકામી થાય તો બીજી ક્રિયા પણ નકામી થાય એ દેખીતું છે. જ્યારે શિક્ષા દેવા માટે નમસ્કાર કરનાર જ કોઈ ન રહે તો પછી "હું શિક્ષા આપું છું" એમ કહેનાર આત્મા જ કયાં રહ્યો? પણ આત્માનો બૌદ્ધમતાનુસાર નાશ નથી એટલા માટે આ બન્ને ક્રિયાઓ સાર્થક છે. કારણ કે જેમણે નમસ્કાર કરવાનું કહ્યું એ આત્માની પર્યાય બદલી છે પણ દ્રવ્યથી તો આત્મા તે જ છે એટલા માટે બન્ને ક્રિયાઓ સાર્થક છે.

આત્માનો નિરન્વય નાશ માનવામાં અનેક હાનિઓ રહેલી છે અને આ સિદ્ધાન્ત પણ યુક્તિપ્રયુક્તિદ્વારા સ્થિર પણ રહી શકતો નથી. આ તાત્ત્વિક વાતને હું ઉદાહરણ-દ્વારા સરલ કરી તમને સમજાવું છું:—

કોઈ એક માણસે બીજા માણસ ઉપર કોર્ટમાં દાવો કર્યો કે, "પ્રતિપક્ષી માણસ ઉપર મારું આટલું લેણું છે તે મને અપાવવામાં આવે." પ્રતિપક્ષી માણસે ન્યાયાધીશને કહ્યું કે, "એ દાવો ખોટો છે, કારણ કે રૂપિયા દેનાર અને રૂપિયા લેનાર કોઈ રહ્યું જ નથી, એ તો કયારના નાશ પામ્યા છે, એટલા માટે એ દાવો ખોટો છે." ન્યાયાધીશે વિચાર્યું કે, આ માણસ ચાલાકી કરે છે અને સિદ્ધાન્તના બહાના નીચે તે છટકવા ચાહે છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી ન્યાયાધીશે તે માણસને કહ્યું કે, "હું તને કેદની સજા આપુ છું." આ સાભળી તે માણસ રોવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, "હું લેણા નીકળતા રૂપિયા આપી દઉં છુ, મને કેદની સજા ન કરો"

ન્યાયાધીશે કહ્યું કે, તુ શા માટે રડે છે? તુ તો કહે છે કે, આત્મા ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામે છે અને બદલાય છે પછી તને દુઃખ શેનુ છે?

તે માણસે કહ્યુ કે, 'હું લેણા નીકળતા રૂપિયા ભરી દઉં છું, મને છોડી દો.' આ પ્રમાણે તે પોતાના સિદ્ધાન્ત ઉપર સ્થિર રહી ન શકયો.

આ ઉપરથી કહેવાનો આશય એ છે, કે જ્યારે તમને ભાવિ પર્યાયનો અનુભવ થાય છે તો ભૂત પર્યાયનો અનુભવ કેમ ન થાય ? જો ભાવિ પર્યાયનો અનુભવ થાય છે અને ભૂત પર્યાયનો અનુભવ થતો નથી એમ માનવામાં આવે તો બધી ક્રિયાઓ નિરર્થક જશે અને મોક્ષ પણ કોઈ દિવસ થશે નહિ. કારણ કે આત્માનો નાશ થવાની સાથે જ ક્રિયા પણ નષ્ટ થઈ જશે, પછી પુણ્ય કે પાપ કાંઈ રહેશે નહિ અને મોક્ષ પણ થશે નહિ. આ પ્રમાણે આત્માનો નિરન્વય નાશનો સિદ્ધાન્ત યુક્તિસંગત નથી. એટલા માટે જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, આત્માનો નિરન્વય નાશ નહિ પણ સાન્વય નાશ થાય છે. આ પ્રમાણે ટીકાકારે ગાથામાં રહેલા મર્મને બતાવ્યો છે.

આ અધ્યયનમાં એક મહાપુરુષનો અધિકાર છે. આ અધિકારને કહેનાર અને સાંભળનાર બન્ને મહાપુરુષ હતા. વક્તા તો મહાનિર્ગ્રન્થ છે અને શ્રોતા પણ રાજાઓમાં પ્રધાન રાજા છે. આ મહાપુરુષો વચ્ચેનો વિચારવિનિમય આપણને કેટલો બધો લાભદાયક છે એ તમે વિચારી શકો છો. આ અધ્યયનનો અધિકાર સાંભળનારનો પરિચય આપતાં કહ્યું છે કેઃ-

प्रभूयरयणो राया, सेणिओ मगहाहिवो ।
विहारजत्तं निज्जाओ, मंडिकुच्छिंसि चेइए ॥ २०-२ ॥

અર્થાત્—ઘણા રત્નોનો સ્વામી મગધાધિપ શ્રેણિક રાજા વિહારયાત્રા માટે બહાર નીકળ્યો અને મંડિકુક્ષ નામના બાગમાં આવ્યો.

પહેલાં એ જોવું જોઈએ કે રત્ન એટલે શું ? તમે લોકો હીરા–માણેક આદિને જ રત્ન માનો છો પણ કેવળ એ જ રત્નો નથી, બીજાં પણ રત્નો છે. મનુષ્યમાં પણ રત્ન હોય છે, હાથીમાં પણ રત્ન હોય છે, ઘોડામાં પણ રત્ન હોય છે અને સ્ત્રીઓ વગેરેમાં પણ રત્ન હોય છે. આ પ્રમાણે રત્નનો અર્થ ઘણો વ્યાપક છે રત્નનો વ્યાપક અર્થ શ્રેષ્ઠ થાય છે. જે શ્રેષ્ઠ હોય તેને રત્ન કહેવામા આવે છે. રાજા શ્રેણિકને ત્યાં આવાં અનેક રત્નો હતા એમ કહી થોડામાં જ તેની સંપદાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

શાસ્ત્રકારોએ શ્રેણિક બહુ રત્નોનો સ્વામી હતો એમ શા માટે કહ્યું ? તેમનો એમ કહેવાનો શો આશય છે તે વિચારવુ જોઈએ ! ભલે ગમે તેટલા રત્નો હોય પણ જો આત્માને ઓળખ્યો નથી તો એ બધા રત્નો વ્યર્થ છે; કારણ કે બધાં રત્નો તો મળી શકે છે પણ ધર્મરૂપી રત્નની પ્રાપ્તિ થવી બહુ જ મુશ્કેલ છે. જો ધર્મરૂપી રત્ન મળી જાય તો બીજાં રત્નો લેખામા પણ ગણાય. નહિ તો તે કશા કામના નથી એમ શાસ્ત્રકારોનો કહેવાનો આશય છે.

તમને મોટામા મોટી સંપદા આ મનુષ્યજન્મની મળી છે. તમે તેની કીંમત સમજતા નથી. જો તમે મનુષ્યજન્મની કીંમત સમજતા હોત તો તમે એમ જ વિચારત કે " મને આ બહુમૂલ્ય રત્ન મળેલ છે તો હવે કાંકરાને બદલે આ રત્ન આપી દેવાની હું મૂર્ખતા કેમ કરુ છુ ' " જો તમે મનુષ્ય–રત્નની કીંમત સમજતા હો તો એક પણ ક્ષણ વ્યર્થ નકામી જવા ન દેતા પરમાત્માની ભક્તિમાં સમયનો સદુપયોગ કરો તો તમારો આત્મા ઈશ્વરીય બનશે અને તમારા મનુષ્યરત્નની કીંમત પણ અંકાશે.

તમે કહેશો કે, આત્માને પરમાત્મામય કેમ બનાવી શકાય ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સંસારમાં કાલ્પનિક અને વાસ્તવિક એમ બે પ્રકારના પદાર્થો છે. વાસ્તવિક પદાર્થ તો ન હોય પણ તે વિષે કલ્પના કરવામાં આવે, એ અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાનને લીધે કરવામાં આવતી કલ્પના જ તમને મુસ્કેલીમા નાંખી દે છે. કાલ્પનિક પદાર્થ અને વાસ્તવિક પદાર્થ બન્ને જુદાં જ હોય છે. જ્યાંસુધી વાસ્તવિક પદાર્થો જોવામાં નથી આવતાં ત્યાંસુધી કલ્પનાનું અજ્ઞાન મટી શકતું નથી. જેમકે, કોઈ દિવસે છીપમાં ચાંદીની કલ્પના કરી, પણ જ્યારે તે છીપને પાસે જઈ જોયું અને તે છીપ છે એમ ખાત્રી કરી ત્યારે જ તે ચાંદી નહિ પણ છીપ છે એમ સમજી શકયા. છીપમાં જેમ ચાંદીની કલ્પના કરવામાં આવે છે એવી કલ્પનાને છોડો અને પરમાત્માની સાથે એકતાનતા કરો અને આ મારાં નાક, કાન અને શરીર છે તે 'હું' નથી એમ વિચારો તો તમને જે મનુષ્યજન્મરૂપી રત્ન મળેલ છે તે સાર્થક થશે.

જ્યારે તમે સુઈ જાઓ છો ત્યારે આંખ, કાન વગેરે બધાં બંધ થઈ જાય છે તો પણ સ્વપ્નામાં આત્મા સાંભળે છે અને જુવે છે પણ ખરો. સ્વપ્નાવસ્થામા ઇન્દ્રિયો સુઈ જાય છે અને મન જાગતું રહે છે. આ અવસ્થાનું નામ પણ સ્વપ્નાવસ્થા છે. ઇન્દ્રિયો સુતેલી હોય છતાં સ્વપ્નમાં ઇન્દ્રિયોનું કામ ચાલુ જ હોય છે. જ્યારે ઇન્દ્રિયો સુતેલી હોય છે તો પછી સ્વપ્નામા ઇન્દ્રિયોનું કામ કોણ ચલાવે છે તેનો ઊંડો વિચાર કરો તો તમને જણાશે કે, એ બધું કામ આત્મા કરી રહ્યો છે. આત્મા અનંત શક્તિવાળો છે પણ તે ભ્રમમાં પડી ગયો છે અને શરીરાદિને 'પોતે' છે એમ માની બેઠો છે. આત્મા અત્યારે કલ્પનાના વમળમાં ગોથા ખાય છે, માટે કલ્પનાને છોડી આત્માના વાસ્તવિક તત્ત્વને સમજો અને સાસારિક પદાર્થોનું મમત્વ છોડો. આત્મામા અનત શક્તિ છે. તે સ્વપ્નાવસ્થામા કાન સુપ્ત હોવા છતા સાભળે છે અને આખ બંધ હોવા છતા જોઈ શકે છે. ત્યાં ઇન્દ્રિયોના પદાર્થ નથી, છતા કલ્પનાના બળે આત્મા બધુ કરી શકે છે ! તે સ્વપ્નાવસ્થામાં ગંધ, રસ, સ્પર્શ વગેરેની કલ્પના કરી આનંદ પણ માણે છે. સ્વપ્નામા ક્રોધ પણ કરે છે, લોભ પણ કરે છે અને સિંહાદિને જોઈ ભય પણ પામે છે. આ પ્રમાણે *આત્મા સ્વપ્નમા સુખ પણ માણે છે અને દુઃખ પણ અનુભવે છે.*

સ્વપ્નની આ વાતોથી આત્મામા કેટલી શક્તિ છે તેનું માપ કાઢી શકાય છે. તે ઇન્દ્રિયોની સહાયતા વિના પણ કામ ચલાવી શકે છે. આ પ્રમાણે આત્માની અનંત શક્તિ જાણી તેનો પરમાત્માની ભક્તિમા ઉપયોગ કરો તો તમારું આ મનુષ્યજન્મરૂપી રત્ન સાર્થક જ છે.

પ્રત્યેક કામ ઉદ્દેશાનુસાર બરાબર કરતું જોઈએ. ઉદ્દેશ પ્રમાણે કામ કરવામા ન આવે તો પરિણામ સારું આવતું નથી, માટે પ્રત્યેક કામ યોગ્ય રીતિએ કરવું જોઈએ. આ વાત એક ઉદાહરણથી બરાબર સમજાશે.

એકવાર એક બાહોશ ચોરે સાહસ કરી રાજાના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો, પણ ઘરમાં પ્રવેશ કરતા જ રાજા જાગી ગયો. રાજાને જાગેલો જોઈ ચોર ડર્યો અને જો 'હું પકડાઈ જઈશ તો માર્યો જઈશ' એમ વિચાર કરી તે જીવ લઈને ભાગ્યો. રાજાએ પણ ચોરને જોઈ લીધો હતો અને ચોરને જો નહિ પકડું તો મારી બદનામી થશે એમ વિચાર કરી

રાજાએ પણ તેનો પીછો પકડયો ચોર આગળ અને રાજા પાછળ દોડયે જતા હતા રાજાને ચોરની પાછળ દોડતા જોઈ સીપાઈઓ પણ દોડયા આખરે ચોર દોડતો દોડતો થાકયો પણ જો હું પકડાઇ જઈશ તો જાનથી માર્યો જઈશ એ વિચારે તે ભાગ્યો જતો હતો એટલામા જ સ્મશાન આવ્યુ તેણે વિચાર્યું કે, જો હું રાજાના હાથમાં પકડાઈશ તો માર્યો તો જવાનો જ છુ હવે તો બચવાનો એક જ ઉપાય છે કે હું આ સ્મશાનમા મડદાની માફક પડયો રહું તો રાજા મને મડદુ ગણી છોડી દેશે હવે તો મડદુ થઇને પૂરેપૂરો સ્વાંગ રચવો જોઈએ

આ પ્રમાણે વિચાર કરી ચોર સ્મશાનમા જઈ નીચે પડયો અને મરેલાની માફક પોતાની નાડીઓનો સંકોચ કરી નીચે ઢળી પડયો એટલામા તો રાજા અને સિપાઈઓ પણ ત્યા આવી પહોચ્યા અને ચોરને નીચે ઢળી પડેલો જોઈ જોવા લાગ્યા સિપાઇઓ રાજાને કહેવા લાગ્યા કે, 'મહારાજા ! જુઓ તો ખરા, આ ચોર આપના ભયથી નીચે ઢળી પડયો છે અને મરણ પામ્યો છે' રાજાએ સિપાઈઓને કહ્યુ કે, 'એ ચોર મરણ પામ્યો નહિ હોય, પણ ઢોંગ કરીને પડયો હશે તેની બરાબર તપાસ કરો !'

સિપાઈઓ ચોરને ખૂબ ઢંઢોળવા લાગ્યા પણ તે તો મડદાની માફક નિશ્ચેષ્ટ પડયો રહ્યો

આપત્તિ પણ મનુષ્યને અપૂર્વ શિક્ષા આપે છે અને ઉજ્જ્વલ બનાવે છે રામને જો વનમા જવાની આપત્તિ માથે પડી ન હોત તો આજે તેમને કોઈ જાણત નહિ ! ભગવાન મહાવીરે પણ જો આપત્તિઓને સહી ન હોત તો તેમનુ કોઈ નામ ન લેત ! તેમ તેમને કોઈ મહાવીર પણ કહેત નહિ ! સીતા, ચંદનબાળા, અંજના, સુભદ્રા વગેરેએ આપત્તિઓને ધૈર્યપૂર્વક સહી હતી એટલે જ તેમની પ્રશંસા થાય છે માટે આપત્તિઓથી ન ગભરાતા ધૈર્યપૂર્વક તેને સહેવી જોઈએ સિપાઈઓએ ચોરને ખૂબ ઢંઢોળ્યો પણ તે હાલ્યો ચાલ્યો નહિ એટલે તેમણે રાજાને કહ્યુ કે, 'મહારાજા ! આ ચોર તો બિલકુલ મરી જ ગયો છે' રાજાએ કહ્યુ કે, બરાબર જુઓ ! એ કપટ કરીને પડયો હશે ! સિપાઈઓ તો એ મડદુ થઈને પડેલા ચોરને સખ્ત માર મારવા લાગ્યા એટલે ચોરના શરીરમાથી લોહીની ધાર વહેવા લાગી તોપણ ચોરે ચૂં કે ચા ન કર્યું, એટલે સિપાઈઓએ તેને મરેલો જાણી રાજાને કહ્યુ કે, 'મહારાજા ! ચોર તો મરી જ ગયો છે અમે તેને ખૂબ માર માર્યો અને તે એટલે સુધી કે તેના શરીરમાંથી લોહીની ધાર વહેવા લાગી છે તોપણ તે વેદનાની ચીસ પણ પાડતો નથી '

રાજાએ કહ્યુ કે, તે મરેલો નથી પણ જીવતો છે, કારણ કે મરેલા શરીરમાથી લોહી નીકળતું નથી. તે ઢોંગ કરીને નીચે પડયો છે, માટે તે ચોરના કાનમા એમ કહો કે 'રાજાએ તારા બધા ગુન્હા માફ કરી દીધા છે, એમ કહી તેને ધીરેથી અહીં ઉપાડી લાવો '

સિપાઈઓએ રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે જ કર્યું ચોર પણ ઉઠી બેઠો થયો અને રાજાની સામે હાજર થયો રાજા ચોરને જોઈ વિચારવા લાગ્યો કે, "જ્યારે આ મારા ભયથી મડદુ બની ગયો તો મારે સાક્ષાત્ મૃત્યુના ભયથી શું કરવુ જોઈએ ! " આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ ચોરને પૂછ્યુ કે, 'તું આ પ્રમાણે શા માટે મડદુ થઈને ઢળી પડયો હતો ?'

ચોરે જવાબ આપ્યો કે, ' આપના ભયથી મેં એમ કર્યું હતું. '

રાજાએ ફરી પૂછ્યું કે, ' તને આટલો બધો માર મારવામાં આવ્યો તોપણ તું શા માટે બોલ્યો નહિ ? '

ચોરે કહ્યું કે, જ્યારે મેં મડદાનો સ્વાંગ રચ્યો હતો તો પછી હું કેવી રીતે બોલી શકું ? '

રાજાએ કહ્યું કે, ત્યારે તો તું મોટો ભક્ત જણાય છે ?

ચોરે જવાબ વાળ્યો કે, ' મહારાજા ! હું ભક્ત નથી. કેવળ આપના ભયથી જ મેં મડદાનો સ્વાંગ સજ્યો હતો. '

રાજાએ કહ્યું કે, તું જેમ મારા ભયથી ધરતી ઉપર ઢળી પડયો હતો તેમ જો સંસારના ભયથી ડરે અને પૂરેપૂરો સ્વાંગ સજે તો તારું કલ્યાણ જ થઇ જાય !

ચોરે કહ્યું કે, મહારાજા ! હું એવી વાતોને તો જાણતો નથી. એવું જ્ઞાન તો આપને છે, મને નથી.

આ ઉપરથી કહેવાનો આશય એ છે કે, એક ચોરે પણ પોતાના ઉદ્દેશાનુસાર કાર્યની સિદ્ધિ માટે માર ખાઈ ને પણ પોતાના ઉદ્દેશની રક્ષા કરી. એ ચોરની માફક તમે પણ તમારા ઉદ્દેશની રક્ષા કરતાં શીખો. તમે ઉપરથી તો એમ કહો છો કે, અમારા હૃદયમા પરમાત્મા વસેલા છે પણ જો તમે અંદર વિકાર રાખો તો પરમાત્મા તમારા હૃદયમાં વસે ખરા ! જો તમારા મનમાં પરમાત્મા વસેલા છે અને તમે પરમાત્માના સાચા ભક્ત છો તો તમારે તમારા ધ્યેય ઉપર દૃઢ રહેવુ જોઈએ. કહ્યું પણ છે કેઃ—

> તૂ તો રામ સુમર જગ લડવા દે
> કોરા કાગજ કાલી સ્યાહી, લિખત પઢત વાકો પઢવા દે ।
> હાથી ચલત હૈ અપની ચાલસે કુતર ભુકત વાકો ભુકવા દે–તૂ૦
>
> —આશ્રમ ભજનાવલિ.

તમે કહેશો કે, અત્યારે રામ કયા છે કે તેમનું સ્મરણ કરીએ ' રામ તો દશરથના પુત્ર હતા કે જેમને થયાં હજારો વર્ષ ચાલ્યા ગયાં. પણ તમારા હૃદયમા જ રામ છે એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે.

रमन्ति योगिनो यस्मिन् इति रामः

અર્થાત્—જ્યા યોગિઓ રમે છે તે જ રામ છે. બીજો કોઈ નહિ પણ તમારો આત્મા જ રામ છે. એ આત્મારામનું સ્મરણ કરો પણ તેનુ સ્મરણ કેમ કરવું તેનો પણ જરા વિચાર કરો ' જો માર ખાઈ ને ચોર બોલી જાત તો તેનો સ્વાગ પૂરો ન થાત તેમ તમે પરમાત્માનુ સ્મરણ કરી ફરી પાછા સંસારના ઝગડામા પડી જાઓ તો શું ભક્તનો એ સ્વાગ પૂરો કહેવાય ? તમે એમ માનો કે, આ આત્મા હાથીની સમાન છે, જેની પાછળ સંસારના ઝગડારૂપી કુતરાઓ ભસતા હોય તો ભલે ભસ્યા કરે પણ તેથી મને શું ? અથવા કોઈ કોરા કાગળ ઉપર શાહીથી લખ્યા કરે છે તો ભલે લખ્યા કરે એમા મને શુ હાનિ છે ' આ પ્રમાણે વિચાર કરી જો તમે પરમાત્માના શરણે જાઓ તો તમારા ઉદ્દેશની પૂર્તિ અને કાર્યની સિદ્ધિ થશે. જ્યારે ચોરે પૂરો સ્વાગ કરીને રાજાનું હૃદય

પલટાવી નાખ્યુ તો પછી તમારાથી બીજાનું હૃદય પલટાવી કેમ નહિ શકાય ? તમે પણ તમારા ધ્યેયનુ ધ્યાન રાખશો તો તમારો આત્મા પણ મહાન્ પદને પ્રાપ્ત કરી શકશે તમે સંસારી છો એટલે અહીંથી ઘેર જતા જ તમને સાંસારિક ઉપાધિઓ ઘેરી લેશે, તો તે વખતે જો આ ઉપદેશ ધ્યાનમા રાખશો તો તમારુ આ ભવમા અને પરભવમા પણ કલ્યાણ થશે.

સુદર્શન–ચરિત્ર

અગ્નિ શીતલ શીલસે હોવે, વિષધર ત્યાગે વિષ;
શશક સિંહ અજ ગજ હો જાવે, શીતલ હોવે વિપ રે-ધન૦
સત્ય શીલકો સદા પાલતે, શ્રાવક સુરશૃંગાર;
ધન્ય ધન્ય જો ગૃહસ્થાવાસમેં, પાલે દુર્ધર ધાર- ધન૦ ૩

આજે સુદર્શન વિદ્યમાન નથી, તે તો મોક્ષે ગયા છે પણ તેમનું ચરિત્ર તો અત્યારે વિદ્યમાન છે એટલે તે પ્રસક્ત જ છે. જે શીલને કારણે તેમનું વ્યાખ્યાન કરવામા આવે છે તે શીલ પણ અત્યારે વિદ્યમાન છે. એ શીલવ્રતનો એવો પ્રતાપ છે કે, ધગધગતિ આગ પણ શીતલ બની જાય છે. એને માટે સીતાની અગ્નિપરીક્ષા પ્રસિદ્ધ જ છે કદાચિત આ ઉદાહરણને પ્રાચીન માનવામા આવે પણ યુરોપ અને ભારતના એવા અનેક ઐતિહાસિક ઉદાહરણો પણ મળે છે કે, ધર્મની પરીક્ષા માટે ધર્મીષ્ઠોને આગમા હોમવામા આવ્યા પણ આગ તેમને બાળી ન શકી !

આગ કહે છે કે, હું કુશીલોને બાળુ છુ, સદાચારીને નહિ જ્યારે દ્રવ્ય શીલની આવી શક્તિ છે તો પછી ભાવ શીલની વાત જ શી કરવી ? આ કથનનો કોઈ એવો અર્થ ન કરે કે એકાદ બે દિવસ શીલવ્રતનું પાલન કરી અગ્નિમા હાથ નાખી શીલમા શક્તિ છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરવા મંડી પડે ! જો કોઈ આમ કરે તો તે તેની ભૂલ છે. શીલની શક્તિનું માપ શીલવાન જ કાઢી શકે હવામા વજન હોય છે એમ કહેવામા આવે છે, પણ જો કોઈ કવરમા હવા ભરી ત્રાજવાથી તોળવા લાગે તો હવા તોળી શકાશે ? આ ઉપરથી હવા તોળનાર એમ કહેવા લાગે કે, હવામા વજન છે એ વાત ખોટી છે તો એ એની ભૂલ ગણાશે ! હવા તોળી શકાય છે પણ તેને તોળવાના સાધન જુદા પ્રકારના હોય છે, એમ કોઈ કહે તો પછી હવા તોળી શકાય છે એ વિષયમા કોઈ પ્રકારની શંકા રહી શકે !

આ જ પ્રમાણે શીલની શક્તિથી પણ અગ્નિ શીતલ થઈ જાય છે પણ ક્યારે અને ક્યા સુધી શીલ પાળવાથી અગ્નિ શીતલ થાય છે તેનું પણ અધ્યયન કરવુ જોઈએ, કેવળ શીલવ્રતની બાધા લઈ લીધી અને પરીક્ષા કરવા લાગે તો તે માણસની બુદ્ધિની જ પરીક્ષા થઈ જશે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે–

देवदाणवगन्धव्वा जक्खरक्खसकिन्नरा।
बम्भयारीं नमस्सन्ति दुक्करं जे करंति तं॥ —ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

અર્થાત્—જે દુષ્કર બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે તેને દેવ, દાનવ, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ વગેરે નમસ્કાર કરે છે. બ્રહ્મચર્યમા એટલી બધી શક્તિ બતાવવામા આવે છે, જે શુદ્ધ

મનથી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે તેને માટે કોઈ કાર્ય અસાધ્ય નથી. મહાપુરુષોના આ કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખો અને આગળ વધતા જાઓ તો એવી શક્તિ તમે પણ પ્રાપ્ત કરી શકશો.

શીલની શક્તિથી અગ્નિ પણ શાન્ત થઈ જાય છે અને સર્પ પણ નિર્વિષ થઈ જાય છે. 'સાપ કોઈનો સગો નહિ' એવી કહેવત છે, પણ એ સાપનું વિષ શીલવાનને ચઢી શકતું નથી.

એવા પણ ઐતિહાસિક ઉદાહરણો મળે છે કે, સાપે કરડવાને બદલે સહાયતા કરી હોય! એવું સાંભળવામાં આવે છે કે, નૂરજહાં બેગમ મુહમ્મદ નામના સિપાઈની પુત્રી હતી. મુહમ્મદ અને તેની સ્ત્રી ભૂખ્યા મરતા હતા એટલે તેઓ અફઘાનથી ભારત આવી રહ્યા હતા. મુહમ્મદની સ્ત્રી ગર્ભવતી હતી. રસ્તામા તેણીએ એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો. મુહમ્મદે તેની સ્ત્રીને કહ્યું કે, 'અત્યારે આપણે આપણો ભાર જ ઉપાડી શકતા નથી તો પછી આ બાળકીનો ભાર કેમ ઉપાડી શકીશું? એટલા માટે આ છોકરીને અહીં જ મૂકી દઈએ!' મુહમ્મદની સ્ત્રીએ તે વખતે તો પતિની વાત માની, છોકરીને એક વૃક્ષની નીચે મૂકી દીધી અને પતિની સાથે આગળ ચાલવા માંડ્યું. પણ થોડે દૂર જતા જ તેનું માતૃહૃદય બાળકી માટે રડી ઉઠ્યું અને તે આગળ ચાલી ન શકી. તેણીએ આ વાત મુહમ્મદને કહી અને આખરે મુહમ્મદ તેની સ્ત્રીને લઈને તે વૃક્ષની નીચે પાછો આવ્યો. ત્યાં તેમણે જોયું કે, તેમની પુત્રી ઉપર એક મોટો સર્પ પોતાની ફેણની છાયા કરીને બેઠો છે.

જ્યારે કોઈ કનડગત કરે છે ત્યારે જ સર્પ કરડે છે. જો કોઈ કનડગત કરે નહિ તો સર્પ કરડે પણ નહિ.

સિંધિયાના પૂર્વજ મહાદજીને વિષે પણ એમ કહેવામા આવે છે કે, તેઓ પહેલા પેશવાને ત્યા જોડા સાચવવાની નોકરી કરતા હતા. એકવાર પેશવા કોઈ સભામા ગયા હતા, ત્યારે મહાદજી તેમના જોડાને પોતાની છાતી ઉપર મૂકી સૂઈ ગયા. જ્યારે પેશવા સભામાથી પાછા આવ્યા ત્યારે તેમણે જોયુ કે, મહાદજી ઉપર એક સર્પ પોતાના ફેણ–દ્વારા છાયા કરી બેઠેલો છે પેશવાએ વિચાર્યું કે, જેમના ઉપર સર્પે છાયા કરેલી છે, તેમની પાસે હું કેવું હલકું કામ કરાવુ છું. હું સર્પથી પણ ઊતરતો છુ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી, પેશવાએ મહાદજીને ઊંચી પાયરીએ ચડાવવાનું શરૂ કર્યું આખરે મહાદજી ઊંચી પાયરીએ ચડ્યો, તે એટલે સુધી કે તેના વંશજો આજે કરોડો રૂપિયાની જાગીર ભોગવી રહ્યા છે! અત્યારે પણ ત્યાના સિક્કા તથા દફતરી કાગળ ઉપર સાપનું ચિત્ર રાખવામા આવે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જ્યારે પૂર્ણ શીલનું પાલન કરવામા આવે છે ત્યારે અગ્નિ પણ શાન્ત થઈ જાય છે અને સર્પ પણ નિર્વિષ બની જાય છે. શીલની શક્તિ અમાપ છે. જે લોકો સુદર્શનની માફક સંકટના સમયે પણ શીલનો ભંગ થવા દેતા નથી પરંતુ વિષમ પરિસ્થિતિમા પણ શીલનું રક્ષણ કરે છે તેમનું જ શીલ સાચું શીલ છે.

જો તમારામા શીલની શ્રદ્ધા દૃઢ હોય તો પછી એ વિષે કાંઈ કહેવાની જરૂર રહેતી નથી પરંતુ વર્તમાન સમયમા લોકોમાં સારા કામ કરવાની શ્રદ્ધા ડગમગી ગઈ છે એટલા જ માટે થોડું ઘણું કહેવાની જરૂર રહે છે.

જે લોકો શીલનું પૂર્ણ રીતે પાલન કરે છે, તે લોકો કોઈ પ્રકારનો ચમત્કાર બનાવતા નથી. તમે કહેશો કે, ચમત્કાર જોયા વિના અમને વિશ્વાસ કેમ થઈ શકે ? અને વાસ્તવમાં જો અમે પણ ચમત્કાર બતાવવા માંડીએ તો અહીં લોકો આવવા લાગે પણ ચમત્કાર બતાવવા એ સાધુઓનું કામ નથી ! એ વાત એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું:-

એક માણસ જલતરણની વિદ્યા શીખી લોકોને ચમત્કાર બતાવવા લાગ્યો કે, હું જલમાં આ પ્રમાણે રહી શકું છું-આટલું તરી શકું છું-વગેરે. ત્યા એક યોગી પણ આવ્યો. તે પણ તે જ પ્રકારનો ચમત્કાર બતાવવા લાગ્યો. ત્યારે એક ત્રીજા માણસે તે યોગીને કહ્યું કે, 'તમે ત્રણ પૈસાની વિદ્યા શીખી શું ફુલી રહ્યા છો ?' યોગીએ કહ્યું કે, મેં સાઠ વર્ષ સુધી યોગ કર્યો અને છતાં ત્રણ પૈસાની વિદ્યા કેમ કહો છો ? તે માણસે કહ્યું કે, ત્રણ પૈસા આપીને નદી પાર કરી શકાય છે! સાઠ વર્ષના યોગથી જો એટલું જ કામ કર્યું તો શું કર્યું ? તમે તમારું કલ્યાણ કેમ સાધતા નથી ? સાઠ વર્ષ સુધી યોગસાધના કર્યા પછી પણ જો આવો ખેલ જ બતાવ્યા કરો તો હું એમ જ કહીશ કે, સાઠ વર્ષના યોગમાં નૌકા જ બનાવી શકાય પણ ભવસાગરને પાર જઈ ન શકાય !

આ પ્રમાણે સાધુ બની, શીલ પાળી, આત્મકલ્યાણ સાધવાને બદલે ચમત્કાર બતાવવામાં જ પ્રવૃત્ત રહે તો બધું વ્યર્થ જ જાય ! એટલા માટે સાધુઓ શીલના જળમાં જ ડૂબ્યા રહે છે, કોઈને ચમત્કાર બતાવવાની તરખટમાં પડતા નથી.

સાધુઓ તો શીલનું પાલન કરવા માટે જ નીકળ્યા છે એટલે તેઓ તો શીલનું પાલન કરે જ છે પણ સુદર્શને ગૃહસ્થ હોવા છતા પણ પાલન કર્યું એટલે તે વિશેષ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

શીલનું પાલન કેવી રીતે કરવામાં આવે છે એને માટે શાસ્ત્રમા અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે, તેને તમે ધ્યાનમા રાખો. કેવળ સ્ત્રી પ્રસંગ ન કરવો કે પરસ્ત્રીનું સેવન ન કરવું એ જ શીલ છે એમ ન માનો. વાસ્તવમાં જ્યાંસુધી વીર્યની રક્ષા કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી તેજસ્વિતા પ્રગટતી નથી. એટલા માટે સ્વસ્ત્રી કે પરસ્ત્રીના પ્રસંગથી નષ્ટ થતા વીર્યની રક્ષા કરો; કારણ કે વીર્યરક્ષા એ જીવન છે અને વીર્યનાશ એ મૃત્યુ છે.

એક માણસની વીંટીમા રત્ન જડેલું હતું તે માણસ એ રત્નને વીંટીમાંથી કાઢી પાણીમાં ફેંકવા ચાહતો હતો અને બીજો માણસ તેની રક્ષા કરવા ચાહતો હતો. આ બે માણસોમાં કોને તમે ચાલાક કહેશો ? જે માણસ રત્નની રક્ષા કરવા ચાહે છે તેને જ સૌ કોઈ હોશિયાર કહેશે. તે જ પ્રમાણે જે વીર્યથી આ શરીર ટકી રહ્યું છે એ વીર્ય-રત્નને અહીં તહીં વેડફી નાખવું એ મૂર્ખતા છે. જો એ વીર્યની રક્ષા કરવામા આવે તો શરીરની રક્ષાની સાથે બળ-બુદ્ધિ પણ વધવા પામે. આજે લોકો વીર્યહીન બની ડોકટરોની દવા પીધા કરે છે પણ મૂળ રોગ જ્યાંથી પેદા થાય છે તે વીર્યનાશને અટકાવતા નથી. પહેલાના લોકો વીર્યવાન હતા એટલે તેઓ બળવાન અને બુદ્ધિવાન પણ હતા.

વર્ત્તમાન સમયમા સંતતિનિરોધના નામે સ્ત્રીના ગર્ભાશયને નષ્ટ કરવાનો હત્યારો રિવાજ ચાલુ થઈ પડયો છે! સ્ત્રીના ગર્ભાશયને નષ્ટ કરાવ્યા બાદ ગમે તેટલી વાર વિષય-સેવન કરવામા આવે તોપણ કોઈ પ્રકારની હાનિ થતી નથી એમ માનવામા આવે

છે, આ એક ગભીર ભૂલ છે આમ કરવાથી વિષયલાલસા વધે છે, વીર્યનો નાશ થાય છે, એટલું જ નહિ પણ આ પદ્ધતિ સ્વીકારવાથી અનેક પ્રકારના પાપાચારો વધવા પામે છે વીર્યની રક્ષા કરવી એમા જ શીલવતનો મહિમા રહેલ છે વીર્યને શરીરમા પચાવી જવુ એમા જ ખરી બુદ્ધિમત્તા છે

ડોક્ટરોનુ કથન છે કે, યુવાન માણસો વીર્યને શરીરમા પચાવી શકતા નથી પણ શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, બ્રહ્મચર્યની જે નવ વાડો બતાવવામા આવી છે તેની સહાયતાથી વીર્યને પચાવી શકાય છે વીર્યનુ પાચન કરવુ એટલે જીવનમા તેજસ્વિતા પ્રગટાવવી, એ છે

અમેરિકન તત્ત્વવેત્તા ડૉક્ટર થોર, પોતાના શિષ્યોને લઈને એક વાર જગલમા ગયા હતા તેમના એક શિષ્યે તેમને એવો પ્રશ્ન કર્યો કે, જો કોઈ માણસ પોતાના શરીરમા વીર્યને પચાવી ન શકે તો તેણે શુ કરવુ જોઈએ ? થોરે ઉત્તર આપ્યો કે, તેવા માણસને માટે જીવનમા એક વાર સ્ત્રીપ્રસગ કરવો અનુચિત નથી એમ કરવુ એ વીરનુ કામ છે જેમ સિંહ એક વાર સ્ત્રીપ્રસગ કરે છે તેમ જીવનમા એકવાર સ્ત્રીપ્રસગ કરવો શિષ્યે ફરી પૂછ્યુ કે, એમ કરવા છતા પણ જો મન કાબુમા ન રહે તો શુ કરવુ ? થોરે જવાબ આપ્યો કે, તો વર્ષમા તેણે એક વાર સ્ત્રીપ્રસગ કરવો શિષ્યે બીજીવાર પૂછ્યુ કે, તેમ કરવા છતા પણ વિષયસેવનનુ મન થાય તો ? થોરે કહ્યુ કે, તો તેણે મહિનામા એકવાર સ્ત્રીપ્રસગ કરવો શિષ્યે ફરી પૂછ્યુ કે, તેમ કરવા છતા પણ મન કાબુમા ન રહે તો ? થોરે જવાબ આપ્યો કે, તો 'મરી જવુ'

હનુમાનજી પવનજીના એકના એક પુત્ર હતા જો કે પવનજી અજનાથી ૨૪ થઈ સ્ત્રીપ્રસગથી જુદા રહેતા હતા પરતુ ક્રોધી થઈને તેમણે બીજો વિવાહ કર્યો ન હતો પણ શીલ પાળ્યુ હતું તેમણે બાર વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પાળ્યુ હતુ અને ત્યાર બાદ સ્ત્રીપ્રસગ કર્યો હતો, ત્યારે જ તેમને ત્યા હનુમાનજી જેવા બળવાન પુત્રનો જન્મ થયો હતો અત્યારે તમે લોકો સશક્ત સતાન તો ચાહો છો પરતુ તે માટે વીર્યરક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી

ડૉક્ટર થોરે કહ્યુ કે, જ્યારે મહિને એક વાર સ્ત્રીપ્રસગ કરવા છતા પણ મન કાબુમા ન રહે તો મરી જવુ જોઈએ, કારણકે જ્યારે વીર્યનાશ વિશેષ કરશે તો પછી તેને મરવા સિવાય બીજો માર્ગ જ શુ છે ?

અત્યારે તો તમને આઠમ-પાખીને દિવસે શીલ પાળવાની અમારે શિક્ષા આપવી પડે છે અને લોકો એ દિવસે શીલને ભગ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ અમારા ઉપર જાણે ઉપકાર કરે છે ! પણ જે સાચો શ્રાવક હોય છે તે તો સ્વસ્ત્રીનો આગાર હોવા છતા શીલવ્રતનું પાલન કરે છે વાસ્તવમા બધા સુધારાઓનું મૂળ શીલ જ છે તમે તમારા જીવનમા શીલને સ્થાન આપો તો કલ્યાણ છે

સુદર્શન કોનો પુત્ર હતો, ક્યા તેનો જન્મ થયો હતો, એ વાત યથા અવસરે આગળ કહેવામા આવશે

વ્યાખ્યાન: સંવત ૧૯૯૨ અષાડ વદ ૧૦ સોમવાર

પ્રાર્થના

'અશ્વસેન' નૃપ કુલ તિલો રે, 'વામા' દેવીનો નન્દ।
ચિન્તામણિ ચિત્ત મે બસે રે, દૂર ટલે દુખ દન્દ।
જીવ રે તૂં પાર્શ્વ જિનેશ્વર વંદ ॥ ૧ ॥

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા આત્માનું નિજ સ્વરૂપ આત્મા પોતે કેમ ભૂલી ગયો છે અને પોતાનું આત્મભાન તેને ફરી કેમ થાય એ બતાવવામા આવ્યું છે આત્મા પોતે ચિદાનંદસ્વરૂપ છે છતા પોતે પોતાનું રૂપ કેમ ભૂલી ગયો છે અને ભૂલી ગયો છે તો ફરી તે સ્વરૂપ કેમ જાણી શકે એવો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે આ પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવો મુસ્કેલ જણાય છે, પણ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, જો હૃદય ખોલીને આ પ્રશ્ન ઉપર વિચાર કરવામા આવે તો તેનો ઉકેલ કરવો પણ સરલ છે

આત્મા પોતે ભ્રમજાળમા ફસાઈ ગયો છે અને પોતે જ એ ભ્રમજાળમાથી છૂટો થઈ શકે છે, પણ તેમા પુરુષાર્થની જરૂર રહે છે જો આત્મા પુરુષાર્થ કરે તો ભ્રમજાળને ભેદી આત્મસ્વરૂપ જાણવુ તેને માટે મુસ્કેલ કામ નથી આત્મા ભ્રમજાળમા કેવી રીતે ફસાઈ ગયો છે એના માટે પ્રાર્થનામા કહેવામા આવ્યુ છે કે —

સર્પ અન્ધારે રાસડી રે, સૂને ઘર વૈતાલ।
ત્યો મૂરખ આતમ વિષે રે, માન્યો જગ ભ્રમજાલ ॥

અધારામા પડેલી દોરીને જોઈ સાપનો ભય પેદા થાય છે જો કે વાસ્તવમા તે સર્પ હોતો નથી પણ પોતાની કલ્પનાથી દોરીને સાપ માનવામા આવે છે અને એ રીતે પોતાની કલ્પનાથી જ દોરીનો એ સર્પ થતો નથી અને સર્પની દોરી બનતી નથી પણ એવી કલ્પનાથી ભય પેદા કરવામા આવે છે તે કલ્પના ભ્રમમાથી પેદા થાય છે. આ ભ્રમનો અધકાર તો આત્મભાનનો પ્રકાશ થાય ત્યારે જ દૂર થઈ શકે છે

કલ્પનાથી ભય કેવી રીતે પેદા થાય છે અને પછી એ ભય કેવી રીતે દૂર થાય છે એનો મને સ્વાનુભવ થયો છે હું જ્યારે દક્ષિણમા વિચરતો હતો ત્યારે ઘોડનદી નામના ગામમા રાત્રે લોકો સાથે જ્ઞાનચર્ચા કરતો હતો હું છાયામા બેઠેલો હતો અને લોકો ખુલ્લામા પણ બેઠેલા હતા અને જ્ઞાનચર્ચા કરતા હતા છાપરા ઉપર ચાદનીની થોડી છાયા પડતી હતી તે છાપરા ઉપર થોડી તરાડ પડેલી હતી તે તરાડ છાયામા જાણે સાપ છાપરા ઉપર બેઠેલો હોય એવી જણાતી હતી એટલે ત્યા બેઠેલા લોકોને ભય થયો કે, જો આ સર્પ આખી રાત અહીં રહેશે તો તે કોઈને હાનિ પહોચાડે એવો સભવ રહે છે એ માટે બધા લોકો એ સર્પને પકડવા માટે પ્રબન્ધ કરવા લાગ્યા કોઈ તેને પકડવા માટે પકડ લાવ્યા અને કોઈ બત્તી લાવ્યા પણ જેવો પ્રકાશ આવ્યો અને જોયુ તો જણાયુ કે, તે સાપ નહિ પણ છાપરા ઉપર પડેલી તરાડ હતી

આ પ્રમાણે તડના વિષે સર્પનો ભ્રમ પેદા થયો હતો તે પ્રકાશ વડે દૂર થયો. જો પ્રકાશ કરવામાં આવ્યો ન હોત તો ભ્રમનું નિવારણ થાત નહિ. જે પ્રમાણે ભ્રમથી તરાડને પણ સાપ માનવામાં આવ્યો તે પ્રમાણે સંસારમાં પણ ભ્રમ ફેલાઈ રહ્યો છે ! જો કે કોઈ પ્રકારના ભ્રમથી આત્મા જડ બની શકતો નથી તેમ જડ પદાર્થો ચૈતન્ય બની શકતા નથી પણ ભ્રમને કારણે આત્મા કલ્પનાની ભ્રમજાળમાં ફસાઈ જઈ આત્મસ્વરૂપ ભૂલી જાય છે અને જન્મમરણનાં ફેરા ફર્યા કરે છે.

મેં શંકરાચાર્યકૃત વેદાન્તનું ભાષ્ય હમણાં જોયું છે, તેમાં મને તો જૈનદર્શનના જ વિચારો જોવામાં આવ્યા અને તે ઉપરથી હું એ નિશ્ચય ઉપર આવી પહોંચ્યો કે, જૈન દર્શનની સહાયતા વિના વસ્તુનું બરાબર પ્રતિપાદન થઈ શકતું નથી. જૈનદર્શનનો તેમાં સમાવેશ કેવી રીતે થાય છે તે વિષે કોઈ શાન્તિથી બેસી વિચાર કરે તો તેને સમજાવી શકું.

વેદાન્તીઓ '**एको ब्रह्म द्वितीयो नास्ति**' અર્થાત્ 'એક બ્રહ્મ જ છે, બીજું કાંઈ નથી' એમ કહે છે પણ ભાષ્યમાં કહ્યું છે કેઃ—

युष्मदस्मत्प्रत्ययगोचरयोः विषयविषयिणोः तमःप्रकाशवद्विरुद्धस्वभावयोः

—શંકરભાષ્ય.

અર્થાત્-યુષ્મત્ અને અસ્મદ્ અર્થાત્ વિષય અને વિષયીને જાણનારા પરસ્પર અંધકાર અને પ્રકાશની માફક પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળા છે.

આ પ્રમાણે ભાષ્યકારે એ બન્નેનો સ્વભાવ ભિન્ન માન્યો છે અને એક બીજાને અંધકાર અને પ્રકાશની માફક ભિન્ન સ્વભાવવાળા માની એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે કે, એ બન્ને એક સ્વભાવવાળા થઈ શકતા નથી. જૈન સિદ્ધાન્ત પણ એ જ વાત કહે છે કે, જડ તથા ચૈતન્યનો સ્વભાવ તથા ધર્મ ભિન્ન છે અને તેથી જડ ચૈતન્ય થતું નથી અને ચૈતન્ય જડ બની શકતું નથી. આ દષ્ટિએ ભાષ્યનું આ કથન જૈનશાસ્ત્ર અને જૈનદર્શનનુ પ્રતિકૂલ નહિ પણ સમર્થક છે, પરંતુ વેદાન્તીઓના '**एको ब्रह्म द्वितीयो नास्ति**' એ સિદ્ધાન્તથી પ્રતિકૂલ જાય છે; કારણ કે જ્યારે એક બ્રહ્મની સિવાય બીજું કાંઈ નથી ત્યારે અંધકાર અને પ્રકાશની માફક વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળા યુષ્મદ્ અને અસ્મદ્ એકમા મળી જવા જોઈએ પણ એ ભિન્ન સ્વભાવના હોવાથી એક બ્રહ્મમા મળી શકતા નથી તો પછી એક બ્રહ્મની સિવાય બીજું કાંઇ નથી એ સિદ્ધાંત કયા રહ્યો' અહીં તો બે હોવાને કારણે એક બ્રહ્મની સિદ્ધિ થઈ નહિ. આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી જૈન તત્ત્વની સર્વવ્યાપકતા જણાશે અને નિશ્ચય થશે કે, જૈનદર્શનની સહાયતા વિના વસ્તુસ્વરૂપનું બરાબર પ્રતિપાદન થઈ શકતું નથી.

મતલબ કે, જે પ્રમાણે દોરીના વિષે સર્પની કલ્પના કરવામા આવે છે તે પ્રમાણે હું દુબળો છું, હું લંગડો છુ વગેરે કલ્પનાઓ કરવામા આવે છે પણ વિચાર કરવાથી જણાશે કે એ બધી કેવળ કલ્પનાઓ જ છે.

શરીરના અંગોપાંગો દુબળાં, લૂલા કે લંગડા છે પણ આત્મા એવો નથી. આત્મા અને શરીર બન્નેનો સ્વભાવ ભિન્ન છે, છતા આત્મા ભ્રમને કારણે એક માની રહ્યો છે અને એવી અનેક કલ્પનાઓ કરી રહ્યો છે ! આ ભ્રમણાને ભાગવા માટે અને જન્મ

મરણના ફેરાઓ બંધ કરવા માટે જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, "હે જીવ ! તું પાર્શ્વ જિનેશ્વરના શરણે જા અને તેમની પ્રાર્થના કર." જો તું ભગવાનની ભક્તિ કરીશ તો તારો બધો બધો ભ્રમ ભાગી જશે અને આત્મસ્વરૂપ સમજી શકીશ, તો પછી તું કોઈ દિવસ દુઃખી પણ થઈશ નહિ.

અનાથી મુનિનો અધિકાર

આ સંસાર કેવો છે ! ભ્રમરૂપ છે કે બીજા પ્રકારનો છે ? એ વિષે શાસ્ત્ર કહે છે કે, આ સંસાર નિશ્ચયની દૃષ્ટિએ ભ્રમરૂપ છે પણ વ્યવહારની દૃષ્ટિએ જુદા પ્રકારનો છે. આ વાતનો વિશેષ ખુલાસો ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના વીશમા અધ્યયનમા કરવામાં આવ્યો છે. તેમા નાથ–અનાથની વ્યાખ્યા કરવામા આવી છે અને બતાવવામા આવ્યુ છે કે, આ જીવ પોતાના ભ્રમના કારણે જ પોતાને 'અનાથ' માની રહ્યો છે અને પોતાના અભિમાનથી જ પોતાને 'નાથ' માની રહ્યો છે, પણ વાસ્તવમા સનાથ કોણ છે અને અનાથ કોણ છે ! એ વાતનો નિર્ણય રાજા શ્રેણિકને સમજાવી તેનો ભ્રમ દૂર કરવામા આવ્યો છે અને સનાથ–અનાથનો ભેદ સમજવાને કારણે જ રાજા શ્રેણિક કાંઈ ત્યાગ કરી ન શકયા, તોપણ તીર્થંકર ગોત્ર બાંધી શકયા હતા ! મહાનિર્ગ્રન્થ અને શ્રેણિકની વાતચીતને ધ્યાનપૂર્વક સાભળશો તો સનાથ–અનાથતાનું રહસ્ય તમને પણ સમજવામા આવી શકશે ! હું અનાથી મુનિના ચરણની રજની સમાન પણ નથી અને તમે શ્રેણિકની સમાન નથી; તો પણ એ મુનિ મહાત્માની વાતચીત કહેવા માટે જેમ મારા આત્માને તૈયાર કરવો પડશે તેમ તમે પણ એ વાતચીત સાભળવાની તૈયારી કરો તો આ કથાનું રહસ્ય કહેવામા અને સમજવામા આવી શકશે.

આ કથામા રાજા શ્રેણિકનો પરિચય આપતા કહેવામા આવ્યુ છે કે–

पभूयरयणो राया, सेणिओ मगहाहिवो ।
विहारजत्तं निज्जाओ, मंडिकुच्छिसि चेइए ॥ २ ॥

રાજા શ્રેણિક આ કથાના પ્રધાન પાત્ર છે એટલે એમનો પરિચય આપતા કહેવામા આવ્યુ છે કે, તેઓ અનેક રત્નોના સ્વામી હતા અને મગધદેશના રાજા હતા.

શાસ્ત્રમા શ્રેણિકને બિમ્બિસારના નામે પણ વર્ણવામા આવેલ છે શ્રેણિક રાજાનુ નામ બિમ્બિસાર કેમ પડયુ અને તેઓ કેવા બુદ્ધિમાન હતા એના માટે એક પ્રસિદ્ધ કથા આ પ્રમાણે છે —

શ્રેણિક રાજાના પિતા પ્રસન્નચંદ્રને સો પુત્રો હતા. એ બધા પુત્રોમા કોણ બુદ્ધિમાન છે એ જાણવા તેમના પિતા ચાહતા હતા. એક દિવસ બધા પુત્રોની પરીક્ષા કરવા માટે પ્રસન્નચંદ્રે કૃત્રિમ આગનો પ્રયોગ કર્યો અને પુત્રોને કહ્યુ કે, "આગ લાગી છે માટે જે સાર ચીજ હોય તે લઈને બહાર નીકળી જાઓ !" પિતાની આજ્ઞા થતા જ બધાં પુત્રો પોતપોતાની રુચિ અનુસાર જે સારી ચીજ લાગી તે ચીજ ઉપાડી બહાર નીકળવા લાગ્યા. શ્રેણિક તે વખતે દુંદુભિ લઈને બહાર નીકળ્યા આ જોઈને બધા ભાઈઓ હસવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, "આ કેવો છે ! કે નગારુ લઈને બહાર નીકળ્યો ? શુ નગારુ લઈને વગાડયા કરશે ! રત્નનો ભંડાર ભરેલો હોવા છતા આ નગારુ શુ ઉપાડી લાવ્યો !"

આ પ્રમાણે બધા ભાઈઓ શ્રેણિકની મશ્કરી કરતા હતા પણ નગારું લઈ બહાર નીકળવાની પાછળ શું રહસ્ય રહેલું હતું એ કોણ જાણતું હતું! પ્રસન્નચંદ્ર આ વાતને જાણતા હતા પણ તેમણે વિચાર્યું કે, જો હું બધાની વચ્ચે શ્રેણિકની પ્રશંસા કરીશ તો એક બાજુ બધા ભાઈઓ છે અને બીજી બાજુ શ્રેણિક એકલો છે, એટલે કલેશ કંકાસ થશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેમણે બધા છોકરાઓને પોતાની પાસે બોલાવી પૂછ્યું કે, શું છે ! '૯૯ છોકરાઓએ શ્રેણિકને મૂર્ખ બનાવતાં શ્રેણિક નગારાને સાર તરીકે ઉપાડી લાવ્યો છે! વગેરે હકીકત પિતાને કહી સંભળાવી. પ્રસન્નચંદ્રે શ્રેણિકની પરીક્ષા કરવા માટે શ્રેણિકને પૂછ્યું કે, "કેમ બેટા! રત્નોને ન લેતા તું આ નગારું શા માટે ઉપાડી લાવ્યો ?"

શ્રેણિકે કહ્યું કે, "પિતાજી ! આ નગારું અને આ 'ભંભો' એ રાજ્યના ચિન્હો છે. આ બળીને ખાખ થઈ જાય તો રાજ્યચિન્હ બળી જાય. રત્નો તો રાજ્યચિન્હોદ્વારા રાજાને ફરી મળી શકે પણ આ રાજ્યચિન્હ મળી ન શકે! એટલા માટે મેં એ રાજ્યચિન્હોની રક્ષા કરી છે."

આજે પણ નગારાની રાજ્યચિન્હ તરીકે બહુ રક્ષા કરવામાં આવે છે. રાજ્યચિન્હની રક્ષા માટે હોશિયાર રક્ષકો ખાસ રોકવામાં આવે છે; કારણ કે જો રાજ્યચિન્હ ચાલ્યું જાય તો તેની હાર માનવામાં આવે છે!

શ્રેણિકની આ વાત સાંભળી પ્રસન્નચંદ્ર બહુ પ્રસન્ન તો થયા પણ તેની વિશેષ પરીક્ષા કરવા માટે શ્રેણિકને કહ્યું કે, રાજ્યચિન્હદ્વારા રત્નો કેમ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એ બતાવી આપ. શ્રેણિક બહાર ચાલ્યો ગયો અને અનેક રત્નો મેળવી પાછો આવ્યો. પ્રસન્નચંદ્ર શ્રેણિકની બુદ્ધિમત્તા જોઈ ખૂબ પ્રસન્ન થયા અને ભેરી અને ભંભા-એ સારભૂત-રાજ્યચિન્હને તેણે બચાવ્યા હતા એટલે તેનું નામ ભભાસાર (પ્રાકૃત નામ બિમ્બિસાર) પાડી તેને રાજ્યાસન ઉપર બેસાડયો અને તે બિમ્બિસારના નામે પ્રસિદ્ધ થયો.

શ્રેણિકનો શબ્દાર્થ પણ શ્રીસમ્પન્ન એવો કરવામાં આવે છે ઘરથી બહાર કાઢવામાં આવ્યા છતાં રાજકુમારની માફક જ રહ્યા અને શ્રીસમ્પન્ન થઈ શ્રેષ્ઠ જ રહ્યા એટલા માટે શ્રેણિક જ કહેવાયા.

શ્રેણિક સંસારની બધી સંપદાથી યુક્ત હતા પણ તેમની પાસે જ્ઞાનની સંપદા ન હતી. તેમને ધન વગેરેની સમ્પદા આપનાર અને ધર્મની સંપદા આપનાર એ બન્નેમાં કોણ મોટું લાગે છે? એક માણસ તમને ધનધાન્ય આપે અને બીજો કેવળ ધર્મનું તત્ત્વ સમજાવે એ બન્નેમા તમારી દૃષ્ટિએ કોણ મોટું છે? જેમણે તમને આત્માની ઓળખાણ કરાવી છે અને આત્મા અને શરીર એ તલવાર અને મ્યાનની માફક જુદાં જુદાં છે એવી પ્રતીતિ કરાવી છે એ મહાત્મા કાંઈ બીજાથી ઊતરતા નથી.

તમે લોકો આત્મા અને શરીરને તલવાર અને મ્યાનની માફક ભિન્ન સમજતા હો તો શું જોઈએ? આ વાત ઉપર તમારી શ્રદ્ધા દૃઢ થાય અને અટલ વિશ્વાસ પેદા થાય તો બસ! તમારા હાથમા આત્મવિજયની ચાવી મળી ગઈ છે પણ વ્યવહારજીવનમાં એવો દૃઢ વિશ્વાસ કાયમ રહેતો નથી એ જ મોટી ખામી છે.

કોઈ વીર પુરુષની સામે શત્રુ લડવા આવે તો તે તલવારને સંભાળશે કે મ્યાનને ? જો તે તલવારને હાથમાં નહિ લેતાં મ્યાનને હાથમાં લે તો તે વીર કહેવાશે અને શત્રુથી પોતાના શરીરની રક્ષા કરી શકશે ? આ જ પ્રમાણે જ્યારે તમારા ઉપર કોઈ આપત્તિઓ તૂટી પડે ત્યારે તલવારની માફક આત્માની તરફ ન જોતાં મ્યાનની માફક શરીરને જોવા લાગો તે વીર શ્રાવકને છાજે ખરું ?

ગમે તેટલી આપત્તિઓ માથે તૂટી પડે તો પણ શરીરની નશ્વરતા જાણી, આપત્તિઓને ધૈર્યપૂર્વક સહેવી અને ધર્મની રક્ષા કરવી એમાં જ સાચી વીરતા છે. કામદેવ શ્રાવકે પોતાના ધર્મની રક્ષા કેવી રીતે કરી, તે તમને ટૂંકમાં સમજાવું છું —

કામદેવ શ્રાવક પૌષધશાળામાં ધર્મારાધન કરતા હતા તે વખતે તેમની ધર્મપરીક્ષા કરવા માટે એક દેવ પિશાચનું ભયંકર રૂપ ધારણ કરી, હાથમાં તલવાર લઈ કામદેવની પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, "હે કામદેવ ! હું તને કહું છું કે, તું તારો ધર્મ છોડી દે, નહિ તો તારે તેનું કડવું ફળ ભોગવવું પડશે ! જો આ તલવાર ! એની દ્વારા તારા ટૂકડેટૂકડા કરી નાખીશ ! મારું કહ્યું તું માની જા "

આ પ્રમાણે દેવ લાલ આંખ કરી કામદેવને ડરાવવા લાગ્યો પણ કામદેવ જરાપણ ડર્યા નહિ ! શાસ્ત્રમાં તો ત્યાંસુધી કહેવામાં આવેલ છે કે, પિશાચના કઠોર શબ્દો સાંભળીને કામદેવનું રુવાડું પણ ફરક્યું નહિ ! તે જરાપણ ડર્યા નહિ તેમ તે જરાપણ ભય કે ત્રાસ પામ્યા નહિ ! અહીં જરા વિચારવું જોઈએ કે, કામદેવ ભય કે ત્રાસ કેમ ન પામ્યા ! શું તેમને શરીર વહાલું ન હતું ! શું તેમને સંપત્તિનો મોહ ન હતો ! કામદેવની પાસે અઢાર કરોડ સોના મહોરો અને આઠ હજાર ગાયો હતી. આટલી બધી શ્રીમંતાઈ હોવા છતાં જ્યારે ધર્મનો ત્યાગ કરવા માટે પિશાચ મારી નાખવાની ધમકી આપતો હતો ત્યારે ધર્મની રક્ષા આગળ તેમની શ્રીમંતાઈનો મોહ કે શરીરનો મોહ આડે આવ્યો નહિ ! તેમના ધર્મપ્રેમની આગળ શ્રીમંતાઈનો અને શરીરનો મોહ તુચ્છ હતો.

કામદેવ ભગવાનનો ભક્ત અને સાચો શ્રાવક હતો. પિશાચ પોતાને ધર્મથી ચ્યુત કરવા માટે આવ્યો હતો એમ કામદેવ જાણતા હતા અને એટલા માટે ધર્મપરીક્ષાના સમયે ન ગભરાતાં ધૈર્ય રાખી તેમાંથી પસાર થવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતા હતા કે, "હે પ્રભો ! જો મેં ધર્મ અને આત્માને જાણ્યો ન હોત અને તારા શરણે આવ્યો ન હોત તો આ ધર્મપરીક્ષા કોણ લેત ! મારા માટે તો આનંદનો વિષય છે કે, મને ધર્મ અને આત્મા વિષે દૃઢ વિશ્વાસ છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરવા માટે આ મારો મિત્ર આવ્યો છે તો ધર્મપરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવા જેટલી મારામાં શક્તિસામર્થ્ય આવે એજ મારી પ્રાર્થના છે "

પરીક્ષા એમની જ લેવામાં આવે છે જેઓ નિશાળે ભણવા જાય છે. જે કોઈ નિશાળે જ જતો ન હોય તેની પરીક્ષા કોણ લે ! કામદેવ ધર્મની પાઠશાળામાં—પૌષધશાળામાં—ધર્મપાઠ ભણવા જતા હતા અને તેથી જ પિશાચ પરીક્ષક બની ધર્મપરીક્ષા લેવા આવ્યો હતો. એક પરીક્ષક તરીકે તે પિશાચ કામદેવની એવી કઠણ પરીક્ષા લીધી

હતી કે, જો ધર્મપરીક્ષા આપવા માટે પહેલેથી બરાબર તૈયારી કરવામાં આવી ન હોય તો એ ધર્મપરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવું સરલ ન હતું. પિશાચે કામદેવને ધર્મથી ચ્યુત કરવા માટે અનેક ભયકર રૂપ ધારણ કર્યાં, પણ કામદેવ તેથી જરા પણ ચલિત ન થયો ત્યારે પિશાચ હાથમાં તલવાર લઈ શરીરના ટૂકડે ટૂકડા કરી નાખવા માટે તૈયાર થયો તેમ છતાં કામદેવ જરાપણ ન ડર્યા.

આજે તો તમે ભયથી–કલ્પિત ડાકણ ભૂતથી–ડરો છો પણ કામદેવ સાક્ષાત્ ભયકર પિશાચથી પણ ડર્યા નહિ. તમે કહેશો કે 'અમે ગૃહસ્થ છીએ એટલે ભૂત વગેરેથી ડરવું પડે' તો પછી કામદેવ શું ગૃહસ્થ ન હતા? તેઓ તો ડરતા ન હતા અને તમે કેમ ડરો છો? એમ કહોને કે, 'અમે કાયર છીએ અને આત્મા અને અમને શરીર તલવાર અને મ્યાનની માફક જુદા છે એ વાત ઉપર દઢતા નથી.'

જ્યારે પિશાચ કામદેવના તલવારથી ટૂકડે ટૂકડા કરી નાખવાનું કહેવા લાગ્યો ત્યારે કામદેવ શું વિચારે છે તે જુઓ. કામદેવ વિચારવા લાગ્યા કે, "આ પિશાચ મારા ટૂકડે ટૂકડા કરી નાખવાનું કહે છે પણ અનન્ત ઇન્દ્રો પણ મારા ટૂકડા કરી શકે એમ નથી તો આ શું કરશે? હું આત્મતત્ત્વને સમજું છું એટલે મને વિશ્વાસ છે કે, ટૂકડા થશે તો શરીરના થશે, આત્માને તેથી કશી હાનિ થવાની નથી. શરીરના તો પહેલેથી જ ટૂકડા થએલા છે. તો જો તે તેના વધારે ટૂકડા કરવા ચાહે છે તો ભલે કરે, એથી મને કશું નુકશાન થવાનું નથી. આ તો મારો મિત્ર છે કે મને આત્મા અને મહાવીરકથિત ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ છે કે નહિ તેની કસોટી કરે છે. મને વિશ્વાસ છે કે આત્માના ટૂકડા થઇ શકતા નથી તો પછી હું તેનાથી શા માટે ભય પામું?"

હું આ વાત પહેલાં સાધુ–સાધ્વીઓને કહેવા ચાહું છું કે, જો તમારા શ્રાવક–શ્રાવિકાઓમાં ભૂતાદિનો ભય રહ્યો તો એ તમારી નબળાઈ ગણાશે. જે પ્રમાણે વિદ્યાર્થી નાપાસ થાય તો માસ્તરને પણ શરમાવું પડે છે તે જ પ્રમાણે શ્રાવક–શ્રાવિકાઓમાં ભૂતાદિનો ભય રહેશે તો તે આપણા માટે પણ શરમજનક ગણાશે. જો ભગવાનનો ધર્મ મળ્યો ન હોય અને આત્માને ઓળખ્યો ન હોય તો ભય પામે એ જુદી વાત છે પણ ભગવાનનો ધર્મ પામીને પણ ભય પામવો એ કેમ ઠીક કહેવાય?

કામદેવે હસતા હસતા પિશાચને કહ્યું કે, "શરીરના ટૂકડા કરવા હોય તો કર, પણ આ આત્માના તો ટૂકડા કરી શકે એમ નથી." આ પ્રમાણે કહી કામદેવ જરા પણ ડર્યા કે ડગ્યા નહિ. કામદેવ શા માટે ડર્યા કે ડગ્યા નહિ તેનું એક બીજું કારણ પણ મને જણાય છે. કામદેવ વિચારે છે કે, "મેં આની કાંઈ હાનિ કરી નથી છતાં પણ તે ટૂકડા કરવાનું કહે છે તેનું શું કારણ? એનું કારણ એ જ છે કે, તેણે ધર્મને જાણ્યો નથી. એ તો ધર્મને પામ્યો નથી. પણ મે તો ધર્મને મેળવ્યો છે માટે એની પણ તપાસ કરું કે તે કેવો છે? તેનો અધર્મ મને નિષ્કારણ વૈરનો ભાગી બનાવે છે અને મારો ધર્મ વૈરી ઉપર પણ ક્રોધ ન કરવાનું કહે છે. એ મને ધર્મ છોડવાનું કહે છે એનો અર્થ એ છે કે હું મારો ધર્મ છોડી તેના જેવો પિશાચ બની જાઉં."

દૈવી અને આસુરી એવી બે પ્રકારની પ્રકૃતિઓ હોય છે. અહીં પણ એ બન્ને પ્રકૃતિઓ છે. એ બન્ને પ્રકૃતિઓની પરસ્પર લડાઇ થાય છે. કામદેવ દૈવી પ્રકૃતિવાળો અને પિશાચ આસુરી પ્રકૃતિવાળો છે. આ બન્ને પ્રકૃતિનું સ્વરૂપ કેવું છે એ વિષય બહુ વિસ્તૃત છે પણ ગીતામાં આ બન્ને પ્રકૃતિઓનું સ્વરૂપ બહુ ટૂંકામાં આ પ્રમાણે બતાવ્યું છેઃ—

दम्भो दर्पो अभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ।
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ ! सम्पदमासुरीम् ॥

દંભ, દર્પ, અભિમાન, કઠોરતા, નિર્દયતા અને અજ્ઞાન એ આસુરી પ્રકૃતિના લક્ષણ છે. જેઓમાં આવી આસુરી પ્રકૃતિ હોય છે તે અસુર કહેવાય છે. દૈવી પ્રકૃતિ વિષે કહેવામાં આવ્યું છે કેઃ—

अभयं सत्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥
अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ।
दया भूतेष्वलौलुप्यं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥
तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ।
भवन्ति सम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत ! ॥ —ભગવદ્‌ગીતા.

નિર્ભયતા, સત્વસંશુદ્ધિ, દાન, દમ, સ્વાધ્યાય, તપ, આર્જવતા, અહિંસા, સત્ય, ક્ષમા, ત્યાગ, શાન્તિ, દયા, અલોલુપતા, માર્દવતા, તેજસ્વિતા, ધૈર્ય આદિ દૈવી–પ્રકૃતિના લક્ષણ છે. દૈવી પ્રકૃતિનું પહેલું લક્ષણ નિર્ભયતા છે. પોતાની પાસે જો ચીજ હોય તો બીજાને તે આપી શકાય. તે જ પ્રમાણે પોતે અભય હોય તો બીજાને અભય કરી શકે ! પણ પોતે જ ભયથી કાપતો હોય તો પછી બીજાને અભયદાન શું આપે ? ભયભીત માણસ બીજાને અભયદાન આપવાને માટે યોગ્ય નથી. જે આત્મા અને શરીરને તલવાર અને મ્યાનની માફક ભિન્ન માને છે અને એ માન્યતાને જેણે જીવનમાં સ્થાન આપ્યું છે તે જ અભયદાન આપી શકે છે. કામદેવ નિર્ભય હતો. તેને આત્માના સિદ્ધાન્ત ઉપર અટલ વિશ્વાસ હતો. તે પોતાના ધર્મ ઉપર દૃઢ હતો.

કામદેવને ધર્મની ઉપર આવી દૃઢતા હતી, પણ આજે તો તમે લોકો તમારા ધર્મ ઉપર દૃઢ નથી અને તેથી જ ક્યાય કોઈ દેવને પૂજે છે તો ક્યાય કોઈ. પણ સ્ત્રીઓમાં આ વાત વધારે જોવામા આવે છે. જો અમે પણ એવો ઢોંગ કરવા લાગીએ તો અમારી પાસે પણ એવા બહુ લોકો આવે પણ એવો ઢોંગ કરવો એ સાધુનો ધર્મ નથી ! અમે તો ભગવાન મહાવીરનો ધર્મ સંભળાવીએ છીએ. જેમને પસંદ પડે તે સાભળે, ન પસંદ પડે તો નહિ. ધર્મ ઉપર જો દૃઢતા થશે તો બધી જગ્યાએ દૃઢતા રહેશે. કામદેવે ધર્મ ઉપર જેવી દૃઢતા ધારણ કરી તેવી તમે પણ આત્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખી દૃઢતા ધારણ કરો !

કામદેવની ધર્મદૃઢતા જોઈ પિશાચ વિચારવા લાગ્યો કે, " તારા ટૂકડે ટૂકડા કરી નાખીશ " એમ કહેવા માત્રથી જ આની પરીક્ષા થશે નહિ ! કેવળ શબ્દથી તે ભય પામશે નહિ ! એ પ્રમાણે વિચાર કરી તે કામદેવના શરીર ઉપર પ્રહાર કરી શરીરના ટૂકડા કરવા લાગ્યો તોપણ કામદેવ પ્રસન્ન જ રહ્યા. તેઓ તો એમ જ વિચારતા હતા કે,

"આ પિશાચના પ્રહારની મને વેદના થતી નથી પણ મારા જન્મોજન્મની વેદનાઓ નાશ પામી રહી છે!"

જે વખતે ઑપરેશન કરવામાં આવે છે ત્યારે દુઃખ થાય છે કે નહિ? પણ જેમની છાતી કઠણ હોય છે, જેઓ દૃઢ હોય છે તેઓ તે વખતે પણ પ્રસન્ન જ રહે છે! રતલામમાં મારા હાથનું ઑપરેશન કરવા માટે ડૉકટરે જ્યારે કહ્યું ત્યારે મેં મારો હાથ તેની આગળ લાંબો કર્યો. તેણે કહ્યું કે, દુઃખ થશે માટે કલોરોફોર્મ સુંઘાડું! મેં કહ્યું કે, તેની જરૂર નથી. આ પ્રમાણે કલોરોફોર્મ સુંઘાડયા વિના મારા હાથનું ઑપરેશન કરવામાં આવ્યું પણ પ્રસન્નતાને લીધે મને વેદનાનું દુઃખ ન થયું. સાંભળવામાં આવે છે કે ફ્રાન્સમાં એક માણસ શરીરની નસો કાપી નાંખવાથી કેવું દુઃખ થાય છે એ અનુભવ કરવા માટે પોતાની નસો કાપવા લાગ્યો. જો કે તે નસો કાપતાં મરી ગયો પણ અન્ત સમય સુધી તે હસતો જ રહ્યો.

કામદેવ પણ શરીરના ટૂકડે ટૂકડાં થઈ ગયા ત્યાંસુધી હસતા જ રહ્યા. આખરે પિશાચ થાકયો અને તેને ખાત્રી થઈ કે, વાસ્તવમાં આ કામદેવ પોતાના ધર્મ ઉપર દૃઢ છે, તેને આત્માની શક્તિ ઉપર અટલ વિશ્વાસ છે એટલે તે ડગાવ્યો ડગે એમ નથી. આખરે દેવ હાર્યો. તેણે પોતાનું પિશાચરૂપ છોડી દેવરૂપ પ્રકટ કર્યું. આ પ્રમાણે કામદેવે પિશાચને પણ દેવ બનાવી દીધો.

દેવ કામદેવને કહેવા લાગ્યો કે, "ઇન્દ્રે જે કાંઈ કહ્યું હતું તે બધું સત્ય સિદ્ધ થયું. વાસ્તવમાં તમારી ધર્મદૃઢતાને કોઈ ડગાવી શકે એમ નથી. તમે ધર્મની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા છો! હું તમારા શરીરનાં ટૂકડાં કરવા ગયો ત્યા તો મારા પાપનાં ટૂકડાં થઈ ગયા. જેમ લોઢાની છરી પારસમણિને કાપવા જતા પોતે જ સોનાની બની જાય છે તેમ તમારી પરીક્ષા કરવા જતા મારી જ પરીક્ષા થઈ ગઈ. આપના ચરણ સ્પર્શથી મારા પાપ પણ ધોવાઈ ગયાં. અત્યાર સુધી મેં પાપ બહુ કર્યા છે પણ હવે એવાં પાપો નહિ આદરું!" આ પ્રમાણે કામદેવે એ દેવને સુધારી દીધો.

ભગવાન મહાવીર દેવાધિદેવ છે. અનન્ત ઇન્દ્રો પણ તેમના એક રોમને ચલિત કરી શકયા ન હતા. તમે એવા મહાવીર ભગવાનના શિષ્ય છો, તો થોડી તો ધર્મદૃઢતા રાખો! જે પાણી સાગરમા હોય છે તે પાણી થોડા પ્રમાણમા ગાગરમા પણ આવે છે. તે જ પ્રમાણે ભગવાનનો થોડો પણ ગુણ તમારા જીવનમા ઉતારશો તો પછી તમને જરા પણ ભય રહેવા પામશે નહિ.

શ્રેણિક બહુ રત્નોનો સ્વામી હતો, પણ તેની પાસે ધર્મરૂપી રત્નની ખામી હતી. તે જલતારિણી, વિષહારિણી તથા ઉપદ્રવાદિને શાન્ત કરવાની વિદ્યાઓ પણ જાણતો હતો. આ પ્રમાણે તે અનેક વિદ્યારત્નોનો સ્વામી હતો પણ તેની પાસે ધર્મરૂપી રત્ન ન હોવાને કારણે અનાથ હતો.

આજે જેમની પાસે ખાવા-પીવાનું ન હોય, જેને ઘરબાર ન હોય, જેમનો કોઈ રક્ષક ન હોય, તેમને અનાથ કહેવામા આવે છે પણ મહાનિર્ગ્રન્થ નાથ અને અનાથ કોને કહે છે તે વિષે યથાવસરે આગળ કહેવામા આવશે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૫

હવે પરમાત્મરૂપ માનીને પરમાત્માનું ભજન કરનાર એક ભક્તની વાત કહું છું.

ચંપાનગરીનું વર્ણન આગળ કરવામાં આવ્યું છે. તે નગરીના રાજા-પ્રજા વિષે ઘણું કહી શકાય પણ અત્યારે એટલું જ કહું છુ કે, તે નગરી જેવી બહારથી હતી તેવી જ અંદરથી પણ સુંદર હતી.

વર્તમાન સમયમાં નગરનો બહારનો દેખાવ તો બહુ સારો હોય છે પણ અંદરખાને બહુ ખરાબ હોય છે. પ્રાચીન સમયમા મોટર, ટ્રામ, વીજળી વગેરે સાધનો ન હતા તેમ છતા તે વખતની સ્થિતિ બહુ સારી હતી. તમે કહેશો કે, પ્રાચીન સમય કરતાં અત્યારે સુખસાધનો વધારે છે, તો પછી ત્યારે અત્યાર કરતા વધારે સુખ કેમ હોઈ શકે? જો અત્યારના સુખસાધનોનું પરિણામ જોશો અને અત્યારની સ્થિતિ ઉપર દષ્ટિપાત કરશો તો તમને સ્પષ્ટ જણાશે કે, અત્યારના સુખસાધનો ભયંકર દુઃખરૂપ છે. અત્યારના બાહ્ય ભપકાઓ સુખની છાયા બતાવે છે, પણ વાસ્તવમા તે સુખ નહિ પણ દુઃખનું જ કારણ છે. જેમકે એક સ્ટીમરમા બાગ, મકાન, નાચરંગ, તથા મોજશોખના બધા સાધનો છે, પણ જ્યારે તે સ્ટીમર મધ્ય દરીએ પહોચી ત્યારે તેનું એન્જીન બધ થઈ ગયુ; તે વખતે સ્ટીમરમા બેઠેલા લોકોની સ્થિતિ કેવી ગભભીત બને? મોજશોખ અને નાચરંગ ત્યારે કેવા ખરાબ લાગે! એક સ્ટીમર તો આવી મોજશોખના સાધનોવાળી છે પણ તેનું એન્જીન ખરાબ થઈ ગયુ છે અને બીજી સ્ટીમર તો એવી છે કે તેમા મોજશોખના સાધનો નથી પણ તેનુ એન્જીન બરાબર કામ કરે છે! તમે આ બે સ્ટીમરોમા કઈ સ્ટીમરને પસંદ કરશો?

બરાબર આ જ સ્થિતિ અત્યારના સુખસાધનોની છે. આજની પાશ્ચાત્ય સભ્યતાને લોકો આનદનુ કારણ માને છે પણ એ સભ્યતાનું એન્જીન કેવું ખરાબ છે એ જોતા નથી. એ પાશ્ચાત્ય સભ્યતા માનવજીવનનો કેટલો બધો હ્રાસ કરી રહી છે એનું પરિણામ લોકો જોતાં નથી. જે દેશમા વ્યભિચારને પાપ જ માનવામા આવતું નથી તે દેશની સભ્યતા કેટલી બધી ભય કર હશે! પેરિસ બહુ સુદર શહેર માનવામા આવે છે પણ તે શહેરની સભ્યતા વિષે એવું સાભળવામા આવે છે કે, જો પોતાની સ્ત્રીને કોઈ બહારનો બીજો પુરુષ મળવા આવ્યો હોય તો તેના પતિને બહાર ચાલ્યા જવુ પડે! અમેરિકા દેશ ઘણો સુધરેલો દેશ ગણવામા આવે છે પણ તેના વિષે પણ એવુ સાભળવામા આવે છે કે ત્યા સોમાથી પંચાણુ લગ્ન તૂટી જાય છે આ તે પાશ્ચાત્ય દેશોની સભ્યતા છે!

ચપાનગરી જેવી બહારથી રમણીય હતી તેવી અદરથી પણ રમણીય હતી જેમ કોઇ ખાણમાથી એક હીરો નીકળવાથી તે હીરાની ખાણ કહેવાય છે, તેમ કોઈ નગરમા એક જ મહાપુરુષ પાકયો હોય તો તે નગર પણ પ્રસિદ્ધ થઈ જાય છે. અવતારો વધારે થતા નથી પણ એક જ અવતાર આખા સંસારને પ્રસિદ્ધ કરી દે છે.

તિન પુર શેઠ શ્રાવક દૃઢ ધર્મી, યથા નામ જિનદાસ,
અર્હંદાસી નારી અતિ ખાસી, રૂપ શીલ ગુણ ખાસ ।। ધન૦ ।। ૫ ।।

ચંપાનગરીમા જિનદાસ નામનો શેઠ રહેતો હતો આ નગરીને ભગવાન મહાવીરે પણ અનેકવાર પાવન કરી હતી શ્રેણિક જેવો ભક્ત રાજા પણ ચંપામા જ થયો હતો

ભગવાન મહાવીરના સમયમાં ચંપાના રાજા તરીકે કોણિક અને દધિવાહન બન્નેને કહેવામાં આવે છે, એટલા માટે ચંપાનગરી એક હતી કે બે, એ વિષે કાંઈ નિશ્ચિત કહી શકાતું નથી. આ ઇતિહાસ કહેવાતો નથી, પણ ધર્મકથા કહેવાય છે. ધર્મકથામાંથી અનેક ઇતિહાસ નીકળે છે એટલા માટે ધર્મકથામાં ઇતિહાસને નહિ પણ તત્ત્વને જુઓ.

જિનદાસ ચંપામાં રહેતો હતો. તે શ્રાવક હતો. તેની સ્ત્રી અર્હદ્દાસી શ્રાવિકા હતી. આ બન્ને નામો વાસ્તવિક છે કે કલ્પિત એ વિષે કાંઈ નક્કી કહી શકાતું નથી, પણ આ બન્ને નામો અવશ્ય સાર્થક છે. પહેલાંના લોકો નામ પ્રમાણે ગુણવાળા હતા અને તેથી જ તેમને ત્યાં સુદર્શન જેવો ચારિત્રવાન પુત્ર પેદા થયો હતો. 'બાપ તેવા બેટા અને વડ જેવા ટેટા' એ લોકોક્તિ પ્રસિદ્ધ જ છે. તમે પણ જો સુદર્શન જેવા સુપુત્ર ચાહો તો જિનદાસ અને અર્હદ્દાસી જેવા શુદ્ધાત્મા બનો. આમ કરશો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ જ છે.

દાસ સુભગ બાલક અતિ સુંદર, ગૌવેં ચરાવનહાર;
શેઠ પ્રેમસે રખે નેમસે, કરે સાલ સંભાર- રે. ॥ ધન૦ ॥ ૬ ॥

સુદર્શનના પૂર્વભવનું ચરિત્ર જે કથામાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે તે ઉપરથી પોતાનું ચરિત્ર સુધારવાની શિક્ષા લેવી જોઈએ. સુદર્શનનો પરિચય આપવા માટે તેમના માતા-પિતાનો તો પરિચય આપ્યો પણ તેના પૂર્વભવનો પરિચય પણ આપવામાં આવે છે. આજના અનેક તરુણોને પૂર્વ ભવની વાત ઉપર ઓછી શ્રદ્ધા બેસે છે. તેમને શ્રદ્ધા બેસે કે ન બેસે પણ પૂર્વભવ કે પુનર્જન્મ છે એ વાત નિર્વિવાદ છે. શાસ્ત્રમાં તો પુનર્જન્મની પુષ્ટિ કરવામાં આવી જ છે પણ અત્યારે પુનર્જન્મને સિદ્ધ કરનારાં પ્રત્યક્ષાદિ અનેક પ્રમાણો પણ મળે છે. આ કાળમાં પણ જાતિસ્મૃતિનું જ્ઞાન થયું હોય અને પૂર્વજન્મનું વૃત્તાન્ત કહ્યું હોય એવા દાખલાઓ પણ મળે છે. હમણાં જ દિલ્હીમાં એક કુમારીએ પોતાના પૂર્વજન્મની વાત કહી હતી એવા વૃત્તાન્ત બહાર આવ્યા છે.

ચંપાનગરીમાં જિનદાસ નામનો શેઠ રહેતો હતો. તેની પત્નીનું નામ અર્હદ્દાસી હતું. બન્નેની જોડી કેવી હતી એ કહેવાનો અત્યારે સમય નથી. જ્યાં એક અંગમાં તો ધર્મ હોય અને બીજા અંગમાં ન હોય તો જીવન અધૂરું જ રહે છે. તમારે બે હાથ છે અને તે દ્વારા બધું કામ કરી શકો છો છતાં વિવાહ કરી ચતુર્ભુજ કેમ બનો છો,! એટલા જ માટે કે જીવનને પૂર્ણ બનાવવા. ઈશ્વરને પણ ચતુર્ભુજ કહેવામાં આવે છે. જો જીવનને પૂર્ણ બનાવવાનો વિવાહનો ઉદ્દેશ સમજવામાં આવે તો, જીવન પૂર્ણ બની શકે છે અને ચતુર્ભુજ શબ્દ સાર્થક થઈ શકે છે પણ જો જીવનને પૂર્ણ બનાવવાનો વિવાહનો ઉદ્દેશ ભૂલાઈ જવામાં આવે તો, જીવન ચતુર્ભુજ જેવું બનવાને બદલે ચતુષ્પદ જેવું બની જાય છે. અર્થાત્ જીવન ઉન્નત થવાને બદલે વિષયવાસનામાં જ લુપ્ત બની અવનતિને પામે છે.

જિનદાસ અને અર્હદ્દાસી બન્નેનું ધાર્મિક જીવન ચતુર્ભુજ જેવું ઈશ્વરીય હતું. બન્ને પ્રેમપૂર્વક ધર્મારાધન કામ કરતા હતા. એક દિવસ અર્હદ્દાસીને મનમાં ચિન્તા થવા લાગી કે, મારે દરેક વાતનું સુખ છે પણ એક વાતની ખામી છે. આજે તો અમે આ ઘરમાં ધર્મનું પાલન કરીએ છીએ પણ અમારા મૃત્યુ બાદ ધર્મનું પાલન કોણ કરશે! મારા ઘરમાં મારો ધર્મ રહેવો જ જોઈએ! પુરુષોની અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓમાં ધર્મની લાગણી વધારે

હોય છે! એટલા જ માટે 'અમારા મૃત્યુ બાદ અમારા ઘરમાં ધર્મનું પાલન કોણ કરશે' એવી અર્હદ્દાસીને ચિન્તા થઈ.

આ પ્રમાણે અર્હદ્દાસી ચિન્તાને કારણે તેને બધી ચીજો ખરાબ લાગવાથી ઉદાસ રહેવા લાગી. શેઠે ઉદાસ રહેવાનું કારણ પૂછયું પણ શેઠાણીએ તે કારણ ન બતાવ્યું. શેઠ તેને પ્રસન્ન રાખવા માટે બાગબગીચામાં લઈ ગયો અને એવાં બીજાં અનેક પ્રયત્નો કર્યાં પણ તેનુ કાંઈ પરિણામ ન આવ્યું. શેઠાણી ચિન્તા વધવાના કારણે કૃશ થવા લાગી.

વિદ્વાનોનું કથન છે કે, સ્ત્રીઓને ઉદાસ રાખવી ન જોઈએ. સ્ત્રીઓને ઉદાસ રાખવી એ પોતાના અંગને જ ઉદાસ રાખવા સમાન છે. આ વિચારને મનમાં રાખી શેઠે પણ શેઠાણીને પ્રસન્ન રાખવા અને તેની ચિન્તા દૂર કરવા માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યાં પણ બધાં નકામાં ગયાં. આખરે શેઠને લાગ્યું કે, આને રોગ બીજો છે માટે એને શી ચિન્તા છે એ તેની પાસેથી જ જાણવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી શેઠે શેઠાણીને પૂછયું કે, આજે તું આટલી બધી ઉદાસ કેમ જણાય છે તે મને સમજાતું નથી. ઉદાસ થવાનું જે કારણ હોય તે મને જણાવો.

શેઠનું આ કથન સાંભળી શેઠાણીથી રહેવાયું નહિ! મને આવા સુયોગ્ય પતિ મળ્યા છે એટલે જ મને ઉદાસ થવાનું કારણ પૂછે છે, નહિ તો એવા પણ પતિ હોય છે કે, જેઓ સ્ત્રીઓના દુઃખ તરફ જોતા પણ નથી!

આજે પણ એવા અનેક પતિઓ હોય છે કે જેઓ પોતાની સ્ત્રીને ઉદાસ જોઈને તેની ચિન્તા દૂર કરવાને બદલે નાટક-સીનેમા જોવા ચાલ્યા જાય છે અને એમ વિચારે છે કે, સ્ત્રીઓનો ઉદાસ રહેવાનો એવો સ્વભાવ જ હોય છે.

શેઠાણી શેઠને કહેવા લાગી કે, મને એક ચિન્તા છે. તે ચિન્તા કપડાંલત્તા કે ઘરેણાંની નથી પણ આપણા મૃત્યુ બાદ આપણા ઘરની સંભાળ રાખનાર અને આપણા ધર્મનું પાલન કરનાર કોઈ કુળદીપક નથી એની ચિન્તા છે! કુળદીપક વિના બધું સૂનું સૂનું લાગે છે.

શેઠાણીની વાત સાંભળી જિનદાસ વિચારવા લાગ્યો કે, આ મારી ચિન્તા કરે છે પણ હું તો જિનભક્ત છું એટલે મારે તો મારા યોગ્ય જ કામ કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી શેઠે શેઠાણીને કહ્યું કે, "પ્રિયે! એ કાંઈ આપણા હાથની વાત નથી કે તે વિષે તમે ચિન્તા કરો છો! આપણે જિનભક્ત છીએ એટલા માટે આવી ચિન્તા કરવી એ ઠીક નથી, માટે એ ચિન્તા છોડી ધર્મધ્યાન કરો અને આપણી સમ્પત્તિને દાનાદિ સત્કાર્યોમાં વાપરો. જો સંતાન વિષયક અંતરાય તૂટવાની હશે તો તૂટી જશે! નહિ તો આપણી ધનસંપત્તિને કોઈ નાલાયકના હાથમાં જવા ન દેવી પણ દાનાદિ સત્કાર્યોમા વાપરી તેનો સદુપયોગ કરવો અને પહેલાં કરતાં અધિક ધર્મધ્યાન કરવું. માટે ઉઠો અને ચિન્તા છોડો!"

આ પ્રમાણે કહી શેઠે શેઠાણીની ચિન્તા દૂર કરી અને બન્ને જણા ખૂબ ધર્મધ્યાન કરવા લાગ્યા. તેમને ઘેર જે સુભગ દાસ છે તે જ ભાવિ સુદર્શન થવાનો છે. તે શું કરે છે અને કેવી રીતે સુદર્શન બને છે તે વાત યથાવસરે કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ અશાડ વદી ૧૧ મંગળવાર

પ્રાર્થના.

ધન-ધન જનક 'સિધારથ', ધન 'ત્રીસલા' દે માત રે પ્રાણી, ।
જ્યાં સુત જાયો ને ગોદ ખિલાયો, 'બર્દ્ધમાન' વિખ્યાત રે પ્રાણી; ।।
શ્રી મહાવીર નમો વરનાણી. ।। ૧ ।।

શ્રી મહાવીર ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

એક એક વસ્તુને સુલટી કરવામા આવે તો બધી વસ્તુઓ સુલટી થઈ જાય છે, અને જો તેને ઊલટી કરવામાં આવે તો બધી ઊલટી થઈ જાય છે! આ જ પ્રમાણે આ આત્મા પણ આ સંસારમાં ઊલટો જઈ રહ્યો છે; આ ઊલટા આત્માને સુલટો કરવાનો અને તેને સરલ બનાવવાનો માર્ગ તે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી, એ છે.

આત્મા કયા ગોથા ખાઈ રહ્યો છે એ અત્રે જોવાનું છે. આત્માની એ ભૂલ થઈ રહી છે કે, તે દ્રવ્યને ભૂલી જઈ પર્યાયની કદર કરે છે અને એને જ સાચી વસ્તુ માની બેસે છે. આત્મા ઘાટને તો જુએ છે પણ એ ઘાટ જે સોનાનો બનેલો છે, તે સોનાને જોતો નથી. તે સોનાની કદર કરતો નથી પણ ઘાટની કદર કરે છે? અને તેથી જ તે દ્રવ્યનું મૂલ્યાકન આંકી શકતો નથી.

સંસાર-વ્યવહારમા જો કોઈ સોનાને ન જોતા કેવળ ઘાટને જ જુએ અને તેના જ આધારે ક્રયવિક્રય કરે તો શું તે નુકશાનીમા નહિ ઉતરે? જે ચતુર હશે તે ઘાટને તો ગૌણરૂપે જોશે, પણ દ્રવ્યને તો મુખ્યરૂપે જોશે. જે પ્રમાણે તમે લોકો શરાફને ત્યા ઘાટ જોઈને જ વસ્તુનું મૂલ્ય આપી દેતા નથી પણ ઘાટની સાથે દ્રવ્ય-વસ્તુ કેવી છે તે બરાબર જુઓ છો અને પછી તેની કિંમત આકો છો અને મૂલ્ય આપો છો, તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનીઓ પણ કહે છે કે, કેવલ પર્યાયને જ શુ જુઓ છો, દ્રવ્યને પણ જુઓ. તેઓ કહે છે કેઃ—

જ્યોં કંચન તિહું કાલ કહીજે, ભૂષણ નામ અનેક રે પ્રાણી ।
ત્યોં જગ જીવ ચરાચર યોનિ, હૈ ચેતન ગુણ એક રે પ્રાણી ।।

જે પ્રમાણે સોનું તો ત્રણેય કાળમા સોનુ જ રહે છે પછી ભલે તેના સોનાના બનેલા આભૂષણોના નામ અનેક હોય! તે જ પ્રમાણે જીવ ભલે ગમે તે યોનિનો હોય પણ એ બધા જીવોમાં આત્મા તો સમાન જ છે. જીવની પર્યાય-દેવ, નારકીય, મનુષ્ય કે તિર્યંક-ગમે તે હોય પણ એ બધાય જીવોમા આત્મા તો સમાન જ છે. તમે દેવ અને નારકીય જીવો પ્રત્યક્ષ જોયા નથી પણ શાસ્ત્રદ્વારા સાભળ્યા તો છે! પછી ભલે તે જીવોને તમે પ્રત્યક્ષ જોયા ન હોય પણ મનુષ્ય અને તિર્યંક જીવો તો પ્રત્યક્ષ જુઓ છો! આ બધી જીવોની પર્યાય છે. આત્માની એ ભૂલ થઈ રહી છે કે, તે પોતે પર્યાયોમાં પડી રહ્યો છે, છતા પણ પર્યાયોમા પડી રહેલા આત્મદ્રવ્યને જોઈ શકતો નથી. વાસ્તવમા

કીંમત તો દ્રવ્યની થવી જોઈએ, પર્યાયોને કારણે દ્રવ્યની ઉપેક્ષા થવી ન જોઈએ ! પણ આ વિષયમા આત્માની દ્વારા ઘાટને જોઈ સોનાને ભૂલી જવા જેવી ભૂલ થઈ રહી છે.

આત્મા પોતાનુ સ્વરૂપ સમજે એ માટે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય આદિ વ્રતોનુ નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ છે ! બધા જીવોને પોતાના આત્માની સમાન માનવા, પર્યાયોને કારણે તે જીવોમા ભેદભાવ ન માનવો, એ જ અહિંસાવ્રતમા કહેવામા આવ્યુ છે. જ્યાસુધી પોતાના આત્માની માફક બધા જીવોને સમાન માનવામા આવતાં નથી ત્યાસુધી અહિંસાનું પાલન થઈ શકતુ નથી. જેમને પૂર્ણ અહિંસાનું પાલન કરવું હશે તે તો દ્રવ્યની દૃષ્ટિએ બધા જીવોને આત્મતુલ્ય ગણુશે પર્યાયની દૃષ્ટિએ જીવોમા જરાપણુ ભેદભાવ માનશે નહિ જો ભગવાન મહાવીરના ધર્મને જીવનમા સ્થાન આપવુ હોય તો પર્યાયને ભૂલી દ્રવ્યરૂપે બધા જીવોને આત્મતુલ્ય માનવા જોઈએ. ભગવાન મહાવીરને માનવા અને તેમની વાણીને ન માનવી એ બન્ને વાતો પરસ્પર વિરોધી છે. ભગવાન કહે છે કે, " ભલે કોઇ મારુ નામ ન લેતા હોય પણ જો તે મારી વાણીને જીવનમા ઉતારે છે અને છકાયના જીવોને આત્મતુલ્ય માને છે તે મને જ માને છે, પણ જો છકાયના જીવોને આત્મતુલ્ય માનતો નથી તો તે મને પણ માનતો નથી."

તમારાથી આજે કાંઈ વધારે બની ન શકે તો એટલું તો અવશ્ય માનો કે છકાયના બધા જીવો મારા આત્માની સમાન જ છે. જો આ પ્રમાણે બધા જીવોને આત્મતુલ્ય માનશો તો તેમા તમારુ કલ્યાણ જ છે. જે લોકો ભગવાન મહાવીરના ભક્ત છે તેઓ તો બધા જીવોને આત્મતુલ્ય જ માને છે.

બધા જીવોનો આત્મા સમાન છે છતા શરીર તથા આત્મા જુદા જુદા છે એ વાત અનેક પ્રમાણોથી સિદ્ધ થઈ શકે છે ! ગીતામા શ્રી કૃષ્ણે પણ અર્જુનને કહ્યું છે કેઃ—

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥

અર્થાત્—જે પ્રમાણે મનુષ્ય જૂના કપડાને ઉતારી નવા કપડાં ધારણ કરે છે, તે જ પ્રમાણે શરીરમા રહેલો આત્મા પણ એક શરીરનો ત્યાગ કરી બીજું શરીર ધારણ કરે છે.

આ પ્રમાણે આત્માની શરીરરૂપી પર્યાયો તો બદલાતી રહે છે, પણ આત્મા તો તે જ રહે છે. જૂના કપડા પહેરવાથી માણસ કાંઈ બદલાઈ જતો નથી, માણસ તો તેનો તે જ હોય છે.

કૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યુ હતું કે, જેમ માણસ જૂના કપડાનો ત્યાગ કરી નવા કપડાં ધારણ કરે છે તેમ આ આત્મા એક શરીરનો ત્યાગ કરી બીજા શરીરને ધારણ કરે છે. આત્મા તો એનો એ જ છે, કેવળ તેની પર્યાયો બદલાય છે.

નાટકમા સ્ત્રી પુરુષનો અને પુરુષ સ્ત્રીનો પોશાક ધારણ કરે છે એથી કરીને સ્ત્રી એ પુરુષ બનતી નથી અને પુરુષ સ્ત્રી બનતી નથી પણ દર્શક લોકો બાહ્ય પોશાકને લીધે સ્ત્રીનો પોશાક ધારણ કરનાર પુરુષને સ્ત્રી, અને પુરુષનો વેશ ધારણ કરનાર સ્ત્રીને

પુરુષ માનવાની ભૂલ કરી બેસે છે પણ સૂત્રધાર તો સ્ત્રીને સ્ત્રી અને પુરુષને પુરુષ માને છે એટલું જ નહિ પણ સ્ત્રીનો પોષાક ધારણ કરનાર પુરુષને પુરુષના નામથી અને પુરુષનો વેશ ધારણ કરેલ સ્ત્રીને સ્ત્રીના નામથી જ બોલાવે છે. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાની લોકો પર્યાયને ન જોતા તેમા રહેલા દ્રવ્યને જ જુએ છે. કોઈ વિદ્યાર્થી પોતાના પુસ્તક ઉપરથી જુનું પૂંઠું ઉતારી નાંખી નવું પુઠું ચડાવે છે એથી કાંઈ પુસ્તક બદલી જતું નથી. પુસ્તક તો તે જ હોય છે. આ જ પ્રમાણે આત્મા ભલે ગમે તે પર્યાયમા હોય પણ આત્મા તો બધાનો સરખો જ છે. '*एगे आया*' એ સૂત્રાનુસાર આત્મામા કાંઈ અંતર નથી, અંતર તો કેવળ પર્યાયોમાં જ છે. આત્મા પર્યાયો બદલવાને કારણે કાંઈ અનિત્ય બની જતો નથી, તે તો નિત્ય અને અજર અમર છે. આ જ વાત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના વીશમા અધ્યયનમા કહેવામા આવી છે. કાલે રાજા શ્રેણિકનો પરિચય આપતા કહેવામાં આવ્યું હતું કેઃ—

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૬

पभूयरयणो राया, सेणिओ मगहाहिवो ।
विहारजत्तं निज्जाओ, मंडिकुच्छिसि चेइए ॥ २ ॥

હવે આગળ કહેવામા આવે છે કેઃ—

नाणादुमलयाइण्णं, नाणापक्खिनिसेवियं ।
नाणाकुसुमसंछन्नं, उज्जाणं नंदणोवमं ॥ ३ ॥

મહારાજા શ્રેણિકની પાસે દરેક પ્રકારના રત્નો હતા, પણ તેની પાસે સમકિત-રૂપી રત્ન ન હતું-તત્ત્વોનું જ્ઞાન ન હતુ અને તે તેની શોધમા રહેતા હતા.

તમે લોકો પૈસા કરતા સમકિત રત્નને મોટું માનો છો ? તમારો એક પૈસો ખોવાઇ જાય તો તેની ચિન્તા કરો છો પણ સમકિત રત્નના વિષયમા એટલી ચિન્તા કરતા નથી. તમે જાણો છો કે, "પીર-પેગમ્બર, ભૂત-ભવાનીને ત્યા જવાથી મારા સમકિત રત્નને દૂષણ લાગશે છતા સ્ત્રી-પુત્ર આદિની પ્રાપ્તિ માટે 'અમે ગૃહસ્થ છીએ' એમ કહી સ્વાર્થપૂર્તિને માટે તમે ત્યા જાઓ છો કે નહિ ?" આ પ્રમાણે 'અમે ગૃહસ્થ છીએ' એ બહાને તમે બચવા ચાહો છો પણ શું કામદેવ ગૃહસ્થ ન હતો ? પણ તેના જેટલી સમકિત રત્નની તમને પરવા ક્યાં છે ! પૈસાને સાચવવાની જેટલી ચીવટ રાખવામા આવે છે તેટલી સમકિત રત્નને સાચવવામા ચીવટ રાખતા નથી કોઈ રત્ન આપી કોડી ખરીદે તો તે મૂર્ખ ગણાય છે તે પ્રમાણે સમકિત રત્નના વિષયમા સમજો. સ્વાર્થપૂર્તિ માટે સમકિત રત્નને દૂષણ લગાડવું એ ઠીક નથી. સમકિત ઉપર દઢતા રહેશે તો બધા કામોમા દઢતા રહેશે કામદેવના શરીરનાં ટૂકડા કરી નાખવામા આવ્યા, છતા તેણે ધર્મની રક્ષા માટે શરીરની પણ પરવા ન કરી. કામદેવની આ ધર્મદઢતાને કારણે ભગવાને તેમનું ઉદાહરણ લઈ અમને સાધુઓને પણ એ જ કહ્યું છે કે, "જ્યારે કામદેવ શ્રાવક આ પ્રમાણે ધર્મમાં દઢ રહ્યો તો પછી તમારે કેવા દઢ રહેવું જોઈએ, એનો વિચાર કરો."

રાજા શ્રેણિકને મહાનિર્ગ્રન્થની પાસેથી અન્તે સમકિત રત્ન મળ્યું હતું. એટલા જ માટે તેણે વ્રત-પ્રત્યાખ્યાન ન કરવા છતાં ભવિષ્યમાં તે પદ્મનાથ તીર્થંકર થશે જો કે તે ચાહતો હતો કે, 'હું ધર્મક્રિયા કરું' પણ તે કરી ન શકો।'

તમે લોકો જે ધર્મક્રિયા કરો છો તે જો દૃઢ શ્રદ્ધા રાખી તત્ત્વની જિજ્ઞાસાપૂર્વક કરવામાં આવે તો બહુ જ લાભદાયક નીવડે, પણ શ્રદ્ધાપૂર્વક જો ધર્મક્રિયા કરવામાં ન આવે તો તે આંકડા વિનાના મીંડા જેવી નિરર્થક નીવડે છે। માટે કષાયોને પાતળા પાડી અન્તરાત્મામાં જાગ્રતિ લાવો અને ધર્મક્રિયા કરો તો આનંદ અને કલ્યાણ જ છે

જો કે શ્રેણિક ધર્મક્રિયા કરી ન શકયો પણ તે ધર્મતત્ત્વનો જિજ્ઞાસુ તો હતો તેની રાણી ચેલના ચેડા રાજાની પુત્રી હતી ચેડા રાજાને સાત પુત્રીઓ હતી અને સાતેય સતીઓ હતી ચેલનાની રગેરગમાં ધર્મ ભાવનાનો પ્રવાહ વહેતો હતો રાજા શ્રેણિકને ધર્મમાં દૃઢ કરવા માટે ચેલના રાણી પ્રયત્ન કરતી હતી "મારા પતિ સમદૃષ્ટિ અને ધાર્મિક બને અને હું એક ધર્માત્મા રાજાની પત્ની કહેવાઉં' એવી ઉન્નત ભાવના તે ભાવતી હતી જ્યારે શ્રેણિક રાજા એમ ચાહતો હતો કે, "આ રાણી ધર્મનો ઢોંગ છોડી મારી સાથે મોજમઝા કરે તો કેવું સારું !'

આ પ્રમાણે બન્ને જણા એક બીજા ઉપર પોતાની ઇચ્છાનુસાર પ્રભાવ પાડવા ચાહતા હતા રાજા શ્રેણિક, રાણી ચેલનામાં ધર્મભાવના કેવી છે તેની મીઠી પરીક્ષા હમેશા કર્યા કરતો, પણ ચેલના રાણી પોતાની ધર્મભાવનાનો પરિચય આપી તેના ઉપર ધર્મનો પ્રભાવ પાડવા પ્રયત્ન કરતી આ પ્રમાણે બન્ને જણા એક બીજાની પરીક્ષા લેતા હતા બીજા ઉપર ધર્મનો પ્રભાવ પાડવા માટે નમ્રતા અને સરલતાની બહુ જરૂર રહે છે બળજબરીથી ધર્મનો પ્રભાવ પડી શકતો નથી એટલા માટે પોતાનું જીવન જ એવું ધાર્મિક બનાવવું પડે છે કે જેથી પોતાની ધાર્મિકતાનો પ્રભાવ બીજા ઉપર પડે

ધર્મની પરીક્ષા કરતા કરતા એક દિવસ રાજા શ્રેણિક હઠ ઉપર આવી ગયા। એક વાર તેણે એક મહાત્માને મહેલની પાસેથી નીકળતા જોયા ત્યારે ચેલનાને બોલાવી કહેવા લાગ્યા, કે, 'જો, આ તારા ગુરુ નીચી નજર કરી ચાલ્યા જાય છે। કોઈ તેને મારે છે તોપણ કાંઈ કરી શકતા નથી। જો કે મારા રાજ્યમાં એવો કાયદો છે કે, કોઈ કોઈને કષ્ટ આપે નહિ પણ આને તો કોઈ મારે છે તો સામે મારતા નથી અને ફરિયાદ પણ કરતા નથી એના તે કાયર છે આવા કાયર ગુરુ હોવાથી તારામાં પણ કાયરતા જ આવશે આપણા ગુરુ તો વીર હોવા જોઇએ કારણ કે આપણે વીર છીએ, એટલા માટે ઢાલ-તલવાર બાંધનાર અને ઘોડા ઉપર બેસી ફરનાર એવા આપણા ગુરુ હોવા જોઈએ "

ચેલના રાણીથી ગુરુનું અપમાન સહેવાયું નહિ તેણીએ રાજાને કહ્યું કે, "મહારાજ ! આપ કહો છો તેવા મારા ગુરુ કાયર નથી પણ વીર છે હું કાયર ગુરુની શિષ્યા નથી મારા ગુરુની વીરતા આગળ તમારા જેવા સો વીરો પણ ટકી શકે નહિ । તમારા મોટામાં મોટા સેનાપતિઓ કે જેમના ઉપર કામે વિજય મેળવ્યો છે એ વિજયી કામને પણ મારા ગુરુ જીતી લે છે જે દસ લાખ સુભટો ઉપર વિજય મેળવે છે, તે વિજયી સેનાપતિને જીતનાર કામ ઉપર વિજય મેળવવો એ કાંઈ ઓછી વીરતા છે। મારા ગુરુ કામવિજયી

છે જે કામ તમારા મોટા મોટા સેનાપતિને પણ જીતી લે છે એ કામને જીતનાર તો વીરનો પણ વીર છે આ વાત તો બાળકોથી પણ સમજાય એવી છે તો પછી તમે મારા ગુરુને કાયર કેમ કહો છો ! "

ચેલના રાણીદ્વારા ગુરુમાહાત્મ્ય સાંભળી રાજા શ્રેણિકે વિચાર કર્યો કે, આ એમ માનશે નહિ માટે કોઈ વેશ્યાને એ સાધુ પાસે મોકલી ભ્રષ્ટ કરવું તો જ તે માનશે! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે ચેલનાને કહ્યું કે, ઠીક છે ચેલના રાણી રાજાનો અભિપ્રાય સમજી ગઈ કે, રાજા જરૂર મારા ગુરુની પરીક્ષા લેશે, પણ તેને વિશ્વાસ હતો કે, પરીક્ષાનું પરિણામ સારું જ આવશે એટલે તેણી ધૈર્ય ધારણ કરી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા લાગી કે, "હે પ્રભો ! મારી અને મારા ગુરુની લાજ રાખવી એ તારા હાથમાં છે ! હું તારા શરણે આવેલ છુ, શરણાગતની રક્ષા કરજો"–આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી તે ધર્મધ્યાન કરવા બેસી ગઈ

રાજાએ એક વેશ્યાને બોલાવીને કહ્યું કે, 'તું પેલા સાધુના સ્થાને જઈ તેને કોઈ પણ ઉપાયે ભ્રષ્ટ કરી પાછી અહીં આવ જો તું મારું કામ પાર પાડીશ તો તું જે માગીશ તે ઇનામમાં આપીશ' વેશ્યા તો રાજાનું મફત જ કામ કરવા તૈયાર જ હતી, તેમ છતાં રાજાની સહાયતા અને ઇનામ મળવાની આશા મળતા સાધુની પાસે જવા તેણે તરત જ હા પાડી તે શૃંગાર સજી અને કામોત્તેજક બીજો સામાન લઈ સાધુના સ્થાને ગઈ સાધુએ એ સ્ત્રીને જોતા જ કહ્યુ કે, "ખબરદાર ! રાત્રીના સમયે અમારા સ્થાને સ્ત્રીઓ આવી શકતી નથી આ કોઈ ગૃહસ્થનુ મકાન નથી, અહીં તો સાધુઓ રહે છે " વેશ્યાએ કહ્યું કે, મહારાજ ! 'આપની વાત સાચી છે, પણ આપનું કહ્યું તે જ માની શકે કે, જે આપની આજ્ઞા માથે ચડાવતી હોય, પણ હું તો કોઈ બીજા જ કારણસર અત્રે આવી છુ હું આપને કોઈ પ્રકારનુ કષ્ટ આપવા આવી નથી પણ આપનું મનોરંજન કરવા અને આનંદ આપવા માટે આવી છુ ' આમ કહેતી તે વેશ્યા સાધુના સ્થાનમા ઘુસી ગઈ સાધુ સમજી ગયા કે, મને ભ્રષ્ટ કરવાની બુદ્ધિએ આ આવી છે ! જો કે, હું મારા શીલવ્રત ઉપર દૃઢ છુ પણ જ્યારે તે બહાર નીકળશે અને એમ કહેશે કે, 'હું સાધુના શીલવ્રતનો ભગ કરીને આવી છુ ત્યારે મારુ કહ્યું કોણ સાંભળશે ? '

ચેલનાએ એ પહેલાથી જાણી લીધુ હતુ કે, આ સાધુ લબ્ધિધારી છે, માટે કોઈ જાતનો વાંધો આવશે નહિ !

મહાત્માએ તે વખતે પોતાની લબ્ધિદ્વારા વિકરાળ રૂપ ધારણ કર્યું આ જોઈને વેશ્યા ગભરાઈ અને મહાત્માને કહેવા લાગી કે, 'મહારાજ ! ક્ષમા કરો, મને નષ્ટ ન કરો ! મને તો શ્રેણિક રાજાએ મોકલી છે એટલે આવી છુ હું તો અહીંથી હમણા જ ભાગી જાત, પણ શુ કરુ ! બહાર તાળું દીધેલ છે એટલે બહાર કેવી રીતે જઈ શકુ ? આપ મારી ઉપર દયા કરો !

તે મહાત્માએ પોતાનો વેશ જ બીજો બદલાવી લીધો હતો શાસ્ત્રમા કારણવશાત્ વેશપરિવર્તન કરવાનું કહેલ છે સાધુલિંગને બદલવાનુ શાસ્ત્રમા અપવાદરૂપે બતાવવામા

આવેલ છે ચારિત્રની રક્ષા તો તે વખતે પણ કરવામાં આવે છે પણ લિંગ અવસર ઉપર બદલી નાખવાનું અપવાદ માર્ગમાં બતાવવામાં આવેલ છે.

એક બાજુ આ ઘટના બની ત્યારે બીજી બાજુ રાજા રાણીને કહી રહ્યા છે કે, તારા ગુરુની તું આટલી બધી પ્રશંસા કરતી હતી તો હવે તેના હાલ જો કે તે કેવા છે? તેઓ એક વેશ્યાને રાખી બેઠા છે! ચેલના રાણીએ આશ્ચર્યપૂર્વક કહ્યું કે, "શું એમ છે! પણ એ વાત જ્યાંસુધી મારી આંખે જોઉં નહિ ત્યાંસુધી માની શકું નહિ! જો તમે કહ્યું તેવું જ હું જોઈશ તો હું તેમને કદાપિ ગુરુ માની શકું નહિ! આપણે તો સત્યના ઉપાસક છીએ માટે આપ જેવું કહો છો તેવું બતાવી આપો."

રાજાએ કહ્યું કે, "એ તો મેં જોયું જ છે, શા માટે વાતને વધારો છો!"

રાણીએ ઉત્તર આપ્યો કે, 'જ્યાંસુધી મારી આંખે હું જોઉં નહિ ત્યાંસુધી તમે કહો છો તેવું માની શકું નહિ! જ્યારે એવું જોઈશ તે જ ઘડીએ હું તેમને સાધુરૂપે માનવું છોડી દઈશ"

આખરે રાજા, ચેલના રાણીને સાથે લઈ સાધુના સ્થાને આવી દરવાજો ખોલ્યો. ખોલતા જ જેમ પાંજરામાંથી પક્ષી બહાર ભાગે તેમ વેશ્યા બહાર નીકળી આવી અને રાજાને કહેવા લાગી કે, "આપ મને ભલે બીજું કોઈ કામ સોંપો પણ સાધુની પાસે જવાનું કહેશો નહિ! આજે તો આ મહાત્માના તપતેજના પ્રભાવથી મરી જાત પણ તેમની દયાથી જ આજે જીવતી રહી છું"

વેશ્યાની વાત સાંભળી રાણી રાજાને કહેવા લાગી કે, "મહારાજ! આ વેશ્યા શું કહે છે? એના કહેવા ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે, તમે જ તેને અહીં મોકલી છે! ભલે તમે તેને મોકલી હોય પણ મેં તો પહેલા જ કહી દીધું હતું કે, મારા ગુરુને ઇન્દ્રાણી પણ ડગાવી શકે નહિ! પરન્તુ આ મારી બહેન શું કહે છે તે ઉપર તો વિચાર કરો!"

રાજા રાણીની વાત સાંભળી શરમાઈ ગયો તે કહેવા લાગ્યો કે, "વેશ્યાની વાતમાં વધારે પડવું સારું નથી, હવે એ વાતને પડતી મૂકો"

રાણીએ કહ્યું કે, ઠીક છે આ વેશ્યા આત્માના સંબંધે મારી બહેનની સમાન છે, તોપણ હું એની વાત છોડી દઉં છું, પરન્તુ હવે આપ પણ એ વાતને પડતી મૂકો! ઠીક! ચાલો આપણે એ મહાત્માની પાસે તો જઈએ. બન્ને જણા મહાત્માની પાસે ગયા અને જોયું તો મહાત્મા કોઈ બીજા જ વેશમાં હતા. આ જોઈને રાણીએ રાજાને કહ્યું કે, "આ જુઓ! તે મારા ગુરુ જ નથી! હું તો દ્રવ્ય અને ભાવ બન્નેથી યુક્ત હોય તો ગુરુ માનનારી છું આ મહાત્માનો વેશ મારા ગુરુનો વેશ નથી! રજોહરણ, મુહપત્તિ આદિથી સુવિહિત વેશ નથી! જ્યારે મારા ગુરુનું લિંગ જ નથી તો પછી તેમને મારા ગુરુ કેવી રીતે માની શકું!"

રાજા ફરી લજ્જિત થઈ વિચારવા લાગ્યો કે, રાણી ઠીક કહે છે માટે એ ધર્મનું તત્ત્વ જાણવું જોઈએ આ રીતે રાજાના મનમાં તત્ત્વ જાણવાની અભિલાષા પેદા થઈ

કહેવાનો આશય એ છે કે, ધર્મદલાલ જ ધર્મની ઓળખાણ થાય છે ધર્મનો સંબંધ

સંઘની સાથે પણ છે; કારણ કે સંઘના સહકારથી જ ધર્મતત્ત્વ જાણી શકાય છે અને સંઘમા શ્રમણનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે ભગવાને કહ્યુ છે કે —

'चत्तारि समणसंघे पण्णत्ते-तंजहा-समणाए, समणोए, सावयाए, सावियाए'।

—સ્થાનાંગ સૂત્ર.

સંઘમા શ્રમણનું સ્થાન પ્રથમ છે એટલા માટે શ્રમણસંઘ કહેવામા આવે છે. સંઘના સહકારથી ધર્મતત્ત્વ જાણી શકાય છે માટે સંઘનો સહકાર સાધી શ્રદ્ધાપૂર્વક ધર્મ-ક્રિયા કરો તો તમારા કલ્યાણની સાથે બધાનું પણ કલ્યાણ થાય'

રાજા શ્રેણીક એક મોટો રાજા હતો એટલે તેને બીજા રાજાઓ કરતા રાજમહેલો વધારે અને સારા પણ હશે પણ તે આખો દિવસ રાજમહેલમા જ ગોંધાઈ ન રહેતા જંગલની હવા ખાવા બહાર નીકળતો હતો.

જંગલની હવા લીધા વિના જીવન સ્વસ્થ રહી શકે નહિ એમ તે સમજતો હતો અને એ વિચારથી તે હવા ખાવા માટે જતો હતો શાસ્ત્રમા એને માટે 'વિહારયાત્રા' શબ્દ વાપરવામા આવ્યો છે. આ શાસ્ત્રીય શબ્દનો ભાવાર્થ શુ છે તે સમજવાનુ છે

જેની યાત્રા કરવામા આવે છે તે તેની રક્ષા માટે કરવામા આવે છે જેમકે શરીરયાત્રા, ધર્મયાત્રા, ધનયાત્રા વગેરે જેવી યાત્રા હોય છે તેવો જ તેનો લાભ જોવામા આવે છે. ધર્મની યાત્રામા ધર્મની રક્ષા અને ધનની યાત્રામા ધનની રક્ષા કરવામા આવે છે આ જ પ્રમાણે શરીરયાત્રાનો અર્થ શરીરની રક્ષા કરવી એ છે

આજે શરીરયાત્રાના નામે એવા કામો કરવામા આવે છે કે જેથી શરીર વધારે બગડે છે। તમે લોકો બહારની યાત્રા કરવા નીકળો છો પણ તમારી એ યાત્રા કેવી નકામી જાય છે તેનો જરા વિચાર કરો. આજે પાયખાના વિનાનું કોઈક જ મકાન ખાલી જોવામા આવશે પહેલાના મકાનો ગમે તેટલા મોટા હતા પણ તેમા પાયખાનુ જોવામા આવતું નહિ પણ આજે તો નાના નાના મકાનોમા પણ પાયખાનું હોવુ આવશ્યક મનાય છે અને પાયખાનાને કારણે મકાનોમા એવી દુર્ગંધ ફેલાઈ જાય છે કે ન પૂછો વાત' હું અહીં તો અશક્તિને કારણે ગોચરી માટે નીકળતો નથી પણ દિલ્હીમા ગોચરી કરવા જતા સારે એવુ કોઈક જ ઘર જોવામા આવ્યુ હશે કે, જ્યા પ્રવેશ કરતા પાયખાનાના દર્શન થયા ન હોય' મુબઈ અને કલકત્તાની, પાયખાનાને લીધે કેવી ખરાબ સ્થિતિ હશે એ તો સમજી શકાય એમ છે એક મારવાડી ભાઈ પાસેથી કલકત્તાની સ્થિતિ વિષે ગીત ગાતા સાભળ્યુ છે કે —

'કલકત્તા નહીં જાના, યારો કલકત્તા નહીં જાના,
જહર ખાય મર જાના, યારો કલકત્તા નહીં જાના.
કલકા આટા નલકા પાની, ચબીંકા ઘી ખાના, યારો૦'

આ ગીતનો સાર એ છે કે, "કલકત્તા કોઈપણ રીતે ન જવુ, જો આજીવિકા મળતી ન હોય તો ઝેર ખાઈને મરી જવુ પણ કલકત્તા તો ન જ જવુ' કારણ કે, ત્યા તો ચક્કીનો લોટ, નળનુ પાણી અને ચરબીનુ ઘી મળે છે માટે કલકત્તા ન જવુ"

આજે તો 'વેજીટેબલ ઘી' ચાલુ થયું છે. ગાય રાખવામાં તો કેટલાક લોકો 'પાપ' માને છે પણ વેજીટેબલ ઘી ખાવામાં 'પાપ' માનતા નથી. આ પ્રમાણે આજના લોકો જાણે જીવનયાત્રાને ભૂલી જ ગયા છે અને જીવનને નષ્ટ કરનાર એવા ખાન-પાનનું સેવન કરે છે !

રાજા શ્રેણિક ભલે બીજાં કામો ભૂલી ગયો હોય પણ વિહારયાત્રા કરવાનું કામ તે ભૂલ્યો ન હતો. ભલે રાજા શ્રેણિક, શરીર રક્ષા માટે નીકળ્યો હોય કે જંગલની હવા ખાવા માટે નીકળ્યો હોય પણ તે 'વિહારયાત્રા' માટે બહાર નીકળ્યો હતો એવું શાસ્ત્રમા કહેલું છે !

આજના લોકો કહે છે કે, અમે શાસ્ત્રને શું સાંભળીએ ! તેમાં તપસ્યા કરવાનું જ કહેવામા આવે છે તો તે સાભળી શું અમે ભૂખે મરીએ ! આમ કહેનાર શાસ્ત્રનો અર્થ ન સમજવાને કારણે શાસ્ત્રની અવજ્ઞા કરે છે. વાસ્તવમાં શાસ્ત્રમાં કેવા કેવાં ગંભીર તત્ત્વોનું નિરૂપણ કરવામા આવ્યું છે તે તો શાસ્ત્રના અભ્યાસી પાસેથી સાંભળો ત્યારે ખબર પડે ! બાકી શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યા વિના તેની અવજ્ઞા કરવી તે મહાપાપ છે. શાસ્ત્રનું મુખ્ય ધ્યેય તો મોક્ષ છે પણ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવાનાં જે સાધનોની આવશ્યકતા હોય છે તે તત્ત્વોને પણ શાસ્ત્રકારો ભૂલ્યા નથી; પણ સંયમ ધર્મને વહન કરવાનું એક સાધન છે, એટલા માટે શરીરરક્ષા માટે શ્રેણિક વિહારયાત્રા કરવા બહાર નીકળ્યો હતો એમ શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે.

ગમે તેવું ગામ કે નગર હોય પણ ગામ બહાર જવાથી જરૂર હવાનું પરિવર્તન થાય છે. શ્રેણિક આ વાતને જાણતો હતો. શાસ્ત્રમાં હવાના સાત લાખ ભેદ બતાવવામાં આવ્યાં છે. હવાના પ્રત્યેક ભેદની સાથે પ્રકૃતિનો જુદો જુદો સંબંધ બતાવવામા આવેલ છે. સમુદ્રની હવા જુદી હોય છે, દ્વીપની હવા જુદી હોય છે અને આ પ્રમાણે પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ વગેરે દરેક દિશાની હવા જુદા જુદા પ્રકારની હોય છે. આ હવાને લગતી વાતો જે જાણતો હશે તે વૈજ્ઞાનિક હવા જોઈને એમ પણ કહી શકે છે કે, 'આવી હવા ચાલી છે એટલે આમ થશે.' આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમા હવાના ભેદોનું પણ વર્ણન છે.

રાજા શ્રેણિક વિહારયાત્રા માટે બહાર નીકળી મંડિકુક્ષિ બાગમાં આવ્યો. તે બાગ શાસ્ત્રના કથનાનુસાર નન્દનવનની જેવો હતો. આ બાગનું વર્ણન શાસ્ત્રમા કેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે એ વાત યથાવસરે ફરી કહેવામાં આવશે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૬

દાસ સુભગ બાલક અતિ સુંદર, ઢોરે ચરાવનહાર; ।
શેઠ પ્રેમસે રખે નેમસે, કરે સાલ સંભાર ॥ ધન૦ ॥ ૬ ॥
એક દિન જંગલમેં મુનિ દેખે, તન મન ઉપજ્યો પ્યાર; ।
ખડા સામને ધ્યાન મુનિ મેં, વિસર ગયા સંસાર. ॥ ધન૦ ॥ ૭ ॥

શેઠ શેઠાણીને પુત્રની જરૂર હતી છતા પણ તેઓ કેવા ધીર ગંભીર હતા કે, પોતાનો

ધર્મ છોડી અને પોતાના ધર્મને કલક લગાડી પુત્રને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા પણ રાખતા નહિ એ વિષે કાલે કહેવામા આવ્યુ છે

પહેલાના લોકો, કોઈ ચીજની આવશ્યકતા હોવા છતા પણ પોતાના ધર્મના ભોગે તે ચીજને લેવા ચાહતા નહિ અરણુક શ્રાવકને ધનની આવશ્યકતા હતી અને તે માટે વહાણુ લઈને પણ નીકળ્યો હતો, પણ જ્યારે દેવે તેને ધર્મત્યાગ કરવાનુ કહ્યુ અને નહિ તો વહાણુ સમુદ્રમા ડુબાડી દેવાની ધમકી આપી, તો તે વખતે અરણુક શ્રાવક વહાણુની જરાપણુ ચિન્તા ન કરી અને પોતાના ધર્મ ઉપર દૃઢ રહ્યો. ધર્મનો ત્યાગ કરવાથી જ કલ્યાણુ થતુ હોય તો, જેમની સેનામા સોળ હજાર દેવો રહેતા હતા તે મહાપુરુષો પરિસહ શા માટે સહેત ?

પહેલાના પ્રાય બધાય શ્રાવકોના વર્ણુનમા એવો ઉલ્લેખ મળે છે કે, તેઓને ત્યા ગાયો પાળવામા આવતી । તેઓનુ જીવન ગાયોની સહાયતા વિના ચાલી શકતુ નહિ । અને તે માટે વિવાહના સમયે પણુ ગો દાન આપવામા આવતુ વાસ્તવમા ગાયોની સહાયતા વિના જીવન નભી પણુ શકતુ નહિ અને પવિત્ર રહી શકતુ નહિ । આ વાત આજે અમેરિકાના લોકો સમજી શકયા છે । 'ગો' શબ્દનો અર્થ પૃથ્વી થાય છે અને પૃથ્વીના એ અર્થ ઉપરથી ગાય પશુનુ નામ પણુ 'ગો' રાખવામા આવ્યુ છે પૃથ્વીની સહાયતા વિના શુ કોઈ જીવિત રહી શકે છે ? કોણુ એવો છે કે, જે પૃથ્વીની સહાયતા વિના જીવિત રહી શકે ? આ જ પ્રમાણે જીવનને માટે 'ગાય' પણુ આધારભૂત છે એમ વિચારીને જ ગાયનું નામ 'ગો' રાખવામા આવ્યુ છે જે પ્રમાણે જીવનને માટે પૃથ્વીની સહાયતાની આવશ્યકતા છે તે જ પ્રમાણે ગાયની સહાયતાની પણુ આવશ્યકતા છે ઘી, દૂધ વગેરે ગાયમાથી જ પેદા થાય છે અને તે દ્વારા જ જીવનનો વ્યવહાર ચાલે છે, પણુ આજના લોકો જીવન સુધારવાની કળા ભૂલી રહ્યા છે । જો ન ભૂલ્યા હોય તો જે તમારા માટે ઘી–દૂધ આપે છે તે અથવા તેના સંતાનો કપાય, અને તમે તે ગાયનું દૂધ પીને પણુ તેની રક્ષા ન કરો એ કેમ સહન થઈ શકે ?

જિનદાસ શેઠને ત્યા ઘણી ગાયો હતી તે એ ગાયોને આત્મતુલ્ય માની તેમની રક્ષા કરતો હતો ગાયોને માટે ભારતના પ્રાચીન લોકોની કેવી ઊચી દૃષ્ટિ હતી તે વિષે કહેવુ જ શુ ? કૃષ્ણુને ભલે કોઈ ગમે તે દૃષ્ટિએ જોતા હોય પણુ તેઓ મહાન્ પુરુષ હતા એમ તો બધા માને છે તે કૃષ્ણુ પણુ હાથમા લાકડી લઈ ગાયો ચરાવતા હતા આ વાત ગાયોનું મહત્ત્વ સમજાવવા માટે શુ ઓછી છે ?

કામની ચિન્તા તેમને પણ નથી ! કારણ કે તેઓ ગાયોને પાળતા નથી, એટલે તેમને એ વિષે ચિન્તા કયાંથી હોય ? અને ભરવાડ રબારી વગેરે જે લોકો ગાયોને પાળે છે તેઓ ફરીઆદ કરવાનુ જાણતા નથી, આ રીતે જેઓ ફરિયાદ કરવી જાણે છે તેઓ ગાયો પાળતા નથી અને ફરિયાદ પણ કરતા નથી ? આજે ગાયોને ચરાવવા માટે ગોચર-ભૂમિની બહુ જ મુસ્કેલી છે અને તેથી ગાયોની કેવી ખરાબ સ્થિતિ છે તે તો બિચારી ગાયો જ જાણે છે પણ તેઓ પોતાની મૂકવાણી કોને સંભળાવે ? પહેલા જંગલમા પ્રજાનો અધિકાર રહેતો હતો અને પ્રજા જંગલમા ગાયોને ચરાવીને ત્યાની ઊપજમાથી પોતાનું પેટ ભરતી હતી; પણ આજે તો 'ફોરેસ્ટ ટેક્સ્' (Forest Tax) પ્રજાના હક્ક ઉપર લગાડવામા આવ્યો છે એટલે હવે બિચારી ગાયોને ઊભી રાખવા માટે પણ જગ્યા મુસ્કેલીથી મળે છે.

સુભગનુ મુખ્ય કામ ગાયોને જંગલમા ચરાવવાનું હતુ શેઠ સુભગને પોતાના પુત્રની માફક પાળતા–પોષતા. તેને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ ન થાય, ટાઢ તડકો સહેવો ન પડે તથા ખાવા પીવાની મુસ્કેલી ન પડે તે માટે શેઠ બધો પ્રબંધ કરી આપતા. આ પ્રમાણે સુભગ જિનદાસ શેઠને ત્યા આનંદપૂર્વક રહતો હતો

મુસલમાનના ધર્મમા કહ્યુ છે કે, જેના ઘરમા રહેનારા મનુષ્ય કે પશુ-પક્ષી દુ ખી હોય તે પાપી છે. આ પ્રમાણે કહી પોતાના આશ્રિત જીવોની સાર સંભાળ રાખવાનુ કર્ત્તવ્ય બતાવવામા આવ્યુ છે ! આજના લોકો પોશાક–ફરનીચર વગેરેની જેટલી સંભાળ રાખે છે તેટલી સંભાળ પોતાના આશ્રિતોની રાખતા નથી.

આશ્રિતો પાસેથી પ્રેમપૂર્વક કામ લેવુ એ જુદી વાત છે અને માર મારીને કે લાલ આખ કાઢીને કામ લેવુ એ પણ જુદી વાત છે. પ્રેમ વ્યવહારથી જે કામ લેવામા આવે છે તેમા નોકર અને શેઠ બન્નેને સંતોષ રહે છે જ્યારે માર મારીને કે લાલ આખ બતાવીને કામ લેવામા અને કરવામા હમેશા અસંતોષ રહે છે. કોઈને મારમારીને સુધારી શકાતા નથી. પોતાનો છોકરો પણ માર મારવાથી સુધરી શકતો નથી. આ વાત આજના લોકોને હવે ગળે ઉતરવા લાગી છે અને તેથી જ વિદ્યાર્થીઓને ભણાવતી વખતે માર મારવામા આવતો નથી, એ સારી વાત છે.

પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ કહેતા હતા કે, "માણુસે ન તો પાણીની માફક નરમ ઘેસ જેવા બનવુ જોઈએ તેમ પત્થરની માફક કઠોર હૃદયી પણ બનવુ ન જોઈએ પણ બીકાનેરી સાકરના ગોળાના જેવા બનવુ જોઈએ જો તે સાકરનો ગોળો કોઈને મારવામા આવે તો તેની ચોટ લાગે છે પણ જો કોઈ તેને મોઢામા રાખે તો પાણી થઈ જાય છે અને મીઠાશ આપે છે."

અર્થાત્ સાકરનો ગોળો પત્થર તરીકે વ્યવહાર કરવો હોય તો તેમા કામ લાગે છે અને જો કોઈની સાથે સીધો વ્યવહાર કરવો હોય તો તેમા પણ કામ લાગે છે. આ પ્રમાણે મનુષ્ય કઠોર અને નરમ બન્ને પ્રકારનો સ્વભાવ રાખે છે ત્યારે જ તેનો જીવન-વ્યવહાર બરાબર ચાલી શકે છે

જિનદાસ સુભગને પ્રેમપૂર્વક રાખતા હતા અને પ્રેમથી તેનો સુધાર કરતા હતા.

સુભગ પણ જિનદાસને પોતાના પિતાની માફક પોતાનું પાલણ-પોષણ કરે છે માટે પિતાતુલ્ય છે એમ માનતો જિનદાસ શેઠ સાધુ-સંત પાસે ધર્મધ્યાન કરવા જતો ત્યારે સુભગને પણ કોઇ મોઈવાર સાથે લઈ જતો, તે વખતે સુભગ ધર્મકરણીને ધ્યાનપૂર્વક જોતો. એક દિવસ જંગલમાં તે ગાયો ચરાવતો હતો ત્યાં તેણે વૃક્ષની નીચે એક ધ્યાનસ્થ મહાત્માને જોયા આ બન્નેનો સમાગમ કેમ થયો એ વાત યથાવસરે ફરી કહેવામાં આવશે પણ અત્યારે તો એટલું જ કહું છું કે, મહાત્મા લોકોના દર્શનની પણ કેવી અસર થાય છે અને માણસ પોતાનું કલ્યાણ કેવી રીતે સાધે છે' મહાત્માઓનું દર્શન ખરેખર કલ્યાણકારી હોય છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત ૧૯૯૨ અષાડ વદી ૧૨ બુધવાર

પ્રાર્થના

શ્રી આદીશ્વર સ્વામી હો,
પ્રણમું સિર નામી તુમ ભણી, પ્રભુ અંતરયામી આપ ।

શ્રી આદિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

સંસારના બધા પ્રાણીઓને પ્રાર્થના કરવાનો અભ્યાસ ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં હોય જ છે પણ પ્રભુપ્રાર્થના, ઇશ્વરપ્રાર્થના કે પારમાર્થિક પ્રાર્થના બધી પ્રાર્થનાઓમાં ઉત્કૃષ્ટ છે જ્યારે આ પ્રાર્થના બધાથી ઉત્કૃષ્ટ છે તો આ પ્રાર્થનામાં ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુનો વિચાર પણ કરવો જોઈએ' ઉદાહરણ તરીકે સામાન્ય વસ્તુના ગ્રાહક કરતાં રત્નનો ગ્રાહક ઉત્કૃષ્ટ ગણાય છે, તે જ પ્રમાણે જે ઉત્કૃષ્ટ પ્રાર્થના કરે છે તેના ભાવ પણ ઉત્કૃષ્ટ જ હોવા જોઈએ એટલા માટે પ્રાર્થના કરતી વખતે ઉત્કૃષ્ટ ભાવ અને ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા રાખવી જોઈએ, પણ ઇચ્છાનું પણ પરિવર્તન થયા કરે છે અત્યારે કંઈ ઇચ્છા થાય છે અને પછી કંઈ ઇચ્છા થાય છે' આ પ્રમાણે ઇચ્છાનું પરિવર્તન ભલે થયા કરે પણ જ્યારે આગળ વધતા વધતા ઇચ્છા નિર્વિકાર થઇ જાય ત્યારે એ ઇચ્છા પરમાત્માની પ્રાર્થનાને યોગ્ય છે એમ કહી શકાય' એટલા માટે ઇચ્છા નિર્વિકાર બને એવી રીતે આગળ વધવું જોઈએ, અર્થાત્ અશુભ ઇચ્છાનો ત્યાગ કરી, શુભ ઇચ્છા કરવી અને એમ આગળ વધતા વધતા શુદ્ધ ઇચ્છામાં પહોંચવું જોઈએ પહેલા અશુભ ઇચ્છાથી પ્રાર્થના કરવાનું છોડી દઈ ધીરે ધીરે શુદ્ધ ઇચ્છાથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતા શીખવું અને જ્યારે એ શીખાઈ જાય ત્યારે સમજવું કે, હું પ્રાર્થનાની ઉત્કૃષ્ટતા જાણી એ ઉત્કૃષ્ટતાને અનુરૂપ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો છું.

ભગવાન આદિનાથની પ્રાર્થના અનેક રીતિએ કરવામાં આવી છે એ વાત જુદી છે કે, પ્રાર્થના પોતપોતાની રુચિ અને ઢબ પ્રમાણે કરવામાં આવે પણ પ્રાર્થના તો પહેલા-

ની જ છે જે પ્રાર્થના પહેલા પ્રાકૃતમા હતી તે જ સસ્કૃતમા થઈ અને પછી તે જુદી જુદી ભાષભાષામા પરિવર્તિત થઈ આમ રુચિ પ્રમાણે ભાષા અને ભાવોનુ પરિવર્તન લોકોએ અવશ્ય કર્યું છે પણ પ્રાર્થના તો પહેલાની જ છે, વસ્તુ તો તેમા તે જ છે પ્રાર્થનામા કહેવામા આવ્યુ છે કે —

"હે! પ્રભો! હું ઘણા લોકોની શરણે ગયો પણ મારા મનની ચિન્તા દૂર ન થઈ અને મારી આશા સફળ ન થઈ! હવે હું તારા શરણે આવ્યો છુ માટે મારી આશા સફળ કર અને મારી ચિન્તાને દૂર કર "

ભગવાનની પાસે આશાને સફળ કરવાની પ્રાર્થના તો કરવામા આવે છે પણ તેમની પાસેથી કેવી આશા કરવામા આવે છે એ પણ વિચારવા જેવી વાત છે

તમે લોકો સાધુઓની પાસે કઈ આશાએ આવો છો? તમે ધન કે સસારની ચીજોની આશા પૂરી કરવા માટે તો અત્રે આવતા નથી ને? જો તમે ધનાદિ સાસારિક ચીજો મળવાની આશાએ આવતા હો તો તમારુ અત્રે આવવુ નિરર્થક જશે આ જ પ્રમાણે જે પરમાત્મા, સંસારના વિકલ્પથી દૂર છે તેમની પાસેથી સસારની કોઈ કામના પૂરી કરવા માટે પ્રાર્થના કરવામા આવે તો તે મોટી ભૂલ છે, માટે પરમાત્માની પાસે સાસારિક ચીજની આશા પૂરી કરવા માટે પ્રાર્થના ન કરતા એવી પ્રાર્થના કરો કે, 'હે! પ્રભો! સંસારના સકલ્પ વિકલ્પ કરતા અનન્ત કાળ ચાલ્યો ગયો, છતા મારો પાર આવ્યો નહિ, માટે મારા સસારના સંકલ્પવિકલ્પો દૂર થાય એ આશાએ હું તારા શરણે આવ્યો છુ મારી એ આશા પૂરી કર કે જેથી ફરી મારામા કોઈ પ્રકારની આશા જ ન રહે!"

કોઈ માણસ પાણીમા ડૂબતો હોય ત્યારે તેને કોઈ રાજ્ય આપવા માડે તો રાજ્ય પસંદ કરશે કે નૌકા! તે રાજ્ય નહિ પણ નૌકા જ ચાહશે એ દેખીતુ છે આ જ પ્રમાણે જે આ સસારસમુદ્રને તરવા જ ચાહે છે, તેઓ તો પરમાત્માના ચરણ-શરણરૂપી નૌકા જ પસંદ કરશે બીજુ કાંઈ માગશે નહિ તમે પણ એજ ભાવનાએ પ્રાર્થના કરો કે, હે પ્રભો! મને તમારા ચરણનું જ શરણ મળે' આ ભાવનાથી કરવામા આવેલી પ્રાર્થના જ ઠીક અને વાસ્તવિક છે

મનુષ્ય સાચી પ્રાર્થના ક્યારે કરી શકે એ વાત હું સિદ્ધાન્તથી બતાવુ છુ રાજા શ્રેણિકને સસારની કોઈ વસ્તુની ખામી ન હતી અનેક લોકોને તે આશ્રય આપતો હતો, એટલે તે અનાથનો નાથ ગણાતો આવા શ્રેણિક રાજાને મહામુનિ અનાથીએ 'અનાથ' કહ્યો! તેમણે કેવળ એમ કહ્યુ એટલુ જ નહિ પણ તેમને સમજાવી ખાત્રી કરાવી આપી કે, "જે પોતાને અનાથનો નાથ માને છે તે પોતે જ અનાથ છે" જે મહાત્માએ આ પ્રમાણે સનાથતા અને અનાથતાનો નિર્ણય કરી બતાવ્યો તે મહાત્માના શરણે તમે જાઓ ત્યારે જ પરમાત્માની સાચી પ્રાર્થના ક્યારે કરી શકાય? તે જાણી શકશો! એટલા માટે જે પ્રમાણે રાજા શ્રેણિકે એ મહાત્માનું શરણ લીધુ હતુ તે પ્રમાણે તમે પણ શરણ લો! પણ "હું સનાથ છુ' એવુ અભિમાન ન કરો જ્યારે રાજા શ્રેણિક જેવો પણ અનાથ હતો તો તમે પોતાને સનાથ માનો એ અભિમાન નહિ તો બીજુ શુ?

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૭

શ્રેણિક વિહારયાત્રા માટે નગરની બહાર નીકળ્યો હતો. પ્રકૃતિના નિયમોનું પાલન અને તેની રક્ષા કરવી આવશ્યક છે. આમ કરવામાં આવે તો જ આગળ જતાં ઉન્નતિ થઇ શકે! રાજા શ્રેણિક પોતે પણ ૭૨ કલાનો જાણકાર હતો અને તેને ત્યાં તો અનેક શરીરશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર તથા ભૌતિકશાસ્ત્ર આદિ શાસ્ત્રના જાણનાર પંડિતો રહેતા હતા અને તેમના ચરણની સેવા કરતા હતા. તેમ છતાં તે શ્રેણિક રાજા શરીર-રક્ષાને માટે મંડિકુક્ષ બાગમાં ફરવા જતો હતો. તે બાગ નંદનવનની જેવો હતો એવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

જ્યાં અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો તથા લતાઓ હોય તેને બાગ કહેવામાં આવે છે. વૃક્ષ અને લતાઓમાં એ અંતર હોય છે કે, વૃક્ષ કોઈની સહાયતા લીધા વિના પોતાની મેળે જ વધતું જાય છે અને ફળફૂલ આપે છે પણ લતાઓ કોઈની સહાયતા લીધા વિના સીધી કે ઊંચી થતી નથી પણ ફેલાતી જાય છે અને ફળફૂલ આપે છે. જ્યાં અનેક વૃક્ષો અને લતાઓ હોય છે તે બાગ કહેવાય છે.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, મંડિકુક્ષ બાગમાં અનેક વૃક્ષો અને લતાઓ હતાં આ ઉપરથી એવો પ્રશ્ન થાય છે કે, મોક્ષનું વિધાન કરનારા શાસ્ત્રોમા આ પ્રકારે બાગનું વર્ણન કરવાની શી જરૂર હતી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, તમે લોકો જીવનનો હેતુ ભૂલી ગયા છો, પણ શાસ્ત્રકારો જીવનના આવશ્યક અંગોને ભૂલી ગયા નથી. સાધુ હોવા છતા પણ કોઈ સાધુ વન અને વૃક્ષને ભૂલી શકે નહિ. બૌદ્ધસાહિત્યમા જોવામાં આવ્યું છે કે, જ્યારે બુદ્ધ ગયાના જંગલમાં ગયા ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, " અમારા જેવા યોગીઓના ભાગ્યથી જ જંગલ સુરક્ષિત છે–નષ્ટ કરવામાં આવ્યું નથી. જો જંગલ ન હોત તો આત્મસાધના માટે યોગીઓને બહુ જ મુશ્કેલી પડત." આ પ્રમાણે યોગી લોકો જંગલનું મહત્ત્વ સમજે છે અને યોગ કરવા છતા પણ જંગલનુ મહત્ત્વ ભૂલી જતા નથી! મોટા મોટા સિંહો પણ મોટા જંગલમા જ વસે છે. જંગલ કે વૃક્ષોમાથી સિંહની ઉત્પત્તિ કાંઇ થતી નથી પણ તેમનું રક્ષણ ત્યાં જ થાય છે. જ્યા કેવલ રેતીની ટેકરીઓ હોય છે ત્યા મોટા સિંહો પણ જોવામા આવતા નથી!

કહેવાનો આશય એ છે કે, જીવનને માટે જે આવશ્યક વસ્તુઓ છે તે ન બતાવતાં, કેવળ મોક્ષની વાતો કરવી એ તો આકાશનું ફુલ બતાવવા જેવું છે. કોઈ વૃક્ષને બતાવવું હોય તો તેના મૂળને પણ બતાવવું આવશ્યક છે. જીવનને વૃક્ષોની આવશ્યકતા બહુ છે.

આજના કેટલાક લોકો એમ સમજે છે કે, જીવનમા મિત્રનું સ્થાન મહત્ત્વનુ હોઈ શકે પણ જીવનમા વૃક્ષોની શી આવશ્યકતા છે? આ પ્રશ્નનો જવાબ વૈજ્ઞાનિકો આપે છે કે, 'જીવનમા મિત્ર કે ભાઈબંધ કરતા વૃક્ષોની આવશ્યકતા વિશેષ છે' કારણકે વૃક્ષોની સહાયતાથી જ જીવન ટકી શકે છે. વૃક્ષોની સહાયતાથી જીવન કેવી રીતે ટકે છે? એને માટે તેઓ કહે છે કે, મનુષ્ય જે હવા છોડે છે તે ઝેરી કારબન ગેસ છે. જો મનુષ્ય ઝેરી હવા છોડે નહિ અને બીજી હવા લે નહિ તો મનુષ્ય મરી જાય! મનુષ્ય જે ઝેરી હવા છોડે છે તેને વૃક્ષ પોતાનામા સીંચી લે છે અને તેનાં બદલામાં ઓક્સિજન હવા

આપે છે, કે જેના વડે મનુષ્ય જીવિત રહી શકે છે પ્રકૃતિની રચના જ કોઈ એવા પ્રકારની છે કે, જે હવા મનુષ્ય છોડે છે તે જ હવા વૃક્ષોને માટે અમૃત સમાન નીવડે છે અને વૃક્ષ જે હવા છોડે છે તે મનુષ્યને માટે અમૃત સમાન નીવડે છે આ દૃષ્ટિએ વૃક્ષ જો મનુષ્યે છોડેલી ઝેરી કાર્બન ગેસ પચાવીને ઓક્સીજન હવા છોડે નહિ તો, મનુષ્ય જીવિત કેવી રીતે રહી શકે?

આ પ્રમાણે વૃક્ષો મનુષ્યને માટે જીવનોપયોગી છે છતા લોકો કહે છે કે, જીવનમા વૃક્ષોની શી આવશ્યકતા છે? પણ જો વૃક્ષો ન હોત તો તમારી જીવનરક્ષા માટે ઓક્સિજન હવા પણ કોણ પૂરી પાડત? વૃક્ષો લોકોની જીવનરક્ષા કરે છે, તોપણ આજકાલ તેમની ઉપર દયા કરવામા આવતી નથી! પહેલાના લોકો વૃક્ષોની આત્મીયજનની માફક રક્ષા કરતા હતા અને જો કોઈ વૃક્ષને કાપવામા આવતું તો તેમને બહુ દુખ થતું હતું પરતુ આજના લોકોએ તો વૃક્ષોની દયા જ છોડી દીધી છે અને કહે છે કે, 'અમે સુધરેલા છીએ!' જે ઝેર લઈને બદલામા અમૃત આપે છે તેની દયા ન કરવી એ કૃતઘ્નતા છે મહાભારતમા વૃક્ષને અજાતશત્રુ કહેવામા આવે છે અજાતશત્રુ એટલે તેને કોઈ શત્રુ નથી જો કોઈ તેને પત્થર મારે છે કે, તેની ઉપર કુહાડીનો માર મારે છે તેને બદલામા તે પોતાના મીઠા ફળ કે પોતાનું સર્વસ્વ પણ આપી દે છે આવા જીવનોપયોગી વૃક્ષની જીવનમા આવશ્યકતા કોણ નહિ સ્વીકારે!

દિલ્હીના લોકો કહેતા હતા કે, જુની દિલ્હીમા બહુ વૃક્ષો હતા પણ જ્યારે લૉર્ડ હાર્ડિન્જ ઉપર કોઈએ બૉમ્બ ફેકયો હતો ત્યારે બૉમ્બ ફેકનાર પકડાયો નહિ એટલે બજારના બધા વૃક્ષો કાપી નાખવામા આવ્યા અહીં એક વિચારવાની વાત છે કે, બૉમ્બ ફેકયો કોણે અને દડ મળ્યો કોને? જે ઓકિસજન હવા આપી મનુષ્યને જીવિત રાખે છે તે વૃક્ષોને કાપવાની કૃતઘ્નતા કરી લોકો પોતાને સુધરેલા માને છે, પણ આ સુધાર કહેવાય કે કુધાર!

આજે જગતને કાપી વેરાન બનાવી મૂકવામા આવે છે, પણ એને લીધે વરસાદ ઓછો થતો જાય છે એ કોણ જાણે છે! જ્યારે મોટા મોટા જગલો અને બાગો હતા ત્યારે કેસરી સિંહની માફક મહાત્મા લોકો પણ ત્યા જ રહેતા, પણ હવે તો અમારે સાધુઓએ પણ નગરનું શરણ લેવુ પડે છે!

રાજા શ્રેણિક, બાગને પોતાની બધી સમ્પત્તિઓમાં મોટી સમ્પત્તિ માનતો હતો, અને એ કારણે તે બાગને નવપલ્લવિત રાખવા પ્રયત્ન કરતો હતો

આ પ્રમાણે બાગના વૃક્ષોનું વર્ણન કરી, એ બાગમા અનેક પ્રકારના પક્ષીઓ રહેતા હતા એમ આગળ કહેવામા આવ્યું છે તે બાગ અનેક પ્રકારના પક્ષીઓથી સેવિત હતો એ કથન ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, તે વખતે આજની માફક પક્ષીઓની હત્યા કરવામા આવતી ન હતી આજે તો પોતાની મોજમઝાને પૂરી કરવા માટે પક્ષીઓની પાખો-પીછા માટે હત્યા કરવામા આવે છે મે એક લેખમા વાચ્યુ હતું કે, યુરોપ અને અમેરિકામા લોકોની શિકારવૃત્તિને કારણે ત્યા અનેક પક્ષીઓની જાતિ જ નષ્ટ થઈ ગઈ છે આ પ્રમાણે આજના સુધારાએ અને આજની ફેશને વૈર જ પેદા કર્યું છે પક્ષીઓની રક્ષા માટે

શુ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી શકો છો કે, જે ચીજોમા પક્ષીઓની પાંખોનો–પીછાનો ઉપયોગ કરવામા આવ્યો હોય તે ચીજોને પોતાના મોજશોખ માટે કામમા નહિ લઈએ ' કદાચ તમે એવી ચીજોનો ઉપયોગ ન પણ કરતા હો તેમ છતા ત્યાગ કરવો એ તે જીવોને અભયદાન આપવા જેવુ છે. આજે મોજશોખની પાછળ કેટના જીવોની હત્યા કરવામા આવે છે એ લોકો જોતા નથી ' અનેક બુદ્ધિમાન્ લોકોએ જે વસ્ત્રોમા હિંસા થાય છે એવા રેશમના કે ચર્બીવાળા કપડાનો ત્યાગ કર્યો છે તો શુ તમે લોકો જે ચીજોમા પીછનો ઉપયોગ કરવામા આવ્યો હોય, તેનો ત્યાગ કરી નહિ શકો ?

તે બાગમા અનેક પક્ષીઓ સ્વતંત્રતા અને નિર્ભયતાપૂર્વક કલ્લોલ કરતા હતા ત્યાં તેમને કોઈ પ્રકારનો ભય ન હતો જ્યા પક્ષીઓ આ પ્રમાણે નિર્ભયતાપૂર્વક કલ્લોલ કરતા હોય છે ત્યા દયા છે એમ સમજવું જોઈએ ' પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ કહેતા હતા કે, 'મે ટોક રાજ્યમાથી નીકળી જયપુર રાજ્યમા પ્રવેશ કર્યો અને પક્ષીઓને કલ્લોલ કરતા જોયા ત્યારે મને ખૂબ પ્રસન્નતા થઈ, કારણ કે, ટોક રાજ્યમા પક્ષીઓનો શિકાર કરવામા આવતો એટલે ત્યા પક્ષીઓ પણ બહુ નજરમા આવતા નથી ' '

પક્ષીઓથી જીવનને લાભ છે કે નહિ એ વાતને તમે શુ જાણો ? પણ તમારા ન જાણવાથી કોઈ કોઈ ચીજ નિરુપયોગી થઈ શકતી નથી હીરાની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થાય છે એ કદાચ તમે જાણતા નહિ હો ' એ તો જાણનારા જ જાણે છે એવી કહેવત છે કે, જે દેશના રત્નો મોટા હોય છે ત્યા જ મહાપુરુષો પાકે છે ગગા, હિમાલય વગેરે ભારતમા જ છે એ કારણે અહીં મહાપુરુષો પણ અનેક પાકયા છે પ્રકૃતિની જેવી રક્ષા કરવામા આવે છે, પ્રકૃતિ પણ તેવો લાભ આપે છે

તે બાગમા અનેક પ્રકારના ફૂલો ખીલેલા હતા ફૂલોની સુગધથી બાગ મહેકતો હતો આજના લોકો સુગધ માટે ' સેન્ટ 'નો ઉપયોગ કરતા જણાય છે એ લોકોને ભારતનું અત્તર પસદ પડતુ નથી પણ એટલુ એ સેન્ટના શોખીનો જાણતા નથી કે, સેન્ટમા મેળવેલી સ્પીરીટ મગજમા જઈ કેટલી હાનિ કરે છે '

ભારતીય થઈ ને ભારતીય વસ્તુ પસદ પડતી નથી અને વિદેશી વસ્તુઓ કેવી રીતે બને છે એનો ખ્યાલ સરખો પણ હોતો નથી, એ ખરેખર દેશને માટે અને પોતાને માટે નીચુ જોવા જેવી વાત છે તમે લોકો અનેક પ્રકારના તેલો પણ વાપરતા હશો પણ કયુ તેલ કેવી રીતે બન્યુ છે ' અને એ તેલ પોતાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂળ એ વિષે વિચાર કરો છો ખરા ? આજનો પોશાક જ એવો પાપી છે કે તેલ, લવન્ડર અને સેન્ટ વિના કામ જ ચાલી શકતું નથી ખાવાની વસ્તુ કરતા પહેરવાની વસ્તુઓ ભારે થઈ પડી છે '

જીવનોપયોગી વાસ્તવિક ચીજોનો ત્યાગ કરી જીવનભ્રષ્ટ ચીજોને સ્થાન આપવાથી જ અત્યારની સ્થિતિ કઢગી બની રહી છે ' આ બધુ પ્રકૃતિની સાથે વૈર કરવા જેવુ છે પ્રકૃતિની સાથે વૈર કરવાને કારણે જ કોઈ દિવસ ન સાભળેલા રોગો પણ ફાટી નીકળ્યા છે

અત્તર, સેન્ટ વગેરે માટે અનેક પ્રકારના પાપો કરવામા આવે છે તે કૃત્રિમ સુગધથી મન તથા બુદ્ધિમા વિકૃતિ આવે છે પણ પ્રાકૃતિક સુગધમા રોગ પેદા કરવાની

કે વિકૃતિ થવાની કાંઈ ખરાબી હોતી નથી. જો હું કાનમા અત્તરનું પુંમડું નાખું તો તમે લોકો શું કહેશો? તમે લોકો મને ઉપાલંભ આપશો, પણ જો પ્રાકૃતિક રીતિએ નાકમાં સુગંધ આવતી હોય તો તમે લોકો શું મને ઉપાલંભ આપશો? અત્તર લગાવવાથી ઉપાલંભ આપવાનું કારણ એ જ છે કે, અત્તર લગાવવું એ કુદરતની સાથે લડાઇ કરવા જેવું છે; પણ ફૂલની જે પ્રાકૃતિક સુગંધ આવે છે એ કાંઈ પ્રકૃતિની સાથે લડાઈ કરવા જેવું નથી. એ સુગંધ તો પ્રકૃતિ પોતે આપે છે. તેને કોઈ રોકી શકતું નથી. અનાથી મુનિ બાગમા બેઠા હતા છતાં કોઈ 'તમે મોજશોખ માટે બાગમા બેઠા છો' એમ કહી શકતું નહિ; કારણ કે ત્યા જે સુગધ આવતી હતી તે પ્રાકૃતિક સુગધ હતી

મંડિકુક્ષ બાગને નંદનવનની ઉપમા આપવામાં આવી છે. આ બન્નેનો સંબંધ ઉપમા ઉપમેયનો છે. અર્થાત્ નંદનવન જેવો સુંદર મંડિકુક્ષ બાગ હતો. આવા નંદનવન જેવા મંડિકુક્ષ બાગમા તે મહામુનિ બીરાજતા હતા.

ઉદયપુરના રાણા સજ્જનસિંહજી એમ કહ્યા કરતા કે, 'બુદ્ધિનું ઘર આરામ છે. જ્યારે આરામ હોય છે ત્યારે જ બુદ્ધિ પેદા થાય છે! પણ આરામનું સ્થાન કાંઈ શહેર જ નથી. કોઈવાર તમે મને કહો કે, નગર તો તમને પણ મારું લાગે છે! તમે પણ ગામડાઓમા રહેવાનું પસંદ કરતા નથી! પણ તમને એ ખબર નથી કે, અમારે આ ઉપાલંભ શહેર વાળાઓને કારણે જ સાભળવો પડે છે. જ્યા રોગીઓ વધારે હોય છે ત્યા જ ડૉક્ટરોને વધારે વાર જવું પડે છે! આ જ પ્રમાણે અમારે પણ નગરોમાં વધારે આવવાનું થાય છે. કારણ કે, નગરોમા જેટલો વિકાર ઘર ઘાલી બેઠો છે તેટલો વિકાર ગામડાઓમા નથી. શહેરો જેટલી ગામડાઓની ખરાબી નથી. આ જ કારણે અમારે પણ નગરોમા વધારે આવવાનું થાય છે. હું તમને આજે જ નગર છોડી દેવાનું કહેતો નથી પણ એટલુ તો અવશ્ય કહું છું કે, તમે પણ જીવન સુધારાનું ખાસ ધ્યાન રાખો. મને દયા, પૌષધ વગેરે પ્રિય છે, છતા એ વિષે બહુ ભાર નહિ આપતા શરીર અને આત્માના કલ્યાણની વાતો ઉપર એટલા માટે વિશેષ ભાર મૂકું છુ કે, શરીરને સ્વસ્થ અને સારું રાખવાથી જ ધર્મકાર્યો પણ સારી રીતે થઈ શકે છે. એટલા માટે તમે પ્રત્યેક વસ્તુની લાભ-હાનિને વિવેકદષ્ટિએ જુઓ અને હાનિકારક વસ્તુનો ત્યાગ કરી લાભદાયક વસ્તુને જીવનમાં ઉતારો. ધર્મને પવિત્ર રાખવા માટે જ હું જીવનને પવિત્ર અને સ્વસ્થ રાખવાની વાત ઉપર ખાસ ભાર મૂકું છું.

જીવનનો સુધાર કેવી રીતે થઈ શકે એ વાત હવે હું સુદર્શનની કથાદ્વારા કહું છું:—

સુદર્શન—ચરિત્ર—૭

એક દિન જંગલમેં મુનિ દેખે, તન મન ઉપજ્યો પ્યાર ।
ખડા ગામને ધ્યાન મુનિ મેં, વિસર ગયા સંસાર ॥ ધન૦ ॥૭॥
ગગન ગયે મુનિરાજ મંત્ર પઢ, બાલક ઘરકો આયા ।
શેઠ પૂછતે મુનિ દર્શનકે, સબી હાલ સુનાયા. ॥ ધન૦ ॥ ૮ ॥

સુભગ બાળક ગાયો ચરાવવા માટે હમેશા જગલમા જતો હતો અને પ્રકૃતિની રચનાદ્વારા નવુ નવુ જ્ઞાન પણ મેળવતો હતો

તમે એમ કહેશો કે, જ્ઞાન તો હાઈસ્કૂલ કે કૉલેજમા પુસ્તકો વાચવાથી મળી શકે પણ જગલમાથી જ્ઞાન કેવી રીતે મળી શકે? તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પ્રકૃતિની પાઠશાળામાથી જે સસ્કારી જ્ઞાન મળે છે તે કૉલેજ કે હાઈસ્કૂલમાથી મળવુ મુશ્કેલ છે ! જે મહાપુરુષો જગલમા જઈને રહે છે તેઓ પ્રકૃતિ પાસેથી કેવી રીતે શિક્ષા મેળવે છે એ વાતને પૂર્ણરૂપે કહેવાનો અત્યારે અવકાશ નથી પણ અત્યારે એ વિષે એક જ વાત કહી પ્રકૃતિની બધી વસ્તુઓ કેવી શિક્ષા આપનારી હોય છે એ સમજાવુ છુ —

જગલમા ઝર્-ઝર્ અવાજ કરતા વહેતા ઝરણાને જોઈ મહાપુરુષો શુ વિચારે છે તે જુઓ તેઓ ઝરણાનો 'ઝર્-ઝર્ અવાજ સાભળી એવો વિચાર કરે છે કે, "જ્યારે હુ આ ઝરણાની પાસે આવ્યો ન હતો, ત્યારે પણ આ ઝરણુ ' ઝર્-ઝર્ ' અવાજ કરતુ હતું અત્યારે હુ આવ્યો છુ ત્યારે પણ એવો જ અવાજ કરે છે અને હુ અહીંથી ચાલ્યો જઈશ ત્યારે પણ એવો અવાજ કરતુ રહેશે ! ભલે કોઈ રાજા આવે કે ગરીબ આવે અથવા કોઈ નિંદા કરે કે પ્રશસા કરે તોપણ આ ઝરણુ એ કારણે પોતાના ઝર્-ઝર્ અવાજમા વધારો-ઘટાડો કરતુ નથી અને પોતાનો અવાજ બદલતુ નથી જે પ્રમાણે આ ઝરણુ એ પોતાનો ધર્મ બદલતુ નથી તે જ પ્રમાણે હું પણ મારો ધર્મ બદલુ નહિ તો મારુ જીવન જ સાર્થક થઈ જાય ! પણ હું તો વેશ્યા જેવુ આચરણ કરુ છુ જેમ વેશ્યા ગરીબને જોઈ તેને ધુત્કારે છે અને રાજાને જોઈ તેનું સન્માન કરે છે તે જ પ્રમાણે હુ પણ કરુ છુ પણ આ ઝરણામા એવો રાગદ્વેષ નથી જે પુરુષમા ઝરણાનો આ ગુણ છે તે વાસ્તવમા મહાપુરુષ છે !

"આ ગુણ સિવાય ઝરણામા એક ધારાએ વહેવાનો બીજો ગુણ છે આ ઝરણુ જે ધારાએ વહે છે તે જ ધારાએ વહેતુ રહે છે જ્યારે મારા જીવનની ધારા વહેતી જોઉ છુ તો થોડી થોડી વારમા મારી ધારા બદલતી જ રહે છે આજે મારી જીવનધારા આ બાજુ વહે છે તો કાલે બીજી બાજુ આ પ્રમાણે મારી જીવનધારા એક સરખી વહેતી નથી ધન્ય છે આ ઝરણાને કે તે હમેશા એક સરખી ધારાએ જ વહેતુ રહે છે

"આ ઝરણામા ત્રીજો પણ ગુણ છે જે મારા માટે ખાસ અપનાવવા યોગ્ય છે આ ઝરણુ પોતાનુ બધુ પાણી કોઈ મોટી નદીને સોંપી દે છે અને તેની સાથે મળી જઈ સમુદ્રમા લય થઈ જાય છે અને ત્યા પોતાનું નામ શેષ પણ રાખતુ નથી એ જ પ્રમાણે હું પણ કોઈ મહાપુરુષની સગતિ કરી પરમાત્મામા લીન થઈ જાઉ તો પછી મારે જોઈએ જ શુ ?

આ એક ઝરણા પાસેથી મહાપુરુષો પ્રાકૃતિક શિક્ષા મેળવે છે તો પછી બીજી પ્રાકૃતિક રચનાઓમાથી કેટલા બધો તેઓ બોધપાઠ મેળવતા હશે ! પ્રકૃતિની પ્રત્યેક રચનામાથી મહાપુરુષો કોઈને કોઈ પ્રાકૃતિક શિક્ષા મેળવ્યા જ કરે છે

સુભગ જગનમા જઈ પ્રકૃતિની પાઠશાળામાથી પ્રાકૃતિક શિક્ષા લેતો જો કે તે આજના લોકોની માફક લખવુ, વાચવુ, ગાવુ-બજાવવુ વગેરે સાસારિક વિષયોથી અજ્ઞાત હતો, પણ પ્રાકૃતિક રચનાનો તે બહુ રસિક હતો, એટલા માટે તે પ્રકૃતિના સુંદર દશ્યો જોઈ આનંદ પામતો હતો જે પ્રકૃતિના ખોળે રમે છે, પ્રકૃતિ તેને જરૂર સહાયતા આપે છે તમે એમ સમજતા હશો કે, આ મૂગી પ્રકૃતિ સહાયતા શુ કરતી હશે ! પણ આ માન્યતા ખોટી છે પ્રકૃતિ પણ મૂગી મૂગી સહાયતા આપ્યા જ કરે છે ઘણીવાર ઘેર શુ ભોજન બન્યુ હશે તેની તમને પહેલેથી ખબર હોતી નથી પણ તૈયાર થએલું ભોજન તમારી સામે આવે છે ત્યારે જો તમારી ઇચ્છાનુસાર ભોજન બન્યુ હોય તો એમ સમજશો કે તેમા પ્રકૃતિનો પણ હાથ છે ! શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, પુણ્યના યોગે જ ઇષ્ટ ગધ, ઇષ્ટ રૂપ, ઇષ્ટ રસ વગેરે મળે છે આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ પણ ન જાણવા છતા છૂપીરીતે કામ કર્યા જ કરે છે તમારો વિવાહ થયો હશે તમને સારી સ્ત્રી મળી કે ખરાબ પણ તે મળવામા તમારા પુણ્યપાપનો પ્રભાવ છે કે નહિ ! તમને જો ખરાબ સ્ત્રી મળી છે તો તેને સારી બનવવી એ તો તમારુ કર્તવ્ય જ છે, પરન્તુ સારી કે ખરાબ સ્ત્રી મળવામા તમારા પુણ્ય-પાપનો પ્રભાવ પડે છે એ તો માનવુ પડશે

સુભગ પ્રકૃતિની રચના ઉપરથી બોધપાઠ લેતો હતો તેને પ્રકૃતિ શુ સહાયતા આપતી હતી એ તો કહી શકાય એમ નથી પણ આગળ જતા તેણે જે કાર્યો કર્યા છે તે ઉપરથી એમ તો કહી શકાય છે કે, તેણે પુણ્યાનુબધી પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યુ હતુ અને એ જ કારણે તેને જગનમા એક મહાત્માનો ભેટો થયો હતો

તમે લોકો સત્તા કે પૈસાના બળે કોઈ વેશ્યાને તમારે ત્યા બોલાવી શકો છો પણ કોયલને શુ પૈસાના બળે બોલાવી શકો છો ? આ પ્રમાણે કોઈ બીજાને ગમે તે કારણે બોલાવી શકો છો, પરતુ મહાત્મા લોકો તો સ્વેચ્છાએ જ આવે છે, કોઈના બોલાવ્યા આવતા નથી

તે જ વનમા એક તપોધની મહાત્મા હતા, જેઓ એક વૃક્ષની નીચે ધ્યાનસ્થ બેઠા હતા તે મહાત્મા કેવા હતા, એના માટે એક કવિ કહે છે કે —

"જ્ઞાનકે ઉજાગર સહજ સુખસાગર, સુગુન રતનાગાર વિરાગ રસ ભરયો હૈ ।
શરણકી ભીતિ હરે મરણકો ન ભય કરે, કરન સૌ પીઠિ દે ચરન અનુસરયો હૈ ।
ધર્મકો મડન કરે ભર્મકો વિહડન કરે, પરમ નરમ હોકે કર્મસે લરયો હૈ ।
ઐસે મુનિરાજ ભુવિ લોકમે બિરાજમાન,નિરખિ બનારસી નમસ્કાર કરયો હૈ ॥"

કવિ કહે છે કે, મહાત્માઓ જ્ઞાનનો ઉદ્યોત કરે છે, શાસ્ત્રને સુશાસ્ત્ર બનાવે છે અને જગતને તીર્થ બનાવે છે તેઓ સહજ સુખી છે અર્થાત્ કોઈનું સુખ લઇને સુખી બન્યા નથી પણ કુદરતી રીતે જ સુખી છે તેમના સુખને ઇન્દ્ર પણ છીનવી શકતા નથી

તમે કહેશો કે ખાનપાન તથા મોજશોખ માણવામા સુખ હોય છે, પણ સહજ

સુખ એટલે સ્વાભાવિક સુખ, જેમાં દુઃખનો અંશ પણ ન હોય ! એવું સુખ તમારામાં પણ છે પણ તમે એને ભૂલી ગયા છો ! માનો કે, એક માણુસ પાસે ખાનપાન તથા મોજમઝા માણવાના બધા સુખસાધનો છે, પણ કોઈ બીજો માણસ આવીને તેને કહે કે, 'તમે કાલે મરી જશો !' તો શું તે વખતે તે સુખસાધનો તેને સુખકારક લાગશે ! તે તો એમ જ કહેશે કે, 'આ સુખસાધનોમાં સાચું સુખ નથી.' જો સુખસાધનોમાં સુખ હતું તો ક્યાં ગયું ? સાધારણ માણસો મરણના ભય આગળ સંસારની કોઈપણ ચીજમાં સુખ માનતા નથી પણ દુઃખ જ માને છે; પણ મહાત્માઓને તમે હમણાં મરી જશો ! એમ કોઈ કહે તો તેઓ તો એમ જ કહેશે કે એમાં શું ! એ તો આનંદની વાત છે !

'મરનેસે જગ ડરત હૈ, મો મન બડો આનન્દ ।
કબ મરિહોં કબ ભેટિહોં, પૂરણ પરમાનન્દ ॥'

આ પ્રમાણે મહાત્માઓ સહજ સુખી છે. વાસ્તવમાં ઇન્દ્રિયોના વિષયવિકારમાં સુખ નથી. સાચું સુખ તો તે છે કે, જે સહજ–વાસ્તવિક હોય અને જે સુખને કોઈ છીનવી શકતું ન હોય !

મહાત્માઓ ગુણના ભંડારરૂપ અને વૈરાગ્યના સાગરરૂપ હોય છે જે સાચા વૈરાગ્યવાન હોય છે તેઓ કોઈના શરણે જતા નથી તેમ કોઈથી ડરતા નથી તેઓ તો ઇન્દ્રિયોના વિષયને જીતી ચારિત્રને અપનાવે છે. તેઓ જ્યાં જાય છે ત્યાં ધર્મનું મંડન જ થાય છે. ભલે તેઓ બોલે કે ન બોલે પરન્તુ ધ્યાનમાં મગ્ન ઉભા રહેવા માત્રથી પણ ધર્મનું મંડન જ થાય છે ! તેઓ મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારનો નાશ કરી સમ્યક્ત્વનો પ્રકાશ ફેલાવે છે. તેઓ હમેશા દુષ્કર્મોની સાથે યુદ્ધ જ કર્યા કરે છે.

જે પ્રમાણે કુતરાઓ જે ઘરમાં હળી જાય છે ત્યાં વારવાર આવે છે તે જ પ્રમાણે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરે વિકારરૂપી કુતરાઓ જેમની સાથે હળી જાય છે તેમને ત્યાં વારવાર આવ્યા કરે છે પણ મહાત્માઓ એ વિકાર–કુતરાઓને હાંકી કાઢે છે અને કહે છે કે, 'મારામાં હવે સદ્ભાવ આવ્યો છે એટલે તને હવે મારે ત્યાં આવવા નહિ દઉં' તે મહાત્માઓ નમ્ર થઈને કર્મનો નાશ કરે છે. વાસ્તવમાં કર્મનો નાશ નમ્ર થવાથી જ થઇ શકે છે, બીજી રીતે નહિ આવા તપોધની મહામુનિ એક વૃક્ષની નીચે ધ્યાનસ્થ બેઠા હતા, ત્યાં સુભગ પણ આવ્યો

જિનદાસ અને અર્હદ્દાસીને પુત્ર જોઈતો હતો અને ગૃહસ્થને ધન, સ્ત્રી, પુત્ર વગેરેની આવશ્યકતા પણ હોય જ છે, છતાં જિનદાસ અને અર્હદ્દાસીએ એ ઇચ્છાને પૂરી કરવા માટે ધર્મનો ત્યાગ કરી બીજાનું શરણું ન લેતા, ધર્મનું જ શરણું લીધું

સુભગ, તે મહાત્માને જોઈ પ્રસન્ન થયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, આ મારા ગુરુ છે જ્યારે હું શેઠની સાથે ગુરુની પાસે જતો હતો ત્યારે શેઠ કહેતા હતા કે, 'આ મારા ગુરુ છે.' પણ અહીં શેઠ નથી એટલે આ તો મારા જ ગુરુ છે, આ પ્રમાણે વિચાર કરી સુભગે તે મહાત્માને નમસ્કાર કર્યા.

આજના કેટલાક લોકો મહાત્માઓને નમસ્કાર કરવામાં સંકોચ પામે છે પણ કોઈ અમલદાર કે સાહેબને જુએ છે તો નીચા નમીને નમન કરે છે ' અને કહે છે કે, ' જો તેમને નમસ્કાર ન કરીએ તો સાહેબ નારાજ થઈ જાય અને અમારી અસભ્યતા પણ દેખાય ' ' આ પ્રમાણે પૈસાના ગુલામ બનેલા લોકો ત્યાં તો સભ્યતાનો વિચાર કરે છે પણ મહાત્માઓની પાસે સભ્યતાપૂર્વક જઈ નમસ્કાર કરવાનો વિચાર સરખો પણ કરતા નથી આનું કારણ એ છે કે મહાત્માઓને વંદન કરવાથી શું લાભ થાય છે તે તેઓ જાણતા નથી '

મહાત્માને વંદન કરી, સુખશાતા પૂછી સુભગ તેમની સામે નજર માંડી ધ્યાનમાં ઉભો રહ્યો તે ધ્યાનમાં એવો લીન થઈ ગયો કે, " પોતે ક્યાં છે અને તેની ગાયો ક્યાં છે " તેનું ભાન જ ભૂલી ગયો ' તેના આ ધ્યાનના પ્રતાપથી શું થયું તે વિષે યથાવસરે આગળ કહેવામાં આવશે

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ અષાડ વદી ૧૩ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

શ્રી જિન અજિત નમૂ જયકારી, તુ દેવનકો દેવજી, ।
જિતશત્રુ ' રાજા ને ' વિજયા ' રાણીકો, આતમજાત ત્વમેવજી,
શ્રી જિન અજિત નમો જયકારી ॥ ૧ ॥

શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભક્ત લોકો ભગવાનની પ્રાર્થના અનન્ય ભક્તિપૂર્વક કરે છે જેમની પ્રાર્થના કરવામાં આવે તેમને સર્વોત્કૃષ્ટ માનવા, તેમના ગુણો ઉપર મુગ્ધ થઈ જવું અને જે તેમની નિંદા કરતા હોય તેમના પ્રતિ ઉદાસીન રહેવું એનું નામ અનન્ય ભક્તિ છે જે નિંદા કરતા હોય તેમના ઉપર ક્રોધ પણ ન કરવો અને તેમની સાથે સંબંધ જ ન રાખવો એ અનન્ય ભક્તનું લક્ષણ છે આ પ્રાર્થનામાં ભક્ત પોતાની અનન્ય ભક્તિ બતાવતા કહે છે કે —

શ્રી જિન અજિત નમૂ જયકારી, તૂ દેવનકો દેવજી ।
પૂજે દેવ અનેરા જગમે તે મુઝ દાય ન આવેજી ।
તહ મને તહ ચિત્તે હમને તૂ હીજ અધિક સુહાવેજી ॥ શ્રી૦ ॥

આ પ્રાર્થના ઉપર વિચાર કરવામાં આવે તો અનન્ય ભક્તિ અને પ્રાર્થનાનો મર્મ સમજમાં આવી જાય આ વિષે વિસ્તારથી સમજાવવાનો અત્યારે સમય નથી છતાં તે વિષે થોડામાં કહું છુ.—

પ્રાર્થના કરનારા ભક્તો કહે છે કે, 'હે ! પ્રભો ' મને તો તું જ પસંદ છે. બીજો કોઈ દેવ પસંદ નથી !' આ કથન ઉપરથી એવો પ્રશ્ન થાય છે કે, બીજા દેવો ભક્તાને શા માટે પસંદ નથી ! શું બીજા દેવોમા શક્તિસામર્થ્ય નથી ' બીજા દેવો પાસેથી તો સાસારિક વસ્તુઓની સહાયતા પણ મળે છે જ્યારે ભગવાન અજિતનાથ વીતરાગ હોવાથી તેમની પાસેથી એવી સહાયતા પણ મળતી નથી; છતાં ભક્તને બીજા દેવો શા માટે પસંદ નથી અને ભગવાન અજિતનાથ કેમ પસંદ છે '

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર કોઇ પતિવ્રતા સ્ત્રીને પૂછો તો તમને જણાશે કે, પોતાના પતિ સિવાય અન્ય પાસેથી સાસારિક કામોની સહાયતા મળવા છતા અન્ય તેને પસંદ કેમ નથી અને ભગવાન અજિતનાથ પાસેથી સાસારિક વસ્તુની કાંઈ સહાયતા ન મળવા છતા તેઓ શા માટે પસંદ છે ?

રાવણને ત્યા સાસારિક સુખના સાધનોમા કાંઈ ખામી ન હતી તેની લંકા નગરી જ સોનાની હતી એવું કહેવામા આવે છે તો પછી બીજાં પદાર્થોની ખામી શું હોય ' બીજી બાજુ રામચંદ્રજીને જુઓ તો તેઓ વનમા રહેતા હતા, વનફળ ખાતા હતા, વલ્કલ વસ્ત્ર પહેરતા હતા અને જમીન ઉપર સુતા હતા. આમ હોવા છતા સીતા રામને પસંદ કરશે કે રાવણને ? રાવણની પાસે સાસારિક સુખના વિપુલ સાધનો હોવા છતા તેને પસંદ ન કરતાં સીતા રામચંદ્રજીને જ પસંદ કરશે આ જ પ્રમાણે તમે પણ વિચાર કરો. આજના લોકોને સાસારિક પદાર્થો પ્રિય લાગે છે અને તેથી જ તેઓને આવો પ્રશ્ન થાય છે ' જો જો સાસારિક પદાર્થો સાથે પ્રેમ ન હોય તો પરમાત્માની સાથે અનન્ય પ્રેમસંબંધ જોડાય અને આવો પ્રશ્ન પણ ઉપસ્થિત થાય નહિ. સીતાને રાવણની સાથે કાંઈ દ્વેષભાવ ન હતો પણ રાવણ રામની સાથેનો પ્રેમસંબંધ તોડાવી પોતાની સાથે પ્રેમસંબધ જોડાવવા ચાહતો હતો અને તે કારણે જ સીતા રાવણથી નારાજ થઈ હતી ' આ જ પ્રમાણે બીજા જે દેવો પરમાત્માની સાથેનો પ્રેમસંબધ તોડાવવા ચાહે છે તે દેવોને માટે જ ભક્તોએ એમ કહ્યું છે કેઃ—

'દૂજા દેવ અનેરા જગમેં તે મુઝ દાય ન આવેજી ।'

સીતા કહેતી હતી કે, મને તે વ્યક્તિ પ્રિય નથી, જે રામની સાથેનો મારો પ્રેમ સંબધ તોડવા ચાહે છે ' પણ જે રામની સાથેનો મારો પ્રેમસંબધ વધારે મજબૂત કરે છે તે મને પ્રિય છે આ દૃષ્ટિએ જટાયુ પક્ષી અને હનુમાન સીતાના પ્રેમપાત્ર બન્યા હતા; આ જ પ્રમાણે ભક્તોને બીજા દેવોની સાથે દ્વેષભાવ ન હતો પણ જે દેવો પરમાત્મા સાથેના પ્રેમભાવને તોડે છે, તે દેવોને ભક્તો ચાહતા નથી. જો સીતા સંસારવ્યવહારના પદાર્થોને જ ચાહતી હોત તો રામની સાથે પ્રેમસંબધ ટકી ન શકત; પણ સીતા તો રામને ચાહતી હતી, સાસારિક પદાર્થોને નહિ ! આ જ પ્રમાણે ભક્તો સાસારિક પદાર્થોને ચાહતા નથી તેમ તે જ માટે પરમાત્માની ભક્તિ કરતા નથી; એટલા માટે બીજા દેવો પાસેથી સાસારિક પદાર્થોની સહાયતા મળવા છતા પણ ભક્ત લોકો એ દેવોને પસંદ કરતા નથી. તમે પણ એ જ પ્રમાણે સાસારિક પદાર્થોનો મોહ છોડી પરમાત્માની ભક્તિ કરો તો જ પરમાત્માની અનન્ય ભક્તિ કરી શકશો.

શંકા, કાક્ષા, વિચિકિત્સા, પરમપાખંડ પ્રશંસા અને પરપાખંડ સંસ્તવ એ અતિચારો એટલા માટે બતાવવામા આવ્યા છે કે તમે કયાય સાંસારિક પદાર્થોના મોહમા ફસાઈ જઈ બીજા દેવોને માની તમારી અનન્ય ભક્તિને દૂષિત ન કરો ! પહેલા જે આદર્શ શ્રાવકો થઈ ગયા છે તેમનુ ચરિત્ર જો તમે તમારા હૃદયમા ધારણ કરો તો તમે પણ આગળ વધી, પરમાત્માની અનન્ય ભક્તિ કરી શકશો ! એ વાત જુદી છે કે, તમે આજે તેમના જેવા બની ન શકો પણ પ્રયત્ન ચાલુ રાખશો તો કોઈ દિવસ એ પ્રયત્ન સફળ નીવડશે. ચિત્રકાર, ચિત્ર કાઢતા શીખવા માટે પોતાની સામે આદર્શ ચિત્ર રાખે છે, તેને જોઈને તે એકદમ તેવુ જ ચિત્ર બનાવી શકતો નથી; તોપણ તે પોતાનો પ્રયત્ન તો ચાલુ જ રાખે છે, જે આગળ જતા સફળ નીવડે છે. આ જ પ્રમાણે તમે પણ તે શ્રાવકોનો આદર્શ તમારી સમક્ષ રાખશો અને તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરશો તો તમે પણ ક્રમશઃ આગળ વધી શકશો.

આનંદ શ્રાવકના વિષે એક એવો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, જ્યારે તેણે સંપત્તિ વધારવા વગેરેનો ત્યાગ જ કર્યો હતો તો પછી તેણે નિવૃત્તિ જ કેમ ન લીધી ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આજે તો થોડી ઘણી સંપત્તિ હોવા છતા જીવનને આગળ વધારવું મુશ્કેલ થઈ પડયુ છે ! પણ આનંદ શ્રાવક તો બાર કરોડ સોનામહોરોનો ધણી હતો. ભગવાન પણ એ જાણતા હતા કે, આનંદ શ્રાવક, વાણિયા ગામનો મેઢીભૂત, પ્રમાણભૂત, આધારભૂત અને આલંબનભૂત છે, એટલા માટે તેને કેવો ઉપદેશ આપવો એ વિષે ભગવાને પણ વિચાર્યું હતું ભગવાને તેને એમ ન કહ્યુ કે, નિવૃત્તિ માટે તું કુટુમ્બનો મોહ છોડી દે. કુટુંબનો મોહ છૂટવા પહેલા જ એકદમ તેને વૈરાગ્યની શિક્ષા આપી નિવૃત્ત બનાવવાથી સંભવ છે કે તે કયાયનો રહેત નહિ ! એટલા જ માટે તેણે એકદમ વૈરાગ્ય ધારણ ન કરતા બાર વ્રતો અંગીકાર કર્યા અને ભગવાને પણ તેને એકદમ વૈરાગ્યનો ઉપદેશ ન આપતા બાર વ્રતોને અંગીકાર કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો

આનંદ શ્રાવકને ત્યા ચાર કરોડનો વેપાર ચાલતો હતો. તેના આ વેપારદ્વારા અનેક લોકોની રોજી ચાલતી હતી ! જો તે વેપાર બંધ કરી દેત તો અનેક લોકોની રોજી બંધ થઈ જાત ! એટલા જ માટે તેણે મધ્યમ માર્ગ લીધો, અર્થાત્ તેણે એવો માર્ગ લીધો હશે કે, કોઈની સાથે વિશ્વાસઘાત ન કરવો તેમજ વધારે નફો લઈને પુજીને વધારવી નહિ આનંદ શ્રાવકે આવો મધ્યમ માર્ગ લીધો હશે એ હું મારી બુદ્ધિએ કહું છુ

આનંદ શ્રાવકને ઘેર ચાલીશ હજાર ગાયો હતી. તે શ્રાવક હતો એટલે ગાયોને કેવી રીતે પાળતો હશે અને તેનો કેવી રીતે સુધાર કરતો હશે એ સહેજે સમજી શકાય એવી વાત છે. ભારતમા તો અત્યારે ગાયોને પાળવાનો ધંધો હલકો માનવામા આવે છે પણ અમેરિકા વિષે એવુ સાભળવામા આવે છે કે, ત્યાના દુગ્ધાલયોમા (ડેરીઓ)મા ગાયોને પાળી તેમનો બહુ સુધાર કરવામા આવ્યો છે ! આ સુધારનું સુપરિણામ એવુ આવ્યુ સાભળ્યું છે કે, ત્યા એક ગાય ૧૬૦ રતલ જેટલું દૂધ આપે છે અને એક સાંઢની કીંમત સાડાચાર લાખ રૂપિયા જેટલી આંકવામા આવે છે. તે લોકોએ ગાયોનો કેટલો સુધાર કર્યો હશે ! તે ગાયોનાં શરીર કેવા સ્વસ્થ હશે ! એ એક વિચારવા જેવી વાત છે.

આજે ધર્મનો અર્થ બહુ જ સંકુચિત કરી નાખવામાં આવ્યો છે અને એ સંકુચિતતા શ્રાવકોના બાર વ્રતોમાં પણ ઘુસેડી દેવામાં આવી છે. પણ જો વ્રતોમાં એવી સંકુચિતતા હોત તો મોટા મોટા રાજા-મહારાજાઓ બાર વ્રતોનો સ્વીકાર કરી ન શકત, તેમ તેનું પાલન પણ કરી ન શકત. આજે ધર્મમાં જે સંકુચિતતા આવી ગઈ છે તેથી ધર્મની હાનિ જ થવા પામી છે.

આનંદ શ્રાવકને ત્યાં ચાલીશ હજાર ગાયો હતી. તેને ત્યાં ગાયો વધારવાનું કારણ મને તો એ જણાય છે કે, તે જ્યાં સહાયતા દેવાની જરૂર જણાતી ત્યાં પૈસા ન આપતા, ગાયો જ આપતો હશે. પૈસા દેવાથી તો આળસ વધે છે પણ ગાય આપવાથી તેને ગાયને માટે આળસ છોડી ઉદ્યોગ કરવો પડે છે. આ પ્રમાણે બીજા લોકોને પણ સુખી બનાવવાના ઉદ્દેશથી તેણે પૈસા આપવાને બદલે ગાય આપવાનો માર્ગ પકડયો હશે. આગળ જતાં આનંદે કુટુંબની મમતાનો પણ ત્યાગ કર્યો છે પણ જ્યાંસુધી કુટુંબની મમતા છૂટી નથી ત્યાંસુધી કેવળ બીજા જીવોની મમતા કે કરુણાનો ત્યાગ કરવો એ અનુચિત છે. જ્યારે કુટુંબની પણ મમતા છોડી દેવામાં આવે ત્યારે બધા ઉપરથી મમતા ઉતારી દેવી ઠીક છે પણ જ્યાંસુધી કુટુંબની મમતા છોડી શકાઈ ન હોય તે પહેલાં બીજા જીવોની મમતા અને કરુણા છોડી દેવી, એ ઠીક નથી.

નિવૃત્તિ ક્રમશઃ કરવી જોઈએ. પૂર્વ ભૂમિકા તૈયાર કર્યા વિના લેવામાં આવતી નિવૃત્તિ સાર્થક નીવડતી નથી. નિવૃત્તિ કેવી હોય એ જ વાત હું મહાનિર્ગ્રન્થના ચરિત્રદ્વારા બતાવું છું.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૮

કાલે મંડિકુક્ષ બાગ નંદનવનની સમાન ફળફૂલોથી સુશોભિત હતો એ કહેવામાં આવ્યું છે.

દેવોનું વર્ણન કરવામાં નંદનવનને ભલે મોટું માનવામાં આવતું હોય પણ અમુક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો તે નંદનવન મંડિકુક્ષ બાગથી નાનું જ કહી શકાય. મંડિકુક્ષ બાગના જેવું નંદનવન હોઈ શકે નહિ. તમે કહેશો કે, નંદનવન મંડિકુક્ષ બાગની સમાન કેમ ન હોઈ શકે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એક કલ્પનાચિત્રદ્વારા આપું છું. કલ્પના કરો કે, એક રાજાનો મહેલ છે. તેમાં સંગેમરમરની લાદી પાથરવામાં આવી છે. ચારેય બાજુ ચિત્રોદ્વારા સુંદર શણગાર કરવામાં આવ્યો છે અને તે સિવાય અનેક પ્રકારનાં સુખસાધનો ત્યાં તૈયાર રાખવામાં આવ્યાં છે.

બીજી બાજુ એક નાનકડું ખેતર છે. એ ખેતરમાં કાળી માટી છે. જળભર્યો નાનકડો કુવો છે અને એ ખેતરમાં નાના નાના છોડવાઓ ઊગેલા છે.

આ બેમાં તમે કોને પસંદ કરશો? મહેલને કે ખેતરને? કોઈ માણસને એ મહેલમાં રહેવા દેવામાં આવે અને તેની સાથે એવી શરત કરવામાં આવે કે, ખેતરમાં પેદા થએલી કોઈ ચીજ એ મહેલમાં આપવામાં આવશે નહિ તો શું તેને મહેલમાં રહેવું પસંદ પડશે? અને જો કોઈ માણસને એમ કહેવામાં આવે કે તને ખેતરમાં પેદા થએલી બધી ચીજો ખાવા માટે આપવામાં આવશે પણ રહેવા માટે તો એક નાનકડું ઝુંપડું જ મળશે

તો તે માણસ ઝુંપડામાં રહેવાનું પસંદ કરશે કે મહેલમાં રહેવાનું? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્પષ્ટ છે કે, તે માણસ ખેતરમાં જ રહેવાનું પસંદ કરશે કારણ કે, મહેલ ગમે તેવો મોટો હોય કે સારો હોય પણ તેમાં શરીરને ટકાવવાના સાધનો પેદા થઈ શકતા નથી અને ખેતર ગમે તેવું નાનું કે ખરાબ હોય પણ તેમાં શરીરરક્ષાનાં સાધનો પેદા થઈ શકે છે. આમ જાણવા છતાં કોઈ ખેતરમાં ન રહેતાં મહેલમાં જ રહેવાનું પસંદ કરે તો તે તેનો વ્યામોહ જ ગણાશે

આ જ વાત નંદનવન અને મંડિકુક્ષ બાગ વિષે સમજો નંદનવનની માફક મંડિકુક્ષ બાગમાં જો કે બહારની શોભા નહિ હોય તો પણ તે બન્નેમાં મહેલ અને ખેતરના જેવું અંતર રહેલું છે। નંદનવનમાં જે શોભા છે તે દેવોના રમણ માટે જ છે ત્યાં સુગંધી સારાં ફળ કે ફૂલ નથી, પણ મંડિકુક્ષ બાગમાં તો અનેક પ્રકારનાં ફળફૂલ છે એમ કહેવામાં આવે છે। નંદનવન વિષે કહેવાય છે કે, ત્યાં જે કાંઈ છે તે બધું રત્નોનું બનેલું છે એટલા માટે ત્યાંના પક્ષીઓને મંડિકુક્ષ બાગમાં જેવું પોષણ મળી શકે તેવું પોષણ મળી શકે નહિ મંડિકુક્ષ બાગમાં અનેક પ્રકારના પક્ષીઓ કલ્લોલ કરતા હતા એમ કહેવામાં આવે છે જ્યાં પક્ષીઓને આનંદ મળતો હોય ત્યાં મનુષ્યોને શું આનંદ મળતો નહિ હોય। જ્યાં પક્ષીઓને ફળાદિ ખાવાનો આનંદ મળે છે ત્યાં મનુષ્યોને આનંદ મળતો હોય એમાં શું આશ્ચર્ય। જે ફળને પક્ષી પસંદ કરતું નથી તે ફળને શું તમે પસંદ કરશો? આકડાના ફળને વાંદરા કે પક્ષીઓ ખાતા નથી તે જ પ્રમાણે મનુષ્યો પણ ખાતા નથી આ પ્રમાણે ફળાદિની પરીક્ષા પ્રથમ પક્ષીઓ કરે છે કહેવાનો આશય એ છે કે, જે ફળો પક્ષીઓને આનંદ આપતા હતા તે શું મનુષ્યોને આનંદ આપતા નહિ હોય।

બીજી એક વાત એ છે કે જે પશુ-પક્ષીઓ ફળ ખાય છે અર્થાત્ ફલાહારી છે, તેઓ માંસ ખાતા નથી, પણ મનુષ્ય કેવા છે કે તે ફળ પણ ખાય છે અને માંસ પણ ખાય છે વાંદરાઓ ફળ તો ખાય છે, પણ માંસ ખાતા નથી કબુતરો અનાજના દાણા ચરે છે, પણ જીવ ખાઈ જતા નથી આ પ્રમાણે તેઓ ફળ ખાવાની મર્યાદાનું પણ પાલન કરે છે પણ મનુષ્યોએ તો ફળાહારની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી નાખ્યું છે। જ્યાં પશુ-પક્ષીઓને સહજ પોષણ મળી જાય છે ત્યાંના મનુષ્યો પણ સુખી થાય છે, અને જ્યાં પશુ-પક્ષીઓ દુખી રહે છે ત્યાં મનુષ્યો પણ દુખી રહે છે એવો કુદરતનો નિયમ છે

મંડિકુક્ષ બાગમાંથી આ પ્રમાણે જીવોને ફળાહાર મળતો હતો પણ નંદનવનમાં એવું કાંઈ હતું નહિ આ સિવાય મંડિકુક્ષ બાગમાં અનાથીમુનિ બિરાજતા હતા અને કદાચ ત્યાં ભગવાન મહાવીરના પણ ચાતુર્માસો થયા હશે। પણ નંદનવનમાં સાધુઓ શું મળી શકે। આ પ્રમાણે નંદનવન કરતાં મંડિકુક્ષ બાગ અનેક દૃષ્ટિએ ચડે છે.

તમે લોકો સ્વર્ગનું વર્ણન સાંભળી લલચાઈ ન જાઓ। હું તમને પૂછું છું કે, તમારું રાજકોટ મોટું છે કે સ્વર્ગ? તમે કદાચ સ્વર્ગને મોટું કહેશો, પણ રાજકોટમાં જે ધર્મ-જાગૃતિ થઈ રહી છે તેવી જાગૃતિ સ્વર્ગમાં હોઈ શકે નહિ। ત્યાં મુનિઓ પણ મળી ન શકે પણ રાજકોટમાં તો મુનિઓની પણ જમાવટ થઈ રહી છે અને આનંદ

મંગળ વર્તાઈ રહ્યો છે. આવી દશામાં સ્વર્ગને મોટું કેમ કહી શકાય? આ વિષયને સમજાવવા માટે એક ભક્તિનું ઉદાહરણ આપું છું:—

કહેવામાં આવે છે કે, એકવાર ગોપીઓની ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈ ઇન્દ્રે તેમને સ્વર્ગમાં લાવવા માટે વિમાન મોકલ્યું અને કહેવડાવ્યું કે, "તમે નંદલાલની બહુ ભક્તિ કરી છે માટે ચાલો, તમને સ્વર્ગમાં રાખવામા આવશે." આના ઉત્તરમા ગોપિઓએ શું કહ્યું તે ભક્તોની વાણીમા જ કહું છું:—

"વ્રજ વ્હાલું મ્હારે વૈકુંઠ નથી જાવું ।
ત્યાં નંદનો લાલ ક્યાંથી લાવું ! ॥ વ્રજ૦ ॥"

ગોપીઓએ કહ્યું કે, અમને સ્વર્ગની વાત ન કરો. અમને તો વ્રજ જ પ્રિય છે." આ સાંભળી વિમાન લાવનારાઓએ કહ્યું કે, "શું તમે બધા ગાંડા થઈ ગયા છો? એટલો તો વિચાર કરો કે, ક્યાં સ્વર્ગ અને ક્યા આ વ્રજ? જો અહીં દુષ્કાળ પડે તો તણખલું પણ ન મળે, આ સિવાય અહીં સિંહ, વાઘ આદિનો ભય છે, અનેક પ્રકારનાં રોગો છે અને મરણનો ભય હમેશાં રહ્યા કરે છે; પણ સ્વર્ગમાં તો દરેક રીતે આનંદ જ છે! ત્યા રત્નોનો મહેલ છે અને કેવળ ઇચ્છા કરવા માત્રથી જ પેટ ભરાઈ જાય છે. ભોજન કરવાની પણ જરૂર રહેતી નથી અને જીવન સુખપૂર્વક વ્યતીત થાય છે. આમ હોવા છતા તમે સ્વર્ગમાં આવવા કેમ ચાહતી નથી અને વ્રજમા રહેવાનુ કેમ પસંદ કરો છો?" ગોપીઓએ જવાબ આપ્યો કે, "અમે કાંઈ ગાંડા થઈ ગયા નથી; પણ તમે જ ગાંડા થઈ ગયા હો એમ લાગે છે! એ તો કહો કે, તમે શા કારણે અમને વિમાન લઈ તેડવા આવ્યા છો? અમે નંદલાલની ભક્તિ કરી એટલા જ માટે સ્વર્ગમા તેડી જવા તમે આવ્યા છો ને? હવે તમે જ વિચારો કે, જે ભક્તિને કારણે તમે સ્વર્ગમા અમને લઈ જવા આવ્યા છો તે ભક્તિ સ્વર્ગ કરતાં કેટલી બધી ચઢીયાતી છે! તો એ ભક્તિને છોડી અમે સ્વર્ગમાં શા માટે આવીએ! અમે અમારી ભક્તિનો વિક્રય કરવા ખુશી નથી. તમે સ્વર્ગને વ્રજથી ચઢીયાતુ માનો છો પણ જો એમ જ હોય તો નંદલાલનો જન્મ ત્યા ન થતા અહીં કેમ થયો?"

ગોપીઓનો ઉત્તર સાંભળી દેવો ચુપ થઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે, વાસ્તવમાં અમારું સ્વર્ગ વ્રજની આગળ કાંઈ વિસાતમા નથી. તમારી શ્રદ્ધા અને ભક્તિને ધન્ય છે! અમારું શરીર તો રૂપરંગે સુંદર છે પણ શા કામનું? તમારા જેવી ભક્તિ આ શરીરમાં નથી!

તમે પણ સ્વર્ગને માનતા હો, તો શું ત્યાં શ્રાવક કે સાધુ મળી શકે ખરા! અને શુ ત્યાં કોઈ તીર્થંકર થયા છે? આ બધી દૃષ્ટિએ વિચારો તો રાજકોટનું મહત્ત્વ કેટલું છે તે જણાશે! અહીં રહેતા ધર્મની જેવી અને જેટલી સાધના તમો કરી શકો છો અને સમજી શકો છો તેવી અને તેટલી ધર્મની સાધના સ્વર્ગમા તમે કરી શકો નહિ તેમ સમજી પણ શકો નહિ!

મુસલમાનોના હદીસોમા કહ્યું છે કે, જ્યારે અલ્લાએ આ દુનિયાને બનાવી લીધી ત્યારે ફીરસ્તાઓને બોલાવી કહ્યુ કે, 'તમે ઇન્સાનની પ્રાર્થના અને બંદગી કરો' આ

આજ્ઞા પ્રમાણે બીજા ફીરસ્તાઓએ તો ઇન્સાનની બંદગી કરી પણ એક ફીરસ્તાએ આજ્ઞા માની નહિ અને તેણે અ નાને કહ્યુ કે, "આપ એવી કેમ આજ્ઞા આપો છો! કયા અમે ફીરસ્તા અને કયા આ ઇન્સાન અમે ફીરસ્તા થઈ ઇન્સાનની બંદગી કેમ કરી શકીએ? ઇન્સાન 'ખાક'નો બનેલો છે અને અમે 'પાક' છીએ તે નાપાક છે વગેરે" આ પ્રમાણે કહી તેણે અલ્લાનું કહ્યુ ન માન્યુ, એટલે અલ્લા મિયાએ તેને ખૂબ ઠપકો આપ્યો.

આ ઉપરથી વિચારવા જેવી વાત એ છે કે, જ્યારે ફિરસ્તાઓ પણ ઇન્સાનની બંદગી કરે છે ત્યારે મોટુ કોણ? ફિરસ્તા કે ઇન્સાન! આમ હોવા છતા તમે સ્વર્ગની ઇચ્છા શા માટે કરો છો! આ રાજકોટ સ્વર્ગથી પણ ચડીયાતુ છે અને અહીની ભૂમિ જેવી આનંદ મંગળ આપનારી છે, તેવી સ્વર્ગની ભૂમિ નથી અને ધર્મની સાધના જેવી અહી થઈ શકે છે તેવી ધર્મની સાધના સ્વર્ગમા થઈ શકતી નથી, માટે નંદનવન કરતા મંડિકુક્ષ બાગ ચડીયાતો છે એમ માનો દેવો પણ મંડિકુક્ષ બાગની ઇચ્છા કરે છે અને તેઓ ત્યા આવી ઉભા પણ રહે છે, પણ અહીંના જીવો ત્યાની ઇચ્છા રાખતા નથી શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—

"न इहलोयट्ठयाए तव महिट्ठिज्जा न परलोयट्ठयाए तव महिट्ठिज्जा।"

આ પ્રમાણે ભક્ત લોકો સ્વર્ગની પણ ઇચ્છા કરતા નથી! તેઓ તો કહે છે કે, અમે સ્વર્ગની ઇચ્છા કરી અમારી ભક્તિનુ વેચાણ કરવા ચાહતા નથી!

આજે અહી રાજગૃહી નથી પણ રાજકોટ તો છે ને! નામરાશિની દૃષ્ટિએ તો બન્નેયમા સામ્ય છે જ અહી અનાથી મુનિના જેવા મુનિવર નથી એટલી જ ખામી છે, અને તમે લોકો પણ શ્રેણિકના જેવા નથી, તેમ છતા અહી ધર્મનો રંગ કેવો જામ્યો છે! અનાથી મુનિ જેવા નહિ પણ સાધારણ સાધુ તો અહી છે અને તપ, ત્યાગ પણ થાય છે પણ સ્વર્ગમા તો કોઈ સાધુ નથી અને તપ-ત્યાગ પણ ત્યા થતા નથી એટલા માટે રાજગૃહમા અનાથી મુનિ અને શ્રેણિક રાજાનો જેવો સમાગમ આ રાજકોટમા પણ થયો છે એમ માનો આવો અવસર મળી ન શકે; સ્વર્ગને માટે તમારી ધર્મ કરણીનો વિક્રય ન કરો!

તમે એમ કહો કે, અમે તો સંસારી છીએ એટલે બધી ચીજોની ઇચ્છા કરીએ તો હું જ્ઞાનીઓના વચનના આધારે તમને વિશ્વાસ આપુ છુ કે, કોઈ ચીજની ઇચ્છા ન રાખતા નિષ્કામભાવે ધર્મકાર્ય કરો તો તમને હજારગણો લાભ થશે ઇચ્છા કરવાથી લાભ થશે, એમ સમજવુ એ ભૂલ છે

તમારો વિવાહ તો થયો જ હશે! હવે જો તમારી સ્ત્રી તમને એમ કહે કે, હુ તમારા માટે ભોજન બનાવુ છુ તો એનુ મહેનતાણુ મને શુ આપશો? આમ કહેનાર તમારી સ્ત્રીને તમે શુ કહેશો? એ જ કહેશો કે, તુ કાંઈ મારે ત્યા ભાડે આવી છો કે મહેનતાણુ માગે છે? તમે તમારી સ્ત્રીને તો આમ કહો છો અને ભગવાનની પાસે, "આ આપો, તે આપો" એવી માગણી કરો છો, એ કયાસુધી ઠીક છે તેનો વિચાર કરો જો તમે આ પ્રમાણે માગતા રહ્યા તો તમે પરમાત્માના ઘરના અધિકારી બની શકો નહિ! અધિકારી બનવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરશો, તો તમને આ મસાલની ઇચ્છા

તુચ્છ જણાશે આ વિષયમા બધા શાસ્ત્રોનું મન્તવ્ય એક સરખુ છે, કેવળ અર્થ કરવામા ભેદ હોય છે, પણ સ્યાદ્વાદદષ્ટિએ એ વિષે વિચારવામા આવે તો બધા શાસ્ત્રો સત્યના પ્રતિપાદક છે એમ જણાશે' આ વાત એક પ્રમાણદ્વારા સમજાવુ-

મીરાને કોઈએ કહ્યુ કે, તમને રાણા કેમ પ્રિય નથી લાગતા ? ત્યારે મીરાએ જવાબ આપ્યો કે —

"સંસારીનુ સુખ એવું, ઝાંઝવાનાં નીર જેવું;
તેને તુચ્છ કરી ફરી રે મોહન પ્યારા !"

આની વ્યાખ્યા કરવામા વાર લાગશે છતા તે વિષે થોડું કહું છુ મેં શંકરભાષ્યમાં જોયુ તો તેમા પણ એમ જ કહ્યુ છે કે, "સસારના જીવો મૃગજળની માફક ભ્રમમા પડી જઈ ભટકયા કરે છે જેમ સૂર્યના કિરણો રેતી ઉપર પડવાથી પાણીનો ભ્રમ થાય છે અને તેને પાણી માની મૃગલાઓ તેની પાછળ દોડે છે પણ પાણી ન મળતા તૃપા શાન્ત થતી નથી અને હતાશ થાય છે તેમ આત્મા પણ સસાર અને શરીરના વિષયમા 'આ મારુ છે' એવુ માની બેસે છે અને એ ભ્રમને કારણે સંસારમા તે ભટકે છે રેતીને પાણી માનવાથી જેમ વાસ્તવમા પાણી મળતુ નથી અને તૃપા શાન્ત થતી નથી, તેમ સસારના વિષયમા સુખની ઇચ્છા કરવાથી વાસ્તવિક સુખ મળતુ નથી, પણ કેવળ સુખનો આભાસ થાય છે મીરા પણ એ જ વાત કહે છે કે, "સસારનુ સુખ મૃગજળ જેવું છે એટલા માટે હુ સસારના સુખના ભ્રમમા ભટકવા ચાહતી નથી." જેમ રેલના બે પાટા ઉપર ચાલી શકાતુ નથી તેમ પરમાત્માની ભક્તિ કરવી અને સસારની મોજ માણવી એ બન્ને કામ એક સાથે બની શકતા નથી જ્યારે સસારની વસ્તુઓનુ મમત્વ છોડી દેવામા આવે છે ત્યારે જ પરમાત્માની ભક્તિ થઈ શકે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સ્વર્ગથી આ ભૂમિ કાંઈ ઊતરતી નથી તેમ જ નંદન વનથી મંડિકુક્ષ બાગ પણ ઊતરતો ન હતો તમારુ કલ્યાણ તો અહીં થઈ રહ્યુ છે છતા તમે સ્વર્ગની પ્રશંસા અને તેની ઇચ્છા કેમ કરો છો ?

અમેરિકન ડૉક્ટર થોર કે, જે એક આધ્યાત્મિક વિદ્વાન હતો, તે એક દિવસ પોતાના શિષ્યોની સાથે જગલમા ગયો ત્યા તેમના શિષ્યોએ તેમને પૂછ્યુ કે, સ્વર્ગની ભૂમિ સારી કે અહીંની ભૂમિ ? થોરે જવાબ આપ્યો કે, "જે ભૂમિ ઉપર તુ તારા બે પગ રાખી ઊભો રહ્યો છે અને જે ભૂમિ તારુ વજન ઉપાડી રહી છે તે ભૂમિને જો તુ સ્વર્ગની ભૂમિ કરતા ઊતરતી માનતો હો તો, આ ભૂમિ ઉપર પગ મૂકવાનો પણ તુ અધિકારી નથી" આ જ પ્રમાણે તમારુ કલ્યાણ આ ભૂમિદ્વારા થઈ શકે છે અને થઈ રહ્યુ છે તેમ છતા તમે સ્વર્ગના ગુણ જ ગાયા કરો તો તે તમારો વ્યામોહ જ છે.

સુદર્શન–ચરિત્ર—૮

હવે સુદર્શનની કથા હું કહું છુ અત્યાર સુધી તો મે બાગની વાત કહી છે તે બાગને કદાચિત શ્રેણિકે બનાવ્યો હશે પણ જગલને જુઓ અને વિચાર કરો તો માલુમ પડશે કે, અહીંના જગલની સરખામણી સ્વર્ગ પણ કરી શકે નહિ અહીંના જગલ કરતા

સ્વર્ગને કોઈ ઊંચુ માનતો હોય તો, એ તો એના જેવી વાત છે કે, કોઈ માણસ નાટક-સીનેમામા મોઢે પાવડર લગાવી પરી બનેલી સ્ત્રીને જોઈ ઘેર આવ્યો. ઘરમા તો સાધારણ કપડા પહેરેલી તેની ગરીબ સ્ત્રી હતી. આમ છતા ઘરની સ્ત્રી, સીનેમાની નટી કરતા સારી જ છે. તે નટી તો થોડા વખત માટે છે, મોહની કારણભૂત છે અને જીવનને માટે જજાલસ્વરૂપ છે, પણ ઘરની સ્ત્રી તો સ્વદારસંતોષ શીખડાવે છે તથા પોતે શીલનું પાલન કરી, અગ્નિને પણ શીતલ કરી શકે એવી શક્તિ પેદા કરી શકે છે ! આમ હોવા છતા જો કોઈ પોતાની સ્ત્રી કરતા નટીને સારી માને તો તે તેની અયોગ્યતા ગણાશે કે નહિ ? આ જ પ્રમાણે સારા—નરસાની પારખ કરવામા જે યોગ્ય નહીં હોય તે જ અહીંની ભૂમિને સ્વર્ગની ભૂમિ કરતા ઊતરતી માનશે સ્વર્ગ ગમે તેટલુ સારુ હોય પણ તે તમારે શા કામનું ? રાજાનો મહેલ ગમે તેટલો સારો અને સુદર હોય પણ તે તમને શા કામનો ! આમ છતા કોઈ મહેલની સુંદરતા જોઈ પોતાના ઝુપડાની નિંદા કરવા લાગે તો એમા મૂર્ખતા પોતાની જ ગણાય ! ચપાની તે ગૌચરભૂમિ હતી છતા તેનો પ્રતાપ કેવો હતો તે જુઓ —

જે જગલમા સુભગ ગાયો ચરાવવા લઈ ગયો હતો, તે જ જગલમા એક વૃક્ષ નીચે એક મહાત્મા ધ્યાન લગાવી બેઠા હતા જેમના દર્શન અને વદન ઇન્દ્ર પણ કરે છે તે મહાત્મા જગલમા જ બિરાજતા હતા. ભારતના જગલનો આવો પ્રતાપ હતો !

મહાત્માને જોઈ સુભગ ઘણો પ્રસન્ન થયો અને હાથ જોડી સામે ઉભો રહ્યો તે મુનિની તરફ એટલો બધો આકર્ષાયો કે, તે બધુ ભૂલી ગયો જેમ ચુબકથી લોઢુ આકર્ષાય છે તેમ તે આકર્ષાયો

પરમાત્માનું આકર્ષણ પણ ભક્તને માટે ચુબક જેવુ છે. પણ તે તમને ત્યારે જ આકર્ષી શકે કે જ્યારે તમે લોઢુ બનો લોઢુ પણ ત્યાસુધી જ હલકુ માનવામા આવે છે જ્યાસુધી તેનો પારસમણિ સાથે સ્પર્શ થયો હોતો નથી. પારસમણિનો સ્પર્શ થતા જ તે લોઢુ જ સોનું બની જાય છે આ જ વાતને તમે તમારા અને પરમાત્માના વિષે ઘટાવી શકો

સુભગને પ્રાકૃતિક શિક્ષા મળેલી હતી, તે વિકારી શિક્ષા શીખ્યો ન હતો એટલે તેનું મન સ્વચ્છ હોવાથી તેના ઉપર મહાત્માનો પ્રભાવ કેવો પડ્યો હશે એ જુઓ —

સુભગ, તે મહાત્માની આગળ એકાગ્ર મને ધ્યાનસ્થ ઉભો હતો યોગશાસ્ત્રનું કથન છે કે પોતાના મનનો પ્રભાવ બીજાના મન ઉપર પાડી શકાય છે અને પડે પણ છે

મેસ્મેરેઝિમ યોગની એક સામાન્ય ક્રિયા છે, છતા તે ક્રિયાદ્વારા જે માણસને પ્રભાવિત કરવામા આવે કે તે માણસ ઉપર ગમે તેટલો પ્રહાર કરવામા આવે તોપણ તેના શરીર ઉપર તેની કશી અસર થતી નથી જ્યારે મેસ્મેરેઝિમનો આવો પ્રભાવ પડી શકે છે, તો પછી તપઃસયમનો પ્રભાવ કેટલો બધો પડતો હશે ! મેસ્મેરેઝિમનો પ્રભાવ સ્ત્રી અને બાળક ઉપર વિશેષ પડે છે આ જ પ્રમાણે ભોળા સુભગ ઉપર મહાત્માનો પ્રભાવ બહુ પડયો અને તે તેમની સામે ઉભો રહેતા બધુ ભૂલી ગયો 'તેની ગાયો કયા ગઈ હશે ' સાજ પડી કે નહિ '' તેનું પણ તેને ભાન રહ્યુ નહિ

ગગન ગયે મુનિરાજ મંત્ર પઢ, બાલક ઘરકો આયા ।
શેઠ પુછતે મુનિ દર્શન કે, સભી હાલ સુનાયા ।। ધન૦ ।। ૮ ।।

ધ્યાન સમાપ્ત થતાં જ તે મહાત્મા, નવકાર મંત્ર બોલી આકાશમાં ઉડી ગયા. ભગવતી સૂત્રમાં જંઘાચરણ–વિદ્યાચરણનું વર્ણન મળે છે. મહાત્માને આકાશમાં ઉડતા જોઇ, સુભગ "મહાત્મા" એમ કહેવા લાગ્યો, પણ તે નિસ્પૃહ મહાત્મા એમ કયાં રોકાય એવા હતા ! જે પ્રમાણે સૂર્ય અસ્ત થતા કમલ પણ બંધ થયા વિના રહેતા નથી તે પ્રમાણે સમય પૂરો થતાં મહાત્મા રોકાઈ શકે એમ કયાં હતા ! તેઓ તો ચાલ્યા ગયા; પણ સુભગ વિચારવા લાગ્યો કે, તેઓ જે '**नमो अरिहंताणं**' એવો મંત્ર બોલ્યા હતા તે સારો હતો. તે બાળકને આખો મંત્ર તો યાદ રહ્યો નહિ પણ "**नमो अरिहंताणं**" એ એક પદ યાદ રહ્યું હતું. તે વિચારવા લાગ્યો કે, જે મંત્રના પ્રભાવથી મહાત્મા ઉડી આકાશમા ચાલ્યા ગયા તે મંત્રમાં અવશ્ય કોઈ મોટી શક્તિ રહેલી હશે.

આમ વિચારતાં તેણે સાંજ પડી જવાથી ગાયોને લઈ ઘેર જવા ધાર્યું. તે ગાયોને શોધવા લાગ્યો, પણ દરરોજની ટેવાએલી ગાયો સાંજ પડતાં જ ઘેર ચાલી ગઈ હતી. ગાયો તો આવી ગઈ પણ સુભગને આવેલો ન જોઈ, શેઠ ચિંતા કરવા લાગ્યા. શું થયું હશે ! કોઈ ચોર તો સુભગને ઉપાડી લઈ ગયો નહિ હોય ને ! વગેરે અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કરી શેઠ ચિંતા કરવા લાગ્યા અને આકુળદૃષ્ટિએ સુભગની પ્રતિક્ષા કરવા લાગ્યા.

જે માણુસ કેવળ પોતાનો જ સ્વાર્થ જુએ છે, તે માણુસ પોતાના સ્વાર્થનો જ નાશ કરે છે અને આથી વિપરીત જે બીજા ઉપર ઉપકાર કરે છે તે પોતાના ઉપર જ ઉપકાર કરે છે. આ જ પ્રમાણે શેઠ પોતાના ખોવાએલા પુત્રની માફક સુભગની ચિંતા કરતા પ્રતીક્ષા કરતા હતા, એટલામા જ સુભગને ઘર તરફ આવતો જોઈ, શેઠ દોડી જઈ તેને પોતાની છાતી સરસો ચાંપ્યો અને પછી પૂછવા લાગ્યા કે, "આજે આટલુ બધું મોડું કેમ થયું ?"

સુભગ મોડું થઈ જવાથી ગભરાએલો હતો, પણ શેઠને જોવાથી તેનો ગભરાટ ઓછો થયો અને મોડા થવાનું કારણ જણાવતાં તેણે કહ્યું કે, આજે મોડું થવાનું બીજું તો કશું કારણ નથી, પણ આજે જંગલમા મને બહુ જ આનંદ આવવાથી રોકાઈ ગયો એટલે મોડું થઇ ગયું.

શેઠે કહ્યું કે, જંગલમા એવો શું આનંદ મળ્યો ?

સુભગે જવાબ આપ્યો કે, આજે જંગલમા મને એક મહાત્માના દર્શન થયા. તે મહાત્માનું હું શું વર્ણન કરું ! વર્ણન કરવાની મારામા તો શક્તિ જ નથી ! મને એ મહાત્મા જેમ વાછરડાને ગાય પ્રિય લાગે છે એવા પ્રિય લાગ્યા. તેમને જોઈને હું મને પોતાને જ ભૂલી ગયો ! અને તેમના મુખ ઉપર જે શાન્તિ ટપકતી હતી તે ઉપર જ હું એવો મુગ્ધ બની ગયો કે સાંજ પડી છે કે નહિ તેની પણ મને ખબર ન રહી !

આ સાંભળી શેઠે કહ્યું કે, ધન્ય છે, કે તને મહાત્માના દર્શન થયા. જો તે મહાત્મા હજી ત્યા હોય તો હું પણ તેમના દર્શન કરી આવું !

સુભગે કહ્યું કે, મહાત્મા હવે ત્યાં ક્યાં છે! તેઓ તો 'अरिहन्त-अरिहन्त' એવો મંત્ર ભણી આકાશમાં ઉડી ગયા. તેઓ ત્યાં હતા ત્યાંસુધી તો મને કોઈ વાતનું ધ્યાન જ ન રહ્યું. જ્યારે તેઓ ઉડી ચાલ્યા ગયા ત્યારે જ તમારું અને ગાયોનું ધ્યાન આવ્યું.

સુભગની વાત સાંભળી શેઠ તેની પ્રશંસા કરી ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. કોઈ સારું કામ પોતાથી થઈ ન શકે તો સત્કાર્ય કરનારની પ્રશંસા કરવી અને તેમને ધન્યવાદ આપવો જોઈએ.

સુબાહુકુમાર પૌષધમાં બેઠા હતા છતાં તેમણે કહ્યું હતું કે, "તે લોકોને ધન્ય છે કે, જેઓ ભગવાનની વાણી સાંભળે છે, તે લોકોને પણ ધન્ય છે કે જેઓ સાધુ બને છે, તે લોકોને પણ ધન્ય છે કે, જેઓ સંયમ પાળે છે, તે લોકો પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે કે, જેઓ વ્રત ધારણ કરી શ્રાવક બને છે અને તે ભૂમિને પણ ધન્ય છે કે જે ભૂમિ ઉપર ભગવાન વિચરે છે."

આ જ પ્રમાણે તમારાથી કોઈ સત્કાર્ય થઈ ન શકે તો જે સત્કાર્ય કરતા હોય તેમની પ્રશંસા કરો, તેમને ઉત્સાહિત કરો, તેમને ધન્યવાદ આપો અને તેમના ગુણગાન કરો; આમ કરો તો પણ કલ્યાણ છે.

સુભગ પણ સુદર્શનનો જીવ છે. તેને ધન્યવાદ આપવો કે શીલવ્રતને ધન્યવાદ આપવો એ, પોતાના આત્માને જ ધન્યવાદ આપવા બરાબર છે.

આ પ્રમાણે શેઠે પણ સુભગને ધન્યવાદ આપ્યો. હવે આગળ શું થાય છે તે યથા-અવસરે કહેવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ અષાડ વદ ૧૪ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

આજ મ્હારા સંભવ જિનકે, હિતચિતસું ગુણ ગાસ્યાં, ।
મધુર મધુર સ્વર રાગ અલાપી, ગહરે સાદ ગુંજાસ્યાં રાજ, ॥ આજ૦ ૧ ॥

શ્રી સંભવનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે કેવી ભાવના રાખવી જોઈએ એ વિષે હું વારંવાર કહું છું અને તમે લોકો સાંભળો છો; પણ જે હૃદયપૂર્વક પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે તે જ પોતાની ભાવના પ્રાર્થનામાં ઉતારી શકે છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કેવા ભાવો સામે રાખીને કરવી જોઈએ, એ વિષે આ જ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે કેઃ—

તન ધન પ્રાણ સમર્પી પ્રભુને, ઈન પર બેગ રિઝાસ્યાં, રાજ.

અર્થાત્–પ્રાર્થના કાંઈ લેવા માટે નહિ પણ દેવા માટે જ કરવી જોઈએ. પરમાત્મા પાસે "મને આ આપો, મને તે આપો" એવી માંગણી કરવી અને એ ભાવનાએ પ્રાર્થના કરવી એ તો સ્વાર્થી પ્રાર્થના છે, આવી સ્વાર્થી પ્રાર્થના ન કરતાં એવી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે "હે! પ્રભો ! તન, મન અને ધન એ તારે ચરણે સમર્પણ કરવાની મારામાં યોગ્યતા આવે એ માટે તારી પ્રાર્થના કરું છું. મને એવી શક્તિ પ્રદાન કરો કે, જેથી હું મારી શારીરિક, માનસિક, કૌટુમ્બિક કે બીજી મારી બધી શક્તિઓ તારી સેવામાં સમર્પણ કરી શકું."

'લેવામાં' સુખ માનનારા લોકો તો સંસારમાં ઘણાય હશે, પણ એવા પણ લોકો છે કે જેઓ 'દેવામાં' પણ સુખ માને છે. અને એવા પણ ઉદારચિત્ત લોકો હોય છે કે, જેઓ પોતે ભૂખ્યા રહે છે પણ બીજાને ભોજન આપે છે; એટલું જ નહિ પણ બીજાની રક્ષા માટે પોતાના પ્રિય પ્રાણોને પણ સમર્પી દે છે.

મેઘરથ રાજાએ કબુતરની રક્ષા માટે પોતાનું શરીરસુદ્ધાં આપી દીધું હતું. મુહમ્મદ સાહેબને માટે પણ એમ કહેવામા આવે છે કે, તેઓ એક ફાખતા માટે પોતાના ગાલનું માસ પણ દેવા તૈયાર થઈ ગયા હતા. આ જ પ્રમાણે મહાભારતમાં શિબી રાજા અને રાજા રન્તિદેવની પણ કથા આવેલ છે. રાજા રન્તિદેવ ચાલીશ દિવસના ભૂખ્યા હતા છતાં જ્યારે તેમની આગળ ખાવાનું આવ્યું ત્યારે એક ચાંડાલ "હું ભૂખ્યો મરી રહ્યો છું, કોઈ ખાવાનું આપો" એમ રાડો પાડતો ત્યા આવી પહોચ્યો. રન્તિદેવે પોતાનું ભોજન તે ચાંડાલને આપી દીધું. આવા દાની લોકો પણ થયા છે અને એવા દાની લોકો જ પ્રાર્થનાનો આનંદ લઈ શકે છે. આ પ્રમાણે જે કાંઈ લેવા માટે નહિ પણ દેવા માટે પ્રાર્થના કરે છે, અને "હે! પ્રભો! હું મારી બધી શક્તિ તમારા ચરણે સમર્પી શકું એવી મને શક્તિ આપ" એવી ભાવના ભાવે છે તે ધીમે ધીમે પોતાનું અભિમાન નષ્ટ કરે છે અને પછી પોતે જ મહાપુરુષ બની જાય છે.

હવે હું શાસ્ત્ર વિષે વિચાર કરું છું. શાસ્ત્રના વિચારની સાથે વ્યાવહારિક વિચાર પણ થઈ જાય છે; કારણ કે ઉદ્દેશ તો આત્મામા જાગૃતિ લાવવાનો છે, એટલા માટે જે પ્રકારનો ઉપદેશ આપવાની જરૂર જણાય છે તેવો ઉપદેશ આપવામા આવે છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૯

રાજગૃહી નગરના મંડિકુક્ષ બાગનું વર્ણન કરતા બે દિવસો લાગ્યા છે અને કદાચ આજનો દિવસ પણ તેમા જ લાગી જાય. બાગનું વર્ણન કરી આગળ કહેવામા આવ્યું છે કે, ફૂલોની સુગંધથી સુવાસિત થએલા એ બાગમા મહાત્મા અનાથી બીરાજ્યા હતા, કે જેમની સાથે શ્રેણિક રાજાનો ભેટો થયો હતો. આ કથનમા ઘણું રહસ્ય રહેલું છે, જેને કોઈ પૂર્ણ પુરુષ જ સંપૂર્ણ રીતે સમજાવી શકે, હું તો અપૂર્ણ છુ, એટલે મારું કથન તો અપૂર્ણ જ હશે, તેમ છતાં તે વિષે થોડું કહું છું.

ફૂલ અને મનુષ્યનો કેવો નિકટ સંબંધ છે એ વિષે વિચાર કરવનો છે. હું પોતે તો વૈજ્ઞાનિક નથી પણ મેં ફૂલના વિષે વૈજ્ઞાનિકોના જે વિચારો સાંભળ્યા છે એ વિચારોને

શાસ્ત્રની વાતમાં ઉતારી ફરી કહું છું. મેં જે કાંઈ સાંભળ્યું છે તેની વિરુદ્ધ જો કોઈ વાત હોય તે મને કોઈ બતાવશે તો હું માનવા તૈયાર છું.

ફૂલોમા અનેક રંગો હોય છે. વૈજ્ઞાનિકોનું કથન છે કે આ રંગોની વિભિન્નતા સૂર્યના કિરણોની સાથે સંબંધ ધરાવે છે! સૂર્યના કિરણોને લીધે જ ફૂલોમા જુદા જુદા રંગો આવે છે. આ ઉપરથી એવો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, સૂર્યના કિરણો તો બધાં ફૂલો ઉપર સમાન રૂપે પડે છે તો પછી ફૂલોના રંગોમા વિભિન્નતા હોવાનું શું કારણ છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વૈજ્ઞાનિકો એવો આપે છે કે કિરણોને ગ્રહણ કરવામા વિભિન્નતા હોવાને કારણે ફૂલોના રંગમાં પણ વિભિન્નતા જોવામાં આવે છે. અર્થાત્ જે ફૂલ સૂર્યના કિરણો પોતાનામાં લઈને પોતાનો વધારેમા વધારે ત્યાગ કરે છે તે ફૂલનો રંગ બિલકુલ સફેદ થાય છે, જે થોડો ત્યાગ કરે છે તેનો આછો ગુલાબી રંગ થાય છે, જે એનાથી પણ ઓછો ત્યાગ કરે છે તેનો રંગ પીળો થાય છે, જે એનાથી પણ ઓછો ત્યાગ કરે છે તેનો રંગ લાલ થાય છે; જે કિરણો વધારે લે છે પણ પોતાનો ત્યાગ ઓછો કરે છે તેનો રંગ લીલો થાય છે અને જે ફુલ સૂર્યના બધાં કિરણોને પોતાનામા હજમ કરી જાય છે અને ત્યાગ બીલકુલ કરતુ નથી તેનો રંગ બીલકુલ કાળો થાય છે.

કાળો રંગ કિરણોને હજમ કરી જાય છે એ વાત પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી પણ સ્પષ્ટ જણાય છે. ફોટોના કેમેરા ઉપર કાળું કપડું રાખવામા આવે છે. બીજા રંગનું કપડું રાખવામા આવે તો સૂર્યના થોડાઘણા કિરણો અંદર પેસી જાય છે અને ફોટાને નુકશાન પહોચે છે પણ કાળો રંગ સૂર્યના કિરણોને અંદર પેસવા દેતો નથી. તે બધા કિરણોને હજમ કરી જાય છે એટલે ફોટો બગડતો નથી. આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ઉપરથી પણ કાળું ફુલ પણ કિરણોને હજમ કરી જાય છે એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે.

મંડિકુક્ષ બાગમા અનેક પ્રકારના ફૂલો હતા એમ કહેવામા આવ્યુ છે. આ કથનનો આશય એ છે કે, ફૂલોમા કિરણોને ગ્રહણ કરવાની અને છોડવાની તારતમ્યતા બતાવવામા આવી છે. જૈન શાસ્ત્રના કોઈ અભ્યાસીને સમજાવવામાં આવે તો એમા કેવી કેવી સામગ્રી રહેલી છે એ જાણવામા આવે. આજે લોકો પોપટ–પંડિત તો બની જાય છે અને પછી જૈનશાસ્ત્રોમા કાંઈ નથી એમ કહેવા લાગે છે; પણ વાસ્તવમા તેઓએ જૈન-શાસ્ત્રના ઊંડા ઊતરી સમજવાનો પ્રયત્ન ક્યારે કર્યો? કેવળ પોથી ભણી જવાથી જ કાંઈ જ્ઞાન મળી જતું નથી, પણ કોઈ ગુરુ પાસે સમજવાથી જ શાસ્ત્રાર્થ સમજી શકાય છે. ગુરુની કૃપા વિના વસ્તુ પૂરી રીતે સમજી શકાતી નથી. એક કવિએ એ વિષે કહ્યું છે કે:—

"પઢકે ન બૈઠે પાસ અક્ષર વાંચ સકે,
બિના હી પઢે કહો કૈસે આવે ફારસી;
જાહરી કે મિલે બિન હાથ નંગ લિયે,
ફિરો બિના જૌહરી વાકી સંશય ન ટારસી;
સુન્દર કહત સુખ રંચ હૂ ન દેખ્યો જાય,
ગુરુ બિન જ્ઞાન જૈસે અન્ધેરે તમે આરસી."

અર્થાત્–પુસ્તકમા અક્ષરો તો બધાય છે પણ ઉસ્તાદ વિના કાગ્ગી આવડી શકે ? હાથમા નંગ છે પણ ઝવેરીની સહાયતા વિના તે નંગની કીંમત કણ આકી આપે ! બુટી તો અનેક પ્રકારની હોય છે પણ એનો ઉપયોગ જાણ્યા વિના તે બૂટી પણ શા કામની ? દવા હોય પણ દવાનો ઉપયોગ કેમ કરવો તે બતાવનાર ડૉક્ટર ન હોય તો તે દવા શા કામની ! આ જ પ્રમાણે પુસ્તક હોવા છતા તેનું જ્ઞાન ગુરુ પાસેથી મેળવવુ જોઈએ ! ગુરુ વિના જ્ઞાન મેળવવુ એ અધારામા આરસી લઈ મોઢુ જોવા જેવુ છે

આજે યોગ્ય ગુરુની સહાયતા લીધા વિના પુસ્તકદ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા ચાહો છો એ જ ખરાબી છે જો કોઈ યોગ્ય ગુરુની સહાયતાથી જૈનશાસ્ત્રોને સમજવામા આવે તો તેમા છૂપા રહેલા રહસ્યો પણ માલુમ થાય તમે પ્રત્યેક વાતને ગુરુ પાસેથી સમજી વિશ્વાસ કરો તો ભ્રમમા ન પડો અને આત્માનુ કલ્યાણ પણ કરી શકો

શાસ્ત્રોમા લેશ્યા વિષે અનેક સ્થાને ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે લેશ્યા દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારની હોય છે પહેલા તો લેશ્યા એટલે શુ એ જોવુ જોઈએ **લેશ્યતિ ઇતિ લેશ્યા** અર્થાત જે કાગળને જેમ ગુદ ચીપકાવે છે તેમ આત્મા અને કર્મને જે પરસ્પર ચીપકાવે તેને શાસ્ત્રકારો લેશ્યા કહે છે કોઈ આચાર્યનો એવો પણ મત છે કે, **योगप्रवृत्ति लेश्या** અર્થાત મન, વચન અને કાયાના યોગની પ્રવૃત્તિ એ લેશ્યા છે. કોઈ એમ પણ કહે છે કે, **कृष्णादिद्रव्यसाचिव्याद् आत्मनो परिणामविशेष लेश्या**–અર્થાત્ કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના સંયોગથી આત્માનુ જે પરિણામ વિશેષ હોય છે તે ‘ લેશ્યા ’ કહેવાય છે

શુક્લ, પીત, તેજો, કાપોત, નીલ અને કૃષ્ણ, આ ૭ પ્રકારની લેશ્યાઓ છે શુક્લનો રગ સફેદ હોય છે, પીતનો રગ પીળો હોય છે, તેજોનો રંગ લાલ હોય છે, કાપોતનો રગ કબુતરના રગ જેવો હોય છે, નીલનો રગ લીલો અને કૃષ્ણનો રગ કાળો હોય છે.

હવે આપણે ફુલ અને લેશ્યા વચ્ચે શુ સામ્ય છે તે જોવાનુ છે આ આત્મા બીજા કોઇની પાસેથી નહિ તો પ્રકૃતિ પાસેથી તો કાઈને કાઈ ગ્રહણ કરે છે હવા, પાણી આદિ પ્રાકૃતિક સહાયતા લીધા વિના તો જીવન જ ટકી શકતુ નથી, એટલા માટે પ્રકૃતિની સહાયતા લેવી પડે છે જે પ્રમાણે ફુલ સૂર્યના કિરણો લે છે તે જ પ્રમાણે આ આત્મા પણ કોઇને કોઈની સહાયતા લે છે જે આત્મા જેટલી સહાયતા લે છે તેથી પણ વિશેષ ત્યાગ કરે છે તે શુક્લ લેશ્યાવાળો છે પછી ત્યાગમા ઊણપ આવતી જાય છે તેમ લેશ્યા પણ બદલાતી જાય છે અતમા જે કેવળ બીજાની સહાયતા જ લેવાનું જાણે છે, દેવાનું જાણતો જ નથી તે કૃષ્ણ લેશ્યાવાળો છે

વર્ણની સાથે જ લેશ્યાના વર્ણ, ગધ, રસનો પણ સબધ છે એવુ શાસ્ત્રમા વર્ણન મળે છે હવે કોઈ કહે, કે કૃષ્ણ લેશ્યાવાળાના ભાવ ખરાબ હોય છે એટલે તેની ગધ પણ ખરાબ હોવી જોઈએ પણ જો તેનો નિર્ણય પોતાના નાકદ્વારા સુઘીને કરવા ચાહે તો એ તેની ભૂલ છે પ્રત્યેક વાત તેના સાધનોદ્વારા જ જાણી શકાય છે જેમકે, કહેવામા આવે છે કે મનનો પણ ફોટો ઊતરે છે હવે કોઇ સાધારણ કેમેરાદ્વારા મનનો ફોટો લેવા ચાહે તો કેવી રીતે ફોટો ઊતરી શકે ? મનનો ફોટો લેવા માટે કેમેરો પણ કોઇ વિશેષ

પ્રકારનો હોવો જોઈએ ! આ જ પ્રમાણે લેશ્યાના વર્ણ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ વગેરેને જાણવા માટે ઉપયુકત સાધનો જોઇએ. આ તો દ્રવ્ય લેશ્યાની વાત થઈ. દ્રવ્ય લેશ્યા અને ભાવ લેશ્યા પરસ્પર સંબંધિત છે એટલા માટે દ્રવ્ય લેશ્યાની માફક ભાવ લેશ્યા પણ સમજવી જોઈએ.

જે પ્રમાણે ફુલોનો સુધાર કરી શકાય છે, તે જ પ્રમાણે લેશ્યાનો પણ સુધાર કરી શકાય છે. ગુલાબ સફેદ પણ હોય છે અને કાળું પણ હોય છે. જે કાળું ગુલાબ છે તેનો પણ સુધાર થઇ શકે છે, તે જ પ્રમાણે અશુભ લેશ્યાનો પણ સુધાર કરી શકાય છે. માટે તમે પણ લેશ્યાને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરો !

તમે પૂછશો કે, લેશ્યાનો સુધાર કેવી રીતે થઈ શકે અને સુધાર કરવાથી શો લાભ થાય ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આજકાલને માટે સાધુઓ સફેદ વસ્ત્ર પહેરે એવું ભગવાન મહાવીરે વિધાન કર્યું છે. છતા કોઈ રંગીન વસ્ત્ર પહેરે તો તેમા તમે વાંધો માનશો કે નહિ ? રંગમા ભાવનો પણ સંબંધ છે, અને તેથી રંગીન વસ્ત્રોના પરિધાનથી ભાવોમા પણ પરિવર્તન થઈ જાય છે. સફેદ રંગ સ્વાભાવિક છે એટલા માટે ભગવાને સફેદ વસ્ત્ર પહેરવાનું વિધાન કર્યું છે સ્વાભાવિક રંગમા ભાવોની પણ સ્વાભાવિકતા રહેશે. ભાવોમા અસ્વાભાવિકતા આવી ન જાય એટલા માટે ભગવાને સાધુઓ કઈ કઈ ચીજો ન ખાય એ ખાન-પાનાદિનો વિધિ પણ બતાવ્યો છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, જેમા જીવો છે, જેવાં કે વનસ્પતિ વગેરે તેને છોડી કોઈ પણ ચીજ ખાવામા આવે તો શું વાંધો છે ? આનો ઉત્તર એ છે કે, ખાવાની કેટલીક ચીજો તો રજોગુણી હોય છે, કેટલીક તમોગુણી હોય છે, તો કેટલીક સતોગુણી હોય છે. ખાનપાનમા કેવળ જીવનો જ વિચાર કરવામા આવ્યો નથી, પણ તેની સાથે જ પ્રકૃતિનો પણ વિચાર કરવામા આવ્યો છે. ગીતામા પણ કહ્યુ છે કે, જે જેવુ ભોજન કરે છે, તેની પ્રકૃતિ પણ તેવી જ બને છે. કૃષ્ણની મૂર્તિની આગળ દારૂ, માસ, કાંદા કે લસણનો ભોગ કેમ ચડાવવામા આવતો નથી ! આ ચીજો તમોગુણને પેદા કરનારી છે એટલા માટે તેનો નિષેધ છે. કાંદા વગેરે તમોગુણી ચીજો ખાવાનો મહાત્માઓ નિષેધ કરે છે. તેઓ કેવળ જીવની જ દષ્ટિએ નહિ પણ પ્રકૃતિની દષ્ટિએ પણ તેનો નિષેધ કરે છે. જીવના વિચારની સાથે જ પ્રકૃતિનો પણ વિચાર કરવામા આવ્યો છે. શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, સાધુઓએ તમોગુણી ચીજો ખાવામાં બહુ જ વિવેક અને વિચાર રાખવો જોઈએ. શાસ્ત્રમાં વિકાર કરનારી ચીજોને 'વિગય' કે 'વિકૃતિ' ગણવામા આવી છે.

અને જે સાધુ, આચાર્ય કે ઉપાધ્યાયને ગોચરી બતાવ્યા વિના 'વિગય' ખાય છે તે દંડનો ભાગી બને છે દૂધ, ઘી, દહીં વગેરે વિષયમા જીવનો વિચાર કરવામાં નથી આવ્યો, પણ આ ચીજો કોને કેવી રીતે વિકૃતિ કરે છે તેનો વિચાર કરવામા આવ્યો છે. એટલા માટે ખાવામા પણ વિચાર અને વિવેક રાખવાની જરૂર છે, અને ખાન-પાન ઉપર નિયંત્રણ કરી પોતાની પ્રકૃતિને સતોગુણી બનાવવી જોઈએ. આમ કરવાથી લેશ્યામા પણ સુધાર થશે.

આજના કેટલાક લોકો શરાબને લાલ શરબતનું નામ આપી, એને પીવામા શો વાંધો છે એમ વિચારે છે, પણ વાસ્તવમા આવી ચીજો કેટલી બધી હાનિકારક છે એનો પણ વિચાર સાથે કરવો જોઇએ. કુરાન અને હદીસોમા કહ્યુ છે કે, જે વસ્તુ બુદ્ધિમા

વિકૃતિ લાવે છે તે વસ્તુ ખાવી-પીવી ન જોઈએ. તે ચીજો હરામ છે. આ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક વસ્તુ વિષે વિધિ-નિષેધ પ્રાયઃ બધા શાસ્ત્રોમા મળશે; એ વાત જુદી છે કે, કોઇ ઠેકાણે દેશ-કાળને જોઈ, કોઈ વસ્તુનો એકદમ નિષેધ કરવાનું ન પણ કહ્યું હોય, પણ એનો અર્થ એ નથી કે, તે ચીજોની છૂટ છે. આમ માની લેવું એ ભૂલ છે. મેં કુરાનમાં જોયું છે કે, "અલ્લાએ જમીન અને આસમાનને બનાવી ઈન્સાનને માટે ફળ-વૃક્ષ વગેરે બનાવ્યા" આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, ઈન્સાનને માટે ફળ, ધાન્યાદિ બનાવવામા આવેલ છે. મનુષ્યો માટે ફળ-ધાન્યાદિ ખાવાની ચીજો છે, પણ મનુષ્ય મનુષ્યને કે પશુને ખાઇ જાય એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી. આ પ્રમાણે અલી સાહેબે તો જીવતું માંસ ખાવાનો નિષેધ કર્યો છે અને કહ્યું છે કે, 'પોતાના પેટમાં કોઈની કબર બનાવો નહિ.'

કહેવાનો આશય એ છે કે, જુદા જુદા ખાન-પાન તથા પહેરવેશમા પણ અંતર પડે છે માટે એમા પણ વિવેક અને વિચાર રાખવો જોઈએ. આજની સ્ત્રીઓમા લેડી-ફેશન ચાલી છે અને કેટલાક લોકો એ ફેશન અપનાવવામા શું વાંધો છે? એમ કહે છે; પણ આમ કહેનારાઓ એ વિચારતા નથી કે એ ખાનપાન તથા પહેરવેશનુ પરિણામ કેવું આવે છે! તેનાથી સંસ્કૃતિ, સ્વભાવ અને પ્રકૃતિ ઉપર કેવી અસર પડશે? તમે લોકો સામાયિકમાં વસ્ત્રો ઉતારીને શા માટે બેસો છો? એટલા માટે કે વસ્ત્રો ઉતારવાથી ભાવમા પણ પરિવર્તન થાય છે. મુસલમાન લોકો નમાજ વખતે સાદા કપડા પહેરે છે, એનું કારણ એ છે કે તેથી અહંકાર દૂર થાય છે. કપડાથી પણ અહંકાર પેદા થાય છે ખાદી અને વિલાયતી વસ્ત્રમા અહંકારની દૃષ્ટિ છે કે નહિ? દારુ અને દૂધ પીનારની બુદ્ધિમા અંતર હોય છે કે નહિ? આ વાતને જે જાણે છે તે જ સમજી શકે છે પણ જેમની આદત પડી ગઈ હોય છે તેમને કોઈ ચીજ ખરાબ હોય તો પણ સારી જ લાગે છે. મેં ગાધીજીનું 'આરોગ્ય વિચાર' નામનું પુસ્તક જોયું છે. તેમા લખ્યું છે કે, 'કોઈ એક દેશના લોકો વિષ્ટા પણ ખાઇ જાય છે' તે લોકો વિષ્ટા ખાય છે, એટલા માટે વિષ્ટા એ ખાવાની ચીજ છે એમ કહી શકાય નહિ'' જેપુરના ભંગીઓ વિષ્ટાને સડાવી તેમાના કીડાઓનું રાયતું બનાવી ઘણા શોખપૂર્વક ખાય છે. તેઓ ખાય છે એટલે શું વિષ્ટાના કીડાઓ એ ખાવાની ચીજ છે? પનવેલમા મેં જોયું કે, માછલીઓની દુર્ગંધ ચારે બાજુ ફેલાએલી હતી એક ભાઈએ મને કહ્યુ કે, આ માછલીઓને ખાનારા લોકો બહુ આનંદપૂર્વક ખાય છે. એટલા માટે કોઈ માણસ પોતાની આદતને કારણે ખરાબ ચીજને પણ સારી માનવા લાગે તો એ વાત જુદી છે પણ એથી કાંઈ ખરાબ ચીજ છે તે કાંઈ સારી થઈ શકે નહિ; એટલા માટે તમે ખાન-પાન અને પહેરવેશ ઉપર ઊંડો વિચાર કરો અને જે હાનિકારક ચીજો હોય તેનો ત્યાગ કરો અને સાત્ત્વિક વસ્તુને ગ્રહણ કરો તો લેશ્યામા પણ સુધાર થશે.

રાજા શ્રેણિકે અનેક માળીઓને રાખી તે બાગનો સુધાર કરાવ્યો હશે, પણ તેના પોતાના આત્માનો સુધાર તો તે મહાત્માએ જ કર્યો. એ મહાત્માનું તમે પણ શરણ લો તો તમારો પણ સુધાર થશે. શાસ્ત્રમા લેશ્યા વિષે ખૂબ ઝીણવટપૂર્વક વિચાર કરવામાં

આવ્યો છે. ભલે પોતાની પાસે ધન-સંપત્તિ વગેરે બધું હોય પણ લેશ્યા ખરાબ હોય તો આ લોકમાં અને પરલોકમાં ખરાબી છે પણ પોતે જો ગરીબ હોય પણ તેની લેશ્યા સારી હોય તો તેને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

देवा वि तं नमस्सन्ति जस्स धम्मे सया मणो ।— દશવૈકાલિક સૂત્ર.

અર્થાત્—જેમનું મન ધર્મમાં ચોટેલું છે, તેમને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે.

આ પ્રમાણે આ આત્મામાં દેવોને પણ જીતવાની શક્તિ છે એટલા માટે તમે તમારા આત્માના પરિણામ-લેશ્યા-ને સુધારો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૯

હવે સુદર્શનની કથાદ્વારા ભાવોની શુદ્ધિ કરી, કેવી રીતે કલ્યાણ સાધી શકાય છે તે બતાવું છું:—

પ્રમુદિત ભાવે શેઠ કહે ધન, મુનિ દર્શન તે પાયા ।
અપૂર્ણ મંત્રકો પૂર્ણ કરકે, શુદ્ધ ભાવ સિખલાયા ॥ ધન૦ ॥ ૯ ॥

મુનિ મહાત્માએ સુભગને કોઈ પ્રકારનો પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ આપ્યો ન હતો, પણ તેમના તપસ્તેજનો પ્રભાવ તે સુભગ બાળક ઉપર પડ્યો હતો. સુભગ હર્ષિત થતો ઘેર આવ્યો અને શેઠને બધી વાત કહી. શેઠે તે વૃત્તાન્ત સાંભળી સંતોષ વ્યક્ત કર્યો અને "તું બહુ પુણ્યશાળી છે કે તને મહાત્માના દર્શન થયા" એમ કહી ધન્યવાદ આપ્યો. સુભગે જ્યારે કહ્યું કે, એ મહાત્મા કાંઈ મંત્ર ભણી આકાશમાં ઉડી ગયા ત્યારે શેઠે કહ્યું કે, "તારા કહેવા ઉપરથી તો શાસ્ત્રમાં જે જંઘાચરણ અને વિદ્યાચરણ મુનિ કહેવામાં આવ્યા છે તેમાંના તે મહાત્મા હશે! જે ચીજ ઘરમાં મળતી નથી તે વનમાં મળે છે એ કહેવત આજે સાચી પડી. જો હું, કૃષ્ણ પણ ગાયને ચરાવતા હતા એ વાતનું મહત્ત્વ ભૂલ્યો ન હોત અને તારી સાથે ગાયો ચરાવવા આવ્યો હોત તો મને પણ તે મહાત્માના દર્શન થાત !"

આજના લોકો ગૌરક્ષાનું કામ ભૂલી રહ્યા છે એટલું જ નહિ પણ ઊલટા ગૌરક્ષાના કામમાં બાધા ઊભી કરે છે. હમણા સાંભળ્યું છે કે, કોઇ માણસે ગૌરક્ષા માટે પોતાની ભૂમિ દાનમા આપી દીધી હતી. પણ તે માણસ જ્યારે મરી ગયો ત્યારે તેના વારસદારો કહેવા લાગ્યા કે, ગૌરક્ષાનું કામ તો મરનારની સાથે ગયું, આ તો અમારી જમીન છે. આખરે દાવો મંડાયો અને વકીલો એને માટે લડી રહ્યા છે. આ વાત વિચારવા જેવી છે કે, ભલે તે જમીન તેની જ હોય પણ જ્યારે તે જમીનનો ગૌરક્ષાના કામમા સદુપયોગ થઈ રહ્યો છે તો પછી તે જમીનનું મમત્વ છોડી દેવામા શો વાધો છે ! લોકો ગૌરક્ષાની વાતો મોઢેથી તો કરે છે, પણ કેવળ મોઢેથી વાતો કરવાથી કાંઈ ગૌરક્ષાનું કામ થઈ શકતું નથીને ? તેને માટે થોડો ત્યાગ પણ કરવો પડે છે. જો તમે બધા ગૌરક્ષા કરવાનો વિચાર કરી લો તો એક પણ ગાય કપાઇ ન શકે. સાંભળ્યું છે કે મોટા મિયાંએ હમણાં જાહેર કર્યું છે કે, 'ગાયોને બચાવવી એ હિંદુ કે મુસલમાન બધાનું કામ છે.' વાસ્તવમાં આ વિષે વિચાર કરવામાં આવે તો ગાય હિંદુઓને મીઠું અને મુસલમાનોને કડવું દુધ આપતી નથી,

તે તો જેવું દુધ હિંદુઓને આપે છે તેવુ જ દુધ મુસલમાનોને આપે છે. આ દૃષ્ટિએ ગાય જે પોષણ આપે છે તેની રક્ષા કરવી એ હિન્દુ કે મુસલમાન બધાનું કર્ત્તવ્ય છે. જો હિન્દુ અને મુસલમાન બન્ને ગાયોનુ રક્ષણ કરવા તૈયાર થઈ જાય તો ગાય કેમ કપાય ? આજના ઘણા લોકો પોતાના મકાનની કે માલ મિલ્કતની તો ચિન્તા કરે છે પણ ગાયના રક્ષણની કોઈ ચિન્તા કરતું નથી ! તેઓ તો એમ જ વિચારે છે કે, અમારી પાસે પૈસા હશે તો દુધ મળશે જ તો પછી અમે ચિન્તા શા માટે કરીએ !

જિનદાસ શેઠ સુભગને કહેવા લાગ્યા કે "હું અભાગી છુ કે મને મહાત્માના દર્શન ન થયા. તુ ખરેખર સદ્‌ભાગી છો કે, તને મહાત્માના દર્શન થયા !" આ પ્રમાણે સાભળી સુભગ વધારે આનદિત થયો અને વિચારવા લાગ્યો, કે હું પોતે જ પોતાને ધન્ય માનતો હતો પણ પિતાએ પણ મને ધન્યવાદ આપ્યા !

પાપના કામને ઉત્તેજન આપવાથી તો પાપ થાય છે પણ ધર્મના કામને ઉત્તેજન આપવાથી ધર્મ થાય છે આજના યુવકો તો પૂર્વાપર વિચાર કર્યા વિના ધર્મને અનુપયોગી કહેવા તત્પર થઈ જાય છે, પણ એટલો વિચાર કરતા નથી કે ધર્મનું જીવનમા કેટલુ બધુ મહત્વનુ સ્થાન છે ! પહેલાના શ્રાવકો વિષે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે:—

अयमायुसो ! निग्गन्थे पावयणे अट्ठे अयमाउसो !
निग्गन्थे पावयणे परमट्ठे सेस अणट्ठे ॥

અર્થાત્–હે ! આયુષ્યમાનો ! નિર્ગ્રન્થ–પ્રવચન અર્થયુક્ત છે, પરમાર્થયુક્ત છે, બાકી બધુ અનર્થયુક્ત છે.

આ પ્રમાણે પહેલાના શ્રાવકો નિર્ગ્રન્થધર્મની બધે ઠેકાણે પ્રશસા કરતા હતા. ધર્મની પ્રશસા કરવાથી ધર્મનો પ્રચાર થાય છે અને લોકોને લાભ પહોચે છે મક્કા–મદીના હજ કરીને આવનારાઓને મુસલમાનો ગળે ગળુ લગાવીને શા માટે ભેટે છે ! એટલા માટે કે 'અમે તો હજ કરવા આવી ન શક્યા પણ તમે જઈ આવ્યા એટલે તમને ધન્ય છે.' આ જ પ્રમાણે જે લોકો વ્યાખ્યાનમા આવી શકતા નથી તેઓ વ્યાખ્યાન સાભળનારાઓની પ્રશસા કરી તેમને ઉત્સાહિત કરે અને જેઓ વ્યાખ્યાન સાભળવા આવે છે તેઓ વ્યાખ્યાનમા ન આવનારાઓને વ્યાખ્યાનનો સાર સભળાવે તો ધર્મનો કેટલો બધો પ્રચાર થાય અને અમારુ કામ પણ કેટલુ બધુ હલકુ થઈ જાય !

સુભગ શેઠને કહેવા લાગ્યો કે, પિતાજી ! તમારુ કહેવુ સાભળી મને ઘણો જ આનદ થયો પણ મારાથી એક ભૂલ થઈ ગઈ છે તે મહાત્મા આકાશમા ઉડતી વખતે જે મન્ત્ર બોલ્યા હતા તે મન્ત્ર મને યાદ ન રહ્યો. જો તે મન્ત્ર મને યાદ રહ્યો હોત તો હુ પણ તેમની જેમ આકાશમા ઉડી જાત !

શેઠે પૂછ્યું કે, એ મન્ત્ર કયો હતો, તને કાંઈ યાદ છે ?

સુભગે કહ્યુ કે, એ મન્ત્ર તો મને પૂરો યાદ નથી, પણ તેઓ 'નમો અરિહતાણ– નમો અરિહતાણ" એવુ કાંઈ બોલ્યા હતા !

શેઠે કહ્યું કે, ઠીક, હું સમજી ગયો! એ નવકારમંત્ર હતો. સાંભળ, હું તને તે મંત્ર સંભળાવું છું.

नमो अरिहन्ताणं ।
नमो सिद्धाणं ।
नमो आयरियाणं ।
नमो उवज्झायाणं ।
नमो लोए सव्व साहूणं ।
एसो पंच नमोक्कारो, सव्व पावपणासणो ।
मंगलाणं च सव्वेसिं, पढमं हवइ मंगलं ॥

આ મન્ત્ર સંભળાવી શેઠે સુભગને કહ્યું કે, આ જ મંત્ર હતો ને? સુભગે કહ્યું કે, હા, એ જ 'મંતર' હતો. શેઠે કહ્યું કે, તારા કાનમાં એ પરમાત્માનું એક વાક્ય પણ રહી ગયું એ સારું થયું!

હું જંગલ ગયો હતો ત્યાં એક ફકીર કાંઈ આપવા માટે કહેતો હતો કેઃ—

યાદસે આબાદ, ભૂલસે બરબાદ.

આ ફકીર કોને યાદ કરવા માટે કહેતો હતો! ધન, પુત્ર, સ્ત્રી વગેરેને લોકો કહેવા ન છતાં પણ યાદ કરે જ છે પણ પરમાત્માને યાદ કરો, તેને ભૂલો નહિ, જે પરમાત્માને ભૂલતો નથી, તેના હાથે પાપ થતું જ નથી, તે બરબાદ થતો નથી!

'બિસમિલ્લાહિ રહિમાને રહીમ'

અર્થાત્—અલ્લાના નામની સાથે હું પ્રારંભ કરું છું. આ પ્રમાણે જે 'અલ્લા'ના નામ સાથે કાર્યનો પ્રારંભ કરે છે તેની દ્વારા શું ખરાબ કામ થઈ શકે? શું તે કોઈના ગળા ઉપર છરી ફેરવી શકે? કોઈ માણસ અહીંના ઠાકોર સાહેબનું નામ લઈ કોઈના ગળે છરી ફેરવે અથવા ચોરી કરે અને પછી ઠાકોર સાહેબને કહે કે, મેં આપનું નામ લઈ આવું કાર્ય કર્યું છે! તો ઠાકોર સાહેબ શું તેની ઉપર પ્રસન્ન થશે? નહિ જ. આજ પ્રમાણે પરમાત્માનું નામ લઈ કોઈ ખરાબ કામ કરે, અથવા કોઈના ગળા ઉપર છરી ફેરવે તો શું પરમાત્મા તેના ઉપર પ્રસન્ન થાય ખરા? આ પ્રમાણે પરમાત્માનું નામ યાદ કરી ખરાબ કામ કરવું એ બન્ને વાત કેમ બની શકે?

કેટલાક લોકો કહે છે કે, પરમાત્માનું નામ લેવાથી શું થાય છે? આમ કહેનારને એ ખબર નથી કે, જો નામ લેવામાં ન આવે તો કાંઈ કામ પણ થતું નથી! તમે કોર્ટમાં જઈને કહો કે, "અમારા દશ હજાર રૂપિયા લેણા છે તે અપાવવામાં આવે." જ્યારે કોર્ટ તેને પૂછે કે કોની પાસે લેણા છે? ત્યારે તમે એમ કહો કે, 'મને તેના નામની ખબર નથી' તો શું દાવો ચાલી શકશે? તમે પોતે તમારું નામ કેટલી વાર લ્યો છો! મારું નામ તો હજારો લોકો જાણે છે એમ તમે પણ કહો છો; જ્યારે તમને હજારો માણસો જાણે છે અને નામ જાણવાથી જ કામ ચાલે છે તો પછી નામથી શું કામ, એમ કેમ કહી શકાય?

નામ પણ બે રીતે લેવામા આવે છે. એક તો વ્યવહારના સબંધે અને બીજુ જીવનના સબધે જેમકે વર કન્યાનુ અને કન્યા વરનું સગાઇ પહેલા નામ લે છે તેમા, અને સગાઇ થયા બાદ નામ લે છે, તેમા અંતર છે કે નહિ? આજ પ્રમાણે ઇશ્વરનું નામ પણ વ્યવહારની રીતિએ લેવામા આવે છે, અને બીજુ તેમની સાથે સંબધ જોડી નામ લેવામા આવે છે. જો તમે પરમાત્માની સાથે સંબધ જોડી તેમનુ નામ સ્મરણુ કરો તો તમને જણાશે કે તેમા કેવો આનદ રહેલો છે।

શેઠ સુભગને નવકાર મંત્ર સભળાવી તેનો મહિમા બતાવવા લાગ્યા કે, ભગવાન પાર્શ્વનાથે ઝેરી સાપને નવકાર મત્ર સભળાવ્યો હતો, તેના પ્રભાવે તે ધરણેંદ્ર નામનો દેવ થયો. એક ચોરને ફાસીએ ચડાવવામા આવ્યો પણ ફાસીએ ચડતા તે ચોરને ખૂબ જ તરસ લાગી; પણ રાજાના ભયથી કોઈ તેની પાસે જતુ નહિ એટલામા ત્યાથી એક શેઠ નીકળ્યો. ચોરે તેમને કહ્યુ કે એ-શેઠ! મને બહુ જ તરસ લાગી છે, મારાથી એ દુઃખ સહેવાતું નથી, રાજાના ભયથી કોઈ મારી પાસે આવતુ નથી, માટે આપ મને થોડુ પાણી પીવા આપો. શેઠે કહ્યુ કે, પાણી તો આપુ પણ હું પાણી લેવા જાઉં એટલામા જ તારા પ્રાણ નીકળી જાય તો તારી ગતિ શુ થાય? માટે તું પહેલા નવકાર મત્ર સાભળી લે આમ કહી શેઠે તેને નવકાર મત્ર સભળાવ્યો અને કહ્યુ કે, આ મત્રનો જાપ કર ત્યા હું પાણી લઈને આવુ છુ આમ કહી શેઠ તો પાણી લેવા ગયા, પણ ચોરને તે મન્ત્ર યાદ રહ્યો નહિ એટલે તે એમ બોલવા લાગ્યો કેઃ—

"આનૂ તાનૂ કછૂ ન જાનૂ, શેઠ વચન પરમાણૂ"

અર્થાત—શેઠે જે કહ્યુ તે મને યાદ નથી પણ તેમણે જે કાંઈ કહ્યુ છે તે પ્રમાણ છે એમ તે જપવા લાગ્યો. શેઠ પાણી લઈને આવ્યા તે પહેલા જ ચોર મરણ પામ્યો હતો. ચોર મરણ તો પામ્યો, પણ નવકાર મત્રના પ્રતાપે તે દેવ થયો.

રાજાઓના સિપાહીઓ શેઠને પકડી રાજા પાસે લાવ્યા અને કહ્યુ કે, આ શેઠે આપની આજ્ઞા વિરુદ્ધ ફાસીએ ચડેલા ચોરને સહાયતા આપી છે। રાજાએ કહ્યુ કે, મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લઘન કરનારને હું મૃત્યુદડ આપું છુ માટે એને પણ ફાસીએ ચડાવો। આ સાભળી શેઠ હસવા લાગ્યા। રાજાએ પૂછ્યુ કે, કેમ હસે છે? શેઠે જવાબ આપ્યો કે, મેં ચોરી કરી નથી છતા મને ફાસીએ ચડાવો છો તો હસુ નહિ તો શુ રોઉં? એકવાર મરવુ તો છે જ. આ સાભળી રાજાએ કહ્યુ કે, આ તો બહુ વિચિત્ર લાગે છે માટે એને તો ફાસી આપવી જ જોઈએ। શેઠને ફાસીએ લઈ ગયા શેઠને ગળ્ના ફાસીએ ચડાવે છે એ જાણી ચોર કે જે મરીને દેવ થયો હતો, તેનુ આસન કપાયમાન થયુ અને તેણે તુરત જ શૂળીને બદલે સિંહાસન બનાવી દીધુ

શ્રીમતી પણ નવકાર મન્ત્ર જપ્યા કરતી હતી, પણ તેની સાસુને એ ગમતુ ન હતુ એટલે તે નારાજ રહેતી હતી. શ્રીમતીના પતિએ તેને કહ્યુ કે, મારી માતા તારા મંત્ર-જપથી નારાજ રહે છે તો શા માટે તુ મંત્ર જપવાનુ બધ કરતી નથી। શ્રીમતીએ ઉત્તર આપ્યો કે, એ મત્ર તો મારા જીવનની સાથે વણાઈ ગયો છે એટલે તે મત્રને કેમ છોડી શકું? હું જે કામ કરુ છુ તે મત્રના પ્રતાપથી જ કરુ છુ વળી આ મત્રના પ્રતાપથી જ

કામ કરવા છતાં ગાળો સાંભળું છું અને તેમ છતાં મને ક્રોધ આવતો નથી હું મન્ન પણ એ જ જપું છું કે 'નમો અરિહંતાણં '—અર્થાત્ જેમણે કર્મશત્રુઓનો નાશ કર્યો છે તેમને નમસ્કાર કરું છું. મારા ગુરુએ આવા ભગવાનને નમસ્કાર કરી કામ-ક્રોધ વગેરે કર્મ શત્રુઓને જીતવાની શિક્ષા આપી છે તમે મારી પરીક્ષા કરી જુઓ કે મારી સાસુ ગાળો ભાંડે છે તો પણ હું શાન્ત રહી ક્રોધને જીતી શકું છું કે નહિ?

શ્રીમતીના પતિએ વિચાર્યું કે, આ એમ માનશે નહિ માટે તેને ગમે તે ઉપાયે મારી નાખવી પણ તેને એવી રીતે મારવી કે તે મરી જાય અને મારી ઉપર મારી નાખવાનો આરોપ પણ ન આવે એ વિષે વિચાર કરવા લાગ્યો. એક દિવસ એક મદારી મોટો સાપ લઈને આવ્યો શ્રીમતીના પતિએ વિચાર્યું કે, આ સાપને લઈ તેની દ્વારા પત્નીને મારી નાખવી ઠીક છે. સર્પ કરડશે એટલે તે મરી જશે અને મારા ઉપર લોકો મારી નાખવાનો આરોપ પણ નહિ આવે! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે મદારી પાસેથી સાપ ખરીદી લીધો અને એક ઘડામાં તે સર્પને પૂરી પોતાના શયનાગારમાં મૂકી આવ્યો રાત્રે તે શયનાગારમાં આવ્યો ત્યારે શ્રીમતીએ પૂછ્યું કે શું આજ્ઞા છે! તેના પતિએ કહ્યું કે, જા, પે'લા ઘડામાં મેં ફૂલની માળા મૂકી છે તે લઈ આવ માળા પહેરવાનું આજે મારું મન થયું છે

મન્ત્ર બડો નવકાર, સુમર લો મન્ત્ર બડો નવકાર,
કૃષ્ણ ભુજંગડો ઘાલા ઘટમેં, મારણ કો હાર ।
નાગ મિટકે ભઈ પુલકી માલ, મન્ત્ર જપા નવકાર—સુમર૦

શ્રીમતી પ્રસન્ન થતી ગઈ અને ઘડામાં હાથ નાખ્યો તેના પતિની ઇચ્છા ઘડામાં રાખેલા સર્પદ્વારા શ્રીમતીનું મૃત્યુ નીપજાવવાની હતી, પણ શ્રીમતીએ ઘડામાં ફૂલની માળા લેવા માટે હાથ નાખ્યો ત્યાં નવકાર મંત્રના પ્રભાવે કે પોતાના આત્મબળના પ્રભાવે એ સાપ ફૂલની માળા બની ગયો શ્રીમતીએ ફૂલની માળા લઈ તેના પતિને આપી આ જોઈ તેના પતિને આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ' તેણે વધારે પરીક્ષા કરવા માટે કહ્યું કે, જા, બીજી માળા લઈ આવ' શ્રીમતી ફરી ગઈ અને માળા લઈ આવી પતિ માળા જોઈ ખૂબ આશ્ચર્ય પામ્યો અને વિચારવા લાગ્યો કે, હું ઘડામાં તો સર્પ લાવ્યો છું અને આ માળા ક્યાંથી લાવી!

માટે ચાલ, હું જોઉં કે ઘડામાંથી સર્પ ક્યાં ગયો? જેવો તે ઘડામાં જોવા ગયો ત્યાં સર્પે ફુંફાડો માર્યો શ્રીમતીના પતિએ વધારે પરીક્ષા કરવા માટે શ્રીમતીને કહ્યું કે, જા, બીજી માળા લઈ આવ' શ્રીમતીએ ફરી ઘડામાં હાથ નાખ્યો તો તેના હાથમાં ફરી માળા જ આવી પતિએ પૂછ્યું કે, શું તું કાંઈ મંત્ર જાણે છે! શ્રીમતીએ કહ્યું કે, હા, હું નવકાર મંત્ર જાણું છું પતિએ કહ્યું કે, તેનો તો આ ઝગડો જ છે

શ્રીમતીનો પતિ પોતાની માતાની પાસે ગયો અને કહ્યું કે, "તમે હવે નવકારમંત્રનો ઝગડો છોડી દો, તે સ્ત્રી નહિ પણ દેવી છે, મેં તેની આજે પરીક્ષા કરી જોઈ છે"

આ સાંભળી માતાએ વિચાર્યું કે, છોકરો બગડી ગયો છે ! તે તેની સ્ત્રીના વશમાં આવી ગયો છે એટલે જ આમ કહે છે.

શ્રીમતીના પતિને લાગ્યું કે, મારી માતાને મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ આવતો નથી માટે તેમને મંત્રનો પરિચય બતાવવો જોઈએ. એમ વિચારી તેણે માતાને કહ્યું, કે માતાજી ! મારી સાથે ચાલો. માતા સાથે ગઈ. પુત્રે કહ્યું કે, આ ઘડામા શું છે તે જુઓ ! માતાએ ઘડામા જોયું ત્યા રાડ પાડી કહેવા લાગી કે, બાપ રે ! એમાં તો મોટો સર્પ છે. પુત્રે કહ્યું કે, માતાજી ! થોડી વાર ઉભા રહો ! એમ કહી તેણે શ્રીમતીને બોલાવી કહ્યું કે, આ ઘડામા એક બીજી માળા છે તે કાઢી માતાજીને પહેરાવ. શ્રીમતી ગઈ અને ઘડામા હાથ નાખ્યો ત્યા તેના હાથમા સર્પને બદલે માળા જ આવી, તે માળા લઈ માતાજીના ગળામા પહેરાવી દીધી. આ જોઈ તેની સાસુ ઘણું આશ્ચર્ય પામી. શ્રીમતીના પતિએ તેની માને કહ્યુ કે, માતાજી ! તમે આને આટલા બધા કઠોર વચનો કહ્યા છે છતા તે કોઈ દિવસ ક્રોધે ભરાઇ છે ?

માતાએ કહ્યુ કે, ના, તે કોઈ દિવસ મારા ઉપર ક્રોધી થઈ નથી.

પુત્રે કહ્યું કે, આ બધો પ્રતાપ નવકારમંત્રનો જ છે, માટે એનો ઝગડો છોડો.

શેઠે આ પ્રમાણે સુભગને નવકારમંત્રના પ્રભાવની કથા કહી સંભળાવી અને નવકારમંત્ર પણ શીખડાવ્યો. સુભગ વિચારવા લાગ્યો કે, મને નવકારમંત્ર યાદ થઈ ગયો છે એટલે હવે ગમે ત્યા જાઉં-હું નિર્ભય છું.

સુભગ નવકારમંત્ર શીખ્યો, પછી શું થયુ તે વિષે યથાવસરે કહેવામા આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ અષાડ વદી ૦)) શનીવાર

પ્રાર્થના.

શ્રી અભિનન્દન દુઃખનિકન્દન વંદન પૂજન જોગજી,
આશા પૂરો ચિંતા ચૂરો, આપો સુખ આરોગજી. ॥ શ્રી૦ ॥ ૧ ॥

શ્રી અભિનંદન ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભક્ત લોકો પરમાત્માની પ્રાર્થના કયા ભાવે કરે છે, એ વાત હું વારંવાર કહું છું. આ વિષય એવો લાંબો અને સરસ છે કે આ વિષય ઉપર જેટલો વધારે વિચાર કરવામા આવે અને હૃદયમા જેટલો તેને ઉતારવામાં આવે તેટલો જ તે આત્માને આનંદકારી અને ચમત્કારી જણાય છે.

આ પ્રાર્થનામા કહેવામા આવ્યુ છે કે, ' હે ' પ્રભો ! તું દુઃખનો નાશ કરનાર છે માટે મારા દુઃખનો નાશ કર, એવી હુ તને પ્રાર્થના કરુ છું.' આ ઉપરથી કોઈ એમ કહી શકે કે, પરમાત્મા તો પ્રત્યક્ષ દેખાતા નથી અને દુઃખનો નાશ કરવા માટે સંસારમા

અનેક સાધનો છે તો પછી પરમાત્મા કે જે પ્રત્યક્ષ નથી તેમની પ્રાર્થના શા માટે કરવી જોઈએ ? વળી દુઃખનિકંદન કહી પરમાત્માને પોકારવાની પણ શી જરૂર છે ?

કેવળ પ્રત્યક્ષને જ પ્રમાણ માનનારા લોકો, આ પ્રમાણે કહી દલીલો કરે છે કે, જેમ રોગનું દુઃખ દૂર કરવા માટે દાક્તર છે; દાક્તરની પાસે જવાથી દવાદ્વારા રોગનું દુઃખ દૂર કરી શકાય છે. માનાપમાનનું દુઃખ હોય, તો વકીલ કે બેરીસ્ટર પાસે જવાથી સન્માનની રક્ષા કરી શકાય છે. જો સ્ત્રી કે પુરુષને પરણવાની આવશ્યકતા હોય, તો વિવાહ કરી શકાય છે. આ પ્રમાણે આ સંસારમા દુઃખ છે, તો એ દુઃખોને દૂર કરવાનાં ઉપાયો પણ છે; અને આ ઉપાયોદ્વારા દુઃખ દૂર કરી શકાય છે, તો પછી પરોક્ષ પરમાત્મા માટે એમ શા માટે કહેવામાં આવે છે કઃ—

શ્રી અભિનંદન દુઃખનિકન્દન, વંદન પૂજન જોગજી ।
આશા પૂરો ચિંતા ચૂરો, આપો સુખ આરોગજી ॥

અર્થાત્—" હે ! પ્રભો ! તું દુઃખનો નાશ કરનાર છે, તારા સિવાય બીજો કોઈ દુઃખનો નાશ કરનાર નથી, એટલા માટે મારું દુઃખ દૂર કર અને મારી ચિન્તાનો નાશ કર."

પ્રત્યક્ષવાદીઓ કહે છે કે, જ્યારે દુઃખને દૂર કરવાના પ્રત્યક્ષ સાધનો છે, તો પછી પરોક્ષ પરમાત્માની દુઃખ દૂર કરવા માટે પ્રાર્થના શા માટે કરવામાં આવે છે ! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા જ્ઞાનીઓએ ઘણો વિચાર કર્યો છે. તેઓ કહે છે કે, તમે દુઃખ દૂર કરવાના જે પ્રત્યક્ષ ઉપાયો સમજી રહ્યા છો તે ઉપાયો એકાન્તિક કે આત્યન્તિક નથી; અર્થાત્ એ ઉપાયોદ્વારા દુઃખ કાયમને માટે દૂર થઈ જાય છે એવો કોઈ નિશ્ચય નથી. આ જ પ્રમાણે મટી ગયેલું દુઃખ ફરી નહિ આવે એવો પણ નિશ્ચય નથી. જે દાક્તરદ્વારા તમે રોગ દૂર કરવા ચાહો છો તે જ દાક્તરદ્વારા બીજો રોગ પેદા થઈ શકે છે કે નહિ ! જે વકીલદ્વારા તમે તમારો કેસ જીતવા ચાહો છો તે જ વકીલદ્વારા તમે કેસમાં હારી જાઓ છો કે નહિ ! આ જ પ્રમાણે સ્ત્રી કે પુત્ર કે જેમને દુઃખ દૂર કરનારા માનો છો, શું તેમની દ્વારા દુઃખ પેદા થતું નથી ! બીજા ઉપાયોની વાત તો એક બાજુ મૂકો પણ તમારા જ શરીરની વાત લ્યો કે જે શરીરને તમે સુખનું કારણ માનો છો તે શરીર પણ કેવું કેવું દુઃખ આપે છે ! આ પ્રમાણે જેમને તમે દુઃખને દૂર કરવાનાં ઉપાયો માનો છો તે ઉપાયો એકાન્તિક કે આત્યન્તિક નથી. વાસ્તવમા એ ઉપાયોદ્વારા દુઃખ મટી સુખ મળતું નથી પણ સુખનો આભાસ થાય છે. એકાન્તરૂપે દુઃખનો નાશ તો પરમાત્માના શરણે જવાથી જ થાય છે ! એટલા જ માટે જ્ઞાનીજનો પરમાત્માના શરણે જઈ પ્રાર્થના કરે છે કઃ—

શ્રી અભિનંદન દુઃખનિકંદન, વંદન પૂજન જોગજી ।
આશા પૂરો ચિન્તા ચૂરો, આપો સુખ આરોગજી ॥

તમે લોકો પુસ્તકો તો વાંચતા હશો, પણ કેવળ પુસ્તકોના વાચન ઉપર જ વિશ્વાસ રાખો નહિ; કારણ કે પુસ્તકમાંની કેટલીક વાતો તો આત્માને લાભદાયક હોય છે અને કેટલીક હાનિકારક પણ હોય છે. એટલા માટે પુસ્તકો એકાન્તિક લાભ કરનારા ન હોવાથી તેના વિશ્વાસે જ ન રહેતા જ્ઞાનીઓના વચન ઉપર વિશ્વાસ કરો. જ્ઞાનીઓનું કથન છે કે,

કર્મના વિગ્રહની બધી વસ્તુ નાશવાન્ છે. અર્થાત્ સારી વસ્તુ હોય કે ખરાબ વસ્તુ હોય પણ જેનો સંબંધ કર્મની સાથે છે તે વસ્તુ નાશવાન છે; એટલા માટે સ્વર્ગ અને નરક બન્નેની આશા–દુરાશા છોડો અને પરમાત્માના શરણે જાઓ! પરમાત્માના શરણે જવાથી તમારું જે દુઃખ દૂર થશે તે પાછું આવશે નહિ અને તેમને શરણે જવાથી તમારું દુઃખ દૂર થશે જ એ વાત નિશ્ચિત છે. જ્ઞાનીઓના આ કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખો. તેમનું આ કથન એકાન્ત સત્ય અને ઠીક છે. આ કથન ઉપર વિશ્વાસ કરી તે પ્રમાણે ચાલશો તો તેમાં કલ્યાણ છે.

તમે કહેશો કે, આ તો આધ્યાત્મિક સુખની વાત થઈ, પણ અમે તો સંસારી છીએ એટલે અમારે તો ભૌતિક સુખની આવશ્યકતા છે! આના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, આધ્યાત્મિક સુખની આગળ ભૌતિક સુખ તો દાસની સમાન છે. પરમાત્માના શરણે જવાથી તમારામાં એક પ્રકારની આકર્ષણ શક્તિ પેદા થશે કે જેની દ્વારા સમસ્ત ભૌતિક ચીજો પણ તમારી પાસે ખેંચાતી ચાલી આવશે અને તમે તે ચીજોને તુચ્છ માનવા લાગશો! એમ માનો, કે કોઈ માણસને એક અમૂલ્ય રત્નની પ્રાપ્તિ થઈ. જો કે, એ રત્નમાં ખાવા–પીવાની કે પહેરવાની કોઈ ચીજ પ્રત્યક્ષ દેખાતી નથી; પણ જેમની પાસે એવું અમૂલ્ય રત્ન હોય છે તેને શું ખાવા–પીવા–પહેરવાની વસ્તુની ઊણપ રહી શકે! આ જ પ્રમાણે જેઓમાં આધ્યાત્મિક સુખ છે તેમને ભૌતિક સુખની ઊણપ રહી શકતી નથી. આધ્યાત્મિક સુખ મળતાં બધા સુખો મળી જશે. એટલા માટે સાંસારિક વસ્તુઓ મેળવવાનાં સંકલ્પવિકલ્પો છોડી દઈ સ્થિરતા ધારણ કરો અને પરમાત્માના શરણે જાઓ તો કલ્યાણ જ છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૧૦

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના વીશમા અધ્યયન ઉપર વિચાર ચાલી રહ્યો છે. આ અધ્યયનમા આત્મકલ્યાણની જે વાત કહેવામા આવી છે તેને સમજી જો હૃદયમાં સ્થાન આપવામા આવે તો બધા સંકલ્પવિકલ્પો મટી જાય અને આધ્યાત્મિક સુખની પ્રાપ્તિ થાય! આત્મા ભ્રમમા પડી જઈ ઘણીવાર ભૌતિક સુખોની પાછળ ભટક્યા કરે છે અને એ સુખના અભિમાને તે પોતાને નાથ અને બીજાને અનાથ માનવા લાગે છે; પણ આમ માનવા જતાં 'હું બધાનો નાથ છું' એ અભિમાનમા પોતે જ 'અનાથ' બની જાય છે રાજા શ્રેણિક પણ ભૌતિક સુખના અભિમાનમા પોતાને બધાનો 'નાથ' સમજતો હતો. શ્રેણિકની આ મોટી ભૂલ હતી. આ ભૂલને જે મહામુનિ અનાથીએ પોતાના ઉપદેશદ્વારા દૂર કરી, અને શ્રેણિક જે પોતાને બીજાના 'નાથ' સમજતો હતો પણ વાસ્તવમાં તે પોતે જ 'અનાથ' હતો, એ ભૂલ સમજાવી, તેને આધ્યાત્મિક સુખનો માર્ગ બતાવ્યો. તે મહામુનિ કેવા હતા તેનો પરિચય આપતા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

तत्थ सो पासई साहुं, संजयं सुसमाहियं ।
निसन्नं रुक्खमूलम्मि, सुकुमालं सुहोइयं ॥ ४ ॥

રાજા શ્રેણિક, તે મંડિકુક્ષ બાગમા વિહારયાત્રા માટે આવ્યો હતો. તે રાજશાહી ઠાઠમાઠથી આવ્યો હશે પણ શાસ્ત્રમા એ વિષે કાંઈ વર્ણન મળતું નથી, એટલા માટે

એમજ કહેવામા આવે છે કે, જે પ્રમાણે રાજાને આવવુ શોભતું હશે એ જ પ્રમાણે રાજા શ્રેણિક પણ આવ્યો હશે ! રાજા શ્રેણિક અહીંતહીં બાગમા ફૂલોની સુગંધ લેતા ફરતો હતો. ફરતા ફરતા તેણે એક મહાપુરુષ સાધુને જોયા તે મહાત્મા સંયતિ અર્થાત્ સમ્યક્ પ્રકારે આત્માનુ જતન કરનાર અને સંયમના ધારક હતા એ વાત તેમના ચહેરા ઉપર ટપકતા સમાધિભાવ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાતી હતી તે મહાત્મા એક વૃક્ષની નીચે બેઠા હતા. તેઓ સુકુમાર અને સુખી હતા એવા મહાત્મા સાધુને શ્રેણિક રાજાએ જોયા

આ કથન ઉપર વિશેષ વિચાર કરવામા આવે તો બહુ લાબુ થાય અને અનેક વાત જાણવાની પણ મળે પણ એટલો અત્યારે અવકાશ નથી એટલા માટે એ વાતને સંક્ષેપમા જ કહું છુ રાજાએ બાગમા મહાત્માને જોયા મુનિ બાગમા બિરાજતા હતા, એટલે બાગમાં પણ કોઈ વિશેષતા આવી ગઈ હશે ! શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, મહાત્માઓના સંયમનો પરિચય તો તેમના આસપાસનું વાતાવરણ જ આપી દે છે તે મહાત્માઓ જ્યા બિરાજે છે ત્યા તેમની શાન્તિના પ્રતાપે વૈર-વિરોધ રહેવા જ પામતો નથી જે જીવોની વચ્ચે સ્વાભાવિક વૈર-વિરોધ હોય છે તેવા સિંહ અને બકરી જેવા પ્રાણીઓ પણ નિર્વૈર થઈ એક સાથે શાન્તિપૂર્વક રહે છે, અને ભય પામનારા જીવો પણ નિર્ભય થઈ વિચરે છે આ પ્રમાણે મહાત્માઓના સંયમનો પ્રભાવ ચૈતન્ય ઉપર તો પડે જ છે, પણ જડ પદાર્થો ઉપર પણ પડે છે આ નિયમાનુસાર તે મહાત્માનો પ્રભાવ મંડિકુક્ષ બાગ ઉપર પડયો જ હશે અને તેથી બાગમા આજે વિશેષતા હોવાનું શુ કારણ છે ? એમ વિચારતો રાજા શ્રેણિક બાગમા ફરતો હતો ત્યા તેની નજર એક વૃક્ષ નીચે બેઠેના મુનિ ઉપર પડી

સાધુની સાથે વૃક્ષનુ પણ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે. જો સાધુ અને વૃક્ષોની પરસ્પર તુલના કરવામા આવે તો બન્નેની વચ્ચે ઘણુ સામ્ય જણાશે ગ્રન્થકારોએ મુનિ અને વૃક્ષનું સામ્ય બતાવ્યુ છે વૃક્ષો ઉપર ટાઢ અને તાપ પડે છે છતા તેઓ કોઈની પાસે ફરીયાદ કરતા નથી પણ સમભાવપૂર્વક સહન કરે છે ! જે પ્રમાણે વૃક્ષો પવનનો આઘાત સહન કરે છે તે જ પ્રમાણે તમે પણ સહનશીલ બનો, તો સંસારની ગમે તેવી વિપત્તિઓ માથે આવી પડે તો પણ તમે દૃઢ રહી શકશો. સહિષ્ણુતા કેળવવી એ કલ્યાણનો માર્ગ છે જે સહનશીલ હોય છે તે આગળ જતા ઉન્નતિ સાધી શકે છે

મહાભારતમા કહ્યુ છે કે, યુધિષ્ઠિરે ભીષ્મને કહ્યુ કે, હવે આપનો અંત સમય નજદીક આવી પહોચ્યો છે એટલા માટે હું તમને એક વાત વધારે પૂછવા ચાહું છુ તમે ધર્મ અને રાજનીતિની અનેક વાતો મને બતાવી છે, પણ એક વાત પૂછવી બાકી રહી ગઈ છે ! તે પૂછવા ચાહું છુ

ભીષ્મે ઉત્તર આપ્યો કે, તમે જે પૂછવા ચાહો છો તે ખુશીથી પૂછો ! હુ તમારી તિજોરીમા શિક્ષાની જેટલી વાતો મૂકુ તેટલી સુરક્ષિત જ છે !

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યુ કે, કોઈ પ્રબળ શત્રુ ચડી આવે ત્યારે રાજધર્મને અનુસરી શું કરવુ જોઈએ ?

ભીષ્મે જવાબ આપ્યો કે, એ માટે હું તમને એક પ્રાચીન કથા સંભળાવુ છુ, તે ધ્યાનપૂર્વક સાભળો.

નદીઓનો સ્વામી સમુદ્ર, બધી નદીઓના વર્તાવથી પ્રસન્ન રહેતો હતો પણ વેત્રવતી નદીના વર્તાવથી નારાજ થયો અને કહેવા લાગ્યો કે, "તું બહુ જ કપટી નદી છે! તું નિષ્કપટ થઈ મારી બરાબર સેવા કરતી નથી."

વેત્રવતી નદીએ કહ્યું કે, મારો શો અપરાધ છે? સમુદ્રે કહ્યું કે, 'તારા કાંઠે નેતર બહુ થાય છે પણ તેં કોઈ દિવસ નેતરનો કટકો પણ લાવીને મને આપ્યો નથી! બીજી નદીઓ તો કાંઠે જે વસ્તુઓ થાય છે તે લઈને મને આપે છે, પણ તું તો ભારે કપટી છો! તેં મને કોઈ દિવસ નેતર લાવીને આપેલ નથી!'

સમુદ્રનું કથન સાંભળી વેત્રવતી નદીએ કહ્યું કે, એમાં મારો કાંઈ અપરાધ નથી. જ્યારે હું જોસબંધ પુરની સાથે દોડતી આવું છું ત્યારે બધાં નેતરો નીચા નમીને પૃથ્વી સાથે લાગી જાય છે અને જ્યારે મારું પૂર ઊતરી જાય છે ત્યારે પાછા જેવા હતા તેવા ઊભા થઇ જાય છે. આ પ્રમાણે હું એક પણ નેતરને તોડી શકતી નથી; એટલા માટે તમે જ બતાવો કે એમાં મારો શો અપરાધ છે?

સમુદ્રે કહ્યું કે, ઠીક છે. હું એ જાણું છું પણ મારી સાથે થએલો તારો સંવાદ બીજા લોકોને હિતકારી નીવડશે!

આ સંવાદ કહી ભીષ્મે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, "હે! યુધિષ્ઠિર! પોતાથી વધારે બળવાન શત્રુ સામે આવે ત્યારે શું કરવું તે બાબતમા નેતરની પાસેથી શિખામણ લ્યો. જ્યારે શત્રુ પ્રબળ હોય ત્યારે નીચા નમી જવું એ જ ઠીક છે. નેતર નદીના પૂર સામે નીચા નમી જાય છે પણ પોતાની જડને ઉખેડવા દેતા નથી અને જ્યારે પૂર ઊતરી જાય છે ત્યારે પહેલાંની માફક પાછા ટટાર ઊભા થઈ જાય છે. આ જ પ્રમાણે પોતાની જડ મજબૂત રાખીને પ્રબળ શત્રુની આગળ નીચા નમી જવું. જે બહુ જોસબંધ ધમધોકારથી આવે છે તે બહુ વધારે વાર ટકી શકતા નથી એટલા માટે શત્રુ આવે તે વખતે નીચા નમી જવું, અને શત્રુઓ ચાલ્યા જાય ત્યારે હોઈએ તેવા થઈ જવું. જો અક્કડ થઈ રહીએ તો કોઈ દિવસ જડ પણ ઉખડી જાય અને પછી ઉભા પણ થઈ ન શકાય. એ માટે નમ્ર થઈને પોતાની જડને ઉખેડવા દેવી ન જોઈએ. તું તો અજાતશત્રુ છો એટલે તારે માટે એવો વખત જ નહિ આવે પણ આ શિક્ષા બીજા લોકોને માટે હિતકારી થશે.

યુધિષ્ઠિરને ધર્મરાજ કે અજાતશત્રુ પણ કહેવામા આવે છે. તેઓ કોઈને પોતાના શત્રુ માનતા ન હતા. આ જ પ્રમાણે વૃક્ષો પણ અજાતશત્રુ છે. તેઓ પણ કોઈને પોતાના શત્રુ માનતા નથી. યુધિષ્ઠિરની અજાતશત્રુતા વિષે કોઈ તર્કવિતર્ક પણ કરી શકે છે પણ વૃક્ષોની અજાતશત્રુતા વિષે કોઈને સંદેહ થઈ શકે નહિ! વૃક્ષો પવન, ઠંડી, તાપ, તડકો વગેરે કષ્ટો સહેવા છતા પણ અડોલ–અચળ રહે છે. આ સિવાય તેની કોઈ ડાળી વિજળીથી ખરી પડે કે ટાઢથી બળી જાય કે કોઈ કાપી જાય તો પણ વૃક્ષ રોતું નથી પણ ઊલટું જે ડાળો બાકી હોય છે તેમા ઋતુ અનુસાર ફળ–ફુલને પોષણ આપ્યા કરે છે.

લોકો ઉપર એક દુઃખ તો પુત્ર–માતા કે કોઈ સ્વજનનું મરણ થતાં ઉભું થાય છે અને બીજું દુઃખ તેઓ રોઈ–કકળાટ કરી પોતે પેદા કરી લે છે. પણ જો તેઓ, હાનિ

થવાથી પોતાની શક્તિનો અધિક હ્રાસ ન કરતાં વિકાસ કરવો જોઈએ એવી વૃક્ષો પાસેથી શિક્ષા લેતા હોય તો કેટલો બધો લાભ થાય!

એક કવિ કહે છે કેઃ—

રે મન! વૃક્ષકી મતિ લેહુરે,
કાટનવાલે સે નહીં વૈર કછુ, સીંચનવાલેસે નહીં હૈ સ્નેહરે.

કવિ મનને સંબોધન કરી કહે છે કે, "હે! મન! તું વૃક્ષની પાસેથી શીખામણ કેમ લેતું નથી! જો એ વૃક્ષને કોઈ કુહાડાથી કાપે છે તો તેની સાથે વૈરભાવ રાખતું નથી ઊલટું તેને શીતળ છાયા અને ખાવા માટે ફળફુલ આપે છે; તેમ તેને પાણી પાનાર ઉપર રાગ રાખતું નથી. આ પ્રમાણે વૃક્ષ દરેક ઉપર સમભાવ રાખે છે. હે! મન! તું એ સમભાવ કેમ કેળવતું નથી?"

વૃક્ષમા રહેલો આ સમભાવનો ગુણ તમે કેમ ધારણ કરતા નથી! વૃક્ષથી પણ હલકા કેમ બનો છો? તમે વૃક્ષને જડ કહો છો પણ જડમાં આવા ગુણો છે તો તમે ચૈતન્ય થઈને તે ગુણ કેમ ધારણ કરતા નથી. જે પ્રમાણે વૃક્ષ કોઈને દુઃખ આપતું નથી તેમ મનુષ્ય કોઈને દુઃખ ન આપે તો પછી સંસારમાં કોઈ કોઈનો શત્રુ જ રહે નહિ!

કદાચ તમે એમ કહો કે, અમે એવા સરલ બની જઈએ તો શત્રુ અમને મારી જ નાખે ને? પરંતુ આ વિષે વૃક્ષ શું કહે છે તે જુઓઃ—વૃક્ષ કહે છે કે, 'હું બીજા કોઈની દ્વારા કપાતો નથી પણ મારા વંશજો દ્વારા જ કપાઉં છું. જો કુહાડીમાં લાકડીનો હાથો ન હોય તો કેવળ કુહાડીથી વૃક્ષ ઉપર ઘા પડશે પણ વૃક્ષ કાપી શકાશે નહિ. વૃક્ષ કુહાડીદ્વારા ત્યારે જ કપાય છે કે જ્યારે કુહાડીને વૃક્ષના વંશજ લાકડાની સહાયતા મળે છે. આ જ પ્રમાણે તમારી સાથે કોઈ વૈર રાખતું હોય તો પણ જ્યાંસુધી તમે તમારા મનની સહાયતા આપો નહિ ત્યાંસુધી તે તમારું કાંઈ કરી શકે નહિ! તમે શત્રુને તમારા મનનો હાથો આપો છો ત્યારે જ તે કુહાડીરૂપી વૈર તમારું નુકશાન કરી શકે છે. જો તમે તમારા મનને વૈર તરફ જવા જ ન દો તો કોઇ તમને કાંઈ કરી શકે નહિ વૃક્ષને અજાતશત્રુ કહેલ છે એ આ દૃષ્ટિએ કહેલ છે. વૃક્ષો કેવાં ઉપકારી છે, છતાં લોકો કેવળ પોતાના મોજશોખ માટે તેને કાપી નાખે છે! ઘાટકોપરમા હું જંગલ ગયો હતો. પાછા ફરીને જોયું કે, જે વૃક્ષ થોડીવાર પહેલાં લીલુંછમ હતું, તે જ ધરતી ઉપર કપાએલું પડ્યું હતું. મારા સાધુએ વૃક્ષ કાપનારાઓને પૂછયું કે, આ વૃક્ષને તમે શા માટે કાપ્યું? તેમણે જવાબ આપ્યો કે, આ વૃક્ષના કોયલાથી ચુનાની ભટ્ટી પકાવવામાં આવશે, પછી એ પકાવેલા ચુનાને બંગલા બનાવવા માટે વાપરવામાં આવશે. આ પ્રમાણે પોતાના બંગલાઓ બનાવવા માટે આવા ઉપકારી લીલાંછમ વૃક્ષોને કાપી નાંખવામા આવે છે!

મેં 'હદીસો'માં જોયું છે કે, 'કતિલુલ હાજર'ને મહાપાપ માનવામાં આવે છે. અર્થાત્ લીલાં વૃક્ષોને કાપી નાખવાં એ અપરાધ છે. લીલા વૃક્ષો બધાને શાન્તિ આપે છે, પણ બંગલાઓ બધાને શાન્તિ આપી શકતા નથી! કેવળ મકાનો માટે જ વૃક્ષોનો નાશ કરવામાં આવતો નથી, પણ આજકાલ તો મશીનોને કારણે વૃક્ષોનો વિનાશ થઈ રહ્યો છે! એન્જીનમાં પણ લાકડા અને કોલસા વપરાય છે અને તે માટે વૃક્ષો કાપી નાંખવામાં આવે

છે. આ પ્રમાણે યંત્રોએ વૃક્ષોનો વિશેષ નાશ કર્યો છે. વૃક્ષોના નાશની સાથે પ્રકૃતિના સૌંદર્યનો અને તમારા સુખનો પણ નાશ થયો છે!

બાગમાં વૃક્ષની નીચે જે મહાત્મા બેઠેલા હતા તે મહાત્મા પણ વૃક્ષની જેવા જ સહનશીલ હતા. ગમે તેટલી આપત્તિઓ આવી પડે તો પણ સમતાપૂર્વક સહન કરે એવા હતા. તમે પણ વૃક્ષની જેવા સહનશીલ બનો તો તમારો આત્મા ગુણશીલ બનશે અને તેથી તમારું કલ્યાણ થશે.

સુદર્શન–ચરિત્ર—૧૦

કાલે કહ્યું હતું કે, જિનદાસ શેઠે સુભગને નવકાર મંત્ર સંભળાવી, તેનું મહત્ત્વ બતાવ્યું. વાસ્તવમાં શ્રાવકના સંપર્કમા આવનાર વ્યક્તિનો સુધાર થવો જ જોઈએ; પણ આજે તો લોકોદ્વારા પોતાના સ્ત્રી–પુત્રનો પણ સુધાર કરવામાં આવતો નથી. વકીલ–બેરિસ્ટરો વગેરે બીજા કામોમા તો પોતાના સમયનો અને શક્તિનો ભોગ આપે છે પણ પોતાના સ્ત્રી–પુત્રને સુધારવા માટે સમય આપતા નથી અને કહે છે કે, "એ એનું જાણે, અમે શું કરીએ!" પણ શ્રાવકોનું કર્ત્તવ્ય છે કે પોતાનામાં જે ગુણો હોય તે પોતાના સાથીને પણ આપે. ઉવવાઈ સૂત્રમાં શ્રાવકને **धम्मक्खाई** અર્થાત્ ધર્મના કહેનાર–તરીકે વર્ણવેલ છે. જો શ્રાવક પોતે જ ધર્મનો અભ્યાસી ન હોય તો બીજાને શું કહે? જો પોતાને ધર્મનો અભ્યાસ હોય તો બીજાથી ઠગાય નહિ, નહિં તો અયોગ્યને પણ સાધુ માનવા પડે. એટલા માટે શ્રાવકનો ધર્માભ્યાસનો ગુણ તમારામાં પણ હોવો જોઈએ. જો ધર્મના અભ્યાસી બની તમે તમારું અંગ પણ સુધારી શકો અર્થાત્ તમારા ઘરને પણ સુધારી શકો તોય ઘણું છે.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, જિતશત્રુ રાજાને સુબુદ્ધિ નામનો પ્રધાન હતો. સુબુદ્ધિ શ્રાવક હતો. જિતશત્રુ ધર્મને માનતો ન હતો, પણ સુબુદ્ધિએ તેને ધાર્મિક બનાવી દીધો. કહેવાનો આશય એ છે કે, શ્રાવક ધર્માભ્યાસી–ધાર્મિક હોય તો બીજાને ધાર્મિક બનાવી શકે. શ્રાવક કેવો હોય એના માટે કહ્યુ છે કેઃ—

સ્વારથ કે સાચે પરમારથ કે સાચે ચિત્ત સાચે, બૈન કહે સાચે જૈનમતી હૈ,
કાહૂ કે વિરુદ્ધ નાહિં પરજાય બુદ્ધિ નાહિં, આતમગવેષી, ન ગૃહસ્થ હૈ ન જતી હૈ;
સિદ્ધિ ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ દીસૈ ઘટમેં પ્રકટ સદા, અન્તર કી લચ્છિ સો અજાચિ હૈ,
દાસ ભગવાનકે ઉદાસ રહે જગત સોં સુખિયા, સદૈવ ઐસે જીવ સમકિતી હૈ.

શ્રાવકો આવા હોય છે. તેઓ વિચારે છે કે, હું સાધુ પણ નથી અને ગૃહસ્થ પણ નથી. તે સત્યને દૃષ્ટિમા રાખી સ્વાર્થ સાધે છે. જો સત્યને આચ આવતી હોય તો લાખોની સંપત્તિને પણ તે ગણકારતો નથી અને સત્યનો નાશ થવા દેતો નથી; પોતે અપમાન સહી લે છે, પણ સત્યને જરાપણ આચ આવવા દેતો નથી.

ઇતિહાસ જોવાથી જણાય છે કે, બાદશાહની બેગમ એક નરવીરને પોતાની સાથે સુખોપભોગ કરવા પ્રાર્થના કરે છે છતાં એ નરવીર પોતાનું નૈતિક પતન થવા ન દેતા બેગમને માતાની દૃષ્ટિએ જુએ છે અને તેની પ્રાર્થનાનો અસ્વીકાર કરે છે.

ઇતિહાસમાં જ્યારે આવી ઘટના ઘટેલી છે તો પછી જેઓ શ્રાવક કે ભક્ત છે, તેમણે પોતાનું નૈતિક બળ કેટલું બધુ કેળવવું જોઈએ એ કલ્પી શકાય એમ છે. કેટલાક લોકો વિષયભોગમા જ ભક્તિ માને છે પણ વાસ્તવમાં ભક્તિ વિષયભોગમાં નહિ પણ વિષયત્યાગમાં જ છે.

શ્રાવક, સત્યનો ઉપાસક હોય છે આ સાભળી કદાચ તમે કહેશો કે, ઉપાશ્રયમાં હોઈએ ત્યાંસુધી તો સત્યના ઉપાસક રહી શકીએ પણ દુકાન ઉપર કે વકીલાત કરતી વખતે સત્યનું પાલન કેવી રીતે થઈ શકે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, સત્યનું પાલન ત્યા પણ થઈ શકે છે. અહીં તો સત્યની કેવળ શિક્ષા આપવામા આવે છે પણ વ્યવહારમા તેનો ઉપયોગ તો ત્યા જ થઈ શકે. અહીંથી શિક્ષા લઈ બહાર ભૂલી જાઓ તો તે શિક્ષા શા કામની? આ જ પ્રમાણે અહીંથી તો સત્યની શિક્ષા લ્યો અને બહાર જઈ, વ્યવહારમાં તેને ન ઉતારો તો તે કયાંસુધી બરાબર છે તેનો વિચાર કરો!

શ્રાવકો બાર વ્રતનો સ્વીકાર કરી વ્યવહારમા તેનું પાલન કરે છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, **કન્નાલી** એટલે કન્યા સંબધી અસત્ય ન બોલવુ એ તો ઠીક છે પણ કન્યાનું ઉપલક્ષણ કરી બધા મનુષ્યો સંબંધી અસત્ય ન બોલવું, એ અમારાથી કેમ બની શકે? આ જ પ્રમાણે **ગોવાલી** એટલે ગાય સંબંધી અસત્ય ન બોલવું, એ તો ઠીક છે પણ ગાયનુ ઉપલક્ષણ કરી બધા પશુઓ સંબંધી અસત્ય ન બોલવું એ અમારાથી કેમ બની શકે? ભૂમિના વિષે પણ ભૂમિથી ઉત્પન્ન સમસ્ત પદાર્થોના વિષે અસત્ય ન બોલવું એ અમારાથી કેમ બની શકે? તેમના કહેવાનો આશય એ છે કે, અમારાથી સત્ય પૂર્ણ રીતે પાળી શકાતું નથી માટે વ્રતોમાં થોડી છૂટ હોવી જોઈએ! પણ આમ કહેનારાઓએ એમ સમજવું જોઈએ કે, કન્યાના વિષે જુઠુ બોલવું પાપ છે તો મનુષ્યમાત્રની સાથે જુઠું બોલવું પાપ નથી? આ જ પ્રમાણે ગાયના વિષે જુઠું બોલવું પાપ છે તો પશુ માત્રની સાથે જુઠું બોલવું પાપ નથી?

હવે તમે એમ કહો કે, આજનો વ્યાપાર જ એવો છે કે અસત્ય વિના કામ જ ચાલી શકતું નથી! તો આ તો એક ખોટી ધારણા છે. યુરોપના લોકો ચારસો ગજ કપડું આપવાનું કહી ત્રણસો ગજ કપડું કેમ આપતા નથી? જો તેઓ તેમ કરે તો તેમની સત્તા હોવાથી તમે વધારે કાંઈ બોલી પણ શકો નહિ તેમ છતાં તેઓ સત્યથી વ્યાપાર ચલાવે છે કે નહિ? આવી દશામા તમારો વ્યાપાર અસત્ય વિના કેમ ચાલી ન શકે? આથી ઊલટું સત્ય વિના અવશ્ય કામ ચાલી ન શકે! કોઈ માણસ એવી પ્રતિજ્ઞા કરે કે, 'હું સત્ય બોલીશ જ નહિ' તો તેનું જીવન થોડા દિવસ પણ ચાલી શકે નહિ! ઉદાહરણ તરીકે, એક સત્યત્યાગી માણસ ઘેર ગયો, તેની માએ કહ્યું કે, બેટા! જમવા બેસી જા! હવે એ માણસને સત્ય નહિ બોલવાની તો પ્રતિજ્ઞા હતી એટલે તેણે ભૂખ લાગી હોવા છતા એમ કહ્યુ કે, મને ભૂખ લાગી નથી. તો આમ કેટલા દિવસ ભૂખ્યો તે રહી શકે? આખરે પેટમા લાગેલી ક્ષુધાને શાંત કરવા માટે તેણે સત્ય બોલવું જ પડે. આ જ પ્રમાણે તે કોઈની પાસે રૂપિયા માગતો હોય પણ સત્ય ન બોલવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હોવાથી તે કહે, કે ના, હું તો રૂપિયા માગતો નથી તો અસત્ય બોલવાનો બદલો કેવો મળે? આ પ્રમાણે સત્ય વિના જીવનનો વ્યવહાર ચાલી શકતો નથી!

જિતશત્રુ રાજા ધર્મને માનતો નહિ, તે નાસ્તિક રાજાનો પ્રધાન હોવા છતાં સુબુદ્ધિ રાજ્યનુ કામ કરવાની સાથે ધર્મનુ પાલન કરતો હતો; પણ તમારામા કેવી નબળાઈ આવી ગઈ છે કે 'સત્યથી વ્યવહારનું કામ ચાલી શકતુ નથી' એમ કહો છો.

એક દિવસ જિતશત્રુ રાજા અને સુબુદ્ધિ પ્રધાન બન્ને સાથે ફરવા નીકળ્યા. રસ્તામા એક ખાઇમા પાણી સડી ગયુ હોવાથી દુર્ગન્ધ આવતી હતી. ત્યાથી પસાર થતા રાજાએ નાક બંધ કરી કહ્યું કે, આ પાણી તો બહુ ગંધાય છે!

સુબુદ્ધિએ કહ્યું કે, આ તો આપણી જ ભૂલનુ પરિણામ છે. આપણી બેદરકારીને કારણે જ આ પાણીમાં દુર્ગન્ધ પેદા થઇ છે. જો પ્રયત્ન કરવામા આવે તો આ દુર્ગન્ધી પાણીને પણ સુધારી શકાય!

રાજાએ કહ્યુ કે, પ્રધાનજી! આ તમારી ભૂલ છે. દુર્ગન્ધ કોઇ દિવસ સુગંધ બની શકે નહિ અને સુગંધ કોઈ દિવસ દુર્ગંધ બની શકે નહિ!

સુબુદ્ધિએ વિચાર્યું કે, રાજા હઠે ચડયા છે એટલે એમ માનશે નહિ પણ તેમને પ્રત્યક્ષ પ્રયોગદ્વારા જ સાબીત કરી બતાવવુ જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી સુબુદ્ધિએ એક વિશ્વાસપાત્ર નોકરદ્વારા તે પાણીનો એક ઘડો ભરી મંગાવ્યો! અને તે પાણીમા ક્ષારાદિ દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરી બીજા ઘડામા એ પાણી ભરી લીધુ. આ પ્રમાણે પાણીને શુદ્ધ કરવા માટે તેમણે ૪૯ દિવસ સુધી પ્રયત્ન કર્યો અને પાણીને પીવા જેવુ શુદ્ધ બનાવ્યું. બાદ એ શુદ્ધ પાણીનો એક લોટો ભરી તેણે રાજાના રસોયાને આપ્યો અને કહ્યુ કે, મહારાજ ભોજન કરવા બેસે ત્યારે પીવા માટે આ પાણીનો લોટો આપજે. રસોયાએ પ્રધાનની સૂચનાનુસાર કર્યું. રાજાએ પાણી પીધુ તો બહુ મીઠુ લાગ્યુ. તેમણે રસોયાને કહ્યુ કે, આ પાણી બહુ મીઠું છે! દરરોજ આ પાણી પીવા કેમ આપતો નથી! રસોયાએ કહ્યુ કે, આ પાણી તો પ્રધાનજીએ લાવી આપ્યુ છે. રાજાએ પ્રધાનને બોલાવી કહ્યુ કે, પ્રધાનજી! તમે તો બહુ કપટી જણાઓ છો? તમે આવું મીઠું પાણી પીઓ છો અને મને પીવડાવતા પણ નથી!

સુબુદ્ધિએ ઉત્તર આપ્યો કે, એમા કઈ વાત છે! આ તો પુદ્ગલોનુ પરિવર્તન છે. દુર્ગન્ધમાથી સુગંધ અને સુગંધમાથી દુર્ગંધ થઈજ જાય છે!

રાજાએ કહ્યુ કે, પ્રધાનજી! એ જ તમારી ભૂલ છે. સુબુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો કે, મહારાજ! હું ઠીક કહું છુ. આ પાણી તે જ છે કે જેની દુર્ગંધ ન સહેવાને કારણે આપે નાક બંધ કર્યું હતુ?

રાજાએ કહ્યુ કે, તમે ખોટુ બોલો છો? દુર્ગંધમાથી સુગધ કેમ પેદા થઈ શકે? રાજાનુ આ કથન સાભળી સુબુદ્ધિ પ્રધાને તે ખરાબ પાણી મગાવ્યું અને તેમની સામે જ ક્ષારાદિ દ્રવ્યોદ્વારા સુધાર્યું. આ જોઇ રાજાએ માન્યુ કે, વાસ્તવમા દુર્ગંધને પણ સુગધ બનાવી શકાય છે.

જો 'આ પાણી બહુ દુર્ગંધી છે' એમ કહી નાક દબાવી ઉપેક્ષા કરવામાં આવી હોત અને પાણી સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો ન હોત તો પાણી સુધરી શકત નહિ. પણ સુધાર કરવામા આવ્યો તો તે પાણી પણ સુધર્યું. આ જ પ્રમાણે કોઇ વસ્તુ

તરફ ઘૃણા કે ઉપેક્ષા કરવાથી કોઈ વસ્તુ સુધરી શકતી નથી પણ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવે તો સુધરી શકે છે. જ્યારે પાણીનો પણ સુધાર કરી શકાય છે તો શું મનુષ્યનો સુધાર કરી ન શકાય?

રાજાએ સુબુદ્ધિને કહ્યું કે, તમે મને કેવલિપ્રરૂપિત ધર્મ સંભળાવો! જો સુબુદ્ધિ પોતે જ ધર્મ જાણતો ન હોત તો રાજાને તે શુ સંભળાવત? અને કેવી રીતે તેને સુધારી શકત?

પ્રધાને રાજાને કહ્યું કે, આપ પાણીને શું જુઓ છો! તમે- તમારા આત્મા તરફ જુઓ અને તે આત્માને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરો! જ્યારે મૂળ જ ખરાબ હોય છે ત્યારે બધુ ખરાબ હોય છે. આ પ્રમાણે જ્યારે મૂળ આત્મા જ ખરાબ હશે તો બધુ ખરાબ થશે માટે આત્માને સૌથી પહેલા સુધારો! આ પ્રમાણે પ્રધાને રાજાને ધર્મબોધ આપી સુધાર્યો.

શેઠે પણ સુભગને નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો અને તેના ઉપર વિશ્વાસ પેદા કરાવ્યો. આ પ્રમાણે તમે પણ બીજાને સુધારો અને પરમાત્માને યાદ રાખો. જે પરમાત્માને યાદ રાખે છે તેના હાથે પાપ થતું નથી; એક ફારસી કવિએ કહ્યુ છે કે, "તમે તમારા દિલમા અસત્યને સ્થાન આપો નહિ પણ નેકીને–પ્રામાણિકતાને સ્થાન આપો." આ પ્રમાણે તમે પણ તમારા દિલમા ખરાબીને સ્થાન આપો નહિ પણ પ્રામાણિકતાને સ્થાન આપો.

સુભગને નવકાર મંત્ર ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા હતી. તે ઉઠતા–બેસતા આખો દિવસ નવકાર મંત્રનો જ જાપ કરતો હતો! ભોળા લોકોમા શ્રદ્ધા વધારે હોય છે એટલે સુભગ પણ શ્રદ્ધાપૂર્વક નવકાર મંત્રનો આખો દિવસ જાપ કર્યા કરતો.

શેઠ પણ નવકાર મંત્રનો મહિમા બતાવતા સુભગને કહેતા કે, આ મંત્રમા બધા ધર્મનો સાર આવી ગયો છે. સુભગ શેઠની આ વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતો અને પોતાને નિર્ભય માની પ્રસન્ન થતો હતો.

ગાંધીજીની બીજી વાતોમા ભલે કોઈને મતભેદ હોય પણ તેમના સત્યના વિષે કોઈને મદભેદ નથી! પોતાની આત્મકથામા તેમણે લખ્યું છે કે, મારી મા મને કહ્યા કરતા કે, "રામનું નામ લે તો તને કોઇ પ્રકારનો ભય રહેશે નહિ! મારા કોમલ મનમાં તેમની વાતનો વિશ્વાસ જામી ગયો, અને તેથી મને એવો ભય થયો નહિ"

નવકાર મંત્રનું મહત્ત્વ અને તેનો પ્રભાવ તો તમે પણ જાણતા હશો, પણ તમારા હૃદયમા ભૂત વગેરેનો ભય તો નથી ને? જો કોઈ તમને સ્મશાનમા રહેવાનું કહે તો તમને ભય તો નહિ થાય ને? તમે કહેશો કે, ભૂતની વાત તો શાસ્ત્રમા પણ આવી છે. પણ શાસ્ત્રમાં જે દેવયોનિના ભૂત વિષે કહેવામા આવ્યુ છે, તે ભૂત અને તમારી કલ્પનાનું ભૂત જુદુ જ છે. તમે કલ્પના કરો કે, તે ભૂત તો થપ્પડ મારવાથી ભાગી જાય છે! હવે કહો કે તે ભૂત મોટું કે થપ્પડ મારી ભૂતને ભગાવી મૂકનાર મોટા! એક શેરડીને ખાધી લેવાથી ભૂત ભાગી જાય છે તો એ ભૂત વળી કેવું? શાસ્ત્રમા જે ભૂત દેવનું વર્ણન છે, તેને માટે તો એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે—प्रांढ घम्मो पक सुर घामो—આવી તે દેવની શક્તિ કહી છે પણ તમારી કલ્પનાનું ભૂત તો થપ્પડ મારવાથી જ ભાગી જાય છે!

અમેરિકામાં ભૂતોની લીલાનો ઢોંગ ચાલ્યો હતો! બે મિત્રોએ વિચાર્યું કે, આ ભૂતની વાત સાચી છે કે ખોટી! જોઈએ તો ખરા? તેઓએ ભૂતને બોલાવી લાવનારને કહ્યું કે, મારી બહેનનું ભૂત મંગાવી લાવ! જે મિત્રે આમ કહ્યું તેની બહેન જીવતી જ હતી! ભૂત બોલાવી લાવનાર થોડીવાર અગડંબગડં બોલ્યો અને કહ્યું કે, તમારી બહેનનું ભૂત આવ્યું છે! તે મિત્ર આ સાંભળી આશ્ચર્યમાં પડી ગયો કે, આ તો મરેલાનું ભૂત બોલાવી લાવવાનું કહેતો હતો, પણ મારી બહેન તો જીવતી છે તો એનું ભૂત કયાંથી આવી ગયું? તે મિત્ર તો ચૂપ થઈને ત્યાં બેસી રહ્યો. એટલે બીજા મિત્રે કહ્યું કે, નેપોલીયનનું ભૂત બોલાવી આપ! તે નેપોલીયનનું ભૂત લઈ આવ્યો. તે બીજો મિત્ર નેપોલીયનના ભૂતની સામે તલવાર લઈને દોડયો. ત્યાં તો તે ભૂત ભાગ્યું. મિત્રો વિચારવા લાગ્યા કે, જે નેપોલીયને આખા યુરોપને પોતાની તલવારના બળે ધ્રુજાવ્યું હતું તે શું આમ ભાગી જાય? મિત્રો સમજી ગયા કે, આ બધો ઢોંગ છે. તેઓએ એ ઢોંગને ખુલ્લો કર્યો અને લોકોને બતાવ્યું કે આ કેવળ ધૂર્તતા છે, વાસ્તવમાં ભૂત કે બૂત કાંઈ નથી. આ ધૂર્ત મનની વાત જાણી લે છે અને પછી મનમાં જે હોય છે તે કહી દે છે એટલે લોકોને તેની ઉપર વિશ્વાસ આવે છે પણ વાસ્તવમાં એ બધો ઢોંગ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આ પ્રમાણે ભૂતનો ઢોંગ પણ બહુ ચાલે છે; અને તમે લોકો એ ઢોંગમાં સપડાઈ જાઓ છો! જો તમે નવકારમંત્ર ઉપર વિશ્વાસ રાખો અને કોઈ પ્રકારનો વહેમ ન રાખો તો પછી તમને ભય કોઈ દિવસ ન થાય. પુરુષોની અપેક્ષા સ્ત્રીઓમાં વહેમ વિશેષ હોય છે! સ્ત્રીઓ બાળકોને બચપણમાં જ ભૂતનો ભય બતાવે છે અને કહે છે કે, "ત્યાં જતો નહિ, ત્યાં ભૂત છે" બાળકોના કોમલ મગજમાં તે કલ્પનાનું જ ભૂત સંસ્કારરૂપે ઘર ઘાલી જાય છે, જે કોઈક દિવસે સાચા ભૂતનું રૂપ ધારણ કરી ભય પેદા કરે છે. તમે લોકો તમારા મગજમાંથી આવો વહેમ કાઢી નાખો. જો ભૂતના ભયથી આમ કર્યા કરશો તો ધર્મની આબરૂ કેમ સાચવી શકશો!

શેઠે સુભગની રગેરગમાં નવકારમંત્રની શ્રદ્ધા ઉતારી દીધી અને તેથી તે નિર્ભય થઈ રહેવા લાગ્યો. તમે પણ આ પ્રમાણે પરમાત્માના નામ ઉપર વિશ્વાસ રાખી નિર્ભય બનો તો કલ્યાણ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૧ રવીવાર

પ્રાર્થના

સુમતિ જિનેશ્વર સાહિબાજી, 'મેઘરથ' નૃપનો નંદ,
'સુમંગલા' માતા તણો, તનય સદા સુખકંદ;
પ્રભુ ત્રિભુવન તિલોજી. ॥ ૧ ॥

શ્રી સુમતિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કેવી રીતે કરવી જોઈએ ! એ વાત આ પ્રાર્થનામાં ઉદાહરણપૂર્વક બતાવવામાં આવી છે. તે ઉદાહરણો તો સ્પષ્ટ છે છતાં થોડું વધારે સ્પષ્ટ કરું છું. જો આ ઉદાહરણોને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો જરૂર તેમાં સફળતા મળી શકે.

ભ્રમર અને ફૂલ, સૂર્ય અને કમલ, પપૈયો અને મેઘ; એ ત્રણેયનો જેવો પરસ્પર પ્રેમસંબંધ છે તેવો પરમાત્માની સાથે પ્રેમસંબંધ જોડી, પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો જ તે સાચી પ્રાર્થના કહેવાય.

ભ્રમરની પ્રીતિ ફૂલની સાથે છે અને તે ફૂલની સુગંધનો રસિક છે. તે પુષ્પનો રસ લે છે. તે પુષ્પની સુગંધ છોડી દુર્ગંધ લેવા ક્યાંય જતો નથી. ભ્રમરનો પ્રીતિસંબંધ પુષ્પની સુગંધ સાથે છે, ભ્રમરની આ પુષ્પપ્રીતિ જોઈ તમે પણ તમારા માટે વિચાર કરો કે, "હે ! આત્મા ! તું પરમાત્માની સાથે પ્રીતિ જોડી કઈ બાજુ આથડે છે. જે પ્રમાણે ભ્રમર પુષ્પની સાથે અનન્ય પ્રીતિ રાખે છે તેવી જ રીતે પરમાત્માની સાથે તારે પણ અનન્ય ભક્તિ રાખવી જોઈએ. એમ થવું ન જોઈએ કે, પરમાત્માની ભક્તિ કરી કરી પાછા કામોમાં લાગી જાઓ. એ વાત જુદી છે કે, લાંબા સમયથી પડેલાં સંસ્કારો એકદમ છૂટી શકતાં નથી તેમ છતા પ્રયત્ન તો પરમાત્માની પ્રીતિ જોડવાનો તથા તેમની ભક્તિ કરવાનો જ હોવો જોઈએ અને એને જ પોતાનું કર્ત્તવ્ય સમજવું જોઈએ.

હમણા યુવક પરિષદના મંત્રીએ તમને યુવક પરિષદ માટે આમંત્રણ આપ્યું છે અને તેઓ યુવક પરિષદ ભરવાનું કહે છે; તેમને પણ મારું એ જ કહેવું છે કે, પહેલા યુવકો પોતે સુધરે અને પછી પોતાના વિચારો બીજાઓની સામે મૂકે એ ઉચિત છે. પોતાના ચારિત્રનો પ્રભાવ બીજાઓ ઉપર પડે જ છે, એટલા માટે પહેલાં પોતાનું આચરણ સુધારવું અને પછી પોતાના વિચારો બીજાઓના સામે મૂકવાથી પોતાના વિચારોની અસર બીજાઓ ઉપર અવશ્ય પડશે.

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, સચ્ચરિત્ર બની પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ ! પ્રાર્થના પણ કરો અને દુરાચાર પણ સેવો એ ઠીક કહેવાય નહિ. આ ઉપરથી તમે એમ પૂછી શકો કે, શું ત્યારે અમારે 'સાધુ' બની જવું જોઈએ ! હું બધાને સાધુ થવાનું કહેતો નથી. સાધુ થવું એ પોતાની શક્તિની વાત છે; પણ જે પદના અધિકારી હો એ પદને

યોગ્ય સચ્ચરિત્ર તો બનવું જ જોઈએ. તમે ગૃહસ્થ છો એટલા માટે ગૃહસ્થને યોગ્ય સચ્ચરિત્ર બનવું જોઈએ. ગૃહસ્થ કેવી રીતે સચ્ચરિત્ર બની શકે એનું વર્ણન ઉપાસકદશાંગસૂત્રમાં આપવામાં આવેલ છે. એ શિક્ષાના આધારે તમે પણ સચ્ચરિત્ર બની શકો છો. જો સાધુ થયા વિના સચ્ચરિત્ર બની શકાતું ન હોય અને ધર્મનું પાલન થઈ શકતું ન હોય તો ભગવાન એમ ન કહેત કેઃ—

दुविहे धम्मे पण्णत्ते तंजहा-आगारधम्मे, अणगारधम्मे । —શ્રી સ્થાનાંગસૂત્ર.

અર્થાત્—ધર્મ બે પ્રકારના છે. એક સાધુધર્મ અને બીજો ગૃહસ્થધર્મ. ગૃહસ્થો માટે જે ધર્મ બતાવવામાં આવ્યો છે તે ધર્મને ધ્યાનમાં રાખી, તમે સચ્ચરિત્ર બની શકો છો. શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્રમાં જે ગૃહસ્થધર્મની મર્યાદા બતાવવામાં આવી છે તેને ધ્યાનમાં રાખી જીવનમાં ઉતારવાથી તમે તમારો ઘણો આત્મસુધાર કરી શકો છો. ગૃહસ્થોમાં ધર્મ હોય તો સાધુઓથી પણ ધર્મ પાળી શકાય છે. જો તમારામાં ધર્મ ન હોય તો અમારો ધર્મ પણ ટકી શકે નહિ! અર્થાત્ અનગારધર્મ આગારધર્મ સાથે સંબન્ધિત છે. અનગારધર્મ આગારધર્મની સહાયતા વિના ટકી શકે નહિ, માટે તમે તમારા પદને યોગ્ય ધર્મનું શુદ્ધ આચરણ કરો એ તમારું કર્ત્તવ્ય છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૧૧

હવે હું શાસ્ત્રની વાત કહું છું. અનાથી મુનિની કથાના સંબંધની ગાથામાં એક ચર્ચા રહી ગઈ છે જેને સ્પષ્ટ કરવી ઉચિત સમજું છું. રાજા શ્રેણિકનો પરિચય આપતાં કહેવામાં આવ્યું છે કેઃ—

पभूयरयणो राया, सेणिओ मगहाहिवो ।
विहारजत्तं निज्जाओ, मंडिकुच्छिंसि चेइए ॥ २ ॥

અહીં મંડિકુક્ષ બાગ ન કહેતા મંડિકુક્ષ ચૈત્ય કહેવામા આવ્યું છે. ચૈત્ય શબ્દનો શો અર્થ છે એ અત્રે જોવાનું છે. આ વિષે ટીકાકાર એમ લખે છે કેઃ—

चैत्य इति उद्यान

અર્થાત્—ચૈત્યનો અર્થ બાગ છે. શ્રેણિક ચૈત્યમાં જાય છે અર્થાત્ બાગમાં જાય છે. ચૈત્ય શબ્દ **चिय चयने, चिति संज्ञाने** એ ધાતુ ઉપરથી બનેલ છે. જ્યા પ્રકૃતિનો બહુ ઉપચય હોય, જ્યાં પ્રકૃતિની સુંદરતા હોય તેને ચૈત્ય કહે છે; અથવા આત્માના જ્ઞાનને પણ ચૈત્ય કહે છે. મનને પ્રસન્ન કરવાનું જે કારણ હોય તે પણ ચૈત્ય કહેવાય છે. આ વાત કાંઈ હું મારા તરફથી જ કહેતો નથી પણ પૂર્વાચાર્યોએ પણ એમ જ કહેલ છે. રાયપસેણી સૂત્રમાં વર્ણન છે કે, સૂર્યાભદેવે ભગવાનને **'देविय चेइयं'** કહી વંદના કરી. ભગવાનને 'ચેઇય' શા માટે કહ્યા એ વિષે મલયગિરિ ટીકામાં ટીકાકાર કહે છે કે, **सुप्रसन्नमनहेतुत्धादिति चैत्य** અર્થાત્-મનને પ્રસન્ન કરવાનું જે કારણ હોય છે તેને ચૈત્ય કહે છે. કોઈને સંસારનો વ્યવહાર મનને પ્રસન્ન કરવાનુ કારણ હોય છે, તો કોઈને ભગવાન મનને પ્રસન્ન કરવાના કારણ જણાય છે. સૂર્યાભદેવને દેવલોકનાં સુખો મનપ્રસન્નનું કારણ જણાયું નહિ પણ

ભગવાન જ મન પ્રસન્નના કારણભૂત જણાયા; એટલા જ માટે તેણે ભગવાનને **चेइयं** કહી વંદન કર્યું.

ચૈત્ય શબ્દ રૂઢ નથી પણ વ્યુત્પન્ન પ્રાતિપદિક છે. એટલે તેના અનેક અર્થ થાય છે. ચૈત્યનો અર્થ બાગ પણ થાય છે, જ્ઞાન પણ થાય છે અને મનને પ્રસન્ન કરવાનું કારણ એવો પણ અર્થ થાય છે. ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ વ્યુત્પત્તિથી મૂર્તિ એવો થતો નથી પણ મૂર્તિને માટે 'પડિમા' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. પડિમા અને ચૈત્યનો અર્થ જુદો છે અને બન્ને શબ્દો પણ જુદા છે. ચૈત્ય શબ્દ જ્યાં આવેલ છે ત્યાં બાગ, જ્ઞાન કે સાધુના અર્થમાં આવેલ છે.

અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે, ચૈત્ય શબ્દનો અર્થ બાગ થાય છે એનું શું પ્રમાણ છે ! તો આનો ઉત્તર એ છે કે, શાન્ત્યાચાર્યકૃત પાઈ ટીકામાં **चैत्य इति उद्यान** એમ સ્પષ્ટ કહેલ છે. અર્થાત્ શ્રેણિક રાજા બાગમાં ગયો એમ ઉલ્લિખિત છે.

કાલે આ ચર્ચા બાકી રહી ગઈ હતી જે આજે કહી દીધી છે.

બાગનું વર્ણન કરી અને મુનિ મહાત્માને જોઈ આગળ શું થયું તેનું વર્ણન કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કેઃ—

तत्थ सो पासई साहुं, संजयं सुसमाहियं ।
निसन्नं रुक्खमूलम्मि, सुकुमालं सुहोइयं ॥ ४ ॥
तस्स रूवं तु पासित्ता, राइणो तंमि संजए ।
अच्चंतपरमो आसी, अउलो रूवविम्हिओ ॥ ५ ॥
अहो वण्णो कहो रूवं, अहो अज्जस्स सोमया ।
अहो खंती अहो मुत्ती, अहो भोगे असंगया ॥ ६ ॥

આ ગાથાઓનો પૂર્ણ વિચાર તો કોઈ યોગીશ્વર જ કરી શકે. હું તો યોગમાર્ગને પણ જાણતો નથી એટલા માટે આ ગાથાનો પૂરો અર્થ હું કેવી રીતે કરી શકું ? છતાં પૂર્વાચાર્યોએ જે વ્યાખ્યાન કરેલ છે તેના આધારે હું મારી બુદ્ધિ અનુસાર થોડામાં કહું છું.

આ ગાથામાં પહેલાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, રાજાએ સાધુને જોયા. એટલા માટે સાધુ કોને કહે છે એ જોવાનું છે. સાધુની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કેઃ—

'साधयति स्व-परकार्याणि इति साधुः' ।

જે પોતાનું અને બીજાનું કાર્ય સાધે છે તે સાધુ કહેવાય છે. જેમ નદીઓ જાય છે તો સમુદ્ર તરફ પણ જ્યાંથી જાય છે ત્યાંના આસપાસના પ્રદેશને સીંચતી અને ફળદ્રુપ બનાવતી જાય છે. તેમ સાધુઓ પણ પોતાનું કાર્ય સાધતા, બીજાઓનું પણ કાર્ય સાધે છે. પોતાનું કાર્ય છોડી બીજાનું કાર્ય સાધતા નથી; પણ પોતાનું કાર્ય સાધવાની સાથે જ બીજાનું કાર્ય સાધે છે. જેમ વૃક્ષો સ્વભાવતઃ પોતે ફુલેફાલે છે, બીજાના માટે ફુલતા-ફાલતા નથી છતાં બીજાને ઉપકારી નીવડે છે, તે જ પ્રમાણે સાધુઓ પણ પોતાનું કાર્ય સાધતાં

બીજાનો ઉપકાર કરે છે, અને વૃક્ષોની કોઈ પ્રશંસા કરે તો ફુલાતું નથી તેમ નિંદા કરે તો દુઃખી થતું નથી, તેમ સાધુઓ પણ નિંદા કે પ્રશંસાથી દુઃખી થતા નથી તેમ ફુલાતા નથી. પણ વૃક્ષ પત્થર મારનારને ફળ-ફુલ કે છેવટે છાંયા આપે છે તેમ સાધુઓ પણ નિંદા કરનારને પણ તત્ત્વ સંભળાવે છે અને પોતાના આત્માની સમાન તેને માની જ્ઞાન પણ આપે છે.

આ પ્રમાણે જે, પોતે મુક્તિ સાધે છે અને પાસે આવનારને મુક્તિનો માર્ગ બતાવે છે તે સાધુ છે. અહીં એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, ગાથામા જ્યારે 'સાધુ' શબ્દ વપરાયો છે તો પછી તેની સાથે જ સમાનાર્થક 'સંયત' શબ્દ શા માટે વાપરવામાં આવ્યો છે! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ટીકાકાર જણાવે છે કે, સાધુતા ગૃહસ્થોમા પણ હોઇ શકે છે. આરંભ-સમારંભમા રહેલા છતા પણ ગૃહસ્થ સ્વપરનું કલ્યાણ સાધી શકે છે! સાહિત્યમા ગૃહસ્થને પણ સાધુ શબ્દથી સંબોધન કરવામા આવેલ છે. જે પોતાનો સ્વાર્થ સાધતા પરમાર્થને ભૂલી જતો નથી તે ગૃહસ્થને પણ સાહિત્યમા સાધુ કહેલ છે.

ગૃહસ્થની સાધુતા તમારે પણ શીખવી જોઇએ અને વૃક્ષો પાસેથી પણ શિક્ષા લેવી જોઈએ. વૃક્ષો પોતાને કાપનારને પણ ઠંડી છાયા આપે છે એ જ પ્રમાણે તમે પણ બીજાનો ઉપકાર કરો! સ્ત્રી-પુત્ર વગેરે કુટુમ્બીજનોને તો તમે છાયા આપો જ છો-તેમની સાર-સંભાળ રાખો જ છો પણ કોઈ ગરીબ તમારે ત્યાં આવી તમારી છાયા માગે તો એને ધુત્કારો નહિ! જો તમે આશ્રિતોને ધુત્કારો તો તમને કેવા કહેવા?

શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમા મેઘકુમારનું વર્ણન આવે છે. તેમા હાથીનું વર્ણન આવે છે કે, એ હાથીએ પોતાને રહેવા માટે જંગલમા ચાર કોશનું મંડલ બનાવ્યુ હતું; પરંતુ જ્યારે જંગલમા દાવાનળ લાગ્યો એટલે બીજા જીવો સ્વરક્ષા માટે તે મંડલમા આવ્યા, ત્યારે હાથીએ તે જીવોને બહાર કાઢી મૂક્યા નહિ પણ તેમને પણ સ્થાન આપ્યું. જે જીવો તે મંડલમા આવ્યા હતા તે તેના આત્મીય કે સજાતીય ન હોવા છતા તેણે તો એમ જ વિચાર્યું કે, "જે પ્રમાણે મને આશ્રયની આવશ્યકતા છે તે જ પ્રમાણે આ જીવોને પણ આશ્રયની આવશ્યકતા છે. અને આશ્રય લેવા માટે જ આ જીવો અત્રે આવ્યા છે, માટે તેમને આશ્રય આપવો જ જોઇએ!" આ તેની કેટલી બધી ઉદારતા! તેણે કેટલા શાસ્ત્રો અને પુસ્તકો વાચ્યા હતા કે તેનામા આટલી બધી ઉદારતા આવી ગઇ? અને તમે શાસ્ત્ર તથા પુસ્તકો વાચ્યા છે છતા તમારામા એવી ઉદારતા કેમ નથી? તમે ભણેલા છો, કોઈએ બી. એ; એમ. એ. કે એવી ઉચી ડીગ્રી પણ પ્રાપ્ત કરી છે, અને કોઈ કોઈએ 'રાવબહાદુર'નો ખીતાબ પણ સરકાર પાસેથી મેળવ્યો છે, છતા આવી ઉદારતાનો વિચાર તમને કેમ નથી આવતો?

હાથીએ તે જીવોને પોતાના મંડલમા સ્થાન આપ્યુ, એટલુ જ નહિ પણ કેટલાક જીવો તેના પગની વચ્ચે જે જગ્યા હતી ત્યા પણ ઘુસીને બેસી ગયા હતા છતા તેને ક્રોધ ન આવ્યો એટલું જ નહિ પણ તેને ખંજવાળ આવવાથી તેણે પોતાનો પગ ઊંચો કર્યો એટલામા તો એક સસલું તેના પગ નીચે બેસી ગયુ. હવે હાથીને ક્રોધ આવે કે નહિ? જો તે ચાહત તો પોતાના પગ વડે તે સસલાને કચડી નાખત કે પોતાની સુંઢ વડે બહાર

ફેંકી દેત, પણ તેણે એમ ન કરતાં એમ જ વિચાર્યું કે, આ સસલું અગ્નિના ભયને લીધે અહીં આવ્યું છે માટે તેને આશ્રય આપવો જ જોઈએ, આમ વિચાર કરી તેણે પોતાનો પગ ઊંચો જ રાખ્યો આ મહા ઉદારતાને કારણે જ તે હાથી મરણ ચરણથી નીચે ઢળી પડતાં મરણ પામ્યો અને તે શ્રેણિકના પુત્ર તરીકે જન્મ પામ્યો હવે તમે વિચાર કરો કે, જ્યારે હાથીમાં પણ આટલી ઉદારતા હતી તો તમારે કેટલા ઉદાર બનવું જોઈએ '

કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે, આ પ્રમાણે ગૃહસ્થો પણ સાધુતાને ધારણ કરી શકે છે રાજા શ્રેણિકે જે સાધુને જોયા હતા તે શું ગૃહસ્થ સાધુ હતા ? આ વાતનો નિષેધ કરવા માટે અને તેઓ ગૃહસ્થ સાધુ નહિ પણ આત્માનું જતન કરનારા સંયમી હતા એ બતાવવા માટે 'સંયતિ' શબ્દ આપવામાં આવ્યો છે

હવે સાધુ, સંયતિ એ બે શબ્દોને સાથે મહાત્માના વિશેષણ તરીકે **સુસમાહિય**–અર્થાત્ સમાધિવાળા હતા એમ શા માટે કહેવામાં આવ્યું છે ' એ વિચારવાનું છે સાધુ, સંયતિ શબ્દની સાથે 'સમાધિવાળા' એ પદ આપવાનો અભિપ્રાય એ છે કે, કેટલાક લોકો સંયતિ તો હોય છે અને બધી ક્રિયાઓ પણ સંયતિની જ પાળે છે, પણ તત્ત્વોની ઊલટી શ્રદ્ધા રાખે છે જેમકે ગોશાલક અને જમાલી જમાલીની બહારની કરણી દરેક રીતે ઊંચી હતી પણ તેની તત્ત્વ શ્રદ્ધા ઊલટી હતી, એટલે સાધુ-સંયતિ હોવા છતાં પણ તે સમાધિવાળા ન હતા કયાય આ સાધુ-સંયતિ ઊલટી તત્ત્વશ્રદ્ધા રાખતા હતા નહિ ને ? તેમને કોઈ પ્રકારનો ભ્રમ તો હતો નહિ ને ? એ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે કે, તેઓને યથાર્થ તત્ત્વશ્રદ્ધા હતી એ બતાવવા માટે ત્રીજું સુસમાધિપદ આપવામાં આવ્યું છે

રાજા શ્રેણિકે આવા સુસમાધિયુક્ત સંયતિ સાધુને જોયા હતા તે સાધુ વળી 'સુકુમાર હતા એમ કહેવામાં આવ્યું છે સુકુમારનો અર્થ ' જે કામદેવને બરાબર જીતી લે ' એવો થાય છે 'જે કામદેવને પણ કુત્સિત કરે, તેને પણ જીતી લે' એને સુકુમાર કહે છે તેમનું શરીર કામદેવને પણ જીતી લે એવું હતું એટલા માટે તેમને સુકુમાર કહેવામાં આવ્યા છે 'સુકુમાર'ની સાથે જ 'સુહોઇય પદ આપવામાં આવ્યું છે 'સુહોઇય'નો અર્થ 'સુખને યોગ્ય એવો થાય છે અર્થાત્ જેમનું શરીર સુખમાં ઉછર્યું હોય, કષ્ટ પામ્યું ન હોય તે શરીર સુખી કહેવાય છે કોઈ માણસે જો પહેલાં કષ્ટો ભોગવ્યાં હોય છે તો કષ્ટો ન હોવા છતાં પણ તેની છાયા તો શરીર ઉપર રહી જાય છે અને તે ઉપરથી તેણે પહેલાં કષ્ટો ભોગવ્યાં છે એમ જણાઈ આવે છે પણ પહેલાં કષ્ટ ભોગવ્યાં હોવા છતાં તેમના શરીર ઉપર તે દુઃખનું કાંઇપણ ચિન્હ રહેવા પામ્યું ન હતું એ કારણે તે મુનિનું શરીર સુખી જણાતું હતું આ સિવાય 'સુહોઇય'નો બીજો અર્થ તેમનું શરીર સુખને યોગ્ય હતું અર્થાત્ તેઓ સુખને ભોગવવા યોગ્ય રૂપવાન હતા એવો પણ થાય છે

આજકાલ ગુણની અપેક્ષા રૂપને વધારે મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે, અને એટલા જ માટે ગુણવાન બનવાનો પ્રયત્ન કરવા કરતાં અંગે તેલ ફૂલેલ લગાવી વાળમાળ ઓળી રૂપવાન બનવાનો વધારે પ્રયત્ન થતો જોવામાં આવે છે સંસારમાં ગુણ કરતાં રૂપની કદર વધારે થાય છે એમ લોકો માને છે રૂપવાન બનવાના પ્રયત્નને લીધે જ હિન્દુઓના માથે રાખવામાં આવતી ચોટલી પણ વાળની શોભા વધારવાના રૂપમાં ફેરવી દેવામાં આવી

છે! સ્ત્રીઓમા પણ લેડી-ફૅશન ઘુસી ગઈ છે! અને તેથી ફેશનવાળી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને પણ 'સાહેબ' બનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. શૃંગારથી સ્ત્રીઓ પુરુષોને મુગ્ધ અને વશ કરવા ચાહે છે. એટલા માટે તેઓ રૂપ વધારવાનો પ્રયત્ન કરે એ સ્વાભાવિક છે, પણ એ લોકો વાસ્તવિક રૂપ કેવું હોય છે! અને તે રૂપ કેવી રીતે વધી શકે છે તે જાણતા હોતા નથી! સૌંદર્યનો સંબંધ શરીર સાથે નહિ પણ હૃદય સાથે છે. રાજા શ્રેણિક એ મુનિને જોઈ આશ્ચર્યપૂર્વક બોલી ઉઠયા કે, "અહા! કેવું રૂપ! કેવું વર્ણ!" મુનિના શરીર ઉપર કોઈ પ્રકારની શ્રૃંગાર સામગ્રી ન હોવા છતા શ્રેણિક જેવા રાજાએ તે મુનિના વર્ણ રૂપની પ્રશંસા શા માટે કરી તેનો વિચાર કરો! આ વિષે વિશેષ ન કહેતા એટલું જ કહું છું કે, લોકો વાસ્તવિક રૂપ ન જોતાં બહારનું જ રૂપ જુએ છે! અને બહારનું રૂપ જોવા પાછળ બીજું કશુંય જોતા નથી. વાસ્તવિક રૂપ કોને કહેવાય એનો વિશેષ ખુલાસો કદાચ આ જ ચરિત્રમા આગળ સ્પષ્ટ કરવામા આવશે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૧૧

શિખા મંત્ર નવકાર બાલ, મનમેં કરતા ધ્યાન; ।
ઊઠત બૈઠત સોવત જાગત, બસતી ઔર ઉદ્યાન. ।। ધન૦ ૧૦ ।।

શેઠે સુભગને નવકાર મંત્ર શીખડાવી તેનું મહત્ત્વ બતાવતા કહ્યું કે, "ભલે કરોડોની સંપત્તિ મળે પણ જો નવકારમંત્ર પાસે ન હોય તો તે કાંઈ વિસાતમા નથી, એથી ઊલટું જો ગરીબાઇનું દુઃખ માથે આવી પડે તોપણ જો પોતાની પાસે નવકારમંત્ર હોય તો બધુંય છે."

આજે તમે લોકો, તમારા પુત્રોના સંસ્કારો સુધારવા તરફ બહુ ઓછું ધ્યાન આપો છો. તમે તેનામાં જેવા ચાહો તેવા સંસ્કારો ઉતારી શકો છો; છતા તેઓમાં સારાં સંસ્કારો ન રેડતા ખરાબ સંસ્કારો રેડો, તો એ એમનું અહિત કરવા બરાબર છે. આજે બાળકોમાં ભયના સંસ્કારો વધારે રેડવામા આવે છે, એથી કેટલી હાનિ થાય છે એની મને ખબર છે! મારી માતા મને બે વર્ષનો છોડી કાળ પામી હતી અને મારા પિતા મને પાચ વર્ષનો છોડી કાળ પામ્યા હતા. મારું પાલન પોષણ મારા મામાને ત્યાં થયું હતું, ત્યા થોડે દૂર એક મકાન હતું જે નીચું હોવાને કારણે તેમા અંધારુ રહેતું હતું. સ્ત્રીઓ એ મકાનમા ભૂત રહે છે એમ કહ્યા કરતી. હું આ વાત સાભળી ડરતો હતો અને એટલા માટે દુકાનેથી રાતે ઘેર જતો હતો ત્યારે એ મકાનની પાસેથી ન જતાં મોટું ચક્કર ખાઇને પણ બીજે રસ્તેથી ઘેર જતો હતો. મારામા ભૂતના ભયના જે સંસ્કારો પડયા હતા તે દીક્ષા લીધા બાદ પણ ગયા નહિ. મારી દીક્ષા થયા પછી જેમની નેશ્રાયમા હું શિષ્ય થયો હતો તે ગુરુ પણ દોઢ જ મહિનામા કાળ પામ્યા. તે વખતે હું પાચ મહિના સુધી પાગલ જેવો રહ્યો. મારામા ભૂતના ભયનાં જે સંસ્કારો પડયાં હતાં તેને કારણે મને તે વખતે એમ જ લાગતુ હતું કે, કોઇ પ્રત્યક્ષ જ મારી ઉપર જંતર-મંતર કરે છે, પણ જ્યારે હું ઠીક થયો ત્યારે મને જણાયું કે, વાસ્તવમા એ બધો મારો ભ્રમ હતો, બીજું કાંઈ ન હતું.

બાળકોમા આ પ્રકારના ભયના સંસ્કારો રેડવાથી તેમની કેટલી હાનિ થાય છે તેનો વિચાર બહુ ઓછા લોકો કરતા હશે ! બાળકોમા નિર્ભયતાના સંસ્કારો રેડવા જોઈએ. પહેલાના સમયમા જ્યારે ભૂતના ભયનું સામ્રાજ્ય હતુ તે વખતના સાહિત્યમા પણ આ પ્રમની છાપ પડેલી જણાય છે. કદાચિત શાસ્ત્રમા પણ ભૂતના વિષે વર્ણન છે એમ કહો તો શાસ્ત્રમા જે વર્ણન છે તે બીજા પ્રકારનુ છે. તેમા આવો ભય પેદા કરનારુ વર્ણન નથી.

શેઠે સુભગમા સારા સંસ્કારો રેડી, તેને નિર્ભય બનાવ્યો. શેઠે પોતાના પુત્રની માફક સુભગને સંસ્કારી બનાવ્યો. કોઇના હાથમા હથોડી હોય પણ બુદ્ધિ ન હોય તો તે, એ હથોડી વડે પોતાનું માથું પણ ફોડી શકે છે અને બુદ્ધિ હોય તો તેની સહાયતાથી દાગીનો પણ ઘડી શકે છે. આ દૃષ્ટિએ હથોડી મોટી નહિ પણ બુદ્ધિ મોટી ઠરે છે. શેઠે પોતાની બુદ્ધિશક્તિરૂપી હથોડી વડે સુભગના સંસ્કારોને ઘડી પોતાને જોઈતો હતો તેવો પુત્ર બનાવ્યો. શેઠે સુભગને આ પ્રમાણે સુધાર્યો એટલા જ માટે એમ કહેવામા આવે છે કે—

ધન શેઠ સુદર્શન શીલ પાલીને તારી આત્મા ।

જો શેઠે સુધાર કર્યો ન હોત તો તેમને માટે આમ કહેવામા ન આવત ! કોઈ કામની સિદ્ધિ એક જ જન્મમા સાધી શકાતી નથી પણ કાર્યસિદ્ધિ સાધવામા અનેક જન્મો પણ લાગી જાય છે. ગીતામા કહ્યુ છે કે —

अनेकजन्मसंसिद्धिस्ततो याति परां गतिम् । —ગીતા.

અનેક જન્મના સંસ્કારો હોય ત્યારે આત્મા ધીરે ધીરે સુધરે છે જે પ્રમાણે કુંભાર-દ્વારા માટીનો સુધાર થાય છે અને સોનીદ્વારા સોનાનો સુધાર થાય છે; તે જ પ્રમાણે અમારો અને તમારો સમાગમ થયો છે, તો તેથી કાંઈ સારો સુધાર થાય તો સારું છે; પણ બીજાનો સુધાર કરતા પહેલા પોતાનો સુધાર થવો આવશ્યક છે એ વાત ભૂલેચૂકે પણ ભૂલવી ન જોઈએ. જો શેઠ પોતે સુધરેલા ન હોત અને સુભગને સુધારવા લાગી જાત તો સુભગનો સુધાર થાત કે નહિ એ એક પ્રશ્ન છે ! બીજાને સુધારવા માટે સર્વ પ્રથમ પોતાએ સુધારવુ પડે છે. તમે પોતે સુધરી બીજાને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરો અને પ્રયત્ન કરવા છતા પણ કોઈ ન સુધરે તો એમા કાંઇ તમારી હાનિ થશે નહિ !

શેઠ પોતે પણ સુધરેલ હતા અને તેની શ્રદ્ધા પણ નવકારમંત્ર ઉપર દૃઢ હતી અને તે કારણે જ તેણે સુભગને એવો સુધાર્યો કે જાણે પોતાનું કાળજું જ તેનામા મૂકી દીધુ ન હોય ! કોઈ કવિની કવિતા બહુ સારી હોય તો તે વિષે એમ કહેવાય છે કે, આ કવિએ તો જાણે કવિતામા પોતાનુ કાળજું જ કાઢી મૂકી દીધું છે ! જો આ વાત ઉપર કવિને પોતાને શ્રદ્ધા જ ન હોય તો તેનાથી એવી સુંદર કવિતા બની શકે ખરી !

આજકાલ લાંબા લાંબા વ્યાખ્યાનો આપવામા આવે છે પણ તદનુસાર પોતે કાંઈ કરતા નથી, તો શું આવા વ્યાખ્યાનોની કાંઈ કોઈની ઉપર અસર થઈ શકે ? એક વ્યાખ્યાતા વિષે સાંભળ્યું છે કે, તેમણે વ્યાખ્યાન તો ઘણું સરસ આપ્યું, પણ વ્યાખ્યાન પૂરુ કરી આવ્યા બાદ તેમણે 'લાવો-લાવો'ની ધૂન મચાવી દીધી અને "જલેબી આવી નથી, દૂધ આવ્યુ નથી" વગેરે કહેવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે પોતે સુધર્યા વિના બીજાને જ ઉપદેશ આપવો એ નાટકના ખેલ જેવુ જ છે.

શેઠે સુભગને પોતાના પુત્રની માફક શિક્ષા આપી. સુભગ પણ મનમાં વિચારતો હતો કે, આ મારા પિતા તો મારા માટે સાધુની માફક જ છે એ બીજા મહાત્મા જ છે. શેઠે શીખડાવેલો મંત્ર તે આખો દિવસ જપતો હતો.

આજના લોકો અજપાજાપનો ' અભ્યાસ ભૂલી રહ્યા છે. તેમને પરમાત્માનું નામ જપવામાં કઠિનતા જણાય છે ! હું એમ નથી કહેતો કે, તમે બહાર મોટે સ્વરે બૂમ–બરાડા પાડો પણ અજપાજાપ તો કર્યા કરો એમ કહું છું. તમારું ધન ચાલ્યું જાય છે તો તેની ચિંતા કરો છો પણ તમારો સમય કેટલો વ્યર્થ જાય છે તેની ચિંતા કરતા નથી. અંગ્રેજોના થોડા રૂપિયા ચાલ્યા જાય તો તેઓ એટલી બધી ચિન્તા કરતા નથી જેટલી ચિન્તા તેઓ સમય વ્યર્થ જવાથી કરે છે. તેમનો એક કલાક નકામો જાય તો તેની તેઓ ચિંતા કરે છે. તેઓ તો એક કલાકની ચિંતા કરશે પણ ભગવાને તો કહ્યું છે કે,

समयं गोयम ! मा पमायए । —શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! એક સમય માત્રનો પણ પ્રમાદ ન કર. ભગવાનના આ કથનને તમારા ધ્યાનમાં લઇ, તમારા મનને ભગવાનના નામરૂપી તારની સાથે જોડી દો. તારની સાથે નહિ પરોવેલું મોતી પડી જાય છે; એ જ પ્રમાણે પરમાત્માના નામના તારની સાથે મનને પરોવશો નહિ તો મન અહીં તહીં ભટકશે, માટે મનને પરમાત્માના ભજનની સાથે એકતાર કરી લો.

સ્ત્રીઓને ગાતાં સાંભળ્યું છે કે, જેના મોઢા ઉપર રામનો રંગ ચડેલો નથી તે મોઢું જોવું નહિ. તે બહેનો કેવળ આમ ગાય જ છે કે એમ કરે પણ છે એ નિશ્ચિત કહી શકાય નહિ, પણ બહેનો જે ગાય છે તે રામનો રંગ શું છે ?

જે ચોરી, વ્યભિચાર આદિ ખરાબ કામ કરતો નથી તેના મુખ ઉપર કોઇ જુદા જ પ્રકારનું તેજ હોય છે; અને તે તેજ જ રામનો રંગ છે. જેમના મુખ ઉપર રામનો આવો રંગ ચડેલો નથી, પણ જેમની દૃષ્ટિ ખરાબ છે તેવા લોકો માટે બહેનો કહે છે, કે અમે તેમનું મોઢું પણ જોતા નથી ! આ પ્રમાણે સદાચાર જ રામનો રંગ છે. પરંતુ આજે તો રામના ગીત તો ગાવામાં આવે છે પણ રામને જ ભૂલી જવામાં આવે છે. રામનું રટણ કરવામાં સમય લગાવતા નથી. જે થયું તે થયું. પણ હવે,

'ગઇ સો ગઈ. અબ રાખ રહી કો'

એ કથનાનુસાર પ્રત્યેક સમયે પરમાત્માનું સ્મરણ કર્યા કરો, એક પણ શ્વાસ નકામો જવા દો નહિ. એક ભક્ત કહે છે કેઃ—

'દમ પર દમ હર ભજ નહિ ભરોસા દમકા, એક દમમેં નિકલ જાવેગા દમ આદમકા।
દમ આવે ન આવે ઇસકી આશ મત કર તૂ, એક નામ સાંઇકા જપ હિરદેમેં ધર તૂ ॥
'નર ઇસી નામસે તર જા ભવસાગર તૂ, એક નામ સાંઇકા જપ હિરદેમેં ધર તૂ ॥
છલ કરતા થોડે જીનેકી ખાતિર તૂ, વહ સાહબ હૈ જલ્લાલ જરા તો ડર તૂ।
વહાં અદલ પડા ઇન્સાફ ઇસી દમદમકા'–દમ૦

જ્યાંસુધી દમ છે ત્યાંસુધી આદમ છે. આદમનો અર્થ મનુષ્ય થાય છે. તું આદમ છો એનું પ્રમાણ શું ! એના માટે કવિ કહે છે કે, દમે દમે-શ્વાસે શ્વાસે તું હરિને ભજ. **हरति दुःखान् इति हरिः** અર્થાત્ જે દુઃખોને હરે છે તે હરિ છે. ગમે તે નામ હોય પણ જે નામ ઉપર વિશ્વાસ છે તે નામની સાથે દમનો–શ્વાસનો સંબંધ જોડી દેવો જોઈએ. એક પણ ક્ષણ ન ગુમાવતાં પ્રભુ–સ્મરણ જ કર્યા કરો. એક કવિએ કહ્યું છે કેઃ—

તો સ્મરણ બિન યા કલયુગમેં, અવર નહીં આધારો ।
મૈં વારી જાઉં તો સમરણ પર, દિન દિન પ્રીતિ વધારો ॥

તમે લોકો પરમાત્માનું નામ ભૂલી રહ્યા છો. હું તમને પૂછું છું કે, તમે એ વિચારથી તો પરમાત્માને ભૂલી જતા નથી ને, કે, " જો અમે પરમાત્માને યાદ કરીશું તો અમારાથી છળ–કપટ કરી શકાશે નહિ અને પરિણામે અમારો રોજગાર બંધ થઈ જશે." જો આ જ વિચારથી પરમાત્માને ભૂલી ગયા હો તો એ તમારી ભૂલ છે. જે પરમાત્માનું સ્મરણ કરતા હશે તે ખોટી વાત પણ હાથ ધરે નહિ છતાં તે ભૂખે મરે નહિ ! જો પરમાત્માનું સ્મરણ કરનાર ભૂખે મરતા હોય તો પછી તમને પરમાત્માનું સ્મરણ કરવા માટે કહેવામા ન આવે. એ વાત જુદી છે કે તમારી કસોટી થાય પણ તમે ભુખે તો મરી શકો નહિ ! પરમાત્માનું નામ લેનાર કોઈ ભુખે મર્યું નથી તેમ મરી પણ શકે નહિ.

સુભગને નવકાર મંત્ર ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ બેઠો હતો, એટલા માટે તે એનો જ જાપ કર્યા કરતો હતો હવે તેની કસોટીનો દિવસ નજદીક આવે છે.

એક દિવસ સુભગ જંગલમાં ગાયો ચરાવવા ગયો હતો, એટલામાં જંગલમાં જ મૂસળધાર વરસાદ વરસવા લાગ્યો. સુભગ વિચારવા લાગ્યો, કે આજે મારી પરીક્ષા થઈ રહી છે. ભક્ત લોકોએ બરાબર કહ્યું છે કેઃ—

ગરજિ તરજિ પાષાણુ વરસિ, પવિ પ્રીતિ પરખિ જિય જાને ।
અધિક અધિક અનુરાગ ઉમંગ, ઉર પર પરમિતિ પહિચાને ॥

ભક્તો કહે છે કે, આકાશ ગર્જે છે, વરસાદ વરસે છે, વિજળી ચમકે છે, કરા પડે છે, એ બધું મારી પરીક્ષા લેવા માટે થાય છે. મને પરમાત્માની પ્રાર્થના ઉપર વિશ્વાસ છે કે નહિ એની પરીક્ષા પણ હોવી તો જોઈએ ને ? પપૈયો સ્વાતીનું જ પાણી પીએ છે, બીજું નહિ; એટલા માટે જ્યારે મેઘ ગર્જે છે અને વીજળી ચમકે છે ત્યારે તે પ્રસન્ન થાય છે કે, આ પરીક્ષા થયા પછી મને પાણી મળશે. આ મારી પરીક્ષા છે.

આ જ પ્રમાણે ભક્ત લોકો સંકટના સમયે ગભરાતા નથી, પણ પોતાની પરીક્ષા થઈ રહી છે એમ સમજે છે.

સુભગ પણ મૂસળધાર વરસાદ વરસતો જોઇ વિચારવા લાગ્યો કે, આજે મારી પરીક્ષા થઇ રહી છે. સુભગના મનમાં આવા વખતે એવી શંકા પેદા થાત કે, હું નવકાર મંત્રનો જાપ કરું છું છતાં મારા ઉપર આ સંકટ કયાથી આવી પડ્યું ? જો સંકટ માથે

પાડવાનું જ હતું, તો તેની મને સૂચના પહેલેથી કેમ ન મળી ! આ પ્રમાણે સુભગ મનમાં સંદેહને સ્થાન આપી શકત, પણ તેના નિર્મળ મનમાં એવો કોઇ પ્રકારનો સંદેહ પેદા થયો નહિ. પણ એ તો એ જ વિચારવા લાગ્યો કે આજે મારી પરીક્ષા થઈ રહી છે !

તમને ખૂબ તરસ લાગી હોય ત્યારે કોઈ માણુસ પાણી પાતો જાય અને ગાળો ભાંડતો જાય તો તે વખતે તમે ગાળો ઉપર ધ્યાન આપશો કે પાણી પીવા ઉપર ? આ જ પ્રમાણે કોઈ વિદ્યાર્થી પરીક્ષા દેવા જતો હોય ત્યારે કોઈ કહે કે તું, નાપાસ થઈશ અને બીજી ગાળો ભાંડે તો તે વિદ્યાર્થી ગાળો ઉપર ધ્યાન આપશે ? પાણી પીનારો અને પરીક્ષા આપનારો વિદ્યાર્થી ગાળો ઉપર ધ્યાન નહિ આપે પણ પોતાની કાર્યસિદ્ધિ કેમ થાય એ વાત ઉપર જ ધ્યાન આપશે. આ જ પ્રમાણે તમે લોકો પણ બીજાઓ ગમે તે ખરાબ કહે તે ઉપર ધ્યાન ન આપો તો સંસારની પરીક્ષામાં તમે પણ પસાર થઈ શકશો !

સુભગ મનમાં એ જ વિચારતો હતો કે, મને નવકારમંત્ર ઉપર કેવો પ્રેમભાવ છે તેની આ કસોટી થઈ રહી છે. આ તો મારા માટે સારું જ થાય છે. આ પ્રમાણે આનંદ પામતો સુભગ ગાયોને લઈ ઘર તરફ પાછો ફર્યો; પણ રસ્તામાં આવતી નદીઓમાં ખૂબ પૂર આવ્યું હતું. ગાયો તો તરીને નદીપાર ચાલી ગઈ, પણ સુભગ નદીને પાર શી રીતે જઈ શકે ! તે કાંઠે ઉભો રહી વિચારવા લાગ્યો કે, આવા સમયે મારે શું કરવું જોઈએ ? વિચારતાં વિચારતાં આખરે તે એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે, જ્યારે મારી પાસે નવકારમંત્ર છે તો પછી મને નદીનો ભય શો ? નદીનું ગમે તેવું પૂર હોય પણ મારું સાહસ પણ કાંઈ ઓછું નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે વૃક્ષ ઉપર ચડી નદીમા કૂદી, પાર જવાના નિશ્ચય ઉપર આવ્યો. આ સંબધમાં અનેક સંદેહ પેદા થઈ શકે છે અને તેનું સમાધાન કરવા માટે સામગ્રી પણ છે, પણ અત્યારે શંકા સમાધાન કરવા જેટલો અવકાશ નથી; એટલા માટે એટલું જ કહેવામા આવે છે કે સુભગ વૃક્ષ ઉપર ચડી ગયો અને નદીમા કૂદવાના વિચાર ઉપર આવ્યો. હવે આગળ શું થાય છે તેનો યથાવસરે વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૩ મંગળવાર

પ્રાર્થના

પદ્મપ્રભુ પાવન નામ તિહારો, પતિત ઉધારનહારો;
જદપિ ધીવર ભીલ કસાઈ, અતિ પાપીષ્ટ જમારો;
તદપિ જીવહિંસા તજ પ્રભુ ભજ, પાવૈં ભવનિધિ પારો. ॥ પદ્મ૦ ૧ ॥

શ્રી પદ્મનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના અનેક વિધિએ કરવામાં આવે છે, પણ પરમાત્માના નામસ્મરણની પ્રાર્થના એવી છે કે, તે વિદ્વાન્ કે મૂર્ખ, બળવાન કે નિર્બળ, ધનવાન કે ગરીબ, રાજા કે રંક, સ્રી કે પુરુષ, સાધુ કે ગૃહસ્થ બધાને માટે એક સરખી ઉપયોગી છે. પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરવું એ માર્ગ બધાને માટે સુલભ અને સરળ છે.

સંસારમાં જેટલાં આસ્તિક દર્શનો છે તેમાં બીજી વાતોમાં ભલે મતભેદ હોય પણ 'પરમાત્માનું નામસ્મરણ ઉપયોગી છે' એ વાત બધાને માન્ય છે અને બધાંય દર્શનોએ કોઇને કોઈ રૂપમાં પરમાત્માના નામનું મહત્ત્વ બતાવેલ છે. બધાં દર્શનોએ પરમાત્માના નામસ્મરણને એક મોટી સંપત્તિ માની એની જે પ્રશંસા કરી છે તે વિષે વિશેષ કાંઈ ન કહેતાં, અત્યારે તો એટલું જ કહું છું કે, જે કોઈ નિષ્કામભાવે પરમાત્માના નામમાં તલ્લીન થઈ જાય છે, તેના શરીરમાં અનેક અલૌકિક ગુણો પ્રકટ થઇ જાય છે; પણ પ્રત્યેક કામો આચરણમાં ઉતારવાથી જ સિદ્ધ થાય છે. જે કેવળ સાંભળી લે છે અને સાંભળીને કાર્યમાં ઉતારવાને બદલે તેની હાંસી કરે છે તેને માટે તો નામ કાંઈ હિસાબમાં જ નથી કારણ કે આ તો શ્રદ્ધાનો વિષય છે, એટલા માટે જે શ્રદ્ધાપૂર્વક નામસ્મરણ કરે છે તેનો લાભ તેને અવશ્ય મળે છે.

પરમાત્માનું નામસ્મરણ, પરમાત્મામાં તલ્લીન થઈ કરવું જોઇએ. પરમાત્માની સાથે અભિન્ન થઇ જે પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરે છે તે ખરેખર પ્રભુમય બની જાય છે.

હવે શાસ્ત્રની વાત કહું છું. શાસ્ત્રમાં પણ પરમાત્માની જ પ્રાર્થના વિશેષતઃ કરવામાં આવી છે, એમ મને જણાય છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર–૧૨

રાજા શ્રેણિક, સાધુની પાસે જવાના ઉદ્દેશે બહાર નીકળ્યો હતો છતાં આત્માના કલ્યાણનું સાધન કોણ જાણે ક્યારે અને કેવી રીતે મળી જાય છે! આ બાજુ રાજા શ્રેણિકનું બાગમાં ફરવા જવું અને બીજી બાજુ અનાથી મુનિનું આગમન થવું. આ કેવો સુંદર યોગ! આ સુયોગ થવામાં પણ કોઈ ગુપ્ત શક્તિ રહેલી હતી એમ તો માનવું જ પડશે! તમે ભલે આ વાતને પ્રત્યક્ષથી માનતા ન હો પણ અનુમાનથી તો તમારે એ માનવું જ પડશે!

રાજા શ્રેણિક તે મુનિને જોયા. મુનિને જોઈ જેમ ચુંબકથી લોઢું આકર્ષાય છે તેમ રાજા શ્રેણિક આકર્ષાયો.

तस्स रूवं तु पासित्ता, राइणो तंमि संजए।
अच्चंतपरमो आसी, अउलो रूवविम्हिओ ॥ ५ ॥
अहो वण्णो! अहो रूवं! अहो अज्जस्स सोमया!
अहो खंती! अहो मुत्ती! अहो भोगे असंगया ॥ ६ ॥

રાજા શ્રેણિક બાગમા ઘોડા ઉપર કે કોઈ વાહનમા બેસી ગયો હતો તેનો શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કાંઈ નથી પણ તે ઠાઠમાઠપૂર્વક ગયો હશે એમ અનુમાનથી જાણી શકાય છે. આ બાજુ સંયતિ, સુસમાધિસ્થ, સુકુમાર અને સુખોચિત મુનિ વૃક્ષની નીચે બેઠા હતા. 'सुहोइय' શબ્દનો અર્થ સુખોચિત અને શુભોચિત બન્નેય થાય છે. સુખોચિતનો અર્થ સુખને યોગ્ય કે સુખી થાય છે, અને શુભોચિતનો અર્થ શુભ ગુણોનુ હોવું એ થાય છે. મુનિનુ શરીર–સૌષ્ઠવ જોઈ રાજાએ જાણી લીધુ કે, આ મુનિમા બધાય શુભ ગુણો રહેલા છે, એમ તેમના રૂપ ઉપરથી જણાય છે.

નામનો તો મહિમા ગાવામા આવે છે પણ નામની સાથે રૂપનો પણ સંબંધ છે. સાધારણ રીતે કોઈને ઓળખવા માટે નામનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે, પણ કોઈ કોઈ વાર રૂપથી પણ નામ જાણી શકાય છે. રાજા પણ રૂપ જોઈને જ જાણી ગયા કે, આ મુનિ સંયતિ અને સુસમાધિવાન્ છે.

સ્થાનાગ સૂત્રમા ચાર પ્રકારના સત્યો કહ્યા છે. નામથી પણ સત્ય હોય છે, સ્થાપનાથી પણ સત્ય હોય છે, દ્રવ્યથી પણ સત્ય હોય છે અને ભાવથી પણ સત્ય હોય છે! નામથી પણ સત્ય હોય છે, તેમા પણ સમજવાની જરૂર છે' કોઈએ પોતાનું નામ જ ખોટુ બતાવ્યુ હોય તો રૂપથી પણ સત્ય સિદ્ધ કરી શકાય છે; પણ કોઈએ રૂપ જ ખોટું બનાવ્યુ હોય તો? એટલા માટે નામ કે રૂપ સત્ય છે કે નહિ એની પણ કસોટી કરવાની જરૂર રહે છે. કારણ કે, લોકો છળથી પણ કામ લે છે માટે સાવધાની રાખવી જોઈએ.

જેમકે કોઈ માણસ તમારી પાસે આવી ખોટું નામ લઈ તમને છેતરે તો તે ખોટું કામ કહેવાય કે નહિ, અને તે અપરાધી ગણાય કે નહિ? આ જ પ્રમાણે સાધુ ન હોવા છતા સાધુ હોવાનો ડોળ કરે તો તે ખોટું કહેવાય કે નહિ? પીત્તળ હોવા છતા કોઈ તેને સોનું કહી છેતરે તો તે ખોટુ કહેવાય કે નહિ? કેટલાક લોકો જેમ 'કલચર' મોતીને અસલી મોતી કહી વેચે છે તેમ ભાવમા પણ ખોટુ ચાલે છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે:—

तवतेणे वयतेणे रूवतेणे य जे नरा।
आयारभावतेणे य हवइ देवकिव्विसं ॥

તપ, રૂપ, વય, આચાર, વિચાર આદિની ચોરી કરવી, ખોટું બોલવું એ ભાવ ચોરી છે. જે ભાવ પોતાના ન હોય, બીજાના ભાવ હોય, છતા પોતાના ભાવ છે એમ બતાવવું એ પણ ભાવ ચોરી છે. જેમકે બીજાએ કવિતા બનાવી હોય તે કવિતા પોતે બનાવી છે એમ કહેવું, અથવા કવિતાના ભાવ લઈ તે ઉપર પોતાનું નામ આપવું એ પણ ભાવ

ચોરી છે એટલા માટે ભગવાને કહ્યું છે કે, નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર સાચા પણ હોય છે અને ખોટા પણ હોય છે માટે એ વિષે બહુ જ સાવચેતી રાખવી જોઈએ

તે મુનિ વાસ્તવમા રૂપવાન હતા જેવુ તેમનું રૂપ હતું તેવા જ તેમનામા ગુણો હતા રૂપ બનાવટી છે કે વાસ્તવિક તે તો મુખાકૃતિ જોતા જ જણાઈ આવે છે બનાવટી રૂપ છૂપુ રહી શકતુ નથી મુનિની મુખાકૃતિ જોઈ રાજા આશ્ચર્યમા પડી ગયો અને મનમા કહેવા લાગ્યો કે, આ મુનિ કેવા અતુલ રૂપવાન છે ! આવા રૂપવાન મે કોઈને જોયા નથી !

રાજા પોતે પણ કેવો સુદર હતો એના વિષે શાસ્ત્રમા વર્ણન આવે છે કે, ' એક વાર તે પોતાની રાણી ચેલના સાથે સુદર વસ્ત્રાભુષણ પહેરી, ભગવાન મહાવીરના સમવસરણમા ગયો હતો ભગવાનના સમવસરણમા સ્વાભાવિક રીતે વીતરાગભાવ રહે છે, છતા શ્રેણિક રાજાની સુદરતા જોઈ સાધ્વીઓ પણ અજાઈ જઈ કહેવા લાગી કે " આ કેવો સુદર પુરુષ છે ! અમારા તપ સંયમના ફલસ્વરૂપ અમને આવો જ સુદર પુરુષ પ્રાપ્ત થાય " આ જ પ્રમાણે ચેલના રાણીને જોઈ સાધુઓએ પણ એવુ નિદાન કર્યુ હતુ કે, " અમારા તપ સંયમના ફલસ્વરૂપ અમને આવી સુદર સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ થાય " કહેવાનો આશય એ છે કે, રાજા શ્રેણિક આવો સ્વરૂપવાન હતો

અહી એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, વાસ્તવમા રૂપ સ્ત્રીઓમા વધારે હોય છે કે પુરુષોમા ? ગ્રન્થોમા કવિઓએ સ્ત્રીઓના રૂપનું વર્ણન કરતા બધા પદાર્થોને સ્ત્રીઓના રૂપ આગળ તુચ્છ બતાવ્યા છે, પણ ભર્તૃહરિ એને કામાધતા તરીકે વર્ણવી કહે છે કે –

> स्तनौ मांसग्रन्थीकनककलशावित्युपमितौ,
> मुख श्लेष्मागार तदपि च शशाङ्केन तुलितम् ।
> स्रवन्मुत्रक्लिन्न करिवरकरस्पर्धिजघनम्
> अहो ! निन्द्य रूप कविजनविशेषैर्गुरुकृतम् ॥

કોઈને, કોઈ વસ્તુ તરફ રાગ હોય અને તે તેની પ્રશસા કરે એ સ્વાભાવિક છે, પણ ભર્તૃહરિ તો વૈરાગી હતા એમ કહેવામા આવે છે તેઓ કહે છે કે, જે રૂપ અનેક પ્રકારે નિંદ્ય છે તે સ્ત્રીઓના રૂપને કવિઓ નકામા મહત્ત્વ આપે છે અને તેની આગળ બીજા પદાર્થોને તુચ્છ ગણે છે સ્ત્રીઓના રૂપને જે કારણે મહત્ત્વ આપવામા આવે છે તે કારણનુ નિરાસન કરતા ભર્તૃહરિ કહે છે કે, ' સ્ત્રીઓના સ્તનો માસગ્રન્થિના લોચા સિવાય બીજુ શુ છે ? પણ કવિઓ તો તે સ્તનોને કનકકલશ તરીકે વર્ણવી મહત્ત્વ આપે છે આ તેમની મોહાધતા જ છે !

મોહાધ માણસ ખરાબ વસ્તુને પણ સારી કહે એ સ્વાભાવિક છે યુરોપીય કવિઓ પણ કહે છે કે, ' જ્યારે માણસ કામાધ બની જાય છે ત્યારે તે ખરાબ ચીજને પણ સારી કહે છે અને માનવા લાગે છે '

ભર્તૃહરિ આગળ કહે છે કે, સ્ત્રીઓનું મુખ પણ કફ-પિત્ત અને થૂક-લાળના ઘર સિવાય બીજુ શુ છે ? છતા કવિઓ સ્ત્રીઓના મુખને ચદ્રમાની ઉપમા આપે છે ' એટલુ

જ નહિ પણ સ્ત્રીઓના મુખ આગળ ચદ્રમાને પણ તુચ્છ ગણે છે સ્ત્રીઓને કવિઓએ હંસગામિની અને ગજગામિની તરીકે વર્ણવેલ છે આ પ્રમાણે કવિઓએ સ્ત્રીઓનુ અગ પ્રત્યગનું વર્ણન કરી તેમના રૂપને ઘણુ જ મહત્ત્વ આપેલ છે આ ઉપરથી પ્રશ્ન એ થાય છે કે, શુ વાસ્તવમા સ્ત્રીઓમા જ રૂપ છે ? પુરુષોમા રૂપ નથી ? આ વિષે કવિઓ કહે છે કે, બીજી વાતોમા પુરુષો સ્ત્રીઓ કરતા ચડી જાય પણ રૂપની દૃષ્ટિએ તો સ્ત્રીઓ જ પુરુષો કરતા ચડિયાતી છે કારણ કે, સ્ત્રીઓ જ વાસ્તવમા સ્વરૂપવાન હોય છે સ્ત્રીઓના રૂપની પાછળ પુરુષો પતગની માફક પોતાનું જીવન પણ સમર્પી દે છે સ્ત્રીઓના રૂપની મોહિની જ પુરુષોને પોતાના કાબુમા લઈ લે છે

સીતાની રૂપમોહિનીએ જ રાવણનો સહકુટુબ સત્યાનાશ વાળ્યો હોલકર રાજાને પણ સ્ત્રીની રૂપમોહિનીએ જ રાજ્યત્યાગ કરાવ્યો અને દામોદરલાલજી પણ એક વેશ્યાના રૂપની પાછળ પાયમાલ થયા આ પ્રમાણે કવિઓના કથનાનુસાર સ્ત્રીઓના રૂપને કારણે જ પુરુષો તેમના ગુલામ બની ગયા છે, પણ જો વાસ્તવમા સ્ત્રીઓમા વધારે રૂપ છે અને પુરુષોમા ઓછુ સ્વરૂપ છે તો પ્રશ્ન એ થાય છે કે સ્ત્રીઓ રૂપને વધારવા માટે શા માટે કૃત્રિમ સાધનોનો ઉપયોગ કરે છે ? સ્વાભાવિક રીતે જેમના દાત સારા અને મજબૂત હોય તે લોકો શુ નકલી દાતોનુ ચોકઠુ ચડાવશે ખરા ? જેમની આખો તેજસ્વી છે તે શુ આખે ચશ્મા ચડાવશે ખરા ? જેમને પ્રાકૃતિક સાધનોની ઊણપ હોય છે તે લોકો જ કૃત્રિમ સાધનોની સહાયતા લે છે આ જ પ્રમાણે જો સ્ત્રીઓમા સ્વાભાવિક પૂર્ણ સૌદર્ય છે તો પછી તેઓ સૌદર્યવૃદ્ધિ માટે કૃત્રિમ સાધનોનો ઉપયોગ શા માટે કરે છે ? જ્યારે સ્ત્રીઓ પોતાનામા સૌદર્યની ઊણપ જુએ છે ત્યારે જ કૃત્રિમ સાધનોદ્વારા શૃગાર સજે છે અને શૃગારદ્વારા પોતાનું રૂપ વધારવાનો પ્રયત્ન કરે છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, સ્ત્રીઓમા રૂપની ઊણપ છે એટલા જ કારણે રૂપ વધારવા માટે કૃત્રિમ સાધનોનો ઉપયોગ કરે છે આ દૃષ્ટિએ વિચારતા સ્ત્રીઓમા પુરુષોની અપેક્ષા વધારે રૂપસૌદર્ય નથી પ્રાકૃતિક રચનાની દૃષ્ટિએ પણ પુરુષો સ્ત્રીઓ કરતા વધારે સુદર હોય છે, તેમ છતા મોહાધતાને કારણે જ સ્ત્રીઓને પુરુષો કરતા વધારે રૂપવતી ગણવામા આવે છે મોર અને ઢેલની સુદરતા જોવામા આવશે તો મોરની જ સુદરતા ચડી જશે મોરની ડોક અને પાખના જેવી ઢેલની ડોક અને પાખ સુદર હોતી નથી, તેમ મોરના વિચિત્ર રગ જેવી શોભાયમાન પણ હોતી નથી મરઘા અને મરઘીને જુઓ તો, જેવી લાલ ચાચ મરઘાને હોય છે તેવી સુદર લાલ ચાચ મરઘીને હોતી નથી ગાય અને સાઢને જોવામા આવે તો ગાયની અપેક્ષાએ સાઢ વધારે સુદર જણાશે હરણને સુદર શીંગડા હોય છે તેવા હરિણીને હોતા નથી સિંહને ડોક ઉપર જેવી સુદર કેશવાળી હોય છે તેવી સિંહણને હોતી નથી હાથીને જેવા સુદર લાબા દાત હોય છે તેવા હાથણીને લાબા અને સુદર દાત હોતા નથી આ પ્રમાણે પશુ-પક્ષીઓમા પણ માદા કરતા નર જ વધારે સુદર હોય છે તો પછી મનુષ્ય કે જે બધા પ્રાણીઓમા ઉત્કૃષ્ટ ગણાય છે તેમા પુરુષો ઓછા સુદર અને સ્ત્રીઓ વધારે સ્વરૂપવાન એમ કેમ હોઈ શકે ? વાસ્તવમા

સ્ત્રીઓ કરતા પુરુષો વધારે સ્વરૂપવાન હોય છે પણ કામાંધ લોકો પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓને વધારે સ્વરૂપવાન માને છે અને કહે છે.

સ્ત્રીઓમા વધારે સૌંદર્ય છે એમ જે મહાપુરુષો પહેલાં માનતા હતા તેઓ પણ સ્ત્રીઓની જંજાળમાંથી છૂટયા બાદ "સ્ત્રીઓમા એવું શું રૂપ છે, કે જેની કવિઓ આટલી બધી પ્રશંસા કરે છે" એમ કહે છે. વાસ્તવમા સ્ત્રીઓમા એવું કાંઈ રૂપસૌદર્ય નથી પણ કામાધ લોકો તેમના રૂપને વધારે મહત્ત્વ આપી પ્રશંસા કરે છે. જે પ્રમાણે અવસર મળતા જ, માછલી જાળમાંથી ભાગી છૂટે છે, તે જ પ્રમાણે મહાપુરુષો પણ અવસર મળતાં જ, સ્ત્રીઓની જાળમાથી ભાગી છૂટે છે; અને જ્યારે તેમના પંજામાથી છૂટી જાય છે ત્યારે સ્ત્રીઓમા કાઈ સૌંદર્ય નથી એમ સ્પષ્ટ કહે છે.

ભર્તૃહરિ પણ પહેલાં પિંગલાને જ પોતાની સર્વસ્વ માનતા હતા, પણ જ્યારે પિંગલાની જાળમાથી મુક્ત થયા ત્યારે તેઓ પણ કહેવા લાગ્યા કે, 'સ્ત્રીઓમાં વાસ્તવમા કાંઇ રૂપ નથી. કેવળ કામી જનો તેઓમા રૂપ માને છે.' સાંભળવામાં આવે છે કે, લયલા કે જેની પાછળ મજનૂએ પોતાના પ્રાણ પણ પાથરી દીધા હતા; તે દેખાવમા ઘણી કુરૂપ હતી, છતા મજનૂને મોહાધતાને કારણે તે એટલી બધી પ્રિય લાગી કે તેની પાછળ તેણે પોતાના પ્રાણ પણ પાથરી દીધા. વાસ્તવમા મોહને કારણે જ સ્ત્રીઓમાં અધિક રૂપ માનવામાં આવે છે અને જ્યા રૂપસૌંદર્ય હોતું નથી ત્યાં પણ રૂપસૌંદર્યની કલ્પના કરવામા આવે છે.

મોહાધતાને કારણે ભિન્ન ભિન્ન દેશોમા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની સ્ત્રીઓને સુંદરી માનવામા આવે છે. યુરોપમા ચમકીલી આખોવાળી અને ભૂરા રંગના વાળવાળી યુવતીને, ચીનમા ચપટા નાકવાળી યુવતીને, સોમાલીલેન્ડમા જાડા હોઠવાળી યુવતીને રૂપવતી અને સુંદરી માનવામા આવે છે. હવે ભારતમા જો કોઈ સ્ત્રી ચમકીલી આખોવાળી, જાડા હોઠવાળી, ચપટા નાકવાળી યુવતી હોય તો તેને કોઇ રૂપવતી કે સુંદરી કહેશે? ભારતમા એવી સ્ત્રીની પ્રશંસા કરવામા આવતી નથી. આ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, મોહાધતાને કારણે જ પોતપોતાની રુચિ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને રૂપવતી અને સુંદરી માનવામા આવે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, વાસ્તવમા સ્ત્રીઓમાં પુરુષો કરતા વધારે રૂપસૌદર્ય નથી પણ મોહને કારણે તેઓમા વધારે રૂપસૌદર્ય છે એમ માનવામા આવે છે. આ મોહાધતા છે. આવી મોહાધતાને કારણે જ શ્રેણિક રાજાને જોઈ સાધ્વીઓએ અને ચેલના રાણીને જોઇ સાધુઓએ પોતાના તપ-ચારિત્રને વેચીને રૂપસૌંદર્યની ઇચ્છા કરી હતી. પછી તો સર્વજ્ઞ ભગવાને બધો ભેદ જાણી, એ સાધુ-સાધ્વીઓને નવનિદાનનું સ્વરૂપ સમજાવી, પ્રાયશ્ચિત્ત આપી શુદ્ધ કર્યા હતા; અને સાધુ સાધ્વીઓએ પણ પ્રાયશ્ચિત્તદ્વારા પાપની શુદ્ધિ કરી હતી પણ કહેવાનો આશય એ છે કે, જે શ્રેણિકનું રૂપ જોઇ સાધ્વીઓ પણ રૂપની મોહાધતાના પંજામા સપડાઇ ગઈ હતી તે શ્રેણિક રાજા પણ મુનિનુ અતુલ રૂપ જોઈ આશ્ચર્યમા પડી ગયો.

જ્યારે શ્રેણિક જેવા સ્વરૂપવાન રાજા મુનિના રૂપની પ્રશસા કરવા લાગ્યો, ત્યારે તે મુનિ કેવા સ્વરૂપવાન હશે તેનું અનુમાન થઇ શકે છે તે મુનિએ રૂપવૃદ્ધિ માટે વસ્ત્રાભૂષણો પહેર્યાં ન હતા છતા તેમનું કેવુ અતુલ રૂપસૌંદર્ય હતું ! આ ઉપરથી સ્ત્રી–પુરુષોએ સમજવુ જોઈએ કે, શરીરની ચામડી ઉપર રહેલુ રૂપસૌંદર્ય તે જ સાચુ રૂપસૌંદર્ય નથી સાચુ રૂપસૌંદર્ય તો હૃદયમા રહેલું છે એટલા માટે કેવળ ચામડીના રૂપસૌંદર્યના ભ્રમમા પડો નહિ હૃદયમા જે રૂપસૌંદર્ય હોય છે તે જ રૂપસૌંદર્ય મુખ ઉપર ખીલી નીકળે છે મુનિ વૃક્ષ નીચે બેઠા હતા, તેમણે આભૂષણો પણ પહેર્યાં ન હતા છતા વસ્ત્રાભૂષણોથી સુશોભિત થએલા સ્વરૂપવાન રાજા શ્રેણિકે મુનિમા એવુ શુ અતુલ રૂપસૌંદર્ય જોયુ કે, તેમના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જે જેનો પરીક્ષક હોય છે તે જ તેની પરીક્ષા કરી શકે છે હીરાની પરીક્ષા ઝવેરી જ કરી શકે છે સાભળવામા આવે છે કે, કોહિનૂર હીરો કે જે અત્યારે દુનિયામા સર્વશ્રેષ્ઠ હીરો માનવામા આવે છે, તે હીરો એક ખેડુતને કૃષ્ણા નદીના કિનારા ઉપરથી મળ્યો હતો તે ખેડુત તે કોહિનૂર હીરાની કીંમત આકી ન શકયો. તેનું મૂલ્યાકન તો ઝવેરી જ કરી શકયો આ જ પ્રમાણે રૂપ બહારની ચામડી ઉપર નહિ, પણ હૃદયમા રહેલુ છે પણ એ રૂપને તો હૃદયનો પરીક્ષક જ જાણી–જોઈ શકે છે રાજા શ્રેણિક હૃદયનો પરીક્ષક હતો, અને તે કારણે જ મુનિના હૃદયનુ અતુલ રૂપ મુખાકૃતિ અને આખોમા જોઈ તે આશ્ચર્ય પામ્યો

એ તો તમે પણ જાણો છો કે, જે દયાળુ, સત્યવાદી અને સદાચારી હોય છે તેમની આખો કેવી હોય છે અને જે હિંસક, અસત્યવાદી અને દુરાચારી હોય છે તેમની આખો કેવી હોય છે ! આખો જોવા માત્રથી માણસ કેવો છે તેની પરીક્ષા થઈ જાય છે. દયાળુ અને સદાચારીના રૂપ ઉપર દેવો પણ મુગ્ધ થઈ જાય છે દેવો પોતે રૂપવાન અને વૈક્રિય રૂપ ધારણ કરનાર હોય છે, પણ તેઓ પણ સત્યવાદી અને સદાચારી મનુષ્યના હૃદયનું રૂપ જોઈ તેમના ઉપર મુગ્ધ બની જાય છે તમે પણ હૃદયના રૂપને પ્રાપ્ત કરો અને કદાચ પ્રાપ્ત કરી ન શકો તો જેઓ હૃદયના રૂપને ધારણ કરે છે તેમની પ્રશસા કરો જો આમ કરશો તો પણ તમારુ કલ્યાણ થશે

સુદર્શન–ચરિત્ર—૧૨

એક દિન જગલસે ઘર આતા, નદિયા આઇ પૂર,
પૈઠી તીર જાનેકો બાલક, હુઆ અતિ આતુર ॥ ધન૦ ૧૧ ॥

ઘરકે ધ્યાન નવકાર મત્રકા, કૂદ પડા જલધાર,
ખેર ખૂટ ઘુસ ગયા ઉદરમેં, પીડા હુઈ અપાર ॥ ધન૦ ૧૨ ॥

છોડા નહીં નવકાર ધ્યાનકો તત્ક્ષણ કર ગયા કાલ,
જિનદાસ ઘર નારી કુખે, જન્મા સુદર લાલ ॥ ધન૦ ૧૩ ॥

વૃક્ષ ઉપર ચડી જઇ સુભગ, નદીના પૂરને જોવા લાગ્યો નદીના તરંગો જોઈ તે વિચારવા લાગ્યો કે, "નવકારમત્રની શક્તિથી જ્યારે તે મુનિ મહાત્મા આકાશમા ઉડી ગયા હતા તો હું તે મત્રદ્વારા નદીને પાર પણ જઈ શકીશ નહિ ! શેઠે નવકારમત્રની

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૪ બુધવાર

પ્રાર્થના

'પ્રતિષ્ઠસેન' નરેશ્વર કો સુત, 'પૃથ્વી' તુમ મહતારી;
સુગણ સ્નેહી સાહબ સાચો, સેવકને સુખકારી.
શ્રી જિનરાજ સુપાર્શ્વ, પૂરો આશ હમારી. ॥૧॥

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભક્ત લોકો એમ માને છે કે પ્રાર્થનાદ્વારા સકળ સંસારનો નિર્વાહ થઈ શકે એવો સંભવ છે અને તેથી સકળ સંસારનું ધ્યેય એક જ છે, પણ આ ઉપરથી એવો પ્રશ્ન થાય છે કે, સાંસારિક લોકોની મનોદશા, બુદ્ધિ અને રુચિ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે; અને તે પ્રમાણે કોઈ ધન ચાહે છે, કોઈ ધર્મ ચાહે છે, કોઇ કામ ચાહે છે અને કોઈ મોક્ષ ચાહે છે. તો આવી દશામાં એક જ પ્રાર્થનાદ્વારા બધાનો નિર્વાહ કેમ થઈ શકે? અને બધાની ઇચ્છા કેમ પાર પડી શકે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, પરમાત્માની પ્રાર્થનાને જીવનમાં અપનાવવાથી કોઈ પણ ચીજની ખામી રહી શકતી નથી. જ્યારે કલ્પવૃક્ષ જ મળી જાય ત્યારે કઈ ઇચ્છા પાર પડી ન શકે? ચિંતામણિ રત્નની પ્રાપ્તિ થવાથી કઈ ચીજની ખામી રહી શકે? ન જ રહે. આ જ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી બધી ઇચ્છાઓનું એકીકરણ થઈ જાય છે. ભક્ત લોકો પરમાત્માની પ્રાર્થના એ જ ઇચ્છાએ કરે છે કે, "અમારી બધી ઇચ્છાઓનું પરમાત્માની પ્રાર્થનામા જ એકીકરણ થઈ જાય અને એ જ અમારું ધ્યેય બની જાય." આ ઇચ્છાની પ્રેરણાથી જ તેઓ પ્રાર્થના કરે છે.

પ્રાર્થના પૂર્ણ છે અને હું અપૂર્ણ છું એટલે એનું હું પૂર્ણ વર્ણન કેવી રીતે કરી શકું? જે પ્રાર્થનાને કલ્પવૃક્ષ અને ચિંતામણિની ઉપમા આપવામાં આવે છે તેનું વર્ણન હું કેવી રીતે કરી શકું! એટલે વર્ણનમા અપૂર્ણતા રહી જ જશે છતાં એ વિષે થોડુંક કહું છું:—

ભક્તિ કેવી રીતે કરવામા આવે છે એ ભક્તિશાસ્ત્ર જોવાથી જાણી શકાય છે. ભક્તિશાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે,

सा तस्मिन् परमप्रेमरूपा।

અર્થાત્—હૃદયની બધી ઇચ્છાઓને દૂર કરી તેના પ્રેમમા તલ્લીન થઈ જવું એ જ ભક્તિ છે. તેના એટલે આત્માના પ્રેમમાં તલ્લીન થઈ જવાથી જ ભક્તિ થઈ શકે છે. વસ્તુ તો તમારી પાસે જ છે પણ વિવેકની જરૂર છે. વિવેકપૂર્વક ભક્તિ કરો તો કાંઈ પણ ખામી રહી ન શકે!

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૧૩

હૃદયમા જ્યારે ભક્તિ હોય છે ત્યારે કેવા ઉન્નત વિચારો આવે છે એ જ વાત હવે હું શાસ્ત્રદ્વારા કહું છું. રાજા શ્રેણિક બુદ્ધિમાન હતો, બધા ભાઈઓમાં બધાથી વિશેષ

ગુણવાન અને સમજદાર હતો, વિદ્વાન હતો તથા રૂપવાન પણ હતો, તેમ છતા તે મુનિને જોઈ શું કહે છે તે જુઓ ! આ વિષે શાસ્ત્રમા જે ગાથાઓ આવી છે એ ગાથાઓને વારંવાર કહેવાની ઈચ્છા થઈ આવે છે અને ગણધરોએ જાણે આપણા કલ્યાણ માટે જ એ ગાથાઓ મૂકી ન હોય એમ લાગે છે !

तस्स रूवं तु पासित्ता, राइणो तंमि संजए।
अच्चंतपरमो आसी, अउलो रूवविम्हिओ ॥ ५ ॥
अहो वण्णो अहो रूवं, अहो अज्जस्स सोमया।
अहो खंती अहो मुत्ती, अहो भोगे असंगया ॥ ६ ॥

આ ગાથાઓમા શ્રેણિકના હૃદયના ભાવોનું ચિત્ર ચીતરવામા આવ્યું છે. આ ગાથાઓ ઉપર ઊંડો વિચાર કરવામા આવે તો શ્રેણિક શું કહે છે તેનો મર્મ જાણવામા આવશે. શ્રેણિક જેવો વિચક્ષણ અને બુદ્ધિમાન રાજા પણ મુનિનું અતુલ રૂપ જોઈ વિસ્મય પામ્યો. મુનિનું રૂપ એવું અતુપમ હતું કે કોઈના રૂપની સાથે તેની તુલના થઈ શકતી ન હતી !

ઉપમા અને ઉપમેયના વિષે લોકો બહુ ભૂલ કરી બેસે છે. સ્ત્રીઓના રૂપવર્ણન કરતા જે ઉપમા દેવામાં જે ભૂલ થઈ છે તે વિષે કાલે વિચાર કર્યો હતો. પણ રાજા શ્રેણિક, મુનિના રૂપ વિષે કોઇ પણ પ્રકારની ભૂલ કરતો નથી. તે પોતાના રૂપની સાથે મુનિના રૂપની તુલના કરે છે. તેમા મુનિનુ રૂપ જ વધારે જણાય છે. આ પ્રમાણે જ્યારે મુનિના રૂપની તુલનામા કોઈનુ રૂપ ટકી ન શકયુ ત્યારે તે કહે છે કે, આ મુનિનું રૂપ તો અતુલ છે !

જેમની આખો ઉપર કામવિકારના ચશ્મા ચડેલા હોય છે, તેઓ ખરાબ સ્ત્રીમાં પણ સુંદરતા જ જુએ છે જેમકે 'લૈલા' ના વિષે કહેવામા આવે છે કે, તે બહુ રૂપવતી ન હતી તેમ છતા તેના માટે 'મજનૂએ' પોતાના પ્રાણ સુદ્ધા પણ આપી દીધાં. જે પ્રમાણે પુરુષોએ સ્ત્રીને માટે પ્રાણ આપ્યા છે તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓએ પણ પુરુષો માટે પ્રાણ આપ્યા છે. પરંતુ વિચારવાનું એ છે કે, જ્યારે લૈલા બહુ રૂપવતી ન હતી તો પછી મજનૂએ તેના માટે પ્રાણ કેમ આપ્યા ! એટલા માટે કે, તેની આખો ઉપર કામવિકારના ચશ્માઓ ચડેલા હતા અને તેથી તે લૈલાને બહુ રૂપવતી માનતો હતો. પણ મુનિને જોવામા રાજાની આખો ઉપર કામવિકારના ચશ્માઓ ચડેલા ન હતા તેમ છતાં તેણે મુનિના રૂપને અતુલ-અતુપમ કહ્યું.

કોઈ તરસ્યા માણસની આગળ ખૂશબોદાર તેલની એક સુંદર શીશી મૂકવામા આવે, અને બીજા માટીના વાસણમા પાણી મૂકવામા આવે, તો એ બેમાથી એ તરસ્યો માણસ શું લેશે ? જો તેને તરસ લાગી ન હોય તો તે વખતે ભલે તે તેલની શીશી લઈ લે પરંતુ જો તેને તરસ લાગી હશે તો તો તે તેલની શીશી લેવાને બદલે પાણીનુ જ ઠામ લેવાનું પસંદ કરશે ! પછી ભલેને તે પાણી માટીના વાસણમા કેમ ન હોય ! આ જ પ્રમાણે ભૂખ્યા માણસને સૂકો બાજરીનો કે જારનો રોટલો અને દાળ આપવામાં આવે, અને

શક્તિ બતાવતા મને કહ્યું હતું કે, "નવકારમ ત્ર એ તો નૌકા સમાન છે તો એ મત્રની નૌકાવડે હુ નદી પાર જઈ શકીશ, તો પછી ડીન શા માટે ડરુ ! શેઠ પણ મારી રાહ જોતા હશે અને મારા વિષે ચિંતા કરતા હશે !"

આ પ્રમાણે વિચાર કરી, સુભગ વૃક્ષ ઉપરથી નદીમા કૂદી પડયો પણ નદીમા પડતા એક મોટો ખીલો તેના પેટમા ખૂચી ગયો સુભગને તેથી બહુ વેદના થવા લાગી પણ 'એ તો મારી પરીક્ષા થઈ રહી છે' એમ માની તે નવકારમત્રનું એકાગ્ર ચિત્તે સ્મરણ કરવા લાગ્યો

જે પરમાત્માનું એકાગ્ર ચિત્તે ધ્યાન કરે છે અને સકટના સમયે પણ કષ્ટોથી ન ગભરાતા જે પોતાનું ધ્યાન અવિચલ રાખે છે તે જ મહાપુરુષ કહેવાય છે સુભગ સંકટના સમયે પણ નવકારમત્રનું ધ્યાન ચૂકયો નહિ અને પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતા ધરતા તે પેટમા ખીલો ખૂચી જવાને કારણે કાળને પામ્યો

નવકારમત્રની શક્તિના પ્રતાપથી શળી પણ સિંહાસન બની જાય છે, એમ કહે વામા આવે છે, તો પછી સુભગને નવકારમત્રની શક્તિએ કેમ ન બચાવ્યો એવો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે આ પ્રશ્નનુ સમાધાન કર્યા વિના લોકોની શકાનું નિવારણ થાય નહિ માટે શકાના સમાધાન માટે થોડુ કહું છુ

ગજસુકુમાર મુનિના મસ્તક ઉપર ધગધગતા અગારા મૂકવામા આવ્યા હતા, પણ શા કારણે ! તેમણે એવો શુ અપરાધ કર્યો હતો ! તેમણે તો ભગવાન અરિષ્ટનેમિની પાસે સયમ ધારણ કર્યો હતો તેમ છતા તેમના મસ્તક ઉપર જે ધગધગતા અગારા મૂકવામા આવ્યા તે શુ સયમને કારણે મૂકવામા આવ્યા હતા ? ગજસુકુમાર મુનિ તો એમ સમજતા હતા કે 'આ ધગધગતા અગારા તો મારા માથા ઉપર ચડેલુ કરજ ઉતારે છે' આ પ્રમાણે તેઓ તો અગારાને પણ પોતાના કરજને ચુકવવાનું એક સાધન માને છે એવી અવસ્થામા જો આપણે તેને ખરાબ કહીએ તો તે ઠીક કેમ કહી શકાય !

કોઈ દર્દીને સાકર પણ કડવી લાગે છે અને કોઈને લીંબડો પણ મીઠો લાગે છે તો શુ એ કારણે સાકર કડવી અને લીંબડાને મીઠો કહી શકાય ખરો ? તમે તો એમ જ કહેશો કે, લીંબડો મીઠો હોતો નથી અને સાકર કડવી હોતી નથી પોતાની વિકૃતિને કારણે ભલે કોઈને સાકર કડવી લાગતી હોય પણ વાસ્તવમા સાકર કડવી નહિ પણ મીઠી જ હોય છે

આ ભૌતિક દષ્ટાત છે આ દષ્ટાતને આધ્યાત્મિક વાત ઉપર લાગુ પાડવુ જોઈએ ગજસુકુમાર મુનિ અંગારાને અગારારૂપે સમજતા ન હતા તેઓ તો તેને જન્મમરણના રોગને મટાડનારી દવા સમજતા હતા તે જ પ્રમાણે બાળક સુભગ ઉપર જે આપત્તિ આવી પડી હતી તે તેના ભાવિજીવનના વિકાસમા સાધનભૂત હતી

કોઈ માણસે મેલી પાઘડી માથા ઉપર પહેરી હતી તેના કોઈ સબધીએ એ મેલી પાઘડી ઉતારી નવી પાઘડી પહેરવા તેને આપી મેલી પાઘડી ઉતારી નવી પાઘડી પહેરવી સારી છે કે ખરાબ ? પણ જુની મેલી પાઘડી ઉતાર્યા વિના નવી પાઘડી પહેરી શકાશે ખરી ? નહિ તે જ પ્રમાણે બાળક સુભગને ભાવિજીવનના વિકાસ માટે શેઠને ઘેર જન્મ

લેવો છે, પણ વર્ત્તમાન શરીરનો ત્યાગ કર્યાં વિના, શેઠને ઘેર કેમ જન્મ લઈ શકાય! એટલા માટે શેઠને ત્યાં જન્મ લેવા માટે સુભગના વર્ત્તમાન શરીરનો ત્યાગ ખીલાના નિમિત્તદ્વારા થયો એમાં શંકા કરવાનું કશું કારણ રહેતું નથી.

કેટલાક લોકો પુનર્જન્મ વિષે શંકા કરે છે, પણ પુનર્જન્મની સિદ્ધિના અનેક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો મળે છે. સુભગને પણ પુનર્જન્મ ધારણ કરવાનો છે એટલા માટે વર્ત્તમાન શરીરનો ત્યાગ થયા વિના તે પુનર્જન્મ કેમ ધારણ કરી શકે?

મેં એક લેખમાં વાંચ્યું હતું કે, કોઈ પાશ્ચાત્ય વૈજ્ઞાનિકે પોતાના સાથીઓને કહ્યું કે, "હું આ કાચની પેટીમાં પેસું છું. થોડીવારમાં મારા શરીરનું પરિવર્તન થઈ જશે માટે અમુક સમય સુધી આ કાચની પેટીને ઉઘાડશો નહિ. આ પ્રમાણે કહી તે કાચની પેટીમાં પેસી ગયો. પણ તેના સાથીઓનું ધૈર્ય રહ્યું નહિ અને તેમણે નિયત સમય પહેલાં જ એ કાચની પેટી ખોલી નાંખી અને તેથી પે'લા માણસના શરીરનું થોડું પરિવર્તન થયું અને થોડું નહિ, પણ આ ઉપરથી શરીરનું પરિવર્તન થાય છે એ વાત તો સિદ્ધ થઈ." આ જ પ્રમાણે સુભગને શરીરનું પરિવર્તન કરવું પડયું. એમાં ખોટું શું થયું! સુભગનું આયુષ્ય બળ ઓછું હતું એટલે તેનું નિમિત્ત કારણ નદી બની. આ પ્રમાણે સુભગના મૃત્યુ વિષે કોઈ પ્રકારનો સંદેહ રહેતો નથી.

આજે બુદ્ધિવાદનો જમાનો ચાલે છે અને બુદ્ધિના બળે અનેક તર્કવિતર્કો કરવામાં આવે છે; પણ કેવળ તર્કબુદ્ધિથી કામ ચાલતું નથી. તર્કબુદ્ધિની સાથે શ્રદ્ધાબુદ્ધિ પણ હોવી જોઈએ.

નવકારમંત્રના પ્રતાપે સાપ પણ ફુલની માળા બની જાય છે તો પછી સુભગ કેમ મૃત્યુ પામ્યો! એમ લોકો કહે છે પણ મૃત્યુ બાદ તેને શું પ્રાપ્ત થયું તેનો વિચાર કરતા નથી. આસ્તિક લોકો એક જ જન્મ ઉપર નહિ પણ પુનર્જન્મ ઉપર પણ વિશ્વાસ રાખે છે.

સુભગ મરીને અર્હદ્દાસીની કુક્ષીએ પુત્રરૂપે જન્મ્યો. હવે તે કેવી રીતે મોટો થાય છે તેનો હવે પછી વિચાર કરવામા આવશે. હમણા તો એટલું જ કહેવાનું છે કે, તમે આપત્તિને આપત્તિ ન માનતા એમ વિચારશો કે, પરમાત્માનું વિસ્મરણ થવું એ જ આપત્તિ છે અને પરમાત્માનું સ્મરણ થવું એ જ સંપત્તિ છે તો તમારું પણ કલ્યાણ થશે.

બીજી બાજુ માટીનાં બનેલાં સુંદર કેળાં, દાડમ વગેરેનાં રમકડાં મૂકવામાં આવે તો એ બેમાંથી પેલો ભૂખ્યો માણસ શું પસંદ કરશે ! જવાબ સ્પષ્ટ છે કે, તે ભૂખ્યો માણસ રોટલાને જ પસંદ કરશે અને કેળાં દાડમ વગેરે કીંમતી રમકડાને તુચ્છ ગણશે. આ જ પ્રમાણે રાજા પણ તે મુનિના રૂપની આગળ બધાં રૂપને તુચ્છ માની રહ્યો છે. તે એમ વિચારે છે કે, બીજાના રૂપથી મારી ભૂખ–તરસ શાંત થઈ શકે એમ નથી પણ આ મુનિનું રૂપ તો મારી ભૂખતરસને શાંત કરનાર છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે અહો વર્ણ ! અહો રૂપ ! એમ કહી રહ્યો છે !

વર્ણ અને રૂપમા શું તફાવત છે તે અત્રે જોવાનું છે. શરીરના સુંદર આકાર પ્રમાણે જેનો રંગ સુંદર હોય છે તેને સુવર્ણ કહેવામાં આવે છે. જેમકે સોનાને સુવર્ણ કહેવામાં આવે છે પણ શા કારણે ? જો રંગને કારણે જ સોનાને સુવર્ણ કહેવામા આવતું હોય તો સોનાની માફક પિત્તળનો પણ રંગ પીળો હોય છે ! તો પછી તેને પણ સુવર્ણ કેમ કહેવામાં નથી આવતું ? કેવળ રંગને કારણે જ સોનાને સુવર્ણ કહેવામાં આવતું નથી પણ તેનામાં રંગની સાથે બીજી પણ વિશેષતા રહેલી છે. સોનાના પરમાણુમાં એવી વિશેષતા હોવાનું કહેવામાં આવે છે કે, સોનાને ભલે હજારો વર્ષ સુધી જમીનમાં રાખી પાછું કાઢી તોળવામાં આવે તો તે સમયે પહેલાંના જેટલું જ વજનમા થશે. ઓછું નહિ થાય ! તેમ તેની ઉપર કાટ ચડશે નહિ. પીતળનો રંગ તો સોનાના જેવો હોય છે પણ સોનામાં જે વિશેષતા છે તે તેમાં નથી ! જો પીતળને પાંચ-દશ વર્ષ જ જમીનમાં દાટવામાં આવે તો તેની ઉપર કાટ ચડી જશે અને તે સડી જશે. સોનામાં એવી ચીકાશ હોય છે કે તે સડતું નથી. બીજું તે વજનમાં ભારી હોય છે, ત્રીજું તેના પરમાણુમાં એવી ચીકાશ હોય છે કે તેમાંથી ઝીણામાં ઝીણો તાર પણ કાઢી શકાય છે. આ પ્રમાણે સોનામા રંગની સાથે બીજી વિશેષતાઓ હોવાથી તેને સુવર્ણ કહેવામા આવે છે.

રાજા શ્રેણિક પણ બીજાના વર્ણની સાથે મુનિના વર્ણની તુલના કરી ફરી કહે છે કે, એ વર્ણ તો અતુલ-અનુપમ છે. અહો ! આ કેવો વર્ણ છે ? બીજાના વર્ણમાં તો વહેલો મોડો કાટ પણ ચડી જાય છે, પણ આ મુનિનો વર્ણ તો એવો છે તેના ઉપર કાટ ચડી જ શકતો નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજા મુનિના વર્ણ વિષે આશ્ચર્ય પામ્યો.

તમે કહેશો કે, મુનિના રૂપમાં અને બીજાના રૂપમાં એવી શું વિશેષતા હતી ? તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, મુનિના રૂપમાં, બીજી ધાતુઓની અપેક્ષા સોનામા જે વિશેષતા હોય છે, તેવી વિશેષતા હોય છે. તમે વળી કદાચ પૂછશો કે, સોનાની માફક મુનિને પણ પૃથ્વીમાં દાટવામાં આવે તો શું તેમના શરીર ઉપર ડાઘ ન પડે ? શું તેમનો કાળ થઈ ન જાય ? આનો ઉત્તર એ છે કે, જે નાથ છે એવા તે મુનિને પૃથ્વીમાં દાટવા જ કોણ સમર્થ છે ! સોનું તો જડ છે એટલે જ તેને પૃથ્વીમાં દાટી શકાય છે અને ભઠ્ઠીમાં તપાવવાથી તે પીગળી પણ જાય છે, પણ મુનિને કોણ દાટી શકે અને કોણ સોનાની માફક તપાવી શકે ! તેમને અગ્નિ તપાવી શકતી નથી તેમ પવન ડગાવી શકતો નથી. તેમનું એવું રૂપ શા કારણે હતુ એ તો આગળ કહેવામા આવશે પણ તેમનું રૂપ અતુલ–અનુપમ હતું એટલું જ અત્રે કહેવાનું છે. તેમના રૂપની આગળ દેવનું રૂપ પણ તુચ્છ

હતું દેવનું રૂપ તો વહેલું કે મોડું બગડી જાય છે પણ મુનિનું રૂપ એવું હતું કે તે કોઈ દિવસ બગડી શકે જ નહિ.

બીજા લોકો તો રૂપના ગુલામ બની જાય છે પણ તે મુનિ તો રૂપના નાથ હતા. લોકો તો રૂપ બગડી ન જાય એ માટે તેલ-પાવડર વગેરેનો ઉપયોગ કરે છે. જો કોઈ સ્ત્રીને શૃંગારની સામગ્રી ન મળે તો તે મારું રૂપ બગડી જશે એમ કહી રડવા લાગે છે. જો રૂપના ગુલામ ન હોય તો આમ શા માટે રડવું પડે? પણ તે મુનિ એવા રૂપના ગુલામ ન હતા પણ રૂપના નાથ હતા.

રાજા શ્રેણિક પણ વિચારતો હતો કે, " અમે લોકો તો રૂપના ગુલામ છીએ પણ આ મુનિ તો રૂપના નાથ છે. તેમની આંખોમા આંજણ આજેલું નથી, શરીર ઉપર કોઈ આભૂષણો નથી તેમ તેમણે સુંદર કપડા પણ પહેરેલાં નથી છતાં તેમનું રૂપ કેવું સુંદર છે! એમના રૂપની આગળ મારું રૂપ તો તુચ્છ છે."

તમારા હાથમા હીરાની વીંટી પહેરેલી હોય તો તમે બીજાના હાથમાં સોનાની વીંટી પહેરેલી જુઓ તો તેમાં તમને કાંઈ આશ્ચર્ય થશે નહિ તેમ તમારી વીંટીને તુચ્છ માનશો નહિ! પરંતુ જો તમારા હાથમાં ચાંદીની વીંટી પહેરેલી હોય અને તમે બીજાના હાથમા હીરાની પહેરેલી જુઓ તો તમારી વીંટી તમને તુચ્છ જણાશે. તમે એમ જ કહેશો કે, મારી પાસે તો કાંઈ નથી, જે કાંઈ છે તે તો તેની પાસે છે. આ પ્રમાણે રાજાના જે રૂપને જોઈ સાધ્વીઓ પણ લલચાઇ હતી, એ પોતાના રૂપને મુનિના રૂપ આગળ રાજા તુચ્છ માની વિચારવા લાગ્યો કે, મારામાં જે દ્રવ્ય રૂપ અને ભાવ રૂપ છે તે તો વિકારી છે પરંતુ આ મુનિમાં જે દ્રવ્ય રૂપ અને ભાવ રૂપ છે તે નિર્વિકારી છે.

આજના લોકો દ્રવ્ય રૂપની આગળ ભાવ રૂપને ભૂલી રહ્યા છે. આખરે તો ભાવ-રૂપને જ શરણે જવું પડે છે. પણ વાસ્તવમા ભાવ રૂપની આગળ દ્રવ્ય રૂપ તુચ્છ છે. દ્રવ્ય રૂપ હોય પણ ભાવ રૂપ ન હોય તો તેની કદર થતી નથી.

અહીં નદીને કિનારે જંગલ જતા મેં જોયું છે કે, એક બ્રાહ્મણ માટીના શંકર-પાર્વતી, નાગ-ગણેશ વગેરેને કલાપૂર્વક બનાવે છે પણ બીજે જ દિવસે તે શંકર-પાર્વતી ગણેશ વગેરેને નદીમા પધરાવતાં જોવામાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે ગણગોરને ખૂબ કલા-પૂર્વક સજાવવામાં આવે છે અને સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ પણ પહેરાવવામાં આવે છે, પણ ખેલ સમાપ્ત થતાં જ ગણગોરને પાણીમાં ફેંકી દેવામા આવે છે. ગણગોરને તો રાણી વગેરે પણ સન્માન આપે છે, પણ તેની પાસે ઊભેલી સ્ત્રીને એટલી આદરની દૃષ્ટિએ જોતી નથી, તો શું સ્ત્રી ગણગોરથી પણ ઊતરતી છે? ગણગોરને તો નદીમાં ફેંકી દેવામાં આવે છે કારણ કે તેનામા કેવળ દ્રવ્ય રૂપ જ છે, ભાવ રૂપ નથી; પણ તે સ્ત્રીમા કદાચ દ્રવ્ય રૂપ ન પણ હોય તોપણ તેનામાં ભાવ રૂપ તો હોય જ છે અને એટલા માટે તેને નદીમાં કોઈ ફેંકી દેતું નથી. એટલું જ નહિ પણ ફેંકી દેવાનો કોઈને અધિકાર પણ નથી. જો કોઈ માણસ કોઈ સ્ત્રીને નદીમા નાંખી દે તો તે તેનો અપરાધ ગણવામાં આવે છે. કદાચ કોઈ કહે કે એ મારી સ્ત્રી છે એટલે મારો તેના ઉપર અધિકાર છે. તો પણ સરકાર તો તેને એ જ કહેશે કે એ સ્ત્રી તારી હોવા છતા તેને નદીમાં ફેંકવાનો

અધિકાર નથી આ પ્રમાણે દ્રવ્ય રૂપની અપેક્ષા ભાવ રૂપ જ ચડિયાતુ છે પણ આજના લોકો ભાવ રૂપને ભૂલી રહ્યા છે અને દ્રવ્ય રૂપમા ફસાઈ પડયા છે ' આ બન્નેને દૂર કરી સમજવુ જોઈએ કે, પૌદ્‌ગલિક ચીજો નાશવાન છે જેમ ગધાગોરમા પુદ્‌ગલજ છે, ભાવ નથી, એટલા માટે તેને નદીમા ફેકી દેવામા આવે છે તે જ પ્રમાણે બધી પૌદ્‌ગલિક ચીજો નાશવાન્ છે

વર્ણ અને રૂપમા શુ તફાવત છે એ હવે જોઈએ જેમ સારો કારીગર સોનાના દાગીનાનો સારો ઘાટ બનાવે છે, અને ખરાબ કારીગર એ જ સોનાનો ખરાબ દાગીનો બનાવે છે તે જ પ્રમાણે દ્રવ્ય તો એક સરખુ હોવા છતા કારીગીરીને લીધે તેની આકૃતિ મા અંતર પડી જાય છે ' આ જ પ્રમાણે રગ તો સારો હોય પણ આકૃતિ સારી ન હોય-નાક, કાન વગેરે અંગો બેડોળ હોય-તો રગ શુ સારો લાગશે ખરો ? રગ ત્યારે જ સારો લાગે છે જ્યારે તેની સાથે જ આકૃતિ પણ સારી હોય ' મુનિનો રગ પણ સારો હતો અને આકૃતિ પણ સારી હતી એ બતાવવા માટે જ વર્ણની સાથે રૂપનો પણ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે

કોઈ માણસની આખો નાની હોય છે તો કોઈની આખો મોટી હોય છે કોઈની આખોમાં લાલ રેખા હોય છે અને કોઈની આખોમા લાલ રેખા હોતી નથી આ બન્ને પ્રકારની આખોમા કોઈ પ્રકારનું અતર મનાય છે કે નહિ ? જો એ બન્ને પ્રકારની આખોને માપવામા આવે તો કોઈ પ્રકારનું ખાસ અતર જણાશે નહિ, તેમ છતા જેમની મોટી અને દિવ્ય આખો હોય તેમનામા તથા નાની આખોવાળાઓમા અતર હોય છે કે નહિ '

સીતાના સ્વયવરમા મોટા મોટા રાજાઓ પણ આવ્યા હતા અને ત્યા રામ પણ આવ્યા હતા માપની દૃષ્ટિએ જોવામા આવે તો તો રામની આખોમા અને બીજા રાજાઓની આખોમા ખાસ અતર જણાશે નહિ પણ તે વિષે ઊડો વિચાર કરવાથી અવશ્ય તેમા અતર જણાશે સીતાને રામ બીજી દૃષ્ટિએ જોતા હતા અને બીજા રાજાઓ પણ જુદી દૃષ્ટિએ જોતા હતા બીજા રાજાઓ સીતાને જોઈ તેના રૂપમા અંજાઈ ગયા હતા પણ રામ જરા પણ લલચાયા ન હતા પણ તેઓ તો આનંદપૂર્વક બેસી એમ જ વિચારતા હતા કે, સીતાને ગરજ હશે તો તે સ્વય આવશે જે અપૂર્ણ હોય છે તે જ લલચાય છે પણ જે પૂર્ણ હોય છે તે લલચાતો નથી જો તમે પૂર્ણ બનવા ચાહો છો તો કોઈ સ્ત્રીને જોઈ કેમ લલચાઈ જાઓ છો '

રામ લલચાયા નહિ પણ આનંદપૂર્વક સ્વસ્થાને બેઠા રહ્યા. બીજા રાજાઓની માફક ધનુષ્યદ્વારા લક્ષ્યવેધ કરવા દોડયા નહિ સીતાને બીજો કોઈ રાજા વરી જશે માટે હુ પહેલા બાણુ છોડવા દોડયો જાઉ એવી ઉત્સુકતા તેમને ન થઈ તેઓ તો એમ જ વિચારતા હતા કે, જો કોઈ બીજો ધનુષ્યદ્વારા લક્ષ્યવેધ કરી સીતાને વરી જાય તો એમા મને શો વાધો છે કોઈની ઇચ્છા પુરી થાય એ તો સારું જ છે આ પ્રમાણે તેઓ આનંદમા બેઠા રહ્યા, પણ જ્યારે કોઈ રાજા ધનુષ્યનો લક્ષ્યવેધ કરી તોડી ન શકયા ત્યારે જનક રાજાએ કહ્યુ કે —

" વીરવિહીન મહી મૈ જાની "

જનક રાજાએ એવી શરત કરી હતી કે, 'આ ધનુષ્યદ્વારા જે લક્ષ્યવેધ તોડશે તેને હું મારી પુત્રી સીતા આપીશ.'

આ શરતને જીતવા માટે અનેક રાજાઓએ પ્રયત્ન પણ કર્યો, પરંતુ જ્યારે કોઈ લક્ષ્યવેધ કરી ન શક્યું ત્યારે જનક રાજાએ કહ્યું કે, આ પૃથ્વી વીરોથી ખાલી થઈ ગઈ છે, એમ આજે મને લાગે છે. જનકનું આ કથન સાંભળી લક્ષ્મણે રામને જોરથી કહ્યું કે, 'આપ અહીં બેઠા છો અને જનક રાજા આ શું કહી રહ્યા છે? જો આપ મને આજ્ઞા આપો તો હું આખા બ્રહ્માણ્ડને ઉપાડી લઉં.' લક્ષ્મણે આમ કહ્યું છતાં રામને ઉત્સુકતા થઈ નહિ, પણ ઊલટું તેમને ઈશારા વડે લક્ષ્મણને શાન્ત રહેવાનું કહ્યું અને પોતે ઉઠી બધા રાજાઓને કહ્યું કે, જો કોઈ પોતાનું જોર અજમાવવા ચાહતા હોય તો ભલે અજમાવે કે જેથી કોઈની મનની વાત મનમાં રહી ન જાય! આમ કહેવા છતાં જ્યારે કોઈ રાજા ઉઠયા નહિ ત્યારે રામે ધનુષ્ય ચઢાવ્યું અને લક્ષ્યવેધ કર્યો. અને શરત પ્રમાણે સીતાએ વરમાળા રામના ગળામાં પહેરાવી દીધી.

આ પ્રમાણે બીજા રાજાઓની આંખોમાં અને રામની આંખોમાં અંતર જણાય છે કે નહિ? તમે પણ એમના જેવા સ્વતંત્ર અને શુદ્ધ દષ્ટિવાળા બનો તો ઇન્દ્ર પણ તમારા ગુલામ બની રહેશે. તમે તમારામાં અપૂર્ણતા જુઓ છો એટલા માટે જ સ્ત્રીના ગુલામ બની રહ્યા છો! આ પ્રકારની ગુલામી છોડો અને સ્વતંત્ર બનો! તમને જે વ્યાખ્યાનો સંભળાવવામાં આવે છે તે બધાં તમને સ્વતંત્ર બનાવવા માટે જ સંભળાવવામાં આવે છે, એટલા માટે તમે સ્વતંત્ર બનવાનો પ્રયત્ન કરો!

મેં એક લેખમાં વાંચ્યું હતું કે, ક્યાંય રાજાનો તો ક્યાંય પ્રજાનો બીજા ઉપર જુલ્મ ગુજારવામાં આવે છે પણ સૌથી મોટો જુલ્મી સ્નેહ-રાગ છે અને સ્નેહરાગની વિરુદ્ધ વિરોધ કરનાર સુશાસ્ત્ર જ છે બીજું કોઈ એમની વિરુદ્ધ વિરોધ કરી શકતું નથી. સ્નેહ-રાગની વિરુદ્ધ વિદ્રોહ કરવાની રાજાની પણ શક્તિ નથી. એ શક્તિ તો વીતરાગપ્રણીત શાસ્ત્રોમાં જ છે. શાસ્ત્રો સ્નેહરાગની વિરુદ્ધ કેવી રીતે બળવો કરે છે એ વાત તો બહુ લાંબી છે, એટલા માટે એ વિષે અત્રે વિચાર ન કરતાં એટલું જ કહું છું કે, રાજાનો સ્નેહરાગ મુનિને જોતાં પલટાઈ ગયો અને તે કહેવા લાગ્યો કે, રૂપ તો આ મુનિમાં જ છે, મારામાં કે બીજા કોઈનામાં એવું રૂપ નથી

શેષ પદોનો શો અર્થ છે તેનો વિચાર હવે પછી યથાવસરે કરવામાં આવશે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૧૩

છોડા નહીં નવકાર ધ્યાનકો, તત્ક્ષણ કર ગયા કાલ ।
જિનદાસ ઘર નારી કુંખે, જન્મા સુંદર લાલ. ॥ ૨ ધન૦ ॥ ૧૩ ॥

બાળકોમાં જેવી દૃઢતા અને જેવો વિશ્વાસ જોવામાં આવે છે તેવી દૃઢતા અને તેવો વિશ્વાસ મોટાઓમાં જોવામાં આવતો નથી. કોઈ બાળકને જો તેના માતાપિતા 'છાપરા ઉપરથી બેટા! કૂદી જા' એમ કહે તો તેઓ તેમ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે, પણ મોટા માણસોમાં એવી તત્પરતા જોવામાં આવતી નથી. આ જ પ્રમાણે કોઈ મોટા માણસને વૃક્ષ ઉપરથી કૂદવું વગેરેના સંબંધમાં અનેક સંદેહ ઉદ્ભવી શકે પણ બાળક સુભગને

તો એવો કોઈ પ્રકારનો સંદેહ ન થયો! તે તો એમ જ વિચારતો રહ્યો કે, હું મારી પરીક્ષા આપી રહ્યો છું. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે નદીમા કૂદી પડયો, ત્યાંસુધી તેનામાં પહેલાના જ જેટલો જ ઉત્સાહ અને ઉમંગ હતો.

કેટલાક લોકોને તો જ્યાસુધી કોઈ પ્રકારની હાનિ થતી નથી ત્યાંસુધી ઘણો ઉમંગ રહે છે પણ જ્યા થોડી હાનિ થાય છે ત્યાં તેમનો બધો ઉમંગ ચાલ્યો જાય છે! પણ સુભગનો તો ઉમંગ પહેલાના જેવો જ કાયમ રહ્યો.

જ્ઞાની લોકો પણ પોતાની દશા બાળકોની જેવી બનાવી લે છે. તેઓ એ જ ચાહે છે કે, "અમે પણ બાળકોના જેવા નિર્મળ બની જઈએ! કોઈ છ મહિનાના બાળકને ગાળો ભાડે તો શું તેને માઠું લાગશે? તે તો નિર્મળ હાસ્યથી બધાને ઊલટો આનંદ આપશે. તેનામા કોઇ વિકારી ભાવના ત્યારે હોતી નથી એટલે તે કોઈ પણ સ્ત્રીને જુએ છે તો તેને પોતાની માતા જ માને છે."

આ પ્રમાણે જ્ઞાની લોકો પણ બાળકોના જેવા નિર્વિકારી બનવા ચાહે છે. વાસ્તવમાં જે જ્ઞાની હોય છે તેઓ પોતાની દશા બાળકોના જેવી બનાવી પણ લે છે તેઓ કોઈપણ સ્ત્રીને જુએ છે તેને માતાની સમાન જ માને છે અને કોઈ ગાળો ભાડે છે તો તેઓ નિર્દોષ હાસ્ય વડે એ ગાળોને હસી કાઢે છે.

તે સુભગ બાળક પણ પૂરેપૂરો શ્રદ્ધાળુ હતો એટલા માટે નદીમા કૂદી પડવાથી કષ્ટ થવા છતાં પણ તેણે નવકાર મંત્રનો જાપ જપવો છોડયો નહિ.

તમારા કાનમા દશ વીશ હજારની કીંમતના મોતી હોય કે ગળામાં કીંમતી હાર પહેરેલો હોય એટલામા કોઈ દુષ્ટ આવીને તમારા પેટમા છરીનો ઘા કરે અને લોહી નીકળવાથી તમને કષ્ટ થતું હોય તેમ છતા શું તમે એ મોતીઓની કે હારની કીંમત ઓછી માનશો? વેદના થવા છતાં પણ મોતીઓને અને હારને સાચા જ માનશો! કોઈને સખ્ત તાવ આવ્યો હોય અને તેને કોઈ કહે કે, તારા કાનમા જે કીંમતી મોતી છે તે અમને આપી દે તો અમે તારો તાવ મટાડી દઈશું, તો શુ તે દર્દી મોતી કાઢી આપશે! તે તો એમ જ વિચારશે કે, શરીર અને મોતીને શો સંબંધ છે!

આ જ પ્રમાણે સુભગ બાળક પણ એ જ વિચારતો હતો કે, મને જે વેદના થઈ રહી છે તેનો નવકાર મંત્ર સાથે શો સંબંધ છે? તેને હું ખોટો કેવી રીતે માની શકું!

આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી તેને નવકાર મંત્ર વિષે કોઈ પ્રકારનો સંદેહ રહ્યો નહિ!

કેટલાક લોકો ધર્મ પ્રતિ કૃત્રિમ પ્રેમ રાખે છે. વાસ્તવમા તો તેઓ ધનમાલ ઉપર જેટલો વિશ્વાસ કરે છે તેટલો વિશ્વાસ ધર્મ ઉપર કરતા નથી. કષ્ટો માથે પડવા છતા મોતી વગેરેની કીંમત તો ઓછી માનતા નથી, પણ ધર્મ કરતા જરાક કષ્ટ માથે આવી પડે છે તો કહેવા લાગે છે કે, ધર્મ કરતા દુઃખ માથે આવી પડયું. આ પ્રમાણે ધર્મ ઉપર બધી ખરાબી ઢોળી દે છે. આવી દશામાં ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ જ ક્યા રહ્યો? કષ્ટો પડવા છતા ધર્મનો કષ્ટની સાથે શો સંબંધ છે! એ વિષે કશો વિચાર કરતા નથી. કષ્ટના સમયે પણ જો ધર્મ ઉપર દઢતા રહે તો સમજવું કે ધર્મનો મર્મ સમજાયો છે!

તમારું શરીર ખરાબ હોય અને તમે હીરાને લઈ ઝવેરીને પાસે ગયા હો તો શું તમારું શરીર ખરાબ છે એ કારણે ઝવેરી હીરાની કીંમત ઓછી આપશે! અથવા શરીર

સારુ હોય એટલે કાંઈ હીરાની કીંમત વધારે આપશે ! કદાચ કોઈ ઝવેરીને એમ કહે કે, મારુ શરીર બહુ સારુ છે માટે મારા હીરાની કીંમત વધારે આપો તો ઝવેરી એનો જવાબ એ જ આપશે કે, શરીર અને હીરાને શો સબંધ ! આ જ પ્રમાણે ધર્મને અને સંસારવ્યવહારને સંબંધ નથી એમ સમજવુ જોઈએ ! ધર્મ તો આત્માને માટે છે, પણ લોકોને ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રહેતો નથી જ્ઞાનીઓના માથે ગમે તેટલું કષ્ટ આવી પડે તો પણ તેઓ પોતાના ધર્મતત્ત્વથી વિમુખ થતા નથી ! પ્રહ્લાદ જો રામનું નામ જપવાનું છોડી દેત તો તેને પિતાનુ રાજ્ય મળત અને રામનુ નામ છોડયુ નહિ તો તે કારણે તલવાર મળી, છતા શુ તેણે ધર્મને દોષ આપ્યો હતો ! જ્ઞાની લોકો કષ્ટના સમયે ગભરાઈ જઈ ધર્મને દોષ આપતા નથી પણ એ કષ્ટને ધર્મની કસોટી ગણી સમતાપૂર્વક સહન કરે છે પ્રહ્લાદ પણ એમ જ વિચારી રહ્યો હતો કે, હું રામનું નામ પોતાના આત્માને માટે જપુ છુ, તેનો શરીરની સાથે કશો સબંધ નથી તમે પણ એવો વિચાર કરો તો ધર્મ ઉપર કોઇ દિવસ તમને અવિશ્વાસ પેદા થશે નહિ

બાળક સુભગે નવકારમંત્રનું ધ્યાન છોડયુ નહિ અને નવકારમંત્રનો જાપ જપતા કાળધર્મને પામ્યો તમે કહેશો કે, સુભગ કાળને પામ્યો એ શુ ધર્મનું ફળ છે ? આના જવાબમા એ જ કહેવાય કે એ ધર્મનું ફળ છે તમે લોકો કેવળ કાર્યને જુઓ છો અને અમે કારણ સુધારવાનો ઉપદેશ આપીએ છીએ તમે લોકો જે વિજળીનો પ્રકાશ મેળવો છો એ વિજળીનું પાવરહાઉસ જો બધ થઈ જાય તો શુ પ્રકાશ મળશે ? જો પ્રકાશ ન મળે તો ગ્લોબ મોટો કે પાવરહાઉસ મોટુ ! પાવરહાઉસમા દુર્ગન્ધ હોય છે અને ત્યા ભડભડ એવો કર્ણકટુ પણ અવાજ થાય છે જ્યારે ગ્લોબમા તો સાફ પ્રકાશ હોય છે તેમ છતા જો પાવરહાઉસ ન હોય તો પ્રકાશ મળે ખરો ? તમે જે સોનાને પસદ કરો છો તેની ખાણમા કેટલી બધી ધમાલ હોય છે ! પણ જો ત્યા એટલી ધમાલ ન હોય તો શુ તમને સોનું મળી શકે ? તમે લોકો તૈયાર ભાણે જમવા બેસી જાઓ છો પણ સામગ્રી તૈયાર કરવા માટે કેટલું કષ્ટ સહન કરવુ પડે છે એ વાત તો બહેનો જ જાણે છે ! આ જ પ્રમાણે તમે લોકો કેવળ કાર્ય જુઓ છો, કારણ જોતા નથી ! પણ જ્ઞાની લોકો પહેલા કારણ જુએ છે અને કહે છે કે સુદર્શન બનવાનું જે કાર્ય થયુ તેનુ કારણ તો એ જ હતું તમે સુદર્શનને જ જુઓ છો, પણ સુદર્શન બનવાનુ કારણ તો "સુભગનું નવકારમંત્રને ન છોડવું' તે જ છે સુદર્શન બનવાનું કારણ તો તે ખીલો જ હતો એ ખીલો વાગવા છતા નવકારમંત્રનુ ધ્યાન છૂટયુ નહિ એ જ કારણે તે સુદર્શન થયો કહેવત છે કે —

હરિનો મારગ છે શૂરાનો, નહી કાયરનુ કામ જોને,
પરથમ પહેલુ મસ્તક મૂકી, પછી લેવુ નામ જોને

શૂરવીરના માર્ગે જવા માટે આત્મભોગ આપવો પડે છે શૂરવીરતા કાંઇ તલવાર ચલાવવામા નહિ પણ કામક્રોધાદિને જીતવામા છે આત્મવિશ્વાસ એ ક્રોધાદિને જીતવાની ચાવી છે

બાળક સુભગ નવકારમંત્રનો જાપ જપતો રહ્યો જીનદાસ શેઠે તેને નવકારમંત્રનુ દાન આપ્યુ હતું દાન ધન ધાન્યાદિનુ પણ આપવામા આવે છે પણ ભાવશુદ્ધિ માટે આપવામા આવેલુ આ નવકારમંત્રનું દાન કાંઇથી જરા પણ ઊતરતું નથી !

તમે એમ સમજો છો કે, દાન આપવાથી ધન ખૂટી જાય છે અને તેથી તમને દાન આપવાની રુચિ બહુ ઓછી છે સાધુમાર્ગી સમાજના જેવી કૃપણતા તો કોઇકજ સમાજમા હશે ! બીજી સમાજના લોકો કોઈ ને કોઈ રૂપમા થોડુઘણુ તો આપે છે પણ આ સમાજ તો દાનને જ ભૂલી ગયો છે ! એનું કારણ ધન ખૂટી જવાનો ભય છે, પરંતુ દાન આપવાથી ધન ખૂટી જાય છે એ ધારણા સાચી નથી શેઠે સુભગને નવકારમંત્રનું દાન આપ્યુ હતું નવકારમંત્રનું દાન આપવાથી તે ઘટતુ નથી પરંતુ તે ઉત્તરોત્તર વધે જ છે શેઠે નવકારમંત્રનું દાન આપી પોતાને ત્યા પુત્રની જે ખામી હતી તે પુરી કરી હતી એમ તો ત્યાનો રાજા પણ એ જ ચાહતો હશે કે, નગરશેઠને પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય અને પ્રજા પણ એ જ ચાહતી હશે કે, નગરશેઠને ત્યા તેમના જેવો શ્રેષ્ઠ પુત્ર થાય પણ શેઠને ત્યા પુત્રની ખોટ કોઇએ પૂરી કરી નહિ નવકારમંત્રના દાનથી તે ખોટની પૂર્તિ થઈ

રાતના સમયે શેઠાણી સુતા હતા ત્યારે તેમણે સ્વપ્નમા કલ્પવૃક્ષ જોયુ સ્વપ્ન જોઈ તે જાગી ઊઠયા અને વિચારવા લાગ્યા કે, આજે જ સુભગને ગુમાવ્યો છે અને આજે જ મને આવુ સ્વપ્ન કેમ આવ્યુ ? તેના મૃત્યુથી મારા દિલમા બહુ દુઃખ થયુ છે, છતા મેં આજે આવુ સુખદાયક સ્વપ્ન જોયુ છે એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, પ્રકૃતિનું કોઈ ગભીર રહસ્ય આ સ્વપ્નમા રહેલુ છે શેઠાણી ઉઠીને ધીરેધીરે પોતાના પતિના ઓરડામા ગઈ

આજે રાગને વશ થઈ પતિ-પત્ની ન જાણે કેવી કેવી અનીતિ પોષી રહ્યા છે ! પણ પ્રાચીન સાહિત્ય જોવાથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, પહેલાના સમયમા પતિ-પત્ની જુદા જુદા ઓરડામા સુતા હતા. એક જ જગ્યાએ સુતા ન હતા આજે જુદા જુદા ઓરડામા સુવાનું તો દૂર રહ્યુ પણ જુદી જુદી પથારીમા પણ કદાચ કોઈક જ સુતા હશે ! આ કારણે વિષયવાસનાને કેટલો બધો વેગ મળે છે એ થોડામા કહી ન શકાય ! અગ્નિ ઉપર ઘી મૂકવામા આવે તો તે ટકી શકતુ નથી તે જ પ્રમાણે એક પથારીમા શયન કરવાથી અનેક પ્રકારની ખરાબીઓ પેદા થવા પામે છે, અને તેથી વ્યવહારનું કામ પણ પૂરેપૂરુ સધાતું નથી તો પછી બીજુ કામ તો શી રીતે સાધી શકાય ?

શેઠાણી પતિની પાસે ગઈ શેઠ શેઠાણીને જોઇ કહેવા લાગ્યા કે, અત્યારે કેમ આવવુ પડયું ? આજે સુભગનું મૃત્યુ થયુ છે એટલે ચિંતા થવી જોઇએ અને એને બદલે તમારા મુખ ઉપર પ્રસન્નતા જણાય છે એનું શુ કારણ ?

શેઠાણીએ ઉત્તર આપ્યો કે, મે આજે સ્વપ્નમા કલ્પવૃક્ષ જોયુ છે આ સાભળી શેઠે પ્રસન્ન થતા કહ્યુ કે, આજે જ સુભગનું મૃત્યુ થયુ છે અને આજે જ તમે સ્વપ્નમા કલ્પવૃક્ષ જોયુ છે, એ ઉપરથી જણાય છે કે, તમારી પુત્રવિષયક આશા પૂર્ણ થશે ! સુભગ કલ્પવૃક્ષની સમાન જ હતો. તેનું શરીર મે નદીમાંથી બહાર કઢાવી બાળ્યુ ત્યારે તેના મુખ ઉપર ગ્લાનિની જરા પણ છાયા ન હતી પરંતુ તેનું મુખ પ્રસન્ન જ હતું એમ મે જોયું આ ઉપરથી હું તો એમ અનુમાન કરુ છુ કે, સુભગ મરીને તમારા ગર્ભમા આવ્યો છે તમે કલ્પવૃક્ષનું ફળ નહિ પણ વૃક્ષ જોયુ છે વાસ્તવમા તે કલ્પવૃક્ષની સમાન જ હતો એટલા માટે હું તો એમ સમજુ છુ કે, તમારી કુક્ષીએ નવ માસ ને સાડા સાત દિવસ વ્યતીત થયે તે પુત્રરૂપે જન્મશે શેઠાણી ગર્ભવતી થઈ. કહેવત છે કે -

" होनहार बिरवान के होत चिकने पात " આ કહેવત પ્રમાણે શેઠાણીને દોહદ પણ શુભ-સૂચક સારા થયા.

શેઠાણીની ધર્મભાવના દિવસે દિવસે વધવા લાગી આ બાજુ શેઠે પણ દાન દેવા માટે પોતાનો ખજાનો પણ ખોલી દીધો અને શેઠ વિચારવા લાગ્યા કે જ્યારે મારે ત્યાં કલ્પવૃક્ષ જ ઉગવાનું છે તો પછી સંગ્રહ શા માટે કરું ! લોકો જ્યાંસુધી સંતાનો હોતા નથી ત્યાં સુધી તો થોડા ઘણા ઉદાર પણ રહે છે, પણ સંતાન થતાં જ સંતાનોને માટે ધનસંચય કરવો જોઈએ એ વિચાર આવતાં જ તેમની ઉદારતા ઓછી થઈ જાય છે. પણ આવો ક્ષુદ્ર વિચાર શેઠના મનમાં આવ્યો નહિ; તેમણે તો પોતાનો ખજાનો દાન માટે ખોલી દીધો. હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે યથાવસરે વિચાર કરવામાં આવશે

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૫ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

જય જય જગત શિરોમણિ, હું સેવક ને તું ધની,
અબ તૌસું ગાઢી બણી, પ્રભુ આશા પૂરો હમ તણી.
મુઝ મ્હેર કરો, ચંદ્રપ્રભુ, જગજીવન અંતર જામી;
ભવ દુખ હરો, સુનિએ અરજ હમારી ત્રિભુવન સ્વામી ॥ ૧ ॥

શ્રી ચંદ્રપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માનું ધ્યાન ધરવા માટે ભક્ત લોકો અનેક પ્રકારે પ્રાર્થના કરે છે તેઓ કહે છે કેઃ—

" હે ! જગત શિરોમણિ ! તારો જય જયકાર થાઓ ! " ભક્તલોકો પરમાત્માને જગત શિરોમણિ કહે છે, એ કથનમાં ગંભીર અર્થ રહેલો છે. જો એ કથન ઉપર ઊંડા ઉતરી વિચાર કરવામાં આવે તો ગહન શાસ્ત્રો પણ ગતાર્થ થઈ જાય ! તમે ૐ શબ્દ જોયો હશે, એ શબ્દ ઉપર અર્ધચન્દ્રાકાર ઉપર બિન્દુ કરેલું હોય છે. એ સાધારણ માત્રાના શબ્દમાં ઘણું રહસ્ય રહેલું છે. જ્ઞાની લોકો એ શબ્દનું ઘણું મહત્ત્વ બતાવે છે, અને પંચ પરમેષ્ટિ મંત્ર પણ એ ૐ માં રહેલો જણાવે છે આ પ્રમાણે એ ૐ કારનું ઘણું મહત્ત્વ છે, પણ જો એ ૐ શબ્દમાંથી ૐ કે અર્ધચન્દ્ર કે બિન્દુને પૃથક કરી જુદા કાઢી લેવામાં આવે તો એના અર્થનો પણ અનર્થ થઈ જાય છે, અર્થાત્ બધી માત્રાઓના સંબંધથી જ પૂરેપૂરો અર્થ નીકળે છે.

જે પ્રમાણે ૐમાં બિન્દુની સાથે અક્ષરનો સંબંધ છે, તે જ પ્રમાણે આ જગતનો અને જગતશિરોમણિનો પણ સંબંધ છે. જગતશિરોમણિ પરમાત્મા નજીકમાં નજીક હોવા છતાં તેને દૂર માનવામાં આવે છે, અને દૂર માનવામાં આવે છે એ કારણે જ તે દૂર થઈ રહ્યા છે, નહિ તો તે બહુ જ નજીક છે. પરમાત્મા દૂર છે એમ માનતાં આત્માને અનંત કાલ ચાલ્યો ગયો છે અને એમ માનવાથી જ આત્માને સંસારમાં ભટકવું પડે છે. એટલા માટે પરમાત્મા દૂર છે એમ ન માનતા એમ માનો કે, પરમાત્મા નજીકમાં નજીક છે. અને ૐકારમાં જેમ બિન્દુની સાથે અક્ષરનો નિકટ સંબંધ છે તેમ પરમાત્માનો જગતની સાથે પણ સંબંધ છે. જેમ ૐ શબ્દ ઉપર બિન્દુ હોય છે તેમ આ જગત છે તો તેના શિરોમણિ પરમાત્મા પણ છે જ. એ જગતશિરોમણિ પરમાત્માને આત્માના સામીપ્યમાં લાવવા માટે બધા જીવો પ્રતિ વૈરભાવનાનો ત્યાગ કરી મૈત્રીભાવના જોડવાની જરૂર છે. જો બધા જીવોની સાથે વૈરભાવ ન રાખતાં તેમની સાથે પ્રેમભાવ રાખવામાં આવે તો જ જગતશિરોમણિની સમીપ જઈ શકાય છે, નહિં તો નહિં. જ્યારે તમને બધા પ્રાણીઓ સ્વજન કે મિત્રની માફક પ્રિય લાગશે ત્યારે પરમાત્માને ઓળખવામાં જરા પણ વાર નહિ લાગે. એમ ન બનવું જોઈએ કે, જગતશિરોમણિ પરમાત્માની સાથે પ્રેમભાવ રાખો, અને પરમાત્મા, જે જગતના શિરોમણિ છે એ જગતના જીવોની સાથે વૈરભાવ રાખો! જે પ્રમાણે બિન્દુ વિના ૐ વ્યર્થ છે અને ૐ વિના બિન્દુ વ્યર્થ છે, તે જ પ્રમાણે જગતને તો માનો અને પરમાત્માને ન માનો, અથવા પરમાત્માને માનો અને જગતને ન માનો તો એ પણ વ્યર્થ છે. જગતનો પરમાત્માની સાથે સંબંધ છે. એટલા માટે જ્યારે પરમાત્માને માનો છો તો જે જગતના તે શિરોમણિ છે, એ જગતને પણ માનવું પડશે, અને એ જગતના જીવોની સાથે મિત્રતા પણ કરવી પડશે. જ્યારે આ પ્રમાણે બધા જીવોની સાથે મિત્રતા થશે ત્યારે પરમાત્મા દૂર નહિ, પણ નજીક જ જણાશે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૧૪

રાજા શ્રેણિકે તે મુનિને જોઈ કહ્યું કેઃ—

अहो वण्णो अहो रुवं, अहो अज्जस्स सोमया ।
अहो खंती अहो मुत्ती, अहो भोगे असंगया ॥ ६ ॥

तस्स पाए उ वंदित्ता, काऊण य पयाहिणं ।
नाइदूरमणासन्ने, पंजली पडिपुच्छई ॥ ७ ॥

આ સિદ્ધાન્તનો પાઠ છે. વર્ણ અને રૂપનું વર્ણન તો આગળ કરવામાં આવ્યું છે પરંતુ એ ગાથામાં આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે, 'અહો! એ આર્યની સૌમ્યતા કેવી છે!' તો આર્ય અને સૌમ્યતાનો શો અર્થ છે તે હવે વિચારવાનું છે.

'આર્ય' શબ્દના વિષયમાં શ્રીપન્નવણા સૂત્રમાં વિસ્તારપૂર્વક ખુલાસો કરવામાં આવ્યો છે. આર્ય અનેક પ્રકારના હોય છે. કોઈ કર્મ-આર્ય હોય છે, કોઈ ક્ષેત્ર આર્ય હોય છે,

અને કોઈ ધર્મ આર્ય હોય છે. આ પ્રકારે અનેક પ્રકારના આર્યો હોય છે. તે મુનિ ધર્માર્ય હતા. જે આર્ય કર્મ–વાણિજ્ય વગેરે કરે છે તે કર્માર્ય છે; અને જે આર્યધર્મનું પાલન કરે છે તે ધર્માર્ય છે. આજે તો ઘણા લોકો પોતાને આર્ય કહેવડાવે છે પણ વાસ્તવમા આર્ય કોને કહેવાય એને માટે કહ્યુ છે કે–**आरात् सकलहेयधर्मेभ्योऽइत्यार्यः** જે ત્યાગવા યોગ્ય કામો છે એ કામોનો ત્યાગ કરી જે દૂર રહે છે તે આર્ય કહેવાય છે.

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, ત્યાગવા યોગ્ય કયા કામો છે ? ગૃહસ્થો માટે જે બાર વ્રતો કહેવામા આવ્યા છે, એ વ્રતોમા જે દોષોથી દૂર રહેવાનું કહેવામા આવ્યુ છે, એ દોષોથી જે ગૃહસ્થ દૂર રહે છે તે ગૃહસ્થ આર્ય છે આ વાત તો ગૃહસ્થની થઈ પણ અહીં તો મુનિને આર્ય કહેલ છે, એટલા માટે મુનિએ કેવા કામોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ એ અત્રે જોવાનુ છે સાધુએ કેવા કામોથી દૂર રહેવુ જોઈએ એ વિષય બહુ લાબો છે એટલે સક્ષેપમા એટલુ જ કહું છુ કે, સાધુએ કનક–કામિની આદિ વર્જિત દૂષિત વસ્તુઓથી દૂર રહેવું આવશ્યક છે; કારણ કે કનક–કામિનીને અપનાવવા એ સાધુને માટે ત્યાજ્ય અને અયોગ્ય છે જે સાધુ કનક–કામિનીથી દૂર રહે છે તે સાધુ આર્ય છે

કનક અને કામિની માટે સસારમા અનેક પ્રકારના ઝગડાઓ થાય છે આજકાલ મુદ્રાદેવીએ–સોના, ચાદી અને તાબાના સિક્કાએ–કેટલી બધી અશાન્તિ ફેલાવી દીધી છે ! તમને તો એ વિષેનો અનુભવ જ હશે ! તમે લોકો દિવસ રાત પૈસા માટે દોડયા કરો છો અને પૈસાનો સગ્રહ કરી સુખી થતા નથી પૈસા માટે પરસ્પર લડાઈ પણ થાય છે અને હજારો માણસોના લોહીની નદીઓ પણ વહેવડાવામા આવે છે આને માટે ભલે બહારનું ગમે તે કારણ બતાવવામા આવતું હોય, પણ હૃદયમા રહેલી દ્રવ્યસગ્રહની ભાવના જ મુખ્ય કારણભુત છે. સસારમા જ્યારથી પૈસાનો આદર વધવા પામ્યો છે ત્યારથી સસારની કેવી અવદશા થવા પામી છે એ તો ઇતિહાસ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે ! હું મારા બચપણની વાત કહું છુ તે વખતે ગ્રામીણ લોકો અન્નાદિ આપી શાક, ભાજી કે મસાલો લઈ આવતા અને આ પ્રમાણે વસ્તુના બદલામા વસ્તુ લેવાની ત્યારે પ્રાય. પ્રથા ચાલતી હતી ત્યારે સિક્કાનું પણ પ્રચલન તો હતું જ પણ અત્યારના જેટલું વધારે પ્રચલિત ન હતુ. પ્રાચીન સમયમા વસ્તુનું જ પરસ્પર પરિવર્તન કરવામા આવતુ હતું તે સમયે અત્યારના જેવી અશાન્તિ ન હતી, પણ જ્યારથી સિક્કાનુ પ્રચલન વધવા પામ્યુ છે ત્યારથી ઝગડાઓ પણ વધવા પામ્યા છે અને પરિણામે અશાન્તિ પણ વધી છે સિક્કાને સંગ્રહ કરવાની વૃત્તિએ અશાન્તિને પોષણ આપ્યુ છે અને અત્યારે તો સિક્કાને બદલે નોટનું પ્રચલન થઈ ગયુ છે એટલે સંગ્રહ કરવાની વૃત્તિને વિશેષ વેગ મળ્યો છે, અને તેથી અશાન્તિને પણ એટલો જ વેગ મળ્યો છે

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, સસારમા ઝગડાઓ વધવાના કારણોમા કંચન પણ એક પ્રધાન કારણ છે સાધુ લોકો કચન વગેરેથી દૂર રહે છે સિક્કાને પોતાની પાસે પણ રાખતા નથી એટલે જ તેમને આર્ય કહેલ છે.

તમે લોકો સિક્કા કે કચન વગેરેનો સગ્રહ તો કરો છો પણ શુ તેને તમે અન્ન કે

ગ્રામની માફક તેને કામમાં લઈ શકો છો? પૈસો ખાવાના કામમાં આવતો નથી છતાં લોકોને તેના ઉપર કેટલો બધો મમત્વભાવ છે!

સાધુઓને માટે જેમ કંચનથી દૂર રહેવું આવશ્યક છે તેમ કામિનીથી પણ દૂર રહેવું અનિવાર્ય આવશ્યક છે. કામિનીને માટે પણ સમાજમાં અશાન્તિ અને ઝગડાઓ વધવા પામ્યા છે. કામિનીના મમત્વને માટે અશાન્તિ રહે છે પણ આજે તો પુરુષોને માટે પણ અશાન્તિ થઈ રહી છે. પહેલાં કન્યાવિક્રય વિષે બહુ સાંભળવામાં આવતું પણ હવે તો વરવિક્રય પણ થવા લાગ્યો છે અને વરને માટે પૈસા પણ લેવામાં આવે છે. જ્યાં છોકરો થોડું વધારે ભણ્યો કે તે છોકરાની કીમત વધે છે. આ પ્રમાણે વરવિક્રયનો પણ ઝગડો વધવા પામ્યો છે. સાધુઓ તો કંચન અને કામિની બન્નેથી દૂર રહે છે. જે પોતાની પાસે કંચન-કામિની રાખતો નથી પણ બીજાની પાસે રખાવે છે તે બન્ને એક જ વાત છે. માટે જે સાધુ પોતાની પાસે કંચન-કામિની રાખતો નથી કે બીજાની પાસે રખાવતો નથી તે જ સાધુ આર્ય છે. આજે તો કેટલાક કહેવાતા સાધુઓ પણ જ્ઞાનપ્રચારના નામે શ્રાવકોની પાસે પૈસા રખાવે છે અને જ્ઞાનપ્રચાર માટે દલાલી કરવામાં શું વાંધો છે એમ કહે છે, પણ જે આ પ્રમાણે જે પૈસો રખે છે અને બીજાની પાસે રખાવે છે તે સાધુ નથી તેમ ધર્માર્થ પણ થઈ શકે નહિ.

સાધુઓને માટે કનક-કામિની પોતાની પાસે રાખવા કે બીજાને ત્યાં રખાવવા તે બન્ને ત્યાજ્ય અને અયોગ્ય છે. તે મુનિ એ બન્નેથી દૂર હતા એટલા માટે તેમને આર્ય કહેલ છે.

હવે સૌમ્યતાનો શો અર્થ છે એ જોવાનું છે. ચંદ્રની સામું ગમે તેટલો વખત એકીટશે જોવામાં આવે તો પણ આંખોને ગરમી લાગશે નહિ. ચંદ્રમાં ગરમીનાં પુદ્ગલો જ નથી. ચંદ્ર તો સુધાસાગર પણ કહેવાય છે. સમસ્ત ફળો વગેરેમાં રસ પેદા કરનાર ચંદ્ર જ છે એમ કહેવાય છે. સૂર્યને આતાપ અને ચંદ્રને ઉદ્યોત કહેવામાં આવે છે. ચંદ્રમાં એવી સૌમ્યતા હોય છે કે તેની સામે ગમે તેટલો વખત જોવામાં આવે તો પણ આંખોમાં ગરમી જણાતી નથી. આ જ પ્રમાણે તે મુનિમાં પણ સૌમ્યતા હતી. તેમના મુખ ઉપરથી એવી સૌમ્યતા ટપકતી હતી કે તેમને જોવાની ઇચ્છા જ થયા કરતી.

બળે છે ? આ જ પ્રમાણે જ્યારે ચંદ્ર ઉપર સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડવાથી જ ચંદ્ર પ્રકાશિત છે, તો પછી ચંદ્રમા પણ કાચની માફક ગરમી પેદા થવી જોઈએ. આ સિવાય જો ચંદ્ર કાચની માફક પારદર્શક છે અને સૂર્યના કિરણોથી જ તે પ્રકાશિત છે તો પછી દિવસના સમયે ચંદ્ર કલાવિહીન કેમ દેખાય છે ?

અગ્યારશ કે બારશને દિવસે દિવસના સમયે ચંદ્ર અને સૂર્ય બન્ને સાથે દેખાય તો છે, પણ ચંદ્ર નિસ્તેજ જણાય છે. જ્યારે સૂર્યના કિરણોના પ્રતિબિંબથી જ ચંદ્ર પ્રકાશિત છે તો તે વખતે તે ફીકો કેમ દેખાય છે ? તે વખતે તો તે વધારે પ્રકાશમાન દેખાવો જોઈએ કારણ કે નજદીક હોવાથી તેના ઉપર સૂર્યના કિરણો વધારે પડે છે. ખગોળવેત્તાઓ કહે છે કે, દિવસના સમયે ચંદ્રના કિરણો સૂર્યના પ્રકાશમા દબાઈ જાય છે એ કારણે તે ફીકો દેખાય છે, પણ જો આમ છે તો પછી ચંદ્ર સૂર્યને આશ્રિત ક્યાં રહ્યો ! જો ચંદ્રમા સૂર્યદ્વારા જ પ્રકાશ આવતો હોય તો તો જે પ્રમાણે હીરા ઉપર સૂર્યના કિરણો પડવાથી તે અધિક પ્રકાશ આપે છે, તે જ પ્રમાણે ચંદ્રમા પણ દિવસના સમયે અધિક પ્રકાશ હોવો જોઈએ. કારણ કે, ચંદ્ર સૂર્યની નજીક હોવાથી તેના ઉપર સૂર્યના કિરણો કે સૂર્યનું પ્રતિબિંબ વધારે પડે છે છતા ચંદ્ર દિવસના સમયે વધારે પ્રકાશિત થતો નથી એ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, ચંદ્રમાં સૂર્યનો પ્રકાશ આવતો નથી પણ ચંદ્ર પોતે જ સ્વતંત્ર પ્રકાશિત છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જેવી ચંદ્રમા સૌમ્યતા હોય છે તેવી સૌમ્યતા તે મુનિમાં પણ હતી. આર્ય અને સૌમ્ય વચ્ચે પારસ્પરિક સંબંધ છે. જે આર્ય હોય છે તે જ સૌમ્ય હોય છે, અને જે આર્ય હોતો નથી તે સૌમ્ય પણ હોતો નથી ! જે અનાર્ય કામોથી અળગો રહે છે તેનામા જ સૌમ્યતા વસી શકે છે, બીજામા નહિ. તે મુનિ આર્ય હતા એટલે તે સૌમ્ય પણ હતા.

તમે વૃક્ષના ફળ-ફુલ તથા પાદડા વગેરે જોઈ અનુમાનથી જેમ આ વૃક્ષનું મૂળ સારું છે, અહીંની ભૂમિ સારી છે, વગેરે જાણી શકો છો તે જ પ્રમાણે શ્રેણિક રાજા એ મુનિની સૌમ્યતા જોઈ આ આર્યમુનિ ક્ષમાશીલ, નિર્લોભી, શાન્ત તથા ઇન્દ્રિયોનુ દમન કરનાર છે એવુ અનુમાનથી જાણી લીધુ

આજે વિજ્ઞાન ઘણુ આગળ વધેલુ છે. પહેલા ન જાણેલી ઘણી વાતો પણ આજે જાણવામા આવી છે પહેલાના અનેક ગુણો પણ આજે વિકસિત થયેલાં છે; એટલા માટે એની સહાયતાદ્વારા શાસ્ત્રમા પણ વિકાસ કરો અને શાસ્ત્રોની વાતો પણ જાણો તો તમને પોતાને તથા બીજાને કેટલો બધો લાભ થાય ' આમ કરવાથી તમને શાસ્ત્ર ઉપર વિશ્વાસ પણ થશે તથા શાસ્ત્રમા કેવા ગૂઢ તત્ત્વો રહેલા છે તેની પણ તમને પ્રતીતિ થશે તમે જો વધારે સમજી ન શકો તો અનુમાન પ્રમાણને સમજી લો તો પણ ઘણો લાભ થાય ' જો અનુમાન પ્રમાણને સમજી લેશો તો તમારા અનેક સંશયોનુ સમાધાન તમે પોતે કરી શકશો.

આજે ઘણા લોકો કહે છે કે, અમે પુનર્જન્મને કેવી રીતે માનીએ ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા અમે કહીએ છીએ કે, અનુમાન પ્રમાણદ્વારા માનો. પુનર્જન્મને અનુમાન પ્રમાણ

આજે પ્રાચીન તત્ત્વોની અવહેલના કરવામા આવે છે, પણ જો તેની અવહેલના કરવામાં ન આવે અને તે ઉપર ઊંડો વિચાર કરવામા આવે તો પ્રાચીન તત્ત્વો કેવાં છે અને શાસ્ત્રમા કેવી કેવી મહત્ત્વની વાતો વર્ણવવામાં આવી છે તેનો ખ્યાલ આવ્યા વગર ન રહે।

જ્યારે સ્ત્રી ગર્ભવતી હોય છે ત્યારે તેના પેટમા એક તો પોતાનુ હૃદય હોય છે અને બીજું ગર્ભસ્થ બાળકનું હૃદય હોય છે. આ પ્રમાણે બે હૃદય હોવાને કારણે ગર્ભવતી સ્ત્રીને દોહદ કહેવામા આવે છે, અને ત્યારે સ્ત્રીને જે ઇચ્છા થાય છે તેને ગર્ભની ઇચ્છા માનવામા આવે છે, અને એટલા માટે સ્ત્રીને આવો દોહદ થયો છે એમ કહેવામાં આવે છે. ગર્ભમા જેવો જીવ હોય છે, દોહદ પણ તેવો જ થાય છે. શ્રેણિકને દુઃખ આપનાર તેનો પુત્ર કોણિક જ્યારે ગર્ભમાં આવ્યો હતો ત્યારે તેની માતાને હું મારા પતિનું કલેજું ખાઉં એવી ઇચ્છા થઈ હતી દુર્યોધન જ્યારે ગર્ભમા હતો ત્યારે તેની માતાને પણ 'હું કૌરવ વંશના લોકોનું કલેજું ખાઉં' એવી ઇચ્છા થઈ હતી આ પ્રમાણે જેવુ બાળક ગર્ભમાં હોય છે, દોહદ પણ તેવો જ પેદા થાય છે, અને તેથી દોહદ ઉપરથી જ બાળક કેવું છે એ જાણી શકાય છે. બાળકનો ભૂતકાળ પણ દોહદથી જણાઈ આવે છે અને તેના ભવિષ્યની પણ તેથી ખબર પડી જાય છે.

આ બાળક કેવું થશે તેનો ઘણોખરો ખ્યાલ માતાને આવેલા સ્વપ્નો ઉપરથી પણ આવી જાય છે. એ વાત જુદી છે કે આજે સંસારની ધમાલ બહુ રહે છે એ કારણે સ્વપ્ન આવ્યુ હોય તો પણ તેની ખબર ન રહે, નહિ તો માતાના સ્વપ્નદ્વારા બાળકના ભાવિ જીવનનો પણ ખ્યાલ આવી જાય છે જ્યારે કોલાહલ થાય છે ત્યારે પણ હું બોલું તો છુ જ છતા મારા શબ્દો કેટલાક લોકોને કેમ સાભળવામા આવતા નથી ? એટલા માટે કે કોલાહલને કારણે મારા શબ્દો સભળાતા નથી. પાછલી રાતે નદીનો અવાજ બહુ સંભળાય છે તો શુ ત્યારે નદી વધારે અવાજ કરે છે અને દિવસમા ઓછો અવાજ કરે છે ? વાસ્તવમા એમ થતું નથી પણ દિવસે ઘોઘાટ થવાને કારણે અવાજ સંભળાતો નથી પણ રાતે ઘોઘાટ કે કોલાહલ હોતો નથી એટલે નદીનો અવાજ સ્પષ્ટ સંભળાય છે. આ જ પ્રમાણે શાસ્ત્રમા કહેલા સ્વપ્નો તો તે જ છે પણ સસારની ધમાલને કારણે સ્વપ્ન યાદ રહેતું નથી; નહિ તો શાસ્ત્રમા તો એવા એવા તત્ત્વો બતાવવામા આવ્યાં છે કે જેથી ભૂત ભવિષ્યની પણ ખબર પડી શકે.

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે જૈનશાસ્ત્રમા તો કેવળ તાત્ત્વિક વાતો જ ભરેલી છે, બાકી કાંઈ નથી. જૈનશાસ્ત્રમા તાત્ત્વિક વાતો તો છે જ અને તેથી જ તે શાસ્ત્ર ગણાય છે પણ તેની સાથે જીવનોપયોગી બીજી વાતો પણ આવે છે. ઘરમાં પ્રકાશ હોય પણ સામગ્રી ન હોય તો તે ઘર શું કામમા આવી શકે ? પ્રકાશની સાથે સામગ્રી હોય તો જ ઘર કામનું ગણાય આ જ પ્રમાણે શાસ્ત્રમા તત્ત્વરૂપ પ્રકાશ છે અને તે પ્રકાશ સસારનાં પદાર્થોને બતાવે છે. એ વાત જુદી છે કે પોતાની અપૂર્ણતાને કારણે, પોતાની સમજણ શક્તિ ઓછી હોવાને કારણે તેને શાસ્ત્રો અપૂર્ણ લાગતા હોય પણ વાસ્તવમા શાસ્ત્રમાં બધી વાતોનો નિર્દેશ કરવામા આવેલો હોય છે

શાસ્ત્રમા મેઘકુમારના અધ્યયનમા ગર્ભવતી સ્ત્રીનુ શુ કર્ત્તવ્ય છે તે સ્પષ્ટ બતાવવામા આવેલ છે બાળકને પેદા કરવુ એ તો હિંસા જ છે, પણ ઉત્પન્ન કર્યા પછી તેનું પાલન કરવુ એ દયાનુ કામ છે આજના કેટલાક લોકો સતાનોની વૃદ્ધિ થઈ ગઈ છે એટલા માટે સતાનોને રોકવા માટે કૃત્રિમ સાધનોનો ઉપયોગ કરે છે પણ પોતાની વિષય ભોગની વૃત્તિને રોકતા નથી, પણ વિષયભોગની વૃત્તિને રોકવી નહિ ને સંતાનોને કૃત્રિમ ઉપાયોદ્વારા રોકવા એ દયાથી દૂર રહેવા જેવુ દુષ્કૃત્ય છે કૃત્રિમ ઉપાયોદ્વારા સતાનોત્પત્તિ રોકવી એ અનુચિત છે

સતાનોને રોકવાનો સાચો માર્ગ બ્રહ્મચર્ય છે કુટુમ્બનો ભાર વહન કરવાની શક્તિ ન હોય અને સતાનોને ઉત્પન્ન કરવા અને પોતાની વિષયવાસનાને અકુશમા ન રાખવી તે તો કષ્ટોને વધારવા જેવુ છે આવા સમયે તો બ્રહ્મચર્યના અમોઘ ઉપાયદ્વારા સતાનોત્પત્તિનો નિરોધ કરવો એ જ ઉચિત છે પણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન થઈ ન શકવાને કારણે સ્ત્રીના પેટમા ગર્ભ રહી જાય ત્યારે ગર્ભની રક્ષા માટે માતાનું શુ કર્ત્તવ્ય છે એ વિષે શાસ્ત્રમા મેઘકુમારના અધ્યયનમા ધારિણી રાણીનુ વર્ણન કરતા બતાવવામા આવેલ છે. મેઘકુમાર જ્યારે ગર્ભમા આવ્યો ત્યારે ધારિણી રાણીને માટે એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે, તે ગર્ભની રક્ષા માટે બહુ ઠડા, બહુ ગરમ, બહુ તીખા, બહુ ખાટા કે બહુ મીઠા પદાર્થોનું ભોજન કરતી નહિ ભલે તેને એવા તીખા તમતમતા પદાર્થોનુ ભોજન કરવાનો શોખ પણ હોય, તોપણ તે ગર્ભની અનુકપા માટે એવા ગરિષ્ટ પદાર્થો ખાતી નહિ તે વધારે જાગતી નહિ તેમ વધારે સુતી નહિ આ જ પ્રમાણે તે વધારે ચાલતી પણ નહિ, તેમ વધારે પથારીમા પડી પણ રહેતી નહિ આ પ્રમાણે ધારિણી રાણી ગર્ભની કરુણા માટે ગર્ભને કોઈ પ્રકારે કષ્ટ ન થાય તેવી રીતે રહેતી હતી

ગર્ભની રક્ષા કરવી એ માતાનુ કર્ત્તવ્ય છે બ્રહ્મચર્ય તો પાળી શકાય નહિ અને જ્યારે ગર્ભ રહે ત્યારે તેની સારસભાળ ન રાખતા, 'બાળકનુ પુણ્ય હશે તો જીવશે નહિ તો નહિ' એમ કહેવુ એ તો પોતાની હલકાઈ બતાવવા જેવુ છે જેમકે તમારી પાસે કોઈ પાચ રૂપિયા માગતુ હોય તો તમે તેને એમ કહો કે તારુ પુણ્ય હશે તો રૂપિયા મળી જશે અને પુણ્ય નહિ હોય તો રૂપિયા નહિ મળે લેણદારને આવો જવાબ આપવો તે પોતાની હલકાઈ બતાવવા જેવુ છે

હું તપનો અને તેમા વિશેષરૂપે અનશન તપનો બહુ પક્ષપાતી છુ, પણ ગર્ભવતી સ્ત્રી તપ કરે એને હૂં અનુચિત સમજુ છુ શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, ગર્ભવતીનો આહાર જ ગર્ભનો આહાર છે જ્યારે ગર્ભવતી ઉપવાસ કરશે તો ગર્ભને પણ આહાર મળશે નહિ તમે ઉપવાસ કરો અને તમારી ગાય ભેંશને પણ ઘાસ ન આપતા તેમને પણ ઉપવાસ કરાવો તો શુ તે ઠીક કહેવાય ? ભગવાનનો આ માર્ગ નથી કોઈના ખાનપાનનો વિચ્છેદ કરવો એને ભગવાને અતિચાર કહેલ છે, એને હિંસા કહેલ છે આ જ વાત ગર્ભના વિષે પણ સમજો ગર્ભવતી જો ઉપવાસ કરે તો ગર્ભના આહારપાણીનો વિચ્છેદ થાય છે કે જે હિંસારૂપ ગણવામા આવે છે એટલા માટે ગર્ભની કરુણાનો ત્યાગ કરી ઉપવાસ કરવો એ ગર્ભવતી સ્ત્રીને માટે યોગ્ય નથી કારણ કે તેમ કરવામા હિંસા થાય છે આ જ પ્રમાણે જેમને ધાવણા બાળકો હોય તેવી માતાઓએ પણ બાળકને દૂધ ઓછુ મળે કે

દ્વારા કેવી રીતે માનવો ? તો આને માટે એમ અનુમાન કરો કે, તમે હજારો સ્ત્રી પુરુષોને જુઓ છો છતાં તમારું મન કોઈ એકના તરફ કેમ આકર્ષાય છે ? અથવા કોઈ માણસને જોતાં જ મનમાં વૈરભાવ કેમ જાગે છે અને કોઈ સ્નેહીને જોતાં સ્નેહભાવ કેમ જાગે છે ! જરા વિચાર કરો કે, આમ કેમ બને છે ? આ વિષે અનુમાન કરશો તો જણાશે કે, એનું કારણ પૂર્વ ભવના સંસ્કારો જ છે. ભગવાન નેમિનાથ અને રાજીમતિને નવ ભવનો પૂર્વનો સંબંધ જોતાં જ જાગ્રત થયો હતો. લૈલા અને મજનૂનો પ્રેમ પવિત્ર હતો એમ કહેવાય છે. લૈલા કોઈ સુંદરી ન હતી છતાં મજનૂએ તેના માટે પોતાના પ્રાણ પણ સમર્પી દીધા હતા. એનું કારણ પૂર્વભવનો સંબંધ જ હતો. આ પ્રમાણે અનુમાન પ્રમાણદ્વારા પુનર્જન્મની સિદ્ધિ થાય છે. શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રમાં પુનર્જન્મ માટે અનેક પ્રમાણો આપવામાં આવ્યાં છે. તેમાં કહ્યું છે કે, બાળક જન્મતાં જ સ્તનપાન કરવા લાગે છે. તે સ્તનપાન કરવાનું, બાળક ક્યાં અને કોની પાસેથી શીખ્યું ? તે, જન્મતાં જ સ્તનપાન કરવા લાગે છે એ ઉપરથી 'તેને પહેલાંનો એવો અભ્યાસ હોય છે' એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. બાળક જન્મતાં જ ઊંઘ લે છે અને હસે પણ છે એ ઉપરથી પણ પૂર્વજન્મની સિદ્ધિ થાય છે. આઘાતનો પ્રત્યાઘાત થવો એ સંસારનો નિયમ જ છે. તમે કોઈ શબ્દ સાંભળો અને બોલનાર જોવામાં ન આવે તો તમે એમ જ માનશો કે એ શબ્દ ક્યાંકથી આવ્યો છે ? આ જ પ્રમાણે આજે જન્મેલું બાળક પણ જ્યારે સ્તનપાન કરે છે, નિદ્રા લે છે, હસે છે ત્યારે એને પહેલાંનો અભ્યાસ હશે એમ જ માનવું પડે છે.

તમે કહેશો કે, પૂર્વજન્મને માનવાથી અમને શો લાભ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પૂર્વજન્મ માનવાથી પોતાના કર્તવ્યનું ભાન થાય છે કે, 'હું આજનો જ નથી, પરન્તુ પહેલાં પણ હતો અને ન જાણે આ પ્રમાણે ક્યારથી ભટકી રહ્યો છું એટલા માટે મારે હવે શું કરવું જોઈએ ? આ પ્રમાણે તમે તમારું કર્તવ્ય સમજવામાં સમર્થ થશો.'

અનુમાન પ્રમાણદ્વારા તમે એ પણ જાણી શકશો કે, 'આત્મા છે અને તે અમર છે' આ પ્રમાણે આત્મા ઉપર વિશ્વાસ થવાથી આત્માનો સુધાર કરવાની ચાવી મળી આવે છે. આત્માનો સુધાર જ બધા સુધારાઓનું મૂળ છે. આજના લોકો આત્માને ભૂલી ગયા છે અને તેથી જ બધી ખરાબી થઈ રહી છે.

દારૂ પીવો, માંસ ખાવું કે વર કે કન્યાનો વિક્રય કરવો, વગેરે ખરાબ પ્રવૃત્તિઓ આત્માને ભૂલવાથી જ વધવા પામી છે. જો આત્માને જાગ્રત રાખવામાં આવે તો એવી પ્રવૃત્તિઓ વધે નહિ, એટલા માટે આત્માને જાગ્રત કરી તેને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરો. કહેવત છે કે, જેનો આ લોક સુધર્યો છે તેનો પરલોક પણ સુધર્યો છે. આ વિષે પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ એક વાત કરતા હતા કે —

એક વૃદ્ધ સ્ત્રીનું ઘર સ્મશાનના માર્ગે આવેલું હતું. એટલે મૃતાત્માને-મડદાને સ્મશાનમાં તે માર્ગેથી લઈ જવામાં આવતાં. તે ઘરડી સ્ત્રી ધર્મપરાયણા હતી અને પ્રાયઃ તે ધર્મની વાતો કર્યાં કરતી, એટલે કોઈને કોઈ તેની પાસે વાતો કરવા બેઠેલા જ હોય. જ્યારે કોઈ મડદું તેના ઘર આગળથી પસાર થતું ત્યારે એ ઘરડી સ્ત્રી કહેતી કે, આ

જીવ સ્વર્ગમા ગયો છે. પાસે બેસનારા લોકો પૂછતા કે, તમે એ કયારે જોયુ કે, તે સ્વર્ગમા ગયો છે ? તે ઘરડી સ્ત્રી જવાબમા કહેતી કે, મેં એ જોયુ તો નથી પણ તેના મૃત શરીરને સ્મશાનમા લઈ જતી વખતે જે લોકો સાથે હતા તેઓ જે વાત કરતા જતા હતા તે ઉપરથી મે જાણી લીધુ કે તે સ્વર્ગમા ગયો છે તે લોકો એ મૃતાત્મા ' આવો પરોપકારી હતો, આવો સારો માણસ હતો ' એમ પ્રશંસા કરતા જતા હતા હવે જો આવા પરોપકારી જીવો સ્વર્ગમા નહિ જાય તો શુ પાપી માણસો સ્વર્ગમા જશે !

આ પ્રમાણે જે મસારને પણ સત્કાર્યોદ્વારા સ્વર્ગ બનાવી લે છે અને જેની લોકો પ્રશસા કરે છે તેને જ સ્વર્ગ પણ મળે છે. રામદાસે કહ્યુ છે કેઃ—

"જની નિન્દતિ સર્વ સોડૂન દયાવા;
જની વન્દતિ સર્વ ભાવે કરાવા."

અર્થાત્—લોકો જે કામની નિંદા કરે છે એ કામ છોડી દેવું, અને લોકો જે કામની પ્રશંસા કરે છે એ કામ કરવુ; એ જ સ્વર્ગનો માર્ગ છે.

આ પ્રમાણે જેમનો આ લોક સુધરેલો છે તેનો પરલોક પણ સુધર્યો છે. એટલા માટે જે કામો નિન્દનીય હોય તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આ ઉપરથી એ પ્રશ્ન થાય છે કે, નિન્દનીય કામો કોને ગણવા ? કારણ કે, કેટલાક લોકો સારા કામોની પણ નિન્દા કરે છે, એટલા માટે નિંદાના ભયે સારા કામો પણ કરવા છોડી દેવા ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા જ્ઞાનીઓ જણાવે છે કે, શ્રેષ્ઠ લોકો જે કામની નિંદા કરે તે કામોને છોડી દેવા પણ મહાન્ પુરુષો જે કામની પ્રશસા કરે તે કામની લોકો નિંદા કરે તોપણ તેથી ડરી ન જતા સત્કાર્યો કરવા જોઈએ આ પ્રમાણે આત્માને ઓળખવાથી સારા નરસા કામો કયા છે તેનો વિવેક પેદા થશે એટલા માટે આત્માને ઓળખી વૈરભાવનો ત્યાગ કરો અને બધા પ્રાણીઓ સાથે પ્રેમસબંધ જોડો બધા જીવોની સાથે મૈત્રી કરવાનો સવત્સરીનો પવિત્ર દિવસ આવી રહ્યો છે માટે બધાની સાથે પ્રેમસબધ સ્થાપિત કરો જેમની સાથે કલેશ કકાસ થયો હોય એવા શત્રુઓની સાથે પણ પ્રેમભાવ રાખો. જો આ પ્રમાણે સાચા હૃદયથી બધાની સાથે મૈત્રીભાવ રાખશો—વૈર નહિ રાખો—તો પરમાત્મા પણ પ્રસન્ન થશે પરમાત્મા તો જગતશિરોમણિ છે એટલા માટે જ્યાસુધી જગતના બધા પ્રાણીઓ સાથે મૈત્રીભાવ રાખશો નહિ ત્યાસુધી પરમાત્મા પ્રસન્ન થશે નહિ માટે આત્માને ઓળખી બધા જીવોની સાથે મિત્રભાવ રાખશો તો પરમાત્મા પણ પ્રસન્ન થશે અને તમારા આત્માનુ પણ કલ્યાણ થશે

સુદર્શન ચરિત્ર—૧૪

શેઠે અનુમાનથી જાણી લીધુ કે સુભગ મારી સ્ત્રીની કુક્ષીમા આવ્યો છે શેઠે જોકે સુભગના જીવને શેઠાણીની કુક્ષીએ આવતા જોયો ન હતો પણ સુભગના મૃત શરીરના મુખ ઉપર ટપકતી પ્રસન્નતા ઉપરથી અને શેઠાણીના સ્વપ્ન ઉપરથી "સુભગ શેઠાણીની કુક્ષીએ આવ્યો છે" એવુ અનુમાનથી એણે જાણી લીધુ. તેણે શેઠાણીને કારણ બતાવતા કહ્યુ કે, મારુ હૃદય પણ એમ જ કહે છે કે, સુભગ જ આપણા ઘરનો સ્વામી થશે

તેને ભૂખ્યા રહેવું પડશે એમ ધારી ઉપવાસ ન કરવા જોઈએ. પણ જો બાળક ગાય કે બકરીનું દૂધ પીતું હોય તો તે વાત જુદી છે.

અર્હદ્દાસીના પેટમાં જ્યારથી ગર્ભ આવ્યો ત્યારથી તે દરેક વાતમાં બહુ સાવચેતી રાખતી. તે કહેતી કે હવે હું સ્વતંત્ર નથી; હવે મારે ગર્ભને અનુકૂલ થઈ વર્તવાનું છે.

કદાચ કોઈ કહે કે, ધર્મનાં કામમાં ઢીલ કરવી તે ઠીક નથી અને ગર્ભને કારણે ઉપવાસ ન કરવો તે તો ધર્મના કામમાં ઢીલ કરવા બરાબર છે. તો આનો ઉત્તર એ છે કે, જો કોઈ ગર્ભવતી સ્ત્રી દીક્ષા લેવા ચાહે તો શું તેને દીક્ષા આપવામાં આવશે ! જો દીક્ષા દેવામાં ન આવે તો એ પણ ધર્મના કામમા ઢીલ ગણાશે ને ? પણ શાસ્ત્રમાં ગર્ભવતી સ્ત્રીને દીક્ષા આપવાની મના કરવામાં આવી છે. આ જ પ્રમાણે જે સ્ત્રી ધર્મના કામમાં ઢીલ કરવા ચાહતી નહિ હોય તે તો પહેલેથી જ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરશે. શું ધર્મના કામમાં ઢીલ ન કરવી એ વિચારથી અનુકંપા છોડી દેવી જોઈએ ? એક પંથ તો એવો છે કે, જે અનુકંપાને પાપ માને છે; અને એ રીતે તે અનુકંપાને છોડી બેઠો છે. એ પંથની એક સ્ત્રીની સામે જ તેનો પુત્ર અફીણ ખાઈ ગયો છતા, તે સ્ત્રીએ પોતાના પુત્રને તેમ કરતાં રોકયો નહિ. તે કહેતી હતી કે, ' હું તો સામાયિકમા બેઠી હતી અને સામાયિકમા કોઈની અનુકંપા ન કરવી એ અમારા પંથના ગુરુનું કહેવું છે.' આખરે તે છોકરો મરણ પામ્યો. જ્યારે તે મરી ગયો ત્યારે તેની માતા રોવા-કૂટવા લાગી પણ પહેલા છોકરાને અફીણ ખાતાં અટકાવ્યો નહિ. આ જ પ્રમાણે અનુકંપાને પાપ માનનારો મત પ્રચલિત છે પણ ભગવાનનુ એવું કહેવું નથી. ભગવાન તો કહે છે કે, જ્યારે બ્રહ્મચર્ય પાળી શકાતું નથી ત્યારે સંતાનની પણ કરુણા કરવી જોઈએ. જે પ્રમાણે નાના છોડને સુધારી શકાય છે તેમ મોટા વૃક્ષોને સુધારી શકાતા નથી. આ જ પ્રમાણે ભગવાન કહે છે કે, ગર્ભસ્થ બાળક ઉપર માતા પોતાના આચરણ દ્વારા પોતાના સંસ્કારોનો પ્રભાવ પાડી શકે છે. આ નિમિત્ત કારણની વાત છે; ઉપાદાનની વાત જુદી છે; પણ ઉપાદાનની સાથે નિમિત્ત કારણની પણ જરૂર રહે છે. સૂયગડાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, સહકારી કારણની પણ આવશ્યકતા રહે છે. માટીમા ઘડો બનવાની શક્તિ છે પણ કુંભાર જો ઘડો ન બનાવે તો પોતાની મેળે માટીમાંથી ઘડો બની શકશે ખરો ? સોનામાથી ઘરેણા બની શકે છે પણ સોની ઘરેણા ન બનાવે તો શું ઘરેણાં બનશે ખરા! એટલા માટે કેવળ ઉપાદાન કારણથી કામ ચાલતું નથી, સહકારી કારણની પણ જરૂર રહે છે. બાળકને માટે માતા સહકારી કારણ છે માટે તે જેમ ચાહે તેમ બાળકને બનાવી શકે છે.

ગર્ભસમયની સ્થિતિ ઘણી વિષમ-મુશ્કેલ હોય છે. જ્યારે બાળક અને માતાનું પૂરેપૂરું પુણ્ય હોય છે ત્યારે જ બાળકનો સુખપૂર્વક જન્મ થાય છે. આજે તો પ્રસૂતિગૃહ ખુલ્યાં છે પણ પહેલા તો બધા માતાપિતા પ્રસૂતિ સંબંધી વાતોથી પરિચિત રહેતા હતા જે પિતા બાળકના જન્મ વખતે કોઇ પ્રકારની સહાયતા કરી શકતો ન હતો તે પિતા થવાને યોગ્ય માનવામા આવતો નહિ.

અર્હદ્દાસીની કૂંખીએ બાળકનો સુખપૂર્વક જન્મ થયો. હવે આગળ શું થાય છે તેનો હવે પછી વિચાર કરવામા આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૯ શુક્રવાર

પ્રાર્થના.

'કાકંદી' નગરી ભલી હો, શ્રી 'સુગ્રીવ' નૃપાલ;
'રામા' તસુ પટરાની હો, તસ સુત પરમ કૃપાલ.
શ્રી સુવિધિ જિનેશ્વર વંદિયે હો. ॥૧॥

શ્રી સુબુદ્ધિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્માનો પરમાત્માની સાથે શો સંબંધ છે અને આત્મા પરમાત્માની પ્રાર્થના શા માટે કરે છે એ અત્રે જોવાનું છે. આત્મા જ્યારે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે ત્યારે પરમાત્માની સાથે તેનો કોઈ સંબંધ પણ હોવો જ જોઈએ. પરમાત્માની સાથેનો સંબંધ જાણી લીધા બાદ પ્રાર્થના કરવાથી આત્માને વિશેષ લાભ થાય છે.

પરમાત્માનું માહાત્મ્ય કેવી રીતે જાણી શકાય એને માટે આ પ્રાર્થનામાં જ ઉપાય બતાવવામાં આવ્યો છે. આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે, "હે ! પ્રભો ! મારો તારી સાથે જેવો સંબંધ છે તેવો સંબંધ બીજા કોઈની સાથે નથી. જો કે આ વિષે એવી ભ્રાન્તિ થાય છે કે, હું જડ બુદ્ધિવાળો, પાપી અને પામર પ્રાણી છું અને તું મલરહિત પવિત્ર છે. એવી દશામાં મારો અને તારો સંબંધ કેવી રીતે હોઈ શકે? પણ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે આવી ભ્રાન્તિ થવી એ ભૂલ છે. વાસ્તવમાં પરમાત્માની સાથે આત્માનો ઘનિષ્ટ સંબંધ છે. જો આત્મા વાચ્યાર્થ અને લક્ષ્યાર્થને ભૂલે નહિ અને પરમાત્માની સાથે પોતાનો ઘનિષ્ટ સંબંધ છે એમ જાણી તેની પ્રાર્થના કરે તો જરૂર તેની ઇષ્ટસિદ્ધિ થાય."

વાચ્યાર્થ અને લક્ષ્યાર્થનો શો અર્થ છે એને જો ન્યાયમાં કહેલા પાંચ અંગોદ્વારા સમજાવવામાં આવે તો વધારે સમય જોઈએ એટલા માટે એ વિષે વધારે ન કહેતા એક લૌકિક ઉદાહરણદ્વારા વાચ્યાર્થ અને લક્ષ્યાર્થને સમજાવું છું જેથી બધાની સમજમાં આવી શકે.

માનો કે, એક સોની પાસે સોનું છે. સોનું એ વાચ્યાર્થ છે, પણ સોની કહે છે કે એ સોનાના હું ઘરેણા બનાવીશ કારણ કે આ સોનામાંથી હાર-વીંટી વગેરે ઘરેણા બની શકે છે. આ પ્રમાણે સોનીનું વિચારવું તે લક્ષ્યાર્થ છે.

કુંભાર માટીનો પીંડો લઈ બેઠો છે એ તો વાચ્યાર્થ છે પણ તે માટીમાંથી ઘડો બનાવવાનો વિચાર કરે છે એ લક્ષ્યાર્થ છે. આ જ પ્રમાણે કોઈ સ્ત્રી રોટલીનો કણ બાંધે તે તો વાચ્યાર્થ છે પણ તે કણ બાંધીને બેસી રહેતી નથી પણ એ કણમાંથી રોટલી બનાવવા ચાહે છે એ લક્ષ્યાર્થ છે.

આ જ પ્રમાણે આપણો આત્મા વાચ્યાર્થ છે અને પરમાત્મા બનવું એ લક્ષ્યાર્થ છે. જેમ સોનામાંથી આભૂષણો બનાવવા, રોટલીના કણમાંથી રોટલીઓ બનાવવી અને

માટીમાથી ઘડા બનાવવા એ લક્ષ્યાર્થ સિદ્ધ થયો કહેવાય છે, તેમ આત્મામાથી પરમાત્મા બનવુ એ લક્ષ્યાર્થ સિદ્ધ થયો કહેવાય છે. અત્યારે આપણે વાચ્યાર્થમા જ છીએ, આપણો લક્ષ્યાર્થ પરમાત્મા બનવાનો છે. આત્મામા પરમાત્મા બનવાનો લક્ષ્યાર્થ સિદ્ધ કરવાની શક્તિ છે એમ જ્ઞાનીઓ કહે છે, માટે આત્માએ પોતાનો લક્ષ્યાર્થ ભૂલવો ન જોઈએ! જે આત્મા પોતાનો લક્ષ્યાર્થ ભૂલી જાય છે તે વિચારવાન કહેવાતો નથી. જે પ્રમાણે કોઈ કુભાર પોતાના હાથમા માટીનો પિંડો લઈ, સોની હાથમા સોનું લઈ અને સ્ત્રી પોતાના હાથમા રોટલીનો કણ લઈ નિષ્ક્રિય બેસી રહે અને ક્રમશ. ઘડો, આભૂષણ કે રોટલી બનાવે નહિ તો તે બધા મૂર્ખની કોટીમા ગણાશે જ્યારે માટીમા ઘડો બનવાની, સોનામા ઘરેણા બનવાની અને રોટલીના કણમા રોટલી બનવાની શક્તિ છે છતા પોતાના લક્ષ્યાર્થને ભૂલી જઈ જો ઘડો, આભૂષણ કે રોટલી બનાવવામા ન આવે તો તો તેઓ ઉપાલંભને પાત્ર ગણાય છે. તે જ પ્રમાણે જો આત્મા પરમાત્મા બનવાનો પોતાનો લક્ષ્યાર્થ ભૂલી જાય તો તે વિચારવાન નહિ પણ મૂર્ખ જ ગણાય છે

તમે લોકો વ્યવહારના કામોમા તો વાચ્યાર્થ અને લક્ષ્યાર્થને કદાચ જ ભૂલી જાઓ છો પણ આત્માનો લક્ષ્યાર્થ ભૂલી રહ્યા છો એ કારણે આત્માને સંસારમા પરિભ્રમણ કરવુ પડે છે એ જોતા નથી. જ્ઞાનીઓનું કહેવુ છે કે આપણા આત્મામા પણ પરમાત્મા બનવાની શક્તિ છે માટે પરમાત્મા બનાવાનો આપણો લક્ષ્યાર્થ ભૂલી જવો ન જોઈએ. જે આવરણોને દૂર કરી પરમાત્મા સિદ્ધ થયા છે તે આવરણોને દૂર કરી આપણે પણ લક્ષ્યાર્થ સિદ્ધ કરી શકીએ છીએ જે આવરણોને તેમણે દૂર કર્યા છે તે જ આવરણોને દૂર કરી આપણો આત્મા પણ પરમાત્મા બની શકે છે માટે જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મોને કારણે આપણી પરમાત્માની શક્તિ દબાઈ ગઈ છે તે આઠ કર્મોના આવરણોને દૂર કરી પરમાત્માની શક્તિ પોતાના આત્મામા પણ પ્રગટાવવી જોઈએ જે આવરણોને દૂર કરી પરમાત્મા સિદ્ધ થયા છે–પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કર્યું છે એ આવરણોને દૂર કરવા માટે તેમના આદર્શ કાર્યદ્વારા આપણને સહાયતા મળે તે માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામા આવે છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૧૫

આ જ વાતને શાસ્ત્રદ્વારા વધારે સ્પષ્ટ કરુ છું. અહી રાજા શ્રેણિક પણ વાચ્યાર્થ પ્રમાણે લક્ષ્યાર્થ જોઈ રહ્યો છે. તે જુએ છે કે, આ મુનિ જેવા છે, તેવો જ તેમનો લક્ષ્યાર્થ છે. મુનિનો લક્ષ્યાર્થ જોઈ રાજા પોતે પણ મુનિના લક્ષ્યાર્થનું ધ્યાન કરી રહ્યો છે. અનુયોગદ્વાર સૂત્રમા કહ્યુ છે કે, જેનું ધ્યાન ધરવામા આવે છે, ધ્યાન કરનાર પોતે પણ તેના જેવો જ બની જાય છે આ પ્રમાણે રાજા શ્રેણિક પણ મુનિના લક્ષ્યાર્થનું ધ્યાન ધરતા પોતે પણ તેમના જેવો બની રહ્યો છે મુનિને જોઈ તે કહે છે કેઃ—

अहो वण्णो अहो रूवं, अहो अज्जस्स सोमया ।
अहो खन्ती अहो मुत्ती, अहो भोगे असंगया ॥ ६ ॥
तस्स पाए उ वन्दित्ता, काऊण य पयाहिणं ।
नाइदूरमणासन्ने, पंजली पडिपुच्छइ ॥ ७ ॥

રાજા વિચારે છે કે, આ આર્ય મુનિનુ રૂપ–વર્ણ વગેરે આશ્ચર્યજનક છે. તેમની સૌમ્યતા પણ આશ્ચર્યજનક છે સંસારના સમસ્ત શીતલતા આપનાર પદાર્થો તેમની સૌમ્યતા આગળ તુચ્છ છે. ચન્દ્ર સૌમ્ય માનવામા આવે છે પણ તેની સૌમ્યતા પણ આ આર્ય મુનિની સૌમ્યતા આગળ તો તુચ્છ છે.

સામાન્ય રીતે જેવી વસ્તુ પોતાને લાગે છે, લોકો તેને તેવી કહે છે, પણ કેવળ મોહ કે ભ્રમને કારણે વસ્તુને વધારે મહત્ત્વ આપવુ એ વાત જુદી છે અને વાસ્તવમા વસ્તુ સારી હોય અને તેને મહત્ત્વ આપવુ એ વાત જુદી છે. આ પ્રમાણે વસ્તુનુ મૂલ્યાકન કરવામા પણ અતર પડી જાય છે. જેમકે કવિઓ સ્ત્રીઓના મુખ આગળ ચન્દ્રને પણ તુચ્છ બનાવી દે છે. અને સ્ત્રીઓના મુખની ઉપમા દેવા માટે ચંદ્રને અયોગ્ય માને છે એટલુ જ નહિ, પણ કેટલાક કવિઓ તો ત્યાસુધી કહે છે કે, સ્ત્રીઓના ઉજ્જવલ મુખની આગળ એ કલંકિત ચદ્ર ઉભો જ કેમ રહી શકે ? એટલા જ માટે ચંદ્ર દિવસે છુપાઈ રહે છે અને રાત્રે ઊગે છે. આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓના મુખને ચદ્રથી પણ વધારે ઉજ્જવલ માને છે પણ એ તેમની મોહાધતા જ છે. મોહાધતાને વશ થઈ કોઈ વસ્તુનું મહત્ત્વ વધારી દેવું એ વાત જુદી છે અને વસ્તુનું વાસ્તવિક મૂલ્યાકન કરવું એ પણ જુદી વાત છે.

રાજા તે મુનિની સૌમ્યતા વિષે જે કાંઈ કહી રહ્યો છે તે વાસ્તવિકતા જોઈને કહી રહ્યો છે કે, "ચન્દ્રના કિરણો અને તેની સૌમ્યતા વડે કમલિની વિકસિત થઈ શકે અને બીજી વનસ્પતિઓને પણ રસ મળી શકે, પણ ચદ્રના કિરણો કે તેની સૌમ્યતા વડે આત્મા વિકસિત થઈ શકતો નથી, તેમ આત્મામા રસ પેદા થઈ શકતો નથી પણ એ આર્ય મુનિની સૌમ્યતા તો આત્માનો વિમસ કરનારી હતી આત્મા ભલે ગમે તેવા ક્રોધ, માન, માયા કે લોભથી યુક્ત હોય પણ આર્ય મુનિનું સૌમ્ય મુખ જોતા જ તેનો આત્મા શાન્ત થઈ જાય છે. ક્રોધી માણસ ક્રોધાદિથી ગમે તેટલો સતપ્ત હોય પણ મુનિના સૌમ્ય મુખ ઉપર ટપકતી શીતળતાથી તેનો સતાપ શાન્ત થઈ જાય છે માગ પોતાના હૃદયનો ત્રિવિધ તાપ પણ આ આર્ય મુનિની સૌમ્યતા જોતા જ શાન્ત થઈ ગયો છે, એટલા જ માટે હું તેમની સૌમ્યતાની પ્રશસા કરુ છુ અને સંસારના બધા શીતલતા આપનાર પદાર્થો પણ આ મુનિની સૌમ્યતા આગળ તુચ્છ છે એમ કહુ છુ."

રાજા શ્રેણિક મુનિની સૌમ્યતાની પ્રશસા કર્યા બાદ તેમની ક્ષમાની પ્રશસા કરી રહ્યો છે કે, "અહા ! આ મુનિમા કેવી ક્ષમા છે ! કદાચ કોઈ કહે કે, આ મુનિમા ક્ષમા છે એ રાજાએ કેવી રીતે જાણ્યુ ? તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જેમ મૂલને ન દેખવા છતા વૃક્ષને જોવાથી મૂળનું અનુમાન થઈ શકે છે, તે જ પ્રમાણે મુનિના મુખ ઉપરની સૌમ્યતા જોઈ રાજાએ અનુમાનથી જાણી લીધુ કે, આ મુનિમા કેવો આશ્ચર્યજનક ક્ષમાભાવ છે ? રાજા પણ વિચક્ષણ હતો એટલે મુનિના મુખ ઉપર ટપકતી શાન્તિ ઉપરથી એ કળી ગયો કે, આ મુનિમા ક્ષમાભાવ છે.

ક્ષમા એટલે શુ ? એ વિષે અત્રે વિચાર કરવો પણ પ્રાસગિક છે આજે લોકો કાયરતાને ક્ષમાનું રૂપ આપે છે, પણ એ તેમની ભૂલ છે ક્ષમાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શુ છે એ એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છુ

માનો કે ત્રણ મિત્રો ફરવા જઈ રહ્યા છે રસ્તામાં કોઈ ચોથા માણસે તેમને ગાળો ભાંડી તે ત્રણ મિત્રોમાંથી એક મિત્ર વિચારવા લાગ્યો કે, 'મે આ માણસનું કાંઈ બગાડયું નથી છતાં મને ગાળો શા માટે ભાંડે છે? શું કરું? જો મારામાં શક્તિ હોત તો તેને ઠીક કરી દેત પણ મારા કરતાં તે બળવાન છે એટલે જો કાંઈ બોલીશ તો ઊલટો હું માર ખાઇશ' આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે ચૂપ રહ્યો, પણ તેના હૃદયમાં ગાળો ભાંડનારને દંડ આપવાની ભાવના છે અને તે મનમાં તેની ઉપર ક્રોધ પણ કરી રહ્યો છે પણ અશક્તિને કારણે કાંઈ બોલી શકતો નથી અને ચૂપચાપ ગાળો સહી લે છે બીજો મિત્ર ગાળો ભાંડનારની સામે થયો, અને 'નિષ્કારણ શા માટે ગાળો ભાંડે છે' એમ કહી પોતાની શક્તિનો પરિચય આપી સામા માણસને દબાવ્યો હવે ત્રીજો મિત્ર વિચારવા લાગ્યો કે, 'આ માણસ મને દુષ્ટ, બેવકૂફ, નાલાયક કહી ગાળો ભાંડે છે તો શું મારામાં કાંઈ દુષ્ટતા કે નાલાયકી તો આવી ગઈ નથી ને? તે મારે જોવું જોઈએ' જો વાસ્તવમાં મારામાં દુષ્ટતા આવી ગઇ છે તો મારે તેની ઉપર ક્રોધી શા માટે થવું જોઈએ' ઊલટો તેનો ઉપકાર માની દુષ્ટતાને દૂર કરવાનો મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પણ જો મારામાં દુષ્ટતા નથી તો પછી આ માણસ મને દુષ્ટ કે બેવકૂફ કહી ગાળો આપે છે એમ માનવાની કે નારાજ થવાની મારે શી આવશ્યકતા છે જ્યારે હું દુષ્ટ જ નથી એવો મને વિશ્વાસ છે તો પછી તે માણસ મને જ દુષ્ટ કહે છે એમ શા માટે માનવું જોઈએ।'

આ પ્રમાણે એક મિત્રે તો ગાળોને અસમર્થતાને કારણે સાંભળી લીધી અને મનમાં વૈર લેવાની વૃત્તિ હોવા છતાં ચૂપ બેસી રહ્યો બીજા માણસે પોતાની શક્તિનો પરિચય આપી ગાળો ભાંડનારને દબાવ્યો અને ત્રીજા મિત્રે તો પોતાને ગાળો ભાંડે છે એમ જ માન્યું નહિ હવે આ ત્રણેય મિત્રોમાં કોણ ક્ષમાશીલ છે એ જોવું જોઈએ' જો ત્રીજા મિત્રને ક્ષમાશીલ કહેવામાં આવે તો પહેલા મિત્રે પણ તે ગાળો ભાંડનારને કાંઈ કહ્યું નથી તો તેને ક્ષમાશીલ શા માટે કહેવામાં ન આવે? પહેલા મિત્રને ક્ષમાશીલ એટલા માટે કહેવામાં આવતો નથી કે તેના હૃદયમાં તો વૈર લેવાની વૃત્તિ હતી પણ પોતાની અશક્તિને કારણે ગાળો ભાંડનારને કાંઈ કહી શક્યો નહિ, આજના લોકો આવી કાયરતાને–અશક્તિને જ ક્ષમા માની બેઠા છે પણ શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, આ પ્રકારની ક્ષમા તો તમોગુણી ક્ષમા છે, સતોગુણી ક્ષમા તો ત્રીજા મિત્રમાં છે કે જેણે શક્તિ હોવા છતાં વિચારપૂર્વક ક્ષમા ધારણ કરી

રાજાએ મુનિને જોતાં જ જાણી લીધું કે, આ મુનિમાં ક્ષમાભાવ છે જેમ શાક વેચનારો હીરા માણેકનું મૂલ્યાંકન આંકી શકતો નથી તેમ જે ગુણોનો પરીક્ષક હોતો નથી તે મુખાકૃતિ જોતાં જ આ મુનિમાં ક્ષમાભાવ છે એમ કહી શકતો નથી પણ રાજા તો ગુણોનો પરીક્ષક હતો એટલા માટે મુનિને જોતાં જ તેમનામાં ક્ષમાભાવ છે એ કળી ગયો ઘણા લોકો રૂપિયાને પત્થર ઉપર ખખડાવી સાચો છે કે ખોટો છે તેની પરીક્ષા કરે છે પણ કેટલાક વેપારીઓ રૂપિયાના એવા પરીક્ષક હોય છે કે રૂપિયાને જોતાં જ કહી દે છે કે આ રૂપિયો સાચો છે અને આ રૂપિયો ખોટો છે' હું પણ મારી નસાર અવસ્થાની વાત કહું છું કે, જ્યારે હું મારા મામાની કાપડની દુકાને બેસતો હતો ત્યારે

અંધારી રાતે પણ કેવળ હાથથી સ્પર્શ કરતા કહી દેતો કે, આ છીંટ આટલા વાર ઓછી છે અને આ છીંટ આટલા વાર વધારે છે ! '

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે ખરો પરીક્ષક હોય છે તે મુખાકૃતિ જોતા જ પારખુ કરી લે છે. રાજા પણ પરીક્ષક હતો એટલે મુનિને જોતા જ આ મુનિ ક્ષમાશીલ અને નિર્લોભી છે તે જાણી લીધુ. તે મુનિ રૂપ અને વર્ણમા અનુપમ હોવા છતા કામ ભોગોથી વિરક્ત હતા, એ પણ આશ્ચર્યજનક છે '

અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે, જ્યારે રાજાએ મુનિને ક્ષમાશીલ અને નિર્લોભી કહ્યા છતા તેમને ભોગોથી અસંગતિ અર્થાત્ કામભોગોથી વિરક્ત હતા એમ શા માટે કહ્યું ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સર્વથી નહિ તો દેશથી ગૃહસ્થો પણ ક્ષમાશીલ અને નિર્લોભી હોઈ શકે છે; પણ આ તો ગૃહસ્થ નહિ પણ મુનિ હતા એ સ્પષ્ટ કરવા માટે ક્ષમાશીલ અને નિર્લોભીની સાથે કામભોગોથી વિરક્ત આ મુનિ હતા–સંયમના ધારક હતા–એમ રાજાએ કહ્યું.

રાજાને, મુનિનો કામભોગોનો ત્યાગ એટલો બધો આશ્ચર્યજનક એટલા માટે લાગ્યો કે તે ભોગોનો ત્યાગ કરવો બહુ મુશ્કેલ માનતો હતો. જેમકે તમને ધન બહુ પ્રિય છે એટલે ધનનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ લાગે છે, અને તેથી કોઈ માણસને લાખો રૂપિયાનો ત્યાગ કરતા જુઓ, તો તમારા આશ્ચર્યનો પાર રહેતો નથી. આ જ પ્રમાણે રાજા પણ કામભોગોને પ્રિય માનતો હતો અને તેનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ સમજતો હતો અને તેથી મુનિને કામ-ભોગોથી વિરક્ત થએલા જોઈ તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ.

રાજામા પણ સ્વાર્થને માટે પણ થોડા ઘણા અશમા ક્ષમા અને નિર્લોભતાના ગુણો વિદ્યમાન હશે, પણ જ્યારે મુનિમા નિ:સ્વાર્થ ક્ષમા અને નિર્લોભતાના ગુણો જોયા ત્યારે તે પોતાનામા રહેલા ક્ષમા અને નિર્લોભતાના ગુણો ભૂલી ગયો અને "આ મુનિ તો સાક્ષાત્ ક્ષમા અને નિર્લોભતાના મૂર્તિસમા છે અને મારામા તો કાંઈ નથી," એમ પ્રશંસા કરવા લાગ્યો.

રાજાએ જેમ મુનિની સાથે સંબંધ જોડી લીધો તેમ તમે પણ ગુણીજનોની સાથે સંબંધ જોડો અને તમે કદાચ ગુણોને જીવનમા અપનાવી શકો નહિ, તો જેઓ ગુણોને જીવનમા અપનાવતા હોય તેમની પ્રશસા કરો તો પણ કલ્યાણ છે ગાડીને ખેંચી જવાની શક્તિ તો કેવળ એન્જિનમા જ હોય છે, બીજા ડબ્બાઓમા એ શક્તિ હોતી નથી, તેમ છતા એન્જિનની સાથે જે ડબ્બાઓ જોડાએલા હોય છે, તે ડબ્બાઓમા દોડવાની શક્તિ ન હોવા છતા, એન્જિનની સાથે જોડાએલા હોવાને કારણે એન્જિન જે સ્ટેશને જાય છે તે સ્ટેશને જઈ શકે છે, તે જ પ્રમાણે તમે પણ મહાત્મા લોકોની સાથે સબધ જોડશો તો તેમની સાથે તમારુ પણ કલ્યાણ થઈ જશે '

રાજા ક્ષત્રિય હતો તે વાણીઆઓની માફક પ્રસન્ન થઈને કેવળ મૌખિક પ્રશંસા જ કરી જાણતો ન હતો, એટલે તેણે વિચાર્યું કે જ્યારે મે આ આર્ય મુનિમા ગુણો જોયા છે તો તેમનો નમસ્કારાદિદ્વારા વિવેક પણ કરવો જોઈએ. જ્યાસુધી ગુણો જાણ્યા નથી

ત્યાંસુધી નમસ્કારાદિદ્વારા વિવેક કરવો એ પણ ઠીક નથી, પણ જ્યારે મેં તેમનામાં ગુણો જોયા છે ત્યારે મારે તેમનો નમસ્કારાદિદ્વારા વિવેક પણ કરવો જ જોઈએ. વાસ્તવમાં નમસ્કાર તે સાચા છે કે જે ગુણો જાણ્યા બાદ કરવામાં આવે છે. કેવળ બહારના રૂપરંગ જ જોવા ન જોઈએ, પણ ગુણો જોવા જોઈએ. રાજાએ પહેલા મુનિના ગુણો જ જોયા. જેઓમાં ગુણો નથી તેમને નમસ્કાર કરવા પણ અનુચિત છે. જેમને નમન કરવામાં આવે, તેમના ગુણો પણ જોવાં જોઈએ અને ગુણદર્શન કર્યા પછી જ નમન કરવું જોઈએ.

રાજાએ પહેલા મુનિના ગુણ જોયા, ગુણોની પ્રશંસા કરી અને પછી તેમને નમન કરવાનો વિચાર કર્યો. આ પ્રમાણે રાજા કેવળ પ્રશંસા કરીને જ બેસી ન રહ્યો પણ નમન પણ કર્યું. તમે લોકો પણ કેવળ વાતો જ ન કરો પણ કાર્ય કરી બતાવો. કોંગ્રેસના નેતાઓ પહેલા લાંબા લાંબા ભાષણો કરતા હતા, પણ જ્યારે તેમને લાગ્યુ કે કેવળ ભાષણ કરવાથી કાંઈ વળવાનું નથી ત્યારે તેઓએ સક્રિય કાર્ય હાથ ધર્યું, કે જેનું આજે પ્રત્યક્ષ પરિણામ જોવામાં આવે છે. કામ કરવું નહિ અને ભાષણ કર્યા કરવું એ કેવળ એક પ્રકારનો ગણગણાટ જ છે.

ગણગણાટ પણ બે પ્રકારનો થાય છે. એક તો ઘરમાં માખીઓ ગણગણાટ કરે છે અને બીજો મધમાખીઓ ગણગણાટ કરે છે. ઘરની માખીઓ ગણગણાટ કરીને આસપાસની ગંદકી ઘરમાં લાવે છે અને રોગને પેદા કરે છે; પણ મધમાખીઓ એવી ગંદકી કરતી નથી, પણ ફુલો ઉપર જઈ ગણગણાટ કરે છે અને જાણે ફુલોને કહેતી હોય કે, "હું જે કાંઈ અહીંથી લઈ જાઉં છું તે કાંઈક જનોપયોગી વસ્તુ બનાવવા માટે લઈ જાઉં છું, અને બનાવું પણ છું." આ પ્રમાણે ઘરની માખીઓ અને મધમાખીઓના ગણગણાટમાં કાંઈ અંતર છે કે નહિ ? એક રોગ પેદા કરે છે અને બીજી જનોપયોગી મધ પેદા કરે છે. વૈજ્ઞાનિકોનું કહેવું છે કે, મધના જેવી કોઈ મિઠાઈ નથી. વૈદ્યો પણ કહે છે કે, મધના જેવી બીજી કોઈ નિરોગ મિઠાઈ નથી !

કહેવાનો આશય એ છે કે, તમે કેવળ ખોટો ગણગણાટ–બકવાદ કરો નહિ પણ સક્રિય કાર્ય કરો. કેવળ બહારથી એવી પ્રશંસા જ ન કર્યા કરો કે મુનિ બહુ સારા છે. પણ તેમના ગુણોને પણ જીવનમાં ઉતારો ! જો તમે ઘરની માખીની માફક અહીંતહીંની ગંદકી એકઠી કરી એક બીજાની કુથલી કરવામાં જ રચ્યાપચ્યા રહેશો અને જનોપયોગી કાંઈ કામ નહિ કરો તો તમારી સ્થિતિ એના જેવી થશે કે'—

'ન ખુદા હી મિલા ન વિશાલે સનમ, ન ઇધરકે રહે ન ઉધરકે સનમ.'

અર્થાત—કુથલી કરનારો માણસ પરમાત્માનું ભજન પણ કરી ન શક્યો તેમ દુનિયાનું ભલું પણ કરી ન શક્યો વાસ્તવમાં અર્ધદગ્ધ મનુષ્યો ધોબીના કુતરાની માફક ઘરના કે ઘાટના રહી શકતા નથી તે લોકો ઘરની માખીની માફક લોકોની કુથલી કરી ખોટો ગણગણાટ કર્યા કરે છે અને નિંદાનો રોગ ચારે બાજુ ફેલાવે છે. એટલા માટે ખોટો બકવાદ છોડો અને જો બકવાદ છોડી શકતા ન હો તો મધમાખીઓની માફક બકવાદની સાથે કાંઈ જનોપયોગી કાર્ય પણ કરો !

સુદર્શન ચરિત્ર—૧૫

કર મહોત્સવ દિયા નામ સુદર્શન, વર્ત્યા મંગલાચાર ।
ઘર ઘર હર્ષ વધાવના સરે, પુરમેં જયજયકાર ।। ધન૦ ।। ૧૪ ।।

ચરિત્ર સંભળાવવાનો ઉદ્દેશ ધર્મકથાની સાથે જ્ઞાનશિક્ષા આપવાનો છે. લૌકિક અને લોકોત્તર વિચાર સુધારવા માટે જ ચરિત્ર કહેવામાં આવે છે. કાલે ગર્ભની રક્ષા કરવા વિષે કહેવામાં આવ્યું હતું. એ સંબંધમાં ઘણું કહી શકાય એમ છે પણ સમય વધારે નથી એટલે એ વિષે વિશેષ ન કહેતાં એટલું જ કહું છું કે, આજના લોકો કાર્યની વિધિ ભૂલી જઈ પરતંત્ર બની રહ્યા છે! ગર્ભ રહ્યા બાદ માતાપિતાનું શું કર્ત્તવ્ય છે અને તેમણે કેવા કામો કરવા જોઈએ અને કેવાં કામો કરવાં ન જોઈએ એ વાત આજના લોકો ભૂલી રહ્યા છે! આજે અનેક માણસો એવા પતિત હોય છે કે જેઓ ગર્ભવતી સ્ત્રીની સાથે પણ વિષયસેવન કરતા પણ શરમાતા નથી ગર્ભ રહ્યાનાં ચિન્હો જણાયાં છતાં જે માતાપિતા વિષયસેવન કરે છે તેઓ માતાપિતા બનવાને પણ યોગ્ય નથી! શું એવા વિષયલોલુપી સ્ત્રીપુરુષો માતાપિતા બનવાને યોગ્ય કહેવાય!

આજે અનેક જગ્યાએ પ્રસૂતિગૃહો ખોલવામાં આવે છે પણ પહેલાંના જમાનામાં પ્રસૂતિગૃહો ન હતાં, છતા સુખપૂર્વક સુંદર બાળકો જન્મતાં હતાં અને તેમનું બરાબર પાલન પણ કરવામાં આવતું હતું પણ આજે તો ગર્ભવતી સ્ત્રીને પ્રસૂતિગૃહમાં મોકલી દેવામાં આવે છે પછી ત્યાં એ ગર્ભવતી સ્ત્રીને શું ખવડાવવામાં અને શું પીવડાવવામાં આવે છે તેનો વિચાર કરવામાં આવતો નથી. તેઓ તો એમ જ વિચારે છે કે, આપણે મૅડમને સ્ત્રી સોંપી દીધી છે. હવે તો સ્ત્રી ઘેર આવશે ત્યારે જોઈશું! પ્રસૂતિગૃહ વિષે એવું સાંભળવામા આવે છે કે, ત્યા પણ પૈસાવાળાઓને સારી સગવડતા આપવામાં આવે છે અને બીજા સાધારણ લોકોની સગવડતા ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામા આવતું નથી. પણ ધનિકોની દેખાદેખી કરી ગરીબો પણ ઘસડાતા જાય છે. ધનિકો એમ વિચારે છે કે, જેમ કોઈની સાથે વાંધો કે ઝગડો થાય છે તો તે ઝગડાનું કામ વકીલને સોંપી દઈશું તો તે લડયા કરશે, ઘરમાં કોઈ માંદુ પડે છે તો તેનો કેસ ડાક્તરને સોંપી દઈએ છીએ, તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીને પ્રસૂતિ આવવાનો સમય આવશે ત્યારે તેને પ્રસૂતિગૃહમાં મોકલાવી આપશું. આ પ્રમાણે પ્રસૂતિગૃહની પાછળ લોકો ભાન ભૂલી રહ્યા છે. સ્ત્રીઓ પણ એમ વિચારે છે કે, હવે તો પ્રસૂતિગૃહો ઠેકઠેકાણે ખોલવામાં આવ્યા છે તો પછી પ્રસવ સંબંધી કાર્યને શીખવાની, જાણવાની તથા તે ઉપર ધ્યાન આપવાની શી જરૂર છે! એક ભાઈના મોઢેથી એ સાભળી ઘણું આશ્ચર્ય થયુ કે, પ્રસૂતા સ્ત્રીને પીવા માટે પાણી આપવાથી અઠ્ઠમનો દંડ આવે છે' આ વાત કયા શાસ્ત્રની છે તે સમજમા આવ્યું નહિ. શાસ્ત્રમા તો એને અનુકંપાનું કાર્ય બતાવવામા આવ્યું છે. મેઘકુમારના અધ્યયનમાં કહ્યું છે કેઃ—

'तस्स गब्भस्स अणुकम्पट्टयाए।'

અર્થાત્—ધારિણીએ ગર્ભની અનુકંપા માટે એમ કર્યું. શાસ્ત્ર તો આ પ્રમાણે ગર્ભની અનુકંપા માટે સ્પષ્ટ કહે છે પણ કોઇ પ્રસૂતા સ્ત્રીને પાણી આપવાથી અઠ્ઠમનો

દડ આવે છે એમ જેઓ કહે છે એ વાત સત્યથી કેટલી વેગળી છે એ સમજી શકાય એમ છે ! શાસ્ત્ર તો એમ કહેતુ નથી.

ધનવાનો ધનનો દુરુપયોગ કરી ગરીબોને માટે અનેક મુશ્કેલીઓ ઊભી કરી દે છે. જેમકે ધનવાનો વિવાહ–લગ્ન આદિમા હજારો રૂપિયાનો ખર્ચ કરે છે એટલે ગરીબોને પણ દેખાદેખી કરી તેમની પાછળ ખર્ચમા ઘસડાવું પડે છે અને પરિણામે પોતાનાં રહેવાના મકાનો પણ વેચી નાખવા પડે છે ! આ જ પ્રમાણે ધનવાનો પોતાની સ્ત્રીઓને પ્રસવ માટે પ્રસૂતિગૃહમાં મોકલે છે એટલે ગરીબો પણ દેખાદેખી કરી પોતાની સ્ત્રીઓને પ્રસૂતિગૃહમા મોકલે છે. પરિણામે ગરીબ લોકો પ્રસવક્રિયાનું જ્ઞાન ભૂલી રહ્યા છે. એનું એક કારણ એ પણ છે કે, જેમ પ્રસૂતા સ્ત્રીને પાણી દેવામા પણ પાપ મનાવવા લાગ્યુ તેમ પ્રસૂતા સ્ત્રીની પાસે જવામા પણ પાપ મનાવવા લાગ્યુ; જ્યારે આ પ્રમાણે પાપના નામે પ્રસવક્રિયા તરફ ઉપેક્ષા થવા લાગી એટલે યુરોપ–અમેરિકાની નર્સોએ એ મહત્ત્વનું કામ પોતાના હાથમાં ધર્યું. હવે તો તેઓને જેમ સારું લાગે તેજ રીતિએ પોતાનું કામ કરશે. તમે કહેશો કે તેઓ તો શરાબ પીવડાવે છે તો પણ તેઓ તો પોતાની ઢબે જ કામ કરશે જ્યારે પરતંત્ર દશા આવે છે ત્યારે પરતંત્રમા એમ જ ચાલે છે.

શાસ્ત્રમા તો ગર્ભથી લઈ જન્મ સુધીની બધી ક્રિયા મેઘકુમારના અધ્યયનમા બતાવવામા આવી છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે પ્રસવ સંબંધી ક્રિયા માતાપિતા બન્નેએ જાણવી જોઈએ. જો કોઈ પુરુષ એ ક્રિયાને જાણતો નથી તો તેણે વિચારવુ જોઈએ કે, જ્યાસુધી હું એ ક્રિયાને જાણતો નથી ત્યાસુધી મારે બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ, મને વિવાહ કરવાનો અધિકાર નથી. જ્યારે એ ક્રિયા જાણી લઈશ ત્યારે વિવાહ કરીશ. શાસ્ત્રમા બાળકના જન્મ વખતે એવો પાઠ આવે છે કે —

'आरोग्गा आरोग्गं दारयं पयाया'

અર્થાત્—આનંદપૂર્વક બાળકનો જન્મ આપ્યો. બાળકનો જન્મ પણ આનંદપૂર્વક થયો અને માતા પણ કુશલ રહી જ્યારે પ્રસવક્રિયા સંબંધી જ્ઞાન હોય અને ગર્ભાવસ્થામા નિયમોપનિયમોનું બરાબર પાલન કરવામા આવે ત્યારે જ માતા બાળકને સુખપૂર્વક જન્મ આપી શકે છે.

શેઠને ઘેર સુખપૂર્વક બાળકનો જન્મ થયો શેઠે બાળકનો જન્મોત્સવ પણ ઊજવ્યો આજે ઉત્સવ જુદી રીતે ઊજવવામા આવે છે પણ પહેલા જુદી રીતે ઊજવવામા આવતો હતો ! પહેલાં ઉત્સવમા આજની માફક ધનનો દુરુપયોગ કરવામા આવતો નહિ પણ ગરીબોની સહાયતા કરવા માટે પૈસાનો સદુપયોગ કરી ઉત્સવને સાર્થક કરવામાં આવતો હતો ! સ્વધર્મી ગરીબ ભાઈ બહેનોને સહાયતા પહોચાડવી એ સહધર્મીવાત્સલ્ય છે. આજે તો એક ટંક ભોજન જમાડી સહધર્મી વાત્સલ્ય કરવામા આવે છે પણ એક ટંક ભોજન ઠગવવું એમા કાંઈ સહધર્મી–વાત્સલ્ય નથી. સહધર્મી વાત્સલ્ય તો પોતાના સહધર્મીની ઉચિત સહાયતા કરવામા છે. સહધર્મીની સહાયતા અનેક પ્રકારે કરી શકાય છે પણ એમા પણ વિવેકની જરૂર રહે છે

પહેલાના લોકો પુત્રનો જન્મોત્સવ આજની માફક ઊજવતા ન હતા, પણ તેઓ પુત્રના જન્મોત્સવ વખતે કેદીઓને મુક્ત કરતા હતા કે જેઓ નાની પાપરીએ હોય

તેમને મોટી પદવી આપી તેમનું સન્માન કરતા હતા. શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, પુત્રજન્મની વધાઇ આપનાર દાસીનુ રાજાએ પોતાના હાથે મસ્તક ધોયુ અને તેને દાસીત્વથી મુક્ત કરી. જે રાજાઓ હોય છે તેઓ તો આ પ્રમાણે પુત્રનો જન્મોત્સવ ઉજવતા પણ જેઓ ધનવાનો હતા તેઓ ગરીબોને દાન આપી કે તેમની આજીવિકાની પૂર્તિ કરી પુત્રનો જન્મોત્સવ ઊજવતા. આજની માફક પહેલાના લોકો વ્યર્થ ખર્ચ કરતા ન હતા.

પુત્રનો જન્મ થવાથી જિનદાસ શેઠને ત્યા અને આખા નગરમા ઘેર ઘેર ઉત્સવ થવા લાગ્યો. જિનદાસ નગરશેઠ હતા એટલે નગરમા તેનુ બહુ માન હતુ. રાજા પણ નગરશેઠની વાતને માનતો હતો. સાભળ્યુ છે કે, ઉદયપુરના રાણા જેવા પણ નગરશેઠની સ્વીકૃતિ વિના કાઇ કરતા નહિ ! નગરશેઠ, રાજા અને પ્રજા વચ્ચેનો પ્રતિનિધિ પુરુષ ગણાય છે. રાજા દ્વારા પ્રજાને કોઈ પ્રકારનુ કષ્ટ ન થાય અને પ્રજાદ્વારા રાજ્યના નિયમોનુ ઉલ્લંઘન પણ ન થાય એ વાતની જવાબદારી નગરશેઠ ઉપર રહે છે. જિનદાસ પણ નગરશેઠ હતો. એટલા માટે તેમને ત્યા પુત્રનો જન્મ થવાથી નગરમા ઘેર ઘેર ઉત્સવ મનાવવા લાગ્યો. જેમના જન્મથી બીજાને પણ સુખ પહોચે એ જ વ્યક્તિ પુણ્યવાન મનાય છે, પણ આજે તો જેમને ત્યા વાડી-ઘોડી-ગાડી અને લાડી હોય છે તે જ પુણ્યવાન મનાય છે, પણ વાસ્તવમા પુણ્યવાન તો તે જ છે કે જેમની દ્વારા વધારેમા વધારે લોકોને આનદ મળે અને બધા લોકો તેના તરફ પ્રેમની દૃષ્ટિએ જુએ. આખી ગાડી લાકડાની ભરી હોય અને તેમા કેવળ ચંદનની એક જ લાકડી હોય તોપણ ચંદનની એક જ લાકડીનું મહત્ત્વ ગણાય છે. આ જ પ્રમાણે ભલે કોઈ ધનવાનની પાસે ઘણું ધન હોય પણ જો તે ધનવાન પોતાના સત્કાર્યની સુવાસદ્વારા લોકોનો પ્રેમપાત્ર બને નહિ તો તે પુણ્યવાન મનાતો નથી. પણ જો પોતાની પાસે થોડું જ ધન હોય પણ તે જનસેવા દ્વારા લોકોનો પ્રેમપાત્ર બન્યો છે તો તે પુણ્યવાન મનાય છે.

જિનદાસ શેઠને ત્યા પુત્રનો જન્મ થયો છે. એ શુભ ખબર શહેરમા ફેલાતા જ બધા નગરજનો પ્રસન્ન થયા અને ઉત્સવ મનાવવા લાગ્યા. રાજાએ પણ સાભળ્યું કે, શેઠને ત્યા પુત્રનો જન્મ થયો છે એટલે રાજા પણ બહુ પ્રસન્ન થયો અને કહેવા લાગ્યો કે, શેઠની સહાયતા વિના મારુ રાજ્ય ચાલી શકતું નથી. શેઠને ત્યા પુત્રનો જન્મ થવાથી મારા રાજ્યને અને મને પણ લાભ થયો છે. આ પ્રમાણે કહી રાજાએ પણ નગરશેઠના પુત્રનો જન્મોત્સવ ઊજવ્યો. તેમણે શેઠને વધાઈ મોકલી અને નગરશેઠના પુત્રના જન્મના ઉપલક્ષ્યમા કેદીઓને મુક્ત કર્યા, કેટલાક કરો માફ કર્યા અને રાજ્યના કાયદાઓમા પણ સુધારો કર્યો. કહેવત છે કે એક પુણ્યવાન વ્યક્તિનો જન્મ થવાથી ન જાણે કેટલાય લોકોને સુખ પહોચે છે, અને એક પાપી વ્યક્તિનો જન્મ થવાથી ન જાણે કેટલાય લોકોને દુઃખ પહોચે છે !

પુત્રનો જન્મોત્સવ આખા નગરમા ઊજવાયો. પુત્રના જન્મથી અને તેના દર્શનથી નગરમા દરેક પ્રકારનો આનદ મંગલ વર્તાઇ રહ્યો હતો એટલે શેઠે તે બાળકનું નામ સુદર્શન પાડયુ.

જિનદાસ નગરશેઠ હતો એટલે તેનો પુત્ર બધાને પ્રિય લાગતો હતો. તે જ પ્રમાણે તમે પણ પરમાત્માના પુત્રો છો. તો પરમપિતા પરમાત્માને શોભે નહિ એવા કામો કરો નહિ અને જે કામોથી પરમાત્માનો પ્રકાશ વધે તેવા કામો કરો તો કલ્યાણ જ છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૭ શનીવાર

પ્રાર્થના

શ્રી 'દઢરથ' નૃપતિ પિતા, 'નન્દા' થારી માય;
રોમ રોમ પ્રભુ મો ભણી, શીતલ નામ સુહાય.
જય જય જિન ત્રિભુવન ધણી ॥ ૧ ॥

શ્રી શીતલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

સામાન્ય બુદ્ધિવાળા લોકો એમ સમજે છે કે, પ્રાર્થના કયાંય બહારથી લાવી કરવામાં આવે છે પણ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, એમ નથી. દુનિયામા સાધારણ રીતે અસલી અને નકલી એમ બન્નેય પ્રકારની ચીજો ચાલે જ છે; અને કાળના પ્રભાવે અસલી ચીજ કરતાં નકલી ચીજ વધારે ચાલે છે, પણ અસલી ચીજમાં જે વિશેષતા હોય છે તે વિશેષતા નકલી ચીજમાં હોતી નથી. પહેલાં અસલી સોનાનું પ્રચલન વધારે હતું પણ હવે તો સોનું પણ નકલી ચાલ્યું છે, ચાદી પણ નકલી ચાલે છે અને હીરા માણેક પણ નકલી ચાલે છે. આ પ્રમાણે નકલી ચીજોનું પ્રચલન જરૂર વધારે થયું છે, પણ જે વિશેષતા અસલી ચીજમાં હોય છે તે વિશેષતા નકલી ચીજમાં હોતી નથી.

આ પ્રમાણે પ્રાર્થના પણ બે પ્રકારની હોય છે. એક તો નકલી પ્રાર્થના અને બીજી અસલી પ્રાર્થના. જે પ્રાર્થના હૃદયથી કરવામા આવે છે તે અસલી પ્રાર્થના છે અને જે લોકોને બતાવવા માટે ઉપરછલ્લી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે તે નકલી પ્રાર્થના છે. આ બન્ને પ્રાર્થનામાં અંતર રહેલું છે. જે વિશેષતા હૃદયથી કરવામાં આવતી પ્રાર્થનામા હોય છે તે વિશેષતા ઉપરછલ્લી બનાવટી પ્રાર્થનામાં હોતી નથી. કેટલાક લોકો ખોટાં નકલી ઘરેણાં પહેરી લોકોને ભ્રમમા નાખી દે છે પણ એ નકલી ઘરેણાં પહેરનારનો આત્મા તો સારી રીતે જાણે જ છે કે, પોતે પહેરેલા નકલી ઘરેણાની કીંમત કેટલી છે! આ જ પ્રમાણે કેટલાક લોકો અમે ભક્ત કહેવાઈએ એટલા માટે ઉપરથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે, પણ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, જે પ્રાર્થના હૃદયપૂર્વક કરવામા આવતી નથી તે પ્રાર્થના નકલી છે. આ પ્રમાણે બનાવટી પ્રાર્થનાથી ભલે લોકોનું મન રંજન થાય, ભલે પોતાની ગણના ભકતોમા કરાવે પણ આ પ્રકારની ઉપરછલ્લી પ્રાર્થનાથી પરમાત્માને પ્રસન્ન કરી શકાતા નથી. એવી પ્રાર્થના તો સંસારને માટે જ હોય છે. જ્યારે સંસારની ઉપાધિમાંથી દૂર થઈ પરમાત્માની હૃદયપૂર્વક એવી પ્રાર્થના કરવામા આવે કે:–

જય જય જીન ત્રિભુવન ધણી, કરુણાનિધિ કરતાર;
સેવ્યા સુરતરુ જેહવો, વાંછિત ફલ દાતાર. જય૦

અર્થાત્—હે પ્રભો! તારો જયજયકાર થાઓ! જો હૃદયથી પરમાત્માનો જય ચાહવામાં આવે તો પછી પોતાની ઇચ્છાને છોડી દેવી જોઈએ. આત્મા અનંતકાળથી

ગણધરોએ અત્યાર સુધી રાજાના માનસિક ભાવોનું વર્ણન કરેલ છે, પણ હવે રાજાના પ્રકટ ભાવોનું વર્ણન કરે છે.

રાજા ક્ષત્રિય હતો. ક્ષત્રિયોનું હૃદય વાસ્તવિકતા જાણ્યા બાદ વિનમ્ર બની જાય છે. સાધારણ રીતે ક્ષત્રિયો કષ્ટો માથે પડવા છતાં પણ માથું નમાવતા નથી, પણ ગુણો જાણી લીધા બાદ માથું નમાવવામાં જરા પણ સંકોચ કરતા નથી ! રાણા પ્રતાપે અકબરને માથું નમાવ્યું નહિ તો છેવટ સુધી નમાવ્યું નહિ ! સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, અકબરે રાણા પ્રતાપને ત્યાંસુધી કહેવડાવ્યું હતું કે, તું જો મને માથું નમાવ તો હું તને મારા રાજ્યનો છઠ્ઠો ભાગ આપીશ; પણ સ્વમાનની રક્ષા માટે રાણાએ તે વાતનો સ્વીકાર ન કર્યો અને જંગલમા પોતાના દિવસો પસાર કરવા લાગ્યો. પણ બાદશાહને પોતાનું માથું છેવટસુધી ન જ નમાવ્યું. આથી વિરુદ્ધ રાણો પ્રતાપ જેને પોતાનો ઇષ્ટ માનતો હતો તેની હૃદયપૂર્વક ભક્તિ કરતો હતો, અને તેમને પગે પણ પડતો હતો—જેનાં ચિત્રો આજે પણ ઉદયપુરમાં છે. આ પ્રમાણે ક્ષત્રિયો કષ્ટો સહી લે છે પણ કોઈને મસ્તક નમાવતા નથી, પણ જ્યારે કોઇનામાં ગુણો જુએ છે ત્યારે મસ્તક નમાવતા પણ સંકોચ પામતા નથી. રાજા શ્રેણિક પણ મુનિનાં ગુણો જોઈ વાહન ઉપરથી ઊતરી મુનિની પાસે ગયો અને તેમની આગળ પોતાનું મસ્તક નમાવ્યું એટલું જ નહિ પણ મુનિની પ્રદક્ષિણા કરવા લાગ્યો.

આજે પ્રદક્ષિણાનો અર્થ કાંઈ બીજો જ કરવામાં આવે છે પણ હું એનો અર્થ જૂદો જ કરું છું. હું પ્રદક્ષિણાનો જે અર્થ કરું છું તેની વિરુદ્ધ કોઈ બીજો અર્થ મને સમજાવશે તો હું માની પણ લઈશ. એ વાત જુદી છે કે આજે પરંપરાને કારણે પ્રદક્ષિણાનો અર્થ અનેક લોકો જુદો જ માને છે, પણ પરંપરાની વાત જુદી છે અને શાસ્ત્રની વાત જુદી છે. શાસ્ત્રમા જયાં વર્ણન આવે છે ત્યાં પહેલા પગવંદન કર્યું એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

आलोय पणामं करेई । —શ્રી ભગવતી સૂત્ર.

અર્થાત્—જ્યાથી દૃષ્ટિમાં પડયા ત્યાંથી પગવંદન કર્યું, અને પાસે આવીને તેમની પ્રદક્ષિણા કરી, એમ શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે. વાસ્તવમાં પ્રદક્ષિણાનો અર્થ તેમની આસપાસ આવર્તન કરવું એ થાય છે. જે જગ્યાએથી આવર્તન શરૂ કરી તેમની આસપાસ ફરી પાછા તે જ જગ્યાએ આવવું એ એક પ્રદક્ષિણા થઈ, પણ આ પ્રમાણે આવર્તન કરવું અને પ્રદક્ષિણા કરવી એમા અંતર છે. આવર્તન તો હાથ જોડી એક કાનથી બીજા કાન સુધી ફેરવવું એ જ છે પણ પ્રદક્ષિણા તો જેમની પ્રદક્ષિણા કરવામાં આવે છે તેમની આસપાસ ભમી તેમના ગુણોને વરવું એ છે. આવર્તનનું વર્ણન સમવાયાગ સૂત્રમાં કરવામા આવ્યુ છે. મુનિને વંદન કરતી વખતે "આયાહિણં–પયાહિણં" નો પાઠ ભણુવામા આવે છે તેમા 'પયાહિણં'નો અર્થ પ્રદક્ષિણા કરવી એ થાય છે.

લગ્નના સમયે અગ્નિની પણ પતિ–પત્ની પ્રદક્ષિણા કરે છે. પતિની સાથે અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કર્યા બાદ સાચી હિન્દુબાળા પોતાના પ્રાણોને સમર્પી દે છે, પણ જે પ્રતિજ્ઞા તે વખતે કરે છે તેથી જરાપણ વિમુખ થતી નથી. પ્રદક્ષિણા તો તમે પણ કરી હશે અને પ્રતિજ્ઞા પણ લીધી હશે ! તો પછી સ્ત્રીઓનું જે કર્તવ્ય માનવામા આવે છે, તે

કર્તવ્ય પુરુષોનું નથી શું? જે સદાચારિણી સ્ત્રી હશે તે તો પ્રદક્ષિણા કર્યા બાદ પોતાના પતિ સિવાય પુરુષોને ભાઈ કે પિતાની સમાન માને છે અને આ જ પ્રમાણે જે સદાચારી પુરુષ હોય છે તે પોતાની પત્નીની સિવાય બીજી બધી સ્ત્રીઓને પોતાની માતા કે બહેન સમાન માને છે!

આ લૌકિક વ્યવહારની વાત થઈ. અહીં તો શ્રેણિક રાજાએ મુનિની પ્રદક્ષિણા કરી તેનો શો અર્થ છે તે વિચારવાનું છે. મુનિની પ્રદક્ષિણા કરવાનો અર્થ મુનિના ગુણોને અપનાવવા એ છે. રાજાએ મુનિના ગુણોની પ્રશંસા તો પહેલા જ કરી હતી પણ વ્યવહારમાં તેમની પ્રદક્ષિણા કરી તેમના ગુણોનો સ્વીકાર કર્યો અને તેમને પોતાના ગુરુ માન્યા આ પ્રમાણે તેમના ગુણોને અપનાવી, તે હાથ જોડી બહુ નજદીક નહિ તેમ બહુ દૂર નહિ એ રીતે મુનિની સામે બેઠો. બહુ નજદીક બેસવાથી તો મુનિની આશાતના પણ થઈ જાય, અને બહુ દૂર બેસવાથી વાત પણ બરાબર સંભળાય નહિ, એટલા માટે તે બહુ દૂર નહિ તેમ બહુ નજદીક નહિ એ રીતે બેઠો. સુખાસને બેસી તેણે વિનયપૂર્વક મુનિને પ્રશ્ન કર્યો.

આજે મુનિને પ્રશ્ન કરતી વખતે શું થાય છે! લોકો પ્રશ્ન તો પૂછવા ચાહે છે પણ તેમનો વિનય કરવા ચાહતા નથી. પણ વિનય કર્યા વિના પ્રશ્ન પૂછવો એ તો જેમ પપૈયો પિયૂ પિયૂ કરી મેઘને બોલાવે છે, પણ જ્યારે મેઘ વરસે છે ત્યારે પોતાનું મોઢું નીચું કરી લે છે, જેથી પાણી મોઢામા ન પડતા નીચે પડી જાય છે; તેમ વિનય વિના પૂછવામા આવતો પ્રશ્ન આ પ્રમાણે વ્યર્થ જાય છે. એ પ્રશ્નનો ઉત્તર વિનયના અભાવે ધારણ પણ થઈ શકતો નથી. ગણધરોએ રાજાદ્વારા કરવામા આવેલ વિનયનું વર્ણન કરી પ્રશ્ન કરતી વખતે કેવો વિનય કરવો જોઈએ એ બતાવ્યું છે.

વિનયપૂર્વક બેસી રાજાએ મુનિને પ્રશ્ન કર્યો કે:—

तरुणो सि अज्जो पव्वईओ, भोगकालम्मि संजया ।
उवट्ठिओ सि सामण्णे, एयमट्ठं सुणेमिता ॥ ८ ॥

રાજા પોતે અનેક કલા–કૌશલ, વિજ્ઞાન–દર્શન આદિ તત્ત્વોના જાણકાર હોવાથી એને લગતો પ્રશ્ન પૂછી શકતો હતો, પણ તેણે એવો કોઈ પ્રશ્ન ન પૂછતા એક સાદો પ્રશ્ન કર્યો. પ્રશ્ન પૂછતા પહેલા તેણે મુનિને કહ્યુ કે, આપ સ્વીકૃતિ આપો તો હું આપને એક પ્રશ્ન પૂછવા ચાહું છું. જ્યારે મુનિએ કહ્યુ કે તમે જે પૂછવા ચાહો તે પૂછી શકો છો ત્યારે તેણે મુનિને કહ્યુ કે, હું એ જાણવા ચાહું છું કે, આપે આ ભર જુવાનીમાં દીક્ષા કેમ લીધી? આ જુવાનીમા તો ભોગોનો ઉપભોગ કરવો સારો લાગે છે, તો પછી આવી યુવાવસ્થામાં આપ વિરક્ત થઈ ચારિત્રનું પાલન કરવા કેમ નીકળ્યા છો! આપની યુવાવસ્થા તો ભોગ ભોગવવાને લાયક છે, તો પછી આપ વિરક્ત થઈ વિચરો છો એ ઠીક નથી. જો આપ વૃદ્ધ હોત અને વૃદ્ધાવસ્થામા દીક્ષા લઈ સંયમ ધારણ કર્યો હોત તો તે ઠીક કહેવાત, અને તમે સંયમ શા માટે ધારણ કર્યો એમ પૂછત પણ નહિ; પણ આપે યુવાવસ્થામાં સંયમ ધારણ કર્યો છે એટલે આપને એવો પ્રશ્ન પૂછવા તૈયાર

થયો છું જો આપની માફક બધા લોકો યુવાવસ્થામાં સંયમ ધારણ કરે તો તો ગજબ જ થઈ જાય ને? હું બધાને આવો પ્રશ્ન કરી શકું નહિ, પણ મારી સામે જેણે યુવાવસ્થામાં સંયમ ધારણ કર્યો હોય તેનું સંયમ લેવાનું કારણ જાણવું એ મારું કર્ત્તવ્ય છે હું બધી ચોરીઓને તાત્કાલિક રોકી શકતો નથી પણ જે ચોરી મારી સામે થતી હોય તેને રોકવી એ તો મારું કર્ત્તવ્ય જ છે જો હું મારા કર્ત્તવ્યનું પાલન ન કરું તો પછી હું રાજા કેમ કહેવાઉં? અનુચિત અને અસ્થાનીય કામ રોકવું એ મારું કર્ત્તવ્ય છે. આપે આ અવસ્થામાં સંયમ લીધો છે એ અસ્થાનીય કામ છે તેમ છતાં આપના એ અસ્થાનીય કામને એકદમ ન રોકતા, આપની પાસે પહેલા આ યુવાવસ્થામાં સંયમ લેવાનું કારણ જાણવા ચાહું છું આપ ભોગ ભોગવવાની અવસ્થામાં બુદ્ધિમાન હોવા છતાં પણ સંયમમાં શા માટે પ્રવૃત્ત થયા અને કામભોગોથી શા માટે નિવૃત્ત થયા, એનું કારણ હું જાણવા ચાહું છું જો હું પ્રશ્ન કરવમાં કાંઈ ભૂલ કરતો હોઉં તો મને સમજાવો, નહિં તો મને સંયમ લેવાનું કારણ બતાવો, જો તમે કોઈ કષ્ટને કારણે, કે કોઈના ભમાવવાને કારણે સંયમ લીધો હોય તો તે પણ મને નિસંકોચ થઈ જણાવો, કે જેથી તમારું દુખ દૂર કરવામાં સહાયક નીવડી શકું!

રાજાની માફક આજનો નવયુવક વર્ગ પણ એવી શંકા કરે છે એ શંકાના સમાધાન માટે જ જાણે આ અધ્યયન કહેવાયું ન હોય! એમ લાગે છે પોતાના મનમાં કોઈ પ્રકારની શંકા હોય તો, જેમ રાજાએ નમ્ર થઈને પ્રશ્ન કર્યો તેમ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે તો શંકાનું સમાધાન પણ થઈ જાય, પણ જ્યારે તેઓ પોતે પંડિતમન્ય બની જાય અને પોતે બધું જાણે છે એમ માની બેસે તો પછી શંકાનું સમાધાન કેમ થઈ શકે! આજે પોતાને પંડિત માનવાને કારણે તથા શંકાનું સમાધાન કરવા માટે પ્રશ્ન ન પૂછવાને કારણે જ ખરાબી થવા પામી છે!

આજના યુવકોનું જે કથન છે તે જ કથન રાજા પણ મુનિની સમક્ષ રજુ કરી રહ્યા છે શાસ્ત્ર ત્રિકાળદર્શી છે અને એટલા જ માટે આજના યુવકોની શંકાનું સમાધાન આ અધ્યયનમાં કરવામાં આવ્યું છે!

આજે પણ ઘણા લોકો સંસારમાં જે કાંઈ છે તે બધું ભોગ ભોગવવા માટે જ છે, પણ ધર્મે ભોગ ભોગવવામાં બાધા ઊભી કરી છે એમ માને છે આ કથનનું શાસ્ત્રમાં સમાધાન કરવામાં આવ્યું છે! શાસ્ત્ર કાંઈ મોઢેથી તો બોલતું નથી એટલે શાસ્ત્રના જાણકારોએ સતર્ક થઈ શાસ્ત્રનું પ્રતિપાદન કરવું જોઈએ! મારામાં તો એવી શક્તિ નથી કે જ્ઞાનીઓએ કહેલી પ્રત્યેક વાત વિષે કહી શકું, પણ આ સંસાર કાંઈ ભોગોપભોગ જ માટે નથી, એ વાત હું મારી બુદ્ધિ અનુસાર કાંઇક કહું છું –

સંસારમાં બે પ્રકારના લોકો છે, એક તો વસ્તુનો સદુપયોગ કરે છે અને બીજા દુરુપયોગ કરે છે તમને આ મનુષ્ય શરીર મળ્યું છે કેટલાકો આ દુર્લભ મનુષ્ય શરીર મેળવીને એમ વિચાર છે કે, બીજી યોનિઓમાં જે સુખ સામગ્રી મળી શકી ન હતી તે સુખ સામગ્રી અહીં મળી છે, માટે આ શરીરનો ભોગોપભોગમાં ખૂબ ઉપયોગ કરવો જોઈએ! પણ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, ભોગો ભોગવવાથી મનુષ્ય શરીરનો સદુપયોગ થયો છે

માનીને જ મુનિને ભરજુવાનીમાં ભોગોને ઉપભોગ કરવાને બદલે સંયમ શા માટે ધારણ કર્યો ? એવો પ્રશ્ન કર્યો હતો. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર મુનિ શું આપે છે તેનો વિચાર યથાવસરે હવે પછી કરવામા આવશે.

સુદર્શન ચરિત્ર–૧૬

પંચ ધાય હુલરાવે લાલકો, પાલે વિવિધ પ્રકાર ।
ચન્દ્રકલા સમ બઢે કુંવરજી, સુંદર અતિ સુકુમાર. ।। ધન૦ ।। ૧૫ ।।

આ એક પુણ્યવાનની કથા છે. લોકો પોતાને પુણ્યવાન કહેડાવવામાં પોતાનું મહત્ત્વ માને છે, પણ વાસ્તવમાં પુણ્યવાન કોણ અને કેવી રીતે બને છે એ વાત આ ચરિત્ર ઉપરથી જુઓ. નવકાર મંત્રની થોડા મહિમાથી સુભગ સુદર્શન તરીકે શેઠને ત્યાં જન્મ્યો. આજે તો અનેક લોકોને બાળક જન્મવાથી દુઃખ થાય છે, પોતાને એક કષ્ટ વધ્યું છે એમ માને છે, અને એ કષ્ટમાંથી બચવા માટે સંતતિનિગ્રહના કૃત્રિમ ઉપાયોનો ઉપયોગ કરે છે, પણ એ પુણ્યની ન્યૂનતાનું કારણ છે. જો બાળકોને પાળવા-પોષવાની શક્તિ ન હોય તો બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી દૈવી ગુણો પ્રાપ્ત કરવાં જોઇએ ! પણ જ્યારે બ્રહ્મચર્ય પાળી શકાતું નથી ત્યારે એવા નિન્દિત ઉપાયોદ્વારા સંતતિનો નિરોધ કરવામા આવે છે, એ ઠીક નથી.

જિનદાસ શેઠે સુદર્શનના પાલન-પોષણ-સંરક્ષણ માટે પાંચ ધાત્રીઓ અને ૧૮ દેશની દાસીઓ રાખી. પાંચ ધાત્રીઓ ઘરમાં અને ૧૮ દેશની દાસીઓ બહાર સુદર્શનનુ સંરક્ષણ કરતી હતી.

એક બાળકની રક્ષા માટે પાચ ધાત્રીઓ અને ૧૮ દેશની દાસીઓ રાખવાની શી જરૂર છે ? એવો પ્રશ્ન થઈ શકે છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પાંચ ધાત્રીઓને હસ્તક પાંચ કામો સોંપવામાં આવતા હતાં. એક ધાત્રી દૂધ પીવડાવતી, બીજી સ્નાનાદિ કરાવતી, ત્રીજી શરીરને શણગારતી, ચોથી ખોળામાં રમાડતી અને પાંચમી રમકડે રમાડતી અને આંગળી ઝાલી ચલાવવાનું શીખડાવતી આ બધા કામો તો એક જ ધાત્રી કરી શકે, તો પછી પાચ ધાત્રીઓને રાખવાની શી જરૂર છે એવો પ્રશ્ન થાય છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જુદી જુદી ધાત્રીઓને જુદું જુદું કામ સોપવામાં આવે તો બાળકોનો વિકાસ વધારે થઈ શકે છે. જો કોઈને એવી જોગવાઈ ન હોય તો તે વાત જુદી છે ! પણ જોગવાઈ હોય તો જુદી જુદી ધાત્રીઓ અને ૧૮ દેશની દાસીઓદ્વારા બાળકનો વિકાસ શા માટે સાધવામાં ન આવે ! દૂધ પાનારી ધાત્રી કેવી હોય એ પણ વિચારણીય વાત છે. કદાચ કોઈ કહે કે માતા શું દૂધ ન પીવડાવે કે તે માટે જુદી ધાત્રી રાખવામાં આવે ! આનો ઉત્તર એ છે કે, જો માતા બાળકને દૂધ પીવડાવે તો તે પણ ધાત્રી છે. સ્ત્રીના દૂધમા પશુના દૂધ કરતાં વધારે વિશેષતા હોય છે. કહેવત છે કે, જેનો આહાર હોય છે તેવો જ ઉદ્દગાર હોય છે. એટલા માટે બાળકને કેવું દુધ પાવું જોઈએ એ પણ વિચારવું જોઈએ.

કદાચ કોઈ કહે કે, દૂધ પણ પશુનું અંગ છે અને માંસ પણ પશુનું અંગ છે તો પછી માસ ખાવામા શો વાંધો છે ? તો આનો ઉત્તર એ છે કે દૂધ અને માસ બન્ને પશુઓના અંગ હોવા છતા પણ બન્નેમાં બહુ અંતર રહેલું છે. દૂધ તો બાળક પણ પીએ છે અને માતા તેને પ્રેમથી દૂધ પીવડાવે છે. દૂધ પીવડાવવામા માતાને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ થતુ નથી, પણ જો કોઈ બાળક દૂધ પીતા પીતા માતાનું સ્તન કરડી ખાવા લાગે તો માતા તેને થપાટ પણ મારી દે છે. માતા આમ શા માટે કરે છે ? એટલા માટે કે તે વખતે તેને ક્રોધ આવી જાય છે, તેને કષ્ટ થાય છે અને ક્રોધમા બાળકને થપાટ પણ મારી દે છે; કારણ કે સ્તનને કરડી ખાવાથી બાળકને દૂધદ્વારા પોષણ પણ મળતું નથી અને માતાને કષ્ટ થાય છે. આ પ્રમાણે જે સ્તનમાથી દૂધ પીવા મળે છે એ સ્તનને કરડી ખાનારને હરામખોર માનવામા આવે છે. જે માતાના સ્તનને કરડી ખાય છે તે કેવો નીચ કહેવાય !

આ પ્રમાણે દૂધ પ્રેમથી આવે છે અને માસ ક્રોધથી આવે છે. જ્યારે માતાના સ્તનને કરડી ખાવાથી માતાને પોતાના બાળક ઉપર ક્રોધ આવે છે ત્યારે જે પશુને માસ માટે કાપવામા આવે છે તે પશુઓને શું ક્રોધ આવતો નહિ હોય ! તેને પણ ઘણો ક્રોધ આવે છે અને તેના ક્રોધના પરમાણુ માસમા પણ આવી જાય છે. પરિણામે માસ ખાવાથી મનુષ્યમા શેતાનીયત આવી જાય છે !

પાચેય ધાત્રીઓનું કામ જુદું જુદુ હોવાથી બાળકનો વિકાસ કરવામા દરેક ધાત્રી બરાબર ધ્યાન આપી શકે છે. એક ધાત્રી દૂધ પીવડાવે છે, બીજી ધાત્રી બાળકને ખોળામા રમાડે છે. જે પ્રમાણે વૃક્ષનો છોડ જે ભૂમિમા રોપવામા આવે તેવું વૃક્ષ ઊગે છે, તે જ પ્રમાણે બાળક જેના ખોળામા રમે છે તેના સસ્કારો બાળકમા પણ ઊતરે છે. ત્રીજી ધાત્રી બાળકને નવડાવે-ધોવડાવે છે અને ચોથી ધાત્રી શરીરને શણગારે છે. બાળકના આખ, કાન-નાક વગેરે અંગોને કેવી રીતે સાફ રાખવા અને તેનો વિકાસ કેવી રીતે કરવો એમા પણ વિવેકની ખાસ જરૂર રહે છે પાચમી ધાત્રી બાળકને રમકડે રમાડે છે.

બાળક ઉપર રમકડાઓના પણ સંસ્કાર પડે છે એક જગ્યાએ જોયુ છે કે, એક બાઈ એક રબ્બરના છોકરાને ખોળામા લઈ બાળકની માફક પ્યાર કરતી હતી. તે પુતળું ભૂરા રંગનું હતુ. એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે લોકોને ભૂરા રંગનું કે સફેદ બાળક પસંદ પડે છે ! કાળુ બાળક કોઈને પસદ નથી. આ પ્રમાણે આજે વિદેશી રમકડાઓ-દ્વારા બાળકને રમાડવામા આવે છે પણ વાસ્તવમા રમકડાઓમા પણ બાળક ઉપર સંસ્કારો પડે છે ! આ વિદેશી રમકડાઓથી કેટલી હાનિ થાય છે એ કહી શકાય નહિ. રમકડાઓદ્વારા બાળકના શરીરનો વિકાસ પણ સાધી શકાય છે માતા કે ધાત્રી બાળકને રમકડાઓ વડે રમાડે છે. જ્યારે બાળક રમકડાને પકડવા જરા ચાલે છે, ત્યા માતા રમકડાને જરા આગળ ખસેડી લે છે. આ પ્રમાણે કરવાથી બાળક ચાલતા પણ શીખે છે અને તેના શરીરનો વિકાસ પણ થાય છે. બાળકની શક્તિનો અને શરીરનો વિકાસ થાય એ માટે રમકડાઓની સહાયતા લેવામા આવે છે !

બાળકને ચાલતાં શીખડાવતી વખતે માતાએ પણ ધીમે ચાલવું પડે છે. બાળક જેમ ડગલીઓ ભરે છે તેમ માતા પણ ધીમે ધીમે તેની સાથે ચાલે છે. આ પ્રમાણે ચલન-ક્રિયા અને પોષણક્રિયા ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવે તો બાળકના શરીરનો અને તેની શક્તિનો ઘણો વિકાસ થઈ શકે !

કહેવાનો આશય એ છે કે, સુદર્શન બાળકના શરીર વિકાસ માટે પાંચ ધાત્રીઓ રાખવામા આવી હતી. તેઓ સુદર્શન બાળકની શકિતને અને તેના શરીરનો કેવી રીતે વિકાસ થાય તે માટે ખાસ ધ્યાન રાખતી હતી આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનો પણ બાળ-જીવો તત્ત્વજ્ઞાનને કેમ સમજી શકે, તેમનો વિકાસ કેમ થાય એ માટે ખાસ ધ્યાન રાખે છે. જે પ્રમાણે બાળકો માતાની ચાલે ચાલી શકતા નથી, તેમ બાળજીવો પણ જ્ઞાનીઓના તત્ત્વને બરાબર સમજી શકતા નથી. એટલા માટે જ્ઞાનીજનોએ બાળજીવો પણ તત્ત્વ-જ્ઞાનને સમજી શકે એવો પ્રયત્ન કર્યો છે. એ તેમની કરુણા છે.

ભગવાન તીર્થંકરમાં મેરુ પર્વતને ડોલાવવાની શક્તિ હોય છે, અને તેઓ કેવળ અંગૂઠાથી મેરુ પર્વતને ડોલાવી પણ શકે છે. તો પણ જ્યારે તેઓ બાળક હોય છે ત્યારે તેમનું પાલન-પોષણ પાંચ ધાત્રીઓદ્વારા થાય છે. તેઓ કહે છે કે, અમારે આ બાલ અવસ્થામાં બાળકને યોગ્ય કામો કરવા છે અને એ પ્રમાણે જગતને શિક્ષા આપવી છે. તેઓ ઊતાવળા હોતા નથી. તેમનામાં શકિત હોવા છતા, શકિતને ગોપવી રાખે છે, પણ ઊતાવળા થઈ અવસ્થાની વિરુદ્ધ જતા નથી આ ઉપરથી તમે પણ અવસ્થાનો વિચાર કરો અને ઊતાવળા ન બનો. આજે તમારી ઊતાવળથી બાળકો ઉપર ભણવાનો બોજો કેટલો બધો વધી ગયો છે, જે બાળકોને માટે અસહ્ય છે; પણ તમે તો એમ ચાહો છો કે, કોઈ પણ હિસાબે અમારો છોકરો જલ્દી ભણી જાય તો અમને સહાયક નીવડે ! પણ તમારી એ ઊતાવળથી તમારા બાળકનો વિકાસ કેટલો બધો અધૂરો રહે છે, તેની કેટલી બધી શરીરની હાનિ થાય છે અને તેનું ચારિત્ર કેટલું બધું શિથિલ થઈ જાય છે તેનો તમે વિચાર કરતા નથી.

સુદર્શનના જીવનવિકાસ માટે પાચ ધાત્રીઓ સિવાય અઢાર દેશની દાસીઓ પણ રાખવામાં આવી હતી. આ ઉપરથી પ્રશ્ન એ થાય છે કે, શું એક દેશની ૧૮ દાસીઓથી કામ ચાલી શકતું નહિ હોય કે અઢાર દેશની દાસીઓ રાખવામાં આવી હતી ? જુદા જુદા અઢાર દેશની દાસીઓ રાખવામાં પણ રહસ્ય રહેલું છે. પ્રત્યેક દેશની દાસી પોત-પોતાના દેશના રીતરિવાજ અને પોતાના દેશની ભાષા બાળકને રમતગમ્મતમા જ શીખ-ડાવી દેતી, કે જેથી બાળક રમતાં રમતાં જુદા જુદા દેશની ભાષા શીખી લેતો પછી તેને જુદી જુદી ભાષા શીખવા માટે પુસ્તકો ભણવા પડતાં નહિ ! આ પ્રમાણે આઠ વરસની ઉમર થતાં સુધીમાં તો બાળક અનેક વાતોથી પરિચિત થઈ જતો, અને પછી આઠ વરસથી વધારે ઉમર થતાં તે આગળ ભણવા માટે પાઠશાળામા જતો.

સુદર્શન પાંચ ધાત્રીઓ અને ૧૮ દેશની દાસીઓના સંરક્ષણ નીચે શરીરનો વિકાસ કરતો વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે સુદર્શનના જીવનસુધારની ભૂમિકા તૈયાર થવા લાગી.

લોકો કહે છે કે, જૈનશાસ્ત્રોદ્વારા લોકોનો ઉપકાર નહિ પણ અપકાર થયો છે, પણ આ શાસ્ત્રને સમજનાર અને સમજાવનાર બન્નેની ભૂલ છે જૈનશાસ્ત્રો લૌકિક અને લોકોત્તર દરેક પ્રકારનો સુધાર બતાવે છે, પણ ઉપર જે કાંઈ કહેવામા આવ્યુ છે તે તો કેવળ સુધારની ભૂમિકા છે સાચો સુધાર તો આગળ થવાનો છે.

સુદર્શન આઠ વરસનો થયો તેનુ સુદર શરીર અને સરળ સ્વભાવ જોઈ બધા લોકો પ્રસન્ન થવા લાગ્યા અને આ આપણી આશાને સફળ કરશે એમ કહેવા લાગ્યા બાળકના લક્ષણ પારણામાથી પરખાય છે, એ નીતિ પ્રમાણે સુદર્શનનો સરળ સ્વભાવ અને તેના સસ્કારો જોઈ આ બાળક કેવો ભાગ્યવાન થશે ! એમ સૌ કોઈ કહેતુ

પુત્ર તો તમે પણ ચાહતા હશો ! પણ સંસ્કારી પુત્રની પ્રાપ્તિ માટે તમારે પણ સસ્કારી બનવુ પડશે ! પુત્ર એવો સસ્કારી હોવો જોઈએ કે જેથી દેશ, સમાજ અને ધર્મનું રક્ષણ થાય ! જો તમે પોતે સસ્કારી બની તમારા પુત્રમા ધર્મના સસ્કારો અત્યારથી પાડવાનો પ્રયત્ન કરશો તો તેમા તમારુ પણ કલ્યાણ છે અને તમારા બાળકનું પણ કલ્યાણ છે

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૧૦ મંગળવાર

પ્રાર્થના

પ્રણમૂ 'વાસુપૂજ્ય' જિન નાયક, સદા સહાયક તૂ મેરો;
વિષમ વાટ ઘાટ ભય થાનક, પરમાશ્રય સરણો તેરો—પ્રણમુ૦ ॥ ૧ ॥

શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પ્રાર્થનાનો વિષય ઘણો વિશાળ છે કોઇ કહે છે કે, "અમે પ્રાર્થના કરવા તો ચાહિએ છીએ પણ પ્રાર્થનાનો વિષય વિશાળ હોવાથી પ્રાર્થના અમારી સમજણમા આવતી નથી ! આવી દશામા અમે કેવી રીતે પ્રાર્થના કરીએ ? પણ જે, પ્રાર્થનાને પોતાની માને છે, તેના હૃદયમા એવો વિચાર જ આવતો નથી જેમ કે, તમારા હાથમા એક વીંટી છે અને તેમા એક રત્ન જડેલુ છે એ રત્નની કીંમત કેટલી છે તે તમે જાણતા નથી, પણ તમને કોઇ ઝવેરી એમ કહે કે, તમને આ રત્ન ક્યાથી મળ્યુ ? એ તો બહુ અમૂલ્ય છે ઝવેરીનું આ કથન સાભળી તમને પ્રસન્નતા થશે કે દુ ખ ? તમને પ્રસન્નતા જ થશે અને એ પ્રસન્નતાનું કારણ તમે એ અમૂલ્ય રત્નને તમારુ પોતાનું માનો છો એ છે જો રત્નને તમારુ માનતા ન હોત તો, તમને પ્રસન્નતા કદાચ જ થાત પણ રત્નને તમે તમારુ માનો છો એ કારણે જ તમને ઝવેરીનું કથન સાભળી પ્રસન્નતા થશે

તમે જો કે રત્નની કીંમત કેટલી છે તે જાણતા નથી પણ ઝવેરી એ રત્નની કીંમત આંકે છે એટલું તો જાણો જ છો ! આ જ પ્રમાણે પ્રાર્થનામા રહેલા વિશાળ તત્ત્વોને

તમે સમજી ન પણ શકતા હો, તો પણ જો પ્રાર્થનાને તમે તમારી માનતા હશો, તો તમને પણ પ્રસન્નતા થશે તમે ભલે પ્રાર્થનાના વિશાળ તત્ત્વોને સમજતા ન હો, પણ જ્ઞાનીઓ તો પ્રાર્થનાનું એવુ મહત્ત્વ બતાવે છે એ તો તમે જાણો જ છો, આ જ પ્રમાણે જો પરમાત્માની પ્રાર્થનાને તમે તમારી માનતા હશો, તો તેમાં રહેલા વિશાળ તત્ત્વને ન સમજવા છતા, જ્ઞાનીઓના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખવાથી અતુલ આનંદ મેળવી શકશો.

ભગવાન વાસુપૂજ્યની પ્રાર્થનામા કેવાં વિશાળ તત્ત્વો રહેલા છે એને વર્ણવવાની મારામા શક્તિ નથી. તેમ છતા પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર કાર્ય કરવાનો અધિકાર બધાને છે. જેમ કોયલ આમ્રમંજરીના ગુણોને કહી શકતી નથી, તેમ છતા યથાસમયે પોતાની શક્તિ અનુસાર કૂજે છે અને પોતાનો ભાવ વ્યક્ત કરે જ છે; તે જ પ્રમાણે સાચો ભક્ત પણ પરમાત્મા અને તેની પ્રાર્થનાના બધા તત્ત્વોને કહી ન શકે, તો પણ પોતાની શક્તિ અનુસાર ગુણગ્રામ કરે છે અને પોતાની ભક્તિનો પરિચય આપે છે અને જે પ્રમાણે કોયલ નિંદા-પ્રશંસાનો ભય છોડી કૂજે છે અને પોતાનો ભાવ વ્યક્ત કરે છે તે જ પ્રમાણે ભક્ત પણ કોઈની નિંદા-પ્રશંસાની પરવા ન કરતા પોતાના મનના ભાવો વ્યક્ત કરે છે.

આજે આ પ્રાર્થનામા કહેવામા આવ્યુ છે કેઃ—

ખલ દલ પ્રબલ દુષ્ટ અતિ દારુણ, જો ચોતરફ દિયે ઘેરો ।
તદપિ કૃપા તુમ્હારી પ્રભુજી, અરિયન હોય પ્રકટે ચેરો ॥

સંસારમા જેમને દુષ્ટ કહેવામા આવે છે અને જેમનો ઉદ્દેશ બીજાને કષ્ટ આપવાનો જ હોય છે, એવા દુષ્ટો પણ જો ભક્તને તલવાર દ્વારા ડરાવવા ચાહે છે તો પણ સાચા ભક્તો ડરતા નથી. તેઓ તો નિર્ભય થઇ એમ જ વિચારે છે કે, આ દુષ્ટ લોકો તલવાર બતાવી મને શિક્ષા આપે છે. જે પ્રમાણે સાચો વિદ્યાર્થી શિક્ષકની સોટીને પોતાની વિદ્યોન્નતિમા સહાયભૂત માને છે તે પ્રમાણે સાચા ભક્તો પણ દુષ્ટોની તલવારની ધમકીને પરમાત્માની પ્રાપ્તિમાં સહાયભૂત માને છે, અને પોતાના આત્માને શિક્ષા આપે છે કે "હે ! આત્મા ! તું સંકટના સમયે ડર નહિ. કારણ કે તું તો અભય છે, અવિનાશી છે અને આ શરીર નાશવાન છે. શરીરનો નાશ થવાથી તને કાંઈ હાનિ પહોંચવાની નથી." સંકટના સમયે જો આ પ્રમાણે આત્માનો વિચાર કરવામા આવે અને પોતાના નિશ્ચય ઉપર દૃઢ રહેવામા આવે, તો શત્રુ પોતાની શત્રુતા છોડી મિત્ર તથા શિષ્ય બની જાય છે ! એ વાત જુદી છે કે કોઇ આ જ ભવમા દાસ હોય છે, તો કોઇ પરભવમા દાસ હોય છે, પણ જેઓમા દૃઢ નિશ્ચય હોય છે તેમનું કોઇ કાંઇ બગાડી શકતું નથી !

પિશાચે કામદેવના શરીરના ટૂકડે ટૂકડા કરી નાખ્યા હતા, છતા તે પોતાના વિચારમા દૃઢ રહ્યો કે, એ તો મારો મિત્ર છે અને મને ધર્મમા દૃઢ કરનાર છે, તો પિશાચ પણ દેવ બની તેના શરણમા આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, "હું ઇન્દ્રદાસ પણ સુધરી ન શક્યો પણ તમે મને સુધારી દીધો." ધર્મદૃઢતાના આવા બીજાં ઉદાહરણો અન્ય શાસ્ત્રમાથી પણ મળે છે. પ્રહ્લાદની ઉપર પણ તલવારના ઘા કરવામા આવ્યા, પણ તે તો તલવારના

ધા કરનારને પણ પોતાનો મિત્ર માનવા લાગ્યો, એટલે અને તલવાર પણ બુટ્ટી થઇ ગઇ આ પ્રમાણે મુનિઓને ધાણીમા પીલાવવામા આવ્યા અને તેમના શરીરની ખાલ પણ ઉતારી લેવરાવવામા આવી, છતા એ કષ્ટ આપનારાઓને મુનિઓએ પોતાના મિત્ર માન્યા, તો તેઓને આખરે પોતાના દુષ્કૃત્ય માટે પશ્ચાતાપ કરવો પડયો સાચા ભક્તો તો એમ જ વિચારે છે કે, અમને કષ્ટ આપનારાઓ તો અમારા પરીક્ષક છે અને અમારા કામમા સહાયક છે એટલા માટે તેઓ અમારા સાચા મિત્ર જ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જેઓ પરિષહને-સંકટોને ધર્મની કસોટી માને છે અને સંકટોથી ગભરાઇ જતા નથી તેઓ જ પરમાત્માની સાચી પ્રાર્થના કરી શકે છે। જે કષ્ટના સમયે પણ ગભરાતો નથી અને પરમાત્માની એકનિષ્ઠાએ પ્રાર્થના કરે છે તેનું કલ્યાણ જ થાય છે.

જેઓ પરમાત્માની અખંડ પ્રાર્થના કરે છે, તેઓ પ્રાર્થનામા કેટલા ગુણો રહેલા છે તે જાણી શકે છે. પ્રાર્થનામા સર્વ પ્રથમ દૃઢતાની આવશ્યકતા રહે છે। જે ગભરાઈ જાય છે તે કાંઈ કરી શકતો નથી. જે દૃઢતાપૂર્વક પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે, તે પોતાનું પણ કલ્યાણ કરી શકે છે, તથા બીજાનું પણ કલ્યાણ કરી શકે છે। ભયભીત માણસ કાંઇ કરી શકતો નથી; પણ જે નિર્ભય વીર પુરુષ હોય છે તે નિર્ભયતાપૂર્વક પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે અને પોતાનું તથા બીજાનુ કલ્યાણ સાધી શકે છે. એવો નિર્ભય વીરપુરુષ જે ભૂમિ ઉપર પગ મૂકે છે તે ભૂમિ પણ ધન્ય માનવામા આવે છે અને જે તેમના દર્શન કરે છે કે તેમની વાણી સાભળે છે, તે પણ ધન્ય માનવામા આવે છે એટલા માટે નિર્ભય થઈ પરમાત્માની અખંડ પ્રાર્થના કરો તો તમે પ્રાર્થનામા રહેલા તત્ત્વોને પણ જાણી શકશો અને દુઃખથી વિમુક્ત પણ થઈ શકશો.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૧૭

રાજા શ્રેણિકે મુનિની પાસે બહુ દૂર નહિ તેમ બહુ નજદીક નહિ એમ મર્યાદા-પૂર્વક બેસી મુનિને પ્રશ્ન પૂછયો કે, આપની આ અવસ્થા તો ભોગ ભોગવવાને લાયક છે, છતા આપે સંયમ શા માટે ધારણ કર્યો ? રાજા મુનિની યોગ્યતા જાણતો હતો કે, આ મુનિ ક્ષમાશીલ, નિર્લોભી અને વિચારક છે તો મારી શંકાનું સમાધાન કરશે એમ ધારીને જ રાજાએ ઉપરનો પ્રશ્ન પૂછયો હતો

રાજાના પ્રશ્ન ઉપરથી તો એવુ લાગે છે કે, જાણે તે સંયમને ઠીક સમજતો ન હોય। આજે પણ કેટલાક લોકો સંયમને ખરાબ માને છે, સાધુઓની નિંદા કરે છે અને સાધુ-ઓનો સમાજ ઉપર ભાર છે એમ સમજે છે આનું એક કારણ એ પણ છે કે, કેટલાક લોકો સંયમ ધારણ કરી પછી સાધુવેશમા રહેવા છતા ખરાબ કામો કરે છે। આવા ભ્રષ્ટ લોકોની પાછળ, જેઓ સંયમનું બરાબર પાલન કરે છે, તેઓની પણ નિંદા થાય છે, પણ એમ કરવુ તે અનુચિત છે એ વાત ખરી છે કે સાધુવેશ ધારણ કરનારાઓ કેટલાક ખરાબ કામો કરે છે, પણ જેઓ એમ કરે છે તેઓ સાધુઓ નથી, 'તેઓ તો પાપશ્રમણ છે.' તેમને કારણે સાચા સાધુઓની શા માટે નિંદા થવી જોઈએ ? કદાચ

કોઈ કહે કે સાચો સાધુ કોણ છે અને પાપશ્રમણ કોણ છે, એની અમને શી ખબર પડે? તો આનો ઉત્તર એ છે કે, કયો સાધુ સારો છે અને કયો સાધુ ખરાબ છે એનો વિવેકબુદ્ધિએ નિર્ણય કરો!

દૂધ અને પાણીની માફક જે સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય કરે છે તે વિવેક છે. વિવેક કરવાથી સાચા સાધુ અને ખરાબ સાધુની પરીક્ષા થઈ જશે! વિવેક કર્યા વિના બધા સાધુઓ ખરાબ જ હોય છે અને સાધુઓ કરતાં ગૃહસ્થો સારાં હોય છે, એમ એકતરફી નિર્ણય કરી લેવો એ અનુચિત છે. સાચા સાધુની નિંદા કરવી એ સદ્‌ગુણોની નિંદા કરવા બરાબર છે. જે સાધુની નિંદા કરે છે તે શું અહિંસાની નિંદા કરતો નથી? જે હિંસા કરે છે, અસત્ય બોલે છે, ચોરી કરે છે, મૈથુન સેવે છે, કે દ્રવ્યસંગ્રહ કરે છે તે સાધુ છે કે જે અહિંસા પાળે છે, સત્ય બોલે છે, ચોરી કરતા નથી, બ્રહ્મચર્ય પાળે છે, અને જેઓ પોતાની પાસે એક પાઈ પણ રાખતા નથી તે સાધુ છે? સાચા સાધુ તો પાંચ મહાવ્રતધારી હોય છે. આવી દશામાં જે સાધુની નિંદા કરે છે તે શું અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય કે અપરિગ્રહની નિંદા કરતો નથી? કદાચ કોઈ કહે કે કેટલાક સાધુઓ હિંસા કરે છે, અસત્ય બોલે છે, ચોરી કરે છે, મૈથુન સેવે છે કે પૈસો પોતાની પાસે રાખે છે, પણ જેઓ આવું અમદાચરણ સેવે છે, તેઓ શું સાધુ છે? જો નહિ તો, પછી એવા અસાધુઓને કારણે સાધુઓની નિંદા કેમ કરો છો? તમે એમ કહો કે અસાધુઓ ખરાબ હોય છે, પણ સાધુઓ ખરાબ હોય છે એમ કેમ કહો છો? આજકાલ કલચર–બનાવટી રત્નો પણ નીકળ્યાં છે રત્નો બનાવટી પણ હોય છે એ વિચારથી કોઈ જો બધાં રત્નોને ખોટા કહે તો તે શું યોગ્ય કહેવાશે! આ જ પ્રમાણે અસાધુઓને કારણે બધાં સાધુઓને ખરાબ કહેવા એ ક્યાંસુધી ઠીક છે એનો તમે વિચાર કરો.

હું સાધુઓને પણ કહું છું કે, મહાત્માઓ! હવે જાગ્રત થાઓ. અત્યારે ધર્મની નિંદા થઈ રહી છે. અને એ નિંદાનો ભાર તમારા ઉપર આવી પડ્યો છે. માટે સાવચેત થાઓ અને તમે શું કરી રહ્યા છો તેનો વિવેક દૃષ્ટિએ વિચાર કરો! આ પ્રમાણે મહાત્માઓને પણ મારું કહેવું છે, પણ સાથે સાથે તમને પણ કહું છું કે, તમે અસાધુઓને કારણે સાધુઓની નિંદા કરો છો, એટલા માટે આ વિષે વિચાર કરો અને સાધુ અને અસાધુને ઓળખવાનો વિવેક કરો!

રાજા શ્રેણિક તો મુનિને સાધુ જ સમજતો હતો એટલે તેણે તેમના ગુણોની પ્રશંસા કરી તેમને નમસ્કાર–વંદન કરી પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, તમે આ ભોગ ભોગવવાની અવસ્થામા– આવી ભરજુવાનીમા સંયમ શા માટે ધારણ કર્યો! એ હું જાણવા ચાહું છુ.

જો કોઈ બીજો હોત તો રાજાનો આ પ્રશ્ન સાભળી એમ કહી દેત કે, "ચાલ! ચાલ! તારે અમારા સાધુઓના કામમા વચ્ચે પડવાની શી જરૂર છે! તારું કામ તો રાજ્ય ચલાવવાનું છે; તું સાધુઓની વાતોમા શું સમજી શકે!" પણ અનાથી મુનિએ રાજાના એ પ્રશ્નને ન તુચ્છકારતા કેવો જવાબ આપ્યો તે જુઓ! આ જૈન સાધુઓનું ચરિત્ર છે. મારામા તો એવી શક્તિ નથી કે અનાથી મુનિનો તમને

બહુ પરિચય આપી શકું ! પણ આજે તેઓ હોત તો જેવો આનંદ ગણધરોએ રચેલા આ ચરિત્રભાગ મળી રહ્યો છે તેવો આનંદ આવત કે નહિ ? ગણધરોની કૃપાથી જ તેમનું ચરિત્ર આપણને જાણવા મળી રહ્યું છે. અનાથી મુનિએ તો એક રાજા શ્રેણિકનો જ સુધાર કર્યો હશે, પણ ગણધરોની કૃપાથી આજે તેમનું જે ચરિત્ર આપણી સામે છે, તે ચરિત્રભાગ ન જાણે કેટલા બધા જીવોનો સુધાર થતો હશે ! ઘણા લોકો તો આ અધ્યયનનો હમેશા સ્વાધ્યાય કરે છે, પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ પણ પ્રાયઃ હમેશા આ અધ્યયનનો સ્વાધ્યાય કરતા હતા. વાસ્તવમા આ અધ્યયન પણ સ્વાધ્યાય કરવા જેવુ છે.

રાજાના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મુનિએ કહ્યુ કે—

अणाहोमि महाराय ! णाहो मज्झ न विज्जई ।
अणुकंपगं सुहिं वावि, किंचि नाभिसमेमहं ॥ ९ ॥

હે ! મહારાજા ! હું અનાથ હતો મારુ કોઈ રક્ષણ કરનાર ન હતું તેમ કોઈ મારુ પાલન કરનાર ન હતું. એટલા માટે મે સયમ ધારણ કર્યો.

નાથ કોને કહેવાય એ પહેલા જોઈએ. જે યોગ અને ક્ષેમ કરે છે તે નાથ છે. અપ્રાપ્ત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવી તે યોગ છે, અને પ્રાપ્ત થએલી વસ્તુની રક્ષા કરવી તે ક્ષેમ છે. આ પ્રમાણે જે પ્રાપ્ત નહિ થએલી વસ્તુને પ્રાપ્ત કરાવે અને પ્રાપ્ત થએલી વસ્તુની રક્ષા કરે તે નાથ છે.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "મારે કોઈ નાથ ન હતો, કોઇ મારુ રક્ષણ કરનાર ન હતું, તેમ કોઈ ધર્મ સમજીને પણ મારી ઉપર અનુકંપા-દયા કરનાર પણ ન હતુ ! સકટના સમયે કામ લાગે તેવો મારે કોઈ મિત્ર પણ ન હતો. આ પ્રમાણે મારી રક્ષા કરનાર કોઈ ન હોવાથી મે સયમ ધારણ કર્યો.

મુનિના આ ઉત્તરથી તો સાધારણ રીતે લોકો એવો ખ્યાલ કરે કે, કોઈ રખડતો માણસ હશે, તેને ખાવા-પીવાની, સુવા-બેસવાની અગવડતા હશે, અને કોઈ તેની રક્ષા કરતું નહિ હોય એટલે દીક્ષા લઈ લીધી હશે અથવા "નારી મુઇ ગૃહ સમ્પતિ નાશી, મુડ મુડાય ભયે સન્યાસી" —એ કથનાનુસાર સ્ત્રી મરી ગઈ હશે અને સંપત્તિ બધી નાશ પામી હશે એટલે માથુ મુડાવી દીક્ષા લઈ લીધી હશે !

રાજાને પણ મુનિનો ઉત્તર સાભળી આશ્ચર્ય થયુ હશે, અને તેને મનમા લાગ્યુ હશે કે, હજી તો એવો કલિયુગનો સમય આવ્યો નથી કે કોઇ દયાળુ અનાથની રક્ષા ન કરે ! આજે પણ કોઈ એવો અનાથ તમારી જોવામા આવે છે તો તેને તમે અનાથાલયમા મોકલી આપો છો. આવા કલિયુગમા જ્યારે અનાથો માટે સગવડતા મળી આવે છે, તો ત્યારે તો, ચોથો આરો હતો, એટલે તે વખતે અનાથો માટે એવી ખરાબ સ્થિતિ કેમ હોઈ શકે ? એટલા જ માટે રાજાને પણ મુનિનો ઉત્તર સાભળી ઘણુ આશ્ચર્ય થયુ.

આ ગાથના ચોથા ચરણમા પાઠાતર ભેદ છે એકમા **किंचि नाहं सुम्मेमहं** એવો પાઠ છે જ્યારે બીજામા **किंचि नाभिसमेमहं** એવો પાઠ છે આ પાઠમા આવેલો

નાહ શબ્દનો અર્થ તો રાજાની સાથે સંબંધ ધરાવે છે અને ત્યાં 'રાજા તું સમજ' એવો અર્થ થાય છે, અને **નામિ** શબ્દનો અર્થ મુનિની સાથે સંબંધ ધરાવે છે, અને ત્યાં 'મારી ઉપર જરાપણ અનુકંપા કરનાર કોઈ ન હતું' એવો તેનો અર્થ થાય છે.

મુનિનો ઉત્તર સાંભળી રાજા આશ્ચર્યમાં પડી ગયો કે, આ તો આવી ઋદ્ધિથી સંપન્ન છે છતાં પોતે અનાથ છે અને પોતાની અનાથતાને કારણે સંયમ ધારણ કર્યો છે એમ કેમ કહે છે! એમનું આ કથન તો એના જેવું છે કે 'ચિન્તામણિ કહે કે મને કોઈ રાખતું નથી, કલ્પવૃક્ષ કહે કે મારો કોઈ આદર કરતું નથી' અને કામધેનુ કહે કે મને કોઈ ઉભવા સ્થાન આપતું નથી! જેમ ચિન્તામણિ, કલ્પવૃક્ષ કે કામધેનુને કોઈ આદર આપતું નથી એ કથન અસંભવ જેવું છે, તેમ આ મુનિ કે જેમના શરીરમાં શંખ, ચક્ર, પદ્મ આદિ શુભ લક્ષણો છે એમને કોઈ નાથ ન હોય, કોઇ રક્ષક ન હોય કે એમને કોઈ મિત્ર ન હોય એ કેમ બની શકે?

કવિઓ કહે છે કે, હંસથી કદાચ વિધાતા નારાજ થાય તો તેને રહેવાનું કમલવન ઉજ્જડ કરી શકે, કે તેને માનસ સરોવરમાં રહેવાનો પ્રતિબંધ કરી શકે, પણ તેની ચાંચમાં દૂધ અને પાણીને જુદા કરવાનો જે ગુણ છે તેને તે પણ છીનવી શકે નહિ.

આ જ પ્રમાણે રાજા મુનિને કહે છે કે, "તમે આવા ઋદ્ધિમાન હોવા છતા અનાથ હતા એ કેમ માની શકાય? હું એ વિષે પ્રશ્નોત્તરમા ન પડતા તમને એટલું જ કહું છું કે તમે મારી સાથે ચાલો, હું તમારો નાથ બનું છું. મારા રાજ્યમાં કોઈ પ્રકારની ખામી નથી." રાજાની માફક તમારે પણ વિવેક રાખવાની જરૂર છે. કોઈ વાત સમજમા ન આવે કે તમને ઠીક ન લાગે તો એકદમ કોઇ ઉપર આક્ષેપ ન કરો!

હવે હું જુનાગઢ દિવાન સાહેબને થોડુંક કહું છું. પચ્ચીસ માણસો જઈ રહ્યા હોય અને તેમાથી એકના માથા ઉપર ઘણો બોજો હોય અને તે વાંકો વળી જતો હોય તો તમે કોની તરફ જશો? જેમના માથે ભાર છે તેની તરફ જશો. આ જ પ્રમાણે દિવાન સાહેબ ઉપર સંસારનો બોજો વધારે છે. એટલા માટે તેમને એ શબ્દો કહું છુ. દિવાન સાહેબની સાથે મારે કાંઈ લેવા દેવા નથી; પણ તેમનો બોજો થોડોક હલકો થાય એટલા માટે કાંઈક કહું છુ, અને જે કાંઈ કહું છું તે તમને બધાને માટે હિતકારી છે માટે મારા કથન ઉપર તમે પણ ધ્યાન આપો.

સાભળ્યુ છે કે, મલબારથી સાગના લાકડા અત્રે લાવવામા આવે છે. જ્યારે તે લાકડા દરિયામા પડેલા હોય છે ત્યારે તેને એક દોરી બાંધીને એક બાળક પણ જ્યા ચાહે ત્યા ફેરવી શકે છે. પણ જ્યારે તે લાકડાને પાણીની બહાર કાઢવામા આવે છે ત્યારે તેને ઉપાડવા માટે કેટલા બધા માણસો કામે લાગે છે? આમ થવાનુ કારણ શુ છે! આનું કારણ એ છે કે, જ્યારે લાકડું દરિયામા હોય છે ત્યાસધી તેનો આધાર દરિયો હોય છે! બહાર કાઢ્યા બાદ દરિયાનો આધાર રહેતો નથી! આ જ પ્રમાણે તમે પણ તમારા વિષે વિચાર કરો. સંસારવ્યવહારનો બોજો હલકો કરવા માટે તમે તમારો બોજો પરમાત્મારૂપી દરિયાને સોંપી દો તો તમે બધા કામો સરલતાપૂર્વક કરી શકશો. સંસાર

વ્યવહારમા રહેવા છતા પોતાનો જ્ઞાનવિકાસ કેવી રીતે સાધી શકાય છે એ વાત એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છુ.

વૃક્ષ ઉપર વાદરાઓ પણ બેસે છે અને પક્ષીઓ પણ બેસે છે. કદાચિત્ વૃક્ષ તુટી પડે તો દુઃખ કોને થાય! વાદરાને જ દુઃખ થાય. કારણ કે પક્ષીઓનો આધાર કાંઈ વૃક્ષ જ નથી, પણ તેને પાખો હોવાથી જ્યાસુધી વૃક્ષ હોય છે ત્યાસુધી તેના ઉપર બેસે છે, પણ જ્યારે તે પડવા લાગે છે ત્યારે તે ઉડી જાય છે. આ જ પ્રમાણે સંસારવૃક્ષ ઉપર એક ધર્મને જાણનાર અને બીજો ધર્મને નહિ જાણનાર બન્ને બેસે છે; પણ ધર્મને જાણનારને આ સંસારવૃક્ષ પડી જવાથી હું દબાઈ જઈશ એવો ભય રહેતો નથી. તે તો એમ જ વિચારે છે કે "આ સંસારવૃક્ષ જ મારો આધાર નથી તો કદાચિત આ સંસારવૃક્ષ પડી જશે તો ધર્મરૂપી પાખોદ્વારા હું ઉડી જઈશ." આ પ્રમાણે ધર્મનો આધાર રાખવાથી કોઈ પ્રકારનો ભય રહેતો નથી. તમે પણ આ પ્રમાણે સંસારનો નાશ માની અને આ ધન-ધાન્ય આદિ પદાર્થો સદાને માટે રહેવાના નથી એમ સમજી ધર્મની સેવા કરશો તો આ સંસાર પણ તમને ભારરૂપ લાગશે નહિ

ધર્મનો આધાર કેટલો બધો સહાયભૂત નીવડે છે એ વાત નીચેની કથાદ્વારા સમજાવું છુ.

સુદર્શન ચરિત્ર—૧૭

કલા બહોત્તર અલ્પકાલમેં, સીખ હુઆ વિદ્વાન ।
પ્રૌઢ પરાક્રમી જાન પિતાને, કિયા વિવાહ વિધિ ઠાન. ॥ ૨ ધન૦ ॥ ૧૧ ॥

સંસારની બધી ઋદ્ધિ મળે પણ શીલની સિદ્ધિ ન મળે તો એ બધી ઋદ્ધિમા ધૂળ છે. આથી વિરુદ્ધ શીલની સિદ્ધિ મળે અને કોઇ પ્રકારની ઋદ્ધિ ન મળે તો કાંઈ વાધો નહિ! કોઇને ચિંતામણિ રત્ન મળી જાય તો શુ તેને શેર કે બે શેર ચણાની ખામી રહી શકે? પરંતુ આજના લોકો શીલને મોટુ માનતા નથી પણ ભોગને મોટુ માને છે. આ કારણે ભોગની સામગ્રી ન મળવાને કારણે લોકો રડવા લાગે છે

શીલનો અર્થ સદાચાર થાય છે. પાપથી બચવુ એ સદાચારનો અર્થ છે. સંક્ષેપમાં હિંસા, અસત્ય, ચોરી, વ્યભિચાર, મદિરાપાન એ બધા પાપો છે. આ પાચ દુર્ગુણોમા પ્રાયઃ બધા પાપોનો સમાવેશ થઇ જાય છે. જેઓમા આ દુર્ગુણો નથી તેઓમા કોઇ પ્રકારનું પાપ રહી શકતુ નથી. જેમ દીપકના પ્રકાશની આગળ અધકાર રહેતો નથી તેમ શીલના પ્રકાશની આગળ પાપનો અધકાર રહી શકતો નથી! પણ પાપનો અધકાર દૂર કરવા અને શીલનો પ્રકાશ પ્રગટાવવા માટે પુરુષાર્થ કરવાની પણ જરૂર છે. પુરુષાર્થથી જ પાપથી બચી ધર્મનુ આરાધન થઈ શકે છે. આ વાત પ્રસ્તુત કથાથી વધારે સ્પષ્ટ થશે. સુદર્શને પૂર્વભવમા થોડા જ સમયમા પોતાનો ઘણો વિકાસ સાધી લીધો હતો ઉપલક દૃષ્ટિએ તો નવકારમંત્ર ઉપર વિશ્વાસ રાખવાથી તેને મરવુ પડયુ, પણ આગળ જે ઋદ્ધિનુ વર્ણન છે, તે ઋદ્ધિ નવકારના પ્રતાપથી જ તેને મળી હતી.

પાચ ધાત્રીઓ અને અઢાર દેશની દાસીઓના સંરક્ષણ નીચે સુદર્શન વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો થોડા સમયમા તે અઢાર દેશની ભાષા, રહેણી કરણી વગેરેથી પરિચિત થઈ ગયો.

જ્યારે તે આઠ વરસની ઉંમરનો થયો ત્યારે તેના પિતાએ વિચાર્યું કે, સુદર્શનને હવે નિશાળમાં ભણાવવા મોકલવો જોઇએ કે જેથી તે ભણીગણી હોશિયાર થાય અને જીવનને સુખમય બનાવવા માટે સંસારનો ભાર વહન કરવા માટે તથા ધર્મદ્વારા આત્માનું કલ્યાણ કરવા સમર્થ થાય! એક કવિએ કહ્યું છે કેઃ—

माता शत्रु पिता वैरी, येन बालो न पाठ्यते ।
न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥ —હિતોપદેશ

અર્થાત્—તે માતાપિતા શત્રુ છે કે જેઓ પોતાના બાળકોને ભણાવતા નથી. જેમ હંસોની સભામાં બગલાઓ શોભતા નથી તેમ વિદ્વાનોની સભામાં અભણ બાળકો પણ શોભતા નથી. તમે હંસ જેવા પુત્રો ચાહો છો કે બગલા જેવા? તમે કહેશો કે, અહીં રાજકોટમાં પ્રાયઃ બધા ભણેલા છે; તો પછી અહીં એ પ્રશ્ન જ ઉભો થતો નથી! પણ જેઓ ભણેલા છે તેમની શિક્ષાદીક્ષા કેવી છે તે જરા જુઓ. સાચી શિક્ષા કેવી હોવી જોઈએ એ વિષે કહ્યું છે કેઃ—**सा विद्या या विमुक्तये** અર્થાત્-જે બંધનોથી મુક્ત કરે તે જ વિદ્યા છે. શું આજકાલની શિક્ષા આવી છે? આજકાલની શિક્ષા વ્યવહારમાં પણ રક્ષા કરવાને માટે સમર્થ નથી, તો પછી બીજી વાત વિષે કહેવું જ શું? આજે દશ બી. એ. ડિગ્રી પાસ થએલ વિદ્યાર્થીઓ ફરવા જતા હોય અને રસ્તામાં કોઇ ચોર-બદમાશ મળી જાય તો શું તેઓ પોતાની પણ રક્ષા કરી શકશે? ભાગી તો નહિ જાય ને? સાભળ્યુ છે કે, એક સાપના ભયથી આઠ માણસો મરણ પામ્યા. જો તેઓમાંથી એકે પણ સર્પને પકડવાનો આત્મભોગ આપ્યો હોત તો બધાને સર્પના ભયથી મરી જવું ન પડત! પણ આજકાલ આત્મબળને વધારી આત્મભોગ આપનારા બહુ ઓછા લોકો છે! કેવળ વાતો કરનારા છે. કહ્યું છે કેઃ—

"આઓ મિયાંજી ખાના ખાઓ, કરો બિસમિલ્લાં હાથ ધુલાઓ ।
આઓ મિયાંજી છપ્પર ઉઠાઓ, હમ બુઢ્ઢે જવાન બુલાઓ ॥"

આજના લોકો કહેવતમાં કહ્યા પ્રમાણે મિયાંજી ખાવાને વખતે તો જુવાન થઈ જાય છે પણ કામ કરવાના સમયે ઘરડા થઈ જાય છે! આવી અવસ્થામાં આજના લોકો પોતાનો શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ કેવી રીતે કરી શકશે! એક ભાઇ કહેતા હતા કે, આજકાલ તો ઘેર ઘેર તાવે ઘર ઘાલ્યું છે. મેં તેને જવાબ આપ્યો કે, જ્યારે તાવને આમંત્રણ આપવામાં આવે તો તે શા માટે ન આવે? અમે કહીએ છીએ કે ખાવા પીવામાં વિવેક રાખો અને અઠવાડિએ-પખવાડિએ શરીરશુદ્ધિ માટે ઉપવાસ કરો પણ ખાવા-પીવામાં વિવેક રાખવામાં આવતો નથી જેથી તાવ ખસતો નથી. જો ખાવા-પીવામાં ધ્યાન રાખવામાં આવે અને ઉપવાસ કરવાની ટેવ પાડવામાં આવે તો તાવ કેમ આવે?

કહેવાનો આશય એ છે કે, વિદ્યા એ નથી કે, જે ડરાવે, નિર્બલ બનાવે કે રોગી બનાવે. પણ વિદ્યા તો છે કે જે શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક બંધનોથી મુક્ત કરે! દરેક પ્રકારના બંધનોથી મુક્ત કરનાર સંસ્કારનું નામ જ વિદ્યા છે.

સુદર્શનમા સાગ સંસ્કારો પાડવામા આવ્યાં આઠ વરસ પહેલા કોઈ બાળકને પુસ્તકીયુ જ્ઞાન આપવું તે તેની શક્તિના વિકાસને રુંધવા સમાન છે એ વાતને આજના વિદ્વાનો પણ માને છે શાસ્ત્રમા પણ કહ્યું છે કે—

"साइरेग अट्ठवासजायेणं कलायरियं उवणयइ"।

અર્થાત્—આઠ વરસની ઉપરનો થયો ત્યારે તેને કલાચાર્યને સોંપવામા આવ્યો આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે આઠ વરસ પહેલા બાળકને રમતગમતમા જ એવી શિક્ષા આપવામા આવતી કે જેથી તેની શક્તિનો વિકાસ પણ રુંધાતો નહિ અને રમતમા ને રમતમા જ તેને ઘણી વાતો શીખડાવવામા આવતી હતી.

સુદર્શન જ્યારે આઠ વરસની ઉમરનો થયો એટલે તેને કલાચાર્યની પાસે ભણવા બેસાડવામા આવ્યો. જે માબાપો પોતાના બાળકને ભણાવતા નથી તેઓ બાળકના શત્રુ માનવામા આવે છે આ જ પ્રમાણે જે માબાપો બાળકોની શક્તિનો પૂરેપૂરો વિકાસ થવા પહેલા જ પરણાવી દે છે અને છોકરાને બાળપણમા પરણાવી વહુનો લ્હાવો લેવા માટે પોતાના બાળકને અશિક્ષિત રાખે છે, તે માબાપો બાળકના હિતેચ્છુ નહિ પણ શત્રુ માનવામા આવે છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે, પહેલા આઠ વરસની ઉમરના બાળકને કલાચાર્ય પાસે ભણવા મોકલવામા આવતો ત્યા કલાચાર્ય બાળકને ૭૨ કલાનું શિક્ષણ આપતા શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમા ૭૨ કલાનું વર્ણન આવે છે ૭૨ કલાનુ શિક્ષણ મેળવ્યુ એને દ્રવ્ય પરિક્રમ કહેવામા આવે છે. છોકરાને ૭૨ કલા અને છોકરીને ૬૪ કલા શીખડાવવામા આવતી આ પ્રમાણે સતાનોને કલાની શિક્ષા આપી તેમનો દ્રવ્ય પરિક્રમ કરવામા આવતો આ કલાશિક્ષણમા યુદ્ધ કરવુ, શકુન જાણવુ, વેપાર કરવો વગેરે દરેક પ્રકારનુ શિક્ષણ આપવામા આવતું કદાચ કોઈ કહે કે, યુદ્ધ કરવુ એ તો રાજાનુ કામ છે તો રાજાનો પુત્ર યુદ્ધ કરવાનું ભલે શીખે પણ શ્રાવક કે વ્યાપારીના પુત્રે યુદ્ધ કરવાની શિક્ષા મેળવવાની શી જરૂર છે? પણ શાસ્ત્રમા સમુદ્રપાલ વિષે કહેવામા આવ્યુ છે કે—

"बावत्तरी कलाविये सिक्खिए नीइकोविय जावणे नयसम्पन्ने सुरूवे पियदसणे।"

અર્થાત્—પાલિત શ્રાવકે પોતાના પુત્ર સમુદ્રપાલને ૭૨ કલાઓનુ શિક્ષણ આપી નીતિનિપુણ બનાવ્યો શાસ્ત્ર કહે છે કે, પાલિત કેવળ નામનો જ શ્રાવક ન હતો પણ નિર્ગ્રન્થ-પ્રવચનનો પંડિત હતો તેમ છતા તેણે પોતાના પુત્રને ૭૨ કલાઓનુ શિક્ષણ અપાવ્યુ હતું ૭૨ કલાઓનું શિક્ષણ આપવામા એમ ન હતુ કે, ધર્મને જુદો રાખવામા આવે અને કલાને જુદી રાખવામા આવે, પણ ધર્મનુ દષ્ટિબિન્દુ લક્ષ્યમા રાખી કલાનું શિક્ષણ આપવામા આવતું આજની શિક્ષા તો એવી આપવામા આવે છે કે જાણે ધર્મનો શિક્ષાની સાથે કાઈ સબધ જ ન હોય, તેમ શિક્ષિતો ધર્મના શત્રુ બની જાય છે, પણ ધર્મનુ જીવનમા કેટલુ મહત્ત્વનુ સ્થાન છે તે જાણવા પ્રયત્ન કરતા નથી જો તેઓ ધર્મતત્ત્વને જાણવાનો પ્રયત્ન કરે તો ધર્મ જરૂર તેમને જીવનોપયોગી જણાયા વિના નહિ રહે! ધર્મ એ કાઈ બહારથી આવતો નથી, પરંતુ એ તો અદરની વસ્તુ છે ખરાબ કામોમાથી બચવુ અને સદાચારની સાથે સંબધ જોડવો એનુ જ નામ ધર્મ છે દરેક

કાર્યમા વિવેક રાખવામાં આવે તો ધર્મનું આરાધન સરળતાપૂર્વક થઈ શકે છે. જેમકે કાનોથી ધર્મનું શ્રવણ પણ થઈ શકે છે અને કામોત્તેજક ગાનતાન પણ સાંભળી શકાય છે. આ જ પ્રમાણે આખો દ્વારા સત્પુરુષોનું દર્શન પણ કરી શકાય છે અને ખરાબ દશ્યો પણ જોઈ શકાય છે. પણ જો વિવેક રાખવામા આવે તો કાન અને આખોનો સદુપયોગ કરી પાપથી બચી શકાય છે અને ધર્મનું આરાધન પણ થઈ શકે છે. આ પ્રમાણે દરેક વાતમા વિવેક રાખવામા આવે તો ધર્મનુ આરાધન સરળતાપૂર્વક થઈ શકે છે.

સુદર્શન થોડા જ વર્ષોમા ૭૨ કલાઓમા પારંગત થઈ ગયો. થોડા વર્ષોમા બધી કલાઓમા પારંગત થઈ જવું એમાં પૂર્વજન્મના સંસ્કારો પણ કારણભૂત છે. સાભળ્યું છે કે, એક સાત વર્ષનો છોકરો એવું સરસ સંગીત જાણે છે કે, તેના જેવુ મોટા મોટા સંગીતાચાર્યો પ્રયત્ન કરવા છતા પણ જાણી શકયા નહિ. આનુ કારણ પૂર્વજન્મના સંસ્કારો છે. આ પ્રમાણે જેમના પૂર્વજન્મના સંસ્કારો પણ સારા રહે છે તે થોડામા વિશેષ જાણી શકે છે. એટલા માટે ધર્મ અને નીતિની શિક્ષાની આવશ્યકતા રહે છે. કેવળ પૂર્વ સંસ્કારોને આધારે બેસી રહેવુ ન જોઈએ તેમ પૂર્વ સંસ્કારોને ભૂલી પણ જવા ન જોઈએ. પણ નિશ્ચય અને વ્યવહાર તથા ધર્મ અને નીતિ એ બન્નેનો સમન્વય કરી આગળ વધવું ઠીક છે.

ધર્મ અને નીતિ એ બન્ને જીવનરથના ચક્રો છે. એક પણ ચક્ર ભાગેલું કે તુટેલુ હોય તો જીવનરથ આગળ ચાલી શકતો નથી; તે પ્રમાણે નીતિ અને ધર્મ તથા વ્યવહાર અને નિશ્ચય એ બન્નેની આવશ્યકતા રહે છે. જે વૃક્ષનું બીજ (મૂળ) જ સડી ગએલુ હોય છે તેને સુધારવું મુશ્કેલ છે પણ જેનું બીજ સારૂં છે (મૂળ મજબૂત હોય છે) પણ વૃક્ષ સડી ગયું હોય છે તે વૃક્ષને સુધારવું મુશ્કેલ નથી ! આ જ પ્રમાણે જેમના પૂર્વ સંસ્કારો સારા હોય તેમનો વિકાસ પણ જલ્દી થાય છે, પણ જેમના પૂવ સંસ્કારો સારા હોતા નથી તેમનો વિકાસ પણ જલ્દી થઈ શકતો નથી. હવે કોઈ એમ કહે કે અમારો પૂર્વભવ તો ચાલ્યો ગયો, એટલા માટે આ ભવ પૂર્વ ભવના સંસ્કારો પ્રમાણે જ વ્યતીત થશે, તો આ ભવમા પુરુષાર્થ કરવાની શી આવશ્યકતા છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, તમે મકાન બનાવો છો તે કાંઈ તમારા માટે જ બનાવતા નથી, પણ તમારી ભાવિ પ્રજાના ઉપયોગમા પણ એ મકાન આવે એવુ બનાવો છો, તે જ પ્રમાણે ધર્મ ઉપર પણ વિશ્વાસ રાખો કે, આ ધર્મરૂપ ધન આ જન્મમા નહિ તો આગળના જન્મમા કામ આવશે શેઠે સુભગને જે નવકારમંત્ર શીખડાવ્યો હતો તે શું આગળના જન્મમા તેના ઉપયોગમા ન આવ્યો ! જો શેઠ સુભગને નવકારમંત્ર શીખડાવત નહિ, અને જેમ બીજા લોકો 'શદ્રો મંત્રના અધિકારી નથી' એમ કહે છે, તેમ શેઠે પણ "સુભગને તું પણ મંત્રનો અધિકારી નથી એમ કહી, તેને નવકારમંત્ર શીખડાવ્યો ન હોત તો શું સુભગનો આગળનો જન્મ સુધરી શકત ? પણ કોઈને ધર્મવિમુખ રાખવા એ ધર્માત્માઓનું કામ નથી ધર્માત્મા પોતે પણ સુખી થાય છે અને બીજાને પણ સુખી બનાવે છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તમે પણ શુદ્ધ રહો અને બીજાને પણ શુદ્ધ કરો તો તેમા સ્વ સાથે પરનુ કલ્યાણ રહેલ છે.

લાભ-થશે ! આજે લોકો પરમાત્માની પ્રાર્થનાને ગૌણ અને સંસારના કામોને મુખ્ય માની બેઠા છે. લોકોની આ જ મોટી ભૂલ છે, જો તમે પરમાત્માની પ્રાર્થનાને મુખ્ય અને સંસારનાં કામોને ગૌણ માનતા થશો, ત્યારે જ પરમાત્માની પ્રાર્થના બરાબર કરી શકશો. એટલા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં એકરૂપ થવા માટે સંસારના કામોનું મમત્વ છોડવાનો પ્રયત્ન કરો તોપણ કલ્યાણ છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૧૮

હવે આ જ વાત શાસ્ત્ર દ્વારા સમજાવું છું. રાજા શ્રેણિકે અનાથી મુનિને પૂછયું કે, તમે આ ભર જુવાનીમાં દીક્ષા શા માટે લીધી ? અનાથી મુનિએ તેનો જવાબ એ આપ્યો કે, હું અનાથ હતો, મારો કોઇ નાથ ન હતો, એટલા માટે મેં દીક્ષા લીધી.

મુનિનો આ ઉત્તર સાભળી રાજાને ઘણું આશ્ચર્ય થયું.

तओ सो पहसिओ राया, सेणिओ मगहाहिवो ।
एवं ते इड्ढिमन्तस्स, कहं णाहो न विज्जई ॥ १० ॥

રાજાને મુનિનો આ ઉત્તર ઠીક ન લાગ્યો એટલે તે હસી પડયો. અહીં રાજા શ્રેણિકનો જ અધિકાર ચાલે છે તથા તેનો પરિચય પણ પહેલાં આપી દેવામાં આવ્યો છે છતાં, અત્રે રાજાને શ્રેણિક અને મગધાધિપ એ વિશેષણ ફરી શા માટે આપવામાં આવ્યું ! સાધારણ લોકો તો પુનરુકિતનો દોષ દૂર કરવાનું કહે, પણ જે પ્રમાણે માતા પોતાના બાળકને કોઈ વાત વારંવાર કહે છે અને સમજાવે છે તેમ ગણધરોએ સાધારણ લોકોને સમજાવવાનો એ દ્વારા પ્રયત્ન કર્યો છે. મારી સમજ પ્રમાણે ગણધરોએ એ મગધાધિપ શબ્દનો ફરી ઉપયોગ એટલા માટે કર્યો છે કે, તે હસનાર કોઈ સાધારણ માણસ ન હતો પણ મગધ દેશનો રાજા હતો. સાધારણ માણસના હસવામાં અને આવા મોટા રાજાના હસવામાં ઘણું અંતર હોય છે એ બતાવવા માટે ગણધરોએ રાજા તરીકે પરિચય આપ્યા છતાં પણ ફરી શ્રેણિક રાજાનો મગધાધિપ વિશેષણદ્વારા પરિચય આપ્યો છે.

રાજા શ્રેણિક હસીને મુનિને કહેવા લાગ્યો કે, તમારા જેવા ઋદ્ધિમાનને કોઇ નાથ ન હનો એ કેમ બની શકે ?

પહેલાં એ જોવું જોઈએ કે ઋદ્ધિ એટલે શું અને મુનિની પાસે એવી કઈ ઋદ્ધિ હતી કે તેમને ઋદ્ધિમાન કહેવામાં આવ્યા ?

ઋદ્ધિ બે પ્રકારની હોય છે. એક બાહ્ય ઋદ્ધિ અને બીજી આન્તરિક ઋદ્ધિ. બાહ્ય ઋદ્ધિમાં ધન-ધાન્યાદિનો સમાવેશ થાય છે અને આન્તરિક ઋદ્ધિમાં શરીરની સ્વસ્થતા અને ઇન્દ્રિયોનો પૂર્ણ વિકાસ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. મુનિની પાસે બાહ્ય ઋદ્ધિ તો ન હતી; પણ આન્તરિક ઋદ્ધિ તો હતી. તેમની ભવ્ય આકૃતિ તેમની સુંદર પ્રકૃતિનો પરિચય આપતી હતી.

જેમની આકૃતિ સારી હોય છે, તેમનામાં ગુણોનો વાસ પણ હોય છે ! આજે પણ સંસારમાં જુઓ, તો જણાશે કે, જેમની આંખો મોટી હોય છે, કાન લાંબા હોય છે,

વક્ષઃસ્થલ પ્રશસ્ત હોય છે, કપાળ પહોળું હોય છે અને જેમના શરીરના અંગો પૂર્ણ વિકસિત હોય છે તે ભાગ્યવાન અને ગુણવાન ગણાય છે. અનાથી મુનિની આકૃતિ સુંદર હતી એટલા માટે તેમની ઋદ્ધિ પણ સ્પષ્ટ જણાતી હતી.

આ વિષે ટીકાકાર કહે છે કે, જ્યાં આકૃતિ સારી હોય છે ત્યાં ગુણો વસે છે અને જ્યાં ગુણો હોય છે ત્યા લક્ષ્મી વસે છે; કારણ કે લક્ષ્મી ગુણવાનને જ વરે છે. ગુણહીનને નહિ.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, લક્ષ્મી તો કોઈ ગુણહીનની પાસે પણ જોવામાં આવે છે! તો આનો ઉત્તર એ છે કે, તમને ભલે ગુણો જોવામા આવતાં ન હોય પણ તેનામાં વ્યાવહારિક ગુણો તો અવશ્ય હોય છે.

આ પ્રમાણે જ્યાં ગુણ હોય છે ત્યાં લક્ષ્મી પણ વસે છે, તથા ત્યાં નોકર-ચાકર વગેરે ઉપર આજ્ઞા પણ ચાલે છે. આ આજ્ઞાનું પાલન થવું એ જ રાજ્ય છે. જેમની આજ્ઞાનું બરાબર પાલન થાય છે, તે જ રાજા છે.

રાજાએ મુનિને કહ્યું કે, "તમે દુઃખને કારણે સંયમ ધારણ કર્યો છે એ મને ઠીક નથી લાગતું. તમે આવા ઋદ્ધિમાન છો છતાં તમારું રક્ષણ કરનાર કોઈ નાથ ન હોય એ કેમ બની શકે? વળી તમે કહો છો તે પ્રમાણે દુઃખને કારણે સંયમ ધારણ કર્યો છે તો દુઃખને સહેતાં સંયમને કેવી રીતે વહન કરી શકશો?" એટલા માટે—

होमि नाहो भयंताणं, भोगे भुंजाहि संजया ।
मित्तनाईपरिवुडो, माणुस्सं खु सुदुल्लहं ॥ ११ ॥

"હે ભદન્ત! હે પૂજ્ય! તમને વિશેષ કાંઈ ન કહેતાં થોડામાં એટલું જ કહું છું કે, આપે જે અનાથતાના દુઃખને કારણે સંયમ ધારણ કર્યો છે, તે અનાથતાનું દુઃખ દૂર કરવા માટે હું તમારો નાથ બનું છું જ્યારે હું તમારો નાથ બની જઈશ તો પછી તમને કોઈ વાતની ખામી રહેશે ખરી? એટલા માટે હે સંયતિ! ચાલો, સંયમને છોડો અને ભોગોને ભોગવો."

રાજા સંયતિને ભોગ ભોગવવા માટે કહે છે, પણ શું તે ઓછી બુદ્ધિવાળો હતો કે, આ પ્રમાણે એક મુનિને કહ્યું! રાજા એવો ઓછી બુદ્ધિવાળો ન હતો, પણ એના કથનની પાછળ કયું રહસ્ય રહેલું છે તથા ગણધરોએ શાસ્ત્રમા એ વાતનો ઉલ્લેખ શા માટે કર્યો છે એ સમજવાની જરૂર છે. આજે પણ તમો જુઓ છો કે, જેમની પાસે ભોગો છે તેમને ભોગ માટે કોઈ આગ્રહ કરતું નથી, પણ જેઓ ભોગના ત્યાગી છે તેમને આગ્રહ કરનારા ઘણા લોકો મળી જાય છે. જેમકે ઘણા લોકો રહેવા માટે અહીં તહીં ભટકે છે પણ કોઈ તેને પોતાને ત્યા રાખતું નથી. પણ જો કોઈ દીક્ષા લેવાનો વિચાર કરે છે તો એને એવા કહેનારા લોકો ઘણા મળી આવે છે કે, 'તમે દીક્ષા શા માટે લ્યો છો, ચાલો મારે ત્યા રહેજો' આ પ્રમાણે જે આગ્રહ કરવામા આવે છે તે ભોગના ત્યાગનો જ પ્રતાપ છે. પણ જેઓ ત્યાગી નથી પણ ભોગી છે તેમને ભોગની વસ્તુ પણ મળતી નથી તેમ તેમને કોઈ આગ્રહ પણ કરતું નથી!

રાજાએ મુનિને કહ્યું કે, "આપ મારે ત્યાં ચાલો, હું તમારો નાથ બનું છું. તમને દરેક પ્રકારની સગવડતા મળી રહેશે તમે એમ ન વિચારો કે, મેં સંયમ લીધો હતો એટલે હવે મને જ્ઞાતિજનો કે મિત્રો સંઘરશે નહિ તમે સંયમ ધારણ કરીને કાંઈ ખરાબ કામ કર્યું ન હતું એટલે જ્ઞાતિજનો અને મિત્રો તમારો ઊલટો આદર–સત્કાર કરશે કે, બહુ સારું થયું કે તમે પાછા સંયમ છોડી પરિવારમાં આવ્યા. હું પણ તમને એટલા માટે સંયમ છોડવાનો આગ્રહ કરું છું કે, આ મનુષ્ય જન્મ બહુ દુર્લભ છે એવા આ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મને આ રીતે વેડફી નાખવો એ ઠીક નથી"

આજે પણ કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, સાધુઓ પાસે જવાથી શો લાભ ! ત્યાં જવાથી તો મનુષ્યજન્મના સુખનો નાશ થાય છે. ખાવું–પીવું અને મોજમઝા માણવી એ જ જીવનની સાર્થકતા છે, પણ સાધુઓ તો એ ભોગોનો ત્યાગ કરવાનું કહે છે એટલા માટે તેમની પાસે જવું એ તો મનુષ્ય જન્મના સુખનો નાશ કરવા બરાબર છે. આ પ્રમાણે કેટલાક લોકો કહે છે એ લોકોની દૃષ્ટિએ તો મનુષ્યજીવનની સાર્થકતા ભોગોનો ઉપભોગ કરવામાં જ છે રાજા પણ એ જ કહી રહ્યો છે કે, આ મનુષ્યજન્મ દુર્લભ છે તે માટે ચાલો અને ભોગોનો ઉપભોગ કરી જીવનને સાર્થક કરો

જે લોકો ભોગોનો ઉપભોગ કરવો એમાં જ મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા છે એમ માને છે તે લોકો પણ એમ જ કહે છે કે, આ મનુષ્યજન્મ મળવો દુર્લભ છે અને જે લોકો ભોગોનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તેઓ પણ એ જ કહે છે કે, આ મનુષ્યજન્મ વારંવાર મળવો દુર્લભ છે માટે એનો ભોગ–ઉપભોગમાં દુરુપયોગ કરો નહિ આ પ્રમાણે ભોગી અને ત્યાગી લોકો પોતપોતાની દૃષ્ટિએ કહે છે; પણ આ બન્નેમાં કોનું કથન ઠીક છે અને આ દુર્લભ મનુષ્યજન્મને સફળ કેમ બનાવી શકાય એ વિચારવા જેવું છે.

જે લોકો ભોગોનો ઉપભોગ કરવામાં જ મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા રહેલી છે એમ માને છે, તેઓનું એમ કહેવું છે કે, "ખાવું–પીવું, સુંદર વસ્ત્રો પહેરવા અને સુંદર મકાનમાં મોજમઝા માણવી વગેરે ભોગોનો ઉપભોગ જો મનુષ્ય નહિ કરે તો કોણ કરશે? જો મનુષ્યજન્મમાં ભોગોનો ઉપભોગ કરવામાં ન આવે તો શું પશુજન્મમાં ભોગોનો ઉપભોગ થઈ શકશે? શું પશુજીવનમાં સુંદર વસ્ત્રો, આભૂષણો તથા સુંદર ખાન–પાનનો ઉપભોગ થઈ શકશે? આ જ પ્રમાણે રેલગાડી, સ્ટીમર, એરોપ્લેનમાં બેસી મનુષ્ય જો મોજ નહિ માણે તો શું પશુજીવનમાં માણી શકાશે? એટલા માટે ભોગોનો ઉપભોગ કરવામાં જ મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા રહેલી છે"

આ એક પક્ષ છે બીજો પક્ષ ભોગોનો ત્યાગ કરવામાં જ મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા રહેલી છે એમ માને છે એ માન્યતાની પુષ્ટિ માટે જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, "જો તમે દુર્લભ મનુષ્યજન્મ મેળવીને પણ જો આટલી જ ઉન્નતિ સાધી શકો તો તમે વધારે શું કર્યું? એટલી ઉન્નતિ તો પશુ–પક્ષી પણ સાધી શકે છે ! તો તમારી ઉન્નતિમાં વિશેષતા શી રહી? તમે કહો છો કે, એરોપ્લેનમાં ઉડી અમે મોજ નહિ માણીએ તો શું પક્ષીઓ માણી શકશે? તમે તો અત્યારે એરોપ્લેનો બનાવ્યાં છે અને યન્ત્રની સહાયતાએ આકાશમાં ઉડો છો પણ પક્ષીઓ તો સ્વતંત્ર રૂપે કાંઈની સહાયતા લીધા વિના પહેલેથી જ

આકાશમા ઊડે છે. તમે સુંદર કપડા બનાવી પહેરવાની વાતો કરો છો પણ અહીંતહીંથી કપાસ એકઠો કરી કપડા બનાવી પહેરવામા શું વિશેષતા છે ! આના કરતા તો સાધારણ જીવો જે પોતાના શરીરમાથી તન્તુ કાઢી પોતાની જાળ બનાવે છે એમા વધારે વિશેષતા રહેલી છે તમે કપડા પહેરી અક્કડ થઇને ફરો છો પણ તમે પહેરેલા કપડામા કેટલાં બધા છિદ્રો છે, એ તમે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથી જુઓ અને કરોળીઆ જેવો સાધારણ જીવ, જે પોતાની જાળ બનાવે છે તે કેવી સુંદર અને છિદ્ર વિનાની હોય છે તે જુઓ તો તમને જણાશે કે તમારા કપડા કરતા તેમાં અનેકગણી વિશેષતા રહેલી છે. તમે મકાન બનાવવામાં તથા રહેવામા મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા રહેલી માનો છો પણ મધમાખી અને કીડી જેવા સાધારણ પ્રાણીઓ પોતાને રહેવાને માટે મહા મહેનતે એવા સુંદર રહેવાના ઘર બનાવે છે કે જેને જોઈ મનુષ્યની બુદ્ધિનું અભિમાન ઊતરી જાય છે. એમના મકાનોમા-ઘરોમા કેટલી બધી સુંદર વ્યવસ્થા હોય છે તે પણ જરા જુઓ. તેમના ઘરોમાં પ્રસૂતિગૃહ, ભોજનગૃહ વગેરે જુદાં જુદા હોય છે ! કલા અને આવિષ્કારની દૃષ્ટિએ જુઓ તો મધમાખી તમારાથી પણ આગળ વધેલી છે. એની કળા જોઇ આજના વૈજ્ઞાનિકો પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ જાય છે ! તે પોતાનુ રહેવાનું ઘર કળાપૂર્વક અને માપસર બનાવે છે ! એટલું જ નહિ પણ તે થોડા જ મીણુમા વધારે મધ ભરવાની વ્યવસ્થા કરી શકે છે. તેમની સંગઠનશક્તિ પણ જુઓ; જ્યારે તેઓ મધપૂડાને **મીણુ** લગાડે છે ત્યારે બધી મધમાખીઓ એક સાથે **મીણુ** લગાડે છે, અને મધ ભરે છે ત્યારે એક સાથે મધ ભરે છે ! શું તમારી કળા મધમાખીઓ કરતા ચડિયાતી છે ?

કહેવાનો આશય એ છે કે, જો તમે વસ્ત્ર-મકાન આદિને કારણે જ મનુષ્ય જન્મને સાર્થક માનતા હો તો તમે મધમાખી-કીડી જેવા સાધારણ જીવો કરતા વધારે કાંઈ પ્રગતિ કરી નથી. કેવળ કળાથી મનુષ્ય જન્મ સાર્થક થઈ જાય છે અને કળાની સાધનામા જ મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતા રહેલી છે એમ કહી શકાય નહિ ?

હવે જરા વિવેકબુદ્ધિએ વિચાર કરો કે, તમે પહેલા કોણ હતા અને કયા કારણે મનુષ્ય જન્મને પામ્યા ? આ વિષે ઊંડો વિચાર કરશો, તો તમને સ્પષ્ટ જણાશે કે, ઊંચા ઊંચા મકાનો બનાવવાથી, ઉત્તમ ખાન-પાન ખાવા-પીવાથી, મોજ માણવાથી કે ભોગોનો ઉપભોગ કરવાથી આ દુર્લભ મનુષ્યજન્મ મળ્યો નથી. ત્યારે આ દુર્લભ મનુષ્યજન્મ કેવી રીતે મળ્યો છે, એને માટે ભક્ત તુકારામ કહે છે કેઃ—

અનન્ત જન્મ જરી કેલ્યા તપરાશી તરીહાન પવસી મણે દેહ ઐસા હા નિદાન।
લાગલાસી હાથી ત્યાંચી કેલી માતી ભાગ્યહીન ॥

અર્થાત્—અનન્ત જન્મ સુધી પુણ્ય રાશિ એકઠી કરવા છતા આ મનુષ્યજન્મ મળે છે કે નહિ એ શંકાસ્પદ છે. છતા પુણ્યબળે આ દુર્લભ મનુષ્યજન્મ હાથમા મળ્યો છે તેને ભાગ્યહીન લોકો માટીની માફક ગુમાવી દે છે.

ભગવાન વિમલનાથની પ્રાર્થનામા કહેવામા આવ્યુ છે કે, જીવ સૂક્ષ્મ નિગોદમા, બાદર નિગોદમા, ત્યાંથી સ્થાવર જીવમા-અર્થાત્ પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિકાયમા

આવ્યો ત્યાથી બેન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પછી પંચેન્દ્રિયમા આવ્યો. પંચેન્દ્રિયમા પણ મનુષ્યગતિમા આવ્યો. ત્યારે મનુષ્યજન્મ મળ્યો. મનુષ્ય જન્મની સાથે આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમ કુળ, ઉત્તમ ધર્મની પ્રાપ્તિ થઇ. આ પ્રમાણે અનેક જન્મોની તપશ્ચર્યા એકઠી કરવાથી મનુષ્યજન્મ મળ્યો છે. આ પ્રમાણે કઠોર તપશ્ચર્યાના પરિણામે મળેલા મનુષ્યજન્મને ભોગોનો ઉપભોગ કરવામા ગુમાવવો ઠીક નથી. આવા દુર્લભ મનુષ્ય જન્મનો ભોગોપભોગમા દુરુપયોગ કરવો ન જોઈએ.

રાજા શ્રેણિકે અનાથી મુનિને કહ્યું કે, "આ મનુષ્ય જન્મ દુર્લભ છે માટે ભોગોનો ઉપભોગ કરવામા જ એનો ઉપયોગ કરો. હું તમારો નાથ બનું છુ, માટે ચાલો અને સુખેથી રહો"

રાજાનુ આ કથન સાભળી મુનિને આશ્ચર્ય થયુ. જેવું આશ્ચર્ય મુનિનું કથન સાભળી રાજાને થયું હતું. પોતપોતાનો પક્ષ લઈ બન્ને જણા હસી રહ્યા હતા. મુનિ એટલા માટે હસતા હતા કે, આ રાજા પોતે પણ અનાથ છે તો પછી મારો નાથ કેવી રીતે બની શકશે? અને રાજા એટલા માટે હસતો હતો કે, આવા ઋદ્ધિમાન મુનિનો નાથ કોણ ન બને ?

મુનિએ રાજાને કહ્યું કે, "રાજા તું પોતે જ અનાથ છો તો પછી મારો નાથ કેવી રીતે બની શકે? જે પોતે જ દિગમ્બર—નગ્ન છે તે બીજાને વસ્ત્ર કયાંથી આપી શકે? આ જ પ્રમાણે હે ! રાજન્! તું પણ અનાથ છે, તો મારો નાથ કેવી રીતે બની શકે!"

મુનિની આ વાતનો રાજા શું જવાબ આપે છે તે વિષે હવે પછી યથાવસરે કહેવામા આવશે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૧૮

હવે હું સુદર્શનની વાત કહું છું. સુદર્શનની કથા એ સાધુતાની કથા છે. એ ધર્મકથાને સાભળી તમે પણ સાસારિક ભોગોમાથી નિવૃત્ત થવાનો પ્રયત્ન કરો. કદાચિત તમે એકદમ કામભોગોમાથી નિવૃત્ત થઈ ન શકો તોપણ ધીમે ધીમે આગળ વધશો તો પણ કલ્યાણ થશે.

કલા બહોંતર અલ્પકાલમેં, સીખ હુઆ વિદ્વાન ।
પ્રૌઢ પરાક્રમી જાન પિતાને, કિયા વ્યાહ વિધિ ઠાન ॥ ધન૦ ॥ ૧૬ ॥
રૂપ કલા યૌવન વય સરીખી, સત્યશીલ ધર્મવાન ।
સુદર્શન ઔર મનોરમા કી, જોડી જુડી મહાન ॥ ધન૦ ॥ ૧૭ ॥

સંસારની વાતોને ગૌણ અને આત્મકલ્યાણની વાતને મુખ્ય કેવી રીતે માનવી એ બતાવવા માટે જ આ ધર્મકથા કહેવામા આવે છે. શારીરિક, માનસિક અને બૌદ્ધિક વિકાસ કરવાની શિક્ષા સંસારવ્યવહારમાં પણ ઉપયોગી છે પણ તે ગૌણ છે. એનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો આત્મકલ્યાણ સાધવાનો છે આજે સંસારવ્યવહારને મુખ્ય માનવાથી અને આત્મકલ્યાણને ગૌણ સ્થાન આપવાથી ઘણી હાનિ થવા પામી છે ભવિષ્યમાં તમારાથી એવી ભૂલ ન થાય એનો ખ્યાલ રાખવા માટે જ આ ધર્મકથા સંભળાવુ છું.

આ ધર્મકથા મુખ્યતઃ શીલની છે. શીલનો અર્થ સદાચાર થાય છે. શીલની સાથે આ કથામાં જીવન સુધારની બીજી અનેક વાતોનું વર્ણન કરવામાં આવશે પણ મુખ્યતઃ શીલનું જ વર્ણન કરવામાં આવશે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, સાધુઓ શા કામના છે, તેઓ કેવળ ખાઈ–પીને સુતા રહે છે. જો કોઈ સાધુ ખાઈ–પીને સુતા રહેતા હોય, આત્મકલ્યાણ કે જનકલ્યાણ કરવાનો કશો પ્રયત્ન કરતા ન હોય તો વાસ્તવમા તે કાંઈ કામના નથી; પરંતુ જો તેઓ આત્મકલ્યાણની સાથે જનકલ્યાણ કરતા હોય તો તેઓ ભારરૂપ નથી પણ કલ્યાણરૂપ જ છે. એવા મહાત્માઓના જ્યા પગલા પડે છે ત્યા કલ્યાણ જ થાય છે. તમે લોકો એવા મહાત્માઓને ભૂલી જાઓ છો પણ મહાત્માઓ તમને ભૂલી જતા નથી. તમે પણ મહાત્માઓને ન ભૂલી જાઓ એમા જ તમારી શોભા છે. કદાચ દેણદાર ભૂલી જાય છે પણ લેણદાર ભૂલી જતા નથી. તે જ પ્રમાણે અમે લેણદાર છીએ એટલે અમે તમને કેમ ભૂલી જઈ શકીએ! અને એ જ પ્રમાણે તમે અમને પણ ન ભૂલી જાઓ એમ અમે કહીએ છીએ. આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, સાધુઓની જરૂર જ શી છે? તો અમે પૂછીએ છીએ કે, ચોર, જુગારી અને વ્યભિચારીની તો જરૂર છે અને સાધુઓની જરૂર શા માટે નથી? સાધુઓ છે ત્યારે જ સંસારમા શાન્તિ છે. જ્યારે સાચા સાધુઓ સંસારમાં નહિ હોય ત્યારે સૂર્યના પ્રતાપથી પૃથ્વી લાલચોળ થઈ જશે. માટે સાધુઓની અનાવશ્યકતા છે એમ માનો નહિ. અહીં જે સાધુ શબ્દ વાપરવામા આવ્યો છે તે સાચા સાધુને લાગુ પડે છે. સાધુવેશમા રહેવા છતાં જેઓ અસાધુતાને પોષે છે અને આત્મકલ્યાણ સાધતા નથી તેઓ કાંઈ કામના નથી એ આગળ કહી દેવામા આવ્યું છે.

સાધુઓની કૃપાથી જ સુભગ સુદર્શન થયો છે. જો કે તે મહાત્માએ સુભગને પ્રકટ રૂપે કોઈ ઉપદેશ આપ્યો ન હતો છતા પોતાના ચારિત્રનો પ્રભાવ સુભગ ઉપર એવો પડ્યો કે એ પ્રભાવને કારણે સુભગ સુદર્શન બન્યો. એટલા માટે સાધુઓની નિંદા ન કરો પણ તેમની સાથે સંબંધ જોડો રેલગાડી બધા બનાવી શકતા નથી, પણ તેમા બધા બેસી શકે છે. તે જ પ્રમાણે તમે બધા પોતે સાધુ બની ન શકો તો તેમની સાથે સંબંધ તો જોડી શકો છો સાધુઓ સંસાર સાગરને પાર કરવા માટે પુલના જેવા છે. રાજા જ્યારે પુલ બનાવી દે છે ત્યારે તેની ઉપર થઈ એક કીડી પણ મોટી નદીને પાર જઈ શકે છે. નહિં તો હાથીને પણ નદીપાર જવું મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આ જ પ્રમાણે મહાત્માઓ સંસારસાગરને પાર કરવા માટે જે પૂલ બાંધી આપે છે તે પૂલ ઉપર થઈ નાના મોટા બધા જીવો સંસારસાગરને પાર જઈ શકે છે! સુભગ એક સાધારણ જાતિનો છોકરો હતો પણ મહાત્માની આગળ તો જાતપાંતનો કે કોઈ બીજા પ્રકારનો ભેદભાવ હોતો નથી. મહાત્માઓ બધાને સમાન માને છે, જેથી તેમના બાંધેલા પુલ ઉપર થઈ કોઈ પણ જીવ સંસારસાગરને પાર જઈ શકે છે. એટલા માટે સંસારસાગરને પાર કરવા માટે ધર્મનો પૂલ બાંધનાર સાધુ મહાત્માઓની નિંદા કરો નહિ, તેમ તેમને ભારરૂપ માનો નહિ.

સુદર્શન ૭૨ કલા ભણી-ગણી યુવાન થયો. પહેલા 'જ્યાસુધી કુમાર ૭૨ કલામાં

પારંગત થતો નહિ, ત્યાંસુધી યુવાન કહેવાતો નહિ અને જ્યાસુધી એના સુષુપ્ત સાત અંગો જાગ્રત થતા નહિ ત્યાંસુધી તેનો વિવાહ કરવામાં આવતો નહિ! અપરિપક્વ અવસ્થામાં વિવાહ કરી દેવો એ પણ બહુ હાનિકારક છે.

બાળવિવાહથી આધ્યાત્મિક હાનિ તો થાય જ છે, પણ સાથે સાથે વ્યાવહારિક અને શારીરિક હાનિ પણ થાય છે. માનો કે કોઈ એક ગાડીમાં પચ્ચીશ જુવાન માણસો બેઠેલા છે અને એ ગાડીને બે નાના વાછરડાઓ જોડવામાં આવે તો શું કોઈ દયાવાન માણસ એ ગાડીમાં બેસશે ખરા? જો કોઈ બેઠો રહે તો તે દયાળુ કહેવાય નહિ. કારણ કે એટલા માણસોનું વજન એ નાના વાછરડાઓ ખેંચી શકે નહિ. આ જ પ્રમાણે આ સંસારવ્યવહારનો ભાર પણ ઘણો છે. નાનપણમાં કોઈનો વિવાહસંબંધ જોડવો એ એના ઉપર સંસારવ્યવહારનો ભાર લાદવા જેવું છે. આમ હોવા છતાં નાના નાના બાળકોને વિવાહની ગાડીમાં જોડી દેવા અને એ ગાડીમાં બાળકોની સ્થિતિનો વિચાર કર્યા વિના બેસી જવું એમાં નિર્દયતા રહેલી છે. જે કોઈ દયાવાન માણસ હશે તે તો એ જ કહેશે કે, હજી આ બાળકો છે. તેમના સુષુપ્ત સાત અંગો જાગ્રત પણ થયાં નથી, તો પછી હું એવા બાળવિવાહમાં ભાગ કેવી રીતે લઈ શકું! શું કોઈ એવા વિચારશીલ માણસો છે કે જેઓ એવી પ્રતિજ્ઞા કરે કે અમે સોળ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના છોકરાના અને તેર વર્ષથી ઓછી ઉંમરની છોકરીના વિવાહમાં ભાગ નહિ લઈએ?

આજની ઊગતી પ્રજાને કેવી શિક્ષા આપવી જોઈએ એ વિષે પણ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. આજે ઘણે ઠેકાણે ઊગતી પ્રજામાં એવો દુરાચાર ફેલાતો જોવામાં આવે કે, બાહ્ય વિવાહ તો તેમનો થતો નથી, પણ છૂપી રીતે લગ્નની બાદ જે દુષ્પ્રવૃત્તિ સેવવામાં આવે છે, તેવી કામપ્રવૃત્તિ સેવે છે. આ નીતિભ્રષ્ટતા છે. યુરોપ વિષે સાંભળ્યું છે કે, ત્યાં અનેક કુમારિકાશ્રમો ચાલે છે. ત્યાં વિવાહ થયા પહેલાં જ કુમારિકાઓ નીતિભ્રષ્ટતાના પરિણામે બાળકોને જન્મ આપે છે. એ બાળકોને તેઓ કુમારિકાશ્રમમાં મૂકી આવે છે. આજે ભારતમા એવાં આશ્રમો તો નથી પણ કોલેજમાં છોકરા છોકરીઓ કુશિક્ષાના પરિણામે કેવા નીતિભ્રષ્ટ બની જાય છે એ એક કરુણ કથા છે. બાળવિવાહનો નિષેધ કરવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે, અસમયમાં વીર્યનો નાશ ન થાય! જો ઊગતી પ્રજા અસમયમા વીર્યને આ રીતે નષ્ટ કરતી રહે તો બાળલગ્નના નિષેધનો ઉદ્દેશ પાર પડ્યો નથી એમ કહી શકાય. એ માટે ઊગતી પ્રજા અસમયમા પોતાના વીર્યનો નાશ ન કરે એવી શિક્ષા આપવાની આવશ્યકતા છે.

હું અંગ્રેજી ભાષાની બહુ ટીકા કરું છું એમ કેટલાક લોકો મારા વિષે કહે છે, પણ વાસ્તવમાં કોઇ ભાષા સાથે મારે વિરોધ નથી. શાસ્ત્રમાં પણ અઢાર દેશની દાસીઓના સંરક્ષણમાં બાળકને રાખવામા આવતો જેથી બાળક નાનપણમાં સરળતાપૂર્વક ૧૮ દેશની ભાષાઓથી પરિચિત થઈ જતો. આ કારણે હું અંગ્રેજી ભાષા શીખવાનો વિરોધી નથી, પણ એ વિષે મારું કહેવું બીજું જ છે. હું એમ કહું છું કે, માતાનું સ્થાન મોટું છે કે દાસીનું? આજે માતાનો ભલે કોઈ આદર કરતો ન પણ હોય, તો પણ

માતાનું જ સ્થાન ઊંચું છે. શાસ્ત્રમાં પણ માતાને વિષે **देवगुरुजणसकाशा** કહેલ છે. વેદોમાં પણ **'मातृदेवो भवः पितृदेवो भवः आचार्यदेवो भवः ।'** આ પ્રમાણે માતાનું સ્થાન બધાએ ઊંચું માન્યું છે. આ જ પ્રમાણે માતૃભાષા માતાની માફક આદરણીય છે. માતૃભાષાને માતાના સ્થાને માની બીજી ભાષાને તેની દાસીરૂપે માનવામાં આવે તો કાંઈ વિરોધ કે વાંધો નથી, પણ માતાનું સ્થાન દાસીને આપવું એ ખરાબ છે. માતાને માતાના સ્થાને જ રાખો અને દાસીને દાસીના સ્થાને રાખો તો મારો કાંઈ વિરોધ નથી કદાચ કોઈ કહે કે અંગ્રેજી ભાષા ઘણી વિકસિત થએલી છે, એટલા માટે તેનો વિશેષ આદર કરવામા આવે છે. આના ઉત્તરમાં હું એમ કહું છું કે, મેડમ ધોળી છે અને તમારી માતા કાળી છે, તો શું માતાને સ્થાને મેડમને આદર આપવો યોગ્ય છે? જો અંગ્રેજીને માતૃભાષાને સ્થાને માનવામા આવતી હોય તો તેની એકવાર નહિ પણ હજારવાર ટીકા કરીશ, અને જો તેને માતૃભાષાની બેન અગર દાસી તરીકે માની ભણવામા આવતી હોય તો મારો કાંઈ વિરોધ નથી.

સ્ત્રી અને પુરુષમાં ઘણુંખરું સામ્ય પણ હોય છે અને થોડી ઘણી ભિન્નતા પણ હોય છે. સાધારણ રીતે એકબીજાના સહયોગથી જ કામ ચાલે છે પણ વિશેષતઃ પુરુષો કઠોર કામો કરે છે અને સ્ત્રીઓ કોમળ કામો કરે છે. સ્ત્રીઓ ઘરનું કામ કરે છે અને પુરુષો બહારનું કામ કરે છે. જે પ્રમાણે વૃક્ષમાં કઠોર અને કોમળ બન્ને પ્રકારના ભાગો હોય છે, અને બન્ને પ્રકારના ભાગો હોવાથી જ વૃક્ષ છે તેમ છતા બન્ને ભાગો પોતપોતાના સ્થાને રહે છે, તે જ પ્રમાણે સ્ત્રીપુરુષોનું કામ એકબીજાના સહકારથી જ ચાલે છે. પુરુષો પોતાને યોગ્ય કામ કરે છે અને સ્ત્રીઓ પોતાને યોગ્ય કામ કરે છે, પણ આજે ઉત્ક્રમ થઈ જવાને કારણે ઘણી હાનિ થઈ રહી છે યુરોપમા પુરુષોનુ સ્થાન સ્ત્રીઓને સોંપવામા આવ્યું જેથી ત્યા ઘણી હાનિ થઈ. હવે તો સાભળ્યું છે કે, આ હાનિનો અનુભવ થવાથી જર્મનીના સરમુખત્યાર હીટલરે સ્ત્રીઓને સંભળાવી દીધુ છે કે, તમે હવે ઘરનું કામ સંભાળો. સ્ત્રીઓ પુરુષોનું સ્થાન લેવા ચાહે છે, પણ જો તેઓ તેમનું હૃદય તપાસે તો તેમને જણાશે કે, તેમને માટે કયા કામો યોગ્ય છે. સ્ત્રીઓમા જે કામો કરવાની યોગ્યતા છે તે કામો કરી તેઓ પોતાનો અને બીજાનો સુધાર કરી શકે છે

પ્રાચીન સમયમા પુરુષો ૭૨ કલા અને સ્ત્રીઓ ૬૪ કલા શીખતી હતી. જો સૂર્ય અને ચન્દ્રમા કલા ન હોય તો તે શા કામના? આ જ પ્રમાણે પુરુષો અને સ્ત્રીઓ પોતપોતાને યોગ્ય કલાનું જ્ઞાન સંપાદન કરી ઉન્નતિ સાધી શકે છે।

સુદર્શન ૭૨ કલાનું જ્ઞાન સંપાદન કરી ઘેર આવ્યો. સુદર્શન ઘેર આવ્યો તેથી બધા લોકો પ્રસન્ન થયા શેઠે કલાચાર્યને ખૂબ પુરસ્કાર આપ્યો એટલું જ નહિ પણ તેમનો આભાર માનતા શેઠે કહ્યુ કે, " આપે મારા પુત્રને સંસારનો ભાર વહન કરવાને યોગ્ય બનાવ્યો છે એ માટે હું આપનો આભારી છું. આપે તેને કેવળ ૭૨ કળાની શિક્ષા જ આપી નથી પણ સાથે સાથે મારો, સ્વજનોનો તથા નાગરિકોનો આદર કરે એવો વિવેક પણ શીખડાવ્યો છે. મેં તો આપને મારા પુત્રને કાચા સોનાની માફક સોંપ્યો હતો

પણ આપે તેને ભણાવી-ગણાવી કુળના આભૂષણરૂપ બનાવી દીધો છે. આપે મારી ઉપર જે ઉપકાર કર્યો છે તે હું કોઈ દિવસ ભૂલી શકીશ નહિ." આ પ્રમાણે કલાચાર્યને યોગ્ય પુરસ્કાર આપી વિદાય કર્યો. સુદર્શન જ્યારથી ઘેર આવ્યો ત્યારથી તેની સગાઈ માટે અનેક કહેણ આવતાં હતાં, પણ શેઠ કોઈ યોગ્ય કન્યાની શોધમાં રહેતા હતા. આજે તો સગાઈ કે વિવાહમાં વિશેષતઃ ધન કે મકાન જ જોવામાં આવે છે પણ સગાઈ કે વિવાહમાં શું શું જોવું જોઈએ એ વિષે શાસ્ત્ર શું કહે છે તે જરા જુઓ. શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

सरिसवयाणं सरिसतयाणं सरिसलायण्णरूवजोव्वणगुणोववेयाणं ।

અર્થાત્—વિવાહ કે સગાઈ કર્યા પહેલાં વર કન્યાની અવસ્થાનું સામ્ય જોવામાં આવતું. બાદ વર્ણ અને આકૃતિનું સામ્ય જોવામા આવતું. આ પ્રમાણે રૂપ, યૌવન, ગુણ વગેરેની પણ સમાનતા જોવામાં આવતી. જ્યારે સ્ત્રી અને પુરુષનાં બધાં અંગોમાં તથા ગુણવિકાસમાં સામ્ય જોવામાં આવતું ત્યારે બન્નેનો વિવાહ કરવામાં આવતો.

સુદર્શનને માટે અનેક જગ્યાએથી સગાઈના કહેણ આવવાં લાગ્યાં પણ સુદર્શનને યોગ્ય કન્યા ન જણાયાથી બધાને શેઠે વિદાય કર્યાં. આખરે મનોરમા નામની કન્યા સાથે સગાઈ કરવાનું કહેણ આવ્યું. શેઠે કહ્યું કે, આ કન્યા મને તો સુદર્શનને યોગ્ય જણાય છે પણ સુદર્શનને તે પસંદ છે કે નહિ તેનો વિચાર જાણ્યા બાદ હું સગાઈનો સ્વીકાર કરી શકું ! શું આ પ્રાચીન પ્રથા ખરાબ છે ? પુત્ર કે કન્યાને પૂછી તેમની સગાઇ કે વિવાહ કરવો એ સારું છે! આજે આ પ્રથાનું પાલન કોણ કરે છે! આજે તો એમ કહેવામાં આવે છે કે, "હોય રોકડા તો પરણે ડોકરા" અર્થાત્-જેની પાસે પૈસો હોય છે તે વૃદ્ધ પણ પરણી શકે છે!"

જે ગામમાં મારો જન્મ થયો હતો તે ગામમાં એક કન્યા રહેતી હતી. એક વૃદ્ધ પુરુષની બે કે ત્રણ સ્ત્રીઓ મરી ગઇ હતી એટલે તે ચોથીવાર આ કન્યા સાથે પરણવા ચાહતો હતો! પણ તે કન્યાએ તેની સાથે પરણવાનો સ્વીકાર ન કર્યો. તે પુરુષના પહેલા વિવાહની સાસુએ કહ્યું કે, "એ કામ પુરુષોથી સાધી શકાશે નહિ. એ સ્ત્રીઓનું કામ છે એટલે તે કામ અમારાથી જ સાધી શકાય એમ છે. તમે બધાં ઘરેણાં મારે ત્યાં મોકલી આપો. હું એ કન્યાની સાથે તમારો વિવાહ કરવાનું નક્કી કરી આપીશ" તે વૃદ્ધ પુરુષે બધાં ઘરેણાં તેને ઘેર મોકલી આપ્યાં. તે સ્ત્રીએ પોતાને ઘેર એ બધાં ઘરેણાંઓનું પ્રદર્શન કરી મૂકયું, અને કોઈ કારણે પેલી કન્યાને પોતાને ઘેર બોલાવી ઘરેણા બતાવી કહ્યું કે, જો તું મારા જમાઇની સાથે વિવાહ કરે તો તને આ બધાં ઘરેણા પહેરવાં મળશે. તને બીજે કોઈ સ્થળે આટલાં ઘરેણાં પહેરવાને આ જન્મમા તો નહિ મળે ! તે ભોળી અને અશિક્ષિતા કન્યા ઘરેણાંના પ્રલોભનમાં પડી ગઇ અને વિવાહ કરવાનો સ્વીકાર કર્યો. આખરે તેનો વિવાહ થઈ ગયો પણ તેનું પરિણામ બહુ ખરાબ આવ્યું. તે વૃદ્ધ પતિ થોડા વખત બાદ મરણ પામ્યો અને તે કન્યા વિધવા થઈ જવાને કારણે તેનું શેષ જીવન બહુ કષ્ટમય વ્યતીત થયું.

આ પ્રમાણે આજકાલ ઘરેણાની સાથે વિવાહ કરવામા આવે છે. ભૂતકાળના ઇતિહાસ તરફ નજર કરો તો જણાશે કે, સીતા, દ્રૌપદી વગેરેનો સ્વયંવર થયો હતો અને તેમા તેમણે પોતે જ પોતાનો વર પસંદ કર્યો હતો. ભગવાન નેમિનાથ ત્રણસો વર્ષની ઉમર થઈ ત્યાસુધી કુમાર રહ્યા હતા. શુ તેમને કન્યા મળતી ન હતી? પણ સ્વીકૃતિ વિના વિવાહ કેમ થઈ શકે, અને એ કારણે જ તેમનો વિવાહ થયો ન હતો પણ આજકાલ સંતાનોની વિવાહ વિષયક સલાહ કોણ લે છે? સુદર્શનના પિતાએ સુદર્શનને પૂછ્યું કે, તારા યોગ્ય એક કન્યાની સગાઈનું કહેણ આવ્યુ છે. જો તું સ્વીકૃતિ આપે તો તેની સાથે સગાઈ કરી લઈએ. સુદર્શન પિતાની વાતનો શો જવાબ આપે છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામા આવશે

વ્યાખ્યાન: સંવત ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૧૨ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

અનંત જિનેશ્વર નિત નમો, અદ્‌ભૂત જ્યોતિ અલેખ;
ના કહિયે ના દેખિયે, જાકે રૂપ ન રેખ. ॥ અનંત૦ ॥ ૧ ॥

શ્રી અનન્તનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થનાદ્વારા પરમાત્માનો પરિચય આપવા માટે અનેક પ્રયત્નો કરવામા આવેલ છે, છતા જેમના મનમા ભ્રાન્તિ હોય છે તેમને પરમાત્મા પ્રતિ વિશ્વાસ પેદા થતો નથી. અને જેમની ભ્રાન્તિ દૂર થઈ છે તે પરમાત્માના વિષે કાંઈ કહી પણ શકતા નથી. જેમને પરમાત્મા પ્રતિ પૂર્ણ વિશ્વાસ પેદા થયો છે અર્થાત્ આધ્યાત્મિકતાનો જેમને પૂર્ણ અનુભવ થઈ ગયો છે, તેઓ પોતાની જિહ્‌વાદ્વારા અનુભવને વર્ણવી શકતા નથી. જેમને પૂર્ણ અનુભવ થયો હોતો નથી તે જ કહે છે.

કદાચ કોઈ મારા વિષે કહે કે તમે આ વિષે દરરોજ કેમ કહો છો! તો આના ઉત્તરમા હું એ જ કહીશ કે, હું હજી અપૂર્ણ છું એટલા માટે કહું છું અને તમે અપૂર્ણ છો એટલા માટે સાભળો છો. આ પ્રમાણે કહીને કે સાંભળીને અપૂર્ણતામાથી પૂર્ણતા તરફ જઇ શકાય છે. આ પૂર્ણતાએ પહોચવાનો પ્રયત્ન છે. પૂર્ણતા કાંઇ બહારથી લાવવાની હોતી નથી, પણ તે તો પોતાનામા જ છે. જે પ્રમાણે સૂર્યને પ્રકાશ આપવાની કોઈની શક્તિ નથી, તે તો સ્વયં પ્રકાશિત જ છે, તે જ પ્રમાણે આત્મામા પણ પૂર્ણતા રહેલી છે. જે પ્રમાણે સૂર્યનો પ્રકાશ વાદળાદ્વારા ઢંકાઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે આત્મામા રહેલી પૂર્ણતા પણ કર્માવરણદ્વારા ઢંકાઈ જાય છે. પણ વાદળા ખસતા જ સૂર્યનો પ્રકાશ ઝગઢગી ઉઠે છે તે જ પ્રમાણે કર્માવરણ દૂર થતા જ આત્માની શક્તિ પણ પ્રકટ થઈ

જાય છે. આત્મા પોતે ચિદાનંદસ્વરૂપ છે. આત્માના આ સ્વરૂપ પ્રકટાવવા માટે પુરુષાર્થની જરૂર રહે છે. પુરુષાર્થદ્વારા આત્માની દબાએલી શક્તિ પ્રકટ થઈ જાય છે. આપણે જે મહાપુરુષોની પ્રાર્થના કરીએ છીએ એમના આત્મા ઉપર પણ કોઈ વખતે કર્માવરણ હતાં; પણ તેમણે પુરુષાર્થ કરી પોતાના આત્મા ઉપર આવેલાં કર્માવરણને દૂર કર્યાં તો તેઓ પણ સામાન્ય આત્મામાંથી પરમાત્મા બની ગયા. આ જ પ્રમાણે આપણે પણ પુરુષાર્થદ્વારા આત્મસ્વરૂપ પ્રકટાવી પૂર્ણ બની શકીએ છીએ. માટે આપણે પણ પૂર્ણ બનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ દુર્લભ મનુષ્યજન્મનો આત્મશક્તિને પ્રગટાવવામાં ઉપયોગ ન કરતાં કામભોગોનો ઉપભોગ કરવામાં દુરુપયોગ કરવો એ એક મોટી ભૂલ છે.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે છે, "આત્મસાધનાની પાછળ શું અમે શરીરનું પાલન ન કરીએ? એવો તો કોઈક જ હશે કે, જેઓ શરીરનું પાલન કરતા ન હોય. બાકી બધાને શરીરનું પાલન કરવું જ પડે છે.સાધુઓને પણ શરીરનું પાલન કરવું પડે છે. તેઓ પણ ખાવા માટે ગોચરી લાવે છે અને વસ્ત્રો પણ પહેરે છે. જ્યારે સાધુઓને પણ શરીરનું પાલન કરવું પડે છે, તો પછી અમે ગૃહસ્થો, શરીરનું પાલન કરવું છોડીને, આત્માની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કેમ કરી શકીએ ?"

આ પ્રમાણે કેટલાક લોકોને પૂર્ણ બનવાના પ્રયત્નમા મુશ્કેલી જણાય છે, પણ એ વિષે ઊંડો વિચાર કરવામાં આવે તો મુશ્કેલી જણાશે નહિ ! શરીરનું પાલન ન કરો એમ કોઈ કહેતું નથી, પણ જે વસ્તુ જેવી છે તેને તેવી માનો, અને મુખ્ય વસ્તુને મુખ્ય અને ગૌણ વસ્તુને ગૌણ માનો એમ કહેવામા આવે છે. જ્ઞાની કે અજ્ઞાની, આસ્તિક કે નાસ્તિક બન્નેને શરીર હોય છે, બન્નેને શરીરને પોષણ આપવાં માટે ખાવું પીવું પડે છે અને બન્નેય સંસારનો વ્યવહાર ચલાવે છે. છતાં જ્ઞાની અને અજ્ઞાની, આસ્તિક અને નાસ્તિક વચ્ચે તમને કાંઈ ફેર જણાય છે કે નહિ ! શરીરની દૃષ્ટિએ તો ભક્ત અને અભક્ત, ગૃહસ્થ કે સાધુ, પાપી કે ધર્મી મનુષ્યો વચ્ચે કાંઈ તફાવત નથી. પણ વિવેકજ્ઞાનને કારણે બધા મનુષ્યોનું શરીર સમાન હોવા છતાં અંતર પડી જાય છે ! જે કોઈ શરીરને જ જુએ છે, વિવેકજ્ઞાનને જોતા નથી તેમને આત્માની શક્તિનો વિકાસ કરવામા કઠિનતા જણાય છે. પણ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, આત્માની શક્તિનો વિકાસ કરવામાં શરીર કાંઇ બાધક નથી, કેવળ વિવેકજ્ઞાનને પ્રગટાવી પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર રહે છે. વિવેકજ્ઞાન એ શરીર અને આત્માની પૃથક્તાનું ભાન કરાવે છે.

ઉદાહરણ તરીકે નાનપણમા તમે કાનદ્વારા સાંભળતા હતા પણ આજે કાનદ્વારા જે સાભળો છો અને વિવેક કરી શકો છો તેવો વિવેક નાનપણમાં કરી શકતા ન હતા ! વિવેકજ્ઞાન પ્રગટવાને કારણે કાન એ જ હોવા છતાં અંતર પડી જાય છે. આ જ પ્રમાણે જ્યારે તમે નાના બાળક હતા ત્યારે કોઇ થોડી ઘણી મીઠાઇ આપે ને તમારા હાથમા રૂપિયો હોય તો તે બદલામાં આપી દેતા હતા. પણ આજે શું થોડી મીઠાઇને માટે રૂપિયો આપી દેશો ખરા ! આખ-કાન વગેરે તો પહેલાં હતા તેના તે જ છે, પણ કેવળ વિવેકજ્ઞાન પેદા થવાને કારણે અંતર પડી જાય છે. આ પ્રમાણે વિવેકજ્ઞાન પેદા થયા બાદ

શરીર તેનું તે જ રહેવા છતાં, જ્યારે આત્મા અને ધર્મનું મહત્ત્વ સમજમાં આવી જાય છે, ત્યારે આત્મા અને ધર્મની રક્ષામાં જ પોતાનું રક્ષણ માને છે. જેમકે કોઇ જ્ઞાની પુરુષને એમ કહેવામાં આવે કે, જો તમે ધર્મનો ત્યાગ કરો તો તમને ત્રિલોકનું રાજ્ય આપવામાં આવશે ! તો શું સાચા જ્ઞાની પુરુષો ત્રિલોકનું રાજ્ય મેળવવાના પ્રલોભનમાં પોતાના ધર્મનો ત્યાગ કરશે ? નહિ જ. કારણ કે તેમને મન તો આત્મા અને ધર્મ મુખ્ય છે અને ત્રિલોકનું રાજ્ય ગૌણ છે. આ પ્રમાણે જેમને વિવેકજ્ઞાન પેદા થાય છે, તેઓ પોતાના શરીરનું પાલન કરવા છતાં, પણ ત્રિલોકની સંપત્તિને તુચ્છ માને છે, અને આત્મા અને ધર્મને મુખ્ય માને છે. આત્મા અને શરીરનો વિવેક કરનાર કોઇદિવસ પાપનો ભાગીદાર બનતો નથી, તેમ જ સાંસારિક વસ્તુના પ્રલોભનમાં ઠગાઈ જઈ આત્માને ભૂલી જતો નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આપણા આત્માની પૂર્ણતા કર્માવરણથી દબાઇ ગઇ છે, તેને પ્રગટ કરવાનો પુરુષાર્થ કરવામાં કોઇ પ્રકારની મુશ્કેલી પડતી નથી. કેવળ પ્રયત્ન અને પુરુષાર્થ સેવવાની અવશ્યકતા રહે છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૧૯

રાજા શ્રેણિકે મુનિને કહ્યું કે, " આ દુર્લભ મનુષ્યજન્મ મળ્યો છે તો તેનો દુરુપયોગ શા માટે કરો છો ! તમારા આ સુંદર કાનોમાં કુંડળ કેવા સુંદર લાગે ! તમારા ગળામાં સોનાનો હાર કેવો શોભે ! તમે આવા દિવ્ય શરીરને સંયમ લઈ શા માટે બગાડો છો ! તમે કહો છો કે, હું અનાથ હતો એટલે મેં સંયમ ધારણ કર્યો પણ હવે હું આપનો નાથ થવા તૈયાર થયો છું, તો પછી સંયમ શા માટે ધારણ કરી રાખો છો ! મારા રાજ્યમાં ચાલો અને સુખેથી સુંદર ભોગ્ય પદાર્થોનો ઉપભોગ કરો."

મુનિનું શરીર પણ ઔદારિક જ હતું, અને તેમને વિના માગ્યા અને શ્રમ કર્યા વિના આવી સંપત્તિ મળી રહી હતી. તમારી દૃષ્ટિએ સાંપડેલી આવી સુવર્ણ તકને કોઈ ગુમાવે ખરો ? પણ મુનિએ શો જવાબ આપ્યો તે જુઓ. મુનિએ રાજાને કહ્યું કે, " તું જે મનુષ્યજન્મને દુર્લભ માને છે, અને ભોગોનો ઉપભોગ કરવામાં જ એ મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા રહેલી છે એમ માને છે એ તારી ગંભીર ભૂલ છે ! "

આવી જ ભૂલ તમે લોકો પણ કરી રહ્યા નથી ને ? એનો જરા આંખ ખોલી વિચાર કરો ! તમે લોકો જે કામભોગોને સુખનું કારણ માનો છો, એ કામભોગો જો વાસ્તવમાં સુખકારક હોતા તો જ્ઞાનીજનો એ કામભોગનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપત નહિ, અને પોતે એ કામભોગનો ત્યાગ પણ કરત નહિ ! પણ વાસ્તવમાં આ મનુષ્ય શરીર ભોગોપભોગોમાં વેડફી દેવાને યોગ્ય નથી !

કદાચ કોઈ કહે કે, મનુષ્યજન્મ શરીર ભોગોનો ઉપભોગ કરવા માટે યોગ્ય નથી એનું શું પ્રમાણ ? શું કોઇ સુંદર મધુર શબ્દો સાંભળવા ચાહતો નથી ? શું કોઈ સુગંધ સૂંઘવા ચાહતો નથી ? ઉત્તમ ભોજન ખાવા ચાહતો નથી ? અને શું મૂલ્યવાન વસ્ત્રાભૂષણો પહેરવા ચાહતો નથી ? જો બધા એ ભોગોનો ઉપભોગ કરવા ચાહે છે તો પછી આ મનુષ્યજન્મ ભોગોનો ઉપભોગ કરવા માટે નથી એમ શા માટે કહેવામાં આવે છે !

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જ્ઞાનીઓ જણાવે છે કેઃ—

नायं देहो देहभाजां नृलोके, कष्टान् कामानर्हते विड्भुजां ये।-ભાગવત

"હે ! મનુષ્યો ! તમારું આ શરીર ભોગોને ભોગવવા માટે નથી ! ભોગો તો પશુઓ પણ ભોગવે છે ! તેઓ પણ એમ કહે છે કે ભોગો ભોગવવાનો અધિકાર અમારો છે, તો પછી એમનો અધિકાર ઝૂંટવી, ભોગો તમારે ભોગવવા માટે છે એમ કેમ માનો છો?

કલ્પના કરો કે, જંગલમા વાઘોની કોન્ફરન્સ બેઠી હોય અને તેમા તેઓ પ્રસ્તાવ પાસ કરે કે, મનુષ્યો અમારો ખોરાક છે, તો તમે શું કહેશો? તમે એ જ કહેશો કે, અમે કાંઈ તમારો ખોરાક નથી! તમારા આ કથનના જવાબમા વાઘ એમ કહે કે, મનુષ્યો અમારો ખોરાક છે કારણ કે મનુષ્યનું માંસ અમને બહુ પસંદ પડે છે, એટલા માટે મનુષ્યો અમારું ભક્ષ્ય છે અને અમે ભક્ષક છીએ! આના ઉત્તરમા તમે એ જ કહેશો કે, અમે જે કામ કરી શકીએ છીએ તે તમે કરી શકતા નથી. તમે જીવોનો નાશ કરનારા છો અને અમે જીવોનું પાલન કરનારા છીએ.

કોઈ રાજા એમ કહે કે, 'પ્રજા અમારા ભોગ માટે છે. અમે જે કાંઈ કરીએ તે પ્રજાને માન્ય જ હોવુ જોઈએ!' રાજાનું આ કથન સાભળી તમે રાજાનો સામનો તો નહિ કરોને? તમે રાજાને એમ તો નહિ કહો કે, સુરાજ્ય હોય તો અમને સ્વરાજ્યની જરૂર નથી, નહિ તો અમને સ્વરાજ્ય જોઈએ. રાજાનું કામ, પ્રજાનું પાલન કરવું-રક્ષા કરવી એ છે. એટલા માટે એનો અર્થ એ નથી કે, પ્રજા રાજાના ભોગ માટે પણ છે. રાજાએ તો રામરાજ્ય સ્થાપિત કરવું જોઈએ.

જે પ્રમાણે તમે અધિકારપૂર્વક એમ કહો છો કે અમે વાઘનો ખોરાક નથી, અને રાજાને માટે ભોગ્ય પદાર્થ નથી; તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનીઓ અધિકારપૂર્વક કહે છે કે, આ મનુષ્ય શરીર ભોગોનો ઉપભોગ કરવા માટે નથી. ભોગોના ઉપભોગમા તો પશુ પણ આનંદ માને છે તો પછી પશુ અને મનુષ્યમા અંતર શું રહ્યુ!

તમે જે સોનાના ઘરેણા પહેરી અભિમાન કરો છો, તે જ સોનાની સાંકળ કુતરા માટે બેડી બનતી નથી શું? તમે જે ગાડીમા બેસો છો તે ગાડીમા શુ કુતરો બેસી શકતો નથી! બીજી બાજુ તમે જમીન ઉપર પગે ચાલતા હો, અને કુતરો ગાડીમા બેઠેલો હોય, એ ઉપરથી કાંઇ કુતરો મનુષ્ય કરતા મોટો થઈ ગયો? અને જમીન ઉપર ચાલવાથી તમે કાંઇ નાના થઈ ગયા? કુતરો ભલે ગાડીમા બેઠો હોય અને મનુષ્ય જમીન ઉપર ભલે ચાલતો હોય પણ તેથી કાંઈ કુતરો મનુષ્યની સરખામણી કરી શકતો નથી, તેમ મનુષ્યની સમાન પણ માની શકાતો નથી!

કુતરો તો શું, દેવ પણ મનુષ્યની સમાન થઈ શકતા નથી જેટલા અવતારો-તીર્થંકરો થયા છે તે બધા મનુષ્ય જ થયા છે. દેવમા એક પણ તીર્થંકર થએલ નથી મુસલમાનોમા પણ જેટલા પેગમ્બર થયા છે તે બધા પણ મનુષ્ય જ થએલ છે; ફિરસ્તાઓ પૈગમ્બર થએલ નથી મનુષ્યજન્મની આટલી બધી મહત્તા છે માટે ભોગોનો ઉપભોગ કરવામા તેનો દુરુપયોગ કરવો ન જોઈએ તમે પૂછશો કે ત્યારે મનુષ્યજન્મ શા માટે છે? તો આના ઉત્તરમા જ્ઞાનીજનો કહે છે કેઃ—

'तपो द्विव्यं पुत्रकायेन सत्त्वं सिध्येत् यस्मात् महासौख्यमनन्तं ॥'

—ભાગવત'

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, આ મનુષ્યશરીર ભોગોપભોગ માટે નહિ પણ તપ કરવા માટે છે. તપમાં કેવળ અનશન તપ જ નથી. અનશન તપ તો તપનું એક અંગ માત્ર છે. આજે કેટલાક લોકો અનશન તપની નિંદા કરે છે અને કહે છે કે, અનશન તપ કરવાથી જ જૈનો દુર્બલ જણાય છે, પણ હું તો આથી વિરુદ્ધ એમ કહું છું કે, જૈનોમાં જે શક્તિ અને જે તેજ છે તે અનશન તપના પ્રભાવે જ છે. આ વિષે અત્યારે વિશેષ કાંઇ ન કહેતાં એટલું જ કહું છું કે, જો તમે ભોજન અને શ્રીભોગ કરો છો તો શું પશુઓ તે કરતાં નથી ? એ તો પશુઓ પણ કરી શકે છે. પરંતુ જો પશુઓને તપ કરવાનું કહેવામાં આવે તો શું તેઓ તપ કરી શકશે ? કુતરો ગાડીમાં લોર્ડની બરાબર તો બેસી શકે છે, પણ મનુષ્ય જે કામો કરી શકે છે તે કામો બીજું કોઈ કરી શકતું નથી ! ક્રિયાત્મક ધર્મ તો મનુષ્ય જ આદરી શકે છે, દેવ પણ ક્રિયાત્મક ધર્મારાધન કરી શકતા નથી. જ્યારે મનુષ્ય પણ ક્રિયાત્મક ધર્મ નહિ આદરે, ત્યારે શું પશુઓ ધર્મારાધન કરશે ? જો પશુઓ ક્રિયાત્મક ધર્મને પાળી શકતા નથી, પણ કેવળ મનુષ્ય જ તપ-અનુશાન આદિદ્વારા ધર્મનું આરાધન કરી શકે છે, તો પછી એમ કેમ કહી શકાય કે મનુષ્યજન્મ ભોગોનો ઉપભોગ કરવા માટે જ છે અને ભોગોનો ઉપભોગ કરવાથી જ આ દુર્લભ મનુષ્યજન્મ સાર્થક થઈ શકે છે ?

રાજા શ્રેણિકને મુનિએ પણ એ જ કહ્યું કે, " હે રાજન્ ! જે મનુષ્ય શરીરને તું દુર્લભ માની રહ્યો છે તે ભોગોપભોગમાં વેડફી નાંખવા માટે નથી. જેઓ આ મનુષ્ય શરીરને ભોગોપભોગ માટે માને છે તેઓ અનાથ છે. તું પણ મનુષ્યશરીરને ભોગોના ઉપભોગ માટે માને છે માટે તું પણ અનાથ છે."

अप्पणा वि अणाहोऽसि, सेणिया ! मगहाहिवा ! ।
अप्पणा अणाहो सन्तो, कस्स नाहो भविस्ससि ? ॥ १२ ॥

હે ! રાજન્ ! તું પોતે જ અનાથ છે તો પછી બીજાનો નાથ કેવી રીતે બની શકે ? આ શરીર ભોગોપભોગ માટે છે એ વિચાર આવતાં જ આ આત્મા ગુલામ અને અનાથ બની જાય છે. તમે એમ સમજો છો કે, અમુક વસ્તુ અમારી પાસે છે એટલે અમે તેના માલીક છીએ, પણ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, તમારી પાસે જે વસ્તુ છે તેને લીધે તમે અનાથ બનેલા છો. જેમકે, કોઈ એક માણસ સોનાની કંઠી પહેરી અભિમાન કરે છે, પણ જ્ઞાનીઓ તેને કહે છે કે તું સોનાનો ગુલામ બની ગયો છે ધારો કે કોઈ એક મહાપુરુષ, કે જેઓ શરીરને કેવળ સાધનરૂપ માને છે, બાકી શરીર વિષે તેમને જરાપણ મમત્વ નથી, તેઓ જંગલમાં જઈ રહ્યા છે. અને બીજો માણસ હીરાજડિત સોનાની માળા પહેરી જંગલમાં જઇ રહ્યો છે. રસ્તામાં તેમને એક ચોર મળ્યો. ચોરને જોઈ મહાપુરુષ તો પોતાના ધ્યાનમાં ચાલ્યા જતા હતા, અને પેલો માણસ કે જેણે સોનાની માળા પહેરેલી હતી તે ભાગ્યો. પણ ચોરે તેને પકડી પાડયો અને તેને લૂંટી લીધો, એટલે તે

રડવા લાગ્યો. તે સોનાનો ગુલામ હતો એટલે તેને રડવું પડયું. આ પ્રમાણે કોઈ બીજાના ગુલામ બનવાથી દુઃખી બનવાનો પ્રસંગ આવે છે!

કહેવાનો આશય એ છે કે, અજ્ઞાનને કારણે જ લોકો મનુષ્યજન્મને ભોગોનો ઉપભોગ કરવામાં સાર્થક થએલું સમજે છે. રાજા શ્રેણિક પણ અજ્ઞાનમા પડેલો હતો અને તેથી જ મુનિને તેણે કહ્યું કે, 'હું તમારો નાથ બનું છું. મારા રાજ્યમાં ચાલો અને સુખેથી ભોગોનો ઉપભોગ કરો!' રાજાના આ કથનના ઉત્તરમાં મુનિએ કહ્યું કે, હે! રાજન્! તું પોતે જ અનાથ છે, તો પછી મારો નાથ કેવી રીતે બની શકે? મુનિએ રાજાને અનાથ કહ્યો તો શું રાજાની પાસે કાંઈ ન હતું! જો મુનિના કહેવા પ્રમાણે રાજા પાસે રાજ્ય હોવા છતાં અનાથ હતો, તો આ ચરિત્રના મહાન્ આદર્શને જોઈ તમે પણ એ આદર્શને અનુસરો, અને ભ્રમને કારણે જેમ રાજા પણ પોતાને અનાથ હોવા છતાં નાથ માનતો હતો, તેમ તમે પણ કામભોગોના ગુલામ બની, અનાથતા ને સનાથતા માની બેઠા છો, એ ભ્રમને દૂર કરો, તો તેમાં તમારું કલ્યાણ છે. જ્યારે રાજા શ્રેણિક જેવો મગધાધિપ અનાથ હતો, તો પછી તમે કેવી રીતે નાથ બની શકો અને સંસારના પદાર્થો તમને કેવી રીતે નાથ બનાવી શકે એ વાતનો ઊંડો વિચાર કરો તો મુનિએ રાજાને "હે રાજન્! તું પણ અનાથ છે તો બીજાનો નાથ કેવી રીતે બની શકે?" જે કહ્યું હતું તેનો ભાવાર્થ સમજમાં આવી શકશે!

મુનિએ રાજાને 'તું પણ અનાથ છે' એમ કહ્યું હતું તેનો ભાવાર્થ એ છે કે, હે રાજા! જે વસ્તુઓને કારણે તું પોતાને અનાથ માની રહ્યો છે એ વસ્તુઓને કારણે જ તું અનાથ છે! અને જ્યારે તું પોતે અનાથ છે તો પછી મારો નાથ કેવી રીતે બની શકે! જે વસ્તુ ઉપર તમારો અધિકાર નથી, તે વસ્તુ બીજાને આપો તો તે ચોરી ગણાશે અને તમે દંડને પાત્ર ગણાશો! આ જ પ્રમાણે તમે પોતે સનાથ ન હોવા છતાં બીજાના નાથ બનવાનો પ્રયત્ન કરવો અથવા પોતાને બીજાનો નાથ માનવો એ શું અન્યાય નથી?

એકવાર મીરાને તેની સખીએ કહ્યું કે, " હે સખી! તારા સદ્ભાગ્ય છે કે તને રાણા જેવો વીર પતિ મળ્યો છે, રહેવાને માટે સુંદર મહેલ મળ્યો છે. અને સુખોપભોગ માટે આટલાં બધાં વૈભવવિલાસો મળ્યાં છે; તેમ છતાં તું રાણા પ્રત્યે આટલી બધી ઉદાસ કેમ રહે છે! તને ભોગો ભોગવવાં કેમ સારાં લાગતાં નથી? તારા પુણ્ય પ્રતાપથી અને સદ્ભાગ્યથી જ તને આવો વીર પતિ અને આટલી બધી ભોગ સામગ્રી મળી છે, છતાં તેને તું દુઃખરૂપ કેમ માને છે? ચાલ હું રાણાની સાથે તારો પ્રેમસંબંધ જોડી દઉં."
સખીનું આ કથન સાંભળી મીરા હસવા લાગી. એટલે તે સખી કહેવા લાગી કે, સ્ત્રીઓનો એવો સ્વભાવ જ હોય છે કે તેઓ પોતાના મોઢે પ્રણયસંબંધી વાતો કરતી નથી, પરંતુ પ્રણય સંબંધી વાતો સાંભળી પ્રસન્ન થાય છે. તારા હસવા ઉપરથી તો મને એમ જણાય છે કે તું મારી વાતને ઠીક સમજે છે. એટલા માટે કહે કે, મારી વાત તને સ્વીકાર તો છે ને?

મીરાએ વિચાર્યું કે, મારા હસવાનો આ તો અર્થનો અનર્થ કરી રહી છે, માટે તેને બધી વાતો સાફ કહી દેવી એ જ યોગ્ય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી મીરાએ પોતાની સખીને કહ્યું કેઃ—

" સંસારીનું સુખ કાચું, પરણી રંડાવું પાછું,
તેને ઘેર કેમ જઇએ રે, મોહન પ્યારા—મુખડાની પ્રીતિ લાગી રે. "

હે ! સખી ! તું રાણાને વિષે જે કાંઇ કહે છે તેથી વિશેષ રાણા વીરપુરુષ હશે ! માટે એમના વિષે કાંઈ કહેવાનું નથી પણ હું એટલું જ પૂછું છું કે, મારા પિતાએ મને રાણાને સોંપી છે અને હું રાણાની પાસે જઇ દાસી થઈને પણ રહું, પણ રાણા મને વિધવા નહિ બનાવે એની ખાત્રી શી ?

જો રાણા મને અખંડ સૌભાગ્યવતી રાખશે, વિધવા નહિ બનાવે, તો રાણાની પાસે રહેવામાં મને વાંધો નથી. પણ રાણા જો એવી ખાત્રી આપી શકે નહિ, અને મારા હાથની વાત નથી એમ કહે તો, હું તેમને પતિ બનાવું અને પછી મને વિધવા બનાવે તો મારું સૌભાગ્ય અખંડ કેમ રહી શકે ? એટલા માટે મેં એવો પતિ બનાવ્યો છે કે જે મારું સૌભાગ્ય સદાને માટે અખંડ રાખે.

મીરાની માફક જ આનંદઘનજી નામના ફક્કડ યોગીએ પણ કહ્યું છે કેઃ—

ઋષભ જીનન્દ પ્રીતમ માહરા ઓર ન ચાહું કન્ત ।
રીઝયો સાહબ સંગ ન પરિહરે ભાંગે સાદિ અનન્ત ॥

ભગવાનની સાથે વૃદ્ધ, યુવાન, બાળક, ધનવાન કે ગરીબ બધાય લગ્ન કરી શકે છે. ભગવાનની સાથે લગ્ન કરવામાં જાત-પાતનો જરાપણ ભેદ નથી. તે વિવાહ અલૌકિક છે. એ અલૌકિક પ્રીતમની સાથે ત્યારે જ લગ્ન થઈ શકે છે, જ્યારે લૌકિક પ્રીતમનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. તેમની સાથે જે લગ્ન કરવામાં આવે છે તે અખંડ હોય છે ! પરમાત્માની સાથે લગ્ન ન કરતાં લૌકિક પ્રીતમની સાથે લગ્ન કરવામાં આવે તો એ અવસ્થામાં પતિનું મૃત્યુ થયે વિધવા પણ થવું પડે છે, અને રોવાનો પણ વખત આવે છે. જો રોવાની અને વિધવા થવાની ઇચ્છા ન હોય તો પરમાત્માની સાથે લગ્ન સંબંધ જોડો. હું તો એવો લગ્નસંબંધ જોડનાર પુરોહિત છુ. એટલા માટે એ વિષે વધારે કાંઈ કહી શકતો નથી, પણ જેઓ પરમાત્માની સાથે લગ્નસંબંધ જોડવા ચાહતા હશે તેમનો લગ્નસંબંધ જોડી આપીશ ! અમે તો પરમાત્માની સાથે લગ્નસંબંધ જોડયો છે અને તેથી હું મારા સાધુઓને કહું છું કે, આપણે પરમાત્માની સાથે લગ્નસંબંધ જોડયો છે એટલા માટે આપણે શ્રાવકોના કે ક્ષેત્ર આદિના પ્રલોભનમાં પડી જવું ન જોઇએ.

તમે લોકો સંસારની જે વસ્તુ સાથે સંબંધ કરવા ચાહો છો તે વસ્તુને પહેલાં પૂછી જુઓ કે, તે તમને છોડીને ચાલી તો નહિ જાય ને ? તમે તમારા શરીરનાં અંગોને– હાથ-પગ, કાન–નાક, આંખ વગેરેને પૂછી જુઓ કે, તેઓ તમને અંત સમય સુધી સાથ તો આપશે ને ? દગો તો નહિ આપે ને ? જો તમને દગો આપે તો પછી તમે તેને પોતાના કેમ માની શકો ? અને તેની સાથે સંબંધ પણ કેમ જોડી શકો ? ભક્ત લોકો એ વાતને બરાબર જાણે છે કે, સંસારની કોઈ પણ ચીજ અંત સમય સુધી સાથ આપતી નથી. અધવચ્ચે જ દગો આપે છે, એટલા માટે ભક્તો સંસારની કોઈપણ ચીજ સાથે

સંબંધ ન જોડતાં પરમાત્માની સાથે જ સંબંધ જોડે છે. સંસારની ચીજો મને સહાયક થતી હોય તો ભલે થાય! પણ અમે તેની સાથે સંબંધ તો જોડી શકીએ નહિ. ભક્તોનું તો એ જ કહેવું છે કેઃ—

ઋષભ જીનન્દ પ્રીતમ માહરા ઔર ન ચાહું કન્ત।
રીઝયો સાહબ સંગ ન પરિહરે ભાંગે સાદિ અનન્ત ॥

અર્થાત્–પરમાત્માની સાથે જ લગ્નસંબંધ જોડો. તમે ગળામાં જે સોનાની માળા પહેરો છો તે તમને છોડીને ચાલી જાય છે તો પછી તેને માટે તમે કુતરાની માફક કેમ લડો છો ? આ ઉપરથી તમે એમ કહેશો કે ત્યારે અમારે કરવું શું ? એને માટે જ્ઞાનીઓ એ જ કહે છે કે, તમારા શરીરને પરમાત્માના પ્રેમમાં જોડી દો. આનો કોઈ એવો અર્થ ન કરે કે શરીરનો નાશ કરી નાંખવો કે આત્મહત્યા કરી નાંખવી. પણ પરમાત્માના પ્રેમમાં શરીરને જોડી દો, એમ કહેવાનો આશય એ છે કે, પરમાત્માની સાથે એવો ગાઢ પ્રેમસંબંધ જોડો કે પરમાત્માના પ્રેમમાં જ ભલે તમારું શરીર વિલીન થઈ જાય, પણ પરમાત્માનો પ્રેમ છૂટે નહિ! તમે અનંત શરીર છોડયાં છે તો આ શરીરને પરમાત્માના પ્રેમમાં જોડી દો, ભગવાન અનન્તનાથને સમર્પણ કરી દો અને ભગવાનની સાથે લગ્નસંબંધ જોડી દો. ભગવાનની સાથે લગ્ન સંબંધ કેવી રીતે જોડવો એ વાત હું કથાદ્વારા કહું છું.

સુદર્શન ચરિત્ર—૧૯

રૂપ કલા યૌવન વય સરીખી, સત્ય શીલ ધર્મવાન।
સુદર્શન ઔર મનોરમા કી, જોડી જુડી મહાન. ॥ ધન૦ ॥ ૧૭ ॥

સુદર્શન મોટો થયો. બધી ગુણકલામાં પ્રવીણ થયો. પહેલાં વિવાહ કયારે કરવામાં આવતો એના માટે કહેવાય છે કે, **काल अकाल चाई** અર્થાત્ દિવસે તો બાળક પણ ગમે ત્યા જઈ શકે છે, પણ અકાળે એટલે અડધી રાત્રે સ્મશાનમાં જવું એ બાળકોનું કામ નથી, ત્યાં જવું એ તો નિર્ભય યુવાનોનું કામ છે. આ પ્રમાણે જેઓ કાળે–અકાળે જ્યાં કહો ત્યાં જવા તૈયાર થાય છે અને નિર્ભય બનીને જાય છે તે વિવાહ કરવાને યોગ્ય મનાય છે, પણ આજે તો 'હાઉ'થી જેઓ ડરે છે તેમનો પણ વિવાહ કરી દેવામાં આવે છે!

સુદર્શન વિવાહને યોગ્ય બન્યો હતો. એક દિવસ પિતાએ સુદર્શનને પૂછયું કે, "પુત્ર! અમારી એવી ઇચ્છા છે કે તારો હવે વિવાહ કરવામાં આવે. પુત્રવધૂને જોઈ અમે પણ લ્હાવો લઈએ. તું પણ વિવાહને યોગ્ય બનેલ છે, એટલે તારો વિવાહ થવાથી તારી પણ શોભા વધશે અને સાથે ઘરની પણ શોભા વધશે, માટે અમારી ઇચ્છાને પાર પાડો એ જ અમે ચાહિએ છીએ."

પિતાનું કથન સાંભળી સુદર્શન સ્વાભાવિક રીતે શરમાયો અને નીચું જોઈ કહેવા લાગ્યો કે, "પિતાજી! આપ કહો છો તે ઠીક છે, પણ હું પૂછું છું કે, વિવાહ કરવાથી શોભા વધશે એમ આપ કહો છો તો શું બ્રહ્મચર્ય પાળવાથી ઘરની શોભા નહિ વધે?

મારા ખ્યાલ પ્રમાણે તો બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાથી જગતનું કલ્યાણ થાય છે અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાથી જ મહાપુરુષો સંસારનો નિસ્તાર કરી શકે છે ! માટે વિવાહ કરતાં બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ જ મને ઠીક લાગે છે."

આ સાંભળી જિનદાસ શેઠે ઉત્તર આપ્યો કે, "બેટા ! તારું કહેવું યથાર્થ છે. હું પણ બ્રહ્મચર્યને સર્વ શ્રેષ્ઠ માનું છું. બ્રહ્મચારીની સરખામણી દેવ દાનવો વગેરે કોઈપણ કરી શકતા નથી, પણ ઘણીવાર એવું બને છે કે બ્રહ્મચર્ય પણ બરાબર પાળી શકાતું નથી અને વિવાહ પણ કરવામાં આવતો નથી ત્યારે ભયંકર સ્થિતિ ઊભી થવા પામે છે. આપણા નિષ્કલંક કુળને કોઈ પ્રકારનું કલંક ન લાગે એટલા માટે જ અમે તારો વિવાહ કરવા ચાહિએ છીએ. પણ તારી સ્વીકૃતિ વિના વિવાહ કરવો ઠીક નથી એટલા માટે વિવાહ કરવા તારી સ્વીકૃતિ ચાહિએ છીએ !"

શું બ્રહ્મચર્ય ન પાળનારાઓ દ્વારા અનર્થો થતાં નથી ! શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની માતાએ વિષયભોગ માટે પોતાના પુત્રને પણ મારી નાંખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. આજે પણ એવી ઘટનાઓ સાંભળવામાં આવે છે કે વિષયભોગ માટે કોઈ સ્ત્રીએ પતિ અને પુત્રને મારી નાખી જારની રક્ષા કરી હોય. અત્યારે આવી ઘટના સાધારણ થઈ પડી છે.

જિનદાસ શેઠે સુદર્શનની વિવાહની સ્વીકૃતિ માંગતાં આગળ કહ્યું કે, "બેટા ! બ્રહ્મચર્ય પાળવું એ ઉત્તમ છે એ હું પણ માનું છું, પણ બ્રહ્મચર્યનું સંપૂર્ણ પાલન કરવું એ સાધુઓને માટે સુકર છે. વિવાહ કરવો એ કાંઈ પાપ નથી, પણ એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે. વિવાહ કરીને પણ સ્વદારાસંતોષવ્રતનું પાલન કરી શકાય છે. વિવાહ કરનારને કોઈ પાપી કહી શકતું નથી ! વિવાહ કરવો એ તો મધ્યમ માર્ગ છે, માટે વિવાહની સ્વીકૃતિ આપી અમારી ઇચ્છાને પૂરી કર." સુદર્શને ઉત્તર આપ્યો કે, "પિતાજી! આપના કહેવા પ્રમાણે હું બ્રહ્મચર્યનું સંપૂર્ણ રીતે પાલન કરી શકીશ નહિ, એટલા માટે મારું લગ્ન કરવું એ જ ઠીક છે ! પણ લગ્ન કરવું એ જરૂર પોતાની નિર્બળતા છે એ હું માનું છું. જો પત્ની પોતાના સ્વભાવને અનુકૂલ ન હોય તો બહુ મુશ્કેલી પડે છે; એટલા માટે હું એવી કન્યા સાથે વિવાહ કરવા ચાહું છું કે જે બહુ સુંદર પણ ન હોય, તેમ કુરૂપ પણ ન હોય; કોમળ પણ ન હોય, તેમ કઠોર પણ ન હોય; સ્વચ્છન્દ પણ ન હોય તેમ ડરપોક પણ ન હોય; આ પ્રમાણે મારા કામમા વિઘ્ન–બાધા ઊભી કરનારી ન હોય પણ સહાયક હોય. જેને જોઈને હું સંતોષ પામું અને મને જોઈને તે સંતોષ પામે. આવી રૂપગુણમાં યોગ્ય કન્યાની સાથે હું વિવાહ કરવા ચાહું છું. જો આવી સુયોગ્ય કન્યા નહિ મળે તો અવિવાહિત રહીશ પણ કુળને કલંક લાગે એવું કામ કદાપિ કરીશ નહિ. અને જો મેં કહી એવી સુયોગ્ય કન્યા મળતી હોય તો તેની સાથે વિવાહ કરવામા મને કોઈ પ્રકારની બાધા નથી."

સુદર્શનનું કથન સાંભળી શેઠ બહુ પ્રસન્ન થયા અને કહેવા લાગ્યા, કે હે ! પુત્ર ! તારા ઉત્તમ વિચારો જાણી અમને બધાને ઘણી પ્રસન્નતા થઈ છે. હું તારા યોગ્ય કન્યાની તપાસ કરીશ.

જિનદાસ શેઠ સુદર્શનને યોગ્ય કન્યાની તપાસ કરવા લાગ્યા. તપાસ કરતા મનોરમા નામની સુયોગ્ય કન્યા સુદર્શનને યોગ્ય લાગી. મનોરમા પણ સુદર્શનના જેવા જ ઊંચા વિચારો ધરાવતી હતી અને શીયળવતી હતી. મનોરમાના માતાપિતા પણ તેના વિવાહ વિષે વિચાર કરતા હતા. તેમણે મનોરમાને પૂછ્યું કે, બેટા! હવે તું વિવાહને યોગ્ય થઈ છો તો તારો વિવાહ કેવા પુરુષની સાથે કરવો તે કહે?

શું કન્યાની વિવાહવિષયક સલાહ પૂછવી ઉચિત છે? આજકાલ હજી વરની સલાહ પૂછવામા આવે છે, પણ કન્યાની વિવાહવિષયક સલાહ પૂછવામા આવતી નથી. કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, સ્ત્રીઓ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકતી નથી પણ આ માન્યતા નિર્મૂલ અને ખોટી છે. પ્રાચીન સમયમા કન્યાની પણ વિવાહવિષયક સલાહ પૂછવામા આવતી હતી અને વરની પસંદગી કરવાની તેમને છૂટ આપવામા આવતી અને તે માટે માતાપિતા સ્વયંવર પણ રચાવતા, કે જેમાં કન્યા પોતાના વરની પસંદગી કરી લેતી. જો કન્યા બ્રહ્મચારિણી રહેવા ચાહતી તો તેને બ્રહ્મચર્ય પાળવાની છૂટ આપવામા આવતી ભગવાન ઋષભદેવની બ્રાહ્મી અને સુંદરી નામની બન્ને કન્યા વિવાહને યોગ્ય થઈ એટલે ભગવાન વિચાર લાગ્યા કે આમનો વિવાહ કોની સાથે કરવામા આવે! બન્ને પુત્રીઓ ભગવાનનો વિચાર જાણી ગઈ અને તેમને કહ્યુ કે, પિતાજી! આપ અમારી ચિંતા ન કરો. અમે તમારી પુત્રી મટી જઇ કોઈની સ્ત્રી બનીએ એ અમારાથી બની શકશે નહિ આ પ્રમાણે બન્ને બહેનો આજીવન 'બ્રહ્મચારિણી' રહી; તો પછી કન્યાઓ બ્રહ્મચર્ય પાળી શકતી નથી એમ કેમ કહી શકાય! હા, વિવાહ ન કરતા ઉન્માર્ગે જવું ખરાબ છે, પણ બ્રહ્મચારિણી થવું એ કાંઈ ખરાબ કામ નથી. સારુ જ કામ છે. બ્રહ્મચારિણી રહીને કન્યાઓ જનસમાજની વધારેમા વધારે અને સારામા સારી સેવા બજાવી શકે છે. અહમદનગરમા અમેરિકન મિશનની કુમારી કન્યાઓ એવી જનસેવા કરતી હતી કે બધા લોકો તેમની પ્રશંસા કરતા હતા. એવી કન્યાઓ બ્રહ્મચારિણી રહીને સમાજની સેવા કરે તો કાંઈ ખરાબ છે? હું બળાત્કારે બ્રહ્મચર્ય પાળવાની કે વિવાહ કરવાની વાત કહેતો નથી. એ તો પોતપોતાની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે

સુદર્શન અને મનોરમાની જોડી સમાન હતી બન્નેએ વાતચીત કરી એક બીજાના વિચાર જાણી લીધા આજે તો લગ્નની ઘણી ધમાલ કરવામા આવે છે પણ પહેલાં એક જ દિવસમા વિવાહ અને સગાઇ બન્ને થઈ જતા. મનોરમા અને સુદર્શનનો વિવાહ વિધિપૂર્વક થયો. સંતાનો યોગ્ય થાય ત્યારે માતાપિતાનું શું કર્ત્તવ્ય છે એ જિનદાસ અને અર્હદ્દાસીના કાર્ય ઉપરથી જુઓ. માતાપિતા જો સંતાનો સમક્ષ કોઈ આદર્શ ઉપસ્થિત કરે તો સતાનો પણ એ આદર્શને અનુસરે છે. જિનદાસ કેવો આદર્શ ઉપસ્થિત કરે છે એ વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ શુદી ૧૩ શુક્રવાર

પ્રાર્થના.

ધર્મ જિનેશ્વર મુજ હિવડે વસો, પ્યારા પ્રાણ સમાન; ।
કબહું ન વિસરું ચિતારું નહીં, સદા અખંડિત ધ્યાન. ।।
ધરમ જિનેશ્વર મુજ હિવડે બસો.

શ્રી ધર્મનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્મા પ્રત્યે અખંડ પ્રેમ પેદા કરવો એ પ્રાર્થનાનુ ધ્યેય છે પણ આ ધ્યેયની પૂર્તિ કેવળ કહેવા માત્રથી થતી નથી. તે માટે તો સાચા દિલની લાગણી હોવી જોઈએ. કારણ કે, સાચી લાગણી વિના સાચો પ્રેમ પેદા થઈ શકતો નથી અને પ્રેમ સાચો ન હોય તો તે અખંડ રહી શકતો નથી.

સંસારમા જેને પ્રીતિ કહેવામાં આવે છે તે પ્રીતિ જુદી છે અને પરમાત્માની સાથે પ્રીતિ જોડવી તે પણ જુદી છે. આ રીતે લૌકિક અને પારલૌકિક પ્રીતિમા અંતર રહેલું છે. દુનિયાની પ્રીતિમા હૃદયમા કાંઈ રાખવું અને ઉપર કાંઈ બતાવવુ એમ બીજાને છેતરવામાં આવે છે અને એવી દગારી પ્રીતિને પણ દુનિયા પ્રીતિ માને છે, પણ પરમાત્માની પ્રીતિમાં એવી દગાઈ ચાલી શકતી નથી. પરમાત્મા પ્રત્યે કેવી વિશુદ્ધ પ્રીતિ હોવી જોઈએ અને પરમાત્મા કેવી પ્રીતિથી પ્રસન્ન થાય છે એ વાત આ પ્રાર્થનામા બતાવવામા આવી છે.

પરમાત્માની સાથે કેવો પ્રીતિસંબંધ જોડવો જોઇએ એને માટે કહેવામા આવ્યું છે કે:—

"પ્રીતિ સગાઇ જગમાં સૌ કરે, પ્રીતિ સગાઇ ન કોઈ;
પ્રીતિ સગાઇ નિરુપાધિક કરી, સોપાધિક ધન ખોય."

યોગી આનંદઘનજી કહે છે કે, સંસારમા પ્રીતિ કરવાનો રિવાજ બહુ છે. બધા લોકો પ્રીતિ–સંબંધ જોડવા માટે ઉત્સુક રહે છે પણ એ વાતનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ છે કે, એ પ્રીતિ સોપાધિક છે કે નિરુપાધિક ? જો કે આ વાતનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ છે તેમ છતા-એમ કહેવામા આવે છે કે, સાંસારિક પદાર્થો સાથે સંબંધ ધરાવતી પ્રીતિ સોપાધિક છે અને પરમાત્માની સાથે જોડવામા આવતી પ્રીતિ નિરુપાધિક છે.

સંસારની સાથે સંબંધ ધરાવતી પ્રીતિ સોપાધિક કેવીરીતે છે એ વાતનો નિર્ણય કરવા માટે તમે તમારા શરીરને જ જુઓ. જે શરીર સાથે તમે બહુ પ્રીતિ–મમત્વ ધરાવો છો તે શરીરને જ્યારે આત્મા છોડીને પરલોક ચાલ્યો જાય છે, ત્યારે તમે શરીરનાં મડદાને બાળી આવો છો. તો પછી તમારી શરીર સાથેની પ્રીતિ ક્યા ચાલી ગઈ ? શરીરની સાથે તમારી કેવી પ્રીતિ હોય છે એ તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે ! શરીરમા આત્માનો અધ્યાસ થઈ જવાને કારણે તેની સાથે પ્રીતિસંબંધ જોડવામા આવે છે, પણ વાસ્તવમા

આત્માના નિજ ગુણની સિવાય શરીર સાથેનો પ્રીતિસંબંધ સોપાધિક છે. કેવળ આત્માનો નિજ ગુણ જ નિરુપાધિક છે.

જો કે, લોકો પોતાના હાથે જ અનેક મડદાઓને બાળી આવે છે અને શરીર સાથેની પ્રીતિ કેવી સોપાધિક હોય છે એ જોતા-જાણવા છતાં પણ, ઉપાધિમાં પડેલા એ લોકો સોપાધિક પ્રીતિમાં જ મશગૂલ રહે છે. આનું કારણ કેવળ મોહ છે. જેમકે કોઈના હાથમાં સોનાની હાથકડી પહેરાવવામાં આવે તો શું તેને દુઃખ થશે! સોનાની હાથકડી આખરે હાથકડી હોવા છતા પણ, સોનાના મોહમાં પડેલો માણસ તેને હાથકડી માનતો નથી; પણ તેની સાથે પ્રીતિ કરે છે. લોકો સાધારણ ચીજ માટે પણ મને આપો મને આપો એમ પડાપડી કરે છે તો પછી સોનાનું મમત્વ કેમ છોડી શકે?

આ પ્રમાણે પ્રીતિ તો બધા કરે છે પણ સોપાધિક પ્રીતિ કરે છે. પણ નિરુપાધિક પ્રીતિ તો બહુ ઓછા લોકો કરે છે. નિરુપાધિક પ્રીતિ તે છે કે જેનાદ્વારા ચિદાનંદ ગુણ પ્રગટાવી, ઉપાધિને દૂર કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ઉપાધિ વધારવાની અને ઉપાધિ ઘટાડવાની પ્રીતિ જુદા જુદા પ્રકારની છે. આ બન્ને પ્રકારમાંની પ્રીતિમાંથી તમારું હૃદય કઈ પ્રીતિ કરવા ચાહે છે તેનો વિચાર કરો! જો તમારું હૃદય સોપાધિક પ્રીતિ કરવા ચાહે, તો તો તમારે ઉપાધિમય જીવન પસાર કરવું પડશે, પણ જો તમારું હૃદય નિરુપાધિક પ્રીતિ ચાહે તો પછી તમારે સાંસારિક પદાર્થોની ઉપાધિ છોડવી પડશે. સોપાધિક પ્રીતિનો ત્યાગ કરી નિરુપાધિક પ્રીતિ જોડવામા આવે તો પછી જોઈએ જ શું? પણ નિરુપાધિક પ્રીતિનો સંબંધ જોડવા માટે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર રહે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, ભગવાન ધર્મનાથની સાથે નિરુપાધિક પ્રીતિદ્વારા જ પરમાત્મા પ્રત્યે અખંડ પ્રેમ પેદા થશે અને પરિણામે આત્માનો ચિદાનંદ ગુણ પ્રકટ થશે.

નિરુપાધિક પ્રીતિ કેવીરીતે કરવામા આવે છે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું.

અનાથીમુનિનો અધિકાર—૨૦

રાજા શ્રેણિક અને અનાથી મુનિ બન્ને સામસામા બેઠા છે. બન્નેય મહારાજા છે પણ જુદા જુદા પ્રકારના છે. રાજા તો સોપાધિક પ્રીતિને જ પ્રીતિ માને છે પણ મુનિ નિરુપાધિક પ્રીતિને પ્રીતિ માને છે. રાજા એમ માને છે કે, જેમની દ્વારા સુખોપભોગની સામગ્રી મળે તેમની સાથે પ્રીતિ કરવી એ જ સાચી પ્રીતિ છે. આમ માનવાને કારણે જ તે મુનિને કહી રહ્યો છે કે, " તમે સંયમને છોડી દઈ મારી સાથે ચાલો અને ભોગોનો ઉપભોગ કરો! હું તમારો નાથ બનું છુ, પણ મુનિએ રાજાને ઉત્તર આપ્યો કે, " હે રાજન્! તું ભૂલે છે. તું પોતે જ અનાથ છે. તું તારું પોતાનું પણ ક્ષેમકુશળ કરી શકતો નથી તો પછી તું મારો નાથ કેવી રીતે બની શકે?"

મુનિનું આ કથન સાંભળી રાજાને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. રાજા વિચારવા લાગ્યો કે, હું તો એમનો 'નાથ' બનવા ચાહતો હતો પણ એ તો મને જ 'અનાથ' માને છે. વળી આ ઋદ્ધિમાન મુનિ અનાથતાને કારણે દીક્ષા લીધી એમ કહે છે એ એક આશ્ચ

ર્યનું કારણ છે, અને મારા જેવા મગધાધિપને અનાથ કહે છે એ વળી બીજું આશ્ચર્ય છે. આ પ્રમાણે રાજા કેવો આશ્ચર્યચકિત થયો એને માટે શાસ્ત્ર કહે છે કેઃ—

एवं वुत्तो नरिंदो सो, सुसंभंतो सुविम्हिओ ।
वयणं अस्सुयपुव्वं, साहुणा विम्हयंनियो ॥१३॥

अस्सा हत्थी मणुस्सा मे, पुरं अन्तेउरं च मे ।
भुंजामि माणुसे भोए, आणा इस्सरियं च मे ॥१४॥

एरिसे सम्पयग्गम्मि, सव्वकामसमप्पिए ।
कहं अणाहो भवइ, मा हु भन्ते ! मुसंवए ॥१५॥

તું પોતે જ અનાથ છે મુનિનું આ કથન સાંભળતાં જ રાજા ઘણો સંભ્રાન્ત થયો. તે ક્ષત્રિય હતો. ક્ષત્રિય અપમાન સહી શકતો નથી.

આજે ઘણા લોકો મને કહે છે કે, ' તમે ચાહો તે કહો, અમને કાંઈ ખોટું નહિ લાગે ! ' પણ તમને કાંઈ ખોટું લાગતું નથી એ જ ખરાબ છે. આનું જ નામ વાણિયાશાહી છે. કહેવત છે કે, 'સિંહને બોલ લાગે છે' અર્થાત્ સિંહની સામે ગર્જના કરવામાં આવે તો તે સામો થાય છે!

મોટા ઘાસીરામજી મહારાજ જેઓ મારા ઉપદેશક હતા તેઓ મેવાડના એક ગામના રહેવાસી હતા. મેવાડમા બહુ ઝાડી છે. તેઓ કહેતા હતા કે, એક દિવસ કરમદા ખાવા માટે હું જંગલમાં ગયો હતો. ત્યા એક વાઘ મારી સામે દોડી આવ્યો. મને ત્યારે ભય તો લાગ્યો પણ મેં લોકો પાસેથી સાભળ્યુ હતું કે, ' સિંહ કે વાઘની આખની સામે આખ તાકવાથી તે આક્રમણ કરી શકતો નથી ! " હું પણ તે વાઘની આખ સામે આખ તાકીને ઊભો રહ્યો અને વાઘ પણ મને તાકતો ત્યા ઊભો રહ્યો. હું તેની સામે એકીટશે જોતો રહ્યો; એક પલક પણ મારી નહિ. આખરે તે પરાજિત થઈ ધીરે ધીરે પાછો ફરી ગયો. મેં એવું પણ સાભળ્યુ હતું કે, સિંહને બોલ લાગે છે અને તેની સામે ગર્જના કરવાથી સામો ધુરકે છે. મેં વિચાર્યું કે જોઉં તો ખરો કે આ વાત સાચી છે કે ખોટી ' આ પ્રમાણે વિચાર કરી મેં વાઘની સામે રાડ પાડી મારી આ રાડ સાભળી વાઘ પાછો ફ્લાગ મારી, મારી સામે દોડી આવ્યો. હું મનમા કહેવા લાગ્યો કે ' હવે જો આ વાઘ પાછો ચાલ્યો જાય તો ફરી રાડ નહિ પાડું.' વાઘ થોડીવાર મારી સામે તાકતો રહ્યો પછી બહુ ધીરે ધીરે ત્યાથી ચાલ્યો ગયો !

કહેવાનો આશય એ છે કે, સિંહ બોલ ઝીલે છે, તેની માફક તમારે પણ બોલને ઝીલવો જોઈએ. પણ તમે લોકો વાણિયાશાહી વાપરો છો અને તે કારણે બોલને ઝીલી શકતા નથી એ જ ખરાબી છે. રાજા ક્ષત્રિય હતો એટલે તેને લાગી આવ્યું કે, જો કોઈ ગરીબ કે દરિદ્રીને અનાથ કહ્યો હોતતો તે વાત જુદી હતી પણ મારા જેવા રાજાને અનાથ કેમ કહ્યો ? આ પ્રમાણે રાજા સંભ્રાન્ત થયો અને મનમા થોડો રજોગુણ પણ આવ્યો. તે મનમા વિચારવા લાગ્યો કે, હું રાજા છું એમ જો આ મુનિ જાણતા ન હોત અને

મને અનાથ કહ્યો હોત તો જુદી વાત હતી, પણ આ તો હું રાજા છુ એમ જાણવા છતા મને અનાથ શા માટે કહ્યો ?

રાજાના મનોગત ભાવોનું શાસ્ત્રે બરાબર ચરિત્રચિત્રણ કર્યું છે. આ વિષે શાસ્ત્રમા જે વર્ણન કરવામા આવ્યું છે તેનું પૂરેપૂરું વિવરણ તો કોઈ મહાવક્તા જ કરી શકે. હું એ રહસ્યને બરાબર પ્રકટ કરી ન શકું. છતા મારી સમજમાં એ ગાથાનું જે રહસ્ય સમજવામાં આવ્યુ છે, તે જણાવું છું. ઉપર્યુક્ત ગાથા ઉપરથી એમ જણાય છે કે રાજા શૂરવીર હતો પણ ક્રૂર ન હતો! સિંહ તો શૂર પણ હોય છે અને સાથે ક્રૂર પણ હોય છે. તે સાધુ કે અસાધુને ઓળખી શકતો નથી. તે તો જે સામે આવે છે તેની ઉપર હુમલો કરે છે, તેનામા વિવેક હોતો નથી; પણ રાજા શૂરવીર હતો, ક્રૂર હતો નહિ પણ વિવેકશીલ હતો એ વાતને પ્રકટ કરવા માટે, શાસ્ત્રકારોએ 'રાજા સંભ્રાન્ત થયો છતા મુનિને કોઈ પ્રકારની અનુચિત વાત ન કહી પણ સભ્યતાપૂર્વક પોતાના મનોગત ભાવો પ્રકટ કર્યા' એમ કહ્યુ હોય એમ હું મારી બુદ્ધિએ કહું છું.

મુનિએ મને જે અનાથ કહ્યો છે એ મારે માટે તો અશ્રુતપૂર્વ છે. મને કોઈએ અત્યાર સુધી અનાથ કહ્યો નથી, તેમ મેં કોઈ દિવસ અનાથતા અનુભવી નથી ! હું ઘર છોડીને બહાર ચાલ્યો ગયો હતો–કષ્ટમાં રહ્યો હતો, ત્યારે પણ મને કોઈએ અનાથ કહ્યો નહતો ! મેં ત્યારે પણ અનાથતા અનુભવી ન હતી પણ પુરુષાર્થના બળે મારું કામ ચલાવતો હતો! મુનિનું આ વચન તો અશ્રુત પૂર્વ છે. અથવા તેમને મારા વૈભવની ખબર નથી. અથવા તેમની આકૃતિ જોતાં તેઓ મહાઋદ્ધિસિદ્ધિવાળા હોય અને તેમની દૃષ્ટિએ હું અનાથ ગણાતો હોઉં એ પણ બને ખરુ !

કોઈ માણસ જ્યારે પોતાથી નાની ચીજ બીજાની પાસે જુએ છે ત્યારે તે નાની ચીજને તુચ્છ માનવા લાગે છે ! જેમકે કોઈની પાસે હીરાનાં ઘરેણાં હોય તેને સોનાના ઘરેણા સામન્ય લાગે છે અને જેમની પાસે સોનાના દાગીના હોય છે તેને ચાદીના ઘરેણા સામાન્ય લાગે છે. આ જ પ્રમાણે જેમની પાસે ચાદીના ઘરેણા હશે તેને જસત કે પીત્તળના ઘરેણા તુચ્છ જણાશે. આ જ પ્રમાણે આ મુનિની પાસે ઋદ્ધિસિદ્ધિ ઘણી રહેલી હોય અને તે કારણે હુ તેમની નજરમા અનાથ જણાતો હોઉં એ સંભવિત છે. હું પણ તેમની શારીરિક ઋદ્ધિ જોઈ આશ્ચર્યચકિત થયો હતો. આ પ્રમાણે તેમણે પણ મારી અહીંની ઋદ્ધિ જોઈ મને પોતાથી ઓછી ઋદ્ધિવાળો ગરીબ સમજ્યા હોય અને એ કારણે મને અનાથ કહ્યો હોય ! પણ એ મુનિ ધારે છે, એવો હું અનાથ નથી, એ માટે મારે મારી ઋદ્ધિનું વર્ણન કરી તેમને ખુલ્લું જણાવી દેવુ જોઈએ કે જેથી તેમને પણ ખબર પડે કે મારી પાસે આટલી ઋદ્ધિ છે અને હું તેમનો નાથ બની શકું એમ છુ કે નહિ ?

રાજા સાહસી અને વીર હતો. એટલા માટે તેણે મુનિને કહ્યું કે, " મહારાજ! હું મગધેશ્વર છુ. હું મગધનો કેવળ નામનો જ રાજા નથી પરતુ આખા મગધરાજ્યનું પાલન કરુ છું. મારા રાજ્યમા અનેક હાથી–ઘોડા આદિ રત્નો છે. મારા રાજ્યમા અનેક મોટા મોટા નગરો છે કે જેની આવકમાથી મારા રાજ્યનું ખર્ચ સારી રીતે નીકળે છે. મોટા-

મોટા રાજાઓ પોતાની કન્યા મને આપી પોતાને ભાગ્યશાળી માને છે વળી કેટલાક લોકોને ઋદ્ધિ મળે છે તો પણ શરીર અસ્વસ્થ હોવાને કારણે ઋદ્ધિનો ઉપભોગ કરી શકતા નથી પણ મારી પાસે ઋદ્ધિસમૃદ્ધિ હોવાની સાથે શારીરિક સંપત્તિ પણ મારી છે એટલે હુ મનુષ્ય સબધી ભોગોનો ઉપભોગ પણ કરી શકુ છુ કેટલાક રાજાઓ તો કેવળ નામના જ રાજાઓ હોય છે, પણ હુ એવો નામનો રાજા નથી મારી આજ્ઞા બધા શિરોધાર્ય કરે છે, કોની એવી શક્તિ છે કે જે મારી આજ્ઞાનો અનાદર કરે ! હુ આવો મહારાજા હોવા છતા આપ મને 'અનાથ' કેમ કહો છો ? આપ મુનિ થઈને મારા જેવા રાજાને અનાથ કહી, ખોટુ બોલો એ ખરેખર આશ્ચર્યજનક વાત છે જે પ્રમાણે પૃથ્વી આધાર ન આપે અને સૂર્ય પ્રકાશ ન આપે એ જેમ આશ્ચર્યજનક વાત છે તેમ મુનિ થઈ ને તમે અસત્ય બોલો છો એ પણ આશ્ચર્યજનક વાત છે મુનિ તો કોઈ દિવસ અસત્ય બોલે નહિ અને તમે મુનિ થઈ મને અનાથ કહી અસત્ય શા માટે બોલો છો ? હે ! પૂજ્ય ! આપે આવુ અસત્ય બોલવુ ન જોઈએ ! '

રાજાએ મુનિને 'તમારે અસત્ય બોલવુ ન જોઈએ' એમ કહ્યુ પણ કેવા આદર અને કેટલા વિવેકપૂર્વક કહ્યુ તે જુઓ રાજાએ કટુ શબ્દ કહ્યા નહિ પણ 'હે ! પૂજ્ય ! આપે આવુ અસત્ય બોલવુ ન જોઈએ ' એમ વિવેકપૂર્વક કહ્યુ વાણીમા પણ આવો વિવેક રાખવાની જરૂર રહે છે માણુસના સ્વભાવનો પરિચય વાણીદ્વારા મળી આવે છે એ વિષે એક કથા પ્રસિદ્ધ છે કે —

રાજા ભોજના સમયમા એક આધળો માણસ હતો તે રાજાને મળવા ચાહતો હતો પણ તે આધળો તથા ગરીબ હોવાને કારણે રાજાની મુલાકાત કરી શકયો ન હતો, પણ કોઈક દિવસે રાજાની મુલાકાત થશે એવો તેને વિશ્વાસ હતો એક દિવસ તેણે સાભળ્યુ કે, રાજા ભોજ આજે અમુક સમયે અને અમુક રસ્તે નીકળવાના છે, એટલે તે આધળો રસ્તા ઉપર જઈ ઉભો રહ્યો રસ્તામા આધળાને ઉભેલો જોઈ સિપાઇઓ જોરથી કહેવા લાગ્યા કે, " એ આધળા ! દૂર હટ ! જોતો નથી, રાજા આવી રહ્યા છે " તે આધળો, સિપાઇનો આવો કર્કશ અવાજ સાભળી અહીંતહીં થોડીવાર આડોઅવળો જઈ સિપાઇઓના ચાલ્યા જવા બાદ પાછો તે રાજમાર્ગ ઉપર આવી ઉભો રહ્યો એટલામા તો રાજા ભોજ નીકળ્યા તેમણે આધળાને જોઇ વિચાર્યું કે આ અધ ભક્ત મને મળવા આવ્યો હશે આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ આધળાને પૂછ્યુ કે, 'અધરાજ ! અત્રે કેમ ઉભા છો ? આધળાએ જવાબ આપ્યો કે, મહારાજાધિરાજ ! આપની મુલાકાત માટે અત્રે ઉભો છુ રાજા મનમા વિચારવા લાગ્યો કે 'આ આધળાએ મને કેવીરીતે ઓળખી લીધો !' આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રગટરૂપે તેમણે તે આધળાને પૂછ્યુ કે, અધરાજ ! તમે થોડુઘણું જોઇ શકો છો ? આધળાએ જવાબ આપ્યો કે, ના, હૂ જરાપણ જોઈ શકતો નથી રાજાએ ફરી પૂછ્યુ કે, અધરાજ ! જ્યારે તમે જોઇ શકતા નથી તો પછી 'હૂ રાજા ભોજ છુ' એ તમે શી રીતે જાણી શકયા ! આધળાએ જવાબ આપ્યો કે, આપની વાણીથી આપ રાજા ભોજ જ હશો એ હૂ જાણી શકયો કારણ કે, રાજા ભોજ સિવાય બીજો કોણ મને "અધરાજ" કહી બોલાવે ? આપના સિપાઇઓ તો " એ !

આંધળા ! દૂર હટ" એમ મને આંધળો કહીને પોકારતા હતા, પણ આપે મને અંધરાજ કહીને સંબોધ્યો એ ઉપરથી મેં જાણી લીધું કે આપ રાજા ભોજ જ છો.

રાજા ભોજે આંધળાને આંધળો જ કહ્યો હતો, પણ અંધરાજ એ માનસૂચક નામથી કહ્યું હતું. આંધળાનું કથન સાંભળી રાજા ભોજ મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે, એ બહુ સારું થયું કે, મેં તે આંધળાને અંધરાજ તરીકે બોલાવ્યો, નહિ તો મારી પણ ગણના સિપાઇઓમાં જ થાત ને ! રાજાએ તે આંધળાને સન્માન આપી વિદાય કર્યો.

પહેલાંના રાજાઓ હાથી ઘોડા ઉપર બેસી ધીરે ધીરે નગરપર્યટન કરતા હતા, અને પ્રજાનાં સુખદુઃખ સાંભળતા, પણ આજે તો હાથી-ઘોડાનું સ્થાન મોટરે લઈ લીધું છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, વાણી વદવામાં પણ વિવેક રાખવાની જરૂર રહે છે. કહેવત પણ છે કે, **वचने का दरिद्रता** અર્થાત્ મીઠાં વચન બોલવામાં દરિદ્રતા શા માટે રાખવી જોઇએ !

" તુલસી મીઠે વચન તે, સુખ ઉપજે ચહું ઓર;
વશીકરણ એક મંત્ર હૈ, તજ દે વચન કઠોર. "

ફારસીમાં પણ કહ્યું છે કે— " બન કે અઝીજ રહના પ્યારી જબાન દહનમેં" હે ! પ્યારી જીભ ! બીજું કાંઈ મળે કે ન મળે, પણ જો તું મારી સાથે મિત્રતા બાંધી લે તો પછી બધા જીવો મારા મિત્રો થઇ જશે. "

તમે લોકો બીજાને મિત્ર બનાવો છો પણ તમારી જીભની સાથે કોઇ દિવસ મિત્રતા બાંધી છે ? જો તમારી જીભ તમારી સાથે શત્રુતા રાખે છે તો એ શત્રુતાને દૂર કરી તેની સાથે મિત્રતા બાંધો. તમારી જીભમાંથી કડવી વાણી શામાટે નીકળે, અમૃત વાણી કેમ ન વરસે ?

કલ્પના કરો કે, તમારા પૂર્વજો તમને કહે કે, ઘરની આ બાજુ તો સોનું દાટયું છે અને પેલી બાજુ કોલસા દાટયા છે. તમારે બેમાંથી જે જોઈએ તે કાઢી લો. યોગાનુયોગે તમારા હાથમાં કોદાળી પણ આપવામાં આવી. હવે તમે એ કોદાળી વડે સોનું દાટયું છે તે બાજુ ખોદશો કે કોલસા દાટયા છે તે બાજુ ખોદશો ? જો કોલસા બાજુ કોદાળી વડે ખોદશો તો તમારો હાથ કાળો થશે અને ખોદતા ખોદતા કોલસો ઉડશે તો મોઢું પણ કાળું થશે. તમે કહેશો કે, એવો કોણ મૂર્ખ હશે કે સોનાને છોડી કોલસાને ખોદી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરે ? જેમ સોનાને છોડી કોલસો ખોદવાનો કોઈ પ્રયત્ન કરતા નથી તેમ તમારી જીભની કોદાળી વડે તમે સોનું પણ કાઢી શકો છો અને કોલસા પણ કાઢી શકો છો. જો તમે અપશબ્દ બોલો તો એ કોલસાને ખોદવા જેવું કામ છે અને મીઠા શબ્દો બોલો તે સોનાને ખોદવા જેવું કામ છે. હું બહેનોને પણ મીઠા શબ્દો બોલવાનો ખાસ આગ્રહ કરું છું. આડોશીપાડોશી તથા બાળકોની સાથે પણ વિવેકપૂર્વક વાણી બોલવી જોઇએ. મીઠા શબ્દો બોલવાથી તમે બીજાને પ્રિય લાગશો, અને જો કડવી વાણી બોલશો તો અપ્રિય લાગશો. એક કવિએ ઠીક જ કહ્યું છે કેઃ—

" જાકે જૈસી વસ્તુ હૈ, વૈસી દે દિખલાય;
વાકો બુરા ન માનિયે, વો લેન કહાંસે જાય. "

જેમની પાસે ગાળો છે તે ગાળો આપે છે. જેમની પાસે જે વસ્તુ હોય તે વસ્તુ બીજાને આપી શકે. એટલા માટે એમાં ખરાબ માનવાની કાંઈ જરૂર નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જેમનામા ગાળો ભાંડવાનાં સંસ્કારો હશે તે બીજાને ગાળો જ ભાંડશે. માટે પહેલેથી સારા સંસ્કારો પાડો. ભૂલેચૂકે પણ કડવી વાણી બોલો નહિ. સારાં સંસ્કારોને જીવનમાં ઉતારવા માટે હમેશા સત્સંગતિ કરવી જોઈએ.

મીઠી વાણી બોલવાનો અભ્યાસ કેવી રીતે પાડવો જોઈએ એને માટે પૂજ્યશ્રી શ્રી લાલજી મહારાજે એક દૃષ્ટાંત આપ્યું હતું કેઃ—

એક બંગડીવાળો લાખની બંગડીઓ ગધેડી ઉપર લાદી બજારમાં વેચવા જતો હતો. આજકાલ તો અનેક પ્રકારની રંગબેરંગી બંગડીઓ નીકળી છે અને એ પ્રમાણે વિદેશી બંગડીઓદ્વારા વિદેશોએ બહેનોનો હાથ પકડી રાખ્યો છે; પરંતુ પહેલાં લાખની બંગડીઓનો પ્રચાર વિશેષ હતો. બંગડીવાળો લાખની બંગડીઓઓની ગધેડી ઉપર લાદી બજારમાં વેચવા જતો હતો. જ્યારે ગધેડી ધીરે ધીરે ચાલતી ત્યારે તે "મારી મા ! મારી બેન ! ચાલ" એમ કહી તે હંકારતો હતો. બંગડીવાળાનું આ કથન સાભળી ઘણા લોકો હસતા અને કહેતા કે, 'તમે આ ગધેડાને મા બહેનના નામથી કેમ સંબોધો છો ?' આ પ્રશ્નના જવાબમાં તે બંગડીવાળો કહેતો કે "જો હું આ ગધેડીને ગાળો ભાડું તો મને ગાળો ભાડવાનો અભ્યાસ થઇ જાય. મારો ધંધો બંગડી વેચવાનો છે. મારે ત્યા સારા ઘરની સ્ત્રીઓ બંગડીઓ ખરીદવા આવે છે. જો ગાળો આપવાનો મને અભ્યાસ થઈ જાય તો તો કોઈ મારે ત્યાં બંગડીઓ ખરીદવા આવે નહિ અને મારો ધંધો પણ ચાલે નહિ."

આ જ પ્રમાણે તમારે પણ વિચારવું જોઇએ કે, હું શ્રાવક છુ અને વ્યાપારી છું તો મારા મોઢામાંથી અપશબ્દ કેમ નીકળી શકે ! રાજાએ મુનિને અસત્ય ન બોલવાનો ઉપાલંભ તો આપ્યો, પણ તે બહુ જ મર્યાદાપૂર્વક. આ પ્રમાણે જે મર્યાદાપૂર્વક વ્યવહાર કરે છે તે જ વિવેકવાન છે, અને જે દરેક વાતમા વિવેક રાખે છે તેનુ કલ્યાણ થાય છે. હવે મર્યાદાપૂર્વક જીવન વ્યવહાર ચલાવનારની કથા કહું છું.

સુદર્શન ચરિત્ર—૨૦

રૂપ કલા યૌવન વય સરખી, સત્યશીલ ધર્મવાન;
સુદર્શન ઔર મનોરમા કી, જોડી જુડી મહાન. ॥ ધન૦ ૧૭ ॥
શ્રાવક વ્રત દોનોંને લીના, પૌષધ ઔર પચખાન,
શુદ્ધ ભાવસે ધર્મ આરાધે, અહલક દેવે દાન. ॥ ધન૦ ૧૮ ॥

સુદર્શનની સાથે મનોરમાનો વિવાહ થયો. આજે લગ્ન પ્રથાને સામાન્ય માનવામા આવે છે પણ વાસ્તવમા લગ્નપ્રથા એ સામાન્ય નથી. આ પ્રથાની પાછળ મહાન્ આદર્શ રહેલો છે. આ વિવાહપ્રથા ભગવાન ઋષભદેવે પ્રચલિત કરી હતી. મનુષ્યસમાજને મર્યાદિત બનાવવા માટે અને સામાજિક શાન્તિ સ્થાપિત કરવા માટે ભગવાને આ વિવાહ-પ્રથાનો પ્રચાર કર્યો હતો. જૈન ગ્રન્થાનુસાર ભગવાન ઋષભદેવનો સુમંગલા સાથે વિવાહ-પદ્ધતિ પ્રમાણે વિવાહ થયો હતો. તેમની પહેલા લગ્નપ્રથા ન હતી, પણ ભગવાને જોયુ કે

લગ્નપ્રથાના પ્રચલન વિના સમાજમા શાન્તિ રહેશે નહિ એટલા માટે તેમણે વિવાહપ્રથાનું પ્રચલન શરૂ કર્યું

અત્રે એ જોવાનું છે કે, લગ્ન કરવાનો અધિકાર કોને અને કોની સાથે છે ' આજ કાલ પૈસાથી વિવાહ થાય છે અને તે કારણે રૂપ, શીલ, ગુણુ આદિમા કજોડાવિવાહ થઈ જાય છે કજોડાવિવાહ કરાવીને દપતીમા પ્રેમ પેદા થાય એવી આશા રાખવામા આવે છે પણ પ્રેમ પેદા ક્યાથી થાય ' પ્રેમના ઘરમા તો પહેલેથી જ આગ લગાવવામા આવે છે પુરુષો પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તે, સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચાર ગુજારે અને ગમે તેટલી વાર પુરુષોને વિવાહ કરવાનો અધિકાર છે એમ પુરુષો માને એ બધા લગ્નપ્રથા વિરુદ્ધના કામો છે આ પ્રમાણે પુરુષોએ લગ્નમર્યાદાનું ઉલ્લઘન કર્યું છે પણ શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, પુરુષોત્તમ તો તે જ છે કે જે મર્યાદાનું પાલન કરે છે જે મર્યાદાનું ઉલ્લઘન કરે છે તે ભ્રષ્ટ છે એટલા માટે સ્ત્રી પુરુષોએ મર્યાદાનુ સમુચિત પાલન કરવુ જોઈએ.

ભગવાન ઋષભદેવે વિવાહની જે મર્યાદા બાધી છે તે મર્યાદાનું પાલન કરવામાં આવે તો એક પણ કજોડાવિવાહ ન થાય આજે તો લાકડાને માકડું વળગાડી દેવામા આવે છે, પણ આમ કરવાથી મર્યાદાનો ભગ થાય છે અને તેથી સમાજનું અને વ્યક્તિનું-બન્નેનું પતન થાય છે

આજે કન્યાને વિશેષત મેટ્રીક પાસ થએલા યુવકોને આપવામા આવે છે. પછી ભલે તેને માટે હજાર-બે હજાર રૂપિયા કેમ આપવા ન પડે ' જેમનો પુત્ર મેટ્રીક પાસ થએલો હોય છે તે પણ આટલા રૂપિયા આપો તો હું વિવાહ કરુ એમ કહે છે પણ આ શુ વિવાહના આદર્શનું અનુકરણ છે ? વિવાહ કરવા માટે અમુક રૂપિયા આપવા કે માગવા એ વિવાહ છે કે વિક્રય છે ? પરદેશ જવાના કે મોકલવાના બહાને કે ભણાવવાના બહાને રૂપિયા માગીને લેવા એ શુ વરવિક્રય નથી ? શુ વરવિક્રયને બંધ કરવા માટે જાતિ કાંઈ પ્રબધ કરી શકતી નથી ? કન્યાવાળા સ્વેચ્છાએ આપે એ વાત જુદી છે, પણ ' અમુક રકમ આપો તો વિવાહ કરીએ ' એમ કહીને રૂપિયા માંગવા એમા સતાન પ્રત્યેની કરુણાભાવનો નાશ રહેલો છે એટલા માટે વિચાર વિનિમય કરી, વરવિક્રયની પ્રથા બધ કરવી જોઇએ વિના માગ્યે કોઈ લાખ રૂપિયા આપે તો તે આપનારની ઇચ્છા છે, પણ પ્રથા પાડી અમુક રૂપિયા માગવા એ ઠીક નથી અમુક રૂપિયા માગવાની પ્રથા પાડવાથી તો ગરીબોની સ્થિતિ બહુ જ કઢગી બની જાય છે અને કન્યાના વિકાસમાર્ગમા આડ ખીલી ઉભી થાય છે

ભગવાને સર્વ પ્રથમ **कन्नालि** અર્થાત્ કન્યા સબધી અસત્ય બોલવાનો નિષેધ કરેલ છે કન્યાઓને માટે અસત્ય નહિ બોલવાનો સર્વ પ્રથમ નિષેધ એટલા માટે કરવામા આવ્યો છે કે કન્યા એ ભવિષ્યની માતા છે એટલા માટે તેમનો આદર કરવો જોઇએ કવિઓએ કહ્યુ છે કે-**यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवता ।** જ્યા સ્ત્રીજાતિનો આદર થાય છે ત્યા દેવો રમે છે, લક્ષ્મીનો વાસ ત્યા છે અને આનદ પણ ત્યા જ છે આ વૃદ્ધવાક્યને ધ્યાનમા લઇ વરવિક્રયની પ્રથાને દૂર કરો '

મનોરમા અને સુદર્શનનો આનંદપૂર્વક વિવાહ થયો. વિવાહ કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ પરસ્પર સહકાર આપવાનો છે. તમે કહેશો કે, એવું કયું કામ છે કે એકલો પુરુષ કે એકલી સ્ત્રી કરી ન શકે ! આ વિષે બહુ દૂર ન જતાં તમારા પોતાના જન્મ વિષે વિચાર કરો. શું એકલી સ્ત્રી કોઇ બાળકની માતા બની શકશે ? તેમ શું એકલો પુરુષ કોઇ બાળકનો પિતા બની શકશે ? પરસ્પરના સહકારથી જ માતાપિતા બની શકે છે. આજે વિવાહનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ભુલાઈ ગયો છે અને તેથી જ હાનિ થઇ રહી છે. વિવાહમા વર કન્યા રૂપગુણમાં સમાન હોવા જોઈએ. જો વર કન્યા સ્વભાવાદિમાં સમાન હશે તો તેમનો જીવનવ્યવહાર સારી રીતે ચાલશે. જો પુરુષનો સ્વભાવ સારો હોય અને સ્ત્રીનો સ્વભાવ કર્કશ હોય કે સ્ત્રીનો સ્વભાવ સારો હોય અને પુરુષનો સ્વભાવ કર્કશ હોય તો પણ બન્નેનો જીવનવ્યવહાર સારી રીતે ચાલી શકતો નથી. આ વિષે જૈન રામાયણમાં એક કથા આવી છે કેઃ—

રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા વનમાં જઈ રહ્યા હતા. રસ્તામાં સીતાને બહુ તરસ લાગી. સીતાએ લક્ષ્મણને કહ્યું કે સામે ઘર દેખાય છે ત્યાથી પાણી મળી આવશે માટે ત્યાં જઈએ. ત્રણે જણ ત્યાં ગયા. તે એક બ્રાહ્મણનું ઘર હતું. બ્રાહ્મણ બહાર ગયો હતો. ઘરમાં બ્રાહ્મણની પત્ની હતી. પોતાના ઘરના આંગણે અતિથિઓને આવેલા જોઇ તે બ્રાહ્મણપત્ની ખૂબ જ પ્રસન્ન થઇ અને આદર-સત્કારપૂર્વક ત્રણેયને ઘરમા આસન ઉપર બેસાડયા. પીવા માટે ઠંડુ પાણી આપ્યું. બધાએ ઠંડુ પાણી પીને તરસને છીપાવી. એટલામા તો ગામમાંથી બ્રાહ્મણ આવ્યો, પોતાના ઘરમા ત્રણ જણાને ધૂળથી ખરડાએલા કપડા પહેરેલાં જોઇ તે મનમા ધુંધવાયો; અને આ વળી કોણ અહીં આવ્યા છે ! આમ ધુંધવાતો ધુંધવાતો તે ઘરમાં ગયો અને પોતાની સ્ત્રી ઉપર નારાજ થયો અને પોતાની સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો કે, હું તને હજારોવાર કહી ચૂકયો છું કે, આવા લંગોટિયા બાવાઓને ઘરમાં ઘાલ નહિ, પણ તું મારું કહ્યું માને શાની ? તને તો માર લાગશે ત્યારે જ પાસરી થશે ! આ પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રી ઉપર ક્રોધી થતો ઘરમા ગયો, અને રસોડામાંથી સળગતું લાકડું લઇ ડામ દેવા માટે તે બહાર નીકળ્યો. તે બ્રાહ્મણપત્ની સળગતું લાકડું જોઈ સીતાની પાસે દોડી ગઈ, અને "મારી રક્ષા કરો", મારી રક્ષા કરો, એમ કરગરવા લાગી. રામ તે બ્રાહ્મણને સમજાવવા લાગ્યા કે તું કારણ વિના તારી પત્નીને શા માટે હેરાન કરે છે ? પણ તે બ્રાહ્મણે રામનું કહ્યું ગણકાર્યું નહિ. એટલે લક્ષ્મણને બહુ ક્રોધ ચડયો અને તેણે તે બ્રાહ્મણનો પગ પકડી આકાશમા ફેંકી દીધો.

અતિથિ સત્કારમા વિવેકનો એક મોટો ગુણ રહેલો છે. જો વિવેક હોય તો રામ જેવાને પણ સત્કાર કરવાનો શુભ અવસર મળે છે, અને વિવેક ન હોય તો રામ જેવાનો પણ તિરસ્કાર થઈ જાય છે.

લક્ષ્મણે બ્રાહ્મણને આકાશમા ફેંકી દીધો, પણ રામને એ ઠીક ન લાગ્યું. તેમણે લક્ષ્મણને કહ્યું કે, આપણે આ બ્રાહ્મણના ઘરનો સત્કાર પામ્યા છીએ તો તે બ્રાહ્મણની આવી દુર્ગતિ કરવી એ ઠીક નથી.

લક્ષ્મણે કહ્યુ કે, મે તેને આકાશમા ફેકયો છે, પણ તેને નીચે પડવા નહિ દઉં બ્રાહ્મણ જ્યારે આકાશમાથી નીચે પડવા લાગ્યો ત્યારે લક્ષ્મણે તેને હાથમા ઝીલી લીધો લક્ષ્મણની આવી અદ્ભુત શક્તિ જોઈ તે બ્રાહ્મણ આશ્ચર્યચકિત જ થઈ ગયો

કહેવાનો આશય એ છે કે, સ્ત્રી-પુરુષના સ્વભાવમા સામ્ય ન હોય તો જીવનવ્યવહાર બરાબર ચાલી શકતો નથી માતાપિતાનું કર્તવ્ય છે કે પુત્ર-પુત્રીનો વિવાહ સ્વભાવાનુકૂલ યોગ્ય પુત્ર-પુત્રી સાથે કરે લોભને વશ થઇ પુત્ર-પુત્રીનો કજોડાવિવાહ કરવો ન જોઈએ

પુરુષો કહે છે કે, "ધર્મ તો સ્ત્રીઓને કરવાનો છે અમારું કામ તો મોજમજા માણવાનું છે" આ ગભીર ભૂલ છે ધર્મ તો સ્ત્રી-પુરુષ બન્નેને માટે છે બન્નેમા જો સરખી ધર્મભાવના હોય તો જ બન્નેનો જીવનવ્યવહાર સુખપૂર્વક ચાલી શકે જ્યા પતિ-પત્નીમા ધાર્મિક ભાવના સમાનરૂપે હોતી નથી ત્યા રાત્રિ દિવસ કલેશકકાસ થાય છે

આનદ શ્રાવકે ભગવાન મહાવીરની પાસે જ્યારે વ્રતોનો અગીકાર કર્યો ત્યારે ઘેર આવી તેની પત્ની શિવાનદાને કહ્યુ કે, તું પણ વ્રતોનો અગીકાર કર શિવાનદાને પોતાના પતિ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ હતો એટલે તે વિષે વિશેષ કાંઈ ન પૂછતા ભગવાનની પાસે ગઈ અને વ્રતોનો અગીકાર કરી આવી

આ પ્રમાણે જ્યા પતિ-પત્નીમા પરસ્પર વિશ્વાસ અને ધર્મનું સામ્ય હોય છે ત્યા જ આનદ મગલ વર્તે છે સુદર્શન અને મનોરમા બન્ને યથાશક્તિ ધર્મારાધન, વ્રત-પ્રત્યાખ્યાન આદિ કરે છે અને આનદપૂર્વક જીવન સુખમય વ્યતીત કરે છે આગળ શુ થાય છે તેનો અધિકાર હવેપછી યથાવસરે કહેવામા આવશે

વ્યાખ્યાન : સવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ વદી ૨ મંગળવાર

પ્રાર્થના

અરહનાથ અવિનાશી, શિવસુખ લીધો,
વિમલ વિજ્ઞાન વિલાસી, સાહબ સીધો ॥૧॥
તૂ ચેતન ભજ અરહનાથને, તે પ્રભુ ત્રિભુવનરાય;
તાત 'સુદર્શન' 'દેવી' માતા, તેહનો નદ કહાય ॥ સાહબ૦ ॥૨॥

શ્રી અરહનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામા આવી છે.

આત્મા પરમાત્માની પ્રાર્થના કેમ કરે એ જોવાનું છે પ્રાર્થના નિર્વિકલ્પ અને સવિકલ્પ એમ બે પ્રકારે થાય છે આ બે પ્રકારની પ્રાર્થનાઓમાથી આત્માએ નિર્વિકલ્પ પ્રાર્થના જ કરવી જોઈએ, પણ એકદમ નિર્વિકલ્પ પ્રાર્થના કરવી મુશ્કેલ છે, એટલા માટે નિર્વિકલ્પ પ્રાર્થના કરવા અર્થે સવિકલ્પ પ્રાર્થનાનું અવલબન લેવામા આવે છે અવલબન લીધા વિના એકદમ ઉપર ચઢી શકાતું નથી, એટલા માટે સવિકલ્પ પ્રાર્થના કરવામા

આવે છે અને તે દ્વારા નિર્વિકલ્પ પ્રાર્થનામા પહોચી શકાય છે. આ પ્રાર્થનામા પણ સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ એ બન્ને પ્રકારની પ્રાર્થના કરવામા આવી છે; અર્થાત્ સગુણ અને નિર્ગુણ એમ બે પ્રકારે પરમાત્માને બનાવી બન્નેય પ્રકારના પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામા આવી છે.

તાત સુદર્શન દેવી માતા તેનો નન્દ કહાય।

અર્થાત્—જેમના પિતા સુદર્શન અને માતા દેવી હતા તે ભગવાનની પ્રાર્થના કરી સવિકલ્પ પ્રાર્થના કરવામા આવી છે; પણ ત્યારબાદ પરમાત્માની નિર્વિકલ્પ પ્રાર્થના આ પ્રમાણે કરવામા આવી છે—

અલખઅરૂપ અખંડિત અવિચલ, અગમ અગોચર આપ।
નિરવિકલ્પ નિકલંક નિરંજન, અદ્ભુત જ્યોતિ અમાપ॥

આ પ્રમાણે પરમાત્માની સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ બન્ને પ્રકારની પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. આપણું લક્ષ્ય તો નિર્વિકલ્પ પ્રાર્થના કરવાનું જ હોવું જોઈએ પણ સવિકલ્પ પ્રાર્થનાની સહાયતા વિના એકદમ નિર્વિકલ્પ પ્રાર્થનામા પહોચી શકાતું નથી એટલા માટે સવિકલ્પ પ્રાર્થનાની સહાયતા વડે નિર્વિકલ્પ પ્રાર્થનામા પહોચવુ જોઈએ।

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, નિર્વિકલ્પ પ્રાર્થનામા પહોચવા માટે મૂર્તિ રાખવામા આવે અને તેની સહાયતાદ્વારા આગળ વધવામા આવે તો શુ વાધો છે? પણ એમ કરવાથી તો વધારે ગડબડ ઉભી થશે કારણ કે, નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ આત્મા અને શરીર વચ્ચે કાઇ સબધ નથી શરીર જડ છે અને આત્મા ચૈતન્ય છે એટલે બન્નેને કાંઈ લાગતું વળગતું નથી. તેમ છતા "હું શરીર જ છુ" એવો અધ્યાસ પડી જાય છે હવે આ અધ્યાસને વધારવો ઠીક છે કે તેથી મુક્ત થવુ ઠીક છે। જો અધ્યાસથી મુક્ત થવુ હોય તો એવો વિચાર રાખવો જોઈએ કે, "હું નિર્વિકલ્પ છુ અને શરીર સંબધથી દૂર રહેવા ચાહૂં છુ" આ પ્રમાણે વિચાર કરી એ અધ્યાસને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવે છે, તો પછી મૂર્તિમા પરમાત્માનો અધ્યાસ માની તેમા વધારે ફસાવવુ એ કયાસુધી યોગ્ય છે? આ તો અધ્યાસથી મુકત થવાને બદલે વધારે અધ્યાસમા ફસાઈ જવુ પડશે અને એમ કરવુ તે ન્યાયમા કહેલા દ્રાવિડ પ્રાણાયમની માફક વિપરીત થશે શરીરને માટે જ્યારે એવો અધ્યાસ પડી જાય છે ત્યારે હું શરીર જ છુ એવુ માનવા લાગે છે. અર્જુનને પણ એવો જ અધ્યાસ પડી ગયો હતો, ત્યારે કૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યુ હતુ કેઃ—

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय, नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही॥
नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि, नैनं दहति पावकः।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो, न शोषयति मारुत॥

કૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યુ હતુ કે, હે! અર્જુન! શરીરમા શુ મુંઝાઈ ગયો છે. આત્માને પણ જો. શરીર તો નાશવાન છે પણ આત્મા અવિનાશી છે.

આ પ્રમાણે સવિકલ્પમાંથી નીકળી નિર્વિકલ્પમાં જવાનું છે, પણ સવિકલ્પમાં વધારે ફસાઈ જવું નથી. મૂર્તિ બનાવી તેમાં પરમાત્માનો અધ્યાસ કરવો એ તો સવિકલ્પમાં વધારે ફસાઈ જવા જેવું છે! જો સવિકલ્પ પ્રાર્થના જ કરવી છે તો જેમ પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે તેમ માતા-પિતાથી ઉત્પન્ન, અર્થાત્ તેરમા ગુણસ્થાને જે ભગવાન છે તેમની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. અને જો નિર્વિકલ્પ પ્રાર્થના કરવી હોય તો સિદ્ધ ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. ભગવાન અરહનાથ જો કે શરીરમાં જ પેદા થયા હતા પરંતુ અંતે શરીરનો અધ્યાસ છોડી શરીરના વિકલ્પોમાંથી નીકળી સિદ્ધ થયા હતા. તેમ પોતાને માટે પણ વિચાર કરવો જોઈએ કે, "હે! આત્મા! તું પણ વિકલ્પમાંથી નીકળી નિર્વિકલ્પ પ્રાર્થનામાં જા, જ્યાંસુધી તું નિર્વિકલ્પ પહોંચ્યો નથી ત્યાંસુધી ભગવાન તીર્થંકરની પ્રાર્થના કર અને પછી આ પ્રાર્થનાદ્વારા સિદ્ધની પ્રાર્થનામાં પહોંચી જા."

સવિકલ્પ પ્રાર્થનામાંથી નિર્વિકલ્પ પ્રાર્થનામાં કેવી રીતે જવું એ વાત હવે હું શાસ્ત્રદ્વારા કહું છું:—

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૨૧

રાજા શ્રેણિક વિચારવા લાગ્યો કે, મને મુનિએ અનાથ શા કારણે કહ્યો? ગરીબ તો નથી કે જેથી મને અનાથ કહ્યો? રાજાએ મુનિને અનાથ કહેવાનું કારણ પૂછ્યું. મુનિએ જવાબ આપ્યો કે, હે! રાજન્! તું સનાથ-અનાથનો ભેદ જાણતો નથી એટલા જ માટે તું આમ કહે છે! તારામાં ભ્રમ પેદા થયો છે અને એ ભ્રમને કારણે જ તું મનમાં મુંઝાઈ રહ્યો છે!

જ્યાંસુધી જ્ઞાન થતું નથી ત્યાંસુધી આત્મા ભ્રમમાં પડી મુંઝાઈ જાય છે. એ ભ્રમનું નિવારણ જ્યારે કોઈ જ્ઞાની મળે છે ત્યારે જ થાય છે. અપૂર્ણ જ્ઞાનીને ભ્રમ પેદા થાય જ છે. જેમકે અંધારામાં છીપને ચાંદી અને ઠુંઠા ઝાડને માણસ માનવાનો ભ્રમ પેદા થાય જ છે. જો તે છીપની પાસે જઈ જોવામાં આવે તો છીપ જ જણાશે. આ જ પ્રમાણે અજ્ઞાનને કારણે જે ભ્રમ પેદા થાય છે તે જ્ઞાન થતાં જ દૂર થઈ જાય છે. રાજાને પણ ભ્રમ થયો હતો અને તેથી જ તે એમ વિચારતા હતા કે, મને અનાથ શા કારણે કહ્યો! મુનિએ કહ્યું કે, તેં સનાથ-અનાથનો ભેદ જાણ્યો નથી એટલે જ તને આવો ભ્રમ પેદા થયો છે.

न तुमं जाणसि अणाहस्स, अत्थं पुत्थं च पत्थिवा।
जहा अणाहो भवई, सणाहो वा नराहिव ॥ १६ ॥

सुणेह मे महाराय, अव्वक्खित्तेण चेयसा।
जहा अणाहो भवई, जहा मेयं पवत्तियं ॥ १७ ॥

મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્! મેં તને અનાથ કહ્યો પણ તું શા માટે અનાથ છે તે બતાવ્યું નથી એટલે જ તું ભ્રમમાં પડી ગયો છે. હવે હું તને અનાથ અને સનાથ કોણ કહેવાય તે કહું છું તો અવિક્ષિપ્ત મને-શાંત ચિત્તે-સાંભળ. મનમાં કોઈ પ્રકારનો સંદેહ રાખ નહિ."

જ્યાસુધી ચિત્તને એકાગ્ર કરી કોઈ વાતને સાંભળવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી કાર્ય લાભ થતો નથી. જો મનમાં કોઈ પ્રકારનો વિક્ષેપ રહ્યો તો કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. આ વાત પ્રત્યેક કામમાં લાગુ પડે છે. જે કોઈ કામ કરવા બેસીએ તે સિવાય બીજે ઠેકાણે મનને દોડાવવુ, મનને એકાગ્ર ન કરવુ તે વિક્ષેપ છે. પછી ભલે તે કામ વ્યાવહારિક હોય કે આધ્યાત્મિક હોય. તમે લોકો અત્યારે સામાયિકમાં બેઠા છો, પણ તમારું ચિત્ત કયાં ભમે છે એ કોણ જાણે છે? સામાયિક લઈને એક સ્થાને બેસવા છતાં ચિત્ત બીજે ઠેકાણે દોડાવવું એ તો એના જેવુ થયુ કે —

'ન ખુદા હી મિલા, ન વિશાલે સનમ।
ન ઈધર કે રહે, ન ઉધર કે સનમ।'

સામાયિકમાં બેસવા છતાં મન સ્થિર ન રહે, ચારે બાજુ ભમતું રહે તો તે સામાયિક કેવી કહેવાય એ વિષે એક વાત કહું છું —

એક શેઠની પુત્રવધૂને એવુ જ્ઞાન થયુ કે તે બીજાના મનની વાત જાણવા લાગી. એક દિવસ તેના સાસરા સામાયિકમાં બેઠા હતા ત્યાં એક માણસ આવ્યો અને પૂછવા લાગ્યો કે, શેઠ કયાં છે? શેઠે આ સાંભળ્યું તો ખરું પણ તે સામાયિકમાં બેઠેલ હોવાથી કાંઈ બોલ્યો નહિ. એટલે તેની પુત્રવધૂએ ઉત્તર આપ્યો કે, મારા સાસરા તો હમણાં મોચી બજારમાં ગયા છે. તે માણસને શેઠની સાથે જરૂરી કામ હોવાથી તે દોડતો દોડતો મોચી બજારમાં ગયો અને શેઠને શોધવા લાગ્યો પણ ત્યાં તેનો પત્તો ન લાગ્યો. એટલે તે પાછો ઘેર આવ્યો અને શેઠની પુત્રવધૂને કહ્યુ કે, શેઠ મોચી-બજારમાં તો ન મળ્યા, મારે તેમની સાથે જરૂરી કામ છે. આ સાંભળી પુત્રવધૂએ કહ્યુ કે, હમણાં તેઓ ગાંધી-બજારમાં ગયા છે. એટલે પાછો તે માણસ ગાંધી-બજારમાં દોડતો ગયો. એટલામાં આ બાજુ શેઠની સામાયિક પણ પૂરી થઈ ગઈ, અને સામાયિકમાંથી ઊઠી પોતાની પુત્રવધૂને કહેવા લાગ્યો કે, આટલા દિવસ સુધી તો હું તારા ઉપર બહુ વિશ્વાસ રાખતો હતો પણ તું આટલું બધુ જૂઠું બોલે છે તે તો આજે જ જાણ્યુ. હું સામાયિકમાં બેઠો છું એ જાણવા છતાં પેલા માણસને પહેલાં મોચી-બજારમાં ગયા છે એમ કહ્યું અને પછી ગાંધી બજારમાં ગયા છે એમ જૂઠું બોલવાનું શું કારણ? પુત્રવધૂએ જવાબ આપ્યો કે, હું જૂઠું બોલી નથી. તમે સામાયિકમાં બેઠા હતા એ સાચી વાત, પણ હું એમ માનું છું કે, જેમનો ઉપયોગ જ્યાં હોય છે તે ત્યાં જ હોય છે. તમે સામાયિકમાં બેઠા હતા પણ તમારું મન પહેલાં મોચી બજારમાં અને પછી ગાંધી બજારમાં ભમતું હતુ. આપની ચિત્તવૃત્તિ ત્યાં જ હતી. તમારુ આ ખોખલું શરીર અહીં હોય તેથી શું? આપ વ્યવહારથી ભલે અહીં હો પણ નિશ્ચયથી તો તમે મોચી અને ગાંધીની દુકાને જ હતા. પુત્રવધૂની વાત સાંભળી શેઠને ઘણું આશ્ચર્ય થયુ અને કહેવા લાગ્યો કે, મારા મનની વાત તે કેવી રીતે જાણી લીધી! પુત્રવધૂએ જવાબ આપ્યો કે, એ બધુ આપની કૃપાનું જ પરિણામ છે! આપની કૃપાથી જ બીજાના મનમાં શું છે તે હું જાણી લઉં છું. જે થયુ તે થયુ, હવેથી આપ સામાયિકમાં ચિત્તને એકાગ્ર રાખશો.

આ ઉપરથી તમે પણ તમારા વિષે વિચાર કરો કે, 'અમે સામાયિકમાં તો બેસીએ છીએ પણ અમારું મન કયાં ભમે છે !' સામાયિકમાં બેસવા છતાં મન ગમે ત્યાં ભટકતું રહે તો એ વ્યવહારની જ સામાયિક થશે. નિશ્ચયની સામાયિક તો ત્યારે થઈ કહેવાય કે મન એકાગ્ર રહે અને સમભાવ જળવાય. તમે કદાચ એમ પૂછો કે, અમારાથી મન કાબુમાં રહેતું નથી તો શું અમારે સામાયિક ન કરવી ! આનો ઉત્તર એ છે કે, મન જો કાબુમાં રહેતું ન હોય અને બહાર દોડી જતું હોય તો ખરાબ કામો તરફ જવા ન દેવું. કદાચ ખરાબ કામો તરફ મન ચાલ્યું જાય તો પશ્ચાત્તાપ કરી તેને ઠેકાણે લાવો અને ખરાબ કામ તરફ ફરી જવા ન દો પણ સત્કાર્યોમાં પરોવો. જેમકે બાળક ચાલતાં શીખે છે ત્યારે ચાલતા ચાલતાં મન ફાવે તે તરફ દોડે છે પણ જે બાજુએ બાળકને પડી જવાનો ભય હોય એ બાજુએ બાળકને માતાપિતા જવા દેતા નથી અથવા તેની સાથે ચાલે છે અને જ્યાં પડવાનો ભય ન હોય તે તરફ જતાં શીખડાવે છે. તે જ પ્રમાણે મન કાબુમા રહેતું ન હોય તો તેને ખરાબ માર્ગે જવા ન દેવું પણ સન્માર્ગે લઇ જવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પણ મન કાબુમાં રહેતું નથી એટલે સામાયિક જ ન કરવી એ ઠીક નથી. જે ભણે છે તેને જ આ ભૂલ થાય છે એમ કહેવામા આવે છે પણ જે ભણતાં જ નથી તેને શું કહેવાય ? એ જ પ્રમાણે સામાયિક કરનારાઓથી ભૂલ પણ થાય છે; તે ભૂલને સુધારવી અને ફરી એવી ભૂલ ન થાય એની કાળજી રાખવી. પણ ભૂલ થાય છે એટલે સામાયિક છોડી બેસી જવું એ ઠીક નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે, પ્રત્યેક કામમાં મન લગાડવામાં આવે તો કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. એટલા માટે મુનિ રાજાને કહે છે કે, "હે ! રાજન્ ! હું જે કહું તેને તું એકાગ્ર મને-મનોયોગપૂર્વક સાંભળ. અનાથ કેવો હોય છે અને સનાથ કેવો હોય છે એ બીજાના અનુભવની નહિ પણ મારા સ્વાનુભવની જ વાત કહું છું. બીજાની વાત તો કદાચ ખોટી પણ હોઈ શકે પણ હું પોતે પહેલાં કેવો અનાથ હતો અને હવે સનાથ કેમ થયો તે હું મારા સ્વાનુભવની વાતદ્વારા સમજાવું છું."

તમે સનાથ છો કે અનાથ ? જ્યારે તમે તમારી અનાથતાને ઓળખી લેશો ત્યારે સનાથતાને પણ સમજી શકશો પણ આત્મા પોતે અનાથ હોવા છતા પોતાને અનાથ માનતો નથી ત્યા ભૂલ થાય છે. પરમાત્માની પાસે પોતાની અનાથતાનો સ્વીકાર કરતા નથી પણ જેઓ ભક્ત લોકો હોય છે તેઓ તો પોતાની અનાથતાનો સ્વીકાર કરી લે છે. તુલસીદાસજીની કવિતાદ્વારા હું એ વાત કહું છું. જો કે તેમા થોડું અંતર જણાશે પણ વિચાર કરવાથી કાંઇ અંતર નહિ જણાય ! કવિ કહે છે કેઃ—

તૂ દયાલુ દીન હો દાની હો ભિખારી, હો પ્રસિદ્ધ પાતકી તૂં પાપપુંજહારી;
નાથ તૂ અનાથકો અનાથ કૌન મોસોં, મો સમાન આરત નાહિં આરતહાર તોસોં.

આમાં આત્મસમર્પણનો ભાવ છે. આત્માએ પરમાત્માને સમર્પણ કેમ કરવું એ વાત આ કવિતામાં બતાવવામા આવી છે ! અનાથી મુનિ જે વાત કહે છે તે જ વાત કવિએ પોતાની ભાષામાં થોડા ફેરફારની સાથે કરી છે.

પરમાત્માને આત્મસમર્પણ કરવા માટે શું કરવું જોઈએ એ વાત કવિના કથનદ્વારા સમજો. પરમાત્માને દીનદયાળુ કહેવામાં આવે છે. હવે તમે તમારા વિષે વિચારો કે તમે પોતે 'દીન' બન્યા છો ? જો તમે દીન બન્યા નથી તો એ દીનદયાળુ સાથે તમારો સંબંધ શી રીતે જોડાય ? તમે કહેશો કે અમે દીન કેવી રીતે બનીએ ? જ્યાંસુધી પોતાનામાં અહંકાર છે ત્યાંસુધી દીન બની શકાતું નથી. દીન બનવા માટે અહંભાવનો ત્યાગ કરવો જરૂરી છે. એટલા માટે અભિમાનને છોડી દીન બનો. વ્યવહારમાં તો ન જાણે તમે કોની કોની સામે કેટલીવાર દીન બનો છો પણ પરમાત્માની પાસે દીન બનતાં અચકાઓ છો; પણ વિવાહ થતાં તમે ઘરમાં દીન બનો છો કે નહિ, તેનો વિચાર કરો ! જે પ્રમાણે કુતરો રોટલી માટે પુંછડી હલાવે છે અને પેટ બતાવે છે તેમ તમે પણ સ્ત્રીની આગળ દીન બની જાઓ છો કે નહિ ? વિષયવાસના હોવાને લીધે આત્મા એવો ગુલામ બની જ જાય છે. મોટા મોટા મહારાજાઓ પણ વેશ્યાના વશમાં આવી જઈ તેમની આગળ દીન બની ગુલામ થઇ રહે છે !

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, આત્મામાં દીન થવાનો સ્વભાવ તો છે પણ પરમાત્માની આગળ દીન બનવામાં મુશ્કેલી જણાય છે. જ્યારે અભિમાન છોડી પરમાત્માની આગળ દીન થાઓ ત્યારે જ ઇષ્ટસિદ્ધિ થઇ શકે ! કવિ આનંદઘનજીએ કહ્યું છે કેઃ—

'પ્રીતિ સગાઈ રે જગમાં સૌ કરે, પ્રીતિ સગાઈ ન કોઈ ।
પ્રીતિ સગાઇ નિરુપાધિક કહી, સોપાધિક ધન ખોય ॥'

પ્રીતિ, સગાઈ–દીનતા બધા કરે છે અને એમ કરતાં આત્માને અનંતકાલ થઈ ગયો છે પણ તે જે દીનતા કરે છે તે સોપાધિક દીનતા જ કરે છે, નિરુપાધિક દીનતા કરતો નથી. સોપાધિક દીનતાથી દીનતા વધે છે, ઘટતી નથી. આ પ્રકારની દીનતાથી તો આત્મા ભિખારી જ રહે છે. તમે કહેશો કે, એવી અવસ્થામાં અમારે શું કરવું ? એ જ કે, તમારી બધી ભાવનાઓ પરમાત્માને સમર્પણ કરી દેવી અને તેમની આગળ અભિમાનનો ત્યાગ કરી દીન બની જવું. એવું તો ગરીબમા ગરીબ અને શાહુકાર પણ કરી શકે છે. આંધળો, બહેરો કે લૂલો કે ગમે તેવો અપંગ હોય તે પણ પરમાત્માની આગળ ભાવોને સમર્પણ કરી દીન બની શકે છે, તેમ કરવામા કોઈ પ્રકારની બાધા નડતી નથી. કદાચ કોઈ એમ કહે કે, રાજા આદિની પ્રાર્થના કરવાથી દીનતાને દૂર કરી શકાય છે. 'હું દીન હતો અને રાજાને પ્રાર્થના કરવાથી રાજાએ મારી દીનતા દૂર કરી' એમ માનવું એ ભૂલ છે. રાજાએ દીનતા ઓછી નથી કરી પણ વધારી છે. દીનતા કેવી રીતે વધે છે એ બતાવવા માટે શાસ્ત્રમા કપિલનું ઉદાહરણ આવ્યું છે.

કપિલ શ્રાવસ્તિ નરેશના કાશ્યપ નામના પુરોહિતનો પુત્ર હતો અને ભણવા માટે કૌશામ્બીમા રહેતો હતો ત્યા તેની એક દાસી સાથે મિત્રતા થઈ ગઈ. દાસીની ઇચ્છા પૂરી કરવા માટે તે એક દિવસ ધન્ના શેઠદ્વારા આશીર્વાદના બદલામાં આપવામાં આવતું બે માસા સોનાનું દાન લેવા માટે રાતના વખતે નીકળ્યો મધ્ય રાત્રિએ નીકળ્યો હોવાના કારણે સીપાઇઓએ તેને ચોર ધારી પકડયો, અને બીજે દિવસે રાજાની સમક્ષ ઊભો

કર્યો. તેને જોઇ રાજાને લાગ્યુ કે, આ ચોર જણાતો નથી આ બાજુ કપિલ મનમાં વિચારતો હતો કે, આ રાજાને શ્રાવસ્તિના રાજા સાથે વેર છે. એટલા માટે હું શ્રાવસ્તિનો રહેવાશી છુ એમ રાજા જાણશે તો મને વધારે દંડ આપશે. પણ ગમે તે થાય પણ જુઠું તો બોલવું જ નહિ.

રાજાએ કપિલને પૂછ્યુ કે, તું કયા રહે છે ' કપિલે ઉત્તર આપ્યો કે, હું શ્રાવસ્તિમાં રહું છું. શ્રાવસ્તિ નગરીનું નામ સાંભળતા જ રાજાનું વૈર તાજું થયું. અને ક્રોધપૂર્વક ફરી પૂછ્યું કે, કોનો છોકરો છે ? કપિલે ઉત્તર આપ્યો કે, રાજાના કાશ્યપ પુરોહિતનો પુત્ર છું. રાજાએ કહ્યું કે, ત્યારે તો મારા શત્રુના મિત્રનો પુત્ર છે અને તેથી તું મારો શત્રુ છે. ઠીક, અહીં શા માટે આવ્યો છે ? કપિલે ઉત્તર આપ્યો કે, શ્રાવિસ્તમા બધા મારી ઈર્ષ્યા કરતા હતા, અને કોઇ મને ભણાવતું નહિ એટલા માટે ભણવા અત્રે આવ્યો છું. રાજાએ ફરી પૂછ્યુ કે, રાતના સમયે શા માટે નીકળ્યો હતો ? કપિલે ઉત્તર આપ્યો કે, એ ઘટના બહુ લાબી છે પણ તમને સંભળાવું છું:—

હું જે ઉપાધ્યાયને ત્યા ભણુ છું તેમને તથા મને શાલિભદ્ર નામના શેઠે ભોજન આપવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. મારે ત્યા એક દાસી કામ કરવા આવતી હતી. તે દાસી સાથે હું ભ્રષ્ટ થયો. તે લોભીષ્ટ હતી એટલા માટે તેણીએ મને કહ્યું કે, તહેવાર આવે છે માટે મારે નવા કપડાની જરૂર છે તો લઇ આવો ' મેં જવાબ આપ્યો કે, હું કપડા કયાથી લાવું ? તેણે કહ્યું કે, તમે મને કપડા પણ પહેરવા આપી શકતા નથી તો પછી મારા નાથ શાના ? એ માટે તમને એક ઉપાય બતાવું. અહીંઆ એક ધન્ના શેઠ છે. સવારના પહોરમા તેને જે કોઈ સૌથી પહેલાં આર્શાર્વાદ આપે છે તેને તે બે માસા સોનું દાનમા આપે છે, તો તમે ત્યા જાઓ અને બે માસા સોનું લઈ આવો ' મે કહ્યુ ઠીક, બીજે દિવસે કોઈ વહેલો જઈ આશીર્વાદ આપી બે માસા સોનાનું દાન લઈ ન જાય એટલા માટે, જલ્દી પહોચવા માટે હું મધ્યરાત્રીએ નીકળ્યો, પણ કેટલો વખત થયો છે તેની ખબર રહી નહિ રસ્તામા સીપાઇઓએ મને ચોર ધારી પકડયો, પણ હું ચોરી કરવા માટે નીકળ્યો ન હતો.

રાજા કપિલનું કથન સાભળી પીગળ્યો અને કપિલને કહેવા લાગ્યો કે, જો કે તું મારા શત્રુના મિત્રનો પુત્ર છે, છતા પણ તે દરબારમા મારી આગળ બધી વાત સાચે-સાચી કહી છે, એટલે હું તારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું અને તને વરદાન આપું છું કે, તારે જે જોઈએ તે માગ. માગવામા જરાપણ સંકોચ કરીશ નહિ. હું વણિક નથી કે ' વણિક તુષ્ટં દેત હસ્ત તાલી ' એ કથનાનુસાર વાહવાહના શબ્દો વડે જ તને ખુશ કરી દઉં, હું ક્ષત્રિય છું એટલા માટે તુ જે માગીશ તે અવશ્ય આપીશ.

રાજાનું આ કથન સાભળી કપિલ વિચારવા લાગ્યો કે, મારે શુ માગવુ ? પહેલા વગર વિચાર્યે કામ કર્યું તો પકડાઇ જવુ પડયુ માટે હવે વગર વિચાર્યે કાઈ ન કરવુ પણ ખૂબ વિચારપૂર્વક માગવુ જેથી પછી પસ્તાવો જ કરવો ન પડે તેણે રાજાને પ્રાર્થના કરી કે આપ મને બે ઘડીનો સમય આપો તો આ અશોકવાડીમા જઈ શુ માગવુ તેનો વિચાર કરી શકુ. રાજાએ પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર્યો અને મુદત આપી.

કપિલ અશોકવાડીમા ગયો અને રાજા પાસે શુ માગવુ તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. જો રાજાની પાસે બે માસા સોનું માગુ તો એટલા સોનામા તો સારા પૂરા કપડા પણ બની શકે નહિ ! વળી તે નવા કપડા પહેરે અને હુ શુ ચિથરેહાલ રહુ ! જો દશ માસા સોનુ માગુ તો એટલામા તો સાધારણ પોષાક બની શકે, રાજા–રાણી જેવો પોશાક બની શકે નહિ, જો રાજા–રાણી જેવો પોષાક બનાવવા ચાહુ તો ઘણ સોનું જોઈએ એક કરોડ સોના મહોરો માગુ તો પણ રાજા–રાણી જેવો ભપકો ન થાય, એટલા માટે રાજા-રાણીના બધા મૂલ્યવાન કપડા જ શા માટે માગી ન લઉં ! કદાચ કપડા તેઓ આપી દે પણ આવા મૂલ્યવાન્ કપડા ઘરેણા વિના કાંઈ શોભે ! માટે તેમનુ ઘરેણાગાઠુ પણ માગી લઉં, પણ એમા એક વાતની ખામી રહે છે તે એ કે આવા મૂલ્યવાન–કપડા અને હીરા માણેકના ઘરેણા પહેર્યા હોય તો પછી કાંઈ ઝુપડામા આળોટવુ સારુ લાગે ? તે માટે તો મહેલમા જ રહેવુ જોઈએ માટે રાજાનો મહેલ પણ માગી લેવો પરંતુ રાજમહેલમા રહીને હાથે કામ કરવુ એ તો ઠીક નથી પછી તો કામ કરવા માટે નોકરો પણ હોવા જોઈએ પરંતુ નોકર–ચાકરોનું ખર્ચ કાઢવુ ક્યાથી ? એટલા માટે રાજા પાસે બે ચાર ગામો પણ માગી લેવા જેથી ખરચો નીકળી શકે પણ બે ચાર ગામોથી શુ વળે ? દશ–બાર ગામો તો હોવા જ જોઈએ ને ? પણ દશ–બાર ગામો માગવા કરતા રાજાનું આખુ રાજ માગી લેવુ શુ ખોટુ છે ! માગવુ–માગવુ ને દશબાર ગામ માગવા ! રાજા તો વચનથી બધાએલ છે એટલે તે તો જે માગીશ તે આપશે, પણ બધુ રાજ્ય માગી લેવાથી એક મુશ્કેલી નડશે, કે રાજા રાજા ન રહેવાને કારણે મારી સાથે વેર–ઝેર કરશે, અને કદાચ વિદ્રોહ પણ કરી બેસે માટે રાજાએ જેલમા બેસી જવું અને મને બધુ રાજ્ય આપી દેવુ એવુ જ વરદાન માગુ તો શુ ખોટુ છે ? પણ રાજાનુ રાજ્ય પણ લઈ લઉં અને રાજાને જેલમા બેસાડી હુ સિંહાસન ઉપર બેસુ તો લોકો મને શુ કહેશે ? એ જ કહેશે કે કપિલ કેવો નીચ છે કે રાજાને વચનબદ્ધ થએલો જોઈ તેનું રાજ્ય પણ લઈ લીધુ અને રાજાને જેલમા બેસાડી દીધો અને પોતે સિંહાસન ઉપર ચડી બેઠો માટે આવા નીચ માણસને કોઈએ વચન આપી બધાઈ જવુ નહિ વાસ્તવમા હુ નીચ છુ કારણ કે પહેલા મને કેવળ બે માસા સોનાની આવશ્યકતા હતી પણ આખુ રાજ્ય મળવા છતા પણ મારી લોભવૃત્તિ શાન્ત ન થઈ અને વરદાન આપનાર રાજાને પણ જેલમા કેદી બનાવવા તૈયાર થયો વાસ્તવમા હું પોતે જ કેદી બનના ચાહુ છુ

આ પ્રમાણે વિચાર કરતા કપિલને અવધિજ્ઞાન થઇ ગયુ તેને પોતાનો પૂર્વજન્મ હાથની રેખાની જેમ સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યો એક કથામા એમ પણ કહેલ છે કે એક દેવે તેને સાધુઓને પહેરવા યોગ્ય વસ્ત્રો પણ આપ્યા અને એ વસ્ત્રો પહેરી કપિલ રાજાની પાસે ગયો રાજાએ કહ્યુ કે, તમે આ શુ કર્યું ? કપિલે ઉત્તર આપ્યો કે, મારે જે માગવુ હતું તે મે માગી લીધુ રાજાએ પૂછ્યુ કે, શા કારણે સાધુવેશને ધારણ કર્યો ? કપિલે જવાબ આપ્યો કે, વરદાન શુ માગવુ તે વિષે વિચાર કરતા કરતા એ વિચાર ઉપર આવ્યો કે, તમારુ રાજ્ય લઇ તમને જેલમા બેસાડી દેવા પણ આટલુ માગવા છતા મારા લોભનો થોભ ન થયો અને તૃષ્ણા વધતી જ ગઈ આખર મે તૃષ્ણાને ઓછી કરવાનું શરૂ કર્યું અને ઓછી કરતા કરતા આ સ્થિતિએ આવ્યો આ સ્થિતિને

પ્રાપ્ત થતા મને શાન્તિ થઈ છે. એટલા માટે રાજ્ય આદિની ખટપટમાં હું પડવા ચાહતા નથી.

રાજાએ કહ્યું કે, હું મારા વચનાનુસાર તમને લખી દઉં છું કે, હું તમારો આજીવન સેવક રહીશ અને જે શત્રુ ચઢી આવશે તેનાથી તમારું રક્ષણ કરીશ, માટે તમે સુખેથી રાજ્ય કરો!

કપિલે જવાબ આપ્યો કે, હે! રાજન્! હવે રાજ્ય કરવાનો મારો મોહ રહ્યો નથી. પણ હું તમને પૂછું છું કે, હું ત્યારે તમારું બધું રાજ્ય વરદાનમાં માગી લેત તો તમે મારી સાથે વેર રાખત કે નહિ?

રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે, હા તે વખતે તો વેર બંધાત. કપિલે કહ્યું કે, આમ હોવા છતાં પણ અત્યારે તમે પોતે જ રાજ્ય આપી રહ્યા છો તે મારા ત્યાગનો જ પ્રતાપ છે ને? જે ત્યાગને અપનાવવાથી જ રાજ્ય મળે છે તે ત્યાગનું મહત્ત્વ કેટલું બધું છે? તો રાજ્ય માટે હું ત્યાગને કેમ છોડી શકું?

આ સાભળી રાજાએ કહ્યું કે, મહારાજ! આપનો મોહ તો દૂર થયો છે એટલે આપને કાંઈ કહેવું નકામું છે. તમારી માફક હું સાધુ તો થઈ ન શકું, પણ આપ મને ઉપદેશ આપો જેથી હું મારું કર્તવ્ય બરાબર સમજી શકું, કપિલે રાજાને ઉપદેશ આપ્યો અને પછી આત્મકલ્યાણ સાધવા જંગલમા ચાલ્યા ગયા. ત્યા પણ પાચસો ભયંકર ચોરોને ઉપદેશ આપ્યો અને તેમનો પણ સુધાર કર્યો. અંતે કપિલમુનિ કેવલી થઈ સિદ્ધ થયા.

આ દૃષ્ટાંત કહેવાનો સાર એ છે કે, દીનતા કરવાનો સ્વભાવ તો દરેકમાં હોય છે પણ દીનતા એવા લોકોની આગળ કરવામા આવે છે કે જેમની આગળ દીનતા કરવાથી દીનતા વધવા પામે છે' જેમને નાથ બનાવવામાં આવે છે તેઓ જ અનાથ બનાવી દે છે. આવા લોકોની પાસે જવાથી દીનતા દૂર થઇ શકતી નથી, તેમ તે લોકો અનાથતા દૂર કરી શકતા નથી. પરમાત્માને શરણે જવાથી અને બીજાની પાસે દીનતા કરવાનું છોડવાથી જ દીનતા અને અનાથતા દૂર થઈ શકે છે. મુનિ પણ રાજાને એ જ કહે છે કે, હે' રાજન્! મેં તને અનાથ શા માટે કહ્યો છે તે તું જાણતો નથી. હું તને સનાથ અને અનાથનો ભેદ સંભળાવું છું, તો સાવધાનીપૂર્વક-શાંત ચિત્તે સાભળ. મુનિ શું કહે છે તેનો વિચાર હવે પછી કરવામા આવશે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૨૧

જે વસ્તુ અનેક પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ પ્રાપ્ત થતી નથી તે જ વસ્તુ, પોતાના આત્મા ઉપર અધિકાર મેળવવાથી કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે, એ વાત કથાદ્વારા કહું છું. સુદર્શન અને મનોરમા ધાર્મિક અને વ્યવહારિક કામોમા એવા દક્ષ હતા કે જેથી બધા લોકો તેમનાથી પ્રસન્ન રહેતા હતા.

તમે કહેશો કે, અમે વ્યવહાર તો સુધારીએ જ છીએ. આપ તો આત્માનો સુધાર કેમ થાય એ જ બતાવો. પણ આધ્યાત્મિક અને વ્યાવહારિક એ બન્નેનો સુધાર કરવાની આવશ્યકતા છે. જ્યાસુધી બન્નેનો સુધાર ન થાય ત્યાસુધી સુધાર અપૂર્ણ છે. કોઇ

સાહિત્ય તમારો વ્યવહાર સુધારે અને તમને વ્યાવહારિક શાન્તિ પણ આપે પણ તે આધ્યાત્મિક શાન્તિ આપી ન શકે તો તે શાન્તિ શા કામની ? વાસ્તવમાં જ્યાં આત્માને શાન્તિ મળે છે ત્યાં જ શાન્તિ અને સુધાર છે. પણ જ્યારે વ્યવહાર સુધરે છે ત્યારે જ આધ્યાત્મિક સુધાર થઇ શકે છે. એટલા માટે પહેલાં વ્યવહાર સુધારવાની જરૂર છે. પણ વ્યવહાર સુધારવાની સાથે સાથે આધ્યાત્મિક શાન્તિ મળે એવો પ્રયત્ન પણ કરવો જોઈએ. આધ્યાત્મિક શાન્તિ ગળ્યે બધાં કામો શાન્તિપૂર્વક પાર પડે છે અને એ અવસ્થામાં ગમે તેવી સ્થિતિ દુઃખદાયક નીવડતી નથી. સુભગના પેટમાં ખીલો ખૂંચી ગયો હતો છતાં પણ તેણે ધૈર્ય અને નવકારમન્ત્રનું ધ્યાન છોડયું નહિ ! એ આધ્યાત્મિક સુધારનું જ પરિણામ હતું અને એ જ કારણે તેને સુદર્શનના ભવમાં બહુ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ.

આજે ઘણા લોકોને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ હોતો નથી, જો કે તેઓ હમેશાં આધ્યાત્મિક શક્તિનો પરિચય મેળવે છે, છતાં ભૂલી જાય છે. આ વિષે મેં શાંકર ભાષ્યમાં જે કાંઇ જોયું-જાણ્યું છે તે બહુ વિસ્તારપૂર્વક કહેવાને માટે વધારે સમય જોઈએ. એટલા માટે હું તમારી સમજમાં આવી જાય એ રીતે સરલ કરીને થોડું ઘણું કહ્યા કરું છું.

તમે લોકો સ્વપ્નો તો ઘણીવાર જોતાં હશો ! જેવાં પોતાનાં પરિણામો હોય છે પ્રાયઃ તેવાં જ સ્વપ્નો જોવામા આવે છે ! જાગૃતાવસ્થામાં જેવાં સારાં-નરસા પરિણામો હોય છે, સ્વપ્નાવસ્થામાં તેવાં જ સારાં-નરસાં સ્વપ્નો આવે છે, એ વાત અનુભવથી જાણી શકાય છે. આ જ પ્રમાણે પુનર્જન્મના વિષે પણ સમજી લો. આ જન્મમાં જે ભાવોને લઈ મરે છે, પુનર્જન્મમાં તે જ ભાવોને પ્રાપ્ત થાય છે. કહ્યું છે કેઃ—

यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ।
तं तमेवैति कौन्तेय ! सदा तद्भावभावितः ॥ —શ્રી ગીતા

અર્થાત્—જે ભાવોને લઈ મરે છે તે ફરી તે જ ભાવોને લઇ જન્મે છે.

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, પૂર્વજન્મમા જે કાંઈ થાય છે તેનો ઘણોખરો પરિચય અહીં જ સ્વપ્નમા મળી જાય છે છતા પણ કેટલાક લોકો આત્મા ઉપર વિશ્વાસ કરતા નથી એ તેમની ભૂલ છે.

કિયા સેઠને હાલ કુંવરને, જબ પાયા અધિકાર;
પર ઉપકારી પરદુઃખહારી, નિરાધાર આધાર ॥ ધન૦ ॥૧૯॥

જિનદાસ શેઠે વિચાર્યું કે, સુદર્શન હવે દરેક રીતે યોગ્ય થઈ ગયો છે, વ્યાવહારિક કામોમા પણ દક્ષ થઈ ગયો છે. છતા હવે મારે સંસારમા ફસાઈ રહેવું ઠીક નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે ઘર અને સંસારનો કાર્યભાર સુદર્શનને સોંપી દીધો અને પોતે ધર્મકાર્યમા દિવસો ગાળવા લાગ્યો.

આજે ઘણા લોકો અંત સમય સુધી સંસારનો ભાર પોતાની ઉપર જ લાદી રાખે છે અને છોકરાઓ શું જાણે ? તેમને ઘરનો કાર્યભાર સોંપવામા આવે તો આમ કરી નાખશે ! આ પ્રમાણે ખોટી ચિંતા પોતાના ઉપર રાખે છે. પણ મરી ગયા બાદ શું થશે ! તેનો કશો વિચાર કરતા નથી. આ પ્રમાણે અંત સમય સુધી સંસારવ્યવહારનો ભાર પોતાની ઉપર રાખી તે લોકો પોતાની હાનિ તો કરે જ છે, પણ સાથે પોતાના

સંતાનોની પણ હાનિ કરે છે! સંતાનો એમ વિચારે છે કે, સંસારવ્યવહારનો ભાર વહન કરવામાં આનંદ છે, એટલે જ અમારા વડિલો અંત સમય સુધી તેમાં જ ફસાઈ રહે છે, અને 'હાય ધન! હાય ધન!' કરતાં મરે છે. આ અસરનું પરિણામ સંતાનોને પણ ભોગવવું પડે છે. વડિલોના સંસ્કારો તેમનામાં પણ ઉતરે છે અને ત્યાગનું મહત્ત્વ તેઓ સમજી શકતા નથી. ત્યાગનો આદર્શ ઘણો ઉચ્ચ છે. જો વડિલો ત્યાગનું મહત્ત્વ સમજે તો સંતાનોમાં પણ તેમનાં સંસ્કારો ઊતરે. એક સંસારવ્યવહારનો ભાર વહન કરતાં જે ઉપદેશ આપે છે તેનો પ્રભાવ કેટલો પડે છે, અને એક સંસારત્યાગી ઉપદેશ આપે છે તેનો કેટલો બધો પ્રભાવ પડે છે એ વાત પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાય છે. ત્યાગનો પ્રભાવ અને પ્રતાપ જ એવો છે.

એક બૌદ્ધ પુસ્તકમાં મેં જોયું હતું કે, રાજાના બે પુત્રોમાંથી એક ભાઈ તો રાજ્ય કરે અને બીજો ભાઈ બૌદ્ધ સંઘમાં રહે એવો બુદ્ધે નિયમ બનાવ્યો હતો. બૌદ્ધ-સંઘમાં જ્યારે એક ભાઈ રહેતો હતો ત્યારે તે જનતાની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિથી વાકેફ રહેતો અને એ કારણે રાજ્યની વ્યવસ્થા સારી રહેતી હતી, પણ આજે જો તમારા પુત્રોને દીક્ષા લેવા માટે કહેવામાં આવે તો તમે શું કહેશો! એ જ કે આપ બીજી બધી વાત કરો પણ મહારાજ! આ વાત ન કરો! તમારે ગુરુ તો સારા જોઇએ, પણ તમારા પુત્રોને દીક્ષા આપવાના વખતે તમે મુશ્કેલી માનો છો. આ સ્થિતિમાં સારા ગુરુ ક્યાંથી આવે! જો તમે સાધુ અવસ્થાને સારી સમજતા હોત તો તો તમે આવા સમયે એમ કહેત કે, અમારો પુત્ર દીક્ષા ધારણ કરે એ તો બહુ જ પ્રસન્નતાની વાત છે! પહેલાં રાજા-મહારાજાઓ પણ દીક્ષા લેતા હતા. આથી ત્યાગનું મહત્ત્વ વધે છે, પણ અત્યારની અવસ્થામાં જનતાને ત્યાગનું મહત્ત્વ સમજાતું નથી.

જિનદાસ દીક્ષા તો લઈ ન શકયા, પણ ગૃહકાર્યનો બધો ભાર પુત્રને સોંપી પોતે ધર્મકાર્ય કરવા લાગ્યો. સુદર્શન અને મનોરમાએ સંસારનો ભાર સંભાળી, જિનદાસ અને અર્હદ્દાસીનું અંતિમ જીવન સુધાર્યું. શેઠ કાળધર્મને પામ્યા એટલે નગરજનોએ વિચાર્યું કે હવે નગરશેઠનું પદ સુદર્શનને આપવું જોઈએ. રાજાએ પણ સાંભળ્યું કે, જિનદાસ શેઠ મરણ પામ્યા છે અને પ્રજા તેમને સ્થાને સુદર્શનને નગરશેઠ બનાવવા ચાહે છે. તેમણે પણ સમ્મતિ આપી. સોનાના વાટકામા કોણ ઘી ન આપે! સુદર્શન દરેક રીતે નગરશેઠ બનવાને યોગ્ય હતો એટલે રાજા અને પ્રજા-બધાએ મળીને સુદર્શનને નગર-શેઠ બનાવ્યો. નગરશેઠનું શું કર્ત્તવ્ય છે તે ઘણો વિચારણીય વિષય છે. આજે તો રાવ બહાદુર વગેરે પદવી તો લઇ લે છે પણ વાસ્તવમાં તેઓ પૈસા આપી પદવીના ગુલામ બની જાય છે. આ પ્રમાણે પૈસાદ્વારા પદવી મેળવવી એ વાત જુદી છે, અને સેવાદ્વારા પદવી મેળવવી એ વાત પણ જુદી છે. રાજા અને પ્રજાએ સુદર્શનને નગરશેઠ બનાવ્યો. હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામા આવશે.

ત્યારે જ તેઓ ભક્તિમાર્ગ ઉપર જઈ શકયા. આ પ્રમાણે વિષયેચ્છાનો ત્યાગ કરવાથી જ પરમાત્માની ભક્તિ બરાબર કરી શકાય છે !

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૨૨

અનાથી મુનિએ શ્રેણિક રાજાને કહ્યું કે, "હે ! રાજન્ ! હું તને અનાથતાનું સ્વરૂપ સમજાવું છું. હું જે કાંઈ કહું છું તે મારા સ્વાનુભવની વાત કહું છું. હું પોતે પણ અનાથ હતો. હું પણ અનાથતાની સ્થિતિ ભોગવી ચૂકયો છું. જે અનાથતાની સ્થિતિ મેં ભોગવી છે તેના જ વર્ણન દ્વારા તને અનાથતાનું સ્વરૂપ સમજાવું છું. માટે એકાગ્ર ચિત્તે મારું કથન સાંભળ !"

દુનિયાનો એવો નિયમ છે કે પોતાનું કામ સરે છે એટલે દુઃખ વિસરી જવાય છે. જ્યા સુધી માથે દુઃખ હોય છે ત્યા સુધી લોકો દુઃખના રોદણાં રુવે છે, પણ દુઃખ દૂર થતા જ દુઃખને એવું ભૂલી જવામાં આવે છે, કે જાણે તેમણે કોઇ દિવસ દુઃખ ભોગવ્યું જ ન હોય ! અર્થાત્ લોકો પોતાના ભૂતકાળને ભૂલી જાય છે; પણ જો ભૂતકાળને લોકો ભૂલી ન જાય તો કોઈ પણ જીવ ઉપર તેમને ઘૃણા થાય નહિ ! કોઈ દુઃખી જીવ તેમના જોવામાં આવશે તો તે એમ જ વિચારશે કે આની દુઃખદ સ્થિતિ તો મારા આત્માએ પણ ભોગવી છે ! કોઇ કસાઇને જોઈ તમે કદાચ તેના તરફ તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જોશો, પણ જે જ્ઞાની હશે તે તો તે કસાઇ તરફ પણ મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ જોશે. જ્ઞાની લોકો તો એમ જ વિચારે છે કે, મારા આત્માએ એવી સ્થિતિ ભોગવી નહિં હોય કે હું તેની ઘૃણા કરું ? એ તો કર્મનું ફળ છે એમ જાણી મધ્યસ્થ દૃષ્ટિએ જોવું જોઈએ, ઘૃણાની દૃષ્ટિએ નહિ !

"હે ! રાજન્ ! તું જે વસ્તુઓને લીધે પોતાને સનાથ સમજે છે એ વસ્તુઓને કારણે તું સનાથ છે કે અનાથ ? તે તું મારા વૃત્તાન્ત ઉપરથી જાણી લે. મારી પાસે પણ એ બધી વસ્તુઓ હતી છતાં હું અનાથ હતો. હું અનાથ કેમ હતો તે ધ્યાનપૂર્વક સાભળો:—

कोसम्बी नाम नयरी, पुराण पुर भेयणी ।
तत्थ आसी पिया मज्झं, पभूयधणसंचयो ॥ १८ ॥

"હે રાજન્ ! ભારતદેશમા કૌશામ્બી નામની પ્રસિદ્ધ નગરી હતી. તે નગરી ઘણી પ્રાચીન હતી. પ્રાચીન અને નવીન નગરીમા શું તફાવત હોય છે તે તો તમે જાણો જ છો. નવી ચીજો હોય તે ખરાબ જ હોય અથવા પુરાણી ચીજ હોય તે બધી સારી જ હોય એવું કાંઈ ધોરણ નથી પણ પૂર્વાપર વિચાર કરવાથી પુરાણી ચીજની કીંમત નવી ચીજ કરતા વધારે જણાશે. જેમ વૈજ્ઞાનિકોનું એવું કહેવું છે કે, કોયલો અને હીરાના પરમાણુ એક જ હોય છે પણ કોયલાને જલ્દી ખોદી કાઢી લેવામા આવતા હોવાથી તે કોયલો જ રહી જાય છે અને હીરો જલ્દી ખોદવામા આવતો ન હોવાને કારણે જમીનમા જ રહે છે અને એમ લાબા સમય સુધી જમીનમા દટાઈ રહેવાને કારણે તે કોયલો હોવા છતા તેની કીંમત વધી જાય છે. આ જ પ્રમાણે મનુષ્યોમા પણ જે વધારે અનુભવી હોય છે તેની કીંમત વધારે અંકાય છે. બીજી પણ એવી અનેક ચીજો હોય છે કે જે કેવળ જુની

હોવાને કારણે મૂલ્યવાન ગણાય છે. પર્વત, વૃક્ષ અને નગર વગેરે જે પ્રાચીન હોય છે તેની કીંમત વધારે અંકાય છે.

મુનિએ કહ્યું કે, તે કૌશામ્બી નગરી પ્રાચીન હતી. મુનિના કહેવાનો અભિપ્રાય એ છે કે, એ નગરીની સ્થિતિ એવી હતી, ત્યાના સંસ્કારો એવા સારાં હતા કે તે નગરી પ્રાચીન હોવા છતા પણ ટકી શકી હતી. અનેક આઘાત-પ્રત્યાઘાતો પડવા છતા પણ જે શહેર ટકી શકે છે, નષ્ટ થતુ નથી તે શહેરમા કોઇ વિશેષ શક્તિ અવશ્ય હોય છે. આજે પણ પ્રાચીન નગરોની શોધખોળ કરવામા આવે છે, અને એ શોધખોળ ઉપરથી એ પ્રાચીન નગરી કેવી હતી, તેની રચના કેવી હતી, તે કેવી સમૃદ્ધ હતી, તેની સ્થિતિ કેવી હતી, તેનો ખ્યાલ આવી શકે છે.

મુનિ અનાથતાનું સ્વરૂપ બતાવવા ચાહે છે તો અહીં નગરીનું વર્ણન કરવાનો શો ઉદ્દેશ છે એ પ્રશ્ન અહીં ઉભો થાય છે. મારી સમજમા નગરીનુ વર્ણન કરવાનું એ કારણ જણાય છે કે, નગરના લોકો એમ સમજે છે કે, અમને નગરમા જે સગવડતાઓ મળે છે તે સગવડતાઓ ગ્રામ્ય લોકોને મળતી નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી નાગરિકો અભિમાન કરે છે. મુનિએ કૌશામ્બીને બધી નગરીઓમા સૌથી પ્રાચીન એ માટે બતાવી કે, કૌશામ્બી નગરી સાહિત્ય અને સગવડતાઓમા સારી હોવા છતા પણ હું ત્યા અનાથ હતો. મારી અનાથતાનુ નિવારણ ત્યા પણ થઈ શક્યુ નહિ'

હવે અનાથી મુનિ અર્થાપત્તિ અલંકારદ્વારા પોતાના જન્મસ્થાનનો પરિચય આપે છે અને પોતાની સંપત્તિનુ વર્ણન કરે છે. તેઓ કહે છે કે, હે ! રાજન્ ! એ કૌશાંબી નગરીમાં મારા પિતા રહેતા હતા. તેમણે એમ ન કહ્યુ કે, હું ત્યા રહેતો હતો કે મારો જન્મ ત્યા થયો હતો; પણ મારા પિતા ત્યા રહેતા હતા એમ તેમણે કહ્યું. આ પ્રમાણે તેમણે અર્થાપત્તિ અલંકારદ્વારા પોતાના જન્મસ્થાનનો પરિચય આપ્યો છે.

અર્થાપત્તિ અલંકાર એટલે શુ એનો વિચાર કરીએ. અર્થાપત્તિ અલંકાર એ ન્યાયનો એક સિદ્ધાન્ત છે. જેમકે, કોઇ માણસને સ્વસ્થ અને બળવાન જોઈ કોઇ બીજા માણસે પૂછ્યુ કે, તુ ખૂબ ખાતો હોઇશ એટલે જ તુ અલમસ્ત છે પેલા પહેલવાને જવાબ આપ્યો કે, ના, હુ દિવસે કોઈ દિવસ ખાતો નથી. આ કથનમાથી એવો અર્થ નીકળતો નથી કે, તે ભોજન કરતો નથી. તે ભોજન તો કરે છે પણ રાતે કરે છે તેણે હું રાતે ખાઉં છુ એમ સ્પષ્ટ તો કહ્યું નહિ પણ એણે જે ઉત્તર આપ્યો તે ઉપરથી તે રાત્રિભોજી હોવો જોઇએ એ સ્પષ્ટ થાય છે. આનુ જ નામ અર્થાપત્તિ અલંકાર છે.

આ જ પ્રમાણે મુનિએ પણ રાજાને કહ્યુ કે, તે નગરીમા મારા પિતા રહેતા હતા. પિતાનું નિવાસસ્થાન બતાવી પોતાનુ જન્મસ્થાન કૌશામ્બીનગર હતું તે પ્રકટ કર્યું મહા પુરુષો પોતાની મહત્તા બતાવતા નથી પરંતુ તેઓ વડવાઓને જ મહત્તા આપે છે. જેમ કે, સુધર્મા સ્વામીએ શાસ્ત્રનું વર્ણન કરતા મે ભગવાન મહાવીર પાસેથી એમ સાભળ્યું હતું એમ જગ્યાએ જગ્યાએ કહ્યુ છે તેઓ પોતે પણ ચાર જ્ઞાન અને ચૌદ પૂર્વના સ્વામી હતા છતા હું આમ કહું છુ એમ કહ્યુ નહિ આ પ્રમાણે પહેલાના લોકો પોતાની મહત્તા વધા-

રતા ન હતા પણ પોતાના વડવાઓની–પૂર્વજોની મહત્તા વધારતા હતા. તમે લોકો પણ તમારા પૂર્વજોને યાદ કરો છો કે નહિ ?

આજે તો ભણેલા લોકો એમ કહેવા લાગ્યા છે કે, પહેલાના લોકો તો ગાંડા ઘેલા છે, એટલું જ નહિ કેટલાકો તો પોતાના પિતાને પણ ભૂલી જાય છે. પણ જેઓ સમજદાર માણસો હોય છે તે લોકો તો પોતાના પિતાને આગળ કરે છે, અને તેમની પ્રતિષ્ઠા વધારે છે. પોતાના પિતાની પ્રતિષ્ઠામાં જ પોતાની પ્રતિષ્ઠા માને છે. ચીન વિષે એવું સાંભળ્યું છે કે, ત્યા જો પુત્ર કાંઈ સારુ કામ કરે છે તો તેની કદર તરીકે તેના પિતાને ઇલકાબ આપવામા આવે છે. આનુ કારણ એ જાણવામા આવે છે કે, પિતાએ જ્યારે પુત્રમા સારા સંસ્કારો રેડયા છે ત્યારે જ પુત્ર આવો સુયોગ્ય બની શકયો છે, માટે તેનો પિતા જ પ્રતિષ્ઠાને પાત્ર છે. આ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન લોકો પોતાના પૂર્વજોને હમેશા આગળ કરે છે, તેઓ પૂર્વજોની પ્રતિષ્ઠામા પોતાની પ્રતિષ્ઠા ગણે છે.

આ જ કારણે અથવા બીજા કોઇ કારણે, મુનિએ રાજાને કહ્યું કે, મારા પિતા કૌશામ્બીનગરીમા રહેતા હતા અને તેઓ ત્યા પ્રચુરધનસંચયી હતા. આજના લોકો કેવળ નામ જ મોટું રાખે છે, પણ પહેલા નામો પ્રાયઃ ગુણાનુસાર જ પાડવામા આવતા હતા, અને ગુણોને કારણે જ નામની પ્રસિદ્ધિ થતી હતી. મુનિએ પોતાના પિતાનું પ્રચુરધનસંચયી નામ બતાવીને રાજાને 'હું પ્રચુર ધનસંચયીનો પુત્ર હતો,' તે બતાવ્યું છે. લક્ષ્મીવાનનો પુત્ર પણ લક્ષ્મીવાન જ હોય છે. મુનિએ પિતાના નામદ્વારા પોતાની સંપત્તિનો પરિચય આપી એ બતાવ્યું કે, હું આટલી બધી સંપત્તિવાળો હોવા છતા હું અનાથ હતો.

મુનિનું આ કથન સાભળી રાજા વિચારવા લાગ્યો કે, જ્યારે આ મુનિ આટલા બધા સંપત્તિવાળા હતા તો પછી તેઓ અનાથ કેમ કહે છે ?

હવે મુનિ રાજાને પોતાની અનાથતા કેવી રીતે બતાવે છે તેનો વિચાર આગળ કરવામા આવશે. અત્યારે તો એટલુ જ કહેવાનુ છે કે, ભલે કોડપતિનો છોકરો હોય તો પણ મુનિના કથન ઉપરથી તેણે એમ સમજવુ જોઈએ કે, જ્યાસુધી આત્મા અનાથ છે ત્યા સુધી ધન વ્યર્થ છે. ભલે ગમે તેટલી સંપત્તિ અને સગવડતા મળે પણ એને લીધે આત્મા કાંઇ સનાથ બની શકતો નથી. શાસ્ત્રના આ કથન ઉપર શ્રદ્ધા રાખી તમે એ બરાબર સમજી લો કે, સાસારિક પદાર્થોથી ભલે ગમે તે ઉચ્ચ સ્થાનને પામો પણ એથી કાંઈ આત્મા સનાથ બની શકતો નથી. ધનને કારણે આત્મા પોતાની અનાથતાને દૂર કરી સનાથ બની શકતો નથી. વાસ્તવમા ધર્મનો ધનની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી તેમ ધનથી ધર્મ આદરી પણ શકાતો નથી; ગરીબ, ધનવાન કે જે કોઈ ધર્મને આદરે છે, તેમને માટે ધર્મ છે, પણ ધનથી ધર્મ આદરી શકાય છે એ વાત ઠીક નથી. ધનવાન થઈ ધનના ગર્વને પચાવવો એ કાંઈ સરલ કામ નથી. ધનવાન–ઋદ્ધિમાન થઈ મહા અનર્થો પણ પોતાના હાથે જ થઈ જાય છે. જેમકે દામોદરલાલજી મહન્ત ધનને કારણે જ વૈસ્યાના ફંદામા ફસાઇ ગયા અને આખરે હૃદય બંધ પડી જવાને કારણે મૃત્યુ પામ્યા. આ પ્રમાણે ધનમદમા તેમણે લાખો રૂપિયાની સંપત્તિ નષ્ટ કરી નાખી, પોતાની સામ્પ્રદાયિક પરંપરા પણ તોડી નાખી અને જીવનનો પણ નાશ કરી નાખ્યો હવે પરલોકમા તેની ગતિ કેવી

થઈ હશે તે કોણ જાણે ? આ પ્રમાણે ઋદ્ધિ પામીને ઘણા માણસો કુમાર્ગે પણ ચડી જાય છે અને બહુ જ ઓછા માણસો ઋદ્ધિ પામીને સદ્‌ભાગ્યે સન્માર્ગે ચાલી મર્યાદાનું પાલન કરે છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૨૨

હવે ધનની ઋદ્ધિ પામવા છતાં પણ મર્યાદાનું બરાબર પાલન કરનારની કથા કહેવામાં આવે છે.

નગરશેઠ પદ રાય પ્રજા મિલ, દિયા ગુણોદધિ જાન,
સ્વ કુટુમ્બ સમ સબકી રક્ષા, કરતે તજ અભિમાન ॥ ધન૦ ॥૨૦॥
લતા પુષ્પ સમ સબ હિતકારી, હુઆ સુદર્શન શેઠ,
રાજ આજ કે ચઢે વૃક્ષ પે, કભી ન કરતે ઐંઠ રે. ॥ ધન૦ ॥૨૧॥

સુદર્શનની જે કથા તમને કહેવામાં આવે છે તે ઇતિહાસ નહિ પણ ધર્મકથા છે. ધર્મકથાનો આશ્રય લઈ જેમ સુધારા–સંબંધી મનની ભાવના વ્યક્ત કરી શકાય છે તેમ હું પણ આ ધર્મકથાદ્વારા મારા મનોગત વિચારો વ્યક્ત કરું છું.

જિનદાસ શેઠના મરણ બાદ નગરશેઠ કોને બનાવવો એ વિષે રાજા અને પ્રજાજનો વિચાર કરવા લાગ્યા. પ્રજાજનો રાજાને કહેવા લાગ્યા કે, જિનદાસ શેઠ તો મરણ પામ્યા પણ તેમનું સ્થાન તેમના સંસ્કારી પુત્રને સોંપતા ગયા છે. તેને નગરશેઠ બનાવવો જોઈએ, તે નગરશેઠ બનવાને લાયક પણ છે.

રાજા અને પ્રજા કોઈને નગરશેઠ શા માટે બનાવે છે તે અત્રે જોવાનું છે. રાજા અને પ્રજા બન્નેનો જે પ્રતિનિધિ હોય છે તે જ નગરશેઠ બની શકે છે. આજે તો લોકો પદવીના પ્રલોભનમાં પડી જઈ પ્રજાને દુઃખ આપનારાં કાયદાઓ બનાવવામાં રાજાને સહાયતા આપે છે પણ પ્રજાને કષ્ટમુક્ત કરવાનું ધ્યાન આપતા નથી.

સાચો નગરશેઠ તો રાજા અને પ્રજા વચ્ચેનો પુરુષ હોય છે. તે બન્નેનો વિશ્વાસપાત્ર હોય છે. નગરશેઠ રાજા અને પ્રજા બન્નેનો ધર્મ જાણે છે અને બન્નેને ધર્મપાલનમાં દૃઢ કરે છે. તે રાજાદ્વારા પ્રજાને દુઃખ થતું હોય તો તે દુઃખ દૂર કરી પ્રજાની પોતાના પ્રાણથી પણ રક્ષા કરે છે; અને પ્રજાહિત માટે રાજાએ બનાવેલાં નિયમોનો ભંગ પણ થવા દેતો નથી. રાજા અને પ્રજા બન્ને વચ્ચે પ્રેમભાવ પેદા કરવો એ નગરશેઠનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. બન્નેમા પ્રેમભાવ પેદા કરવા માટે નગરશેઠને બન્નેનો વિશ્વાસ સંપાદન કરવો પડે છે.

આ બાજુ નગરશેઠની સ્થિતિ કેવી હોય છે તેની મને ખબર નથી કારણ કે આ બાજુ હું પહેલ વહેલો આવ્યો છું. પણ ઉદેપુરમાં પ્રેમચંદજી નામના સત્યનિષ્ઠ તમારા સહધર્મી રહેતા હતા તે જો કે સાધારણ સ્થિતિના હતા, પણ લાંચરૂશ્વત અને ચાડી-ચુગલીથી તે હમેશાં દૂર રહેતા હતા. રાણા સ્વરૂપસિંહજી રાજ્યગાદી ઉપર આવ્યા તે પહેલાં પ્રેમચંદજી બાગોરની હવેલીમા કામકાજને અંગે જતા આવતા હતા; પ્રેમચંદજીની રહેણી કરણી અને તેની પ્રમાણિકતા જોઈ ગણા સ્વરૂપસિંહજી કહેતા કે, 'જો હું મેવાડનો રાણો બનીશ તો પ્રેમચંદજીને નગરશેઠ બનાવીશ.' કાળબળે સ્વરૂપસિંહજીને મેવાડનુ રાજ્ય મળ્યું.

તેમણે વિચાર્યું કે, પ્રેમચદજી પ્રામાણિક છે, મારા રાજ્યના કામકાજથી પણ વાકેફ છે અને વિશ્વાસપાત્ર પણ છે માટે તેને નગરશેઠના પદે નિયુક્ત કરી તેનો ઉત્સાહ વધારવો જોઇએ આ પ્રમાણે વિચાર કરી, રાણા સ્વરૂપસિહજીએ પ્રેમચદજીને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને તેમને કહ્યુ કે, તમને નગરશેઠ બનાવવાનો અમે વિચાર કર્યો છે પ્રેમચદજીએ ઉત્તર આપ્યો કે મારાથી આ કાર્ય થઈ નહિ શકે, કારણ કે, તમે જાણો છો કે, મારા ત્રણ કલાક તો ધર્મધ્યાનમા જ પસાર થઈ જાય છે અને આ તો રાજ્યનુ કામ રહ્યુ એટલે થોડી થોડી વારે રાજ્યનું કામ આવી પડે, માટે મારાથી એ કામ બની શકશે નહિ રાણાએ ઉત્તર આપ્યો કે, તમને યથાસમયે જ બોલાવીશુ કવખતે નહિ બોલાવીએ ' પણ તમે જે સમય આવશો તે જ સમયે બોલાવીશુ

પ્રેમચદજીએ કહ્યુ કે, એ તો ઠીક છે, પણ મે અત્યારસુધી એવુ કોઇ કામ કર્યું નથી કે જે કારણે મને આવુ ઉચ્ચ પદ આપો છો ' પ્રજાનું મે એવુ કોઈ હિતકારી કામ કર્યું નથી અને પ્રજા મારી તરફ આકર્ષાઈ પણ નથી, એવી અવસ્થામા આપ મને જે ઉચ્ચ પદ આપી રહ્યા છો તે પદ સાર્થક થઈ શકશે નહિ પછી તો એ પદ ભાડુતી થઈ જશે પ્રેમચદજીની વાત રાણાજીને ઠીક લાગી, એટલે તેમણે વિચાર કર્યો કે, પહેલા પ્રેમચદજીદ્વારા કોઈ લોકોપયોગી કામ કરાવવુ કે જેથી લોકો તેમના તરફ આકર્ષાય ' રાણાજી એવી તક શોધવા લાગ્યા તે વખતે ઉદયપુરના જે નગરશેઠ હતા તે બહુ ધનવાન હતા રાજ્ય પણ ઘણીવાર તે નગરશેઠ પાસેથી કર્જે રૂપિયા લેતુ હતુ એ દિવસોમા રાણાની મા મરણ પામી રાણાએ નગરશેઠને કહેવડાવ્યુ કે, મારી માના કારજમા લાડવાઓ વાળવા માટે લોકોને એકઠા કરવા છે માટે તેનો બદોબસ્ત કરો નગરશેઠે જવાબ આપ્યો કે, સીપાઈઓને મોકલો તો તે બધાને પકડી લાવશે રાણાએ વિચાર્યું કે, જ્યારે મારી સત્તાથી જ કામ લેવુ છે તો પછી નગરશેઠને રાખવાની શી જરૂર છે? આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાણાએ લોકોને એકઠા કરવાનું કામ પ્રેમચદજીને સોપ્યુ પ્રેમચદજી પ્રજાજનો પાસે જઈ તેણે બધી વાત રૂબરૂ કહી સંભળાવી અને રાજાના કામમા સહકાર આપના વિનતી કરી પ્રજાજનોએ પોતાથી બનતો દરેક પ્રકારનો સહકાર આપવાની તત્પરતા બતાવી બધા પ્રેમચદજીની સાથે ગયા રાણાજીએ પૂછ્યુ કે, નગરશેઠ તો લોકોને એકઠા કરી ન શક્યા અને તમે પ્રજાજનોને કેવી રીતે લાવી શક્યા ' પ્રેમચદજીએ ઉત્તર આપ્યો કે, એ બધુ આપની કૃપાનું જ પરિણામ છે

રાણાએ ઉપસ્થિત બધા નગરજનોને કહ્યુ કે, પ્રેમચદજીને નગરશેઠ બનાવવામા આવે તો તમે બધા લોકો રાજી છો ને? બધાએ રાણાજીની વાતને વધાવી લીધી પ્રેમચદજી કહેવા લાગ્યા કે, હુ ગરીબ છુ માટે એ ઉચ્ચ પદ કેમ સ્વીકારી શકાય? રાણાએ કહ્યું કે, જો તમે ગરીબ છો તો હું તમને દશ હજાર રૂપિયાની જાગીર આપુ છુ દશ હજારની જાગીરનો લોભ કોને ન હોય? પણ શેઠે કહ્યુ કે, જાગીર લેવાથી તો આપનો હું ગુલામ બની જાઉં, પછી પ્રજાના હિતનું ધ્યાન રહે નહિ ' રાણાએ કહ્યુ કે, તો પછી તારી ગરીબાઈ મારા ખ્યાલમા છે આ પ્રમાણે મહી-મમતથી રાણાજીએ પ્રેમચદજીને નગરશેઠનું પદ સોપ્યુ પ્રેમચદજીએ પ્રજાહિતના ઘણા કામો કર્યા અને પ્રજાને ઘણો આરામ આપ્યો

એક સમય એવો આવ્યો કે, પ્રજાહિતના કામ વિષે ગણાજી અને નગરશેઠ વચ્ચે મતભેદ પડયો, અને એ મતભેદને કારણે બન્ને વચ્ચે અણબનાવ પણ થઇ ગયો. આ અણબનાવના પરિણામે નગરશેઠ પ્રેમચંદજી પ્રજાજનોને સાથે લઇ નગરની બહાર ચાલ્યા ગયા તે વખતે રાણાને ત્યા પાયખાનુ સાફ કરવા માટે કોઈ ભંગીને બોલાવવામા આવતો હતો તે એમ કહેતો કે, અમે નગરશેઠની આજ્ઞા વિના કાંઈ કરી શકીએ નહિ પ્રજાજનો ઉપર નગરશેઠનો આટલો બધો પ્રભાવ પડયો હતો આખરે રાણાને નગરશેઠને નમતું આપવુ પડયુ અને તેમને મનાવવા પડયા નગરશેઠે પ્રજાહિત માટે ગણા પાસે લખાણ પણ કરાવી લીધુ અને ત્યારબાદ જ નગરમા બધા દાખલ થયા

કહેવાનો આશય એ છે કે, નગરશેઠ રાજા અને પ્રજા વચ્ચેનો માણસ હોય છે. આ પદ ઘણુ જ જવાબદારીભર્યું છે રાજા અને પ્રજાએ મળીને સુદર્શનને પણ નગરશેઠનુ પદ આપ્યુ સુદર્શન વિચારવા લાગ્યો કે, આ પદ લેવુ તો સરલ છે પણ તેને નભાવવુ બહુ જ મુશ્કેલ છે અધિકારી બનવુ એક વાત છે અને અધિકારીની જવાબદારીઓને પાર પાડવી એ બીજી વાત છે, અધિકારી સાચો તે જ છે કે, જે '**अधिकं अधिक कार्यं करोतीति अधिकारी**' અર્થાત્—જે અધિક કાર્ય કરે તે જ અધિકારી છે, પણ જે અધિકારનુ પદ પ્રાપ્ત થવા છતા જે ઉપકાર કરતો નથી તેના અધિકારપદમાથી अ નો લોપ થતા क દ્વિત્વને પામે છે અર્થાત્ એનુ અધિકારપદ ધિક્કારપદને પામે છે

સુદર્શન વિચારવા લાગ્યો કે, મને નગરશેઠનું અધિકારપદ મળ્યુ છે તો નગરજનો માટે મારે શુ કરવુ જોઇએ એ વિષે વિચાર કરવા માટે તે બાગમા ગયો બાગમા તેણે જોયુ કે, એક વેલ વૃક્ષ ઉપર ચડેલ છે એ વેલમા ફુલો આવ્યા છે ભમરાઓ તે ફુલો ઉપર ગુંજારવ કરી રહ્યા છે અને રસ લઇ રહ્યા છે આ જોઈ સુદર્શન પ્રસન્ન થયો અને કહેવા લાગ્યો કે, હે લતા ! હે ! વૃક્ષ ! તમે મને મારા કર્તવ્યનો બોધ આપી રહ્યા છો, અને મારી બધી ચિંતાઓને દૂર કરી રહ્યા છો

લતા પૃથ્વીમાથી નીકળી ઝાડ ઉપર ચડે છે તે જલ અને પૃથ્વીના પરમાણુઓ લઈ પોતાનામા રાખતી નથી, પણ ફુલરૂપે પ્રકટ કરે છે પૃથ્વીમા જે ગધ હોય છે, તે ગધ લઈ લતા ફુલ બનાવે છે આ પ્રમાણે લતા પૃથ્વી પાસેથી ગધ લઈ બદલામા સુગંધી ફુલ આપે છે જે વૃક્ષ લતાને આધાર આપે છે તે વૃક્ષ પણ લતા પાસેથી ફુલનો રસ લઈ લેતું નથી પરતુ લતા અને વૃક્ષ બન્ને ફુલરસનો પોતાના માટે ઉપભોગ ન કરતા બીજાના કલ્યાણ માટે મધમાખીઓને કહે છે કે, ' એ ! મધમાખીઓ ! આવો અને આ મારા પુષ્પોમાથી રસ લઈ જનોપયોગી મધ બનાવો

લતાને જોઇ સુદર્શન વિચારવા લાગ્યો કે, આ લતા શુ કરે છે અને અમે મનુષ્યો શુ કરીએ છીએ ? અમને આટલી બધી સપત્તિ મળી છે છતા જો અમે ખરાબ કામો કરીએ અને પોતાની સપત્તિનો સદુપયોગ ન કરીએ તો અમને ધિક્કાર છે મને ઋદ્ધિ મળી છે અને રાજા તથા પ્રજાએ મળીને નગરશેઠનું પદ આપ્યુ છે તો મારી એ સપત્તિ અને એ પદવીની શોભા કેમ વધે એ મારે વિચારવુ જોઇએ. આ લતાની માફક મારી સપત્તિ જનસમાજના કલ્યાણ માટે છે અને એમા જ મારી શોભા છે હુ બીજાની પાસેથી જે

કાંઈ લઉં તે પોતાની પાસે ન રાખતાં તેનો વિકાસ પુષ્પની માફક કરું. મને રાજસત્તાનો આધાર મળ્યો છે, તો મારી બુદ્ધિરૂપી લતાને તેની ઉપર ચઢાવી મારી શક્તિનો ફુલની માફક વિકાસ કરું અને બીજાના કલ્યાણમાં મારા એ પુષ્પરસનો ઉપયોગ કરું એમાં જ મારા જીવનની સફલતા રહેલી છે.

આ પ્રમાણે સુદર્શને લતા પાસેથી પરોપકારવૃત્તિનો બોધપાઠ લીધો. તમે પણ લતા પાસેથી પરોપકારનો ગુણ શીખો. જો તમે પ્રકૃતિ પાસેથી પરોપકારનો બોધપાઠ શીખશો અને એ બોધપાઠને થોડેઘણે અંશે જીવનમા ઉતારશો તો તેમા તમારું અને જનસમાજનું કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત ૧૯૯૨ શ્રાવણ વદી ૫ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા, દીનદયાલ દેવ તણા દેવ કે,
તરણ તારણ પ્રભુ મો ભણી, ઉજ્જવલ ચિત્ત સમરું નિત્યમેવ કે.
શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા. ॥ ૧ ॥

શ્રી મુનિસુવ્રતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભક્ત કહે છે કે, આ સંસારમાં ભ્રમણ કરતા અનન્તકાળ ચાલ્યો ગયો છતાં પણ મારો નિસ્તાર થયો નહિ. સંસારમા ભ્રમણ કરતાં મને અનુભવથી જણાયું કે, સંસાર સાગરથી પાર જવા માટે પરમાત્માના શરણે જવું એ એક જ સાધન છે. પરમાત્માનું સ્મરણ જ સંસારસાગરને પાર કરવા માટે એક નૌકારૂપ છે.

પરમાત્માના શરણે જવાની અને તેમનું સ્મરણ કરવાની ભાવના તો થઈ પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે, તેમના શરણે કેમ જવું અને કેવી રીતે તેમનું સ્મરણ કરવું? એને માટે ભક્તો કહે છે કે:—

"ઉજ્જવલ ચિત્ત સમરું, નિત્યમેવકી"

"હે! પ્રભો! મારી એવી અભિલાષા છે કે હું હમેશા તારું ઉજ્જવલ ચિત્તે સ્મરણ કરું! તારું સ્મરણ કરવાનો મને વિચાર તો થયો છે પણ એ વિચારને કાર્યરૂપમાં પરિણત કરવા જતા મને બહુ મુશ્કેલી જણાય છે. તારું સ્મરણ કરવાનું અને તારે શરણે આવવાનું જે સાધન છે તે સાધન બીજા કામોમા એવું લાગી ગયુ છે કે વાત જ પૂછો નહિ! હું તો એમ ચાહું છું કે મારા કાનદ્વારા હું તારી જ યશોગાથા સાંભળું, અને તારી જ અમૃતવાણીને સાંભળ્યા કરું, પણ જોઉં છુ કે મારા કાન બીજાની ગાળો સાંભળવામાં અને બીજાની નિંદા સાંભળવામાં તો તત્પર રહે છે પણ તારી યશોગાથા અને

અમૃતવાણી સાંભળવામા તત્પર જણાતા નથી ! આંખોને જોઉં છુ તો આંખોની પણ એવી જ હાલત છે. હું તો એમ ચાહું છુ કે'—

'જહાં દેખૂં વહીં પર નૂરે ખુદા, કોઈ ઔર તો આતા નજર હી નહીં.'

જ્યા નજર નાખુ ત્યા તારું જ રૂપ નજરમા આવે એમ હું ચાહું છુ પણ આંખો એ જોવા ચાહતી નથી. એ તો કોઈ શૃંગાર સજેલી સ્ત્રીને જોવા માટે જેટલી ઉત્સુક રહે છે તેટલી તારું રૂપ જોવા માટે ઉત્સુક જણાતી નથી નાકને વિષે પણ એ જ વાત છે હું મારી ઊંચી ભાવના રાખવા માટે અનેક પ્રયત્નો કરું છુ પણ કામ તો હલકા જ કરું છું. ઇશ્વિરનો ભક્ત બનીને નાક નકટું બને એવા ખરાબ કામો હુ કેમ કરું છુ તેનો હું વિચાર કરતો નથી. જીભને જોઉં છું તો તે પણ પરમાત્માના ગુણગ્રામ કરવાને બદલે રસાસ્વાદ કરવામા તથા બીજાની નિંદા કરવામા હમેશા તૈયાર રહે છે પરન્તુ તારું સ્મરણ કરતી નથી શરીરને જોઉં છું તો શરીર બીજાના કલ્યાણ માટે તો તૈયાર રહેતું નથી પણ બીજાને મારવા દુઃખ દેવા તથા હેરાન કરવા માટે હમેશા તૈયાર રહે છે. પગ પણ બીજાના હિત માટે કે ધર્મના કામ માટે તો ચાલવા તૈયાર રહેતા નથી પરંતુ નાટક–સીનેમા તથા નાચરંગ જોવા જવા માટે દોડવા તૈયાર થઈ જાય છે.

હે પ્રભો ! આ પ્રમાણે જે સાધનોદ્વારા તારુ સ્મરણ થઈ શકે છે તે સાધનો ખરાબ કામોમા લાગેલા છે. હવે મનની સ્થિતિ જોઉં છું તો મનની પણ એવી જ સ્થિતિ છે. મન પણ પવિત્ર હોય તો બધુ કામ ઠીક થઈ જાય હું બીજાઓને તો મનને પવિત્ર રાખવાનો ઉપદેશ આપુ છુ પરતુ જ્યારે પોતાના મન તરફ દૃષ્ટિ ફેંકું છું તો તેનામા કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અહંકાર વગેરે દોષો એટલા બધા ભરેલા છે કે વાત જ પૂછો મા ? આ પ્રમાણે હે પ્રભો ! તારુ સ્મરણ કરવાની ઇચ્છા હોવા છતા સાધનો સ્વાધીન ન હોવાને કારણે તારુ સ્મરણ કરવામા બહુ મુશ્કેલી જણાય છે ! મારી પાસે એક પણ સાધન એવુ નથી કે જેની સહાયતાદ્વારા હુ ઉજ્જવલ ચિત્તે તારુ સ્મરણ કરી શકુ !

ઉપરની દૃષ્ટિએ જોતા પરમાત્માનુ સ્મરણ કરવામા નિરાશા અનુભવાય છે, પરંતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, આ નિરાશામા પણ આશા રહેલી છે હે પ્રભો ! સદ્ગુરુના સદ્‌વચનો યાદ કરવાથી તારુ સ્મરણ કરવાની મને હિંમત થાય છે સદ્ગુરુ કહે છે કે, "તું શા માટે ગભરાય છે ! તું જેને ખામી સમજી રહ્યો છે તે ખામીઓ જ તને પરમાત્માની સમીપ લઈ જનારી છે જે રોગી હોય છે તે જ દાકતરની પાસે જાય છે ! જે અભણ હોય તે જ નિશાળે ભણવા જાય છે તે જ પ્રમાણે તુ તારી ખામી જાણીને પરમાત્માની શરણે જાય છે એ પ્રસન્નતાની વાત છે."

પૂરવ અશુભ કર્તવ્યતા, તેહને પ્રભુ તુમ ન વિચારકે,
અધમ ઉદ્ધારણ બિરુદ હૈ, શરણ આયો અબ કીજીયે સહાયકે.

હે પ્રભો ! હું મારા કાર્યને જ જોઉં છું તો તારી શરણે આવી શકયો નહિ પણ તું અધમ ઉદ્ધારક છો, નિરાધારનો આધાર ઠો એ જાણીને જ તારી શરણે આવ્યો છુ.

સદ્‌ગુરુના કહેવાથી તારા શરણે આવવાની મારામા હિંમત આવી છે ! જે પ્રમાણે સાપથી કરડાએલો માણસ ઔષધ માટે દોડતો દોડતો દાક્તર પાસે જાય છે તેમ હે પ્રભો ! કામ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોહ, અહંકારઆદિ વિકાર-સર્પોએ મને કરડયો છે, એનું દુઃખ મારાથી સહી શકાતું નથી એ દુઃખને દૂર કરવા માટે, એ વિકારવિષને ઉતારવા માટે હે પ્રભો ! તારી પાસે દોડતો દોડતો આવ્યો છુ એ વિકારસર્પોથી મારી રક્ષા કરો અને એ વિકારવિષ ઉતારી મારો ઉદ્ધાર કરો !

જો કોઈ માણસ રાજાની ગાડીમા બેઠેલો હોય તો તેને નિંદ્રા આવશે ? નહિ ! પણ હું રાજાની ગાડીમા બેઠેલો છુ એટલે મારે સાવધાન થઈ બેસવુ જોઈએ એવો તેનામાં ઉત્સાહ આવશે આ જ પ્રમાણે તમે ધર્મસ્થાનકમા-પરમાત્માના ખોળામા બેઠેલા છો એમ સમજી ધર્મક્રિયા કરવામા સતર્ક-સાવધાન રહો, નિંદ્રા કે પ્રમાદ કરો નહિ સાવધાન કરવા માટે કહેવું એ તો મારુ કામ છે પણ સાવધાન થઈ ધર્મક્રિયા કરવી એ તો તમારુ જ કામ છે જો તમારામા ધર્મોત્સાહ છે તો એક ચિત્તે પરમાત્મા પ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરો કેઃ—

" હે પ્રભો ! મારામા ઘણી અપૂર્ણતા છે, અશક્તિ છે અને ઘણા દુર્ગુણો છે પણ તારા શરણે આવવાથી એ અપૂર્ણતા અને અશક્તિ દૂર થઈ જશે એ વિશ્વાસની સાથે જ તારા શરણે આવ્યો છું તો શરણાગતની રક્ષા કરો "

પરમાત્મા પ્રત્યે અટલ વિશ્વાસ રાખવાની વાત હવે હું શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું—

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૨૩

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને કહે છે કે, " હે રાજન્ ! 'હું બધાનો નાથ છુ' એવુ તને અભિમાન છે. એ અભિમાનનો ત્યાગ કરી તુ પોતે અનાથ છે એમ માન જો તું પોતાને અનાથ સમજીશ તો કદાચ કોઈ સનાથને શરણે જઈશ અને તારી અનાથતાને દૂર કરી શકીશ, પણ જો તુ પોતાને અનાથ માનતો જ નથી તો પછી તુ સનાથના શરણે કેવી રીતે જઈશ ? હું પોતે પણ અનાથ હતો પણ મેં અનાથતાનો કેવો અનુભવ કર્યો છે, તે તું શાંત ચિત્તે સાભળ —"મારા પિતા કૌશાબી નગરીમા રહેતા હતા તેઓ પ્રચૂર ધનસંચયી હતા."

જેના આશ્રય નીચે રહેલી વ્યક્તિ પણ ધનવાન થઈ જાય તે પ્રચૂર ધનસંચયી કહેવાય છે. જે પ્રમાણે પડિતની પાસે રહેલો મૂર્ખ પણ પડિત થઈ જાય છે, અને ડૉક્ટરની પાસે રહેલો રોગી પણ સારો થઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે જેની પાસે રહેલો નિર્ધન પણ ધનવાન થઈ જાય છે તે પ્રચુર ધનસંચયી છે પ્રચુર ધનસંચયીનો આ અર્થ શકરભાષ્યના આધારે બનાવ્યો છે અનાથી મુનિએ પોતાના પિતાના માટે પ્રચૂર ધનસંચયી હતા એમ કહ્યું છે. આ કથનનો આશય એ છે કે તેના પિતાના આશ્રયમા રહીને અનેક લોકો ધનવાન બની ગયા હતા અર્થાપત્તિ અલકારના ન્યાયે મુનિ પોતે કેવા ધનવાન હતા એ બતાવ્યુ છે જેમના પિતા ધનવાન હોય છે તેમનો પુત્ર પણ ધનવાન જ હોય છે આ સાભળી રાજા વિચારવા લાગ્યો કે, કૌશાંબીનગરી બહુ જુની છે અને ત્યાં અનેક

ધનવાનો પણ રહે છે. એટલા માટે એમના આ કથનમાં સંદેહ થવાનું કશું કારણ નથી. ધનવાનનો પુત્ર પણ ધનવાન જ હોય છે એટલા માટે એઓ ધનવાન હશે જ, પણ આવા ધનવાન હોવા છતા પણ તેઓ અનાથ કેમ હતા! એ વાત મારી સમજમાં આવતી નથી. રાજાએ આ વાત મુનિને કહી, ત્યારે મુનિ કહેવા લાગ્યા કેઃ—

पढमे वये महाराय, अतुला मे अच्छि वेयणा ।
अहोत्था विउलो दाहो, सव्वंगेसु पत्थिवा ॥ १९ ॥
सत्थं जहा परमतिक्खं, सरीर विवरंतरे ।
पविसिज्ज अरी कुद्धो, एवं मे अच्छि वेयणा ॥ २० ॥
तियं मे अन्तरिच्छं च, उत्तमंगं च पीडई ।
इन्दासणि समा घोरा, वेयणा परम दारूणा ॥ २१ ॥
उवट्ठिया मे आयरिया, विज्जामंत चिगिच्छया ।
अबीया सत्थकुसला, मन्तमूलविसारया ॥ २२ ॥
ते मे तिगिच्छं कुव्वन्ति, चाउप्पायं जहाहियं ।
न य दुक्खा विमोयन्ति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २३ ॥

મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્! આ મારી અનાથતાની વ્યાખ્યા છે. હું પ્રચુરધન-સંચયીનો પુત્ર હતો. મારુ લાલન-પાલન ઘણી જ દક્ષતા અને સાવધાનીપૂર્વક થયુ હતું. મારે કોઇ પણ સાધનની ખામી ન હતી. મારુ બાળવય ઘણા જ આનંદપૂર્વક પસાર થયું હતું. ત્યારે પણ કોઇપણ સાધનની મારે ખામી ન હતી! હું જ્યારે યુવાન થયો ત્યારે યોગ્ય તરુણ સ્ત્રીની સાથે મારો વિવાહ થયો. તુ મારી અવસ્થાને ભોગને યોગ્ય બતાવે છે, અને જેને તુ ભોગના સાધનો માને છે તે બધા સાધનો મારી પાસે હોવા છતા પણ મારી કેવી સ્થિતિ થઇ તે તું સાંભળ. હું યુવાન થયો તે યુવાવસ્થામા મારા શરીરમા એક રોગ પેદા થઈ ગયો જેથી બહુ વેદના થવા લાગી. પહેલા તો એ વેદનાએ મારી આંખોમા ખટકો પેદા કર્યો."

આંખો આખા શરીરની સારરૂપ માનવામા આવે છે. આંખો જોવા માત્રથી જ બધાને ઓળખી શકાય છે. જો આંખો ન હોય તો આખી દુનિયા અંધકારમય જણાય છે. ભલે કરોડ સૂર્ય ઉદયમાન થાય તો પણ જો આંખો ન હોય તો સૂર્યનો પ્રકાશ જોઈ શકાતો નથી. આંખોનુ આ રીતે શરીરમા આટલું બધુ મહત્ત્વનું સ્થાન છે; આંખો હોવાથી આત્મા સનાથ બને છે કે અનાથ થાય છે એ વાત અનાથી મુનિના કહેવા ઉપરથી સમજો. અનાથી મુનિએ આંખોદ્વારા સુંદર દશ્યો જોયા હશે અથવા સારાં પદાર્થો પણ જોયા હશે અને આંખોને સારી રાખવા માટે આંખોમા અંજન સુરમો વગેરે લગાવ્યાં પણ હશે અને આંખોને ઠંડક પહોંચાડવા માટે ઠંડા પદાર્થોનુ ખાનપાન પણ કર્યું હશે. આંખોની આટઆટલી સારસંભાળ રાખવા છતા અનાથી મુનિની આંખોમા વેદના પેદા કેમ થઈ?

શાસ્ત્રમા અત્યાર સુધી અને આગળ જે કાંઈ કહ્યુ છે તેનો આશય અનાથી મુનિ કહે છે કે, "મારી પાસે દરેક સાધનો હતાં. આખને હું સારી રાખવા ચાહનો હતો, તેની માવજત પણ કરતો હતો, છતા કોણ જાણે શા કારણે આખોમા આટલી બધી વેદના થવા પામી ! વેદના અસહ્ય હોવાને કારણે તે વખતે મનમા એમ થઈ જતુ કે, આખો જ ન હોત તો કેવુ સારું ! આટલી બધી વેદના તો સહેવી પડત નહિ ! હે રાજન્ ! આખોની આટઆટલી સારસંભાળ રાખવા છતા આખોમા આવી અસહ્ય વેદના ઉપડી ત્યારે મને લાગ્યું કે, હું આખોનો નાથ નથી. જો આખોનો હું નાથ હોત તો તેની આટલી બધી સારસંભાળ રાખવા છતા તેમા વેદના કેમ પેદા થાત !"

જે લોકો 'આ આખો મારી છે' એમ કહે છે તેઓ ભૂલ કરે છે. તેઓ આખોમા પોતાનું આરોપણ કરી લે છે; પરંતુ વાસ્તવમા જેને પોતાનુ માનવામા આવે છે તે પોતાની આજ્ઞા ન માને તો પછી પોતાનું તે કેમ કહી શકાય ? પોતે જે માણસનો માલિક છે તે માણસ જો માલિકની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કામ કરે તો તે તેનો માલિક જ કેમ કહેવાય !

મુનિએ કહ્યુ કે મને પહેલા આ વાતનું ભાન ન હતું પણ જ્યારે મારી આખોમા વેદના થઈ ત્યારે મને એ ભાન થયુ કે, હું કઈ આખોનો નાથ બની અભિમાન કરુ છુ. અને સંસારના પદાર્થો જોઈ ઠગાઇ જાઉં છું ?

અનાથી મુનિ આગળ કહે છે કે, આખોમા વેદના થવાની સાથે જ મારા આખા શરીરમા ખૂબ દાહ થવા લાગ્યો. શરીરના કોઈ એક અગમા જ દાહ થયો નહિ પણ આખા શરીરમા દાહ પેદા થવાને કારણે જાણે શરીરને આગમા મૂકયુ હોય એવી બળતરા આખા શરીરમા થવા લાગી.

કોઈ માણસ જો તમારા શરીર ઉપર બળતો અંગારો મૂકે કે તમારી આંખમા સોય ભોકે તો તેને તમે શત્રુ કે અપરાધી માનશો કે નહિ ? આ પ્રમાણે બહારથી સોય ભોકનાર કે આગ વડે દઝાડનારને તો અપરાધી કે શત્રુ માની શકો છો પણ બહારનો કોઇ શત્રુ કે અપરાધી જોવામા ન આવતા છતા તે મુનિની આખોમા સોયની માફક કોણ ભોકતું હતું અને અંગારાની માફક તેમના શરીરમા કોણ બળતરા કરતુ હતુ ! તે વૈરી કોણ હતો ? તમે બહારના માણસને તો તમારા વૈરી કે અપરાધી માનો છો પણ તમે પોતે જ તમારા પોતાના વૈરી અને અપરાધી બની રહ્યા છો એ વાતને જોતા નથી !

મુનિ આગળ કહે છે કે, "હે રાજન્ ! તું રાજસત્તા ચલાવે છે ! તારી સામે જો કોઇ માણસ કોઈની આખોમા ભાલુ ભોકે કે કોઈના શરીરને દઝાડે તો શુ તું ચુપચાપ ઉભો ઉભો તેની સામે જોતો રહેશે ?"

રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે, "મારી સામે કોઈએ અપરાધ કર્યો હોય અને એ અપરાધીને મેં દંડ આપ્યો ન હોય એવું હજી સુધી મને યાદ નથી."

મુનિએ કહ્યુ કે, "હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે બહારના અપરાધીથી તો મારી રક્ષા પણ કરી શકત, પણ મારા ઉપર જે શેનાની રોગે હુમલો કર્યો છે, તેનાથી મને કોણ બચાવી શકે છે ? કોઇ બચાવતું નથી, વળી હે રાજન્ ! તારા રાજ્યમા કોઈ માણસ

હુમલો કરે તેનો તું રોકતો હશે અને દંડ પણ આપતો હશે પણ હું તને પૂછું છું કે શું તારા રાજ્યમાં રોગ હુમલો કરતું નથી ! તે રોગને દૂર કરવા માટે અને પ્રજાને રોગથી બચાવવા માટે તું કોઈ દિવસ દોડયો છે અને રોગથી પ્રજાની કોઈ દિવસ રક્ષા કરી છે ! જો રોગથી તું પ્રજાની રક્ષા કરી શકયો નથી તો પછી તું તેમનો નાથ કેવી રીતે કહી શકાય ! પ્રજાના નાથ થવું તો દૂર રહ્યું, તું પોતાનો પણ નાથ બની શકતો નથી ! એટલા માટે હું કેવો અનાથ છું તેનો તું વિચાર કર. તું કદાચ રોગને માટે એમ કહે છે કે એ તો રોગ હતો એટલે તેનાથી રક્ષા કેમ કરી શકું ! પણ રોગ શું છે ! રોગ બીજું કોઈ નથી પણ આ આત્મા જ રોગ છે. તું બહારના શત્રુઓને તો જુએ છે પણ અંદર જે શત્રુઓ છુપાઇ બેઠા છે તેને કેમ જોતો નથી ! જ્યારે તું તારા પોતાનામાં રહેલા શત્રુઓને જીતી શકતો નથી તો પછી તું નાથ શાનો ? પછી તો તું પોતે પણ અનાથ જ છે."

મુનિનું કથન સાંભળી રાજાએ પૂછ્યું કે, "તમને આવી અસહ્ય વેદના થઈ હતી ! મુનિએ જવાબ આપ્યો કે, "રાજન્! શું કહું ! જેમ કોઈ મહાન્ શત્રુ તીક્ષ્ણ ભાલું લઈ આંખોમાં ભોંકતો હોય એવી અસહ્ય વેદના આંખોમાં થતી હતી. હે રાજન્! હવે તું જ વિચાર કરી જો કે, એ સમયે જે શત્રુ મને કષ્ટ આપી રહ્યો હતો એ શત્રુને પરાજિત ન કરનાર સનાથ કહેવાય કે અનાથ ! એક બાજુ મારી આંખોમાં વેદના થતી હતી. બીજી બાજુ મારી કેડે પણ પીડા થતી હતી તથા જે ઉત્તમાંગ કહેવાય છે તે જ્ઞાનના કેન્દ્રભૂત મસ્તકમાં પણ જાણે ઇન્દ્ર વજ્ર મારતો હોય કે વીજળી પડતી હોય એવી અસહ્ય પીડા થતી હતી. આ પ્રમાણે મારા આખા શરીરમાં દારુણ વેદના થતી હતી.

" કદાચ તું કહે કે, એ વેદનાને દૂર કરવા માટે વૈદ્યોની સહાયતા લઈ દવા તો કરવી હતી ! પણ રાજન્ ! મેં વેદનાને શાંત કરવા માટે મોટા મોટા વૈદ્યહકીમોની સહાયતા લીધી, તથા દવાદારૂ કરવામાં પણ ખામી રાખી નહિ. હું કોઈ નાના ગામડામાં તો રહેતો ન હતો પણ કૌશામ્બી જેવી પ્રાચીન નગરીમાં રહેતો હતો, એટલે ત્યાંના જુના અને જાણીતા અનુભવી મોટા મોટા વૈદ્યાચાર્યો મારી ચિકિત્સા કરવા માટે ઊભે પગે ઊભા રહેતા હતા. તે વૈદ્યો કોઇ સાધારણ વૈદ્યો ન હતા, પણ વૈદ્યક શાસ્ત્રના જાણકાર તથા વાઢકાપ કરવા માટે શસ્ત્રકુશલ પણ હતા. ઑપરેશન કરવામાં એવા કુશળ હતા કે દર્દીને ખબર પણ પડતી નહિ ! તે વૈદ્યો મંત્રવિદ્યાના પણ વિશારદ હતા. એવા મોટા મોટા અનુભવી વૈદ્યો પણ મારી ચિકિત્સા કરતા કરતા થાકી ગયા, પણ મારી વેદનાને હરી શકયા નહિ. હું એવો અનાથ હતો. હે રાજન્ ! તું જે શરીરની પ્રશંસા કરી, જેને ભોગને યોગ્ય બનાવે છે, તે જ શરીરમાં એવી કારમી વેદના ઉપડી હતી. હવે તું જ કહે કે હું સનાથ હતો કે અનાથ ? તે વખતે મને એવો વિચાર આવ્યો કે હું આ શરીરને કારણે જ કષ્ટો ભોગવી રહ્યો છું. જો મને વિષ મળે તો વિષપાન કરી મરી જાઉં પણ આવી કારમી વેદનામાથી તો છૂટું ! પણ પછી મને એવું ભાન થયુ કે જે શરીરને કારણે મને આટલા કષ્ટો ભોગવવાં પડે છે, એ શરીરનો હું પોતાને નાથ માનું એ ધિક્કારની વાત છે. રાજા ! જે પ્રમાણે મને રોગ થયો હતો તે પ્રમાણે રોગ તો તમને પણ થયો હશે ! "

રાજા શ્રેણિક તો અહીં નથી પણ તમે લોકો છો ! એટલા માટે જેમ અનાથી

મુનિએ શ્રેણિકને પૂછ્યુ તેમ હું તમને પૂછું છુ કે, રોગ તો તમને પણ થયો હશે ! જ્યારે રોગ પેદા થયો ત્યારે તમને આ શરીર કેવું કષ્ટદાયક જણાતું હતું ? પણ જો વાસ્તવમા તમને શરીર કષ્ટદાયક લાગતું હોત તો તો કષ્ટમુક્ત થવા માટે તમે એવો પ્રયત્ન કરત કે શરીરમા જ રહેવું ન પડે ! પણ કષ્ટોથી મુક્ત થયા બાદ કષ્ટો યાદ રહેતા નથી

હવે તમારી સામે શાસ્ત્રની ગંગા વહી રહી છે એ ગંગાનો જે લાભ લેશે તેમનું કલ્યાણ થશે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૨૩

હવે હું શરીરથી મુક્ત થઈ કષ્ટોથી સદાને માટે દૂર થનારની કથા કહું છું.

કપિલ પુરોહિત વિવિધ વિદ્યાધર, સુદર્શનસે પ્રીત ।
લોહચુમ્બક સમ મિલ્યા પરસ્પર, સરીખે સરીખી રીત. ॥ ધન૦ ૨૧ ॥

તમારી આગળ ધર્મકથા શા માટે કરવામાં આવે છે, આ વિષે પૂર્વાચાર્યોએ ખૂબ વિચાર કર્યો છે. સાધારણ જનતા જે તત્ત્વોને સમજી શકતી નથી એ તત્ત્વોને કથાની સહાયતા લઈ સમજાવવા એ જ ધર્મકથાનો ઉદ્દેશ છે. બીજું ધર્મકથાદ્વારા પ્રેમરસની વૃદ્ધિ કરવામા આવે છે. આ પ્રમાણે પ્રેમભાવ પેદા કરી, જનસમાજને સરળતા-પૂર્વક તત્ત્વોને સમજાવવા એ જ ધર્મકથાનો ઉદ્દેશ છે. ધર્મકથા સંભળાવી તમારામા પ્રેમભાવ જાગ્રત કરવો અને તમને પ્રેમપૂર્વક તત્ત્વો સમજાવી તે પ્રમાણે કાર્ય કરવાની શિક્ષા આપવી એ જ ધર્મકથા સંભળાવવાનો ઉદ્દેશ છે.

સુદર્શને વેલના ફુલ જોઈ એવો વિચાર કર્યો કે, જે પ્રમાણે આ વેલ બીજાની પાસેથી લઈ પોતાની શક્તિનો વિકાસ બીજાને માટે કરે છે, તે જ પ્રમાણે મને સંપત્તિ મળી છે, પદ મળ્યું છે અને બીજાની સહાયતા પણ મળી છે તો મારે પણ બદલામા પરોપકાર કરવો જોઈએ. તમે લોકો બીજાની સહાયતા લો પણ બીજાનો ઉપકાર કરો નહિ, કેવળ સ્વાર્થમા જ રચ્યાપચ્યા રહો એ ક્યાં સુધી ઠીક છે તેનો વિચાર કરો ! વેલ પૃથ્વી, પાણી અને હવા પાસેથી જે કાંઈ લે છે તેનો વિકાસ ફુલના રૂપમાં કરે છે; તથા એ ફુલનો ઉપયોગ પોતે કરતી નથી, તેમ એ લતાને આધાર આપનાર વૃક્ષ પણ એ ફુલનો ઉપયોગ કરતું નથી; પરંતુ એ ફુલનો ઉપયોગ મધમાખીઓ કરે છે અને મધમાખીઓ જે મધ બનાવે છે તેનો ઉપયોગ તમે લોકો કરો છો. આ પ્રમાણે લતા પરમ્પરાએ કેટલો બધો પરોપકાર કરે છે તેનો વિચાર કરો ! તમે પણ પૃથ્વી, પાણી, હવા વગેરે પાસેથી લો છો, પણ બદલામાં તમે શું આપો છો તેનો પણ વિચાર કરો ! તમે એવું કોઈ દિવસ સાંભળ્યુ છે કે, ફુલ ખરાબ હવા ફેલાવે છે અને તેથી વાતાવરણ ઝેરી બને છે ! જો નહિ તો હવે તમે તમારા તરફ નજર કરો કે તમે કડવી વાણી બોલી જનસમાજમા ઝેર તો ફેલાવતા નથી ને ! બીજાના હૃદયમા ઝેર તો રેડતા નથી ને ! જો એમ કરો છો તો એનો પશ્ચાત્તાપ કરો અને ભવિષ્યમાં ઝેર ન ફેલાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરો તો હજી પણ કલ્યાણ કરી શકો છો.

સુદર્શન વૃક્ષ અને વેલની પાસેથી સારી શિક્ષા મેળવી પરોપકાર કરવા લાગ્યો; અને નગરમાં એવી સુંદર વ્યવસ્થા કરી કે નગરમાં કોઈ નિર્વસ્ત્ર કે ભૂખ્યો માણસ જોવામાં આવતો નહિ તે નિરાધારનો આધારભૂત હતો રાજકોટના પહેલાના ઠાકોર સાહેબ શ્રી લાખાજીરાજને માટે પણ એવું સાંભળવામાં આવે છે કે તેઓ ગરીબોનું બહુ ધ્યાન રાખતા હતા મરકીના સમયે તેઓ પોતે ગરીબોને ઘેર જતા અને ગરીબોની સંભાળ લઈ સેવા ચાકરી કરતા જ્યારે રાજકોટ નરેશ આવો પરોપકાર કરતા હતા તો તમે જિનેન્દ્રના ભક્ત અને શ્રાવક થઈ સ્વાર્થમાં રચ્યાપચ્યા રહો એ ઠીક કેમ કહી શકાય ! જો તમે સ્વાર્થમાં મશગૂલ રહો તો પછી તમે શ્રાવક શાના ! એટલા માટે તમે પણ વૃક્ષ અને વેલના સંસ્કારો તમારા જીવનમાં ઊતારો પહેલા તમારા ઘરના કુટુંબના માણસોથી ઉપકાર કરવો શરૂ કરો પછી તમારા આશ્રિત લોકોનો તથા પાડોશીનો ઉપકાર કરવો પ્રારંભ કરો અને એ રીતે આગળ વધતા જાઓ ! જો તમારો કોઈ આશ્રિત માણસ દુ ખી કે બિમાર હોય અને તમારા હૃદયમાં તેનું દુ ખ દૂર કરવાની ભાવના પેદા ન થાય તો પછી તમે શ્રાવક શાના ? તમારા આશ્રયમાં રહેનાર કોઈ પણ માણસ કે પશુ દુ ખી રહેવા ન જોઈએ

આજના લોકોએ પશુપાલનની જવાબદારી જાણે પોતાના માથેથી ઊતારી નાખી હોય એમ લાગે છે મોલથી (પૈસા આપી) દૂધ ખરીદી લે છે અને કહે છે કે, ઢોરનું પાલન–પોષણ કરવાની પંચાતમાં પડી ઢોર કોણ બને ? જો ઢોરનું પાલન–પોષણ કરનાર ઢોર કહેવાય તો આનંદ શ્રાવકની પાસે ૪૦૦૦૦ હજાર ગાયો હતી એટલા માટે શું તે મોટો ઢોર કહેવાય ? પોતાના જીવન માટે જેમની સહાયતા લેવામાં આવે છે તેમની રક્ષા ન કરતા ધનના બળ ઉપર ઉન્મત્ત બની જવું એ અનુચિત છે એવું જીવન જીવવું એ સાચું જીવન નથી કેવળ લેવાનું જ શીખો નહિ પણ દેવાનું પણ શીખો !

ગઈ કાલે સન્તે બતલાવ્યું હતું કે, રાણા પ્રતાપે અડધી રોટલીથી અતિથિનો સત્કાર કર્યો ભારતના ઇતિહાસમાં રાણા પ્રતાપનું જે સ્થાન છે તેવું સ્થાન બીજા કોઈનું કદાચ જ હશે ! તે રાણા પણ અતિથિ–સત્કાર કરી ન શકવાના સમયે કેવો દુ ખી થયા હતા ! તેઓ તો એ જ વિચાર કરતા હતા કે, મારે ત્યાં આવેલો અતિથિ ભૂખ્યો કેમ જાય ? તેમની સ્ત્રી તથા પુત્રી પણ કેવા ઉદાર હતા તમે પણ એવા ઉદાર બનો ઉદારતા રાખવાથી કાંઈ ઓછું થઈ નહિ જાય ! કૃપણતાથી ધન વધે છે અને ઉદારતાથી ધન ઘટે છે એમ સમજવું એ ભૂલ છે, એટલા માટે ઉદાર બનો અને બીજાને આપવાનું શીખો !

જે પ્રમાણે સૂર્ય પ્રકાશિત થવાથી કોઈના ઘરમાં અંધકાર રહેતો નથી તે જ પ્રમાણે સુદર્શનના પરોપકારથી નગરમાં કોઈ દુ ખી રહેવા પામ્યો નહિ ! દીપક તો એક જ ઘરને પ્રકાશિત કરે છે આ જ પ્રમાણે જે પોતાના જ ઘરમાં પ્રકાશ કરે છે તે તો મનુષ્ય છે, અને જે બીજાના ઘરમાં પણ પ્રકાશ કરે છે તે તો મનુષ્ય રૂપમાં દેવ છે જો તમારે પરમાત્માની સાચી ભક્તિ કરવી છે, તો જેમનામાં પરોપકારવૃત્તિ વધારે છે તેમનામાં ઈશ્વરીય અંશ વધારે છે એમ માનો અને એવા મહાત્માઓનો આદરસત્કાર કરવો એ કર્તવ્ય છે તેમનામાં જે ગુણ છે તેને ઈશ્વરીય ગુણ માની તેમનું સન્માન કરવું આ

પ્રમાણે પરોપકારી આત્માઓને આદરસત્કાર આપવાથી હિન્દુ કે મુસલમાન બધા આનંદમાં રહી શકે છે.

સુદર્શનની પરોપકારવૃત્તિ જોઈ બધા તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. લોકો કહેવા લાગ્યા કે, "રાજા તો પછી છે, પણ અમારા દુઃખને દૂર કરનાર તો આ શેઠ જ છે. આ શેઠ અમારું દુઃખ સાંભળી અમારી પાસે તત્ક્ષણ આવે છે અને જે પ્રમાણે સંતપ્ત માણસને વૃક્ષ છાયા આપી શાન્તિ આપે છે, તે જ પ્રમાણે આ સુદર્શન શેઠ પણ આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ એ ત્રિવિધ તાપથી સંતપ્ત થએલાઓને શાન્તિ આપે છે."

સૂર્યના તાપથી સંતપ્ત થએલા લોકોને વૃક્ષ કેવી રીતે છાયા આપી આનંદ અને શાન્તિ આપે છે એ વાતનો અનુભવ તમને કદાચ જ હશે પણ અમને તો તેનો બહુ અનુભવ છે. તમે લોકો છત્રી ઓઢો છો, જોડા પહેરો છો, મોટરમાં બેસો છો, અને યથાવસરે આકાશમાં પણ એરોપ્લેનદ્વારા ઉડો છો પણ અમારા માટે તો આજે પણ ચોથો જ આરો છે. અમે તો ચોથા આરાની માફક આજે પણ ઉઘાડે પગે અને ઉઘાડે માથે ચાલીએ છીએ, અને તડકામાં ચાર-પાંચ ગાઉ વિહાર કરીએ છીએ, ત્યારે વૃક્ષની છાયા અમને કેવી શાન્તિદાયક લાગતી હશે! અમને છત્રી તો કલ્પે નહિ, પણ વૃક્ષની છાયા લેવામાં કાંઈ વાંધો નથી. આ રીતે વૃક્ષ સંતપ્ત લોકોને છાયા આપી શાન્તિ આપે છે. વૃક્ષની માફક સુદર્શન પણ આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ એ ત્રિવિધ તાપથી સંતપ્ત લોકોને છાયા-આશ્રય આપી શાન્તિ આપતો હતો.

તે જ ચંપાનગરીમાં કપિલ નામનો એક પુરોહિત રહેતો હતો. તે રાજાનો ગુરુ હતો. તે વેદ-વેદાંગ-ન્યાય વગેરેનો જાણકાર હતો. લોકોમાં તે પ્રતિષ્ઠિત ગણાતો હતો. સુદર્શનની ચારે બાજુ ફેલાએલી કીર્તિ તે કપિલે સાંભળી. કપિલે વિચાર્યું કે, આવા પ્રસિદ્ધ માણસની મિત્રતા કરવી જોઈએ. તે સુદર્શનની સાથે પ્રીતિસંબંધ કરવા લલચાયો. એ તો સાધારણ નિયમ જ છે કે, જેવો સામો માણસ હોય છે તેવાની સાથે જ તેવી પ્રીતિ થાય છે. બીડી પીનારની પ્રીતિ બીડી ફુંકનારની સાથે જ થાય છે. શરાબ પીનારની પ્રીતિ શરાબ પીનારની સાથે અને દુરાચારીની સાથે દુરાચારીની પ્રીતિ બંધાય છે. આથી વિપરીત ધર્મીષ્ટ પુરુષોની પ્રીતિ ધાર્મિકોની સાથે અને ઉદાર પુરુષની પ્રીતિ ઉદાર પુરુષોની સાથે બંધાય છે; કપિલ વિચારવા લાગ્યો કે સુદર્શનની સાથે મારો પ્રીતિસંબંધ બંધાય તો સારું. સુદર્શનને મળવા માટે પ્રયત્ન કરી તેણે મુલાકાત કરી સુદર્શન બધાની સાથે હળીમળી જતો પણ કપિલે તો પ્રયત્ન કરી સુદર્શનની મુલાકાત કરી હતી તો પછી તેની સાથે પ્રીતિસંબંધ શા માટે જોડે નહિ? તે તો દુર્ગુણી માણસોની સાથે પણ પ્રીતિ કરતો પણ તે દુર્ગુણ લેવા માટે નહિ પણ દુર્ગુણ છોડાવવા માટે. પ્રીતિ સંબંધ જોડી દુર્ગુણો કેવી રીતે છોડાવી શકાય છે એ વાત એક કથાદ્વારા સમજાવું છું.

રાજા શ્રેણિકે પોતાના રાજ્યમાં 'અમારી' નો ઢંઢેરો પીટાવ્યો. કોઈ જીવને કોઈ મારે નહિ એવી આણ વર્તાવી. આજ્ઞા સાંભળી કાલકસૂરી કસાઈ કહેવા લાગ્યો કે, કોઈ જીવને ન મારવાની પ્રરૂપણા કરનાર શાસ્ત્રો ખોટા છે. જીવોની કત્લ કરવી એ જ સાચી વાત છે. તેણે રાજાને કહ્યું કે, જો આપ કત્લ કરવાનું સાચું માનતા ન હો તો આપ તલવાર બાંધવી છોડી દો અને પછી જુઓ કે આપનું કહેવું કોણ માને છે!

રાજાએ જવાબ આપ્યો કે, સામે યુદ્ધ કરવા આવનારની સાથે લડાઈ કરવી એ વાત જુદી છે અને એમ કત્લ કરવી એ પણ વાત જુદી છે કાલકસૂરીએ કહ્યું કે, રાજન્ ! આપની વાત બરાબર નથી જે પ્રમાણે તલવારદ્વારા આપનુ રાજ્યશાસન ચાલે છે તે જ પ્રમાણે કત્લ કરવાથી અમારી રોજી ચાલે છે, એટલા માટે હું જાનવરોની કત્લ કરવી છોડી શકુ એમ નથી

રાજાએ વિચાર્યું કે, આ વાતોથી માનશે નહિ; એ તો સજાથી જ સીધોદોર થશે આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેને જેલમા પૂરી દીધો. કાલકસૂરી જેલમા પડયો પડયો પણ પોતાના શરીરનો મેલ ઉતારી, તેનો પાડો બનાવી તેના ઉપર તલવારની માફક હાથથી ઘા કરી એક-બે-ત્રણ એમ જોરથી બરાડા પાડતો આ બરાડા સાભળી રાજાએ સિપાઇ ઓને પૂછ્યુ કે, આ એક-બે-ત્રણ એમ કોણ બરાડા પાડે છે ! સિપાઇઓએ જવાબ આપ્યો કે, મહારાજ ! કાલકસૂરિ જેલમા પડયો પડયો પણ પોતાના ધધાની પ્રવૃત્તિ કરે છે

આ સાભળી રાજાએ અભયકુમારને કહ્યુ કે, આ કાલકસૂરીને કેવી રીતે સુધારવો ! એ તો કહ્યુ માનતો જ નથી. અભયકુમારે કહ્યુ કે તેના સસ્કારો જ એવા પડયા છે એ સસ્કારોને સુધારવાનો માર્ગ જુદો છે એના સસ્કારો કેવી રીતે સુધરી શકે એ વાત હું આપને પછી બતાવીશ

અભયકુમારે કાલકસૂરીના પુત્ર સુલકની સાથે મિત્રતા કરી મિત્રતા પણ એવી ગાઢ કે એક આત્મામા જાણે બે દેહ રહેતા ન હોય ! સુલક અભયકુમારની મિત્રતા અને સગતિથી ધર્મીષ્ટ બની ગયો

અભયકુમાર પિતા શ્રેણિકની પાસે આવ્યો અને કહ્યુ કે, કાલકસૂરી તો હજી સુધર્યો નથી પણ આપ તેના પુત્રને બોલાવી પૂછો કે કસાઇપણાનો ધધો કેવો છે ! રાજાએ સુલ કને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને પૂછ્યુ કે, તારા પિતા તો જેલમા પડયા છે તો પછી તારા ઘરની આજીવિકા જીવોને માર્યા વિના કેવી રીતે ચાલે છે ! સુલકે ઉત્તર આપ્યો કે, જીવોને મારવાથી જ આજીવિકા ચાલે છે એ ધારણા ખોટી છે, ચોર પણ એમ જ કહે છે કે, ચોરી કર્યા વિના આજીવિકા ચાલી શકતી નથી પરતુ જો એમ જ હોય તો શુ ચોરી નહિ કરનાર લોકો ભૂખ્યા મરે છે ! આ જ પ્રમાણે જીવોને મારી આજીવિકા ચલાવવામા આવે છે તો શુ જીવોને માર્યા વિના આજીવિકા ચાલી શકતી નથી ! હુ તો એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો છુ કે, કોઈ જીવને ત્રાસ આપ્યા વિના પણ આજીવિકા ચલાવી શકાય છે અને હું પણ એ જ રીતિએ મારી આજીવિકા ચલાવુ છુ

સુલકની વાત સાભળી રાજા પ્રસન્ન થયો અને કહેવા લાગ્યો કે, અભયકુમારે તો આને સુધારી દીધો અભયકુમારે રાજાને કહ્યુ કે, હવે આના પિતાને જેલમુક્ત કરી દેવા જોઇએ રાજાએ કાલકસૂરીને જેલમુક્ત કરી દીધો કાલકસૂરી કહેવા લાગ્યો કે, હું જેલમા રહ્યો એટલા વખતમા તો મારો છોકરો બગડી ગયો

કેટલાક દિવસો બાદ તે બિમાર પડયો અને મરવા લાગ્યો પણ તેના પ્રાણ શાન્તિ થી નીકળતા ન હતા ત્યારે સુલકે તેમને પૂછ્યુ કે, પિતાજી ! આપને કઇ વાતની ચિંતા છે કે, આપના પ્રાણ શાન્તિપૂર્વક નીકળતા નથી ! કાલકસૂરીએ જવાબ આપ્યો કે, મારા

મૃત્યુ બાદ તું મારો ધંધો ચલાવીશ નહિ. બસ! એ એક જ મને ચિંતા છે. સુલકે કહ્યું કે, હું આપની પાછળ પણ ધંધો કરીશ. આપ વિશ્વાસ રાખો. કાલકસૂરીએ કહ્યું કે, વચન આપ. સુલકે તેમને વચન આપ્યું અને કાલકસૂરીએ પ્રાણ છોડયા. સુલક વિચારવા લાગ્યો કે, અભયકુમાર કહેતા હતા કે, જે સંસ્કાર જડ ઘાલી જાય છે તે સંસ્કારો મરવાના સમયે પણ છૂટતા નથી અને એ કારણે જેવી મતિ હોય છે તેવી જ ગતિ થાય છે એ વાત તદ્દન ઠીક છે.

આયુષ્યનો બંધ પડયા પહેલાં તો જેવી મતિ હોય છે તેવી ગતિ થાય છે અને આયુષ્ય બાંધ્યા બાદ જેવી ગતિ હોય છે તેવી મતિ થઇ જાય છે.

કાલકસૂરી મરણ પામ્યો. સુલકના કુટુમ્બીઓ સુલકને કહેવા લાગ્યા કે, હવે કસાઇ-પણાનો ધંધો કર. તેં તારા પિતાને વચન આપ્યું છે. સુલકે ઉત્તર આપ્યો કે, મેં વચન આપ્યું છે પણ ધંધો કરવાનું વચન આપ્યું છે. કોઇ જીવને મારવો એ ધંધો નથી. આ ઉપર તેણે એક યુક્તિ પણ કરી હતી પણ અત્યારે તે કહેવાનો સમય નથી. આખરે કુટુમ્બીઓએ તેને કહ્યું કે, તું કસાઇપણાનો ધંધો કર, તેનું જે પાપ થશે તે અમને લાગશે. સુલકે કહ્યું કે, ઠીક છે એમ કહી તેણે એક છરો મંગાવ્યો અને પોતાના હાથ ઉપર છરો માર્યો અને કુટુમ્બીઓને કહ્યું કે, મને જે વેદના થઈ રહી છે તે વેદના તમે લઇ લો અને મને વેદનારહિત કરો! કુટુમ્બીજનોએ કહ્યું કે, પોતાના હાથે તો છરો માર્યો અને વેદનાને મટાડી આપો એમ કહે છે? અમે કેવી રીતે એ વેદના મટાડી શકીએ? સુલકે ઉત્તર આપ્યો કે, જ્યારે હું અને તમે આપણે બન્ને સામે જ છીએ ત્યારે પણ મારી વેદના મટાડી શકતા નથી તો પછી પરલોકમાં મારી વેદનાને કેવી રીતે દૂર કરી શકશો? કુટુમ્બીઓએ કહ્યું કે, તો પછી પિતાને તેં જે વચન આપ્યું છે તેનું પાલન કેવી રીતે કરીશ? સુલકે ઉત્તર આપ્યો કે, પિતાને મેં વચન આપ્યું છે એટલા માટે હું પહેલાં ભોજન કરીશ નહિ પણ કુટુંબીઓને ભોજન કરાવ્યા બાદ જ ભોજન કરીશ. આ પ્રમાણે પિતાને જે વચન આપ્યું છે તેનું પાલન કરીશ.

કહેવાનો આશય એ છે કે અભયકુમારે નીચ અને પાપી ગણાતા સુલકની સાથે પણ પ્રીતિ બાંધી. તે તેના દુર્ગુણો લેવા માટે નહિ પણ એ દુર્ગુણોને દૂર કરવા માટે. સુદર્શન પણ દુર્ગુણીઓનાં દુર્ગુણો દૂર કરવા માટે બધાની સાથે પ્રીતિ બાંધતો હતો તો પછી કપિલ તો સજ્જન હતો તો તેની સાથે શા માટે પ્રીતિ ન બાંધે?

કપિલ અને સુદર્શન વચ્ચે પ્રીતિસંબંધ જોડાયો. હવે પછી કપિલદ્વારા સુદર્શનની કેવી રીતે પરીક્ષા થાય છે તેનો વિચાર હવે પછી યથાવસરે કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ વદી ૯ શનિવાર

પ્રાર્થના.

'વિજયસેન' નૃપ 'વિપ્રા' રાણી, નમિનાથ જિન જાયો;
ચૌસઠ ઈન્દ્ર કિયો મિલ ઉત્સવ, સુર-નર આનંદ પાયો.
સુજ્ઞાની જીવા, ભજ લોરે, જિન ઇકવીશમા. ॥ ૧ ॥

શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભક્તજનો સંસારના લોકોને આમંત્રણ આપે છે કે, હે સુજ્ઞાનીઓ! બધું કામ છોડી પરમાત્માનું સ્મરણ કરી લો અને પરમાત્માના ભજનમાં લીન થઇ જાઓ!

પ્રશ્ન એ થાય છે કે, પરમાત્માનું ભજન કરવા માટે સુજ્ઞાનીઓને કેમ કહેવામાં આવ્યું! જેઓ સુજ્ઞાનીઓ હોય છે તેઓ તો પરમાત્માનું ભજન કરશે જ. જેઓ હાલી ચાલી શકે છે તેમને ચાલવા માટે શા માટે કહેવું જોઇએ. ચાલતા બળદને ચાબુક શા માટે મારવો જોઇએ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભક્તજનો કહે છે કે, સુજ્ઞાનીઓને ન કહીએ તો શું અજ્ઞાનીઓને કહીએ? જેઓ અજ્ઞાની છે તે લોકો તો અજ્ઞાનને કારણે કોઇ વાતને સાંભળતાં જ નથી. એટલા માટે શું અમારે મૌન સેવવું! કોઇને કાંઈ કહેવું જ નહિ! મૌન તો બેઠા રહેવું નથી, એટલા માટે સુજ્ઞાનીઓને પરમાત્માનું ભજન કરવા માટે કહેવામા આવે છે!

આ પ્રત્યેક આત્માની મૂળ દશાનું વર્ણન છે. મૂળમા તો બધા આત્માઓ સુજ્ઞાની છે. તેમને અજ્ઞાન તો વિકારી પ્રકૃતિને કારણે ચોટેલું છે. વાસ્તવમાં મૂળ દશાની દ્રષ્ટિએ તો બધા આત્મા સુજ્ઞાની જ છે.

કર્મના ફળને પોતાનું માનવું એ અજ્ઞાનને છોડી સ્વરૂપને સમજવું, એ અજ્ઞાનને દૂર કરી સુજ્ઞાની બનવા જેવું છે. કર્મ અને કર્મફળથી પ્રાપ્ત થએલી વસ્તુને પોતાની માની, તેના સ્વામી માનવાથી જ અજ્ઞાન આવ્યું છે. જીવ જો આ પ્રમાણે પોતાપણું-માલિકીપણું છોડી દે તો એ સુજ્ઞાની જ છે. મૂળમા તો એ સુજ્ઞાની જ છે. જેમ સૂર્ય સ્વયં પ્રકાશિત છે, પણ જ્યારે તેના ઉપર વાદળ આવી જાય છે ત્યારે તે સૂર્ય ઢંકાઈ જાય છે અને તેનો પ્રકાશ પણ દબાઇ જાય છે; પરંતુ જેવા તેના ઉપરથી વાદળ હટી જાય છે તેવો જ તે પાછો પ્રકાશ આપવા લાગે છે. આજ પ્રમાણે આત્મા ઉપર પણ, કર્મપ્રકૃતિથી પ્રાપ્ત થએલી વસ્તુ ઉપર માલિકી ધારણ કરવાથી અજ્ઞાનનું આવરણ આવી રહ્યુ છે. જો આવરણ દૂર થઈ જાય તો આત્મા સુજ્ઞાની છે અને તેને સ્વશરીરથી જ અનંત બળ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે વાદળોને હટાવવા કે પોતાના ઉપર વાદળોને આવવા ન દેવા એ તો સૂર્યના હાથમા નથી પણ કર્મ-પ્રકૃતિને હટાવવી-દૂર કરવી એ તો જીવના હાથમા છે કર્મ-પ્રકૃતિને ગટાડવા માટે 'દેહ ભિન્ન છે અને આત્મા અભિન્ન છે', 'શરીર ખંડિત અને વિનાશી છે અને હું અખંડિત અને અવિનાશી છુ', 'શરીર તો જડ છે અને હું

ચૈતન્ય છુ' એમ વિચારવું જોઇએ આ પ્રમાણે મારો અને શરીરનો કાંઈ સંબંધ નથી, એમ વિચાર કરવાથી આત્મામા વિવેક પ્રકટ થાય છે જડ અને ચૈતન્યનો વિવેક કરવાથી જ જીવ સુજ્ઞાની બને છે, અને તેનું અજ્ઞાન દૂર થાય છે જીવની આ મૂળ દશાની દ્રષ્ટિએ જ ભગવાન નેમિનાથની પ્રાર્થનામા એમ કહ્યું છે કે "હે ! સુજ્ઞાની જીવો ! પરમાત્માનું ભજન કરી લો" તમે લોકો પણ આ શિક્ષાને હૃદયમા ધારણ કરો એમ થવુ ન જોઇએ કે, કેવળ અહીં જ પરમાત્માનું ભજન તો કરી લો પણ બહાર નીકળતા જ ભૂલી જાઓ ! અહીં તો ભજન કરવાની શિક્ષા આપવામા આવે છે પણ વ્યવહારમા તો બહાર જ ઉતારી શકાય છે, એટલા માટે આ શિક્ષાને હૃદયમા ધારણ કરો અને અજ્ઞાનને દૂર કરવા માટે પરમાત્માનું એક ચિત્તે ભજન કરો

કોઈ એમ કહે કે, પરમાત્માનું ભજન કરવાથી શું લાભ થશે ! તો એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભક્તો કહે છે કે —

ભજન કિયા ભવભવના પાતક, દુ ખ દુભાગ મિટ જાવે,
કામ ક્રોધ મદ મત્સર તૃષ્ણા, દુર્મતિ નિકટ ન આવે

ગમે તેવા રોગી હોય પણ એને જોઈ દાક્તર ગભરાતો નથી, પરંતુ રોગીના રોગને દૂર કરવો એ તો મારા હાથનુ કામ છે ! જે પ્રમાણે દાક્તર રોગને નષ્ટ કરી દે છે તેજ પ્રમાણે પરમાત્માનું ભજન કરવાથી ભવભવના પાતકો દૂર થઈ જાય છે પ્રાર્થના કરતા રહેવાથી સારુ ધ્યાન જ થાય છે, ખરાબ ધ્યાન તો થતું જ નથી જ્યારે સારુ ધ્યાન જ થાય છે, ખરાબ ધ્યાન થતુ નથી તો પછી પાપ ટકી જ કેમ શકે ? જે પાપ બધાય છે તે ખરાબ ધ્યાનથી બધાય છે, અને જે પાપ ખરાબ ધ્યાનથી બધાય છે તે પાપ શુ સારા ધ્યાનથી નષ્ટ થઈ શકે નહિ ! સારુ ધ્યાન ધરવાથી પાપ કર્મ નષ્ટ થઈ જાય છે, અને એ કારણે દુ ખ પણ દૂર થઈ જાય છે વાસ્તવમા દુ ખ શુ છે એના માટે કહ્યું છે કે –

"કામ ક્રોધ મદ મત્સર તૃષ્ણા, દુર્મતિ નિકટ ન આવે"

કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, તૃષ્ણા વગેરે વિકારો જ દુ ખરૂપ છે પરમાત્માનુ સ્મરણ કરવાથી અને તેમનુ ભજન કરતા રહેવાથી એ વિકારો પાસે આવતા નથી અને તેથી કોઈ પ્રકારનુ દુ ખ રહેવા પામતું જ નથી, એટલા માટે તમે પરમાત્માનું સ્મરણ કરો અને ખરાબ ધ્યાનને મનમા સ્થાન આપો નહિ તો તેમા કલ્યાણ જ છે

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૨૪

હવે આજ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને કહે છે કે, 'હે રાજન્ ! જે વસ્તુઓની માલિકી કરવાથી આત્મા અનાથ બને છે એ જ વસ્તુઓને કારણે તુ પોતાને નાથ માને છે, એ જ તારી ભૂલ છે"

આ પ્રમાણે અહીં અનાથી મુનિ પહેલા શરીરની અનાથતા બતાવે છે જીવ વિચારે છે કે, હુ આ દેહનો સ્વામી છુ, આ દેહ મને આધીન છે, હું તેનો સ્વામી છુ, આ પ્રમાણે આ શરીર સાથે મમત્વ રાખી જીવ શરીરનો સ્વામી બને છે, પણ જીવ શરીરની સાથે જેટલુ મમત્વ રાખે છે, શરીરનો તે જેટલો માલિક બને છે તેટલો જ તે વધારે અનાથ બને છે

વ્યવહારમાં કોઈ માણસને વીર તો કોઇને કાયર કહેવામા આવે છે; પણ વીર અને કાયરની વ્યાખ્યા શું છે? અને કયા કારણે એકને વીર તો બીજાને કાયર કહેવામા આવે છે એનો વિચાર કરવો જોઈએ! કાયરોની શ્રેણીમાં કોઈ પોતાનું નામ લખાવવા ચાહતું નથી, બધા પોતાને વીર કહેડાવવા ચાહે છે, પણ વીર બનવા માટે વીરતા દાખવવી પડે છે. જ્યારે યુદ્ધમા રણભેરી વાગે છે ત્યારે વીરપુરુષ પોતાની વીરતા દાખવવા બહાર પડે છે અને પોતાની સ્રીને કે પોતાના પુત્રને ભૂલી જાય છે; એટલું જ નહિ પણ પોતાના શરીરની પણ પરવા ન કરતાં પોતાના પ્રાણોને પણ હાથમાં લઈ લડવા જવા તૈયાર થઇ જાય છે. આ પ્રમાણે વીરતા દાખવવાથી જ વીર બની શકાય છે; પણ જે વીરતા દાખવતો નથી તે વ્યવહારમા પણ વીર કહેવાતો નથી!

જ્યારે લૌકિક વીરને પણ વીરતા દાખવવી પડે છે તો લોકોત્તર વીરને કેટલી બધી વીરતા દાખવવી પડતી હશે? વ્યવહારમા પણ જે માણસ શરીરની સાથે મમત્વ વધારે રાખે છે તે કાયર મનાય છે અને જે માણસ શરીરના મમત્વનો ત્યાગ કરે છે તેને વીર માનવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જે લોકો શરીરના મમત્વનો ત્યાગ કરી કર્મની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે આગળ વધે છે, તેઓ શું વીર નથી? અવશ્ય તે વીર છે. આ પ્રમાણે જે વીર હોય છે તેજ નાથ બની શકે છે; અને શરીરની સાથે જે મમત્વભાવ રાખે છે તે કાયર, નાથ બની શકતો નથી. તે તો અનાથ જ છે.

મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્! તું પોતાને આ શરીરનો નાથ માને છે, શરીરને પોતાનું સમજે છે પરંતુ શરીર ઉપર તારું આધિપત્ય છે કે નહિ તેનો વિચાર કર. જે વાત સિંધુમાં હોય છે તેજ વાત બિન્દુમા પણ હોય છે. આ કથનાનુસાર હું એમ માનું છું કે, જે વાત મારી ઉપર વીતી છે તેજ વાત બધા ઉપર વીતતી હશે! એવો નિયમ પણ છે, હું પણ પોતાને શરીરનો સ્વામી માનતો હતો પણ એમ માનવાથી મારા ઉપર કેવી વીતી તે તું સાભળઃ—

"મારી યુવાવસ્થા હતી. યુવાવસ્થામા કોઇક જ એવો હશે કે જે દિવાનો બની જતો ન હોય! એ અવસ્થામા લોહી ગરમ રહે છે; એટલા માટે ઘણા માણસો દિવાના થઈ જાય છે. હું પણ યુવાવસ્થામા હતો. સારા સારા ઘરની સુંદર સ્રીઓની સાથે મારો વિવાહ થયો હતો. મારા માટે તે સમય સ્રીઓને જોઈ તથા તેમનો શ્રૃંગાર જોઈ આનંદ માનવાનો હતો પણ તેમને જોવાનું સાધન-મારી આખજ બગડી ગઈ હતી. મારી આંખોમાં એવી કારમી વેદના થતી હતી કે હું એ યુવાવસ્થામાં પણ કાંઈ આનંદ લૂંટી શકતો ન હતો."

આખો ખરાબ થઈ જવાથી, જે વસ્તુઓને જોઈ આનંદ માણી શકાય છે તે વસ્તુઓ પણ કેવી ખરાબ લાગે છે એ એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું:—

માનો કે કોઈ એક માણસે ચિત્રશાળા બનાવવી શરૂ કરી. તેણે ચિત્રશાળા પાછળ ખૂબ ખર્ચ કરી તૈયાર કરાવી પણ જ્યારે ચિત્રશાળા ચણાઈને તૈયાર થઇ ગઇ ત્યારે તે માણસ કર્મવશાત્ આંધળો થઈ ગયો. આ કારણે તે ચિત્રશાળા તેને માટે સુખદાયક થવાને

બદલે દુઃખદાયક થઈ પડી. આ ઉપરથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, પારકી વસ્તુ પોતાની માની આનંદનું સાધન માન્યું તો તે વિવશતા કે દુઃખનું કારણભૂત બની.

આત્માથી પણ એજ ભૂલ થઈ રહી છે કે, વાસ્તવમાં તે જેને જુએ છે તેને ભૂલી જાય છે અને બીજાને વશ થઈ જાય છે. જેને જોવું જોઇએ તેને જોતા નથી પરંતુ બીજા જુદા જ પદાર્થોને જોવા મંડી પડે છે, આ રીતે તે આંખોને વશ થઇ જાય છે. તે તો એમજ વિચારે છે કે, આંખો તો પદાર્થો જોવા માટે જ મળી છે; પણ એ એટલું વિચારતો નથી કે, આંખોને પોતાની માની તેને વશ થઈ જવું એ અનાથતાને અપનાવવા જેવું છે. અજ્ઞાની લોકો એ વિષે વિચાર ન કરતા આંખોમાં અને આંખોદ્વારા દશ્યમાન પદાર્થોમાં લિપ્ત થઈ જાય છે પણ જ્ઞાનીઓ એમાં લિપ્ત થતા નથી!

આંખોનો ઉપયોગ વાસ્તવમા કયા અને કેવી રીતે કરવો જોઈએ એ વાત એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું:—માનો કે તમારા એક મિત્રે તમને એક સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર આપ્યું. એ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રદ્વારા સૂક્ષ્મ વસ્તુ જે આંખોદ્વારા જોઈ શકાય નહિ તે સૂક્ષ્મ વસ્તુ જોઈ શકાય છે અને તમારા મિત્રે પણ એજ ઉદ્દેશથી એ યંત્ર તમને આપ્યું હતું; પણ તમે એ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રદ્વારા સૂક્ષ્મ વસ્તુ ન જોતા, ગાય-ભેંશ જોવા લાગ્યા, પણ એટલું વિચાર્યું નહિ કે, ગાય-ભેંશ તો હંમેશા જોવામા આવે છે તો પછી એમને જ જોવામા એ યંત્રનો ઉપયોગ શા માટે કરું છુ? આ યંત્ર તો જે નાની ચીજો આંખોદ્વારા જોઈ શકાતી નથી તે ચીજો તે યંત્રની સહાયતા લઈ જોવા માટે છે.

આજે તો એવું સાંભળવામા આવે છે કે, અત્યારે એવાં એવાં યંત્રો-સાધનો નીકળ્યાં છે કે જેમની સહાયતાવડે પેટીની અંદર બંધ કરેલી ચીજ પણ જોઈ શકાય છે, અને પહાડની પછવાડે શું છે તે પણ જાણી શકાય છે. આ વાત ક્યાસુધી સાચી છે તે તો હું નથી જાણતો.

તમે ગાય-ભેંશ જોવામાં પેલા સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રનો ઉપયોગ કરો તો તે જોઇ તમારો મિત્ર નારાજ થશે કે નહિ! અને જે યંત્રનો આ રીતે દુરુપયોગ કરે છે તે બુદ્ધિમાન કહેવાય કે મૂર્ખ? તમે યંત્રનો દુરુપયોગ કરનારને તો મૂર્ખ કહેશો પણ તમે પોતે શું કરો છો તેનો પણ જરા વિચાર કરો. શું તમારા દ્વારા એવી ભૂલ તો થતી નથી ને? કદાચિત તમને તે યંત્ર પણ મળી જાય, પણ જો આંખજ ન હોયતો શું એ યંત્રદ્વારા દેખી શકાય ખરું? આંખો વિના યંત્રદ્વારા જોઈ શકાતું નથી. આ દૃષ્ટિએ તે યંત્ર મોટું નહિ પણ આંખો મોટી ઠરી. તમને આવી આંખો મળી છે પણ તમે એ આંખોનો કેવો ઉપયોગ કરો છો! જો તે યંત્રનો દુરુપયોગ કરવો મૂર્ખતા માનવામાં આવે છે તો શું એ આંખોનો દુરુપયોગ કરવો એમાં મૂર્ખતા નથી?

આંખો કેવી હોય છે અને તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો જોઈએ એનો વિચાર કરો. આંખોને નાસિકા ઉપર સ્થિર રાખી જ્યાંસુધી પલક મારવામા ન આવે ત્યાંસુધી મન પણ એકાગ્ર રહેશે. આ તો દ્રવ્ય એકાગ્રતા છે, પણ જો આંખોની જ્યોતિને અન્તર્મુખી કરો તો આત્મોન્નતિ પણ થશે.

તમે લોકો એમ માનતા હશો કે, કોઈ ચીજને જોઈ લીધી એટલે તે વાત સમાપ્ત થઈ ગઈ પણ વાસ્તવમા એમ નથી જે કોઈ ચીજ જોવામા આવે છે તેનો સંસ્કાર કાર્મણ શરીર ઉપર પણ પડે છે આ જ કારણે ઠાણાગ સૂત્રમા **दिट्ठिया क्रिया** અર્થાત્ દેખવા માત્રથી પણ ક્રિયા લાગે છે એમ કહ્યુ છે, કારણ કે, કાર્મણ શરીરમા તેનો સસ્કાર પડે છે કાર્મણ શરીરમા તેનો સંસ્કાર કેવી રીતે પડે છે તે એક ઉદાહરણદ્વારા બતાવુ છુ —

વડનુ વૃક્ષ કેટલું મોટુ હોય છે તે ભારતમાજ પેદા થાય છે, બીજી જગ્યાએ પેદા થતુ નથી હવે કોઈ અહીંથી વડનું વૃક્ષ લઈ ગયુ હોય તો તે વાત જુદી છે જો તમે વડના વૃક્ષ ઉપરથી શિક્ષા લો તો પણ તમે તમારી ઘણી ઉન્નતિ કરી શકો છો વિષ્ણુને વડશાયી કહેવામા આવે છે તેનો શો અર્થ છે એ કહેવાનો અત્યારે સમય નથી અત્યારે તો એટલુ જ કહું છુ કે વડનું ઝાડ કેટલુ બધુ મોટુ હોય છે અને તેનું ફળ કેટલું નાનુ હોય છે ! ઝાડને જોતા તેનું ફળ બહુજ નાનુ જણાય છે ! તે ફળથી પણ નાનુ તેનામા રહેલુ બીજ હોય છે વૃક્ષથી નાનુ ફળ હોય છે અને ફળથી નાનુ બીજ હોય છે બીજને હાથમા લઈ કોઈ એમ કહે કે, આ બીજમા વડનું ઝાડ છે, તો તમેજ પૂછશો કે, આ બીજમા કયા વૃક્ષ છે તે બતાવો ? પરતુ જે બુદ્ધિમાન હશે તે તો એમ કહેશે કે, આ બીજમા વૃક્ષ તો અવશ્ય છે પણ તે એમ દેખી શકાતું નથી, પરતુ પાણી અને માટીના સયોગથી બીજમા વૃક્ષ દેખી શકાય છે અત્યારે જે બીજમા વૃક્ષ દેખાતું નથી તેજ બીજમા પણ વડનું વૃક્ષ રહેલુ છે

ભગવાન કહે છે કે, ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ્ અને કાર્મણ એ શરીરના પાચ ભેદ છે આ ઔદારક શરીરમા એક કાર્મણ શરીર હોય છે તમે જે કાઈ જુઓ છો, સાભળો છો કે સ્પર્શ કરો છો તે બધાનો સસ્કાર એ કાર્મણ શરીરમા રહે છે, અર્થાત્ આશ્રવ સબધી બધા કામોનો સસ્કાર એ કાર્મણ શરીરમા હયાત હોય છે કોઈ એમ કહે કે, કાર્મણ શરીર કેવુ હોય છે અને તેમા સસ્કાર કેવી રીતે રહે છે એ અમને બતાવો ? તો આમ કહેનારને બીજમા જેમ વૃક્ષ રહે છે તેમ કાર્મણ શરીરમા સસ્કાર રહે છે એમ કહી શકાય જે પ્રમાણે બીજમા વૃક્ષ જોવામા આવતું નથી પણ સયોગને પામી તે બીજમાથી વૃક્ષ પેદા થઈ જાય છે, તેજ પ્રમાણે કાર્મણ શરીરમા રહેલા સંસ્કારો પણ સયોગને પામી દેખાવા લાગે છે મૃત્યુ થયા બાદ આ ઔદારિક શરીર છૂટી જાય છે પણ કાર્મણ શરીર જીવની સાથેજ જાય છે કાર્મણ શરીરને લિંગ શરીર પણ કહે છે તે જીવની સાથે જ બીજા ભવમા જાય છે, અને તે શરીરમા રહેલા સસ્કારો તે ભવમા પ્રકટ થાય છે જે પ્રમાણે પ્રતિકૂલ સયોગમા વડનું બીજ વૃક્ષ પેદા કરતુ નથી, અર્થાત્ વૃક્ષરૂપે તે ફુલીફાલી શકતું નથી તેજ પ્રમાણે કાર્મણ શરીરમા રહેલા સસ્કારો બીજા સસ્કારોદ્વારા નષ્ટ પણ થઈ જાય છે એટલા માટે કોઈ કોઈવાર તે સસ્કારો પ્રકટ થતા નથી પરતુ તમે પાપ કે પુણ્ય જે કાઈ કરો છો તે બધાનો સસ્કાર કાર્મણ શરીરમા અવશ્ય રહે છે આ જ પ્રમાણે તમે જે જુઓ છો, તે જોવુ પણ ત્યારે પૂરુ થઈ જતું નથી, પણ તેનો સસ્કાર રહી જાય છે, એટલા માટે આખોનો કેવી રીતે સદુપયોગ કરવો તે વિષે ઊંડો વિચાર કરો

મુનિએ કહ્યું કે "રાજન્! હું તે વખતે કેવો અનાથ હતો! જો તે વખતે અનાથતાના દુઃખથી દુઃખિત થઈ મરી જાત તો તો મારી અને તારી વચ્ચે વાત પણ થઈ શકત નહિ, પણ મે વિચાર્યું કે આ અનાથતાને કોઈપણ ઉપાયે દૂર કરવી જોઇએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી જ્યારે મે અનાથતાને દૂર કરી ત્યારે જ તારી સાથે આજે વાત કરી રહ્યો છું."

માનો કે, એક માણુસને આખો છે એટલે તે મેળા વગેરે જોતો ફરે છે. બીજો માણુસ આધળો છે એટલા માટે તે કહે છે કે, શુ કરુ? જોવાની તો ઘણીયે ઇચ્છા છે પણ દુર્ભાગ્યે મારે આખો જ નથી. આ પ્રમાણે તે જોઈ ન શકવાને કારણે દુઃખી થઇ રહ્યો છે ત્રીજા માણુસની આખોમા વેદના થઈ રહી છે પણ તે દુ ખી થતો નથી, પણ એમ કહે છે કે, આ વેદના તો મને સહાય કરનારી છે. આ રોગ તો મારો પરમ મિત્ર છે હું બહાર શુ જોઉં! અદર જ શા માટે ન જોઉં? આ ત્રણ માણુસોમાથી તમે કોને સારો કહેશો? તમે ત્રીજા માણુસને સારો કહેશો જ્ઞાનીઓ પણ એવા જ હોય છે. તેઓ દુ ખ માથે પાડવા છતા પણ ગભરાતા નથી તેઓ દુ ખને પોતાનો મિત્ર માને છે, અને જેમ ચાબુક લાગવાથી જાતિવંત ઘોડો દોડે છે તે જ પ્રમાણે દુ ખ માથે પડવાથી જ્ઞાનીઓ ગભરાતા નથી પણ ધર્મમા વધારે લાગી જાય છે, ત્યારે અજ્ઞાનીઓ માથે થોડું દુઃખ પડવાથી રડવા માંડે છે.

આ પ્રમાણે જ્ઞાની લોકો જેને દિવસ માને છે, અજ્ઞાનીઓ તેને રાત માને છે. અને અજ્ઞાની લોકો જેને દિવસ માને છે, જ્ઞાનીઓ તેને રાત માને છે. આવો ક્રમ સંસારમા ચાલ્યા જ કરે છે. એટલા માટે માથે દુઃખ પડે તો તમારે રડવુ ન જોઈએ પણ ધર્મમા પ્રવૃત્ત થવુ જોઈએ જ્ઞાનીઓ જેવો ઉન્નત વિચાર કરે છે તેવો ઊચો વિચાર તમારે પણ કરવો જોઇએ જો તમે આવો ઊચો વિચાર રાખશો તો તમે શરીરમા રહેવા છતા પણ અનતબલી બની જશો, એટલા માટે સંસારની ચીજોના નાથ ન બનતા, તમારા આત્માના નાથ બનો! તમને સહજ બધા સાધનો મળ્યા છે, એ સાધનોદ્વારા આત્માનું કલ્યાણ કરી લો તમે લોકો બીજાઓની દવા લો છો પણ આ અમારી દવા પણ લ્યો. તમે શ્રાવક છો શાસ્ત્રમા શ્રાવકને સાધુના માતાપિતા કહ્યા છે. તમે લોકો ભલે ગમે તેવા થઇ જાઓ પણ જેમ વૃદ્ધ અને રોગી બાપને બાપ જ માનવામા આવે છે, તેમ અમારે પણ શ્રાવકો અમારા માતાપિતા છે એ માનવુ જ જોઇએ અમે એ વાતનો તો ઈન્કાર કરી શકીએ નહિ! પરંતુ તમારે માટે પણ એ જ ઉચિત છે કે તમે અમારી વાત ઉપર પૂરેપૂરો વિચાર કરો! જો તમે તમારા આત્માને ખરાબ કામોમાથી દૂર રાખો તો તમારું શ્રાવક પદ પણ શોભશે અને તમારું કલ્યાણ પણ થશે!

સુદર્શન ચરિત્ર—૨૪

કપિલ પુરોહિત વિવિધ વિદ્યાધર, સુદર્શનસે પ્રીત;
લોહ ચુમ્બક સમ મિલ્યા પરસ્પર, સરીખે સરીખી રીત ॥ધન૦॥૨૫॥
પુરોહિત નારી મહા વ્યભિચારી, કપિલા કુટિલ કઠોર;
શેઠ કીર્તિ સુન સુન્દર તનકી, વ્યાપો મન્મથ જોર. ॥ધન૦॥૨૬॥

પતિ ગયે પરદેશ શેઠ પે, બોલી કપટ વિશેષ;
પતિ હમારા અતિ બીમારા, ચલો ચલો તજ શેષ ॥ ધન૦ ૨૩ ॥

સુદર્શન શેઠ ગૃહસ્થ હતો. તે બધો વ્યવહાર બરાબર ચલાવતો હોવા છતા ધર્મને કેવી રીતે સુરક્ષિત રાખતો હતો, એ વાત હવે બતાવવામા આવે છે. શેઠે કપિલ પુરોહિતની સાથે મિત્રતા કરી. કપિલ સદ્‌ગુણી અને વિદ્યાકળા વગેરેમા નિપુણ તથા ધાર્મિક વિચારનો હોવાથી પરસ્પર સહકાર મળે એ ઉદ્દેશ્યથી સુદર્શને તેની સાથે મિત્રતા બાધી તેની સાથે પ્રીતિસંબંધ જોડયો.

આજે કેટલાક લોકો મિત્રતા તો બાધે છે પણ તેમની મિત્રતા કેવી હોય છે એ તો જાણનારાઓ જ જાણે છે. સાધારણ રીતે સમાન આચાર વિચારવાળાની સાથે જ પ્રીતિ સંબંધ જોડાય છે, પરંતુ પ્રીતિ કરવામા પોતાના ધાર્મિક તત્ત્વો દબાઈ ન જાય એ વાતનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. જો કોઇની સાથેના પ્રીતિસંબંધથી ધર્મભાવનાનો વિકાસ રુંધાતો ન હોય કે ધાર્મિક ભાવનાને ધક્કો પહોચતો ન હોય તો તેની સાથે પ્રીતિસંબંધ જોડવામા કાંઈ વાંધો નથી; પણ જો ધાર્મિક ભાવનાનો વિકાસ રુંધાતો હોય તો તેની સાથે પ્રીતિસંબંધ જોડવો ન જોઈએ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર વગેરે તો અહીંજ રહી જશે પણ કેવળ એક ધર્મ મિત્ર જ સાથે આવશે. મારો જે વિકાસ થયો છે તે ધર્મના પ્રતાપે જ થયો છે એમ સમજવું જોઈએ. જો પિતા ધર્મ ઉપર આઘાત કરતા હોય તો તેમને પણ સ્પષ્ટ કહી દેવું જોઇએ કે, આપની હું દરેક પ્રકારે સેવા કરવા તૈયાર છું પરંતુ તમે ધર્મ ઉપર આઘાત ન કરો. આપે મને શરીર આપ્યું છે તો આ શરીર આપની સેવા કરવા માટે તૈયાર છે, પણ ધર્મ આત્માનો છે, અને આત્માને તમે બનાવેલો કે આપેલો નથી. જો હું આપે આપેલા શરીરનો ખરાબ કામોમા દુરુપયોગ કરતો હોઉં તો તો આપ મને દંડ આપી શકો છો પણ આ શરીરમા રહેતા હું આત્માનું કલ્યાણ કરું તો એમા આપને શો વાંધો છે ? કે તમે બાધા ઊભી કરો છો. આજ પ્રમાણે જો સ્ત્રી પણ ધર્મમા બાધા પહોચાડતી હોય તો તેને પણ કહી દેવું કે, હું તારું ભરણપોષણ કરીશ, પણ મારો ધર્મ હું છોડીશ નહિ. આ પ્રમાણે મિત્ર પણ ધર્મકાર્યમા બાધક થતો હોય તો તેને પણ કહી દેવું કે, મિત્રનું કામ સંકટના સમયે સહાયતા આપવાનું છે. જો તમારા ઉપર કોઇ સંકટ આવી પડે તો હું સહાયતા આપવા તૈયાર છું પણ મારા ધર્મ ઉપર કરવામા આવતો કોઈ પ્રકારનો આઘાત સહી શકું નહિ.

શ્રી ઉપાસક દશાગસૂત્રમા મહાશતક શ્રાવકની કથા આવેલ છે. તેમા કહ્યું છે કે, મહાશતકની સ્ત્રી રેવતીએ પોતાની બાર શોકયોને મારી નાખી અને પોતે માસ મદિરાની મોજ માણવામા ઉન્મત રહેવા લાગી. મહાશતકે વિચાર્યું કે, આ સ્ત્રી તો આવી ખરાબ છે પણ મારો ધર્મ સ્વતંત્ર છે. મારો ધર્મ મારી પાસે છે, એટલે મારા ધર્મ ઉપર કોઇ આઘાત કરી શકે નહિ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે સંસારના કામોનો ત્યાગ કર્યો અને પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરી ધર્મસ્થાનમા જઇ બેઠો. તેને અવધિજ્ઞાન થયુ. તે વખતે રેવતીએ મહાશતકની પાસે જઈ કહ્યું કે, તમે આ ધર્મનો ઢોંગ કરી કેમ બેઠા છો ! તમને કોઇએ ભરમાવ્યું લાગે છે કે તમે આવા ઢોંગમા પડેલા છો ? ચાલો, ઊઠો ! આપણે સંસારનો આનંદ

લઈએ. રેવતીનું આ કથન સાંભળી મહાશતકે તેને કહ્યું કે, મેં તારાં બધાં કામો સહ્યાં છે પણ તું મારા ધર્મના વિષે જે કાંઈ કહે છે તે મારા માટે અસહ્ય છે. તું મરીને પહેલી નરકમાં ૮૪ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય લઈને જઈશ આ પ્રમાણે તેણે અવધિજ્ઞાનનો આવો ઉપયોગ કર્યો. મહાશતકનું કથન સાંભળી રેવતી ભય પામી અને ગભરાઈને પાછી ફરી ગઈ. આ વાત ભગવાનની જાણમાં આવી. ભગવાને કહ્યું કે, હે મહાશતક! તારો ધર્મ સ્વતંત્ર છે.તેના કહેવાથી તારો ધર્મ કાંઈ ખરાબ થઈ જવાનો નથી. તેમ છતાં તેં તેને નરક જવાનું કહ્યું એટલે ક્રોધ આવવાથી તને દોષ લાગ્યો છે માટે તું તેનું પ્રાયશ્ચિત લે. આ પ્રમાણે કહી ભગવાને ગૌતમ સ્વામીને મોકલી મહાશતકને આલોચના કરાવી. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, ધર્મ સ્વતંત્ર છે. તે કોઈ પણ રીતે પરતંત્ર નથી એટલા માટે ધર્મનું પાલન હમેશાં કરવું ।

સુદર્શને કપિલને સદ્‌ગુણી અને ધર્મસહાયક જાણી પોતાનો મિત્ર બનાવ્યો. કપિલને ત્યાં ધનની કાંઈ ઊણપ ન હતી. રાજ્ય તરફથી પણ તેને વર્ષાસન મળતું હતું એટલે પછી તેને ધનની ઊણપ રહે જ કેમ! કપિલ બુદ્ધિમાન હતો એટલે તે વિચારતો હતો કે હું ઋદ્ધિસિદ્ધિથી સંપન્ન છું તથા રાજ્યનો ગુરુ છું એટલે મારે સાવધાન રહી કોઇ ઊંચો આદર્શ ઉપસ્થિત કરવો જોઇએ. કપિલ તો આવી ઉન્નત ભાવના ભાવતો હતો, ત્યારે તેની સ્ત્રી કપિલા એમ વિચારતી હતી કે, "આપણને આટલું બધું ધન મળ્યું છે તો તેનો ભોગોનો ઉપભોગ કરવામાં તથા મોજમજા માણવામાં ઉપયોગ કરવો જોઇએ. આ પ્રમાણે પતિ-પત્ની બન્નેનાં માર્ગો જુદાં જુદાં હતાં.

સુદર્શન અને કપિલ બન્ને મિત્રો થયા. આજે તો કેવળ મોજ માણવા માટે મિત્રો બની જાય છે પણ સન્મિત્રો તો જુદાજ પ્રકારના હોય છે. કહ્યું છે કે, સંસારમાં સન્મિત્રનું મળવુ બહુજ મુશ્કેલ છે. સુદર્શન અને કપિલ બન્નેય યોગ્ય હતાં એટલા માટે બન્નેની વચ્ચે ગાઢ મિત્રતા થઇ. જ્યારે સુદર્શનને અવકાશ મળતો ત્યારે તે કપિલને ત્યાં જતો અને કપિલને જ્યારે અવકાશ મળતો ત્યારે તે સુદર્શનને ત્યાં જતો. આ પ્રમાણે બન્નેય જણા એક બીજાને ત્યાં જતા આવતાં.

સુદર્શન કપિલને ત્યાં જતો હતો. કપિલની સ્ત્રી કપિલા સુદર્શનની સુંદરતા જોઇ કહેવા લાગી કે, આ કેવો સુંદર પુરુષ છે! આવો સુંદર પુરુષ મેં કોઈ દિવસ જોયો નથી. શું હું એની સુંદરતાની પ્રશંસા કરીને જ બેસી રહું? હું બુદ્ધિમતી છું-હોશીયાર છું અને કળામાં કુશળ છું, તો એને હું મારા તરફ આકર્ષિત ન કરું તો મારી હોશીયારી શું કામની?

સુદર્શન કપિલનો મિત્ર છે પણ એને માટે કપિલા કેવો વિચાર કરે છે! સંસારની વિચિત્રતા જ કોઈ જુદા પ્રકારની છે. એક કવિએ એ વિષે કહ્યું છે કેઃ-**न जाने संसारे अमृतमयं किं विषमयं ॥** જે સુદર્શનને જોઇ બધા પ્રસન્ન થતા હતા અને અધર્મીઓમાં પણ ધર્મની ભાવના જાગ્રત થતી હતી, તે જ સુદર્શનને જોઇ કપિલા કેવી ખરાબ ભાવના ભાવે છે તે જુઓ. તે વિચારે છે કે, મને એની પરવા નથી એટલા માટે જો તે સીધી રીતે મને વશ નહિ થાય તો તેને ત્રિયાચરિત્ર દ્વારા વશ કરીશ.

કવિતામા કહેવામા આવ્યુ છે કે, કપિલા મહાવ્યભિચારિણી હતી. આ કથનનો એ અર્થ નથી કે બજારુ સ્ત્રી–વેશ્યા હતી તેણીએ સુદર્શન સિવાય બીજા કોઇની સાથે વ્યભિચાર કરવાની ઇચ્છા કરી ન હતી, તેમ કોઈની સાથે વ્યભિચાર સેવ્યો પણ ન હતો, તેમ છતા તેને મહાવ્યભિચારિણી કહેવાનુ કારણ એ છે કે, તેણીએ એક મહાપુરુષને ભ્રષ્ટ કરવાની ઇચ્છા કરી હતી. જેમ કોઇ માણસ રાજ્યના ભડારને તોડી ચોરી કરે તો તે મહા ચોર કહેવાશે કારણ કે તેણે ઘણા સાહસપૂર્વક ચોરી કરી છે. કોઈ માણસ રાણીની સાથે વ્યભિચાર સેવે તો તે માણસ મહાવ્યભિચારી કહેવાશે જો સાધુ કોઇ રાણીની સાથે ભ્રષ્ટ થાય તો તેને *દશમુ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યુ છે અને કોઈ સાધારણ સ્ત્રીની સાથે ભ્રષ્ટ થયો હોય તો તેને આઠમુ× પ્રાયશ્ચિત કહેલ છે; અર્થાત રાણીની સાથે ભ્રષ્ટ થવાનો મોટો અપરાધ માનવામા આવ્યો છે. આજ પ્રમાણે કપિલાને મહા વ્યભિચારિણી એટલા માટે કહેવામા આવી છે કે, તેણીએ સુદર્શનને કે જેને જોઈ પાપી માણસના હૃદયમા પણ ધર્મભાવના જાગ્રત થતી હતી, તેવા ધર્માત્માને ભ્રષ્ટ કરવાની ઇચ્છા કરી હતી.

સુદર્શનને ફસાવવા માટે કપિલાએ ઘણા પ્રપંચો રચ્યા પણ બધામા તેને અસફળતા મળી. તે સુદર્શનને પોતાની જાળમા ફસાવી શકી નહિ !

એક દિવસ જરૂરી કામને અગે રાજાએ કપિલને બહારગામ જવાનું કહ્યુ. એ કામ એટલુ બધુ જરૂરી હતુ કે તે સુદર્શનને મળી પણ શકયો નહિ; પણ તે કપિલાને કહેતો ગયો કે, કોઈ જરૂરી કામ હોય તો મારા મિત્ર શેઠને કહેજે, તે બધું કરી આપશે. હું આજે જરૂરી કામને અંગે બહારગામ જાઉ છુ. આ સાભળી કપિલાને પ્રસન્નતા થઈ અને તે વિચારવા લાગી કે, સુદર્શનને ફસાવવાનો આ ઠીક અવસર મળ્યો છે. પુરોહિત પણ જે કાઇ કામ હોય તે શેઠને કહેવાનું અને શેઠને મારી જગ્યાએ માનવાનું કહી ગયા છે દુર્જન લોકો સીધા અર્થનો પણ પોતાને ઊલટો અનુકૂલ અર્થ કરે છે.

કપિલ બહારગામ ગયો કપિલા વિચારવા લાગી કે, મારા સદ્‌ભાગ્ય છે કે મને આવો અવસર મળ્યો છે તેણીએ પોતાનું ઘર સાફસુફ કરી સજાવ્યુ અને પોતે પણ શરીર શણગાર્યું પછી દોડતી દોડતી ગભરાએલી હોય તેમ સુદર્શનની પાસે ગઈ મિત્રની સ્ત્રીને આવતી જોઈ સુદર્શને તેનો સત્કાર કર્યો સુદર્શનની દ્રષ્ટિ કપિલાના પગ ઉપર હતી તેના શૃંગાર કે રૂપ ઉપર નહતી મિત્રની સ્ત્રીને કઇ દષ્ટિએ જોવી જોઇએ એનો ઘણો લાંબો વિચાર છે.

શેઠે કપિલાને પૂછ્યુ કે, "આજે તમે ગભરાતા ગભરાતા કેમ દોડતા આવ્યા છો !" શેઠના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા કપિલા ફીકુ મોઢું કરી રોતી હોય એ રીતે સુદર્શનને કહેવા લાગી કે, "શુ કહું ! કહી શકાતુ નથી ! તમે તમારા મિત્રને મળીને જોવા બહાર નીકળ્યા

---

* દશમા પ્રાયશ્ચિતનું નામ પારચિય પ્રાયશ્ચિત છે, આ પ્રાયશ્ચિતમાં જઘન્ય ૬ મહિના અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ વર્ષ સુધી ગચ્છ બહાર રહેવું પડે છે. ભીક્ષા–ગોચરી કરવી પડે છે, અને જેમની સાથે દોષ થયો હોય તે બધા લોકોને જાહેર સભામાં બોલાવી તેમની સામે ક્ષમા માંગવી પડે છે. કેટલાક આચાર્યોનો એવો પણ મત છે કે નવમા અને દશમા પ્રાયશ્ચિતનો લોપ થયો છે.

× આઠમા પ્રાયશ્ચિતમાં ફરી દીક્ષા લેવી પડે છે. તે પ્રાયશ્ચિતનું નામ 'મુત્રાહિદ' પ્રાયશ્ચિત છે.

ત્યારથી તમારા મિત્રને શરીરમાં પીડા થવા લાગી છે. એ પીડા પણ એવી અસહ્ય છે કે તેઓ સહી શકતા નથી. અત્યારે તેઓ મિત્ર મિત્ર એમ પોકાર કરી રહ્યા છે! જાણે તમે જ તેમના સાક્ષાત્ ઈશ્વર કેમ ન હો! માટે તમે બધું કામકાજ પડતું મૂકીને જલ્દી ઘેર આવો."

કપિલાના પેટમાં કેટલું બધું પાપ છે અને ઉપર ઉપરથી કેવી મીઠી વાતો કરી રહી છે! જ્યારે હૃદયમાં કપટ હોય છે ત્યારે એવું જ બને છે. આ પ્રકારના કપટને શાસ્ત્રમાં માયા કે શલ્ય તરીકે વર્ણવવામાં આવેલ છે. કપટ કરીને બીજાને ઠગવો તે પોતાના આત્મામા જ કાંટો ઘોંચવા જેવું છે.

કપિલા સુદર્શનને કહેવા લાગી કે, "તમારા મિત્રને કોઇ ગંભીર રોગ લાગુ પડયો જણાય છે. આપ આવી તેમનો કાંઈ ઉપચાર કરો નહિં તો ગજબ જ થઈ જશે."

મિત્રને ગંભીર બીમાર થએલા જાણી સુદર્શનનો જીવ ઉચક થઇ ગયો. સુદર્શને કપિલાને કહ્યું કે, "જ્યારે મારા મિત્ર આટલા બધા બીમાર છે તો તેમને છોડીને તમે અહીં કેમ આવ્યા! કોઈ નોકરને મને બોલાવવા માટે મોકલવો હતો ને!" કપિલાએ ઉત્તર આપ્યો કે, "આપ બીજો કોઈ બોલાવવા આવે તો આવો કે ન પણ આવો, તમે જલ્દી આવો એટલા માટે તમને તેડવા માટે હું, પોતે આવી." સુદર્શને કહ્યું કે, "ઠીક તમે ચાલો, હું હમણાજ આવું છું." કપિલાએ કહ્યું કે, "ના, પહેલાં તમે આગળ ચાલો, હું તમારી પાછળ આવું છું."

સુદર્શન જે કપડાં પહેર્યા હતાં તે કપડાંભેર કપિલાની સાથે ચાલી નીકળ્યો. આગળ સુદર્શન હતો અને તેની પાછળ કપિલા હતી. કપિલા પોતાના મનમાં એવું અભિમાન કરતી જતી હતી કે મેં કેવો દાવ ફેંક્યો કે મારી જાળમા સુદર્શન ફસાઈ ગયો. લોકો કહે છે કે, કપટ ન કરવું પણ હું તો કહું છું કે, કપટ કરવાથી જ આનંદ મળે છે.

આજે પણ લોકો કપટ કરવામાં જ આનંદ માને છે. અને કપટને 'પોલીસી'નું નામ આપી લોકોને ઠગે છે. આ પ્રમાણે કપિલા કપટના વિજયથી ઉન્મત્ત થઈ મરડાતી ચાલતી હતી જ્યારે સુદર્શન નીચી દ્રષ્ટિ કરી ચાલ્યો જતો હતો.

કપિલને ઘેર જઈ સુદર્શને કપિલાને પૂછ્યું કે, "મિત્ર કયાં છે?" કપિલાએ ઉત્તર આપ્યો કે, "એવા ગંભીર બીમારને બહાર કેમ સુવડાવી શકાય? એ તો ઘરની અંદર સૂતેલા છે!" શેઠ ઘરમાં ગયો શેઠ જેવો ઘરમા દાખલ થયો કે તરત જ કપિલાએ ઘરના બારણાં બંધ કરી દીધાં. આ પ્રમાણે કપિલાને બારણાં બંધ કરતા જોઇ સુદર્શન સમજી ગયો કે, આ તો કપટની જાળમાં ફસાઇ ગયા! હવે તો આ કપટજાળમાંથી કેમ છૂટી શકાય એનો જ ઉપાય વિચારવો જોઈએ! અત્યાર સુધી તો હું ભાવનાથીજ શીલનું પાલન કરતો હતો પણ આ તો મારી એ ભાવનાની પરીક્ષા છે. આ પરીક્ષામાંથી ઉત્તીર્ણ થઈ જાઉં તો મારી ભાવના સફળ થઈ જાય!

કપિલાએ તો ઘરનાં દ્વાર બંધ કરી દીધાં છે અને આ બાજુ સુદર્શન શીલપાલનની ઉજ્જત ભાવના ભાવે છે. હવે આગળ શું થાય છે તેનો હવે પછી યથાવસરે વિચાર કરવામા આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત ૧૯૯૨ શ્રાવણ વદી ૮ રવિવાર

પ્રાર્થના

'સમુદ્રવિજય' સુત શ્રી નેમીશ્વર, જાદવ કુલકો ટીકો,
રતનકુખ ધારણી 'સિવાદે', તેહનો નન્દન નીકો.
શ્રી જિન મોહનગારો છે, જીવન પ્રાણ હમારો છે. ॥ ૧ ॥

શ્રી અરિષ્ટનેમિ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માને મોહનગારા કહેવાની કોને સત્તા છે, ભગવાનને મોહનગારા કોણ બનાવી શકે છે અને કોણે પરમાત્માને મોહનગારો બનાવ્યો છે એ બધી વાતોનો ઊંડો વિચાર કરવામાં આવે તો પરમાત્માની પ્રાર્થનાનું રહસ્ય પણ સમજમા આવી શકે!

આપણે તો પરમાત્માને મોહનગારા બનાવનારનું થોડું ઘણું અનુકરણ જ કરીએ છીએ અથવા જીભથી સામાન્ય તેમની પ્રશંસા જ કરીએ છીએ પણ વાસ્તવમાં પરમાત્માને આપણે મોહનગારા બનાવી શકયા નથી!

ભગવતી રાજીમતિએ જ ભગવાનને મોહનગારા બનાવ્યા હતા અને ભગવાનને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપી પોતાનું અને જગતનું કલ્યાણ કર્યું હતું. ભગવાન અરિષ્ટનેમિ અને ભગવતી રાજીમતિની કથા સંસારને કલ્યાણકારી છે, એટલા જ માટે સંસારના લોકો, એ બન્નેને શ્રદ્ધાંજલિ સમર્પણ કરી, કહે છે કે "હે પ્રભો! એવો દિવસ કયારે આવશે જ્યારે અમે પણ ભગવાન અરિષ્ટનેમિને ભગવતી રાજીમતિની માફક અમારા મોહનગારા બનાવી શકીશું!

જો કે, કવિઓ અને ગ્રન્થકારોએ આ બન્ને મહાત્માઓનું ઘણું ચરિત્રવર્ણન કરેલ છે પણ એ બન્નેના ચરિત્રને સંપૂર્ણ રીતે વર્ણન કરવા માટે બૃહસ્પતિ પણ સમર્થ નથી, તો પછી બીજા એમનું ચરિત્ર વર્ણન બરાબર કેમ કરી શકે! મન, બુદ્ધિ અને વાણી તેમનું ચરિત્ર વર્ણન કરતા થાકી જઇને **નેતિ નેતિ** કહેવા લાગે છે. આ પ્રમાણે તેમના ચરિત્રના મહત્વનો અંત નથી એટલા માટે હું તો તેમનું વર્ણન કરીજ કેમ શકું? તેમ છતાં જેમ આકાશ અનંત છે અને પક્ષીઓ તેમા ઉડે જ છે! પૃથ્વી ઉપર થોડો ઘણો કોઈ પ્રકારનો ભય પેદા થયો કે પક્ષીઓ આકાશનું શરણ લઈ નિર્ભય બને છે અર્થાત્ અનન્ત હોવા છતાં આકાશને પક્ષીઓ પોતાનો આધાર માને છે. પૃથ્વી ઉપર તો ચારો ચરવા આવે છે બાકી પ્રધાનતઃ આકાશને જ પોતાનો આધાર સમજે છે.

આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનીઓ પણ કર્મપ્રકૃતિને કારણે આ સંસારમા રહે છે, પણ પોતાનો આધાર તો ભગવાન અરિષ્ટનેમિ અને ભગવતી રાજીમતિને જ માને છે. તેઓ પ્રત્યેક સમય ભગવાનના ચરિત્રનોજ આશ્રય લે છે. જે પ્રમાણે પક્ષીઓ આકાશમા ઉડે છે તેમ છતાં તેઓ તો એમજ કહે છે કે અમે તો આકાશનો આધાર લઈએ છીએ, અમે આકાશનો પાર પામી શકતા નથી; આજ પ્રમાણે જ્ઞાનીઓ પણ કહે છે કે, અમે ભગવાનના

ચરિત્રનો આધાર લઈએ છીએ. અમે ભગવાનના ચરિત્રનો પાર પામી શકતા નથી. મહાનપુરુષોની આ પદ્ધતિને તમે પણ અપનાવી એમ કહો કેઃ—

શ્રી જિન મોહનગારો છે, જીવન પ્રાણ હમારો છે।

આધ્યાત્મિક વિચાર કરનારાઓએ શરીરનો વિચાર કરતાં શરીરમાં રહેલા આત્માનો વિચાર કર્યો છે અને તેઓ કહે છે કે, શરીરને શું જુઓ છો, આત્માને જુઓ. આત્માને માટે આધારભૂત ભગવાન નેમિનાથ છે એટલા માટે આત્માને ભગવાન નેમિનાથ જ મોહનગારા હોવા જોઈએ.

આ સંસારમાં અનેક પ્રકારની માન્યતા અને ભિન્નતા જોવામાં આવે છે. કેટલાક લોકો તો શરીરને જ બધું માની બેઠા છે. તેઓ કહે છે કે, જે કાંઈ છે તે શરીર જ છે. શરીર સિવાય બીજુ કાંઈ નથી. જે કાંઈ છે તે આ પંચભૂત પૂતળામાં જ છે. કેટલાક લોકો એથી પણ આગળ વધેલા છે. તેઓ કહે છે કે, શ્વાસ વગેરે પ્રાણો જ બધુંય છે. તે સિવાય બીજું કશુંય નથી. પ્રાણ જ તે "હું" છું. આજનું વિજ્ઞાન મન સુધી પહોંચ્યું છે. પણ ભગવાન કહે છે કે "તું" શરીર નથી, પ્રાણ નથી, મન નથી કે વિજ્ઞાન નથી; પણ એ બધાથી પર જે છે તે જ "તું" છે, એનો સાક્ષાત્કાર કરવો એ જ સાચું તત્ત્વજ્ઞાન છે. તમે એ તત્ત્વજ્ઞાન સમજો, કેવળ શરીરને જ તમારું માની બેસો નહિ! જેને તમે તમારું માનો છો એ શરીરમા તમારા રહેવાથી જ ચેતના છે, નહિં તો તે શરીર જડ છે; એટલા માટે હું શરીર જ છું અથવા શરીરને માટે હું છું એમ માની બેસો નહિ! જે લોકો એમ માને છે તેમણે અનાથી મુનિની શરણે જવું જોઇએ.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૨૫

અનાથી મુનિ, રાજા શ્રેણિકને કે જે શરીરને જ સર્વસ્વ માનતો હતો તે રાજા શ્રેણિકને કહે છે કે, "હે રાજા! 'હું શરીર જ છું' એમ માનવું એ ભૂલ છે. આ શરીરમાં રહેલો આત્મા પાસે જ હોવા છતાં તેને ભૂલી રહ્યા છો અને 'શરીર જ એ હું છું" એમ માનીને ધુમાડાને પકડવા જેવો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છો!" જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, આ શરીરના અધ્યાસથી છૂટવું જેટલું કઠણ છે તેટલું જ તે સુંદર પણ છે. જે પ્રમાણે જમીનને ઊંડી ખોદવાથી જ હીરો હાથ લાગે છે, અને એક જ હીરો પ્રાપ્ત થવાથી બધું દારિદ્ર ફીટી જાય છે, તેજ પ્રમાણે શરીરનો અધ્યાસ છોડવો કઠણ તો છે પણ એ અધ્યાસ છૂટયા બાદ કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ કે અજ્ઞાન રહેવા પામતું નથી. એટલા માટે શરીરના અધ્યાસને છોડવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

શરીરનો અધ્યાસ છોડવા માટે હું તો ગણધરોની કહેલી વાણી જ તમારી સામે મૂકું છું. કહ્યું છે કેઃ—

સન્તા ચે ઉચ્છિષ્ટ સાંગ તો મી બોલ કાયમી પામર જાણવે.

હું તમને ગણધરોની વાણી સંભળાવું છું. મારી પોતાની પાસે તો કાંઈ નથી; હા, ગણધરોની વાણી તમારી સમજમા આવે એટલા માટે ગણધરોની વાણીને સરળ કરી

કહું છું. ગણધરોએ જ સમાજના હિત માટે કેટલો બધો પ્રયત્ન કર્યો છે એ વિષે વિચાર કરો. અનાથી મુનિએ રાજા શ્રેણિકને જે કાંઈ કહ્યું છે તેને શાસ્ત્રમાં ગુંથીને ગણધરો આપણા માટે કેટલો બધો વારસો છોડી ગયા છે! જે પ્રમાણે પિતા ધનને એકત્રિત કરી પુત્રને વારસામાં આપી જાય છે, તે જ પ્રમાણે ગણધરો શ્રમ કરીને આપણને આ "આગમો" વારસામાં આપી ગયા છે! યોગ્ય પુત્ર, જો પૈતૃક સંપત્તિને વધારતો નથી તો તેનો નાશ પણ કરતો નથી. આજ પ્રમાણે આપણા હિત માટે ગણધરો આપણને વારસામાં જે "આગમો" આપી ગયા છે તેને ધ્યાનમાં રાખો અને જો તેમાં વધારો કરી ન શકો, તો તેને નષ્ટ તો થવા દો નહિ, પણ તેને સુરક્ષિત તો અવશ્ય રાખો!

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્! મારી આવી અનાથતા હતી. આ બીજ-મંત્ર છે. હું દરેક રીતે અનાથ હતો. હે! રાજન્! જે શરીર જોઇને તું આશ્ચર્ય પામે છે એ શરીરના સારરૂપે આ આંખો છે. એ આંખોમાં પણ એવી કારમી વેદના થતી હતી કે વાત જ પુછો મા!"

"પન્નવણા સૂત્રમાં એમ કહ્યું છે કે 'સારભૂત પુદ્ગલો આંખોને મળે છે.' આંખો સંસારનું બધું રૂપ જુએ છે. આ આંખોએ ન જાણે સંસારનું કેટલું બધું રૂપ જોયું હશે! આવી અણુમોલ આંખોનો હું જેમ કોઇ માણસ અમૃતથી પોતાના પગ ધુવે એવો દુરુપયોગ કરી રહ્યો હતો. અમૃતથી પગ પણ ધોઈ શકાય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી કોઇ અમૃતથી પગ ધોઇને કહે કે, અમૃત તો પગ ધોવા માટે છે. જુઓ! મેં અમૃતથી પગ ધોયા તો પગ કેવાં સાફ થઈ ગયાં? આ સાંભળી તેના મિત્રે કહ્યું કે, એ તારી ભૂલ છે. તું અમૃતને પગ ધોવાના કામમાં લે છે પણ એજ અમૃતનું એક ટીપું કોઈ રોગીને આપવામાં આવે તો તેનો રોગ સદાને માટે નાશ પામે છે તો પછી એ અમૃત પગ ધોવા માટે છે એમ તું કેમ માને છે? અને અમૃતનો આ પ્રમાણે દુરુપયોગ શા માટે કરે છે?

"આજ પ્રમાણે સારભૂત આંખોનો ખેલ-તમાશા વગેરે જોવામાં દુરુપયોગ કરવો એ તો અમૃતથી પગને ધોવા જેવું કામ છે. પણ હે! રાજન્! આ વાત મને પહેલાં સમજમાં આવી ન હતી. અને તેથી હું આંખોનો દુરુપયોગ કરતો. જ્યારે મારી આંખોમાં કારમી વેદના ઉપડી ત્યારે જ મને ભાન થયું કે હું મારી આંખોનો દુરુપયોગ કરી રહ્યો છું. હું તો એ વેદનાને મહા શક્તિરૂપ ગણું છું. તે વેદનાથી મને દુઃખ તો અવશ્ય થયું પણ દુઃખના અનુભવે મને આત્મ ભાન થયું. હે! રાજન્! તું જાણે છે કે, આ યુવાવસ્થામાં સુખસંપત્તિ અને સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો કેટલો મુશ્કેલ છે પણ એ વેદનારૂપ મહા શક્તિની કૃપાથી હું ત્યાગ કરી શકયો. એટલા માટે એ વેદનાને ભલે બીજા લોકો દુઃખરૂપ માને પણ મારા માટે તો એ વેદના દયા કરનારી હતી એમ હું માનું છું.

"હે રાજન્! એ વેદનાને દુઃખરૂપ માનવી કે સુખરૂપ માનવી એ વિષે લોકો થાપ ખાઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે, પણ એ વિષે ઊંડો વિચાર કરવામાં આવે તો એ વેદના પરિણામે સુખરૂપ જણાયા વિના રહેશે નહિ!"

માનો કે, કોઈ માણુસને હાથમાં ઝેરી ગુમડું થયું છે. હવે જો એ ગુમડામાંથી ઝેર કાઢી નાખવામાં ન આવે તો મૃત્યુ થાય એવો સંભવ છે. આવી અવસ્થામાં ડૉકટર જો એ ગુમડાને ચીરી ઝેર કાઢી નાંખે તો વેદના તો થશે જ, પણ વેદના પરિણામે સુખકારી નીવડશે. આ દષ્ટિએ ડૉકટર શત્રુરૂપ ગણાશે કે મિત્રરૂપ ? મૃત્યુમાંથી ઉગારનાર ડૉકટરને મિત્ર જ માનવામાં આવશે. આ વાતનો કોઇ અસ્વીકાર કરતું નથી. આજ પ્રમાણે તમે પણ ગુમડાનું ઑપરેશન કરી રોગનો નાશ કરનાર ડૉકટરને શત્રુરૂપ નહિ, મિત્રરૂપ છે એમ સ્વીકાર કરો છો, પણ આગળ જતાં તમે તે વાત ભૂલી જાઓ છો અને ભૂલ કરી બેસો છો.

મુનિએ કહ્યું કે, "હે ! રાજન્! આંખોની કારમી વેદના થવાની સાથે જ મારા આખા શરીરમા દાહ પણ થઇ રહ્યો હતો પણ તે વખતે મને એવું ભાન થયું કે, હું જે શરીરનો પોતાને નાથ માની રહ્યો છું, જે શરીરને સુંદર માની અભિમાન કરી રહ્યો છું, વાસ્તવમા તે શરીરનો હું નાથ નથી. શરીરને વ્યાધિગ્રસ્ત થએલું જોઈ મને એવો વિચાર થયો કે, શું હું આ શરીરનો નાથ છું ? હું મારા શરીરને સારું રાખવા ચાહું છું, છતાં આ શરીર મને વેદના આપી રહ્યું છે એ ઉપરથી મને એમ લાગે છે કે, હું આ શરીરનો નાથ નથી. આ શરીર જુદું છે અને હું પણ જુદો છું. એ વાત જુદી છે કે, આત્મા અને શરીર, દુધ અને પાણીની માફક એકમય થઇ ગયા છે; પણ વાસ્તવમાં દૂધ અને પાણી જુદાં છે તેમ આત્મા અને શરીર પણ જુદાં જુદાં જ છે.

"હે રાજન્! આત્મા અને શરીરનો વિવેક થવાથી મને એમ લાગવા લાગ્યું કે, મારી આંખોમાં ભાલું ભોંકવાની માફક જે વેદના આપી રહ્યું છે, અને આ શરીરને અગ્નિની જેવી બળતરા કરાવી રહ્યું છે, તે બીજું કાંઈ નહિ, પણ હું પોતે જ એમ કહી રહ્યો છું તું કહેશે, કે કોણ એવો હશે કે, જે પોતાની આંખોમા અને પોતાના શરીરમાં પોતાની મેળે વેદના પેદા કરે ? પણ હે રાજન્! મારા કથનનો ભાવાર્થ તું સમજ્યો નહિ! મારા કથન ઉપર જરા ઊંડો વિચાર કરીશ તો તને સ્પષ્ટ જણાશે કે, આ આત્મા અનાથતાને કારણે પરવસ્તુને પોતાની માની બેસે છે અને તે કારણે પોતાનું ભલું કરવાને બદલે ભૂંડું પણ કરી બેસે છે. વાસ્તવમા આત્માની અનાથતા દૂર કર્યા વિના આ શારીરિક પીડાને દૂર કરી શકાશે નહિ. એ પ્રમાણે વિચાર કરી મેં *આત્માની અનાથતાને* દૂર કરવાનો વિચાર કર્યો. વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે, આ આત્માદ્વારા જ આત્માનો ઉદ્ધાર થશે." ગીતામા પણ કહ્યું છે કેઃ—

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥

અર્થાત્—આત્માદ્વારા આત્માનો ઉદ્ધાર કરો. આત્માદ્વારા આત્માનું પતન ન કરો.

"હે રાજન્! આત્માદ્વારાજ આત્માની અનાથતાને દૂર કરવાનો મેં વિચાર કર્યો. પણ આ શરીરને માતા-પિતા, ભાઈ-બ્હેન, સ્ત્રી-પુત્ર વગેરે પોતપોતાનું માને છે. કોઇ તો આ શરીરને ભાઈ, તો કોઈ પુત્ર, તો કોઈ પતિ તરીકે માનતા હતા. મેં વિચાર્યું કે, જે

લોકો આ શરીરને પોતાનું માને છે તેઓ પણ પોતાની શક્તિને અજમાવી લે અને જ્યારે તેઓ કાંઈ કરી ન શકે ત્યાર બાદ જ મારે કાંઈ કરવું તે ઠીક છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી, આત્માની અનાથતા દૂર કરવાની ભાવના હોવા છતાં પણ હું ચૂપ રહ્યો. મારી વેદનાને દૂર કરવા માટે વૈદકશાસ્ત્રના પારંગત વૈદ્યાચાર્યોએ અનેક ઉપચારો કર્યા પણ મારો રોગ શાન્ત થયો નહિ, એવી મારી અનાથતા હતી."

આ સાંભળી રાજા કહેવા લાગ્યો કે, "આપને એવો અસાધ્ય રોગ થયો હતો! આજે તો આપ સ્વસ્થ જણાઓ છો એ ઉપરથી તમારો રોગ એવો અસાધ્ય તો નહિ હોય એ સ્પષ્ટ જણાય છે. આમ હોવા છતાં તમારો રોગ શાન્ત કેમ ન થયો! શું ખામી હતી કે રોગ શાન્ત ન થયો?"

અનાથી મુનિએ જવાબ આપ્યો કે, "હે રાજન્! તે વૈદ્યો પોતેજ અનાથ હતા. જે પોતે જ અનાથ છે તે બીજાને સનાથ કેમ બનાવી શકે? હું અનાથ હતો અને તેઓ પણ અનાથ હતા. બન્નેની અનાથાવસ્થામાં રોગ કેમ મટી શકે!"

ઘણા લોકો કહે છે કે, ડૉક્ટરની દવા કરવાથી રોગ શાન્ત થઈ જાય છે. સારો ડૉક્ટર મળે તો રોગ અવશ્ય શાન્ત થઈ જાય છે; પણ ડૉક્ટર પોતે સનાથ છે કે અનાથ? શું ડૉક્ટરને કોઈ રોગ થતો નથી! જો તેઓ સનાથ હોય તો પછી તેમને રોગ જ કેમ થાય? તમે કહેશો કે, ડૉક્ટરને પણ રોગ તો થાય છે એ વાત સાચી પણ ડૉક્ટરની દવા લેવાથી રોગ દૂર થતો ન હોય તો લોકો ડૉક્ટરની પાસે જાય જ શા માટે? જેમનો રોગ ડૉક્ટરની દવાથી શાંત થતો નથી તેમને માટે ડૉક્ટર ભલે નાથ ન હોય પણ જેમનો રોગ ડૉક્ટરની દવાથી શાન્ત થઈ જાય છે તેમને માટે તો ડૉક્ટર નાથ છે જ.

કેટલાક લોકો આ પ્રમાણે કહે છે પણ અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્! વૈદ્યોના ઉપચારથી મારો રોગ શાન્ત થયો નહિ એ પણ સારું જ થયું. જો તેમના ઉપચારથી મારો રોગ શાન્ત થઈ ગયો હોત તો હું તેમને જ મારા નાથ માની બેસત! વાસ્તવમા તેઓ પોતે પણ સનાથ નથી પણ અનાથ છે, તેમ છતા તેમને હું મારા નાથ માની બેસત! એટલા માટે મારો રોગ એ વૈદ્યોના ઉપચારથી શાન્ત થયો નહિ એ સારું જ થયું!"

શાસ્ત્ર કહે છે કે, રોગ એકાન્તિક અને આત્યન્તિક એમ બે પ્રકારે મટે છે. એક તો જે રોગ મટે તે રોગ ફરીવાર ન થાય તે એકાન્તિક રોગનું મટવું છે અને રોગ માત્ર સદાને માટે મટી જાય, ફરી રોગ પેદા જ થાય નહિ તે આત્યન્તિક રોગનું મટવું છે. શું એવો કોઈ ડૉક્ટર છે કે રોગને સદાને માટે મટાડી આપે? જો નથી તો પછી તે ડૉક્ટરને સનાથ કેમ કહી શકાય? તમે કહેશો કે, ડૉક્ટર જો રોગને મટાડતો નથી તો પછી લોકો ડૉક્ટરની પાસે શા માટે જાય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, વર્તમાનમાં ડૉક્ટરો રોગને દબાવી દે છે અથવા શાતા–વેદનીય કર્મના ઉદયથી રોગ દબાઈ જાય છે. બસ, આ કારણથી લોકો ડૉક્ટરે રોગને મટાડી દીધો એમ માનવા લાગે છે, અને આ પ્રમાણે લોકો ડૉક્ટરના ગુલામ બની ડૉક્ટરને પોતાનો નાથ માનવા લાગે છે.

જે નિર્બળ હોય છે તેજ બીમાર થાય છે; સબળ માણસ બીમાર થતો નથી. આ–

બીસ્કુટ વગેરે રોગને પેદા કરનારી ચીજો ખાવાથી અને ખાન-પાનમાં ધ્યાન ન રાખવાથી રોગ પેદા થાય છે. જો ખાન-પાનમાં ધ્યાન રાખવામાં આવે તો રોગ પેદા થાય નહિ. પહેલાં તો ખાન-પાનમાં ધ્યાન રાખતા નથી અને જ્યારે રોગ પેદા થાય છે ત્યારે ડૉકટરને શરણે જાય છે. આ અનાથતા છે. ડૉકટરે દવા આપીને રોગને દબાવી દીધો, એ ઉપરથી તમે એવું અભિમાન કરો છો કે, હું ડૉકટરની કૃપાથી સાજો તાજો થઈ ગયો. આ પણ એક પ્રકારની ભ્રમણા છે.

જે સ્વતંત્ર હોય છે, પૂર્ણ બળવાન હોય છે તેમને રોગ જ પેદા થવા પામતો નથી. જેમકે તીર્થંકર દેવને રોગ પેદા થવા પામતો નથી, પણ અસાવધાની કે પૂર્વ કર્મને કારણે કદાચ રોગ પેદા થઈ જાય તો પોતાનો રોગ પોતે મટાડી લે છે પણ ડૉકટરની પરતંત્રતા સ્વીકારતા નથી.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, હે રાજન્! તે વૈદ્યોદ્વારા મારો રોગ શાન્ત ન થયો એ સારું થયું. જો તેમને શરણે પડી રહ્યો હોત તો તો મારી અનાથતા દૂર પણ ન થાત! હે રાજન્! એમ કહેવામાં આવે છે કે, એક વૈદ્ય સારો હોય, બીજું દવા સારી હોય, ત્રીજું રોગી દવા પીવાને માટે ઉત્સાહી હોય અને ચોથું બરાબર સેવાચાકરી થતી હોય. આ ચાર ઉપાયો બરાબર હોય તો જ રોગ દૂર થઈ શકે છે. મારા રોગને દૂર કરવા માટે ઉપરનાં ચારેય પ્રકારના ઉપાયો કામમાં લેવામાં આવતા હતા. વૈદ્યો પણ હોશિયાર હતા, દવા પણ સારી હતી, હું પણ દવા નિયમિત પીતો હતો અને મારી સેવાચાકરી પણ બરાબર કરવામાં આવતી હતી. આ પ્રમાણે મારા રોગને દૂર કરવા માટે ચારેય પ્રકારના ઉપાયો કામમાં લેવામાં આવતા હતા તેમ છતાં પણ મારો રોગ શાંત થયો નહિ. ત્યારે મને લાગ્યું કે, આ બધા અનાથ છે અને હું પણ અનાથ છું. જો વૈદ્યો સનાથ હોત તો તો મારો રોગ મટાડી દેત પણ મારો રોગ તેઓ મટાડી શક્યા નથી એટલે તે વૈદ્યો પણ અનાથ છે અને હું પણ અનાથ છું એમ મને લાગે છે."

લોકો દવાથી રોગ મટી જાય છે એમ કહે છે પણ દવાથી રોગ મટતો નથી પણ દબાઈ જાય છે. આથી ઉલટું વૈજ્ઞાનિકોનું તો એવું કહેવું છે કે, જેટલા ડૉકટરો વધ્યા છે, રોગો પણ તેટલા જ વધ્યા છે; અને જેટલા વકીલો વધ્યા છે, ઝગડાઓ પણ તેટલાંજ વધ્યા છે. પ્રાચીન સમયમાં આજના જેટલા ડૉકટરો ન હતા. આજકાલ ડૉકટરો ઘણા વધી ગયા છે પણ તેથી રોગોનો ઘટાડો થયો છે કે વધારો થયો છે? પચાશ વર્ષ પહેલાં ડૉકટરો ઓછા હતા તો રોગો પણ ઓછા હતા, અત્યારે ડૉકટરો વધ્યા છે તો રોગો પણ વધ્યા છે. ડૉકટરો અને વકીલો કાંઈ ઓછા થયા નથી પણ વધ્યા છે તેમ છતાં રોગો અને ઝગડાઓ ઘટવાને બદલે વધવા જ પામ્યા છે. આવી દશામાં ડૉકટરની દવાથી રોગ નષ્ટ થઈ જાય છે એમ કેમ કહી શકાય!

લોકો સાચી દવા તો ભૂલી ગયા છે અને વ્યાવહારિક ભયને કારણે ખોટી દવાનો ઉપયોગ કરતા શીખ્યા છે. ખાન-પાન ઉપર અંકુશ રાખવો એ વ્યાવહારિક સારી દવા છે. કયા સમયે કેવું ખાવું-પીવું જોઈએ તેનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ.

મે એક પુસ્તકમા ખાવું ક્યારે જોઇએ ? એના વિષે વાચ્યું હતું કે, ગરીબ લોકોને જ્યારે ખાવાનુ મળે ત્યારે ખાવુ જોઈએ અને અમીર લોકોને જ્યારે ભૂખ લાગે ત્યારે ખાવું જોઈએ ભૂખ લાગ્યા વિના ભોજન કરવું તે રોગને આમંત્રણ આપવા સમાન છે. આમ હોવા છતા લોકો વિવિધ પ્રકારના અથાણાઓ શા માટે બનાવે છે અને ખાય છે ? એટલા માટે કે, અથાણાને લીધે ભૂખ લાગી ન હોવા છતા વધારે ખાઈ શકાય ! જ્યારે સાચી કડકડતી ભૂખ લાગી હશે ત્યારે લૂખી-સૂકી રોટલી પણ સારી લાગશે. તમને લોકોને આ વાતનો કદાચ અનુભવ નહિ પણ હોય પણ અમને સાધુઓને જ્યારે ભૂખ લાગે છે ત્યારે લૂખી-સૂકી રોટલી પણ કેવી મીઠી લાગે છે તેનો અનુભવ છે.

એક જગ્યાએ અમે ૨૨ માઈલનો વિહાર કરીને ગયા હતા. ભૂખ પણ કડકડતી લાગી હતી; પણ ત્યા અમને દોઢ રોટલો અને ખાટી છાશ જ મળ્યા છતા એ કડકડતી ભૂખને કારણે એ રોટલો અને એ છાશ એવા મીઠાં લાગ્યાં કે ન પૂછો વાત ! આ પ્રમાણે જ્યારે કડકડતી ભૂખ લાગે છે ત્યારે લૂખો-સૂકો રોટલો પણ મીઠો લાગે છે અને જ્યારે ભૂખ લાગેલી હોતી નથી ત્યારે પરાણે ખાવા માટે ચટણી-અથાણા વગેરેનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. આ પ્રમાણે લોકો સાચી ભૂખ ન લાગવા છતા પરાણે ખાય છે અને પછી અજીર્ણ થયાની ફરીયાદ કરે છે. ભલે પ્રકટરૂપે અજીર્ણતા હોય કે ન હોય પણ રોગનુ ઘર તો અજીર્ણતા જ છે. અજીર્ણતાને કારણે રોગ પેદા થાય છે અને પછી ડૉકટરને શરણે જવું પડે છે.

ભગવાન મહાવીર તો નિરોગ રહેવા માટે મહિનામા ઓછામા ઓછા ૭ ઉપવાસ કરવાની દવા બતાવે છે. જો કોઈ મહિનામા ઓછામા ઓછા ૭ ઉપવાસ કર્યા કરે તો પછી તેને અજીર્ણ થાય નહિ અને તેથી રોગ પણ પેદા થઇ શકે નહિ ! શ્રી સ્થાનાગ સૂત્રમા રોગ પેદા થવાના નવ કારણો બતાવવામા આવ્યા છે. લોકો રોગ પેદા થવામા કેવળ વેદનીય કર્મનો જ દોષ કાઢે છે પણ કેવળ વેદનીય કર્મનો દોષ કાઢી બેસી રહેવું અને રોગ પેદા થવાના કારણનો વિચાર ન કરવો તે ઉચિત નથી. રોગ કયા કયા કારણે પેદા થાય છે એ વિષય ઘણો લાબો છે એટલા માટે એ વિષે કાઈ ન કહેતા અત્યારે એટલુ જ કહું છુ કે, ડૉકટરના શરણે જવુ એ પોતાની નિર્બળતા છે.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, " હે રાજન્ ! દરેક પ્રકારના ઉપચારો કરવા છતા પણ મારો રોગ શાન્ત થયો નહિ એવી મારી અનાથતા હતી જ્યારે મારો રોગ કોઇ પણ ઉપાયે શાન્ત ન થયો ત્યારે હુ એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે, હું વાસ્તવમા અત્યારે અનાથ છુ. હે રાજન્ ! મારા ઉપર વીતેલી આ વાતને સાભળી ' તુ પણ અનાથ છે ' એ વાત માન અને તારી એ અનાથતાને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર."

અનાથી મુનિના સમજાવવાથી રાજા પોતાને અનાથ માનતો થયો હતો પરંતુ તમે પોતાને અનાથ માનો છો કે નહિ ! જ્યાસુધી પોતાની અનાથતાનુ ભાન થતુ નથી અને તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવતો નથી ત્યાસુધી આત્મ-કલ્યાણ પણ કરી શકાતું નથી, માટે પોતાને અનાથ માનો પોતાની અનાથતાનુ જ્યારે ભાન થશે ત્યારે જ આગળ ઉન્નતિ કરી શકશો. તમે લોકો માગ મિત્ર છો આ બુદ્ધિવાદનો જમાનો છે આ જમાનામા

બુદ્ધિની કસોટીએ પ્રત્યેક વાતને ચડાવવામાં આવે છે, અને તર્કદ્વારા તેની કસોટી કરવામાં આવે છે. પ્યારા મિત્રો! તમે પણ અનાથી મુનિની વાતને તર્કબુદ્ધિદ્વારા તપાસી જુઓ અને અનાથી મુનિના કહેવાનો તાત્પર્યાર્થ સમજીને આત્માની અનાથતા દૂર કરી આત્માને સનાથ બનાવો તો એમ કરવામાં તમારું કલ્યાણ જ રહેલું છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૨૫

હવે હું આત્માને સનાથ બનાવનારની વાત કહું છું. સુદર્શન નીતિ ધર્મમાં નિપુણ અને સમયજ્ઞ હતો. પણ જે લોકો કુટિલ હોય છે તે લોકો આવા સાચા દિલના માણસોને પોતાની સ્વાર્થસિદ્ધિ માટે કપટજાળમાં કેવી રીતે ફસાવી લે છે એ વાત કપિલાના ચરિત્ર ઉપરથી જુઓ. ગમે તેવી કપટજાળ રચે પણ તેમાં સત્ય ફસાઈ જતું નથી તે તો અબાધિત જ રહે છે. **सत्यं जयते नानृतम्**–અર્થાત્ સત્યનો જ જય થાય છે અને અસત્યનો હમેશા પરાજય થાય છે. ધર્મવચન આમ કહે છે છતાં કુટિલ–કપટી લોકોની કપટ જાળમાં ફસાઈ ન જવાય તેની સાવધાની રાખવી જોઈએ. કદાચ કર્મયોગને કારણે કપટી લોકોની કપટજાળમાં ફસાઈ જવાય તો તે વખતે એ કપટજાળમાંથી કેવી રીતે બચી જવું એ વાત સુદર્શનના ચરિત્ર ઉપરથી જુઓઃ

પ્રીતિ બંધાના સેઠ સયાના, આયા કપિલા સાથ,
અંદર લે કર હાવ ભાવસે, બોલી મન્મથ બાત. ॥ ધન૦ ॥ ૨૪ ॥
મહિષી સીંગમેં હાંસ ઠેક સમ, લગે ન ઈસકો બોધ,
કયા ઉપાયસે યહાંસે નિકલે, કરતે મનમેં શોધ. ॥ ધન૦ ॥ ૨૫ ॥

સુદર્શને કપિલના ઘરમાં જેવો પ્રવેશ કર્યો કે તુરત જ પાછળથી કપિલાએ દ્વાર બંધ કરી દીધા. આ જોઇ શેઠ સમજી ગયો કે, કપિલાએ આ તો કપટ કર્યું પણ હવે એ કપટજાળમાંથી કેવી રીતે નીકળવું એનો ઉપાય વિચારવો જોઇએ. સજ્જનો આપત્તિના સમયે કઠોર થઈ જાય છે. આ નિયમાનુસાર સુદર્શન પણ તે સમયે ગભરાયો નહિ પણ ઉપાય વિચારવા લાગ્યો. તેણે મન સાથે ગાંઠ બાંધી કે, ભલે પ્રાણ ચાલ્યા જાય પણ શીલનો ભંગ થવા નહિ દઉં.

કપિલા શ્રૃંગાર સજી સુદર્શનને કહેવા લાગી કે, તમારા મિત્ર બીમાર નથી, તે તો બહારગામ ગયા છે. આપણને સદ્‌ભાગ્યે આવો સુઅવસર મળ્યો છે, એટલા માટે હું તમને અહીં તેડી લાવી છું. હવે આપ શું વિચાર કરો છો!

કોઈ હળાહળ વિષને કદાચ ખાઈને પચાવી લે કે બે હાથથી કદાચ સમુદ્રને તરી જાય એ તો સરલ કહી શકાય પણ એકાન્તવાસમાં સ્ત્રીની સાથે શીલની–બ્રહ્મચર્યની રક્ષા કરવી એ તો બહુ જ મુશ્કેલ કામ છે. ભગવાન કહે છે કે, જે આવા સમયે બ્રહ્મચર્યની રક્ષા કરે છે તે તો દેવો અને મનુષ્યોને પણ પૂજનીય બને છે. શેઠ વિચારવા લાગ્યો કે, કપિલાએ કપટછળથી વિષયભોગ કરવા માટે મને અત્રે બોલાવ્યો છે તો અત્યારે તેને બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ આપવો તે ભેંસના શીંગડાને કરડવાનો મચ્છરના પ્રયત્નની માફક

નકામો જશે. કારણ કે, જેમ ભેંસના શીંગડામાં મચ્છરનો ડંખ લાગતો નથી તેમ મારો ઉપદેશ પણ તેને કાંઇ અસર કરશે નહિ.

અત્યારે તેને ઉપદેશ આપવો તે વાણીને દૂષિત કરવા બરાબર છે; પણ હવે આ કપટ જાળમાંથી કેવી રીતે નીકળવું, એ જ વિચારવાનું છે. જો શારીરિક બળનો ઉપયોગ કરી બહાર નીકળી જાઉં તો તે પણ ઠીક નહિ; કારણ કે એમ કરવાથી તો મારા મિત્રની આબરૂના કાંકરા થઇ જાય વળી આ સ્ત્રીએ અત્યારે મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે એટલે મારા વિષે પણ કોણ જાણે શું કહેવા લાગશે, એટલા માટે અત્યારે એવો ઉપાય વિચારવો જોઈએ કે મારા મિત્રની તથા મારી આબરૂ ઉપર કલંક ન આવે અને મારા બ્રહ્મચર્યની પણ રક્ષા થાય! આ પ્રમાણે તે ઉપાય વિચારવા લાગ્યો.

લોકોએ પોતાના આત્માને દૂષિત કરી નાખ્યો છે, નહિ તો પોતાનો આત્મા જ પોતાને સારામાં સારી સલાહ આપી શકે છે. સુદર્શનનો આત્મા પવિત્ર હતો એટલા માટે તેના પવિત્ર આત્માએ તે સંકટના સમયે ઉગરવાનો માર્ગ બતાવી આપ્યો.

'હતભાગી હું મૈં સુન સુભગે! અન્તરાય હૈ જોર,
સંઢપના હૈ મેરે તનમેં, વ્યર્થ મનોરથ તોર. ॥ ધન૦ ॥ ૨૬ ॥

સુદર્શને કપિલાની કપટજાળમાંથી છટકવાનો વિચાર કરી લીધો હતો. સુદર્શને કપિલાને કહ્યું કે "હે સુભગે! જ્યારે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ જેવા પણ કામની શક્તિ આગળ નમી ગયા છે તો પછી હું કોણ? પણ હું હતભાગી છું એટલે વિવશ છું."

હૈ દુર્ભાગી, જા દુર્ભાગી, ધિક્ મૈં ખોઈ બાત;
ધિક્ મેરે અજ્ઞાનપતિકો, રહતા તેરે સાથ. ॥ ધન૦ ॥ ૨૭ ॥

દેવ ગુરુકી મુઝે પ્રતિજ્ઞા, કહુ ન તેરી બાત;
તુમ ભી નિશ્ચય નિયમ કરોરી, લાજ મેરી તુમ હાથ ॥ ધન૦ ॥ ૨૮ ॥

નિયમ કરાયા બાહર આયા, મન પાયા વિશ્રામ,
વાઘીન કે મુખસે મૃગ બચકે, પાયા નિજ આરામ. ॥ ધન૦ ॥ ૨૯ ॥

કપિલાએ પૂછ્યું કે, "એવું તમારું શું દુર્ભાગ્ય છે!" સુદર્શને જવાબ આપ્યો કે, "કાંઇ કહી શકાય એમ નથી જો તમે મારી આગળ સોગંદ ખાઓ કે, "હું તમારી વાત કોઈને નહિ કહું તો હું તમને બધી વાત કહું. હું પણ સોગંદ ખાઉં છું કે, હું તારી વાત કોઇને કહીશ નહિ!" કપિલાએ કહ્યું કે, "વાત શું છે તે તો કહો! તમારે જે કોઇ વસ્તુની જરૂર હશે તે હું આપીશ" સુદર્શને જવાબ આપ્યો કે, "કુદરતે જે વસ્તુ આપી નથી તે વસ્તુ તું ક્યાંથી આપીશ? તેમ છતાં જો તું તે વસ્તુ આપી શકે એમ હો તો આપજે પણ પહેલાં "હું તમારી વાત કોઈને નહિ કહું" એના સોગંદ ખાઓ કપિલાએ કહ્યું કે, "હું દેવ, ગુરુ અને ધર્મની સાક્ષીએ સોગંદ ખાઉં છું કે તમારી વાત હું કોઇને કહીશ નહિ."

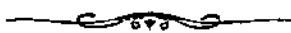
સુદર્શને કહ્યું કે, "હું પણ દેવ, ગુરુ અને ધર્મની સાક્ષીએ સોગંદ ખાઉં છું કે, હું પણ તારી વાત કોઇને કહીશ નહિ. કપિલ મારો હૃદયનો મિત્ર છે તોપણ તેને કહીશ નહિ."

આ પ્રમાણે પરસ્પર સોગંદ ખાધા બાદ સુદર્શન કપિલાને કહેવા લાગ્યો કે, " શું કહું ! મારું એવું દુર્ભાગ્ય છે કે, જેમ થાળી વિવિધ પ્રકારની વાનીઓથી પીરસેલી હોય પણ રોગી હોવાને કારણે કાંઈ ખાઈ શકતો નથી તેમ હું પણ રોગી છું."

કપિલાએ પૂછ્યું કે, "એવો શું રોગ છે ?"

સુદર્શને ઉત્તર આપ્યો કે, "હું નપુંસક–સંઢ છું." આ શબ્દો સાંભળતાં જ કપિલા તાડુકી ઉઠી કે, " જા, નીકળ અહિંથી." સુદર્શન પણ એ જ ચાહતો હતો. એટલા માટે તે કપિલાના ઘેરથી જેમ હરણનું બચ્ચું વાઘણના મોઢામાંથી ભાગી છૂટે અને પ્રસન્ન થાય તેમ ભાગી છૂટયો; અને પ્રસન્ન થવા લાગ્યો.

હવે અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે, સુદર્શન શેઠ ખોટું શા માટે બોલ્યો ? તે નપુંસક નહતો છતાં પણ પોતાને નપુંસક શા માટે કહેવડાવ્યો ? આ પ્રશ્નનો ઉકેલ આગળ યથાવસરે કરવામાં આવશે. અહીં તો કેવળ એટલું જ કહેવાનું છે કે, શેઠે આપત્તિમાં સપડાયા છતાં પોતાના શીલની રક્ષા કરી. માટે સુદર્શનના આ ચરિત્રથી શીલની રક્ષા કરવાનો બોધપાઠ લો અને એ બોધપાઠને જીવનમાં ઉતારો તો તેમાં તમારું અને બીજાનું કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ વદી ૧૦ મંગળવાર

પ્રાર્થના

'અશ્વસેન' નૃપ-કુલ તિલોરે, 'વામા' દેવીનો નંદ;
ચિન્તામણિ ચિત્તમેં બસેરે, દૂર ટલે દુઃખ દ્વંદ. ૧
જીવ રે તૂં પાર્શ્વ જિનેશ્વર વંદ. ॥ ૧ ॥

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

સ્તુતિ, સ્તવન કે પ્રાર્થના જે કાંઈ કરવામાં આવે તે બધાનો ઉદ્દેશ ભગવાન પાર્શ્વનાથને ભેટવાનો હોવો જોઈએ. આ ઉપરથી કોઈ એમ કહી શકે કે, ભગવાન પાર્શ્વનાથને જ ભેટવાની ઈચ્છા કરવી એ શું મોહ કે રાગ કહેવાય નહિ ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, કદાચિત એમ કરવામાં પ્રશસ્ત રાગ પણ હોય, પરંતુ તે રાગ વીતરાગતાને પ્રાપ્ત કરાવે છે અને વીતરાગતાનો ગુણ પ્રાપ્ત કરવો તે આત્માની સિદ્ધિનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન છે; તેથી ઉચું કોઇ સાધન નથી. પાતંજલિના યોગશાસ્ત્રના સમાધિપદમાં કહ્યું છે કે:—**वीतराग विषयं वा चित्तं** વીતરાગના ધ્યાનમાં તન્મય થઇ જવું એ સમાધિનું એક સાધન છે અને તે સાધન સુલભ અને સરળ છે.

આ વાતને દષ્ટિમાં રાખીને જ જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, હે જીવ ! તું ભગવાન પાર્શ્વનાથના શરણમાં લીન થઈ જા. ભગવાન પાર્શ્વનાથમાં લીન થઈ જવું એટલે વીતરાગતામાં લીન થઈ જવું એ છે.

આ ઉપરથી ફરી એવો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, જ્યારે વીતરાગતામાં જ લીન થઈ જવું છે તો પછી ભગવાન પાર્શ્વનાથનું નામ જ શા માટે લેવામાં આવે ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, વીતરાગ તો અનંત થઈ ગયા છે પણ અત્યારે આપણે કોઈ નામનું અવલંબન હોવું જોઈએ. એટલા માટે ભગવાન પાર્શ્વનાથનું નામ લઈ તેમને વંદન કરી તેમનામાં લીન થઇ જાઓ ! એમ કહેવામાં આવે છે.

ભગવાન પાર્શ્વનાથનું પૂરેપૂરું ચરિત્ર કહેવાનો તો અત્યારે સમય નથી એટલા માટે અત્યારે કેવળ એટલું જ કહું છું કે, તેઓ વીતરાગતાના ઉત્કૃષ્ટ સાધક હતા. તેમણે કરેલી સાધનાને અપનાવવા માટે જ તેમનું નામ લેવામાં આવે છે; એટલા માટે આપણે તેમના શરણમાં લીન થઈ જવું જોઇએ. ભગવાન પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કવિઓએ અનેક રીતિએ કરેલ છે પણ બધાનો સાર વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરવી એ જ છે.

ગ્રન્થકારોએ ભગવાન પાર્શ્વનાથના દશ ભવના ચરિત્રનું વર્ણન કર્યું છે. તેમના નવમા ભવના ચરિત્રવર્ણનમાં કહ્યું છે કે, નવમા ભવમાં તેમનું નામ મરુભૂતિ હતું. મરુભૂતિના મોટાભાઈનું નામ કમઠ હતું. કમઠ મરુભૂતિ ઉપર બહુજ રુષ્ટ રહેતા હતા. એક દિવસ રોષમાં ને રોષમાં કમઠે મરુભૂતિના માથા ઉપર શિલા ફેંકી તો પણ મરુભૂતિ શાન્ત રહ્યા અને પોતાના ભાઈ ઉપર ક્રોધ ન કર્યો. આ સહિષ્ણુતા અને શાન્તિને કારણે મરુભૂતિ આત્મવિકાસ સાધતા ગયા અને કમઠ નીચે પડતા ગયા.

આજે એવો પ્રસંગ ઉભો થવા પામે તો એમજ કહેવામાં આવે કે મેં એવો અપરાધ શો કર્યો હતો કે મારી સાથે એવો દુર્વ્યવહાર કર્યો અને મારી ઉપર શિલા ફેંકી ? પણ જ્ઞાનીઓ તો એમ વિચારે છે કે, મારો કોઇને કોઈ અપરાધ હશે ! અને જો મારો અપરાધ નહિ હોય તો એથી મારા કર્મોની નિર્જરા થશે ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી જ્ઞાનીઓ સહનશીલ થઈ શાન્તિ પકડે છે અને ફલસ્વરૂપ બીજાનું પુણ્ય હરી લે છે, અને દુર્વ્યવહાર કરનાર પાપનો ભાગી બને છે.

દશમા ભવમાં કમઠ તો યોગી થયો અને મરુભૂતિ ભગવાન પાર્શ્વનાથ થયા. ભગવાન પાર્શ્વનાથે કમઠને કહ્યું કે, તમને યોગક્રિયા સમજવાનું જ્ઞાન તો નથી તો પછી આ બધી ધમાલ શું કરો છો ! આ પ્રકારની ક્રિયા કરવાથી શો લાભ ! જો તમારે કોઈ ક્રિયા જ કરવી છે તો જ્ઞાન-ધ્યાનની ક્રિયા કરો !

કમઠે જવાબ આપ્યો કે, અમે તો યોગી છીએ. અમારા કામમાં ડખલગીરી કરવાનો તમને શો અધિકાર છે ! તમે તો હાથી-ઘોડા પાળો અને રાજકાજ કરો. અમારા યોગીઓની વાતમાં વચ્ચે પડો નહિ, નહિ તો તેનું પરિણામ સારું નહિ આવે ! પછી પસ્તાવો કરવાનો તમને વખત આવશે !

ભગવાને કહ્યું કે, એ તો ઠીક છે, પણ તમે ઉલટે માર્ગે જઇ દુનિયાને ચક્કરમાં-

ભ્રમમાં શા માટે પાડો છો? અને દુનિયાને ઊલટે માર્ગે શા માટે દોરી જાઓ છો? કમઠ યોગીએ જવાબ આપ્યો કે, અમે ભૂત-ભવિષ્યની બધી વાત જાણીએ છીએ એટલા માટે અમને કહેવાની કાંઈ જરૂર નથી. તમે તમારું કામ કરો!

ભગવાને ફરી યોગીને પૂછ્યું કે, જો તમે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનની વાત જાણો છો અને તમે ત્રિકાલદર્શી છો તો તમે જે આ લાકડાને બાળી રહ્યા છો તે લાકડામાં શું છે તે બતાવો!

કમઠે જવાબ આપ્યો કે, અગ્નિ દેવતા છે. બીજું શું છે?

ભગવાને કહ્યું કે, એની અંદર શું છે!

કમઠે જવાબ આપ્યો કે, કાંઈ પણ નથી.

ભગવાને પોતાના નોકરને કહ્યું કે, એ લાકડાને ફાડો. લાકડાને ફાડયું તો એમાંથી એક નાગ નીકળ્યો. તે નાગ અગ્નિમાં બળી રહ્યો હતો.

લોકો તો સાપને મનુષ્યનો શત્રુ માને છે અને તેના પ્રતિ દ્વેષ રાખે છે, પણ તે મનુષ્યનો શત્રુ નથી, તે પણ કોઈ કોઈ વાર મનુષ્યને સહાયતા કરે છે. એનાં અનેક ઐતિહાસિક ઉદાહરણો પણ મળે છે. ભગવાને તે નાગની સાથે પણ પ્રેમ કર્યો અને તેને નવકાર મંત્ર સંભળાવી તેની સાથે એવો પ્રેમ કર્યો કે તે અગ્નિથી થનારી વેદના પણ ભૂલી ગયો, અને તે નાગ મરીને ધરણેન્દ્ર નામનો દેવ થયો.

આ દૃશ્ય જોઇ લોકો કમઠનો અવર્ણવાદ કરતાં કહેવા લાગ્યા કે, આ ત્રિકાલદર્શી હતા તો પછી તે લાકડામાં બળતા સાપને કેમ જોઈ ન શકયા!

સંસારનો એવો રિવાજ જ છે કે, જ્યાંસુધી કોઇ પોલ જાણવામાં આવતી નથી ત્યાંસુધી તો ચમત્કારના નામે ચલાવવામાં આવેલી પોલના ભ્રમમાં લોકો ફસાઇ જાય છે પણ પોલ છતી થયા બાદ કોઇ તેની જાળમા ફસાતું નથી. ચાલાકી જ્યાંસુધી ખુલ્લી થતી નથી ત્યાંસુધી જ ચાલાકી ચાલે છે.

લોકોને પોતાનો અવર્ણવાદ બોલતાં જોઈ કમઠ વિચારવા લાગ્યો કે મારી ચાલાકી અહીં ચાલશે નહિ. આ રાજકુમારે મારી બધી પોલ ખુલ્લી કરી નાખી છે અને મારું અપમાન કર્યું છે. એ કારણે તેને રાજકુમાર ઉપર બહુ ક્રોધ આવ્યો અને ક્રોધાવેશમાં તેણે એવું નિદાન કર્યું કે, મારી અજ્ઞાનક્રિયાના ફલસ્વરૂપ હું આ રાજકુમારને માટે દુઃખદાયક બનું.

દીક્ષા લીધા બાદ ભગવાન પાર્શ્વનાથે જ્યારે કાયોત્સર્ગ કર્યો ત્યારે અસુર બનેલા તે યોગીએ તેમની ઉપર મૂસળધાર વરસાદ વરસાવ્યો, પણ ભગવાન તો ધ્યાનમાં જ દૃઢ ચિત્તે બેસી રહ્યા, અને મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે, આ મારા આત્માને ઉપશાન્ત કરી રહ્યો છે, મને કોઇ પ્રકારની હાનિ પહોંચાડતો નથી.

ભગવાન પાર્શ્વનાથનું સ્મરણ તો તમે પણ કરતા હશો પણ શા માટે! "પરચો પૂરે પારસનાથ!" એ કહેવત પ્રમાણે તો ભગવાન પાર્શ્વનાથનું સ્મરણ કરતા નથી ને! જો તમે સ્વાર્થને માટે ભગવાન પાર્શ્વનાથને ભજતા હો તો તમે ભગવાન પાર્શ્વનાથને જાણી

શકતા નથી એમ જ કહેવું જોઈએ. સ્વાર્થની પૂર્તિ તો બીજાઓ પણ કરી શકે છે; માટે ભગવાન પાર્શ્વનાથને સમાધિભાવ પ્રાપ્ત કરવા માટે ભજો. પાતંજલિ યોગ શાસ્ત્રમાં સમાધિભાવ પ્રાપ્ત કરવાનું એક સાધન વીતરાગનું ધ્યાન ધરવું એ પણ બતાવવામાં આવ્યું છે. વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરવા માટે ભગવાન પાર્શ્વનાથની પ્રાર્થના કરતા રહેશો તો કોઈ દિવસ વીતરાગતા પણ પ્રાપ્ત થશે અને ઉત્તમ સમાધિ પણ મળશે. જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, ભગવાન પાર્શ્વનાથનું ભજન અને ધ્યાન કરવાથી વીતરાગતા આવે છે તો એ કથનમા કોઇ પ્રકારનો સંદેહ નથી.

અસુરદ્વારા જેમ જેમ વરસાદ વધારે મૂસળધાર વરસાવવામાં આવતો હતો તેમ તેમ ભગવાનનું ધ્યાન પણ વધતું જતું હતું. તેમના ધ્યાનની અગ્નિ પણ વધારે પ્રજ્વલિત થતી હતી, પરંતુ જેને એકવાર નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો હતો તે નાગ કેવી રીતે ઉપકારનો બદલો આપે છે તે જુઓઃ—

આ બાજુ ધરણેન્દ્ર દેવનું આસન કંપાયમાન થયું. તે ભગવાન પાર્શ્વનાથની પાસે આવી ફેણદ્વારા ભગવાનની ઉપર છાયા કરી અને પુંછડી ઉપર ભગવાનને ઉપાડી લીધા; પણ ભગવાનના મનમાં મૂસળધાર વરસાદ વરસાવનાર અસુરની ઉપર ન તો કોઈ પ્રકારનો દ્વેષભાવ હતો, તેમ વરસાદથી રક્ષા કરવા માટે છાયા કરનાર ઉપર ન કાંઈ રાગભાવ હતો. આખરે ઈન્દ્રે કમઠ અસુરને ધમકાવ્યો ત્યારે તેના માનનો ભંગ થયો અને વરસાદને બંધ કરી તે ભગવાનના શરણે આવ્યો. ભગવાને તેને શાન્તિ આપી અને એ પ્રમાણે તે પણ સમકિતી થયો; અને એ રીતે તેનો પણ સુધાર થઈ ગયો. જે ભગવાને તે કમઠ અસુર ઉપર પણ વીતરાગ-ભાવ જ રાખ્યો, તેમની અખંડ અને અવિચ્છિન્ન એવી પ્રાર્થના કરતા રહો કેઃ—

'ચિન્તામણી ચિત્તમેં બસે રે, દૂર ટલે દુઃખ દ્વંદ્વ'

ભગવાન પાર્શ્વનાથરૂપી ચિન્તામણિ મારા ચિત્તમા વસી રહેલ છે એ વિશ્વાસની સાથે પરમાત્માના ધ્યાનમા એકતાર થઈ જાઓ તો પછી તમારામા કોઈ પ્રકારનો ભય રહેવા પામશે નહિ—તમને કોઇ આગળી પણ ચીંધી શકશે નહિ'

હવે શબ્દાન્તરથી ભગવાન પાર્શ્વનાથે આપેલી શિક્ષાનું વર્ણન શાસ્ત્રદ્વારા કરું છું. ભાવ અને તત્ત્વ તો ભગવાન પાર્શ્વનાથની શિક્ષામા જે છે તે જ આ શિક્ષામાં છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૨૬

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને કહે છે કે, હે રાજન્! હું આ શરીરનો નાથ ન હતો. જો હું શરીરનો નાથ હોત તો તેની દ્વારા જ હું કષ્ટોને કેમ પામત? આજ પ્રમાણે આ શરીર પણ મારું નથી! જો એ શરીર મારું હોત અને હું એનો નાથ હોત તો શરીરમા પીડા જ પેદા થવા કેમ દેત? આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી હું નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે, હું આ શરીરના કારણે જ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનમા દુઃખ પામ્યો છું. આમ હોવા છતાં પણઃ—

વે ભી ભય માને યથા રે, સૂને ઘર વૈતાલ;
ત્યોં મૂરખ આત્મ વિષે રે, માન્યા જગ ભ્રમજાલ.

આ કથનાનુસાર મેં ભ્રમને કારણે અનેક દુઃખો વહોરી લીધા છે.

વહેમને કારણે કેવાં કેવાં ભૂતો પેદા કરવામાં આવે છે એ વાત તો તમે જાણો જ છો. શરીરને પોતાનું માનવું એ પણ એક પ્રકારનો વહેમ જ છે. આત્મા ભ્રમને કારણે જ શરીરને પોતાનું માની રહ્યો છે, પણ એમ વિચારતો નથી કે આ શરીર મારું નથી આજ પ્રમાણે ભ્રમને લીધે આત્મા બીજાને સુખ દુઃખનો આપનારો માની રહ્યો છે. પરંતુ- **सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता, परो ददातीति कुबुद्धि रेषाम्।** સુખ અને દુઃખને આપનારો બીજો કોઈ નથી, પણ આ આત્માદ્વારાજ સુખ કે દુઃખ પેદા થાય છે. શરીર તો એક સાધન કે હથિયાર છે. શરીરને જો કોઈ દુઃખ આપે તો પણ આ આત્મા દુઃખી થઈ શકતો નથી. આ સિવાય જો શરીરને કારણે જ આ આત્માને દુઃખ પેદા થાય છે તો શરીરમા જ આ આત્માને આવવું ન પડે, એવો પ્રયત્ન કેમ કરતો નથી ! જ્યાંસુધી આત્મા શરીરની સાથે છે ત્યાસુધી જ તેને દુઃખ છે. શરીરનો સંબંધ છોડયા બાદ તેને કોઇ પ્રકારનું દુઃખ થઈ શકતું નથી. એ વાત એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવુંછું.

અગ્નિ ઉપર તપેલામાં પાણી ગરમ કરવા મુકયું હોય ત્યારે પાણીના તપેલાને સન્-સન્ અવાજ કરતું તમે જોયું હશે. 'સન્-સન્' એવો અવાજ કરી શું કહે છે એને માટે એવી કલ્પના કરવામા આવે છે કે, પાણી કહે છે કે, અગ્નિની એવી તાકાત નથી કે મને કષ્ટ આપી શકે ? મારામાં એવી શક્તિ છે કે, હું અગ્નિને બુઝાવી શકું છું પણ શું કરું ! વચમા આ પાત્ર આવી ગયુ છે અને એ કારણે જ મારે કષ્ટ સહન કરવું પડે છે. હું આ પાત્રની સાથે હોવાથી બંધનમા પડી ગયો છું અને કષ્ટો ભોગવી રહ્યો છું.

જ્ઞાનીજનો પણ એ જ વિચારે છે કે, જે પ્રમાણે પાણી પાત્રની સાથે હોવાથી જ અગ્નિને લઇને ઉકળે છે, તે જ પ્રમાણે મારો આત્મા તો દુઃખ રહિત છે પણ શરીરની સાથે હોવાથી દુઃખ અનુભવી રહ્યો છે. કર્મચેતના અને કર્મફળ ચેતનાથી જ આ આત્મા કષ્ટો ભોગવી રહ્યો છે. આમ હોવા છતાં કર્મને દોષ આપવાની જરૂર નથી. આત્માએ સાવધાન થવું જોઈએ.

માનો કે કોઈ માણસ આંધળાની માફક આંખો બંધ કરી જતો હતો. રસ્તામાં તેનું માથું એક થાંભલાની સાથે ભટકાયું અને તેનું માથું ફુટી ગયું. એ કારણે તે થાંભલાને મારવા લાગ્યો. આમ કરનારને તમે શું કહેશો ! એમજ કહેશો કે થાંભલાનો શું અપરાધ છે કે તેને મારી રહ્યો છે, એ તો જડ છે, માટે તારે સાવધાની રાખવી જોઇતી હતી.

આ જ પ્રમાણે કર્મ પણ જડ છે. એટલા માટે કર્મને દોષ આપવાથી શો લાભ ? પણ કર્મચેતના અને કર્મફલ ચેતનાને ભિન્ન માની આત્માનો વિવેક કરો તો દુઃખ જ રહેવા પામશે નહિ !

મુનિ કહે છે કે, હે રાજન્ ! મારા શરીરમાં અસહ્ય વેદના થવા લાગી. મારા પિતાથી એ દુઃખ જોઈ શકાતું ન હતું તેઓ કહેતા હતા કે, મારો પુત્ર તો ઘણો સહન-

શીલ છે પણ અત્યારે તેને વધારે વેદના થતી હોવાથી તે સહી શકતો નથી; ત્યારે જ તે દુઃખી થાય છે. બેટા ! હમણાં જ તારું દુઃખ દૂર કરું છું, એમ વારંવાર તેઓ કહેતા હતા.

पिया मे सव्व सारंपि, दिज्जा हि मम कारणा ।
न य दुक्खाउ विमोयन्ति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २४ ॥

આજકાલ પૈસાને મોટા માનવામાં આવે છે કે પોતાના પુત્રને ! આજકાલ તો બધા પૈસાની સાથે મિત્રતા બાંધે છે. એવી કહેવત જ ચાલુ થઈ પડી છે કે:—

માત કહે મેરા પૂત સપૂતા, બહન કહે મેરા ભૈયા ।
ઘરકી જોરુ યોં કહે, સબસે બડા રૂપૈયા ॥

આજકાલ તો એવું પણ સાભળવામાં આવ્યું હશે કે પૈસાના માટે પિતાએ પુત્રને કે પુત્રે પિતાનું ખૂન કરી નાંખ્યું હોય ! કેટલાક લોકો તો પુત્રનો અર્થ જ એવો કરે છે કે જે કમાવીને આપે તે જ પુત્ર છે. આવી દશામાં પૈસો મોટો થયો કે પુત્ર!

અનાથી મુનિ કહે છે કે, હે રાજન્ ! મારા પિતા એવા ન હતા. તેઓ પુત્રની આગળ પૈસાને મહત્ત્વ આપતા નહિ ! જ્યારે વૈદ્યો મારું શરીર તપાસવા આવ્યા ત્યારે મારા પિતાએ વૈદ્યોને કહ્યું કે, મારા આ પુત્રને સાજો તાજો કરી આપો તો હું મારું બધું આપી દેવા તૈયાર છું. હું મારા ઘરની બધી સાર રૂપ ચીજ આપને આપીશ અને હું ખાલી હાથે બહાર નીકળી જઈશ; પણ ગમે તે રીતે મારા પુત્રને સાજો કરો ! ધન કરતાં મારો પુત્ર મને વધારે વહાલો છે, માટે મારા પુત્રની ગમે તે ભોગે રક્ષા કરો. વાસ્તવમાં **पाति-रक्षातीति पिता** અર્થાત્ જે રક્ષણ કરે, પાલન પોષણ કરે તે જ પિતા છે. આજ પ્રમાણે પુત્રની વ્યાખ્યા કરતા કહ્યું છે કે, **पुनातीति पुत्र** અર્થાત્ જે પવિત્ર કરે તે પુત્ર. આ વ્યાખ્યાનો એવો અર્થ નથી કે મર્યાબાદ પુત્ર સ્વર્ગમાં મોકલી આપશે. એવો અર્થ તો કોઈ સ્વાર્થીએ કર્યો હશે ! વાસ્તવમા તો પિતાને જે પવિત્ર કરે તે જ પુત્ર છે.

મુનિ કહે છે કે, હે રાજન્! મારા પિતા, પિતાપુત્રના આ સંબંધને બરાબર જાણતા હતા. એટલા જ માટે તેઓ વૈદ્યોને વારંવાર કહેતા હતા કે, મારા પુત્રને સાજો તાજો કરી આપો તો તમે જે માગો તે આપવા તૈયાર છું. પિતાના આ પ્રલોભનથી વૈદ્યો બહુ સાવધાનીપૂર્વક મારી દવા કરવા લાગ્યા; પણ મારો રોગ શાંત થયો નહિ. આવી મારી અનાથતા હતી. પિતા મને પોતાનો માનતા હતા અને હું પિતાને પોતાના માનતો હતો, પણ વાસ્તવમા હું તેમનો ન હતો અને તેઓ મારા ન હતા. અને એટલા માટે તેઓ મને દુઃખમુક્ત કરી ન શક્યા તેમ હું પણ તેમને દુઃખમુક્ત કરી ન શક્યો. જેવો હું અનાથ હતો, તેવા જ મારા પિતા પણ અનાથ હતા.

અનુયોગદ્વાર સૂત્રમા એક ઉદાહરણ આપવામાં આવેલ છે, જેનો સાર એ છે કે:—

પાન ઝરન્તા દેખકર, હંસી જો કૂંપરિયાં ।
મોય બીતી તોય બીતસી, ધીરી બાપરિયાં ॥

પાદડાં જ્યારે પાકીને પડવા લાગે છે ત્યારે કૂંપળો ફુટે છે. પાદડાને નીચે પડતાં જોઈ કૂંપળો હસીને કહેવા લાગ્યાં કે હવે તમે પડી ગયા. હવે અમે મજા કરીશું. આ

સાંભળી પાદડાં કહેવા લાગ્યા કે ધૈર્ય રાખો. તારા માટે પણ એવો એક દિવસ આવશે જ્યારે તારે પણ નીચે પડવું પડશે !

હે રાજન્ ! શું બીજા લોકોની પણ આવી દશા થતી નહિ હોય ! એ દશાને તો બધાને પ્રાપ્ત થવું પડશે. એ તો સાધારણ નિયમ છે. રોગ તો બધાને થાય છે, પણ શું કોઈ કોઈનો રોગ લઈ શકે છે ! મારા પિતાએ મારું દુઃખ દૂર કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તેઓ મારા દુઃખને દૂર કરી શકયા નહિ, તેમ હું પણ તેમને ચિંતામુક્ત કરવા ચાહતો હતો પણ ચિંતામુક્ત કરી શકયો નહિ ! એનું કારણ એ જ હતું કે, હું પણ અનાથ હતો અને તેઓ પણ અનાથ હતા. મને વિચાર થયો કે, હું અનાથતાના કારણે અનંતકાળથી વેદના ભોગવી રહ્યો છું માટે મારે અનાથતાને જ દૂર કરવી જોઈએ; આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી મેં મારી અનાથતાને દૂર કરી.

સુદર્શન ચરિત્ર—૨૬

અનાથી મુનિની માફક તમે લોકો પણ તમારી અનાથતાને દૂર કરો. તમે લોકો કોઈ ઉચ્ચ આદર્શને અનુસરી શકો નહિ તો સામાન્ય આદર્શને તો અવશ્ય અનુસરી શકો છો. સુદર્શન ઘણો ઋદ્ધિમાન હતો પણ તે ઋદ્ધિ વગેરે કરતા પોતાના ચરિત્રને જ વધારે મહત્ત્વ આપતો હતો. એટલા માટે કપિલાના પંજામાથી છૂટી જવાને કારણે તેને ઘણી પ્રસન્નતા થઈ. કોઇ માણસની પાસે હજારો રૂપિયાની થેલી હોય અને તે ચોરોના પંજામાથી સલામત છૂટી જાય તો તેને કેટલી બધી પ્રસન્નતા થાય ? આજ પ્રમાણે સુદર્શનની પાસે શીલની સંપત્તિ હતી એટલે તે કપિલાના પંજામાથી સલામતીપૂર્વક છૂટી ગયો તેથી તેને ઘણી પ્રસન્નતા થઈ. જેઓ સુદર્શનની માફક શીલની સંપત્તિની રક્ષા કરે છે તે લોકો સુદર્શનને શીલ રક્ષાથી કેટલી પ્રસન્નતા થઇ હશે તેનું અનુમાન કરી શકે છે. પણ જેઓ સ્ત્રીઓના ગુલામ છે અને શીલનું મહત્ત્વ જાણતા નથી તેઓ સુદર્શનની પ્રસન્નતાનું અનુમાન શુ કરી શકે !

હવે સુદર્શને પોતાને નપુસક શા માટે કહ્યો એનો આશય સમજી થોડો વિચાર કરો. તેણે જ્ઞાનભાવથી જ 'હુ નપુંસક છું' એમ કહ્યું હતું સુદર્શનની હમેશાને માટે એવી ભાવના હતી કે "હું પરસ્ત્રીને માટે હંમેશા નપુસક જ રહુ !" પરસ્ત્રીને માટે મને ચેતના કે સ્ફુરણા જ થાય નહિ !

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, નપુંસક ન હોવા છતા પોતે નપુંસક છે એમ માનવુ એ તો અસત્ય કહેવાય ! પણ જ્ઞાનના માર્ગમાં એમ જ બને છે. કહ્યું પણ છે કેઃ—

मातृवत परदारेषु परद्रव्येषु लोष्टवत् ।
आत्मवत सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः ॥–હિતોપદેશ.

'પરસ્ત્રીને માટે હું નપુસક છુ' સુદર્શનનું આ કથન જો અનુચિત કે ખોટું કહેવામાં આવે તો, પરસ્ત્રીને માતાની સમાન, પરધનને ઢેફાની સમાન અને બધા જીવોને આત્માની સમાન માનવા એ નીતિ કથનની અર્થ સંગતિ કેમ થઇ શકશે ! જ્યારે સુદ-

ર્શન જેવી ઉન્નત ભાવના ભાવવામાં આવે ત્યારે જ પરસ્ત્રીને માતાની દૃષ્ટિએ જોઇ શકાય છે, અને આજ દ્રષ્ટિએ સુદર્શન પણ પોતાને પરસ્ત્રીને માટે નપુંસક સમજતા હતા !'

હવે કોઇ એમ કહે કે, પરસ્ત્રીમાં તો વેશ્યાનો પણ સમાવેશ થઇ જાય છે તો શું વેશ્યાને પણ માતાની સમાન માનવી ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જો વેશ્યાને માતાની દ્રષ્ટિએ માનવામાં ન આવે તો તેના પ્રતિ વેશ્યાની ભાવના બાકી રહેશે, અને પરિણામે વિકાર પણ દૂર થશે નહિ ! વિકાર તો દૂર ત્યારે જ થાય કે જ્યારે સ્વસ્ત્રીની સિવાય બધાને માતાની સમાન માનવામાં આવે.

કોઇ દાકતર, કોઇ રોગી સાધુ કે વેશ્યાને રોગને દૂર કરવા માટે કઇ દૃષ્ટિએ જુએ છે ? તે તો બન્નેને રોગને દૂર કરવા માટે સમાન દૃષ્ટિએ જ જુએ છે ! આ જ પ્રમાણે વેશ્યાને પણ માતાની સમાન માનવામાં આવશે ત્યારે જ વિકાર દૂર થઇ શકશે. ઉદાહરણ તરીકે કોઇએ કહ્યું કે, આ મંત્રનો જાપ કરવાથી નાગણ પણ ફુલની માળા બની જશે તો એ મંત્રના જાપથી નાગણને ફુલની માળા બનાવવી એ સારૂં છે કે તેને વિષ વાળી વધારે બનાવવી એ સારૂં છે ? આજ પ્રમાણે વેશ્યા પણ વિષ ચડાવનારી છે. હવે તેને માતા કહેવાનો જાપ કરવાથી તેને ફુલની માળા જેવી બનાવવી એ સારૂં છે, કે નાગણ જેવી વિષ ચડાવનારી બનાવવી એ સારૂં છે ! માતા માનવાથી તે વિષ ચડાવનારી વેશ્યા પણ નિર્વિષ બની જાય છે. આજ કારણે સુદર્શને કપિલાને કહ્યું કે, હું નપુસક છું; કારણ કે, તે કપિલાને માતા માનતો હતો, અને માતાને માટે બધા નપુસક જ છે. એટલા માટે સુદર્શને જે કાંઇ કહ્યું હતું તે ઠીક જ કહ્યું હતું, કપટ કરીને તેણે કાંઇ ખોટું કહ્યું ન હતું. સુદર્શનમાં માતાને માટે નપુસક રહેવાની અને પરસ્ત્રીને માતા માનવાની જે ભાવના હતી, એ ભાવનાને કારણે સુદર્શન પોતે પણ બચી ગયો અને કપિલાને પણ બચાવી.

લિયા નિયમ પરઘર જાને કા, જહાં રહતી હો નાર;
નિજઘર રહકે ધર્મ આરાધે, શિયલ શુદ્ધ આચાર. ॥ ધન૦ ૩૦ ॥

સુદર્શન ઘેર આવી વિચારવા લાગ્યો કે, આ કપિલા માતાનો દોષ નથી પણ મારા શરીરનો જ દોષ છે. તેને મારા શરીરની મોહિની લાગી હતી એ કારણે જ તેણીએ એમ કર્યું; પણ જો હું કોઇના ઘેર જ જતો ન હોત તો આવો અવસર જ કેમ આવત ? જે થયું તે થયુ પણ જે માર્ગે જવાથી જીવનનું જોખમ હોય તે માર્ગે ન જ જવું એ જ સારૂં છે; એટલા માટે હવે હું એ નિશ્ચય ઉપર આવું છું કે, હવેથી હું જ્યા સ્ત્રીનો વસવાટ હોય તે ઘેર જઇશ નહિ. રાજાને ત્યા કે રાજસભામાં જવું પડે તો એ વાત જુદી છે.

સુદર્શન તો આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહ્યો હતો જ્યારે કપિલા જુદો જ વિચાર કરી રહી હતી કે, આ શેઠ દેખાવમાં તો કેટલો બધો સુંદર છે પણ તે નપુંસક નીકળ્યો. જ્યારે તે નપુંસક છે તો તેની સ્ત્રી શું કરતી હશે ! તેની સ્ત્રી તો સતી કહેવાય છે પણ તે કેવી હોય છે તેની ખબર આજે પડી ગઈ. રાજાના ઘરની કેવી સ્થિતિ હોય છે તે તો મેં જોયું જ હતું અને આજે શેઠના ઘરની સ્થિતિ પણ જાણવામા આવી ગઈ. બધી સ્ત્રીઓ મારા જેવી જ હોય છે તે હુ બરાબર સમજી ગઇ છું. એ તો સારૂં થયું કે શેઠને

હું આજે ઘેર તેડી લાવી અને બધી વાત જાણી શકી; પણ પુરુષો કેવા હોય છે કે તેઓ નપુંસક હોવા છતા પણ વિવાહ કરી પોતાની ગણના પુરુષોમા કરાવે છે.

પુરોહિત કપિલ બહારગામથી ઘેર આવ્યો. કપિલા જાણે કાંઈ ઘટના બની જ ન હોય તેમ કાંઇ બોલી નહિ ! તે સારી રીતે જાણતી હતી કે શેઠ ભલે નપુંસક હોય પણ તે ગુપ્ત વાત કોઇને કરે એવો નથી. વળી, તેણે મારી સામે આ ગુપ્ત વાત કોઇને ન કહેવાના સોગંદ ખાધા છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી કપિલાએ કપિલને કાંઇ વાત કહી નહિ !

બીજે દિવસે કપિલ સુદર્શનને મળ્યો ત્યારે કહ્યું કે, "હવે તો તમે મારે ઘેર પણ આવતા જ નથી તેનું શું કારણ ?" સુદર્શને જવાબ આપ્યો કે, "કોઇને ઘેર નહિ જવાનું મેં વ્રત લીધું છે." કપિલે કહ્યું કે, "એ વ્રત તો તમે પહેલાં પણ લીધુ હતું." સુદર્શને ઉત્તર આપ્યો કે, "પહેલા મિત્રને ત્યા જવાની છૂટ રાખી હતી પણ હવે મિત્રને ત્યા પણ ન જવાનું વ્રત લીધું છે. કેવળ તમારે ત્યાં જ નહિ પણ કોઇને ત્યા ન જવાનું વ્રત લીધુ છે. ફક્ત રાજાને ત્યા કે રાજસભામા જવાની છૂટ રાખી છે. મારો આ વિચાર જાણી તમને પ્રસન્નતા થવી જોઇએ."

પ્રત્યેક માણસે એકવાર ઠોકર લાગ્યા બાદ હોશીયાર થવું જ જોઇએ. જે એકવાર ઠોકર ખાઇને પણ હોશીયાર થતો નથી તે મૂર્ખ છે.

જે હમેશા સાવધાન રહે છે તે પરમાત્માના જેવો છે. આ સંસારમા જે કોઈ દિવસ ઠોકર ખાતો જ નથી તેના વિષે કહેવુ જ શુ ? પણ જે ઠોકર ખાય છે તે લોકો બે પ્રકારના હોય છે. એક તો અંતરાત્મા અને બીજો બહિરાત્મા. અંતરાત્મા તે છે કે, જે એકવાર ઠોકર ખાઇને સાવધાન થઇ જાય છે, અને બહિરાત્માઓ ઠોકર ખાવા છતા પણ સાવધાન થતા નથી; પણ વારંવાર તે ઠોકર ખાધા કરે છે. જ્યારે બાહ્ય વસ્તુઓના ખોટા ભપકામા જ જે લોકો અંજાઈ જાય છે અને વસ્તુના મૂળ સ્વભાવને જે લોકો ભૂલી જાય છે તે બધા બહિરાત્માઓ છે.

આજે બાહ્ય વસ્તુઓના ભપકામા લોકો અંજાઈ જતાં વધારે જોવામા આવે છે. ખાન-પાન તથા પહેરવેશમા આજે બહારનો ભપકો જ જોવામા આવે છે. તમે લોકો હિંદુસ્થાનમા જન્મ્યા છો અને હિંદુસ્થાનમા જ તમારું પાલન-પોષણ થયું છે છતા પણ તમે તમારુ ખાન-પાન, ભાષા તથા પહેરવેશ વિલાયત જેવો બનાવવા ચાહો છો. ભારતીય સંસ્કૃતિને ભૂલી જઈ જાણે પરદેશની સંસ્કૃતિને અપનાવવા ચાહતા હો એવુ જણાય છે. વૉયસરોય ભારતના હાકેમ થઇ ભારતમાં આવ્યા છે. તેને ભારતીય પોશાક પહેરવાનું કહેવામા આવે તો શું તે પહેરશે ? તે તો કદાચ એવો જવાબ આપશે કે, તમે બેવકૂફ છો ! અમે મૂર્ખ નથી ! અમે દશ હજાર માઇલનો દરીયાઇ રસ્તો કાપીને કાંઈ અમારી સંસ્કૃતિ ખોવા અહીં આવ્યા નથી, પરંતુ રાજ્યશાસન કરવા અને અમારી સંસ્કૃતિનો પ્રચાર કરવા અમે અત્રે આવ્યા છીએ. આજે ભારતીયો પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિને અપનાવી રહ્યા છે, અને પૌર્વાત્ય-ભારતીય સંસ્કૃતિને ભૂલી રહ્યા છે. આનું કારણ વર્તમાન શિક્ષા-પ્રણાલી છે. આજની શિક્ષા ભારતીય સંસ્કૃતિનો નાશ કરી રહી છે. વાસ્તવિક શિક્ષા કેવી હોવી જોઈએ એને માટે એક કહેવત છે કે:—

જૈસા ખાવે અન્ન, વૈસા હોવે મન ।
જૈસા પીવે પાની, વૈસી હોવે વાણી ॥

આ કહેવત પ્રમાણે જેવો આચાર વિચાર રાખવામાં આવશે તેવાંજ તમારા સંસ્કારો ઘડાશે. ભારતની સંસ્કૃતિ જીવનને સંસ્કૃત બનાવે છે જ્યારે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ જીવનને વિકૃત બનાવનારી છે.

આ ભારતભૂમિ પુણ્યભૂમિ છે. આ દેશની બરાબરી કોઈ દેશ કરી શકતો નથી, પણ તમે આ દેશની સંસ્કૃતિને ભૂલી જઈ યુરોપની સંસ્કૃતિને અપનાવી રહ્યા છો. જ્યારે ભારતમાં મુસલમાન બાદશાહો આવ્યા હતા ત્યારે તેમણે ભારતને અપનાવ્યો હતો. ભારતને પોતાની સંસ્કૃતિ તેમણે આપી હતી અને ભારતની સંસ્કૃતિ તેમણે પણ સ્વીકારી હતી. તેઓએ ભારતની સંસ્કૃતિનો નાશ કરી પોતાની સંસ્કૃતિ ભારતને અપનાવવાનો કદાગ્રહ કર્યો ન હતો. જો કે પાછળથી કેટલાક બાદશાહો ધર્માંધતાને કારણે ભારત ઉપર જુલ્મો ગુજારતા હતા પણ એ જુલ્મોથી પણ ભારતમા વીરતા આવી હતી; પણ આજની શિક્ષા અને સંસ્કૃતિનું 'મીઠું વિષ' એવું છે કે, શિક્ષાની સાથેજ ભારતીય સંસ્કૃતિનો નાશ કેવી રીતે થઇ રહ્યો છે તેનો વિચાર કરો અને ભારતીય સંસ્કૃતિની રક્ષા કરવાનો પ્રયત્ન કરો. ભારતભૂમિ પુણ્યભૂમિ છે. આજ પુણ્યભૂમિમાં ભગવાન પાર્શ્વનાથ જેવા મહાપુરુષ થયા હતા. એ મહાપુરુષની શિક્ષાને અપનાવી જીવનમા સ્થાન આપશો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ જ છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત ૧૯૯૨ શ્રાવણ વદી ૧૧ બુધવાર

પ્રાર્થના

ધન-ધન જનક 'સિદ્ધારથ', ધન 'ત્રિસલા' દે માતરે પ્રાણી;
જ્યાં સુત જાયો ને ગોદ ખિલાયો, બર્દ્ધમાન વિખ્યાતરે પ્રાણી.
શ્રી મહાવીર નમો વરનાણી. ॥ ૧ ॥

શ્રી મહાવીર ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં આત્માએ મુખ્યતઃ કયા તત્ત્વનો વિચાર કરવો જોઇએ, એ વિષે ઘણીવાર ચર્ચા કરવામા આવી છે. આજે પણ એ વિષે હું થોડુંક કહું છું.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતી વખતે મુખ્યતઃ આત્મતત્ત્વનો વિચાર કરવો જોઈએ. સંસારમાં દ્રવ્ય અને પર્યાય બન્ને જોવામા આવે છે, પણ પર્યાયોનો મૂળ આધાર તો દ્રવ્ય જ છે. દ્રવ્ય ન હોય તો પર્યાય કોની બને ! સોનાના દાગીનાને તો લોકો જુએ છે પણ જો સોનું જ ન હોય તો દાગીનો કેવી રીતે બને ? સોનું એ દ્રવ્ય છે અને દાગીનો

એ તેની પર્યાય છે. પણ આજ કાલ લોકો દ્રવ્યને તો ભૂલી જાય છે અને કેવળ પર્યાયને પકડી બેસે છે. પણ લોકોની આ ગભીર ભૂલ છે એટલા માટે કેવળ પર્યાયોને પકડી ન બેસતા દ્રવ્યને પણ જુઓ.

આત્મતત્ત્વ એ મૂળ દ્રવ્ય છે. શરીર એ તેની પર્યાય છે. આ આત્માએ અનેક શરીરો ધારણ કર્યા છે; પણ એથી આત્માની ઇષ્ટસિદ્ધિ સાધી શકાઇ નથી. આત્મતત્ત્વને ન ભૂલો તો તેમા તમારુ કલ્યાણ છે આ પ્રમાણે કહેવુ એ મારુ કામ છે, અને કરવુ એ તમારુ કામ છે વૈદ્ય દવા અને તેનો ગુણ બતાવી શકે, પણ દવા ખાવી એ તો રોગીનું જ કામ છે. આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનો દ્રવ્ય અને પર્યાયનો તાત્ત્વિક વિચાર જણાવે છે, હવે એ તાત્ત્વિક વિચારને સમજી વ્યવહારમા લાવવો એ તો તમારુ જ કામ છે

જ્યોં કંચન તિહુંકાલ કહીજે, ભૂષણ નામ અનેકરે,
ત્યોં જગજીવ ચરાચર યોની હૈ, ચેતન ગુણ એકરે

જે પ્રમાણે સોનું દ્રવ્ય તો એક જ છે પણ તેના ઘરેણા જુદી જુદી જાતના બની શકે છે તે જ પ્રમાણે ચરાચર યોનિ અનેક પ્રકારની છે પણ ચૈતન્ય ગુણ તો બધામા એક સમાન જ છે. તે ચૈતન્ય ગુણને જુઓ કેવળ શરીરની પર્યાયમા જ પડયા ન રહો.

અપનો આપ વિષય થિર આતમ, સોહં હંસ કહાયરે–પ્રાણી.

આ પ્રમાણે દ્રવ્યનો મુખ્યત વિચાર કરવો જોઈએ પર્યાયની કીંમત આકતા આકતા તો અનત કાળ ચાલ્યો ગયો, હવે કેટલો વખત એમા પડયો રહું ? એમ આત્માએ વિચાર કરવો જોઇએ. કોઈ શરાફ સોનાનું મૂલ્ય ન આકતા ઘાટનું જ મૂલ્ય આકીને ખરીદી કર્યા કરે, તો તો તેને દીવાળું વહેલું કાઢવુ પડે શરાફ તો સોનાની જ કીંમત આકે છે તે જ પ્રમાણે તમે પણ કેવળ પર્યાયને ન જોતા, દ્રવ્ય-જીવને જુઓ દ્રવ્યજીવને જોવાથી વિષય સ્થિર થઈ જશે અને એમ કરવાથી તે 'સોહ'નો હસ બની જશે'– 'અનહલક' બની જશે. 'સોહ'નો અર્થ જેવો તે છે તેવો જ હું છુ, અને 'હંસ'નો અથ જેવો હું છુ તેવો જ તે છે. અર્થાત્ હું જ તે છું. અનહલકનો અર્થ પણ એજ છે કે, 'હું ખુદા છુ.'

આ પ્રમાણે તું-હું નો ભેદ જ મટી જશે દ્રવ્ય અને પર્યાયનું જ્ઞાન કરવા માટે જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામા આવે છે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી દ્રવ્ય અને પર્યાયનું જ્ઞાન થશે અને એ પ્રમાણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતા કરતા એક દિવસ તમે પણ તેમના જેવા જ બની જશો એટલા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થનાને અપનાવો તો તેમા તમારુ કલ્યાણ છે

દ્રવ્યને કેવી રીતે ભુલાઈ જવામા આવે છે અને પર્યાયને કેવી રીતે પકડી રાખવામા આવે છે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ. શાસ્ત્રમા આ વાત વારંવાર સમજાવવામા આવી છે હમણા તો હું આ વાત ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના વીસમા અધ્યયન દ્વારા સમજાવુ છું.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૨૭

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્ ! જે દ્રવ્યને ભૂલી જઇ પર્યાયમા પડયા રહે છે તે અનાથ છે. અને જે પર્યાયને ગૌણ માની દ્રવ્યને મુખ્યપણે જુએ છે તે સનાથ

છે આ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે મુનિ પોતાના સ્વાનુભવની વાત કહે છે કે, હે રાજન્ ! મારા પિતા મારા રોગને દૂર કરવા માટે બધી સંપત્તિ આપવા પણ તૈયાર થયા હતા છતા મારા રોગને તેઓ દૂર કરી ન શક્યા ! ''

કથાનકોમા અનાથી મુનિના પિતાને ઇબ્ભ શેઠ હતા એમ કહેલ છે, એમ સાભળ્યુ છે ઇબ્ભ શેઠનુ વર્ણન કરતા કહેવામા આવ્યુ છે કે, ઇબ્ભ શેઠ ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એમ ત્રણ પ્રકારના હોય છે જેમની પાસે હાથીને રૂપિયાથી ઢાકી દેવા જેટલુ ધન છે તે કનિષ્ઠ ઇબ્ભ શેઠ કહેવાય છે જે સોનામહોરોથી હાથીને ઢાકી દે તે મધ્યમ ઇબ્ભ શેઠ કહેવાય છે અને જેમની પાસે રત્નોથી હાથીને ઢાકી દેવા જેટલુ ધન હોય તે ઉત્તમ ઇબ્ભ શેઠ કહેવાય છે અનાથી મુનિના પિતા ૫૭ ઇબ્ભના ધનિક હતા તેમના પિતા આટલા બધા ધનવાન હતા તેમને જે રોગમુક્ત કરે તેને તેમના પિતા બધી ધન સંપત્તિ આપવા પણ તૈયાર થયા હતા, પણ અનાથી મુનિને કોઈ રોગમુક્ત કરી ન શક્યા એવી તેમની અનાથતા હતી

મુનિ કહે છે કે, "હે ! રાજન્ ! તું પોતાને સંપત્તિ હોવાને કારણે સનાથ માને છે પણ મારે ત્યા સંપત્તિની કયા ખામી હતી ! સંપત્તિની ખામી ન હોવા છતા હું અનાથ હતો તો તુ સંપત્તિને કારણે સનાથ કેમ થઈ શકે ? અને જ્યારે તું પોતાનો જ નાથ નથી તો પછી બીજાનો નાથ તું શી રીતે બની શકે ? ''

माया मे महाराय ! पुत्तसोगदुहट्टिया ।
न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २८ ॥

હે રાજન્ ! મારી માતા, મારા દુખથી દુખી રહ્યા કરતી હતી, છતા પણ તે મને દુખથી છોડાવી શકી નહિ એવી મારી અનાથતા હતી

હે રાજન્ ! કેટલાક લોકોની માતાઓ પોતાના પુત્રો પ્રત્યે પ્રેમ ધરાવતી નથી પરંતુ મારી માતા એવી ન હતી મારી માતા મારા ઉપર ઘણી જ કૃપા રાખતી, મારા ઉપર હમેશા દયા રાખતી, મને દુખી જોઇને દુખી થતી, અને મને કહેતી કે, "વહાલા પુત્ર ! તારી આખમા કોઈ ભાલુ ભોકતુ હોય એવી કારમી પીડા થાય છે છતા હું તને પીડામુક્ત કરી શકતી નથી જો કોઇ બહારનો શત્રુ તને ભાલુ ભોકતો હોય તો એ ભાલાનો પ્રહાર હું સહન કરી લઉં પણ તને જે શરીરની પીડા થઇ રહી છે એને માટે હું શુ કરી શકુ ?" હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે મારી માતા પોતાના મુખે જ પોતાની અસમર્થતા અને અનાથતા પ્રગટ કરતી હતી માતાના કહેવા ઉપરથી મને ભાન થયુ કે, મારી અનાથતાના કારણે જ હું દુખી છુ

" વળી, હે રાજન્ ! કેટલીક માતાઓ એટલી તો નિષ્ઠુર હોય છે કે, પોતાના સ્વાર્થની ખાતર પોતાના પુત્રને પણ મારી નાખે છે, પરંતુ મારી માતા એવી ન હતી તે તો મારા ઉપર બહુ જ પ્રેમભાવ રાખતી હતી ''

શાસ્ત્રની એક કથામા કહ્યુ છે કે, બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીની માતાએ સ્વપ્નમા ચૌદ સ્વપ્નાઓ જોયા હતા એ ઉપરથી ' મારો પુત્ર ચક્રવર્તી થશે ' એવુ તે જાણતી હતી, પણ

દીર્ઘ રાજાની સાથે ભ્રષ્ટ થઈ જવાને કારણે તેણીએ પોતાના પુત્ર બ્રહ્મદત્તને પણ મારી નાંખવાનો વિચાર અને પ્રયત્ન કર્યો. તેણીએ વિચાર્યું કે, મારો પુત્ર મોટો થયો છે, એટલે તે મારા સુખમાં બાધક થશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણીએ લાખનું ઘર તૈયાર કરાવ્યું અને તેમાં બ્રહ્મદત્તને સુવડાવી રાતના સમયે પોતે ઉઠીને તે લાખના ઘરને આગ લગાડી. એ તો પૂર્વ પુણ્યથી કે પ્રધાનની ચાલાકીથી બ્રહ્મદત્ત બચી ગયો, બાકી તેને મારી નાંખવા માટે તેની માતાએ કાંઈ ખામી રાખી ન હતી.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, " હે રાજન્! આવી નિષ્ઠુર માતાઓ પણ હોય છે પણ એવી માતાઓ ભૂતકાળમા થઈ છે, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં થશે કે જેઓ પોતાનો પ્રાણ આપીને પણ પોતાના પુત્રની રક્ષા કરે. મારી માતા પણ મારા ઉપર બહુ વહાલ રાખતી, અને મારા દુઃખે દુઃખી રહેતી પણ મારા દુઃખને તે મટાડી શકી નહિ; તેમ હું પણ તેમના દુઃખને મટાડી શકયો નહિ એવી મારી અનાથતા હતી."

અનાથી મુનિના આ કથનનો કોઈ એવો ઊલટો અર્થ ન કરે કે, માતા દુઃખથી મુકત કરી શકતી નથી એટલે તેને માનવી જ નહિ! આજે એવી શિક્ષા પણ આપવામા આવે છે કે, સંતાનો ઉપર માતાપિતાનો શો ઉપકાર છે? બલ્કે થલી મારવાડનો એક સંપ્રદાય તો ત્યાંસુધી કહે છે કે, " માતાપિતા માટે સંતાનો કુપાત્ર છે અને સંતાનો માટે માતાપિતા કુપાત્ર છે. માતાપિતાની સેવા કે દયા કરવી એ એકાન્ત પાપ છે. માતાપિતા કે પુત્ર કોઇ કોઈની સહાયતા કરી શકતું નથી, તેમ કોઈ કોઈનું દુઃખ હરી શકતું નથી." આ કથનના પ્રમાણમાં તે લોકો અનાથી મુનિનું ઉદાહરણ આપે છે કે અનાથી મુનિને તેમના માતાપિતા પણ દુઃખમુકત કરી શકયા નહિ એટલા માટે તેમની સેવા કરવી એ એકાન્ત કર્મબંધનું કારણ છે.

ઉપરની વાત કેટલી બધી ભ્રામક, અનુચિત અને શાસ્ત્રની વિરુદ્ધ છે તે એક દષ્ટાંત-દ્વારા સમજાવું છું જેથી તે વાત તમારી સમજમા આવી જાય!

એક માતાએ પોતાના પુત્રને કહ્યું કે, " બેટા! હવે તું ભણીગણીને હોશીયાર થયો છે એટલે તું અમારી સેવા કરીશ એવી અમે આશા રાખીને બેઠા છીએ, પણ તું તો ઊલટો દુઃખ આપી રહ્યો છે! તને ખબર છે કે, અમે તારાં માટે કેટલા દુઃખો સહ્યા છે અને તને કેવી રીતે ઉછેર્યો છે! તું તો જાણે એ ઉપકારને ભૂલી જ ગયો છે!"

માતાનું કથન સાંભળી પુત્ર કહેવા લાગ્યો કે, " બસ! બહુ થયું. બહુ ડહાપણ ડોળો નહિ! તમારો મારા ઉપર શો ઉપકાર છે! ઊલટો મેં તમારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. જુઓ! જ્યારે મારો જન્મ થયો ન હતો ત્યારે તમે કેવા ઉદાસ રહેતા હતા! અને મારા માટે કેવા તલસતા હતા! જ્યારે હું પેટમા આવ્યો ત્યારે તમને કેવી પ્રસન્નતા થઈ. વળી મને જન્મ આપવામા તમે મારા ઉપર શો ઉપકાર કર્યો છે! ઊલટું મારો જન્મ થવાથી તમારું વાંઝીયાપણું દૂર થયું. માટે તમે મારા ઉપર કાઇ ઉપકાર કર્યો નથી, ઊલટું તમારું વાઝીયાપણું દૂર કરી મેં તમારા ઉપર ઉપકાર કર્યો છે."

પુત્રનું કથન સાભળી માતા કહેવા લાગી કે, " અરે! બેટા! આ તું શું બોલે છે? આવું બોલવું તને શોભે ખરું? જરા વિચાર તો કર કે, મેં તને દૂધ પાઈને મોટો કર્યો છે."

પુત્રે જવાબ આપ્યો કે, "તે મને દૂધ પાયુ એમા તે શો ઉપકાર કર્યો ? મારો જન્મ થયો ત્યારે તે દૂધ આવ્યુ ને ? વળી જો હુ ધાવત નહિ તો તારા સ્તનમા તને જ પીડા થાત ! એ તો મારો ઉપકાર માન કે મે પીડા થતી અટકાવી. આમ છતા જો તુ દૂધ પાવા માટે તકરાર કરતી હો તો દૂધના પૈસા લઇ લે, બીજુ શુ ?"

માતાએ કહ્યુ કે, "દૂધના તો પૈસા દેવા તૈયાર થઈ ગયો છે પણ તને નવ મહિના પેટમા રાખ્યો તેનું શુ ? શુ તે ઉપકાર પણ તુ ભૂલી જઇશ ?"

પુત્રે જવાબ આપ્યો કે, તેં મને પેટમા રાખ્યો હતો એ જ તારી ભૂલ છે મે જ મારી જગ્યા પેટમા કરી લીધી હતી એમા તે શો ઉપકાર કર્યો ? આમ છતા તે મને પેટમા રાખ્યો હતો તેનું ભાડું લેવુ હોય તો ભાડું લઈ લે, બીજું શુ ?"

મા સીધી સાદી હતી, એટલે તેણીએ વિચાર્યું કે છોકરા સાથે આમ માથાકૂટ કરવાથી કાંઈ નહિ વળે, માટે ચાલ તેને ગુરુની પાસે લઇ જાઉં ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણીએ છોકરાને કહ્યુ કે, "ચાલ, આપણે ગુરુ પાસે જઇએ અને તેમની પાસે આપણી વાતનો નિર્ણય કરાવીએ જો તેઓ એમ કહેશે કે, પુત્રનો માતાપિતા ઉપર ઉપકાર છે તો તો હું તારો જુલ્મ સહું છું અને સહીશ, પણ જો તેઓ એમ કહેશે કે માતાપિતાનો પુત્ર ઉપર ઉપકાર છે, તો તેમનું કથન તારે માનવુ પડશે"

પુત્રે આ વાત સ્વીકારી ગુરુની પાસે જવાનું કબુલ કર્યું તેને તો એવો વિશ્વાસ જ હતો કે, માતાપિતા વગેરે કોઇ, કોઈ ને દુ ખથી મુક્ત કરી શકતા નથી, એટલા માટે ગુરુ પણ એમ જ કહેશે આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે માને ગુરુની પાસે જવાની હા પાડી, અને ગુરુની પાસે ગયા

જો તેમને કોઇ ખોટા સાધુનો ભેટો થઈ ગયો હોત તો માતાના ભોગ જ મરત અને છોકરો પણ માતાના માથે ચડી બેસત ! પણ તે ગુરુ ભગવાન મહાવીરના શાસ્ત્રના જાણકાર હતા.

માતાએ ગુરુને બધી વાત કહી બતાવી અને કહ્યુ કે, "ગુરુજી ! માતાપિતાનો સતાનો ઉપર અનંત ઉપકાર છે એમ સૌ કોઈ જાણે છે છતા મારો આ પુત્ર એમ કહે છે કે, પુત્રનો માતાપિતા ઉપર ઉપકાર છે, માટે આ વિષે શાસ્ત્ર શુ કહે છે એ આપ બતાવો !"

છોકરાએ પોતાની વાતને પુષ્ટ કરવા માટે ગુરુજીને કહ્યુ કે, "શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા માતાપિતા વગેરે કોઈ કોઈને દુઃખ મુક્ત કરી શકતા નથી એમ કહેવામા આવ્યુ છે, માટે માતાપિતાની સેવા કરવી એ એકાન્ત પાપ છે કે નહિ ? આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમા માતા પિતા વગેરે કોઈ કલ્યાણ કરી નથી શકતા એમ સાફ કહ્યુ છે, કેવળ સાધુઓ જ કલ્યાણ કરી શકે; માટે આપ જે નિર્ણય આપો તે ઊંડો વિચાર કરીને આપજો"

પુત્રની વાત સાભળી ગુરુજી સમજી ગયા કે આ છોકરો ભ્રમમા પડેલો છે. છોકરાના ભ્રમનું નિરાકરણ કરતા ગુરુજીએ કહ્યુ કે, "શ્રી ભગવતી સૂત્રમા કહ્યુ છે કે, શરીરના ત્રણ અંગ પિતાના હોય છે, બાકીના અગો માતાપિતા બન્નેના હોય છે. માસ, રુધિર

અને મસ્તક એ ત્રણ અંગો માતાનાં હોય છે, અને હાડ, મજ્જા તથા રોમ એ ત્રણ અંગો પિતાનાં હોય છે. બાકીનાં અંગો માતાપિતા બન્નેનાં હોય છે."

શાસ્ત્રનું પ્રમાણ બતાવી ગુરુએ કહ્યું કે, "આ પ્રમાણે માતાપિતાનાં અંગોમાંથી પુત્રનું શરીર બનેલ છે એમ શાસ્ત્રમાં કહેલ છે પણ તું માતાપિતા ઉપર તારો ઉપકાર છે એમ કહે છે તો બતાવ કે માતાપિતામાં તારાં કયાં અંગો છે કે જેથી તારો તેમના ઉપર ઉપકાર થયો હોય!"

ગુરુનું આ કથન સાંભળી માતાને પણ હિંમત આવી. તેણીએ પુત્રને કહ્યું કે, "બોલ! હવે તારે શું કહેવું છે? તું મારા પેટનું ભાડું અને દૂધની કીંમત આપવાનું કહેતો હતો પણ મારાં જે અંગો છે તેનું શું ભાડું આપે છે! અને મારા અંગો મને અને તારાં પિતાનાં અંગો તેમને પાછાં સોંપી દે."

પુત્ર ચુપ ઉભો રહ્યો. તે શું જવાબ આપે! ગુરુજીના જડબાતોડ જવાબથી તેનું મોઢું સીવાઇ ગયું હતું. ત્યારે માતાએ ગુરુજીને ફરીવાર પૂછ્યું કે, શાસ્ત્રમાં આ વિષે બીજું કાંઈ લખ્યું છે?

ગુરુજીએ જવાબ આપ્યો કે, "શ્રી સ્થાનાગ સૂત્રમા ભગવાન મહાવીરે પોતે શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોને સંબોધન કરીને કહ્યું છે કે:–'હે! આયુષ્યમાન્ શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો! ત્રણ પ્રકારના ઉપકારનું ઋણ ઉતારવું બહુ જ મુશ્કેલ છે. એક તો માતાપિતાના ઉપકારનું ઋણ, બીજું સહાય કરનારના ઉપકારનું ઋણ અને ત્રીજું ધર્મમાં સ્થિર કરનાર ધર્માચાર્યના ઉપકારનું ઋણ આ પ્રમાણે ભગવાને પુત્ર ઉપર માતાપિતાનો ઉપકાર તો બતાવ્યો છે પણ પુત્રનો માતાપિતા ઉપર ઉપકાર છે એવું કોઇ શાસ્ત્રમાં વાંચવામાં આવ્યું નથી તેમ સાંભળવામાં પણ આવ્યું નથી."

ગુરુ માતાપિતાના ઉપકાર વિષે આગળ કહેવા લાગ્યા કે, "માતાપિતાના ઉપકારના ઋણથી મુક્ત થવું બહુ જ મુશ્કેલ છે. શ્રી સ્થાનાગ સુત્રમા ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો કે, "હે ભગવંત! જો કોઇ પુત્ર પોતાના માતાપિતાને નવડાવે, ખવડાવે, કપડાં પહેરાવે તથા પોતાના ખભે ઉપાડી ફેરવે તો તે માતાપિતાના ઉપકારના ઋણથી મુક્ત થઈ શકે કે નહિ? ભગવાને ઉત્તર આપ્યો કે, 'એટલી સેવા કરવા છતા પણ પુત્ર, માતાપિતાના ઋણથી મુક્ત થઈ શકે નહિ.'"

તમે કહેશો કે, પુત્ર આથી વિશેષ સેવા શું કરી શકે? આટલી બધી સેવા કરવા છતાં પણ તે પુત્ર, માતાપિતાના ઉપકારનો બદલો વાળી ન શકે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પુત્ર જે શરીરદ્વારા માતાપિતાની સેવા કરે છે તે શરીર કોણે આપેલું છે? હવે જો એ જ શરીરદ્વારા માતાપિતાની સેવા કરે તો તેથી તે માતાપિતાના ઉપકારના ઋણથી મુક્ત કેમ થઇ શકે? માબાપની સેવા કરનાર પુત્રને સપુત્ર કે કૃતજ્ઞ કહી શકાય, પણ માતાપિતાના ઉપકારના ઋણથી મુક્ત થયો છે એમ કહી શકાય નહિ. માતાપિતાના ઉપકારના ઋણથી વિમુક્ત કેમ થઈ શકાય તે માટે અનાથી મુનિનું ચરિત્ર જુઓ.

માબાપ બાળકની બહુ જ સાર સંભાળ રાખે છે છતાં કેટલાંક બાળકો મરી જાય છે. માતાપિતા એમ ચાહતા નથી કે અમારું બાળક મરી જાય છતાં મરી જાય છે એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે, નિમિત્ત ગમે તેટલું સારું હોય પણ જ્યાંસુધી ઉપાદાન સારું ન હોય ત્યાંસુધી કાંઇ થઈ શકતું નથી. મતલબ કે, નિશ્ચયની વાત જુદી છે. પણ જ્યાં સુધી વ્યવહારમાં છીએ ત્યાંસુધી વ્યવહારને ભૂલવો ન જોઇએ. સ્ત્રી–પુત્રનો તો મોહ છૂટયો નથી, અને કેવળ માતા–પિતા માટે એમ કહેવું કે, માતાપિતા દુઃખથી મુક્ત કરી શકતા નથી, માટે તેમની સેવા કરવી વ્યર્થ છે, એમ કહેવું તે અનુચિત છે. આજે તો એવી હાલત થઈ રહી છે કે:—

બેટા ઝગરત બાપ સોં, કર તિરિયા સે નેહ;
બદાબદી સે કહત હોં, મોંહિ જુદા કરિ દેવ.
મોંહિ જુદા કરી દેવ, ચીજ સબ ઘરકી મેરી;
કેતી કરું ખરાબ, અકલ બિગરેગી તેરી.
કહ ગિરિધર કવિરાય, સુનો હો સજ્જન મિત્તા;
સમય પલટતો જાય, બાપ સોં ઝગરત બેટા.”

આ પ્રમાણે પુત્ર માતાપિતાની સાથે લડાઇ ઝગડા કરી રહ્યા છે, પરંતુ એમ કરવું તે અનુચિત છે.

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, પુત્ર જ્યારે આટઆટલી માતાપિતાની સેવા કરવા છતાં પણ મુક્ત થઇ શકે નહિ તો કેવી રીતે ઋણમુક્ત થઇ શકે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ઉપાદાનને સુધારવાથી જ ઋણમુક્ત થઈ શકે છે. જે ધર્મને કારણે તમારા માતા-પિતાનો તમારી સાથેનો પિતા–પુત્રનો સંબંધ થયો છે, જે ધર્મને કારણે તેમણે તમારું પાલન કર્યું છે તે ધર્મને દૃઢ કરવો, તેનું બરાબર પાલન કરવું અને તે ધર્મદ્વારા આત્માનો સુધાર કરવો અને એ રીતે ઉપાદાનને સુધારવું. આમ ઉપાદાનને સુધારવાથી ઋણથી મુક્ત થઇ શકાય છે.

સારાંશ એ છે કે, નિશ્ચયની દૃષ્ટિએ તો માબાપ પુત્રના અને પુત્ર માબાપના નાથ થવામાં સમર્થ નથી, પણ આમ ત્યારે જ કહી શકાય અને તેજ કહી શકે કે જ્યારે અનાથી મુનિની માફક સંસારનો ત્યાગ કરવામાં આવે! સ્ત્રી પુત્રોનો તો ત્યાગ કર્યો નથી અને કેવળ માબાપનો ત્યાગ કરવો એ તો મહા અન્યાય છે.

આ વાત પુત્રની અને તેના કર્ત્તવ્યની થઈ. હવે માબાપના કર્ત્તવ્ય વિષે કહું છું. માતાપિતાએ તો એમ વિચારવું જોઇએ કે પુત્ર ભલે ગમે તેવો કપૂત હોય પણ અમારે તો અમારા ધર્મનું જ પાલન કરવું જોઈએ. કારણકે અમારી સાથે તો અમારો ધર્મ જ રહેશે. જો પોતે આ પ્રમાણે ધર્મ ઉપર સ્થિર રહેશે તો 'જેવી વેલ હશે તેવાં જ તેને ફળ લાગશે' એ કહેવત પ્રમાણે પુત્રો પણ સન્માર્ગે આવી જશે. પુત્રોને સુધારનાર અને બગાડનાર માબાપો જ છે. માટે માબાપોએ સર્વ પ્રથમ સુધરવું જોઈએ જો માબાપો પોતે પહેલા સુધરશે તો તેમની પ્રજા પણ સુધરશે. માતાપિતાના કલ્યાણમા જ પ્રજાનું કલ્યાણ રહેલું છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૨૭

"નૃપ આદેશે ઈન્દ્ર ઉત્સવે, ચલે સભી પુર બાહર;
સજ શ્રૃંગારી ચલી નૃપ નારી, કપિલા ઉસકી લાર. ।। ધન૦ ૩૧ ।।

જ્યારે પોતાનો આત્મા જાગૃત થાય છે ત્યારે સંસારનાં બધાં કાર્યો જાગૃતિ કરવામાં સહાયક થઈ પડે છે. જેમકે અન્ન, પાણી, વસ્ત્રો આદિ પદાર્થો વગેરે ધર્મી અને પાપી બન્નેના ઉપયોગમાં આવે છે, પણ તે ધર્મીઓને તો ધર્મમાં મદદ આપે છે, અને પાપીઓને પાપમા મદદ આપે છે. જ્યારે પોતાનો આત્મા ધર્મી હોય છે ત્યારે સંસારમાં કોઈ પણ એવો પદાર્થ નથી જે પોતાના ધર્મમાં સહાયતા આપે નહિ. કપિલા સુદર્શનને ભ્રષ્ટ કરવા ચાહતી હતી પણ સુદર્શનને માટે તે પણ સહાયિકા થઇ પડી. તેને કારણે જ સુદર્શને એવો નિશ્ચય કર્યો કે, મારે પારકે ઘેર કોઈ દિવસ, ભૂલે ચૂકે જવું ન જોઇએ.

કેટલાક લોકો એમ કહ્યા કરે છે કે, 'એ કામના ઝગડામાં અમે પડવા ચાહતા નથી.' આમ કહેનાર લોકોએ પોતાનાં ઘરના ઝગડાઓ છોડી દીધાં છે કે નહિ? જો છોડયા નથી તો પછી કોઈના ભલાઇના કામમા 'હું બીજાની પંચાતમાં પડતો નથી' એમ કહેવું કયા સુધી ઠીક છે તેનો વિચાર કરો. સ્વાર્થ છોડયા પહેલાં પરમાર્થને છોડી દેવો એ અનુચિત છે.

સુદર્શને બીજાના ઘેર જવાનો ત્યાગ કર્યો અને આત્મસુધારના કાર્યમાં સંલગ્ન થયો. કપિલ સુદર્શનને કહેતો કે, તમે હવે મારે ઘેર આવતા પણ નથી? ત્યારે સુદર્શન તેમને જવાબ આપતો કે, "હું ધર્મ કાર્યમાં સમય વ્યતીત કરું છું એ કારણે બીજાને ત્યાં જવાનો ત્યાગ કર્યો છે. ધર્મકાર્યમા આખો દિવસ સંલગ્ન રહેવાને કારણે તમારે ત્યાં આવી શકતો નથી માટે તે વિષે તમારે માઠું લગાડવું ન જોઇએ પણ તમારા મિત્રને ધર્મકાર્યમાં પ્રોત્સાહિત કરવા માટે સહયોગ આપવો જોઇએ."

ચંપાનો રાજા દધિવાહન હતો. પહેલાનાં રાજાઓ પ્રજામાં ઉત્સાહ પ્રાણ પૂરવા માટે ઉત્સવોની યોજના કરતા. આ દ્રષ્ટિએ ચંપામાં પહેલેથી ઇન્દ્રોત્સવ ઉજવવામાં આવતો હતો. દધિવાહને પણ તે ઉત્સવ ઉજવવા માટે ખૂબ તૈયારી કરાવી અને નગરજનોને આજ્ઞા કરી કે, કાલે ઇન્દ્રોત્સવ ઉજવવામાં આવશે માટે બધા લોકો એ ઉત્સવમાં ભાગ લેવા માટે નગર બહાર નીકળે, કોઈ નગરમા રહે નહિ. કેટલાક લોકો ધાર્મિક હોવા છતાં કેવળ રાજઆજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે અનિચ્છાએ પણ નગર બહાર ઇન્દ્રોત્સવમાં ભાગ લેવા જતા. કેટલાક લોકો મોજ માણવા માટે, તો કેટલાક લોકો ખરાબ ભાવનાથી પણ ઇન્દ્રોત્સવમા જતા.

દધિવાહનની આજ્ઞા સાંભળી સુદર્શન વિચારવા લાગ્યો કે, મારે તો તે દિવસે ઉપવાસ કરી ધર્મધ્યાન કરવું છે. પણ રાજાએ ઇન્દ્રોત્સવ ઉજવવાની નગરજનોને આજ્ઞા આપી છે, માટે તેમની સ્વીકૃતિ લીધા બાદ ધર્મધ્યાન કરવું ઠીક રહેશે એમ વિચાર કરીને રાજા પાસે ગયો. રાજાએ તેનો સત્કાર કર્યો, અને કહ્યુ કે, શેઠજી! આ ઇન્દ્રોત્સવ ત્રણ દિવસ સુધી ચાલુ રહેશે તો તમે ઉત્સવના પ્રબંધનું કામ માથે લઈ જેમ તમને ઇચ્છા થાય તેમ

કરો. રાજ્યના ધનનો ઉપભોગ મારે પોતેજ કરવો જોઇએ નહિ. બીજાને પણ તેનો ઉપયોગ કરવા દેવો જોઇએ, અને એજ વિચારથી આ મહોત્સવની યોજના કરવામાં આવી છે.

રાજાનું કથન સાંભળી શેઠ ઉદાસ થઇ ગયો. રાજાએ પૂછ્યું કે, "શેઠ! ઉદાસ કેમ થઇ ગયા?" શેઠે કહ્યું કે, મારી ઇચ્છા આ ત્રણ દિવસમાં ધર્મધ્યાન કરવાની છે. આપની આજ્ઞાનુસાર મારી સ્ત્રી તથા મારા પુત્રો તો ઉત્સવમાં જશે પણ મને ઉત્સવમા જવાને બદલે ધર્મધ્યાન કરવાની રજા આપવામા આવે તો સારું!"

શેઠનું આ કથન સાંભળી રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો, અને શેઠની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો કે, "શેઠજી! તમને ધન્ય છે કે તમે ધર્મધ્યાનમાં મશગૂલ રહો છો અને આત્મકલ્યાણ સાધો છો. અમારાથી તો ધર્મારાધન થઈ શકતું નથી. તમારી ઇચ્છા ધર્મધ્યાન કરવાની છે તો ખુશીથી કરો. એમા રજા લેવાની શી જરૂર છે."

સુદર્શને ઉત્તર આપ્યો કે, "આપની આજ્ઞા લીધા વિના ધર્મધ્યાન કરવું એ તો રાજાજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવા જેવું છે. માટે આપની આજ્ઞા લેવા આવ્યો છું."

રાજાએ કહ્યું કે, "તમારી ઇચ્છા ધર્મધ્યાન કરવાની છે તો ખુશીથી કરો."

સુદર્શન ઘેર આવ્યો, અને સ્ત્રીને, પુત્રોને સાથે લઇ ઉત્સવમાં જવાનું કહી પોતે ધર્મધ્યાન કરવા બેસી ગયો. મનોરમા પોતાના પુત્રોને નવાં કપડા પહેરાવી તથા પોતે સારાં કપડા પહેરી રથમાં બેસી ઉત્સવમા જવા માટે નગર બહાર નીકળી. આ બાજુ રાજાની રાણી અભયા પણ ઉત્સવમા ભાગ લેવા માટે નગર બહાર નીકળી. હવે આગળ શું થાય છે તેનો વિચાર હવે પછી કરવામા આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ શ્રાવણ વદી ૧૨ ગુરૂવાર

પ્રાર્થના

શ્રી આદીશ્વર સ્વામી હો, પ્રણમૂં સિર નામી તુમ ભણી,
પ્રભુ અંતરયામી આપ, મો પર મ્હેર કરીજે હો;
મેટીજે ચિંતા મનતણી, મારા કાટ પુરાકૃત પાપ. ॥ શ્રી૦ ॥ ૧ ॥

શ્રી ઋષભનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભગવાન ઋષભનાથની પ્રાર્થના, તેમની સ્તુતિ તથા તેમના ધ્યાનને હિન્દુસમાજમા મહત્ત્વનું સ્થાન છે. ભગવાન ઋષભદેવને જૈનધર્મ તો માને જ છે અને જૈનશાસ્ત્રોમાં તેમની મહત્તા ખૂબ વર્ણવવામા આવી જ છે, પણ અન્ય ધર્મના શાસ્ત્રોએ પણ ભગવાન ઋષભદેવની પ્રાર્થના કરી છે અને તેમનું મહત્ત્વ બતાવ્યું છે. બીજા અવતારોના વિષે તો કોઇ પ્રકારનો મતભેદ પણ હોઇ શકે, પણ ભગવાન ઋષભદેવના વિષયમા કોઇ પ્રકારનો મતભેદ

નથી ભગવાન ઋષભદેવના ઝંડા નીચે દરેક હિન્દુ આવી શકે છે એવા ઋષભદેવ ભગવાન કે જેમણે સંસારનું કલ્યાણ કર્યું છે, અને જેમને બધા હિન્દુ માને છે, તેમના ઝંડા નીચે એકત્રિત થઈ લોકો પોતાનું કલ્યાણ કેટલું બધુ સાધી શકે ?

સંસારમા પણ પ્રાય એવુ જોવામા આવે છે કે, જેમને બહુમત પ્રાપ્ત થાય છે તેમને બધા માને છે ચુંટણીના સમયે જે માણસ બહુમતે ચુંટાઇ આવે તેને બધા માને છે આ જ પ્રમાણે ભગવાન ઋષભદેવને બહુમતે સ્વીકાર્યા છે અને એટલા જ માટે બધા હિન્દુઓ તેમને માને છે

જ્યારે આ પૃથ્વીતલ ઉપર ૧૮ ક્રોડા ક્રોડી સાગર વર્ષો સુધી ધર્મનો વિચ્છેદ થઈ ગયો હતો, ત્યારે ભગવાન ઋષભદેવે પોતાની અવસ્થાના ૨૦ ભાગ કુવરપદમા પસાર કર્યા હતા, ૬૩ ભાગ જનતાના કલ્યાણમા તથા સંયમ પાલનમા વ્યતીત કર્યા હતા, અને ૧ એક ભાગ કેવલજ્ઞાન તથા કેવલદર્શનની પ્રાપ્તિ કરી જનતાના કલ્યાણમા પસાર કર્યો હતો આ પ્રમાણે તેમણે આ પૃથ્વીતલ ઉપર ધર્મની પુન સ્થાપના કરી હતી એ ધર્મોદ્ધારને કારણે જ આજે તેમને થયા અસંખ્ય કાલ વ્યતીત થવા છતા પણ જાણે તેઓ આપણી સામે હોય એમ લાગે છે એવા પ્રભુની એકાગ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરો તો પણ કલ્યાણ છે

જૈનશાસ્ત્રોમા તો ભગવાન ઋષભદેવનું વર્ણન અને તેમના ગુણગાન કરવામા આવ્યા જ છે પણ વેદવ્યાસજીએ ભાગવત પુરાણમા પણ તેમની નીચે પ્રમાણે પ્રાર્થના કરેલ છે -

नित्यानुभूति निजलाभनिवृत्ततृष्ण श्रेयस्यतद्रचनया चिरसुप्तबुद्धे ।
लोकस्य य करुणाऽभयाऽऽत्मलोक, माख्यन्नमो भगवते ऋषभाय तस्मै ॥

તે ઋષભદેવ ભગવાનને મારા નમસ્કાર છે કે જેઓ તૃષ્ણારહિત છે તેમણે આત્મ સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરી પોતાની મેળે તૃષ્ણાને છોડી દીધી છે તે તૃષ્ણારહિત ઋષભદેવ ભગવાનને મારા નમસ્કાર છે ભગવાનને નમસ્કાર કરવાનું કારણ એ છે કે, તેમણે ચિરકાળથી અર્થાત્ અઢાર ક્રોડાક્રોડી સાગર વર્ષોથી જે જીવો મોહનિદ્રામા અજ્ઞાનાવસ્થામા સુષુપ્ત હતા તે જીવોને જાગ્રત કર્યા હતા તેમણે પોતાનું કલ્યાણ તો સાધ્યું જ હતું પણ સાથે સાથે બીજા જીવોનું પણ કલ્યાણ કર્યું હતું જે કેવળ પોતાનું જ કલ્યાણ સાધે છે તેમા કાઇ વિશેષતા નથી વિશેષતા તો પોતાનું કલ્યાણ કરવાની સાથે બીજાનું કલ્યાણ કરવામા રહેલી છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, પોતાનું કલ્યાણ તો ઘણા લોકો કરે છે પણ તેમની ગણના પરમાર્થીઓમા થતી નથી, પણ જે લોકો સંસારનું હિત કરે છે તેમની જ ગણના પરમાર્થીઓમા થાય છે જો સૂર્ય પોતે જ પ્રકાશ લે બીજાને પ્રકાશ આપે નહિ તો તમે તેને સૂર્ય કહેશો ? પાણી જો તમારી તરસને છીપાવે નહિ તો તેને પાણી કહેશો ? અને જે અન્ન તમારી ક્ષુધાને શાન્ત કરે નહિ તેને તમે અન્ન કહેશો ? નહિ એજ પ્રમાણે જે બીજાઓનુ કલ્યાણ સાધતા નથી તેમની ગણના મહાપુરુષોમાં થતી નથી મહાપુરુષો તો તેઓ જ છે કે, જેઓ જગતનું કલ્યાણ કરે છે

જે પ્રમાણે ભગવાને પોતાનું કલ્યાણ કરવાની સાથે બધાનું કલ્યાણ કર્યું તે જ પ્રમાણે તમારે પણ તમારૂ કલ્યાણ કરવાની સાથે બીજાઓનું પણ કલ્યાણ કરવુ જોઇએ

જે જે અવતારો કે મહાપુરુષો પેદા થયા છે તે બધા આ પૃથ્વી ઉપર જ થયા છે. આ પૃથ્વી ઉપર રહીને જેટલું કલ્યાણ પોતાનું અને બીજાનું થઇ શકે છે તેટલું કલ્યાણ બીજે કયાંય થઇ શકતું નથી. દેવલોકમાં પણ થઈ શકતું નથી. દેવલોકમાં તો બધા સુખી હોય છે એટલે ત્યાં કોના ઉપર કરુણા કરી શકાય! કરુણા કરવાનું સ્થાન તો આ જ ભૂમી છે. એટલા માટે પોતાનું કલ્યાણ કરવાની સાથે બીજાનું કલ્યાણ કરવાનો ઉત્સાહ રાખો. એમ થવું ન જોઇએ કે, અહીં તો ઉપદેશ સાભળીને ઉત્સાહ બતાવો પણ અહીંથી બહાર જતાં જ ઉત્સાહને ઓસરી મૂકો. ધર્મના કામમા તો એવો ઉત્સાહ હોવો જોઇએ કે જે ઓછો જ ન થાય!

કાલથી પર્યુષણપર્વનો પ્રારંભ થાય છે. આ પર્વ એ ધર્મપર્વ છે, એટલા માટે આ પર્વમાં ધર્મોદ્યોત કરવા માટે ધર્મનો ઉત્સાહ વધારે હોવો જોઇએ.

કેટલાક લોકો આ પર્વમા પાપપૂર્ણ પ્રવૃત્તિનો પણ ઉપદેશ કરે છે, પણ આ પર્વ ધર્મપર્વ છે એટલા માટે આ પર્વમા ધર્મારાધન કરો અને પાપ પ્રવૃત્તિથી બચો!

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૨૮

હવે અનાથી મુનિની વાત કહું છું. અનાથી મુનિની અનાથતાનું વર્ણન સાંભળી રાજા શ્રેણિકને ઘણું આશ્ચર્ય થઈ રહ્યું છે.

મુનિએ માત પિતા તરફની અનાથતાનું તો વર્ણન કર્યું. હવે ભાઇના તરફથી તેમને કેવી અનાથતા હતી તેનું વર્ણન કરે છેઃ–

भायरो मे महाराय ! सगा जिट्ठकणिट्ठगा ।
न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २६ ॥

"હે રાજન! મારે સગા નાના મોટા ભાઇઓ પણ હતા. તે નામના ભાઇઓ ન હતા પણ સાચા સહોદર હતા.

"હે રાજન્! સંસારમા સાચા ભાઇઓનું મળવુ બહુ જ મુશ્કેલ છે. હા, જે લોકો ધનવૈભવને જ અધિક માને છે તેમની દષ્ટિમા તો ભાઈઓ વૈરી સમાન હોય છે. તેઓ એમ માને છે કે, ભાઈએ માતાના પેટમા જન્મીને મને માતાના દૂધથી વંચિત કરી નાંખ્યો, જન્મ લઇને માતા–પિતાના સ્નેહમા ભાગ પડાવ્યો અને મોટો થઇને ધનમા પણ ભાગીદાર બન્યો. આ પ્રકારની માન્યતાવાળા લોકો ભાઇને પણ વૈરી માને છે પરંતુ હે રાજન્! મારે એવા ભાઇઓ ન હતા, જેઓ મને શત્રુરૂપે માનતા હોય ' મારા ભાઇઓ તો પોતે સંકટ સહન કરીને પણ મારી રક્ષા કરે એવા હતા. રામ અને લક્ષ્મણ, ભગવાન મહાવીર અને નંદિવર્ધન એ બંધુ બેલડી જેવા મારા ભાઈઓ હતા.

જ્યારે કૈકેયીને કારણે રામ વનમા જવા લાગ્યા અને તેની ખબર લક્ષ્મણને પડી ત્યારે લક્ષ્મણ ખૂબ ક્રોધી થયા. લક્ષ્મણના ક્રોધને જોઇ રામ કહેવા લાગ્યા કે, "તું ભાઇનું ગૌરવ વધારવા ચાહે છે કે ઘટાડવા!" આ સાભળી લક્ષ્મણ શાન્ત પડી ગયા અને રામને કહેવા લાગ્યા કે, "આપ જેમ કહેશો તેમ કરીશ, પણ આપથી વિખૂટો ન પડું અને આપની સેવામા રહું એ જ હું ચાહું છું."

રામે લક્ષ્મણને કહ્યું કે, "જો તું મારી સાથે આવીશ તો માતાપિતાને કેટલું બધું દુઃખ થશે? વળી મારી સાથે આવવાનો તું આગ્રહ પણ શા માટે કરે છે! શું હું કાયર છું! તું તો અહીં રહીને ભાઇ ભરતને મદદ કર. મારી સાથે આવવાની જરૂર નથી."

લક્ષ્મણે કહ્યું કે, "અહીં તો માતાપિતાની સેવા કરનાર તો ઘણા છે. હું તો આપની સાથે જ આવીશ. આપ જંગલમાં જાઓ અને હું મહેલમાં રહું એ કેમ બની શકે?"

લક્ષ્મણની વાત સાંભળી રામ સમજી ગયા કે, લક્ષ્મણ સાથે આવ્યા વિના માનશે નહિ. એટલા માટે તેમણે લક્ષ્મણને કહ્યું કે, "તું માતાની રજા લઇ આવ, પછી મારી સાથે આવજે. લક્ષ્મણ આ સાંભળી પ્રસન્ન થયો પણ સાથે તેને એવો વિચાર આવ્યો કે, માતા પુત્રસ્નેહને કારણે રામની સાથે વનમાં જવાની રજા આપશે કે નહિ? જો માતા રજા નહિ આપે તો રામ પણ સાથે લઈ નહિ જાય! લક્ષ્મણ પરમાત્માને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે, "હે પ્રભો! માતાને એવી સદ્બુદ્ધિ સૂઝે કે મને રામની સાથે વનમાં જવાની સ્વીકૃતિ આપે."

લક્ષ્મણ પોતાની માતા સુમિત્રાની પાસે ગયો. સુમિત્રાને પુત્ર સ્નેહ તો હતો છતાં તેમણે લક્ષ્મણને શું કહ્યું તેનું જૈનરામાયણમાં ઘણું જ સુંદર વર્ણન આપેલ છે. તેમાં કહ્યું છે કેઃ—

'વત્સ સુવત્સ બુદ્ધિ તારી, ભલો મતો તુજ માંય;
તાત રામ કરી લેખવો, કહે સુમિત્રા માય.'

સુમિત્રા કહે છે કે, "હે પુત્ર! તેં રામની સાથે વનમાં જવાનો જે વિચાર કર્યો છે તે ઘણો જ સારો વિચાર છે. રામને તું પિતા અને સીતાને માતાની માફક સમજજે. તેમને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ ન થાય તેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ રાખજે, અને તેમની બરાબર સેવા કરજે. તારા ભાગ્યથી જ રામ વનમા જાય છે અને તેથી જ તને સેવા કરવાનો આવો શુભ અવસર મળે છે."

લક્ષ્મણ જેવો ભાઈ અને સુમિત્રા જેવી માતા મળવી મુશ્કેલ છે. સુમિત્રા કહે છે કે, "હે પુત્ર! તારા ભાગ્યથી જ રામ વનમાં જાય છે માટે તું પણ જા, ઢીલ કર નહિં, નહિં તો રામ વનમા ચાલ્યા જશે અને તું અહીં રહી જઇશ." માતાનું આ કથન સાંભળી લક્ષ્મણને કેટલો બધો હર્ષ થયો હશે? ભૂખ્યાને અન્ન અને તરસ્યાને પાણી મળવાથી જેવો આનંદ થાય તેવો આનંદ લક્ષ્મણને થયો.

લક્ષ્મણ, રામની સાથે વનમાં ગયો. વનમાં લક્ષ્મણે રામની કેવી સેવા કરી એ તો વાત પ્રસિદ્ધ જ છે.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્! મારા ભાઇઓ સ્વાર્થી ન હતા, પણ મારા દુઃખને દૂર કરવા માટે અને રોગમુક્ત કરવા માટે હમેશા પ્રયત્નશીલ રહેતા હતા. મારા ભાઈઓ હમેશાં મારા વિષે ચિંતા કરતા હતા કે, "મારા ભાઇનું દુઃખ કેમ દૂર થાય અને તે રોગમુક્ત કેમ થાય! અમને તો ત્યારે જ આનંદ થશે કે, જ્યારે ભાઇનો રોગ દૂર થશે. કોઈ ભલે આ બધી સંપત્તિને કે આ ઘરબારને લઈને પણ અમારા આ

ભાઈને સાજો તાજો કરી આપે તો અમે એમ કરવા પણ તૈયાર છીએ આ પ્રમાણે મારા ભાઈઓ મને રોગમુક્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરતા હતા છતાં પણ તેઓ મને રોગ-મુક્ત કરી ન શક્યા એવી મારી અનાથતા હતી ''

અનાથી મુનિ જે કાંઈ કહે છે તે ઉપર તમે લોકો પણ વિચાર કરો ! અનાથી મુનિના ભાઈઓ જ્યારે અનાથી મુનિને રોગમુક્ત કરી ન શક્યા તો પછી શું તમે લોક તમારા ભાઈના દુ ખો મટાડી શકો છો ! જો નહિ, તો પછી જે પ્રમાણે રાજા શ્રેણિક પોતાને અનાથ માનવા લાગ્યો તે જ પ્રમાણે તમે પણ પોતાને અનાથ શા માટે માનતા નથી ! માતા-પિતા-ભાઇ વગેરેના જેમ તમે નાથ નથી તેમ તેઓ તમારા પણ નાથ નથી એટલા માટે આત્માના નાથ તમે પોતે બનો જો તમે તમારા આત્માના નાથ બનશો તો આખુ જગત તમારા પગમા પડશે અનાથી મુનિ પોતાના નાથ બન્યા, તો રાજા શ્રેણિક પણ તેમના પગે પડયા રાજા શ્રેણિક તલવારના ભયથી કોઈના પગે પડે એવા ન હતા પણ જેઓ પોતાના આત્માના નાથ બન્યા હતા તે સનાથ બનેલા અનાથી મુનિના પગે પડવામા તેમને જરાપણ સંકોચ ન થયો

તમે પણ તમારા આત્માના નાથ બનો હુ એમ નથી કહેતો કે તમે આજે જ ઘરબાર છોડી દો પણ ' મારે અનાથ મટી સનાથ બનવુ છે ' એવી ભાવના તો તમારામા હોવી જોઈએ જો સનાથ બનવાની તમારી ભાવના હશે તો કોઇ દિવસ પણ તમારા આત્માને સનાથ પણ બનાવી શકશો

સસારમા જે લોકો નિર્બળ હોય છે તેમને માથે જ દુ ખો પડે છે બળવાન લોકો ઉપર દુ ખો પડતા નથી વ્યવહારમા પણ જુઓ કે, માતાને બિચારા બકરાનુ જ બલિ દાન આપવામા આવે છે, સિંહનુ બલિદાન આપવામા આવતુ નથી કારણ કે બિચારી બકરીને તો કાન પકડીને બલિવેદી ઉપર લઈ જવામા આવે છે, પણ સિંહ તો પકડનારનું પણ ભક્ષણ કરી જાય છે તો પછી તેનુ બલિદાન આપવાની વાત જ શી કરવી ? આજે સ્વરાજ્ય માટે બૂમ પાડવામા આવે છે પણ નિર્બળને સ્વરાજ્ય કોણ આપે ? એટલા માટે અનાથી મુનિનુ કથન ધ્યાનમા લઈ આત્માને સબળ અને સનાથ બનાવો જો તમે આ કથનને ધ્યાનમા લેશો, તો તમને જ લાભ થશે

સુદર્શન ચરિત્ર—૨૮

આત્માને બળવાન કેવી રીતે બનાવી શકાય એ હવે બતાવુ છુ ઘણા લોકો કલ્યાણ કારી દિવસોને પણ અકલ્યાણકારી બનાવી લે છે જેમકે કેટલાક લોકો બીમાર હોવા છતા પણ કહે છે કે, એકવાર ચાર દિવસ માટે સાજો થઇ જાઉ અને મેળો જોઇ આવુ તો સારુ–પછી તો કોણ જાણે મેળો જોઈ શકાશે કે નહિ ! કેટલાક લોકો કહે છે કે, જન્માષ્ટમીનો દિવસ જુગાર રમવા માટે જ છે આ પ્રમાણે લોકો કલ્યાણકારી દિવસોને પણ અકલ્યાણકારી બનાવી લે છે ચપામા પણ એવુ જ થયુ ત્યાના લોકોને પણ ઇન્દ્ર-ઉત્સવમા જવા માટે બહુ જ તાલાવેલી થઇ પણ સુદર્શનને તો ધર્મની જ તાલાવેલી લાગી

હતી એટલે તે તો અઠ્ઠમ કરી પૌષધમાં બેસી ગયો. રાજાને પણ આજે ઉત્સાહ છે, અને સુદર્શનને પણ ઉત્સાહ છે, પરંતુ બન્નેના એ ઉત્સાહમાં ઘણું જ અંતર રહેલું છે.

નૃપ આદેશે ઈન્દ્ર ઉત્સવે, ચલે સભી પુર બાહર;
સજ શૃંગાર ચલી નૃપનારી, કપિલા ઉસકી લાર. ॥ ધન૦ ૩૧ ॥
પાંચ પુત્ર સંગ મનોરમાજી, ચલી બૈઠ રથ માંય;
કપિલા નિરખી અતિ મન હર્ષી, રાનીકો બતલાય. ॥ ધન૦ ૩૨ ॥
સતી સાવિત્રી લક્ષ્મી ગૌરીસે, અધિકી ઈનકી કાય;
કિસ ઘર યહનારી સુખકારી, શોભા વરણી ન જાય. ॥ ધન૦ ૩૩ ॥
રાણી કહે સુન પુરોહિતાણી, શેઠ સુદર્શન નાર;
સત્ય શિયલ ઔર નિયમ ધર્મસે, ઈસકા શુદ્ધ આચાર ॥ ધન૦ ૩૪ ॥
સુહ મચકોડી તનકો તોડી, હઁસી કપિલા ઉસ બાર;
ભેદ પૂછતી અતિ હઠ ધરતી, કહો હઁસી પ્રકાર. ॥ ધન૦ ૩૫ ॥

ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કેઃ—

चउविहे समणसंघे पन्नते तंजहा समणाए समणीए, सावयाए, सावियाए ।

—શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્ર.

આ પ્રમાણે ભગવાને ચાર પ્રકારના તીર્થમાં સાધુ સાધ્વીની સાથે શ્રાવકશ્રાવિકાનો પણ સમાવેશ કર્યો છે. જે તીર્થ સ્વરૂપ હોય છે તે કેવો તારક હોય છે અને તે જગતનું કેવું કલ્યાણ કરે છે એ વાત સુદર્શનના ચરિત્ર ઉપરથી જુઓ. સુદર્શન પણ તીર્થ છે. જે તીર્થસ્વરૂપ હોય છે તેમના માથે પોતે તરવાની અને બીજાને તારવાની જવાબદારી રહેલી હોય છે. આમ હોવા છતાં જે તીર્થસ્વરૂપ શ્રાવક પણ જુગાર રમે, પરસ્ત્રી ઉપર કુદષ્ટિ ફેંકે અને અહીં તહીં ભટકયા કરે એવા શ્રાવકને તીર્થસ્વરૂપ શ્રાવક કેમ કહી શકાય! ભગવાને શ્રાવકના પણ ચાર પ્રકારો બતાવતાં કહ્યું છે કેઃ—

चत्तारि समणोवासगा पण्णत्ता तंजहा:—
अद्दागसमाना पडागसमाना, ठाणुसमाणा खरकंटसमाणा ।

અર્થાત્—શ્રાવકો ચાર પ્રકારના છે. કોઇ શ્રાવક કાચની માફક હોય છે, કોઈ ધ્વજાની માફક હોય છે, કોઇ ઠુંઠાની માફક હોય છે અને કોઈ ઝેરી કાંટાની માફક હોય છે. જે કાચની માફક હોય છે તે શ્રાવક અંદર અને બહારથી નિર્મળ હોય છે. જેમ નિર્મળ અરીસામાં મોઢું સાફ જોઈ શકાય છે તેમ તેવો નિર્મળ શ્રાવક બીજાને માટે આદર્શરૂપ હોય છે. જે ધ્વજાની માફક હોય છે તે શ્રાવક જેમ હવાથી ધ્વજા કોઈવાર આ બાજુ તો કોઇવાર બીજી બાજુ ઉડે છે તેમ ધ્વજાની જેવો શ્રાવક સમય જોઈને કામ કરે છે. ત્રીજો ઠુંઠાના જેવો શ્રાવક એવો હોય છે કે, જેમ ગમે તેટલો વરસાદ વરસે અને ગમે તેટલું પાણી સીંચવામાં આવે છતાં ઠુંઠાને ફળફુલ કે પાંદડાં આવતાં નથી, તેમ જે શ્રાવકને ગમે તેટલો સમજાવવામાં આવે છતાં ધર્મમાં પ્રવૃત્ત ન થાય તે ઠુંઠાના જેવો શ્રાવક છે; અને ચોથા પ્રકારનો શ્રાવક ઝેરી કાંટાની સમાન હોય છે, અર્થાત્ જેમ ઝેરી કાંટો પોતે તૂટી જાય છે અને સાથે બીજાને પણ પીડા આપે છે, તેજ પ્રમાણે જે પોતે પણ ખરાબ હોય છે અને બીજાને પણ ખરાબ બનાવે છે.

આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના શ્રાવકો હોય છે. તમે આ ચાર પ્રકારના શ્રાવકોમાંથી કયા પ્રકારના શ્રાવક બનવા ચાહો છો તેનો વિચાર કરો!

સુદર્શન કાયની સમાન આદર્શ શ્રાવક હતો. સુદર્શન, મનોરમાને રાજાજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે ઉત્સવમાં ભાગ લેવાનું કહી પોતે અટ્ઠમ કરી પૌષધમાં બેસી ગયો. મનોરમાએ વિચાર્યું કે, મેળામાં જવાની મારી ઈચ્છા તો નથી, પરંતુ પતિના વ્યવહારની રક્ષા કરવા માટે રાજાજ્ઞાનું પાલન કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી, પુત્રોને નવાં કપડાં પહેરાવી તથા પોતે પણ આબરૂ પ્રમાણે કપડા-ઘરેણાં પહેરી તૈયાર થઈ અને રથમાં બેસી ઉત્સવમાં જવા માટે નગર બહાર નીકળી અને સીધી બહાર તૈયાર કરવામાં આવેલા રાણીના દરબારમાં આવી. પુરુષો રાજાના દરબારમાં જતા હતા અને સ્ત્રીઓ રાણીના દરબારમાં જતી હતી મનોરમા રાણીના દરબારમાં ગઈ. રાણીએ મનોરમાનો સત્કાર કર્યો અને કહ્યું કે, તમે આવ્યા એ બહુ સારું કર્યું મનોરમાએ ઉત્તર આપ્યો કે, પતિએ આપની આજ્ઞા કહી એટલે આવવું જ પડયું. પતિ તો સાંસારિક કામોમાંથી નિવૃત્ત થઈ પૌષધમાં બેઠા છે એટલે તેમના માટે રાજાજ્ઞાનું પાલન કરવું આવશ્યક રહ્યું નથી, પણ હું તો સંસારના વ્યવહારમાં જ છું, એટલે મારા માટે આપની આજ્ઞાનું પાલન કરવું આવશ્યક જ છે.

રાણીએ કહ્યું કે, બહુ સારું થયુ કે તમે આવ્યા. એટલામાં તો કપિલા પણ સુંદર કપડાં પહેરી ઓઢીને આવી. તે ઉત્સવમાં બીજા જ કોઈ ઉદ્દેશે આવી છે. તે ચપળ તો હતી જ, એટલે તે પોતાની ચપલતા બતાવતી રાણીની પાસે આવી. ઉત્સવમાં કપિલા અને મનોરમા બન્ને આવ્યા છે પણ બન્નેનાં આવવાના ઉદ્દેશ અને વિચાર જુદા જુદા છે. કપિલાને જોઈ રાણીએ કહ્યું કે, હું તમારી રાહ જોતી હતી ત્યાજ તમે આવ્યા! કપિલા કહેવા લાગી કે, આપની આજ્ઞા તો માથે ચડાવવી જોઈએ ને' આ પ્રમાણે બન્ને પરસ્પર વાતચીત કરી રહ્યા છે પણ બન્નેના મનના ભાવો જુદા જ પ્રકારના છે.

રાણી અને કપિલા એક રથમાં બેસી ઉત્સવ જોવા માટે બહાર નીકળ્યા. મનોરમા પણ પુત્રોની સાથે પોતાના રથમાં બેસી તેમની સાથે ચાલી. રાણી અને કપિલા તો અહીં તહીં નજર ફેરવતી હતી પણ મનોરમા નીચી દૃષ્ટિ કરી રથમાં બેઠેલ હતી કપિલા મનોરમા સામે દ્રષ્ટિ કરી તેને વારંવાર જોવા લાગી. રાણીએ કપિલાને પૂછ્યું કે, તું આમ વારંવાર શુ જોયા કરે છે! કપિલાએ ઉત્તર આપ્યો કે, આ રથમાં બેઠેલી સ્ત્રીને જોઉં છું કે તે કેવી છે' હું તે સ્ત્રીને લક્ષ્મી કહું કે સરસ્વતી કહું! તે કેવી સુંદરી છે! અને તે સુંદરીની સાથે બેઠેલા બાળકો પણ કેવા સુંદર છે' ન જાણે એ કોણ છે? રાણીએ ઉત્તર આપ્યો કે, તું એને જાણતી નથી? એ તો નગરશેઠની શેઠાણી છે, અને એ પાંચ પુત્રો પણ તેમના જ છે.

આ સાંભળતા જ કપિલા તાળી પાડતી હસવા લાગી. કપિલાને આ પ્રમાણે હસતી જોઈ ચોસઠ કળાને જાણનારી રાણી સમજી ગઈ કે, કપિલાના આ હાસ્યમાં કોઈ મર્મ અવશ્ય છુપાએલો છે! તે કપિલાને પૂછવા લાગી કે, તું શા માટે હસે છે? કપિલાએ

જવાબ આપ્યો કે, એ તો સહેજે હસું છું. રાણીએ હઠ પકડી કે, તું મારાથી પણ વાત છુપાવે છે! મને કાંઇ તારી પરવા નથી, પણ જો તું મને ચાહે છે અને મારી સાથે સંબંધ રાખવા ચાહે છે તો તારે હસવાનું કારણ બતાવવું જ પડશે!

હવે કપિલા પાસેથી અભયા રાણી કેવી રીતે વાત કઢાવે છે અને કપિલા કેવી રીતે પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થાય છે તેનો વિચાર હવે પછી આગળ કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા શુદી ૧૨ શનીવાર

નોંધઃ—

[શ્રાવણ વદી ૧૩ શુક્રવારથી પ્રથમ ભાદરવા સુદી ૫ શુક્રવાર સુધીના શ્રી પર્યુષણ પર્વમાં પૂજ્યશ્રીએ વ્યાખ્યાન શ્રી અંતગડદશાંગ સૂત્ર વાંચેલ હતું, અને ત્યારબાદ પૂજ્યશ્રીએ છ ઉપવાસ-છકાઈનો તપ કરેલ તેથી પ્ર. ભાદરવા સુદી ૧૧ સુધી તેઓશ્રીએ વ્યાખ્યાન ફરમાવેલ નહોતાં].

પ્રાર્થના

ચેતન ભજ કલ્યાણ કરનકો, આન મિલ્યો અવસર રે,
શાસ્ત્ર પ્રમાણ પિછાન પ્રભુ ગુન, મન ચંચલ થિર કર રે;
શ્રેયાંસ જિણંદ સુમર રે. ॥ ૧ ॥

શ્રી શ્રેયાંસનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માનો માર્ગ ભૂલેલા સાંસારિક લોકોને સંબોધન કરતાં ભક્ત લોકો કહે છે કે "હે જગજ્જીવો! હવે મોહનિદ્રામાથી જાગી પરમાત્માનું સ્મરણ કરો! મોહનિદ્રામાં તમે તમારું ભાન પણ ભૂલી ગયા છો માટે એ મોહનિદ્રાને છોડી જાગો અને પરમાત્માનું ધ્યાન ધરો!" આ પ્રમાણે "ઉઠો, જાગો અને પરમાત્માનું સ્મરણ કરો" એમ વારંવાર કહી ભક્ત લોકો પરમાત્માનું સ્મરણ કરવાની પ્રેરણા આપે છે. તેનો ઉદ્દેશ એ છે કેઃ—

ચેતન ભજ કલ્યાણ કરનકો, આન મિલ્યો અવસરરે,
શાસ્ત્ર પ્રમાણ પિછાન પ્રભુ ગુણ, મન ચંચલ થિર કરરે.

હે જગજ્જીવો! શું કરું, શું કરું એવી મનની ચંચલતા છોડી દઈ બુદ્ધિને શાન્ત રાખો. શાસ્ત્ર પ્રમાણની આજ્ઞાદ્વારા મનની ચંચલતાને દૂર કરી બુદ્ધિને સમતોલ રાખો. આ પ્રમાણે મનની ચંચલતાને કાબુમાં રાખી બુદ્ધિને સમતોલ રાખશો તો પરમાત્માનું સ્મરણ બરાબર કરી શકશો.

શાસ્ત્ર પોતે પ્રમાણભૂત છે. તેને પ્રમાણિત કરવા માટે બીજા પ્રમાણની જરૂર રહેતી નથી. આજકાલ લોકો શાસ્ત્રનું માપ પોતાની બુદ્ધિના માપદ્વારા કાઢવા ચાહે છે, અને

પોતાની બુદ્ધિના પ્રમાણદ્વારા શાસ્ત્રનું પ્રમાણ જુએ છે, પણ એટલું વિચારતા નથી કે, જે શાસ્ત્રો મહાજ્ઞાનીના પ્રમાણથી બનેલા છે તે શાસ્ત્રોને પોતાની બુદ્ધિના પ્રમાણદ્વારા કેમ માપી શકાય? કદાચ કોઈ કહે કે, જ્યારે શાસ્ત્રો મહાજ્ઞાનીના પ્રમાણદ્વારા બનેલા છે તો પછી તેમા કહેવામા આવેલી કોઈ વાત વિષે ભ્રાન્તિ કેમ રહે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પોતાની અપૂર્ણતાને કારણે ભ્રાન્તિ રહેવા પામે છે પોતાની અપૂર્ણતાનો ખ્યાલ રાખી આ વીતરાગની વાણી છે, એમ સમજીને જે કાઇ શાસ્ત્રમા કહેવામા આવ્યુ છે તે સત્ય છે, એમ માનશો તો, કોઈ વાત ન સમજવા છતા એકંદરે તમને લાભ જ થશે. પ્રત્યેક કાર્યનું ફલ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર જ મળશે. જે કોઈ વિકારી વસ્તુ કે વાત હોય તો એ વીતરાગની વાણી નથી એમ માનવુ, પણ જે વાત નિર્વિકારી હોય તે વીતરાગની વાણી છે એમ માનવામા વિલંબ પણ ન કરવો આ વાતને લક્ષ્યમા રાખીને જ જ્ઞાની લોકો એમ કહે છે કે, વીતરાગની વાણીને તું તારી બુદ્ધિના પ્રમાણદ્વારા માપ નહિ, પણ શાસ્ત્રને પ્રમાણભૂત માની પરમાત્માનુ સ્મરણ કર. તને વીતરાગના વચનામૃતને પાન કરવાનો આ શુભ અવસર મહા મુશ્કેલીએ મળ્યો છે. આ અવસર કેટલી મહા મુશ્કેલીએ મળ્યો છે એ વિષે ભગવાને ગૌતમ સ્વામીને પણ કહ્યુ હતું કે:–

वणस्सइकायमइगओ उक्कोसं जीवे संवस्से ।
कालमणन्त समयं गोयम ! मा पमायए ॥

હે ગૌતમ ! સંસારની સ્થિતિ ઘણી જ વિકટ છે. જેનો અંત આવવો બહુજ મુશ્કેલ છે. વનસ્પતિકાયમા પણ આ આત્મા રહી આવેલ છે. મહા મુસ્કેલીએ આ મનુષ્ય જન્મ મળ્યો છે તો શુ આ અવસરને નકામો ગુમાવી દેવો ઉચિત છે?

ભગવાન મહાવક્તા હતા અને ગૌતમ સ્વામી મહાશ્રોતા હતા એટલા માટે તેમણે તો ભગવાનનો ઉપદેશ સાભળી શુભ અવસરને નકામો જવા ન દીધો, પણ આપણે શુ કરવુ જોઇએ? તેનો વિચાર કરો આપણે તો પરમાત્માનુ સ્મરણ કરી સાપડેલા શુભ અવસરનો સદુપયોગ કરવો જોઇએ પરમાત્માનું સ્મરણ કરવા તો બધા ચાહે છે પણ એવુ કયુ કારણ છે કે ઇચ્છા હોવા છતા પરમાત્માનું સ્મરણ થઇ શકતું નથી? એ કારણ પુદ્‌ગલોની ઇચ્છા છે પુદ્‌ગલોની ઇચ્છા હોવાના કારણે પરમાત્માનુ સ્મરણ, ઇચ્છા હોવા છતા પણ થઇ શકતુ નથી જે પુદ્‌ગલોની ઇચ્છાથી નિવૃત્ત થાય છે તે જ ભગવાનની સમીપ જઇ શકે છે. એટલા માટે પુદ્‌ગલોની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરી પરમાત્માનું સ્મરણ કરો !

પુદ્‌ગલોની ઇચ્છા છોડવી લોકોને બહુજ મુશ્કેલ જણાય છે, પણ એ વિશે ઊંડો વિચાર કરવામા આવે તો એ કામ સરલમા સરલ છે; કારણ કે, જીવ એ પુદ્‌ગલ નથી તેમ પુદ્‌ગલોનો તે સ્વામી પણ નથી કહ્યુ છે કે.–

જીવ નહીં પુગ્ગલી, નૈવ પુગ્ગલ કદા, પોગ્ગલાધાર નહીં તાસરંગી !

આ પ્રમાણે જ્યારે જીવ પુદ્‌ગલ નથી તેમ તે પુદ્‌ગલોનો સ્વામી નથી, તો પછી પુદ્‌ગલોનો મોહ છોડવો શુ મુશ્કેલ છે? જો પુદ્‌ગલોનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ હોત તો, ભગવાન વીતરાગ આપણને તેનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપત નહિ ! વાસ્તવમા પુદ્‌ગલોનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ નથી પણ અજ્ઞાનને કારણે આપણે તેને મુશ્કેલ માની બેઠા છીએ જીવે,

પુદ્ગલોનો ત્યાગ કરવો કેવી રીતે મુશ્કેલ માની લીધું છે એ એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું:–

કલ્પના કરો કે, કોઈ માણસે એક સાપને ફુલની માળા સમજી હાથમા પકડી લીધો, બીજા માણસે તેને કહ્યું કે, અરે! એ તો વિષધર છે માટે એને મૂકી દે. પણ પેલો માણસ તેને ફુલની માળા સમજી રહ્યો છે, એટલે સાપને છોડી મૂકવો તેને મુશ્કેલ જણાય છે. તે તો સાપને પણ ફુલની માળા સમજી રહ્યો છે એ તેનું અજ્ઞાન છે; અને એ અજ્ઞાનને કારણે જ સાપનો ત્યાગ કરવો તેને મુશ્કેલ જણાય છે; પણ જ્યારે તેનું અજ્ઞાન ફીટી જશે, અને આ ફુલની માળા નહિ પણ વિષધર-સાપ છે એવું જ્ઞાન થશે, ત્યારે શું તે સાપને એક ક્ષણભર પણ હાથમા પકડી રાખશે ખરો?

આ જ પ્રમાણે જીવ, પુદ્ગલોને પોતાને સુખ આપનાર વસ્તુ માની હૃદયમાં સ્થાન આપી રહ્યો છે; પણ આ જીવનું અજ્ઞાન છે. જો કે જ્ઞાનીજનો પુદ્ગલોનો ત્યાગ કરો એમ વારંવાર કહે છે, પરંતુ જ્યાં સુધી અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી પુદ્ગલોનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ જણાય છે. જ્યારે જ્ઞાનીઓના ઉપદેશનો પ્રભાવ હૃદયમા ઊતરશે, અજ્ઞાન ફીટી જશે અને પુદ્ગલો એ દુઃખનું કારણ છે, પુદ્ગલમોહના કારણે જ જન્મ મરણ કરવાં પડે છે અને તેના કારણે જ પરમાત્માનું સ્મરણ કરવામાં બાધા આવે છે, એવું જ્ઞાન પ્રગટ થશે ત્યારે શું જીવ પુદ્ગલોને પકડી રાખશે? જ્યારે સર્પ એ ફુલની માળા નહિ, પણ વિષધર છે, એવું જાણ્યા બાદ કોઈ સર્પને પકડી રાખતો નથી; તે જ પ્રમાણે પુદ્ગલો એ દુઃખરૂપ છે, એ જાણ્યા બાદ, કોઈ જીવ તેને પકડી રાખતો નથી, પણ તેથી દૂર દૂર ભાગે છે. સાપનો ડંખ તો એક જ ભવ બગાડે છે, પણ પુદ્ગલોનો ડંખ તો અનેક ભવ બગાડે છે, એવું ભાન થયા બાદ પુદ્ગલો ઉપર મોહ રહેવા પામે નહિ. પણ પુદ્ગલો મારા આત્માને હાનિ પહોંચાડે છે એવું ભાન પહેલા થવું જોઈએ. આ ભાન થયા બાદ પુદ્ગલોનો ત્યાગ કરવો કાંઈ મુશ્કેલ નથી. પુદ્ગલો આત્માની હાનિ કરનારાં છે, એમ માની પુદ્ગલોનો ત્યાગ કરો અને પરમાત્માનું સ્મરણ કરો તો તેથી આત્માનું કલ્યાણ થશે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૨૯

અનાથી મુનિ પણ રાજા શ્રેણિકને એજ ઉપદેશ આપે છે.

રાજાએ મુનિને કહ્યું કે, "આપની આ અવસ્થા ભોગને યોગ્ય છે તો પછી આ અવસ્થામા આપે સંયમ શા માટે ધારણ કર્યો? આ અવસ્થામા સંયમ ધારણ કરવાનો ઉપદેશ આપને કોણે આપ્યો?"

રાજાના આ કથનના જવાબમાં મુનિએ જણાવ્યું કે, "હે રાજન્! આ ઉપદેશ મારા આત્માએ જ મને આપ્યો છે. મારા આત્માએ જ સંસારના બધા પદાર્થોનું રૂપ જાણી તેનો ત્યાગ કર્યો છે."

રાજાએ પૂછ્યુ કે, "સંસારના બધાં પદાર્થોનું રૂપ કેવી રીતે જાણ્યું?"

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મુનિ પોતાનું પૂર્વ વૃત્તાન્ત કહી રહ્યા છે.

અહીં અનાથી મુનિ નથી કે રાજા શ્રેણિક નથી; પણ હું અને તમે છો. જ્યારે હું અને તમે, મુનિ અને રાજાની માફક બનીને કથા કહેવામાં–સાંભળવામા આવે, ત્યારે જ

કથાનો રસ ચાખી શકાય ! જો કથા કહેનાર અને સાંભળનાર ભાડુતી હોય તો કથાનો સાચો રસાસ્વાદ આવી ન શકે' એ મહામુનિના આ પ્રવચનનું મહત્ત્વ તો કોઇ જ્ઞાની જ બરાબર રીતે બતાવી શકે, પરંતુ અહીં તો હું છું એટલે મારે જ મારી અપૂર્ણ વાણીમાં તમને બતાવવું પડશે.

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને કહી રહ્યા છે કે, "હે રાજન્! તું જે શરીરને ભોગ ભોગવવાનું સાધન માને છે એ શરીરમાં એક મહાવ્યાધિ પેદા થવા પામી હતી"

લોકો વ્યાધિને કર્મનો ઉદય કે પાપનું ફળ માને છે પણ કારણ કાર્યભાવનો વિચાર કરતા હું તો વ્યાધિને સંયમનું કારણ માનું છુ મારી એ વ્યાધિને શાંત કરવા માટે ઔષધાદિના અનેક ઉપચારો કરવામાં આવ્યાં, મારી વ્યાધિને મટાડનાર વૈદ્યોને ઘરની બધી સંપત્તિ આપવા પણ મારા પિતા તૈયાર થઈ ગયા, પણ મારી તે વ્યાધિ કોઈ પણ ઉપાયે શાંત ન થઈ. મારી માતા તથા મારા ભાઇભાડુઓ પણ મારા દુઃખે દુઃખી રહેતા હતા અને મારી વ્યાધિને દૂર કરવા માટે સતત પ્રયત્ન કરતા હતા, પણ મારો રોગ કોઇ પણ ઉપાયે દૂર ન થયો જેમ જેમ માતા-પિતાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ થવા લાગ્યા તેમ તેમ મારો નિશ્ચય પણ દૃઢ થતો ગયો કે, જે કામને આત્મા પોતે સાધી શકતો નથી, તે કામને બીજા લોકો સાધી શકશે એમ માનવું એ ભૂલ છે.

भइणिओ मे महाराय ! सगा जिट्ठकणिट्ठगा ।
नय दुक्खा विमोयन्ति, एसा मज्झ अणाहया ॥ २७ ॥

આ પ્રમાણે કહી અનાથી મુનિ આગળ કહે છે કે, "હે રાજન્! મારે સગી મા-જણી નાની-મોટી બહેનો પણ હતી સાધારણ રીતે સંસારની કોઈ પણ સ્ત્રીને બહેન કહી શકાય છે, પણ એ ધર્મના સંબંધે બહેન કહેવાય છે, પણ સગી બહેન કહેવાતી નથી. એ મારી સગી બહેનોએ પણ મારા રોગના નિવારણ માટે પોતાથી બનતા બધા પ્રયત્નો કર્યા પણ મારા રોગને દૂર કરવા માટે સમર્થ નીવડી શકી નહિ."

અહીં એક પ્રશ્ન ઉભો થાય છે કે, જ્યારે માતા-પિતા તથા ભાઈઓ દુઃખમુક્ત કરી ન શકયા, તો પછી બિચારી બહેનો દુઃખમુક્ત કેમ કરી શકે ? જ્યા સૂર્યનો પ્રકાશ કામમાં આવી ન શકયો ત્યા દીપકનો પ્રકાશ શુ કામ કરી શકે ? આજ પ્રમાણે માતા-પિતા તથા ભાઈઓ મુનિને દુઃખમુક્ત કરી ન શકયા, તો પછી બહેનો દુઃખમુક્ત કરી ન શકે એ દેખીતું હોવા છતા, તેમનું જુદુ વર્ણન શા માટે કરવામા આવ્યુ ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સંસારમા એવી વિચિત્રતા જોવામા આવે છે કે, જે કામ મોટાઓથી થતું નથી તે નાનાઓથી થઈ જાય છે, અને જે કામ નાનાઓથી થઇ જાય છે તે મોટેરાઓ કરી શકતા નથી. જેમકે સોની સોનાને ઓગાળવા માટે દીપકના પ્રકાશથી જે કામ સાધી શકે છે, તે કામ, સૂર્યનો પ્રકાશ અનંતગણો હોવા છતા સાધી શકતો નથી. પછી ભલે સૂર્ય દીપક કરતા અનંતગણો પ્રકાશવાન કેમ નથી ? વળી જેમ કેટલીક સ્ત્રીઓ સૂર્ય હોવા છતા પણ દીવો પ્રગટાવી તે દીપકને નમસ્કાર કરે છે. આમ શા માટે સ્ત્રીઓ કરે છે એ વાત ઘણી લાંબી છે, પણ જે કામ મોટેરાઓ કરી શકતા

નથી તે કામ નાનાંઓદ્વારા થઇ જાય છે એવી વિચિત્રતા સંસારમાં જોવામાં આવે છે. મારી સમજમાં સંસારની આ વિચિત્રતા બતાવવા માટે પણ બહેનોનું વર્ણન કરવામા આવ્યું હોય તો એ સંભવિત છે. સંસારમાં આ પ્રકારની વિચિત્રતા છે અને એ વિચિત્રતાને કારણે જ આ સંસારનું અસ્તિત્વ છે એમ કહેવાય છે.

આ સિવાય જેવો સંબંધ ભાઈનો ભાઈ સાથે છે તેવો જ સંબંધ બહેનનો પણ ભાઈ સાથે છે. સંસારની આવી સ્થિતિ હોવા છતાં કેટલાક લોકો પુત્રના જન્મથી તો પ્રસન્ન થાય છે અને પુત્રીના જન્મથી દુઃખી થાય છે. આથી વિશેષ દુઃખનો વિષય તો એ છે કે, કેટલીક શ્રાવિકાઓ પણ એવી હોય છે કે, પુત્રનો જન્મ થવાથી તો સુવાવડમાં પુત્ર રક્ષાની પૂરેપૂરી સાવજત રાખે છે, પણ જો પુત્રીનો જન્મ થાય છે તો સુવાવડમાં તેના પ્રતિ ઉપેક્ષા સેવવામાં આવે છે. શું પુત્ર-પુત્રી વચ્ચે આ પ્રકારનો ભેદભાવ રાખવો શ્રાવિકા માટે ઉચિત કહેવાય? જેમને અનાર્ય કહેવામાં આવે છે તે યુરોપવાસીઓ પણ આવો ભેદભાવ ન રાખતાં, પુત્ર-પુત્રીને સમાન માને છે, એટલુ જ નહિ પણ પુત્ર ન થાય તો પિતાની સંપત્તિની અધિકારિણી તરીકે તે પુત્રીને ગણવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે યુરોપવાસીઓ તો પુત્ર-પુત્રી વચ્ચે કશો ભેદભાવ રાખતા નથી, અને તમે આર્ય અને શ્રાવક-શ્રાવિકા થઇને પણ પુત્ર-પુત્રીમાં ભેદભાવ રાખો એ કયાંસુધી ઉચિત છે, તેનો ઉંડો વિચાર કરો. માતા-પિતાના સંબંધે તો તમારે પુત્ર-પુત્રી ઉપર સમભાવ હોવો જોઈએ, જરાપણ ભેદભાવ ન હોવો જોઈએ. પુત્ર અને પુત્રી એ બન્નેના સહકારથી જ આ સંસાર ચાલે છે. આ સંસારરૂપી ગાડીનાં એ બન્ને ચક્રો છે. એ બન્ને ચક્રોના આધારેજ આ સંસારની ગાડી ચાલી શકે છે, તેમના વિના આ સંસાર ચાલી પણ ન શકે!

સંસારનું આ વૈચિત્ર્ય બતાવવા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ બહેનોનો પક્ષ લીધો છે. અનાથી-મુનિએ ભાઈ બહેનનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો હતો, છતા પણ તેઓ ભાઈ બહેન સંબંધનો સ્વીકાર કરી કહે છે કે, જેટલો પ્રયત્ન માત-પિતા તથા ભાઇઓએ કર્યો હતો તેટલો જ પ્રયત્ન બહેનોએ પણ કર્યો હતો. જ્યારે તે ત્યાગી અનાથીમુનિ પણ બહેનના અધિકારનો સ્વીકાર કરે છે તો પછી તમે ગૃહસ્થ હોવા છતા કન્યાના અધિકારને કેમ માનતા નથી અને પુત્ર-પુત્રી વચ્ચે આટલો બધો ભેદભાવ કેમ રાખો છો?

આજે તો કેટલાક લોકો એમ પણ કહેવા લાગ્યા છે કે, અમને તો પુત્ર કે પુત્રી કોઈની જરૂર જ નથી. સંતાનો બહુ વધી ગયાં છે એટલા માટે અમે તો સંતતિનિરોધનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ; પરંતુ અત્રે વિચારવા જેવી વાત તો એ છે કે, સંતતિ વધવા કેમ પામી? સંતતિ તમારી વિષયવાસનાથી જ વધવા પામી છે. હવે જો તમને સંતતિની આવશ્યકતા નથી તો વિષયવાસનાનો ત્યાગ કેમ કરતા નથી? વિષયવાસનાનો તો ત્યાગ કરવો નથી અને કૃત્રિમ ઉપાયોદ્વારા સંતતિનો નિરોધ કરી મોજમઝા માણવી છે. આ કેવું દુષ્કર્મ છે. આ દુષ્કર્મનું દુષ્પરિણામ જોતા દુઃખ થાય છે કે, આ પરાધીન ભારતની જનતામાં કૃત્રિમ ઉપાયોદ્વારા સંતતિ નિરોધનું ભૂત કયાંથી દાખલ થઈ ગયું! અને સંયમનો આદર્શ કેમ ભૂલાઇ ગયો? સંતતિનિરોધનો સાચો ઉપાય સંયમ છે. આ સંયમ માર્ગને છોડી સ્વચ્છંદતાના માર્ગે જવાથી વિષયવાસના ઘટવાને બદલે વધવા પામશે, સ્ત્રીપુરુષનાં

મન કામવાસનાથી રંગાઈ જશે અને વીર્યનો પાણીની માફક દુરુપયોગ થવાને કારણે પરિણામે નિર્બળતા આવશે. વીર્ય એ મનુષ્યનું જીવનસત્ત્વ છે. એ વીર્યનો હ્રાસ થવાથી મનુષ્યજીવનનો હ્રાસ થાય છે. જે વીર્ય મનુષ્યનુ જીવનસત્ત્વ ગણવામા આવે છે એ વીર્યનો પાણીની માફક દુરુપયોગ કરવો એથી વિશેષ દુઃખની બીજી વાત કઇ હોઈ શકે ? એટલા માટે સંતતિની વૃદ્ધિ વિષયભોગને કારણે વધવા પામી છે એમ માનો અને સંતતિને રોકવા માટે વિષયભોગને છોડી સંયમનો માર્ગ ગ્રહણ કરો. સંયમનો માર્ગ ગ્રહણ કરવાથી સંતતિનો નિરોધ પણ થશે અને તમે સબળ થઈ તમારું કલ્યાણ પણ સાધી શકશો. તીર્થંકરદેવ પોતે કહી ગયા છે કે, જો કે, 'અમારો જન્મ માતા-પિતાના રજ-વીર્યથી થયો છે તોપણ આત્માનું કલ્યાણ તો બ્રહ્મચર્યદ્વારા જ થાય છે.' તીર્થંકરદેવના આ કથન ઉપર ઊંડો વિચાર કરો અને બ્રહ્મચર્યને આદર્શ માની સંતતિનિરોધ માટે સંયમનો માર્ગ ગ્રહણ કરો. કૃત્રિમ ઉપાયોદ્વારા સંતતિનો નિરોધ કરવો એ સાચો ઉપાય નથી. એ ઉપાય તો આત્માને પતનને માર્ગે લઇ જનારો અને આત્માનુ અહિત કરનારો છે. આ ઉન્માર્ગે જૈનસમાજ ન ચડે તો સારું છે નહિ તો તેનું પરિણામ બહુ ભયંકર છે.

અનાથી મુનિએ રાજાને કહ્યું કે, " હે રાજન્ ! મારે બહેનો પણ હતી. તેમણે પણ માતા-પિતા તથા ભાઇઓની માફક મારા રોગનિવારણ માટે અનેક પ્રયત્નો કર્યા પણ સફળ ન નીવડયાં. એવી મારી અનાથતા હતી.

" હે રાજન્ ! બહેનની પાસેથી કાંઈ ન લેતા, તેને સામું આપવું જોઇએ, એ ભાઇનો ધર્મ છે. પણ મારી બહેનો તો મારા દુઃખે દુઃખી રહેતી હતી. હું મારી બહેનને કાંઈ આપી સુખી બનાવું એ મારું કર્ત્તવ્ય હતુ પણ હું પોતે જ દુઃખી હતો એટલે તેમને હું સુખી બનાવી શક્યો નહિ. મારા શરીરની આટલી બધી પરવશતા જોઈ મને ભાન થયું કે, " વાસ્તવમા આ શરીર જ દુઃખનું કારણ છે, માટે આ શરીરથી મુક્ત થવાથી જ હું સુખી થઇ શકીશ. મારું દુઃખ બીજા કોઈ મટાડી શકે એમ નથી, પણ હું જ મારું દુઃખ દૂર કરી શકીશ."

મુનિના આ કથન ઉપર તમે પણ જરા વિચાર કરો. તમારા દુઃખને બીજો કોઇ હરી શકે એમ નથી. તમારો આત્મા જ આ દુઃખને દૂર કરવાને સમર્થ છે. એટલા માટે પોતાના આત્માને જ સુદર્શન શેઠની માફક દુઃખથી મુક્ત થવા માટે સાવધાન કરવો જોઇએ.

સુદર્શન ચરિત્ર—૨૯

નારી નપુંસકકી વ્યભિચારી, જન્મ્યા પુત્ર ઇન પાંચ;
તુમ જો બોલો શીયલવતી હૈ, યહી હઁસીકા સાંચ. ॥ ધન૦ ૩૬ ॥
કૈસે જાના હાલ સુનાવો, કહો વીતક સબ વાત;
રાણી બોલી મતિ મન્દ તોરી, હારી સુદર્શન સાથ ॥ ધન૦ ૩૭ ॥
છલ કર તુજકો છલી સુધડને, તૂ નહીં પાયા ભેદ,
ત્રિયાચરિત્રકા ભેદ ન સમઝી, વ્યર્થ હુઆ તુજ ખેદ. ॥ ધન૦ ૩૮ ॥

સુઝસે જો નહીં છલા જાયગા, વહ નર સમસે શૂર,
સુર અસુર નાગેન્દ્ર નારીસે, ટલે ન ઉસકા નૂર ॥ ધન૦ ૩૯ ॥
અરિ! મૂર્ખા! મત બોલો ઐસી, નારિ ચરિત જો જાને;
સુર અસુર યોગીન્દ્ર સિદ્ધ કો, પલક હાલ વશ આને ॥ ધન૦ ૪૦ ॥

કપિલાને હસતી જોઈ અભયા રાણી સમજી ગઈ કે આ હાસ્યની પાછળ કાંઈ રહસ્ય રહેલું જણાય છે! રાણીએ કપિલાને કહ્યું કે, તુ શા માટે હસે છે? કપિલાએ જવાબ આપ્યો કે હું સહેજે હસુ છુ

રાણીએ હઠ પકડી કે, જો તું મારી સાથે સબધ રાખવા ચાહે છે તો તારે હસવાનું કારણ બતાવવુ પડશે

કપિલાએ વિચાર્યું કે, મે શેઠની આગળ સોગદ તો ખાધા છે પણ મે જે સોગદ લીધા હતા તે તો સ્વાર્થ સાધના પૂરતા લીધા હતા હું તો સ્વાર્થની સાથી છુ આ પ્રમાણે વિચાર કરી કપિલાએ રાણીને બધી વાત કહી સભળાવી.

હવે સુદર્શને પોતે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પાળવી જોઇએ કે નહિ? કેટલાક લોકો 'સામાવાળાએ પ્રતિજ્ઞાનો ભગ કરી નાખ્યો તો આપણે પણ પ્રતિજ્ઞાનો ભગ કરી નાખવો જોઇએ' એમ વિચારે છે પણ સામાવાળાએ પ્રતિજ્ઞાનો ભગ કરી નાખ્યો એટલે આપણે પણ પ્રતિજ્ઞાનો ભગ કરી નાખવો જોઈએ એમ જ્ઞાની અને સત્પુરુષો માનતા નથી તેઓ તો પ્રાણના ભોગે પણ પોતાની લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરે છે આ વાત આ ચરિત્ર વર્ણનથી વિશેષરૂપે સમજવા આવી જશે જો સુદર્શનની માફક કપિલા પણ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનુ પાલન કરત તો તો આગળ કાંઈ અનર્થ થાત નહિ, પરતુ તેણે પ્રતિજ્ઞાનો ભગ કર્યો એટલે જ અનર્થ થયો. પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવાથી હમેશા લાભ જ થાય છે બીજો કોઈ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરે કે નહિ પણ પોતે તો પ્રતિજ્ઞાનું પાલન અવશ્ય કરવુ જોઇએ

કપિલાએ અભયા રાણીને ઈશારાથી કહ્યુ કે, "સુદર્શનને જ્યારે નપુસક છે તો તેને આ પુત્રનો જન્મ કેવી રીતે થઈ શકે?'

અભયા રાણીએ જવાબ આપ્યો કે, "એ તો તારી ભૂલ છે શેઠ તો તને ભ્રમમા નાખી છટકી ગયો છે તે નપુસક નથી એનું પ્રમાણ આ તેના પુત્રો છે પિતાના રુપગુણ તથા સ્વભાવ પુત્રમા ઊતરે છે તુ આ પુત્રોને જો કે એ સુદર્શનની જેવા છે કે નહિ?"

કપિલા સુદર્શનના પુત્રોને જોઇ વિચારવા લાગી કે, વાસ્તવમા આ પુત્રો સુદર્શનની જેવા જ છે જો કપિલા આ જાણી શાન્ત બેસી રહેત તો પણ તે વાત આગળ વધવા પામત નહિ પણ દુષ્ટ લોકો પોતાની વાત મુકતા નથી અને પોતાની શક્તિનો બીજાને નીચે પાડવામા જ દુરુપયોગ કરે છે આ નિયમાનુસાર કપિલાએ ઘણી વાત કરી, છેવટે અભયા રાણીને કહ્યુ કે, 'મે સુદર્શનની પરીક્ષા કરી જોઇ છે એ ઉપરથી હું નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકુ છુ કે, તેને અપસરા પણ ડગાવી શકે એમ નથી "

અભયાએ કપિલાને કહ્યુ કે "તુ તારા જેવી જ બધાને જાણે છ! સ્ત્રીઓ શુ કરી ન શકે? પુરુષો સ્ત્રીઓના આખના ઈશારે નાચવા માડ છ રાજ્ય ગત્ય કરે છે પણ જો

હું ઇચ્છું તો મારી આંખના એક પલકારા માત્રથી તેમનો શિરચ્છેદ કરાવી નાંખવા જેટલું સામર્થ્ય ધરાવું છું. આ જ પ્રમાણે સુદર્શન તો શું, મોટા મોટા યોગીઓને પણ ત્રિયા ચરિત્રની સહાયતા વડે ચલિત કરી શકાય છે."

વ્યર્થ ગર્વ મત ધરો રાનીજી, મૈં સબવિધિ કર છાની;
સુદર્શન નહિ ચલે શીલસે, યહ બાત લો માની. ॥ ધન૦ ૪૧॥
જો મૈં નારી હૂઁ હુશિયારી, સુદર્શન વશ લાઉં;
નહિ તો વ્યર્થ જગતમેં જીકે, તુઝે ન મુખ દિખલાઉં. ॥ ધન૦ ૪૨॥
સુદર્શન કો જો વશ લાવો, તો તુમ રંગ ચઢાઉં;
નારી ચરિતકી પૂરી નાયિકા, કહ કે મન બઢાઉં. ॥ ધન૦ ૪૩॥

કપિલા રાણીને ઉત્તેજિત કરવા માટે કહેવા લાગી કે, "મહારાણી આપ એવું અભિમાન ન કરો ! તમે તમારી પ્રશંસા કરો છો પણ હું તો તમારું કહેવુ સાચું ત્યારે જ માનુ કે જ્યારે તમે સુદર્શનને ચલિત કરો." રાણીએ કહ્યું કે, "ઠીક છે. હવે જોજો સુદર્શનને હું કેવી રીતે ફસાવુ છું. જો હું સુદર્શનને ન ફસાવું તો તને મોઢું પણ નહિ બતાવું. આ મારી પ્રતિજ્ઞા છે."

કપિલાએ અભયાને વધારે ઉત્તેજિત કરવા કહ્યું કે, "હું પણ જોઉં છું કે, તમે સુદર્શનને કેવી રીતે ફસાવો છો અને તેને ફસાવીને તમે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનુ પૂરેપૂરું પાલન કરશો ત્યારે જ હું તમને સાચી ક્ષત્રિયાણી અને ત્રિયાચરિત્રની જાણકાર માનીશ."

આ પ્રમાણે અભયારાણી કપિલા સાથે સુદર્શનને ફસાવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી પોતાના તબૂમાં આવી અને સુદર્શનને ફસાવવાનો ઉપાય વિચારવા લાગી.

કરી પ્રતિજ્ઞા હો નિર્લજ્જ, ક્રીડા કર ઘર આઇ;
ધાય પંડિતાએ બાત સુનાઇ, લોભસે વહ લલચાઇ. ॥ ધન૦ ૪૪॥
ઘાટ ઘડા નાનવિધ જબ મન, એક ઉપાય મન આયા;
કૌમુદી મહોત્સવ નિકટ આવે જબ, કામ કરૂં મન ચાયા ॥ધન૦ ૪૫॥

રાણીને ઉદાસ અને વિચારમગ્ન બેઠેલી જોઈ પંડિતા નામની તેની ધાયમાતા કહેવા લાગી કે, આજે તમે ઉદાસ કેમ છો ? રાણીએ કહ્યું કે શું કહું ? જો મારું કામ સફળ નહિ થાય તો હું જીવી શકીશ નહિ. અત્યારે મારું જીવન સંકટમા છે. પંડિતાએ પૂછ્યું કે, અરે ! એવી વાત શુ છે ? એ તો કહો ! કયા કારણે તમારું મન આટલુ બધુ ખારું થઇ ગયુ છે ! રાણીએ જવાબ આપ્યો કે, અપમાનિત થઇને જીવવા કરતાં મરી જવુ એ સારું છે. પંડિતાએ કહ્યુ કે, તમારું એવુ અપમાન કોણે કર્યું છે ? અભયાએ ઉત્તર આપ્યો કે, તું કપિલાને તો જાણતી જ હોઈશ ? પંડિતાએ કહ્યું કે, હા તેને હું જાણુ છુ. શું તેણીએ તમારું અપમાન કર્યુ છે ? રાણીએ જવાબ આપ્યો કે, કપિલાએ મારું અપમાન તો કર્યું નથી પણ તેની સાથે મારે વાદવિવાદ થયો છે.

પંડિતાએ કહ્યુ કે, વાદવિવાદમા તમે આટલી બધી ચિંતા શુ કરો છો ! વાદવિવાદમા શુ તમે કાંઈ દિવસ પરાજિત થયા છો કે આ વખતે પરાજિત થશો ? તમારી અવશ્ય

વાદવિવાદમાં જીત થશે, માટે ચિંતા ન કરો. અભયાએ કહ્યું કે, મેં કપિલા સાથે વાદ તો કર્યો છે પણ મને ચિંતા એ થાય છે, કે હું એકલી એ વાદમાં કેવી રીતે જીતી શકીશ?

પંડિતાએ પૂછ્યું કે, શું એ વાદ મને નહિ જણાવો? રાણીએ ઉત્તર આપ્યો કે, તમને એ વાદ નહિ જણાવું તો કોને જણાવીશ. તમારા વિશ્વાસે જ મેં વાદ કર્યો છે. કપિલા સાથે મેં જે વાદ કર્યો છે તે સાંભળો: સુદર્શન શેઠ કે જે આપણા નગરશેઠ છે તેને કપિલા વશ કરી ન શકી. અને કપિલાએ મને કહ્યું કે જ્યારે સુદર્શન મારી કપટ-જાળમાં ફસાયો નહિ તો પછી કોઈ એને પોતાની કપટ જાળમાં ફસાવી શકે એમ નથી. આ સાંભળી મેં કહ્યું કે, સ્ત્રીઓના ત્રિયાચરિત્રદ્વારા તો દેવો પણ વશ કરી શકાય છે તો પછી આ સુદર્શન તો શું વિસાતમાં છે! આ પ્રમાણે કહી મેં તેની સામે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, હું સુદર્શનને ભ્રષ્ટ કરીશ, અને જો હું તેને ભ્રષ્ટ કરી શકીશ નહિ તો હું મારું મોઢું પણ નહિ બતાવું! આ પ્રમાણે મેં પ્રતિજ્ઞા કરી છે પણ સુદર્શનને ભ્રષ્ટ કેવી રીતે કરવો એની હવે ચિંતા થાય છે.

અભયાનું કથન સાંભળી, પંડિતા કહેવા લાગી કે, બસ! એટલી જ વાત છે ને? એમાં ચિન્તા કરવા જેવી શું વાત છે! આપણે ત્રિયાચરિત્રદ્વારા આકાશના તારાઓને પણ નીચે લાવી શકીએ એમ છીએ, તો પછી આ તો સાધારણ વાત છે. આપ એની હવે ચિંતા ન કરો. વાદમાં તમારી અવશ્ય જીત થશે. તમે કહો તેને તમારી સમક્ષ હાજર કરી શકું એમ છું. તો પછી સુદર્શન તો શું વિસાતમા છે.

પંડિતાનું કથન સાંભળી રાણી ઉત્સાહમાં આવી અને સુદર્શનને ફસાવવાનો કાર્ય-ભાર પંડિતાને સોંપ્યો. હવે આગળ શું થાય છે તેનો વિચાર યથાવસરે કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા વદી ૨ બુધવાર

પ્રાર્થના

અનંત જિનેશ્વર નિત નમો, અદ્ભુત જ્યોતિ અલેખ;
ના કહિયે ના દેખિયે, જાકે રૂપ ન રેખ. ॥ અનંત૦ ૧ ॥

શ્રી અનંતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

'આત્માએ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ' એ જ આત્માના પુરુષાર્થની ચરમસીમા છે. આને જ પરમ પુરુષાર્થ પણ કહેવામા આવે છે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે શાસ્ત્રમાં જે ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યા છે, તે એક સાથે બતાવી શકાય નહિ, તેમ એક સાથે ઉપયોગમા પણ લાવી શકાય નહિ; પણ એક એવો ઉપાય છે કે,

જે બધાને માટે સુલભ અને સરલ છે તે ઉપાય પરમાત્માની પ્રાર્થના છે અનેક ઉપાયોદ્વારા જે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી તે પરમાત્માની પ્રાર્થનાદ્વારા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, એવું જ્ઞાનીજનોનું કથન છે.

પરમાત્માની અંતઃકરણપૂર્વક પ્રાર્થના કરવા માટે ઉપાસકે સર્વ પ્રથમ પોતાના ઉપાસ્યને બરાબર ઓળખવા જોઈએ. ઉપાસ્યને ઓળખ્યા વિના કરવામા આવતી ઉપાસના '**यस्मात्क्रियाः प्रतिफलंतिन भावशून्यया**' એ કથનાનુસાર નિષ્ફળ જાય છે. માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે સર્વ પ્રથમ પરમાત્માને ઓળખવા જોઇએ પણ પ્રશ્ન મોટો એ છે કે, પરમાત્માને ઓળખવા કેવી રીતે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, પરમાત્માને ઓળખવાની જો આતરિક ઇચ્છા હોય તો પરમાત્મા તમારી પાસે જ છે. તેમને ઓળખવા એ કાંઈ કઠિન કામ નથી તેમ તેમને ઓળખવા માટે કયાય બહાર જવાની પણ જરૂર નથી. પરમાત્મા તો તમારા સમીપ જ છે કહ્યુ પણ છે કેઃ

' સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ પ્રભુ, ચિદાનંદ ચિદ્રૂપ,
પવન શબ્દ આકાશથી, સૂક્ષ્મ જ્ઞાનસ્વરૂપ.'

પરમાત્મા સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ છે. સૂક્ષ્મ વસ્તુને શોધવા માટે કયાય બહાર જવું પડતુ નથી, તે તો સમીપ જ હોય છે. તે જ પ્રમાણે પરમાત્મા પણ આત્માની પાસે જ છે.

પરમાત્મા આત્માની સમીપ કેવી રીતે છે એ વિષે ઉપનિષત્મા એક કથા આવેલ છે. તેમા કહ્યું છે કેઃ–

એક બ્રહ્મચારીને આત્માનો સાક્ષાત્કાર ન થવાથી ખૂબ ઉદાસીનતા થઈ. ઉદાસીનતા પણ કોઈ કોઈવાર કાર્યસાધક પણ નીવડે છે. તે બ્રહ્મચારીને એટલી બધી ઉદાસીનતા થઈ કે, તેણે ખાવા–પીવાનુ પણ છોડી દીધુ બધા લોકો તે બ્રહ્મચારીને કહેવા લાગ્યા કે, 'તમે હમણા ખાતા–પીતા કેમ નથી અને આખો દિવસ ઉદાસીન કેમ રહો છો?'

બ્રહ્મચારીએ જવાબ આપ્યો કે, મને ઇશસાક્ષાત્કાર ન થવાને કારણે ઉદાસીનતા રહે છે અને ઉદાસીનતાને લીધે ખાવુ–પીવુ ગમતું નથી એટલે ખાતો–પીતો નથી આ સાભળી અગ્નિદેવ અર્થાત્ આત્માગ્નિએ પ્રગટ થઈને તે બ્રહ્મચારીને કહ્યુ કે, "ઇશ તો તારા સમીપ જ છે તો પછી તુ દુઃખી શા માટે થાય છે?" બ્રહ્મચારીએ પૂછ્યુ કે, ઈશ મારી સમીપ કયા છે? ત્યારે અગ્નિદેવે કહ્યુ કે, "જો 'પ્રાણ બ્રહ્મ' અર્થાત્ આ પ્રાણો એ બ્રહ્મરૂપ છે 'ક બ્રહ્મ' અર્થાત્ આ સુખ પણ બ્રહ્મરૂપ છે અને 'ખં બ્રહ્મ' અર્થાત્ આ આકાશ પણ બ્રહ્મરૂપ છે."

આ સાભળી બ્રહ્મચારી કહેવા લાગ્યો કે, આ પ્રાણ તો બ્રહ્મરૂપ છે એ વાત તો ઠીક છે પણ આ સુખ અને આ આકાશ પણ બ્રહ્મરૂપ કેવી રીતે હોઈ શકે! તે મને સમજવામા આવતું નથી. આ આકાશ અને સુખ તો જડ છે તો તે બ્રહ્મરૂપ કેવી રીતે બની શકે?

બ્રહ્મચારીનુ આ કથન સાભળી અગ્નિદેવે તેને કહ્યું કે, 'તું મારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજી ન શકયો' મારો કહેવાનો આશય એ છે કે, "જે સુખ છે તે જ આકાશ કહેવાય

છે અને આકાશ છે તે જ સુખ કહેવાય છે સુખ વિશેષ્ય છે અને આકાશ વિશેષણ છે જે પ્રમાણે આકાશ અવિનાશી અને અનન્ત છે તે જ પ્રમાણે જે સુખ અવિનાશી અને અનન્ત છે, તેને જ અમે સુખ કહીએ છીએ જે વિનાશી અને સાન્ત સુખ છે તે વાસ્તવમા સુખ નથી પણ દુ ખ છે જે સુખ આકાશની માફક અવિનાશી અને અનન્ત છે તે જ સુખ બ્રહ્મરૂપ છે આ જ પ્રમાણે કેવળ આકાશને જ અમે આકાશ કહેતા નથી પણ જે આકાશ અવિનાશી અને અનન્ત સુખરૂપ છે તેને જ અમે આકાશ કહીએ છીએ"

'ક બ્રહ્મ' અને 'ખ બ્રહ્મ' ની આ વાત થઇ હવે 'પ્રાણ બ્રહ્મ' શુ છે તે બતાવુ છુ અંત કરણને 'ક બ્રહ્મ' અને 'ખ બ્રહ્મ'નુ જે જ્ઞાન થાય છે કે 'સુખરૂપ આકાશનુ સ્થૂલરૂપ આ પ્રાણ છે અને આ પ્રાણની સહાયતા વિના તે સુખની ઉપાસના થતી નથી' તેનું નામ 'પ્રાણ બ્રહ્મ' છે

ઉપાસ્યની ઉપાસના કરવા માટે ઉપાસકે કોઈ સાધનનો આશ્રય લેવો પડે છે શ્વાસ, ઇન્દ્રિયાદિ જે પ્રાણો છે તે જ ઉપાસનાના સાધનો છે જો આ આત્મા એ પ્રાણોને નકામા ન માનતા ઇશ્વરીય ઉપાસનાના સાધનભૂત માનશે તો એ પ્રાણો ઇશ્વરને સમર્પિત રહેશે જ્યારે બધા પ્રાણો ઇશ્વરને સમર્પિત થઈ રહેશે ત્યારે મુખમ ડલ ઉપર એવી દીપ્તિ-તેજસ્વિતા પ્રગટ થશે કે, એ તેજસ્વિતા આગળ બીજા તેજો ઝાંખા થઈ જશે એટલા માટે પ્રાણ, સુખ અને આકાશને પરમાત્મારૂપ માની તેમની ઉપાસના કરો તો પરમાત્મા તમારા સમીપ જ છે, પરમાત્માને શોધવા માટે પછી અહીંતહીં ભટકવાની જરૂર નથી"

આત્મા અને પરમાત્મા એક રૂપ કેમ થાય એ વિષે હવે વિચાર કરવાનો છે આત્મા અને પરમાત્માને એકરૂપ બનાવવાનો સરલ માર્ગ એ છે કે, આત્મા, કે જે આકાશની માફક અનત અને અવિનાશી છે, તે આત્માને તુચ્છ ન માનતા સમર્થ માનવો આ પ્રમાણે આત્માને સમર્થ માનવાથી આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે એકતા થવામા વાર નહિ લાગે પછી આત્મા અને પરમાત્માનુ એકરૂપ કેવી રીતે બનશે એ વાત હું શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૩૦

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને કહે છે કે, 'આ આત્મા બીજાના શરણે જઇ 'અનાથ' બની ગયો છે પણ જો તે પોતાની ચિદ્દશક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિનો વિકાસ કરે તો તે અનાથતાને દૂર કરી સનાથ બની શકે છે પણ આત્મિકશક્તિનો વિકાસ કરવા માટે હૃદય મથન કરવાની જરૂર રહે છે હૃદયનું મથન કરવાથી જ્ઞાનશક્તિરૂપ માખણની પ્રાપ્તિ થશે પણ આજકાલ લોકો જ્ઞાનશક્તિરૂપ માખણને મેળવવાને બદલે બાહ્ય પદાર્થરૂપ છાશ લઇ રહ્યા છે

"હે રાજન્! મારે સાસારિક ઋદ્ધિમા કાંઈ ખામી ન હતી મારા માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન વગેરે બધા મારા દુ ખને દૂર કરવા માટે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરતા હતા પણ તેમના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડયા જ્યારે મને કોઈ પણ ઉપાયે શાન્તિ ન મળી

ત્યારે મને ભાન થયું કે મારી અનાથતાને કારણે જ હું દુઃખી છું સંસારનાં પદાર્થો તરફ મમત્વ જેમ વધારતો જાઉં છું તેમ હું વધારે અનાથ થતો જાઉં છું. "

"હે રાજન્! સંસારમાં સ્ત્રીનો સંબંધ બહુ નિકટ માનવામાં આવે છે અને સ્ત્રી સુખ આપવામા સાધનભૂત મનાય છે પણ હું મારા સ્વાનુભવથી કહું છું કે, એમ માનવું એ ભૂલ છે. આ વાત હું કોઇ બીજાની સાભળેલી કહેતો નથી પણ મારા સ્વાનુભવની કહું છું."

भारिया मे महाराय !, अणुरत्त मणुव्वया ।
अंसुपुण्णेहिं नयणेहिं, उरं मे परिसिंचइ ॥ २८ ॥
अन्नं पाणं च ण्हाणं च, गंधमल्लविलेवणं ।
मए नायमनायं वा, सा बाला नोवभुंजइ । २९ ॥
खणंपि मे महाराय ! पासाओमे न फिट्टइ ।
न य दुक्खा विमोयंति, एसा मज्झ अणाहया ॥ ३० ॥

"હે રાજન્! તું મને કહે છે કે, 'મારા રાજ્યમા ચાલો. હું સુંદર સ્ત્રીઓની સાથે તમારો લગ્ન સંબંધ કરાવી આપીશ અને તેથી જે અનાથતાના દુઃખને કારણે તમે દીક્ષા લીધી છે તે અનાથતાનું દુઃખ પણ દૂર થઈ જશે.' પણ તારા આ કથનના ઉત્તરમાં મારી વાત પણ સાંભળઃ–"હે રાજન્! મારી પત્ની પતિવ્રતા હતી. તે મારા દુઃખે દુઃખી અને સુખે સુખી રહેતી હતી. તે મારા દુઃખને કારણે સદા રડયા કરતી અને આંસુઓથી મારી છાતીને ભીંજવ્યા કરતી. મને દુઃખમા જોઇને મારી સ્ત્રીએ ખાવા-પીવાનું તથા કેસર ચંદનાદિ સુગંધી દ્રવ્યોનું વિલેપન કરવાનું અને શૃગાર સજવાનું બધું છોડી દીધું હતું. મને રાજી રાખવા માટે, કે કુલટાઓની માફક બાહ્ય પતિભક્તિ બતાવવા માટે મારી સ્ત્રી, ખાન-પાનનો ઉપભોગ મારી સામે કરતી ન હોય અને પાછળથી કરતી હોય એમ ન હતું. પણ મારા દુઃખને જોઇને તે પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પણ એ વસ્તુઓનો ઉપભોગ કરતી નહિ

"વળી એ મારી પત્ની એક ક્ષણને માટે પણ મારી પાસેથી દૂર જતી ન હતી, છતાં પણ તે મને દુઃખમુક્ત કરી ન શકી, એવી મારી અનાથતા હતી

"રોગની પીડાને કારણે મને નિદ્રા આવતી ન હતી તેમ મારા દુઃખને કારણે મારી પત્નીને પણ નિદ્રા આવતી ન હતી. તે મનમાં એમ વિચારતી કે, 'હું પતિની અર્ધાંગના છું, જ્યારે પતિ દુઃખી છે તો પછી તેમનું અર્ધાંગ સુખી કેમ રહી શકે? આ વિચારથી તે પણ હમેશા દુઃખી રહ્યા કરતી હતી. જે પ્રમાણે કાચની સામે કોઈ વસ્તુ મૂકવામા આવે તો તેનું પ્રતિબિમ્બ કાચમા જોવામા આવે છે, તે જ પ્રમાણે મારા દુઃખની છાયા મારી સ્ત્રી ઉપર પડતી હતી. મારી સ્ત્રી આવી પતિવ્રતા અને સુશીલા હોવા છતા તે મારાં દુઃખને દૂર કરી ન શકી એવી મારી અનાથતા હતી."

માતા-પિતા, ભાઇ-બહેન અને સ્ત્રી આદિએ શકય પ્રયત્નો કર્યા, છતાં અનાથી મુનિનો રોગ શાંત થયો નહિ એ સારું થયું કે ખરાબ? ઉપલક દૃષ્ટિએ જોનારા લોકો તો એમ જ કહેશે કે, અનાથી મુનિને મહાન્ વેદનીય કર્મનો ઉદય થયો હોવાથી તેમનો રોગ ઉપશાન્ત થયો નહિ હોય, પણ અનાથી મુનિના કથન વિષે વિચાર કરવાથી જણાશે કે, મુનિનો રોગ શાન્ત થયો નહિ એ અમુક દૃષ્ટિએ સારું જ થયું! અનાથી મુનિ કહે છે કે, "જો સ્ત્રીના પ્રયત્નથી મારો રોગ મટી ગયો હોત તો હું તેનો ગુલામ બની જાત, અને તેને જ મારી સ્વામિની માનત, પણ દુઃખ સુખને માટે જ હોય છે; એ કારણે મારો રોગ શાન્ત ન થયો એ સારું જ થયું. બધા લોકો દુઃખને ખરાબ માને છે પણ મારા માટે તો દુઃખ પણ મિત્ર સમાન સહાયક નીવડયું." જ્ઞાનીજનો કહે છે કેઃ—

સુખ કે માથે શિલા પડો, જો પ્રભુસે દૂર લે જાય;
બલિહારી ઉસ સુખકી, જો પ્રભુ દેત મિલાય.

એ સુખ શા કામનું કે, જે પરમાત્માથી દૂર રાખે. તે દુઃખની જ સાચી બલિહારી છે કે, જે પરમાત્માની પાસે લઇ જાય છે. જો મનુષ્યની પાછળ દુઃખ ન હોત તો મનુષ્ય ન જાણે શું શું ન કરત?

આજે સંસારમાં જે ખરાબી જોવામાં આવે છે તેનુ મૂળ કારણ જોવામાં આવે તો જણાશે કે, એ ખરાબીના ઉત્પાદક અને પ્રચારક સુખી લોકો જ છે. કુદરતના નિયમોનું ઉલ્લંઘન સુખી લોકો જેટલું કરે છે તેટલું ઉલ્લંઘન પશુ-પક્ષીઓ પણ કરતા નથી. સુખી લોકો જ દુર્વ્યસનોમાં પડી જઇ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે અને હાનિકારક ચીજોને અપનાવે છે. જેમકે, બીડી પીવી એ શું લાભદાયક છે? તે ધર્મકર્મની પણ હાનિ કરે છે, સાથે સાથે શરીર સ્વાસ્થ્યની પણ હાનિ કરે છે. આ જ પ્રમાણે ખાન-પાન તથા પહેરવેશ વગેરે વિષે વિચાર કરવામાં આવે તો અનેક ખરાબીઓના ઉત્પાદક અને પ્રચારક સુખી લોકો જણાશે. આ દૃષ્ટિએ વિચારતા કહેવાતું સુખ એ ખરાબીને પેદા કરવાનું કારણ જણાય છે.

આ જ કારણે અનાથી મુનિ કહે છે કે, "મારો રોગ શાન્ત ન થયો એ સારું થયું. હે રાજા! મારી પત્ની તરફથી હું અનાથ તો હતો જ, પરંતુ મારી પત્ની પણ મારા તરફથી અનાથ જ હતી. હું મારી સ્ત્રીનું દુઃખ હરી શકતો ન હતો તેમ મારી સ્ત્રી મારું દુઃખ હરી શકતી ન હતી; કારણકે હું પણ અનાથ હતો અને તે પણ અનાથ હતી."

અનાથી મુનિના આ કથન ઉપરથી તમે પણ વિચાર કરો કે, તમને યોગ્ય સ્ત્રી મળી હોય છતાં પણ તે તમને સનાથ બનાવી શકતી નથી, તેમ તમે પણ તેને સનાથ બનાવી શકતા નથી; એટલા માટે તમે એવા નાથના શરણે જાઓ કે જેમના શરણે જવાથી તમે અનાથ જ ન રહો.

ભક્ત લોકો, આ વાતને બરાબર જાણે છે અને એટલા જ માટે તેઓ કહે છે કેઃ—

"મં પ્રભુ પતિતપાવન સુને;
હો પતિત તુમ પતિતપાવન ઉભય બાનક બને, મૈં પ્રભુ૦"

ભક્ત લોકો, પોતાની અનાથાવસ્થાને પતિતાવસ્થાનુ નામ આપી કહે છે કે; મને પાવન કોણ કરશે ? મને સનાથ કોણ બનાવશે ? ધન, માતા–પિતા, ભાઇ–બહેન અને સ્ત્રી વગેરે મને પાવન કરી શકે નહિ તેમ મને સનાથ બનાવી શકે નહિ તો પછી મને પાવન કોણ કરશે ? અને કોણ મને સનાથ બનાવશે ? આ સસારમા તો કપટજાળ પથરાએલી છે એ કપટજાળમાથી મુક્ત થવા માટે અને સનાથ બનવા માટે સાચો ભક્ત તો એમજ કહેશે કે, "હે પરમાત્મા ! તુ જ પતિતપાવન છે, તુ જ આ આત્માને સનાથ બનાવી શકે એમ છે હે પ્રભુ ! મારા જેવો કોઇ પતિતપાવન નથી મારા જેવા પતિતને પાવન કરનાર તુ જ છે."

તમે લોકો અહીં આવ્યા છો, પણ શુ લેવા આવ્યા છો ? અને અમે સાધુઓ તમને આશીર્વાદ શિવાય બીજુ શુ આપી શકીએ પણ સાધુના આશીર્વાદ બહુ મોંઘા હોય છે ! સાધુઓ તો ધર્મવૃદ્ધિના આશીર્વાદ આપી શકે ધર્મવૃદ્ધિના આશીર્વાદ શિવાય ફકીર–સાધુઓની પાસે બીજુ આપવાનુ શુ હોઇ શકે ?

તમે ફકીરનું નામ સાભળી વિચારતા હશો કે, ફકીર અને સાધુમા તો ઘણું અંતર રહેલુ છે પણ વિચાર કરવાથી એ કેવળ શાબ્દિક અતર છે તેમા તાત્વિક દષ્ટિએ કાઇ અતર રહેલું નથી. એક કવિએ ફકીર કોણ કહેવાય ! તે વિષે કહ્યુ છે કે—

"ફેસે ફ્રુખ્ર કાફસે કુદરત, ર સે રહીમ ઔર યે સે યાદ,
ચાર હરેફ હૈ 'ફકીર' કે જો પઢે, તો હો દિલ શાદ.
"ફકીર હોના બહુત હી કઠિન હૈ, જિસમેં ફિકર કી હો ન બૂ;
ઓર કુદરત ભી ન હો તો, ઐસી ફકીરી પર હૈ થૂ.
"રહમ ન હો દિલ માહે તો, દુનિયા વાડ ન હોના ફકીર તૂ,
યાદ ઇલાહી જો કોઇ કરે તો, તુ ઉસકે ચરણો કો છૂ"

આ કવિતામા ફકીર કે સાધુનુ લક્ષણ બતાવવામા આવ્યુ છે ફકીર કે સાધુ શબ્દ જો કે ત્રણ–ચાર અક્ષરનો બનેલો છે પણ તેમા ભાવની વ્યાપકતા રહેલી છે.

ફકીર શબ્દ ઉર્દૂના ચાર અક્ષરોનો બનેલો છે. એ ચારેય અક્ષરોનો જુદો જુદો અર્થ બતાવવામા આવે છે સસ્કૃતમા આ પ્રમાણે પ્રત્યેક અક્ષરનો અર્થ બતાવવો તેને 'પદભજન નિરુકિત' કહે છે

ફકીર શબ્દમાં પહેલો અક્ષર 'ફ' છે 'ફ' અક્ષરનો અર્થ એ છે કે 'હે ! સાધુ ' તારામા કોઇ પ્રકારની ફિકર ન હોવી જોઇએ ' કહ્યુ પણ છે કે —

"ફિકર સભીકો ખાત હૈ, ફિકર સભીકા પીર;
ફિકર કા જો ફાકા કરે, તાકો નામ ફકીર."

અર્થાત્—જે કોઇ પ્રકારની સાસારિક ફિકર રાખતો નથી તે જ સાધુ કે ફકીર છે

ફકીર શબ્દમા બીજો અક્ષર 'ક' છે જેનો અર્થ કુદરત થાય છે કુદરત મનુષ્યોને સહાયતા આપે છે. કુદરતની સહાયતા વિના મનુષ્યજીવન ચાલી શકતું નથી. જ્યારે રામ

વનમાં ગયા હતા ત્યારે સાથે શું લઈ ગયા હતા? છતાં તેઓ શું ભૂખ્યા રહ્યા હતા? જ્યારે સાધુઓ ગૃહસંસારનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે સાથે લઈને શું નીકળે છે? રામ કુદરતના વિશ્વાસે રહ્યા હતા તો તેઓ પણ દુઃખી ન થયા અને સાધુઓ પણ કુદરતના વિશ્વાસે રહે છે તો તેઓ પણ દુઃખી થતા નથી. કુદરતના આશ્રયે રહેનારા લોકો દુઃખી થતા નથી, પણ આજકાલ તો લોકો કુદરતની સાથે લડાઇ કરે છે, અને તેનું કટુફળ પરિણામે તેમને ભોગવવું પડે છે. ફકીર લોકો કુદરતના વિશ્વાસે જ રહે છે અને રહેવું જોઇએ.

ફકીર શબ્દમાં ત્રીજો અક્ષર 'ર' છે. 'ર' નો અર્થ અત્રે 'રહેમ' કે 'દયા' થાય છે. જે બીજા ઉપર રહેમ–દયા કરે છે, અને બીજાને જરાપણ કષ્ટ પહોચાડતો નથી તે જ ફકીર છે. જે એમ વિચારે કે, 'હું દુઃખી લોકોના જેટલાં દુઃખો દૂર કરું છું તેટલો હું પરમાત્માની નજીક જાઉં છું તે સાચો ફકીર છે. તમે આ વાત એક કાનથી સાંભળી બીજા કાનથી કાઢી ન નાંખો પણ એ વિષે ઊંડો વિચાર કરી દયાને જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરો.

ફકીર શબ્દમાં ચોથો અક્ષર 'ર' છે. તેનો અર્થ 'પરમાત્માનું ધ્યાન હમેશા યાદ રહે' એ થાય છે. જે હમેશાં ઈશ્વરને એકાગ્ર ચિત્તે યાદ કરે છે તે પોતે ઈશ્વરીય બની જાય છે. અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, જે ઈશ્વરમાં તન્મય રહે છે–જે હમેશાં ઈશ્વરનું જ ધ્યાન ધરે છે તે ઈશ્વરમય બની જાય છે.

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, સાચા ફકીર અને સાચા સાધુમાં શાબ્દિક અંતર ભલે હોય પણ ફકીરની ઉપર જે વ્યાખ્યા કરવામા આવી છે તે વ્યાખ્યા પ્રમાણે સાધુ અને ફકીરમા કાંઇ અંતર રહેતું નથી.

સુદર્શન ચરિત્ર—૩૦

હવે હું એવા મહાપુરુષની કથા કહું છું કે, જે ગૃહસ્થ હોવા છતા પણ સાચા ફકીરના જેવું જીવન ગુજારતો હતો. તે મહાપુરુષનું નામ સુદર્શન છે. આ સુદર્શન શેઠની કપિલાદ્વારા એકવાર તો પરીક્ષા થઇ હતી, હવે તેની બીજીવાર ધર્મપરીક્ષા થાય છે.

કામદેવકી કરી પ્રતિમા, મહોત્સવ ખૂબ મંડાયા;
બાહિર જાવે અંદર લાવે, સબ જનકો ભરમાયા ॥ ધન૦ ૪૬ ॥
કાર્તિક પૂર્ણિમા કૌમુદી મહોત્સવ, નૃપ પુર બાહિર જાવે;
સુદર્શનજી નૃપ આજ્ઞા સે, પૌષધવ્રત કો ઠાવે. ॥ ધન૦ ૪૭ ॥

રાણીએ સુદર્શનને ભ્રષ્ટ કરવાનો કાર્યભાર પંડિતાને સોપ્યો. પંડિતા કપટજાળ રચવામા અને તેમા બીજાને ફસાવવામા હોશિયાર હતી. તેણે સુદર્શનના જેવી એક મૂર્તિ બનાવી. આ કામદેવની મૂર્તિ છે એમ પ્રસિદ્ધ કર્યું. રાણી પોતાની ઇષ્ટસિદ્ધિ સાધવા માટે એ મૂર્તિની પૂજા કરે છે.

પંડિતા દરરોજ સંધ્યાકાલના સમયે બીજી દાસીઓની સાથે તે મૂર્તિને મહેલની બહાર કાઢી વાજતે ગાજતે અહીંતહીં લઇ જતી અને રાતના સમયે પાછી તે મૂર્તિને

મહેલમાં લાવતી. આમ અનેક દિવસો સુધી તેણે કર્યું. પહેરગીરો–દરવાનો અને લોકો એમ સમજતા હતા કે, આ તો ઉત્સવ થઈ રહ્યો છે. આ પ્રમાણે પંડિતાએ બધા લોકોને ભ્રમમાં રાખ્યા હતા. પંડિતા તે મૂર્તિને, સુદર્શન જેવાં કપડાં પહેરતો તેવાં જ કપડાં પહેરાવતી. કોઈ કોઇ વાર ધર્મકાર્ય કરતી વખતે પહેરવામાં આવતાં કપડાં પણ મૂર્તિને પહેરાવતી. મૂર્તિને પહેરાવેલા કપડાં વિષે કોઇ પૂછતું તો ઝટ દઇને પંડિતા કહેતી કે, તમે લોકો ધર્મનાં કામ વિષે શું સમજો ? આ ઉત્તરથી લોકો વધારે કાંઈ પૂછતા નહિ. આજે પણ ધર્મના નામે લોકોને ઠગવામાં આવે છે. પંડિતાએ પણ ધર્મના નામે લોકોને ઠગ્યા.

પંડિતા મનમાં વિચારવા લાગી કે, મેં કપટજાળ તો બરાબર બીછાવી છે પણ એમાં સુદર્શનને ફસાવવો કેવી રીતે ? આ પ્રમાણે પંડિતા તક શોધતી હતી એટલામાં તો કાર્તિકી પૂર્ણિમાના કૌમુદી મહોત્સવનો સમય નજીક આવ્યો. રાજાએ નગરજનોને હુકમ કર્યો કે, આ મહોત્સવમાં ભાગ લેવા માટે બધા નગરજનોએ મારી સાથે બહાર નીકળવું. રાજાનો આ હુકમ સાંભળી સુદર્શન વિચારવા લાગ્યો કે, બધાને માટે તો આ કૌમુદી મહોત્સવ છે પણ મારા માટે તો એ કાર્તિકી પૂર્ણિમાનો દિવસ–પૌષધ કરવાનો શુભ દિવસ છે, એટલા માટે મારે તો તે દિવસે પૌષધવ્રતનું પાલન કરવું જોઇએ.

પૌષધનો અર્થ 'ધર્મનુ પોષણ કરવું' એ થાય છે. શ્રાવકોને માટે જે ચાર વિશ્રામ-સ્થાનો કહેવામાં આવ્યાં છે તેમાં પૌષધવ્રત પણ એક વિશ્રામસ્થાન છે. કેટલાક લોકો પૌષધવ્રતને ઠીક સમજે છે પણ તે દિવસે ઉપવાસ શા માટે કરવો જોઇએ એમ કહે છે ! પણ ઉપવાસ એ શરીર અને આત્મા બન્નેને માટે લાભપ્રદ છે એ વાત તેઓ ભૂલી જાય છે. જો પેટમાં હમેશાં આહાર પાણી ભર્યા કરશો અને તેને થોડો ઘણો પણ વિશ્રામ નહિ આપો તો પેટમાં ખરાબી થઈ જશે; માટે શરીર અને આત્માને સ્વસ્થ રાખવા માટે ઉપવાસની જરૂર છે. ઉપવાસ કરવાથી પેટનો કચરો સાફ થઇ જાય છે, અને આતરડાં-ઓને વિશ્રામ મળે છે, કે જેથી શરીરમા શક્તિ અને સ્ફુર્તિ આવે છે. ઉપવાસ કરવાથી શરીરને કોઈ પણ પ્રકારની હાનિ થતી નથી.

રાજાની આજ્ઞા સાભળી સુદર્શન વિચારવા લાગ્યો કે, ' હવે શું કરવુ !' તે રાજા પાસે ગયો અને વિનંતી કરી કે, "મહારાજ ! કૌમુદી મહોત્સવને દિવસે નગર બહાર જવાની અને મહોત્સવમાં ભાગ લેવાની આપે આજ્ઞા કરી છે પણ તે દિવસ કાર્તિકી પૂર્ણિમા હોવાથી હું તે દિવસે પૌષધવ્રતદ્વારા ધર્મકાર્ય કરવા ચાહું છું, માટે આપ તેમ કરવાની આજ્ઞા આપો."

તે વખતના રાજાઓ પણ ધર્માત્માઓ હતા, એટલે સુદર્શનનું કથન સાંભળી રાજાએ ધર્મકાર્ય કરવાની સહર્ષ અનુમતિ આપી અને કહ્યું કે, " શેઠ ! તમને ધન્ય છે કે, તમે ધર્મકાર્યમા મશગૂલ રહો છો. તમે આનંદથી ધર્મસેવા કરો."

રાજાની આજ્ઞા મેળવી સુદર્શન પૌષધશાળામાં આવ્યો. તેમણે પોતાના હાથે પૌષધ-શાળાને પુંજી. સુદર્શને જે પ્રમાણે પોતાના હાથે પૌષધશાળાને પુંજી તે પ્રમાણે તમે લોકો શું તમારા હાથે પૌષધશાળાને પુંજો છો ? તમે લોકો નોકરોદ્વારા પૌષધશાળાને સાફ કરાવો છો, પણ તે શુ તમારા જેટલી યતનાપૂર્વક સાફ કરી શકે ખરા ? પૌષધશાળામા

ગંદકી હોય તો વ્રતમાં દૂષણ લાગે છે સુદર્શને પૌષધશાળાને પુંજી ઘાસનો સંથારો પાથર્યો. શું તેની પાસે ગિઠાનું ન હતું કે, તેણે ઘાસ પાથર્યું ઘાસના ગિઠાનામા અનેક ગુણો રહેલા છે. તે સંયમનું સાધન અને નમ્રતાનુ સૂચન ચિહ્ન છે

તમે લોકો મૂલ્યવાન વસ્તુઓને મહત્ત્વ આપો છો અને સામાન્ય વસ્તુઓને તુચ્છ ગણો છો મૂલ્યવાન વસ્તુઓથી શેઠ શાહુકારોનું ભલે કામ ચાલી શકે પણ ગરીબ લોકોનું કામ તો સામાન્ય વસ્તુઓથી જ ચાલે છે. જો ઘાસ ન હોય તો પશુઓની કેવી દુર્દશા થાય ? અને જ્યારે ઘાસ પણ ન થાય તો અન્ન ક્યાથી થાય ? સુદર્શન શેઠ ઘાસનો સથારો પાથરી ધર્મધ્યાન કરવા લાગ્યો

કર પ્રપંચ અભિયા સુઠાણી, નૃપ બોલે યુ વાણી;
કોન ઉપાધિ તુમ તન બાધા, કહો કહો મહારાણી　　॥ ધન૦ ૪૮ ॥
હુહુકાર કરે નૃપનારી, શબ્દ ન એક ઉચ્ચારે;
ધાય પંડિતા કપટ ચરિત્રા, ખોટી જાલ પસારે　　॥ ધન૦ ૪૯ ॥
મહારાજા તુમ યુદ્ધ સિધાયે, રાણી દેવ મનાયે;
જો આવે સુખસે મહારાજા, તો પ્રતીતિ તુમ પાયે　॥ ધન૦ ૫૦ ॥
કાર્તિક પૂર્ણિમા મહોત્સવ પૂરા, બિન બહાર નહિં જાઉં;
વિસર ગઈ એ નાથ સાથ તુમ, તાકે ફલ દરશાઉં.　॥ ધન૦ ૫૧ ॥

જ્યારે સંસારીઓ વિષયવાસનાના તોફાને ચડે છે, ત્યારે ભક્તોમા ભગવદ્ભક્તિનો ભાવ ચડે છે ભક્તો તો એમ વિચારે છે કે, જ્યારે સંસારીઓ સાસારિક કામો ભૂલતા નથી તો અમે ભગવદ્ભક્તિ શા માટે ભૂલી જઇએ ? ધર્મી ધર્મના માર્ગે ચાલે છે અને પાપીઓ પાપના માર્ગે ચાલે છે ધાર્મિક પુરુષો કેવી રીતે પોતાની ધાર્મિકતાનો ત્યાગ કરતાં નથી એ વાત એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવુ છુ.—

એક બ્રાહ્મણ ગંગા નદીના કિનારે ઉભો હતો આ વૃક્ષ ઉપરથી એક વીંછી ગંગા નદીમા પડી ગયો અને તડફડવા લાગ્યો તે બ્રાહ્મણને દયા આવી એટલે તે એક પાદડુ લઈ તે વીંછીને બહાર કાઢવા લાગ્યો. વીંછીને તો કોઇની સાથે પ્રેમ હોતો નથી એટલે તે વીંછીએ પાદડા ઉપર ચડી તે બ્રાહ્મણને ડંખ માર્યો વીંછી કરડવાથી તે બ્રાહ્મણનો હાથ કંપી ઉઠયો એટલે તે વીંછી ફરી નદીમા પડી ગયો બ્રાહ્મણે ફરીવાર પાદડા વડે કાઢ્યો અને વીંછીએ ફરી ડંખ માર્યો આ પ્રમાણે વીંછી કેટલીએકવાર બ્રાહ્મણને કરડયો અને બ્રાહ્મણે તે વીંછીને દરેક વખતે બચાવ્યો. પાસે ઉભેલા લોકો આ કૌતુક જોઈ બ્રાહ્મણને કહેવા લાગ્યા કે, આ વીંછી તમને કરડે છે છતા તમે વારવાર તેને કેમ બચાવો છો ? ત્યારે બ્રાહ્મણે જવાબ આપ્યો કે, "જ્યારે આ વીંછી પોતાના સ્વભાવનો જુસ્સો બતાવે છે તો હું મારા સ્વભાવનો જુસ્સો શા માટે ન બતાવુ ? હું કાંઇ તેના ઉપર ઉપકાર કરતો નથી, પણ મારા હૃદયનો સ્વભાવ કેવો છે તે બતાવુ છુ વીંછી ભલેને કરડે, પણ હું મારો દયા કરવાનો જે સ્વભાવ છે તે શા માટે છોડી દઉં ?"

આ જ પ્રમાણે બીજા લોકો તો પોતપોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે કૌમુદી ઉત્સવ ઉજવવા ગયા, પરંતુ સુદર્શન શેઠ તો પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પૌષધ કરી ધર્મધ્યાન કરવા બેઠા.

રાજારાણી વગેરે બધા લોકો નગર બહાર ગયા અભયારાણી પંડિતાને કહેવા લાગી કે, "માતા! આજે પણ મારી ઇચ્છા પાર પડશે નહિ." પંડિતાએ અભયાને કહ્યું કે, "આજે તારી ઇચ્છા અવશ્ય પાર પડશે. તું શરીરમા દેવ આવ્યો છે એવો ઢોંગ કરી નીચે પડી જા પછી જે કામ કરવાનુ છે તે હું કરી લઇશ." રાણી પણ ત્રિયાચરિત્રમા ચતુર હતી, એટલે તે શરીરને કપાવતી કંપાવતી નીચે પડી ગઇ. દાસીઓ રાણીને નીચે પડતી જોઈ રાજા પાસે દોડી ગઈ અને કહેવા લાગી કે, મહારાજા! આપ જલ્દી ચાલો. મહારાણીને કાંઇક થઇ ગયુ છે! રાજા દોડતો દોડતો રાણી પાસે આવ્યો. આવીને રાણીએ ઓઢેલુ કપડું દૂર કરી શું થયુ તે જોવા ગયો ત્યા તો રાણીએ હા-હુ-હાહુ કરી કપડું પાછું ઓઢી લીધુ.

રાણીની આ દશા જોઇ રાજા કહેવા લાગ્યો કે, "રાણીને આ શુ થયું છે!" પંડિતા કહેવા લાગી કે, ' રાણી એમ તો ઘણી જ વિનીત છે પણ આજે પરવશ હોવાને કારણે આપનો સત્કાર કરી શકી નથી! તે તો આપની હમેશા કુશલતા ચાહે છે. તમે બહાર રહીને બીજાઓની રક્ષા કરો છો પરંતુ આ અંદર રહેવા છતાં આપની રક્ષાનો હમેશા પ્રયત્ન કરે છે. આપ જ્યારે યુદ્ધમા ગયા હતા ત્યારે તેણીએ દેવની માનતા માની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, જ્યારે હું યુદ્ધમાથી સકુશલ પાછા ફરેલા પતિનુ મુખ જોઇશ ત્યારે તમારો પાડ માનીશ અને તમારી પૂજા કરીશ. અને જ્યાંસુધી હું આપની પૂજા ન કરું ત્યાસુધી મહેલની બહાર નીકળીશ નહિ એવી હું બાધા લઉં છું. રાણીએ આવી બાધા લીધી હતી પણ આજે જ્યારે તમે બધાને નગર બહાર નીકળવાનો હુકમ કર્યો તો પછી રાણી મહેલમા કેમ રહી શકે? પતિવ્રતા સ્ત્રી પતિના હુકમનો અનાદર કેવી રીતે કરી શકે? આપને પામીને રાણી દેવની પૂજા કરવાનું ભૂલી ગઈ, અને આપનો હુકમ માની મહેલની બહાર ચાલી આવી. આ પ્રમાણે તેણે લીધેલી બાધા તે ભૂલી ગઈ, પણ દેવ ભૂલે એવા કયા હતા? મારી સમજમા તો દેવના પ્રકોપના કારણે જ રાણી નીચે ઢળી પડી છે. મને તો આ દેવનો પ્રકોપ જ જણાય છે."

પંડિતાની વાત સાભળી રાજાએ કહ્યું કે, "તો હવે શું કરવું!"

આપ કહો અરદાસ નાથ થેં, માફ કરો તુમ દેવ,
મહારાનીકો ભેજું મહેલમેં, કરે તુમારી સેવ, ॥ ધન૦ ૫૨ ॥
કપટ છોડ રાની જબ જાગી, દાસી બાત બનાઇ;
ભૂપતકો ભરમાઈ મહેલ ગઈ, રાની હર્ષ ભરાઇ. ॥ ધન૦ ૫૩ ॥
ધન્ય પંડિતા તવ ચતુરાઇ, અચ્છી બાત બનાઈ,
આજ મહેલ લે આવો શેઠકે, જોગ બના સુખદાઈ. ॥ ધન૦ ૫૪ ॥

પંડિતાએ ઉત્તર આપ્યો કે, "હવે તો દેવને હાથ જોડી, નમસ્કાર કરી એવી પ્રાર્થના કરો કે, એ તો મારી ભૂલ થઇ છે કે, મે રાણીને મહેલની બહાર આવવાની આજ્ઞા કરી હતી, માટે મારી ભૂલ માફ કરો, એનો કાઇ અપરાધ નથી, હું તેને પાછી મહેલમા મોકલી આપુ છુ. આપની તે મહેલમા પૂજા કરશે અને પૂજા સમાપ્ત થયા બાદ જ તે મહેલની બહાર નીકળશે. પૂજા સમાપ્ત નહિ થાય તો મહેલની બહાર પણ નીકળશે નહિ " આ પ્રમાણે આપ દેવની પ્રાર્થના કરો.

રાજા ત્રિયાચરિત્રની જાળમાં ફસાઈ ગયો. રાજાએ પંડિતાના કથનાનુસાર બે હાથ જોડી, નમસ્કાર કરી દેવની પ્રાર્થના કરી, એટલે પંડિતાએ અભયાને ઈશારો કર્યો અને તે ઉપરથી રાણી બેઠી થઈ ગઇ. પંડિતાએ રાજાને કહ્યું કે, "દેવનો ચમત્કાર જોયો !" રાજા પણ "અહા ! આ દેવનો કેવો અદ્દભુત ચમત્કાર છે!" એમ કહેવા લાગ્યો.

આજે પણ દેવ પૂજાના નામે આવી ઠગાઇ બહુ કરવામાં આવે છે. આવી ધૂર્તતાને કારણે લોકો દેવપૂજા, કે યજ્ઞને નામે ઘણો અનર્થ કરે છે અને જીવોનું બલિદાન પણ આપે છે; પણ વાસ્તવમાં દેવપૂજા કે યજ્ઞના મૂળ ઉદ્દેશને લોકો ભૂલી ગયા છે.

રાણીને રાજા કહેવા લાગ્યો કે, "તમે દેવપૂજાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી છતાં આજે ભૂલી ગયા. એ ભૂલના ભોગે તો આજે મોટો અનર્થ થઈ જાત. એ તો સારું થયું કે, પંડિતાએ દેવપૂજાનું ભાન કરાવ્યું. હવે તમે મહેલમાં જાઓ અને પંડિતા કહે તેમ દેવ-પૂજા કરો. નહિં તો મારુ અને તમારું સંસારસુખ માટીમાં મળી જશે."

લોકો સંસાર સુખને પકડી રાખવા ચાહે છે, પણ તે સુખને પકડવાનો જેટલો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તેટલું તે સુખ દૂર ભાગે છે.

રાજાનું કથન સાભળી રાણીએ કહ્યું કે, "આપના હુકમનું પાલન કરવું એ તો મારું કર્તવ્ય છે." આ પ્રમાણે કહી રાણી પંડિતા સાથે પાલખીમા બેસી મહેલમાં આવી. પંડિતા કહેવા લાગી કે, "જોયું, મારી યુક્તિ કેવી પાર પડી ?" અભયા કહેવા લાગી કે, "મેં પણ કેવો વેશ ભજવ્યો !" આ પ્રમાણે બન્ને એક બીજાની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

રાણીએ પંડિતાને કહ્યું કે, "આ તો બધું થયું; પણ હવે સુદર્શન શેઠને મહેલમાં કેવી રીતે લાવશો ?"

પંડિતાએ ઉત્તર આપ્યો કે, "જ્યારે મેં રાજાને વશ કરી લીધો તો પછી આ શેઠ શું વિસાતમા છે ! તું પણ હોશીયાર થઇ જા. હમણા જ શેઠને તારી સામે ઉપસ્થિત કરું છું." પંડિતાની વાત સાભળી અભયા પણ સાવધાન થઈ ગઈ.

એક બાજુ તો અભયા શેઠને વિચલિત કરવા તત્પર થઈ છે ત્યારે બીજી બાજુ સુદર્શન શેઠ પૌષધવ્રત ધારણ કરી ધર્મધ્યાનમા મગ્ન થઇ બેઠા છે. એક તો ઈશ્વરનો 'બંદા' છે તો બીજી શેતાનની શિષ્યા છે. આ બન્ને વચ્ચે સંઘર્ષણ કેવું થાય છે તે જોવાનું છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા વદી ૪ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

'વિશ્વસેન' નૃપ 'અચલા' પટરાનીજી, તસુ સુત કુલ શણગાર હો સુભાગી,
જન્મતાં શાંતિ કરી નિજ દેશમેં, મૃગી માર નિવાર હો, સુભાગી,
શાન્તિ જિનેશ્વર સાહબ સોલમા. ॥૧॥

શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના અનેક વિધિએ કરવામાં આવી છે, અને અનેક વિધિએ પરમાત્માની પ્રાર્થનામાં રહેલી શક્તિ બતાવવામાં આવી છે.

જ્ઞાનીજનોનું એવું કથન છે કે, "જે પ્રમાણે સાંકળનાં કોઈ પણ આંકડીયાને ખેંચવાથી કે પકડવાથી આખી સાંકળ ખેંચાઈ આવે છે તે જ પ્રમાણે પરમાત્માની કોઈપણ શક્તિને પોતાનામાં ખેંચવામાં આવે તો બધી શક્તિ પોતાનામાં ખેંચાઈ આવે છે.

આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે કેઃ—

શાન્તિ જિનેશ્વર સાહબ સોલવાં, શાન્તિદાયક તુમ નામ હો સુભાગી,
તન મન વચનોંકો શુદ્ધ કર ધ્યાવતાં, પૂરે સઘળી હામ, હો સુભાગી.

ભક્ત કહે છે કે, "હે પ્રભો! તારા મહિમાના ગુણ ગાતા ગાતા મોટા મોટા ઋષીશ્વરો પણ થાકી ગયા છતા તારા ગુણગ્રામ સંપૂર્ણ રીતે કરી શકયા નહિ તો પછી મારા જેવો તુચ્છ પ્રાણી તારા નામનો મહિમા કેમ વર્ણવી શકે? જો કે તારા નામનો મહિમા હું વર્ણવી શકતો નથી પણ તારુ નામ લઇને હું કૃતકૃત્ય થઈ શકું છું એટલો મને આત્મસંતોષ છે.

ઉદાહરણ તરીકે જો કોઇ માણસ કોઈ કીંમતી રત્નનું મૂલ્ય આંકી શકતો ન હોય પણ તેને મફત રત્ન મળે તો લઈ શકે છે, તે જ પ્રમાણે પરમાત્માનો અવર્ણનીય મહિમા વર્ણવી શકાતો ન હોય તો કોણ એવો હશે કે જે, પરમાત્માનું નામ લેવા નહિ ચાહે? હે પ્રભો! તારા નામનું મહત્ત્વ સમજીને તારું નામસ્મરણ કરવામાં આવે તો આ આત્માને ઘણો લાભ થાય; પણ પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરવામા તન, મન અને વચનને શુદ્ધ રાખવાં પડે છે અને ત્યારેજ આ આત્માને લાભ પહોંચે છે.

તન, મન અને વચનની શુદ્ધિ કરનારા જ પરમાત્માનું નામ લેવાને અધિકારી બની શકે છે. અધિકારી બન્યા વિના પરમાત્માનુ કરવામાં આવતું નામસ્મરણ બરાબર લાભપ્રદ નીવડતું નથી. અધિકારી બનીને પરમાત્માનું નામ લેવું અને અધિકારી બન્યા વિના પરમાત્માનું નામ લેવું એમાં ઘણું અંતર રહેલું છે. મન, વચન અને કાયાને શુદ્ધ કરી અધિકારી બની પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરવાથી આત્મશક્તિનું ભાન થાય છે. જ્ઞાનીજનો આત્મશક્તિને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ ॐ શાન્તિ : શાન્તિ : શાન્તિ : એમ

ત્રણ વાર શાન્તિનું ઉચ્ચારણ કરે છે. ભગવાન્ શાન્તિનાથનું નામસ્મરણ પણ શાન્તિ માટે જ કરવામાં આવે છે. કહ્યું છે કેઃ–

'पूर्णात् पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ।'

અર્થાત્—જે પૂર્ણની પાસે પૂર્ણતા માંગે છે તે પૂર્ણ બની જાય છે. આનો અર્થ એ છે કે, પૂર્ણની પાસે પૂર્ણ ચીજ જ માંગવી જોઇએ, અપૂર્ણ ચીજ નહિ.

જે માણસ ખોબો ભરીને હીરા-માણેક આપી રહ્યો છે, તે ન લેતાં, તેની પાસે પડેલાં ચણાં માગવા એ શું ઠીક છે ? જો કોઈ એમ કરે તો તે તેની ભૂલ છે કે નહિ ? આ જ પ્રમાણે પરમાત્મા પાસેથી શું માંગવું તે વિષે વિચાર કરો. તમે લોકો પૂર્ણ પુરુષની પાસે પૂર્ણતા ન માંગતા અપૂર્ણતા માંગી ભૂલ કરી રહ્યા છો. એટલા માટે જ્ઞાનીજનો કહે છે કેઃ—

" જે લોકોત્તર દેવ નમૂં લૌકિકથી ।
દુર્લભ સિદ્ધ સ્વરૂપ પ્રભૂ તેકિકથી ॥ "

અર્થાત્—જે પરલૌકિક દેવ છે, જે પૂર્ણતા આપનાર છે અને જે સિદ્ધ ગતિને પ્રાપ્ત કરાવનાર છે તેમની પાસેથી જે તુચ્છ વસ્તુ માગે છે તે મહાપુરુષની પ્રાપ્તિનો લાભ વ્યર્થ ગુમાવે છે. જે પ્રમાણે કોઇ, સંતુષ્ટ થએલા ચક્રવર્તી પાસેથી ચણા માંગવાની ભૂલ કરે છે તે જ પ્રમાણે જે પૂર્ણ પુરુષની પાસેથી અપૂર્ણતા માંગે છે તે પણ તેવી જ ભૂલ કરે છે. પૂર્ણ પુરુષની પાસે અપૂર્ણતા ન માંગતાં પૂર્ણતા જ માંગવી જોઈએ.

આત્માને પૂર્ણતા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે એ વાત હવે અનાથીમુનિના ચરિત્રદ્વારા સમજાવું છુંઃ—

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૩૧

અનાથીમુનિ રાજા શ્રેણિકને કહે છે કે,–" હે રાજન્ ! તું કહેતો હતો કે, ' મારે ત્યાં હાથી, ઘોડા, રથ, ગામ, નગર વગેરે મારા અધિકારમાં છે, મારી આજ્ઞા બધા માથે ચડાવે છે,' પણ રાજા ! વાસ્તવમાં આ તારો અહંકાર માત્ર છે; બીજું કાંઈ નથી. હાથી-ઘોડા આદિને કારણે તું સનાથ નહિ પણ અનાથ છે. બાહ્ય પદાર્થો ગમે તેટલાં પ્રાપ્ત થાય પણ એથી કાંઈ આત્મા સનાથ બની શકતો નથી. તું કહે છે કે, ' મારી આજ્ઞા બધા શિરોધાર્ય કરે છે,' પણ હું પૂછું છું કે, તારી આજ્ઞા તારા શરીર ઉપર પણ ચાલે છે કે નહિ તે જો. અને હાથી ઘોડા આદિને કારણે ' હું સનાથ છું ' એ ખોટું અભિમાન છોડી દે. તું મારા જ ઉદાહરણથી સમજી શકે છે કે, મને દરેક પ્રકારનું સુખ હતું. મારે ત્યાં ધન ધાન્યાદિનો વૈભવ ઘણો હતો છતા તે સુખ વૈભવથી હું સનાથ બની ન શક્યો. એવી મારી અનાથતા હતી જે પદાર્થોને કારણે તું પોતાને સનાથ માને છે, તે પદાર્થોને કારણે જ, તું અનાથ છે.

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને જે કાંઈ કહી રહ્યા છે તે ઉપર તમે પણ વિચાર કરો. તમે પણ સંસારનાં પદાર્થો ઉપર અભિમાન કરતા હશો પણ શું એ પદાર્થોને છોડી તમારે જવું નહિ પડે ? વળી પદાર્થો ઉપર શું તમારો હુકમ ચાલે છે ? પદાર્થો ઉપર તો શું પણ

તમારા શરીર ઉપર પણ તમારો હુકમ ચાલતો નથી. જો શરીર ઉપર તમારો હુકમ ચાલતો હોત તો તમારા કાળા વાળ સફેદ કેમ થઈ ગયા ? દાંત કેમ પડી ગયા ? આ પ્રમાણે જ્યારે તારા શરીર ઉપર પણ તારો અધિકાર ચાલતો નથી તો પછી બાહ્ય પદાર્થો ઉપરે તારો અધિકાર કયાંથી હોય ? માટે હું બધાનો નાથ છું એ અભિમાન તું છોડી દે. હે રાજન્ ! તું જે પદાર્થોને કારણે પોતાને સનાથ માને છે તે જ પદાર્થોના બંધનોમાં ફસાઈ જઈ તું અનાથ બની રહ્યો છે !

પદાર્થોના ફંદામાં ફસાઈ જઇ આત્મા કેવી રીતે અનાથ બની રહ્યો છે એ વાત એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું. માનો કે, કેટલાક કેદીઓને સિપાઇઓ પકડી લઈ જઈ રહ્યા છે. સિપાઈઓ મનમાં એમ સમજતા હશે કે, અમે કેદીઓને પકડી લઇ જઇએ છીએ પણ વિચાર કરવાથી જણાશે કે, તે સિપાઈઓ પણ કેદીની સાથે કેદી થઈ જઈ રહ્યા છે ! કારણ કે કોઇ સિપાઇઓને એમ કહે કે એ કેદીઓને ત્યાં ઉભા રાખી અત્રે આવો તો શું સિપાઇઓ કેદીઓને છૂટા મૂકીને આવી શકશે ? આ પ્રમાણે તે કેદીઓની સાથે સિપાઈઓ પણ કેદી બન્યા છે કે નહિ? આ જ પ્રમાણે તમે એમ માનો છો કે, "અમે સાંસારિક પદાર્થોના માલિક છીએ, પણ વાસ્તવમાં સંસારના પદાર્થો તમારા માલિક બન્યાં છે અને તમને પોતાના કાબુમા પકડી રાખ્યા છે."

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને કહે છે કે, "હે રાજન્! આ પ્રમાણે તું પોતે અનાથ છે તો પછી તું મારો કે બીજાનો નાથ કેવી રીતે બની શકે ? તું જેને પોતાનું માની બેઠો છે તે પર પદાર્થની પરવશતાને કારણે જ તું અનાથ છે."

મુનિનું આ કથન સાંભળી રાજા કહેવા લાગ્યો કે, "સંસારના પદાર્થોની પરવશતાને કારણે અનાથતા આવે છે એ તો હું સમજ્યો પણ હવે અનાથ કેવી રીતે બની શકાય છે એ હું જાણવા ચાહું છું.

મુનિએ જવાબ આપ્યો કે, "હે રાજન્ ! અનાથતાને દૂર કરી અનાથ કેમ બની શકાય છે અને અનાથમા કેટલી બધી શકિત હોય છે એ હું બતાવું છું તે સાંભળઃ"—

तओऽहं एवमाहंसु, दुक्खमाहु पुणो पुणो ।
वेयणा अणुभविउं जे, संसारम्मि अणंतए ॥ ३१ ॥

सई च जइ मुच्चेज्जा, वेयणा विउला इतो ।
खन्तो दन्तो निरारम्भो, पव्वइए अणगारियं ॥ ३२ ॥

एवं च चिन्तइत्ता णं, पासुत्तो मि नराहिवा ।
परियतन्तीइ राईए, वेयणा मे खयं गया ॥ ३३ ॥

ગણધરોએ આ ત્રણ ગાથાઓમા સંસારનું ઘણું રહસ્ય બતાવેલ છે. આત્મા કેવી રીતે સુખી થઈ શકે છે અને કેવી રીતે દુઃખી થાય છે એ આ ગાથાઓમા બતાવવામાં આવ્યુ છે.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્! જ્યારે મારા માતા પિતા, ભાઈબહેન, પત્ની તથા વૈદ્ય વગેરે બધા મારા રોગને દૂર કરવામાં સમર્થ ન થયા ત્યારે મને લાગ્યું કે, આ મારા નાથ નથી. તેઓ મારી રક્ષા કરી શકતા નથી અને હું તેમની રક્ષા કરી શકતો નથી" આ પ્રમાણે વિચાર કરી મેં મારા આત્માને સંબોધીને કહ્યું કે, "હે આત્મા! તેં આવું દુઃખ પહેલી વાર જ ભોગવ્યું નથી, આવું દુઃખ તો તેં અનંતવાર ભોગવ્યું છે, માટે હવે તું દુઃખથી મુક્ત થવા માટે જાગ્રત થઈજા!"

લોકો દુઃખથી ગભરાય છે પણ જે મહાપુરુષો છે તેઓ તો દુઃખમાંથી પણ સુખ શોધે છે. તેઓ માને છે કે, "બધા દુઃખો તો સમાપ્ત થઈ જાય છે, પણ મારા આ આત્માની સમાપ્તિ થતી નથી. મારો આત્મા તો સંસારમાં અનાદિકાળથી દુઃખને અનુભવતો આવ્યો છે જ્યારથી આ સંસાર છે ત્યારથી 'હું છું,' અને જ્યારથી હું છું ત્યારથી 'આ સંસાર' છે. હું અને આ સંસાર બન્નેય અનાદિકાળથી છે. મારામાં અને આ સંસારમા પહેલા કોણ છે અને પછી કોણ છે, એવો કોઇ ક્રમ કે ભેદ નથી. જે પ્રમાણે બન્ને આંખોમાં અને બન્ને કાનોમાં કોણ પહેલો છે અને કોણ પછીનો છે એ કહી શકાતું નથી, તે જ પ્રમાણે આ આત્મા અને આ સંસારમાં કોણ પહેલું અને કોણ પછી છે એ કહી શકાતું નથી. આત્મા અને સંસાર બન્નેય અનાદિના છે."

"આ સંસારમા મેં અનેકવાર દુઃખો ભોગવ્યા છે. એ દુઃખો ક્યાંથી આવે છે એ વિચારતા હું એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો છુ કે એ દુઃખો પોતાના સંકલ્પથી જ આવ્યાં છે. મેં જેવો સંકલ્પ કર્યો તે સંકલ્પ પ્રમાણે મેં સુખ-દુઃખને ભોગવ્યાં છે."

આ એક દાર્શનિક ચર્ચા છે. બીજા દાર્શનિકો કહે છે કે, "આત્મા અજ્ઞાની હોવાના કારણે તે પોતાનો નિમાયક બની શકતો નથી. અજ્ઞાનતાને કારણે આ આત્મા કર્મ તો કરી નાખે છે પણ તે ફળ ભોગવવામા સ્વતંત્ર નથી. ફલ આપવાના નિયામક તો ઈશ્વર જ છે. આત્મા કર્મ કરવામા સ્વતંત્ર છે પરંતુ ફળ ભોગવવામાં સ્વતંત્ર નથી ફળના નિયામક તો ઈશ્વર જ છે."

બીજા દાર્શનિકો આ પ્રમાણે આત્માને કર્મ કરવામા તો સ્વતંત્ર માને છે પણ તેનું ફળ ભોગવવામા પરતંત્ર માને છે પણ તેમના આ કથન ઉપર વિચાર કરવાથી ઠીક જણાતું નથી.

કુરાનમાં પણ કહ્યું છે કે, "હે મુહમ્મદ! જે પોતે બગડતો નથી તેને હું બગાડતો નથી અને જે પોતે સુધરતો નથી તેને હું સુધારતો નથી." આ પ્રમાણે કુરાન પણ ખુદાને નિયામક માનતું નથી.

પરમાત્મા, જો ફલના નિયામક નથી તો, પોતાના કાર્યના ફલને પોતે કેવી રીતે ભોગવે છે? એ પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પોતાના સંકલ્પ પ્રમાણે કર્મનું ફળ સુખ કે દુઃખરૂપે મળે છે એમ માનવુ જોઇએ. પણ જો પરમાત્માને ફળના નિયામક માનવામા આવે તો અનેક આપત્તિઓ આવે છે. જેમકે, માનો કે, કોઈ માણસે ચોરી કરી. હવે ચોરી કરનારે એ પૂર્વ પાપનું ફળ ભોગવ્યુ કે નવું પાપ કર્યું? જો એમ કહેવામા

આવે કે તેણે પૂર્વ પાપનુ ફળ ભોગવ્યુ તો જેને ત્યા ચોરી થઇ છે, તેણે તો પૂર્વ પાપનું ફળ ભોગવ્યું પરંતુ એ ચોરી તો પરમાત્માએ કરાવીને? એટલા માટે 'પરમાત્માએ ચોરીદ્વારા તેના પૂર્વકૃત પાપનું ફળ ભોગવાવ્યુ' એમ માનવું તે ઠીક કહી શકાય નહિ. જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, "તે ચોરી કરીને પૂર્વ કર્મને ભોગવે છે અને નવા કર્મો બાધે છે. જ્યારે સંવરદ્વારા નવા કર્મો બાધે નહિ ત્યારેજ તે પાપથી મુક્ત થઇ શકે છે."

મુનિ કહે છે કે, હે રાજન્! મારી અનાથતા વિષે વિચાર કરતા મને જણાયુ કે, મારા સંકલ્પને કારણેજ મારે દુઃખ ભોગવવું પડે છે."

અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે, "આત્મા સુખનો સંકલ્પ તો કરે છે, પણ દુ ખનો સકલ્પ કોણ કરે? વળી, આત્મા જો અજ્ઞાન છે તો તે નિયામક કેવી રીતે બની શકે? જો પ્રકૃતિ વ્યવસ્થા કરે છે એમ કહેવામા આવે તો તે તો જડ છે. જ્યારે તે પોતે પોતાને જાણી શકતી નથી તો પછી તે બીજાની વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરી શકે? એટલા માટે આત્માનો કોઈ નિયામક તો હોવો જ જોઇએ."

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા જણાવવાનુ કે, "દૂધને એ જ્ઞાન હોતુ નથી કે, મારામા કેટલો રસભાગ છે અને કેટલો ખલભાગ છે. તથા પેટમા જઈને હું કયા રૂપમા પરિણત થાઉં છુ." આ જ પ્રમાણે તમને પણ એ જ્ઞાન નથી કે એ દૂધ અમારા પેટમા જઇ કેવી રીતે રસ ભાગ અને ખલ ભાગમા પરિણત થાય છે! આમ હોવા છતા દૂધ જ્યારે પેટમા જાય છે ત્યારે તેનો રસ ભાગ અને ખલ ભાગ જુદો જુદો થઈ જાય છે, અને રસ ભાગમાથી જેટલો ભાગ આખને મળવો જોઇએ તેટલો આખને, જેટલો ભાગ કાનને મળવો જોઇએ તેટલો કાનને અને એ પ્રમાણે પ્રત્યેક અંગને રસ ભાગ પ્રમાણમા મળે જ છે. આ પ્રમાણે પ્રકૃતિ જ એવી બની છે કે, બધા કામો પોતાની મેળે જ નિયમિતરૂપે થયા કરે છે. જો તમે પ્રકૃતિદ્વારા થતા બધા ખેલો બરાબર જુઓ અને જાણો તો તમે પૂર્ણજ થઇ જાઓ. તમે જાણતા નથી કે આ બધુ કેમ બને છે! પણ પ્રકૃતિ તો પોતાનો બધો ખેલ બરાબર ભજવે છે, અને આત્મા પ્રકૃતિના આ ખેલને કારણે જ પોતાના કર્મનું ફળ પોતે જ ભોગવવા વિવશ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે કર્મનું ફલ ભોગવવા માટે પરમાત્મા કે બીજા કોઇને નિયામક માનવાની જરૂર જ રહેતી નથી.

મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્! મારી આત્માની સ્થિતિ જોતા હું એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે આ રોગ મારા પોતાના સંકલ્પથીજ પેદા થયો છે તો આ રોગ હાય વોય કરવાથી એમ મટી શકે એમ નથી. હુ અનંતવાર વેદના સહી ચૂક્યો છુ જો વેદના દૂર થઈ શકતી ન હોય તો પહેલાની વેદના કેમ દૂર થઈ? આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વેદના દૂર થઈ શકે છે તો પછી આ વેદના કેમ દૂર થતી નથી? આ વિષે વિચાર કરતા હું એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે, મે મારા પોતાના સકલ્પથીજ આ વેદનાને બોલાવી છે અને મારા પોતાના સકલ્પથીજ એ વેદનાને દૂર કરી શકાય છે"

સકલ્પનો અર્થ નિશ્ચય થાય છે સુખ કે દુ ખને આત્માએ પોતાના નિશ્ચયથીજ પકડી રાખ્યા છે.

કેટલાક સંકલ્પો તો પોતે કરે છે અને કેટલાક સંકલ્પો પૂર્વજોના સંસ્કારરૂપે આવે છે. જેમકે કોઇને, પૂર્વજોના સંસ્કાર માસ ન ખાવાનાં હોય છે તો તે માંસ ખાતા નથી. આ જ પ્રમાણે કેટલાક સંસ્કારો પૂર્વ જન્મના ઊતરી આવે છે. જે પ્રમાણે જે માણસ માસ ખાતો નથી, તેને માસ ખાવાનું સ્વપ્ન પણ કોઈ દિવસ આવતું નથી, કારણ કે તેને માસ ન ખાવાનો સંકલ્પ છે. આ પ્રમાણે જે કાંઇ થાય છે તે પોતાના સંકલ્પથી જ થાય છે. પછી ભલે તે સંસ્કાર આ ભવનાં હોય કે પર ભવનાં હોય! જે પ્રમાણે સંકલ્પ દઢ હોવાના કારણે માતાની સાથે દુરાચાર સેવવાનું સ્વપ્ન પણ આવતું નથી તે જ પ્રમાણે જો સમસ્ત પરસ્ત્રીઓ કે બધી સ્ત્રીઓની સાથે વિષય ભોગ ન કરવાનો કે ત્યાજ્ય વસ્તુઓને ન અપનાવવાનો સંકલ્પ દઢ નિશ્ચય હોય તો આત્મા ઘણી ઉન્નતિ સાધી શકે છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૩૧

સુદર્શન શેઠે એવો સંકલ્પ કર્યો છે કે, 'હું એક મનોરમા સિવાય સંસારની સમસ્ત સ્ત્રીઓને માતા-બહેન સમાન માનીશ.' હવે તે પોતાના આ સંકલ્પ ઉપર કેવી રીતે દઢ રહે છે તે અત્રે જોવાનુ છેઃ—

મૂર્તિ લેકર ગઈ બાહર કો, પહેરેદાર ભરમાઇ;
પૌષધશાલા શેઠ સુદર્શન, મૂર્તિ ફેંક લે આઈ ॥ ધન૦ ૫૫ ॥
પૌષધમૌન શેઠ નહીં બોલે, બૈઠા ધ્યાન લગાઈ;
અભિયા કર શૃંગાર શેઠ કે, ખડી સામને આઈ. ॥ ધન૦ ૫૬ ॥

આ બાજુ સુદર્શન પોતાના સંકલ્પમા દઢ છે અને બીજી બાજુ રાણીએ સુદર્શનને ચલિત કરવાનો સંકલ્પ કર્યો છે.

સંકલ્પ સુંદર પણ હોય છે અને ખરાબ પણ હોય છે. સુદર્શનનો સંકલ્પ સારો છે અને અભયાનો સંકલ્પ ખરાબ છે, પણ જેમના સંકલ્પમા દઢતા હશે તેમને જ વિજય મળી શકશે અભયા અને સુદર્શનના સંકલ્પના બલાબલની પરીક્ષા થાય છે. હવે કોનો સંકલ્પ દઢ છે અને એ સંકલ્પપરીક્ષામા કોણ પસાર થાય છે એ જોવાનુ છે.

સંકલ્પના આધારે કર્મ છે કે કર્મના આધારે સંકલ્પ છે એ વિચારવા જેવી વાત છે. કર્માનુસાર બુદ્ધિ થાય છે એમ કહેવામા આવે છે પણ એમ કહેવુ એ એક પ્રકારની નિર્બળતા છે. અનાથી મુનિએ કહ્યું છે કે—

'अप्पा कत्ता विकत्ता य दुहाण य सुहाण य ॥'

સુખ કે દુઃખનો કર્તા કે હર્તા આ આત્મા જ છે. અર્થાત્ કર્મ સંકલ્પને આધીન છે. જો તમારો સંકલ્પ કર્મોને દૂર કરવાનો હોય તો કર્મો કદાપિ ટકી શકે નહિ. કેટલાક માણસો 'અમારા કર્મો જ એવા છે' એમ કહી કર્મોને દોષ આપે છે, અને દુઃખ ભોગવે છે પણ 'દુઃખ એ પોતાના સંકલ્પની ખામીને કારણે છે' એમ વિચારતા નથી. કર્મો તો પોતાના સંકલ્પને આધીન છે. જો કર્મોને દૂર કરવાનો દઢ સંકલ્પ હોય તો કર્મોને દૂર કરી શકાય છે એટલા માટે કેવળ કર્મોના નામે કોઈ ખરાબ કામ કરવું એ ઠીક નથી.

અભયાએ પંડિતાને કહ્યુ કે, આજે સુયોગ સાપડયો છે. આજે હું પણ મહેલમા એકલી છું અને શેઠ પણ પૌષધશાળામા એકલો છે. આવો અવસર ફરી મળવો મુશ્કેલ

છે પંડિતાએ કહ્યુ કે, એ બધી વાત મારા ખ્યાલમા છે હમણા જ હુ મારી યુક્તિ અજમાવુ છુ

પંડિતા ગાજતે વાજતે પાલખીમા મૂર્તિ બેસાડી સુદર્શનની પૌષધશાળા તરફ ચાલી પૌષધશાળા પાસે જઇ તેણીએ મૂર્તિને તો જલ કે સ્થળ ઉપર ફેંકી દીધી અને પછી સાથે આવેલા લોકોને કહ્યું કે, "તમે લોકો અહીં ઉભા રહો, હમણા હું પૂજા સબધી ક્રિયા કરી પાછી આવુ છુ" આ પ્રમાણે કહી પંડિતા સાથેના પહેરગીરોને ભ્રમમા નાખી પૌષધશાળામા ગઈ અને શેઠને ઉપાડી મૂર્તિના સ્થાને તેમને બેસાડી દીધા અને શેઠને કહ્યુ કે, "શેઠ! તમે વ્રતનિયમમા દઢ રહેજો અમે અમારુ કામ કરીએ છીએ, તમે તમારા વ્રતનું પાલન કરો કાંઈ બોલશો નહિ"

શેઠ તો પૌષધમા બેઠા હતા. એટલે પંડિતાએ આમ કહેવા છતા તથા ઉપાડીને મૂર્તિના સ્થાને બેસાડયા છતા તેઓ કાંઈ બોલ્યા નહિ મૌન ધારણ કરી રાખ્યુ પંડિતાએ મૂર્તિના સ્થાને સુદર્શનને બરાબર બેસાડી દીધા અને પછી પાલખી ઉપાડી તેણીએ ચાલવા માડયુ

પંડિતાએ સુદર્શનને આ પ્રમાણે ઉપાડયા છતા પણ સુદર્શન તો નિશ્ચલ જ બેઠો રહ્યો આ ઉપરથી કોઇ એમ કહી શકે કે સુદર્શન આવો કાયર કેમ બન્યો! તેણે પંડિતાને કેમ કાંઈ કહ્યુ નહિ? આ પ્રમાણે કોઇ કહી શકે પણ સુદર્શન આ પ્રશ્નના જવાબમા કહે છે કે, "જ્યારે મે શરીરની બધી પ્રવૃત્તિઓનો ત્યાગ કર્યો છે તો પછી આ શરીર ઉપર જે થવાનુ હોય તે ભલે થાય માટે તે વખતે શરીરની પ્રવૃત્તિમા પડવુ ન જોઇએ"

પંડિતા સુદર્શનને ઉપાડી ચાલી નીકળી પહેરેગીરો તો એમ જ માનતા હતા કે, આ તો એ જ મૂર્તિ છે પંડિતા જેમ આવી હતી તેમ વાજતે ગાજતે સુદર્શનને મહેલમા લઈ ગઈ, અને એકાન્તમા તેને મુકી તે હસતી હસતી અભયા પાસે ગઇ અને રાણીને કહ્યુ કે, "હું સુદર્શનને મહેલમા લઇ આવી છુ મે મારી ફરજ બજાવી લીધી છે હવે તું તારી ફરજ બજાવ"

અભયાએ કહ્યુ કે, "બહુ સારુ થયુ હવે હું મારી ફરજ બજાવીશ તે તો તારી શક્તિનો પરિચય આપ્યો હવે મારી શક્તિ પણ જો.'

શેઠ તો જેમ પૌષધશાળામા ધ્યાનસ્થ બેઠો હતો તે જ પ્રમાણે મહેલમા પણ ધ્યાનસ્થ બેસી રહ્યા તે તો એમ જ વિચારતો હતો કે, "ભલે મહેલ હોય કે જેલ હોય, મારે તો મારા વ્રતનુ પાલન કરવાનું છે ભલે આ શરીર રહે કે ન રહે, પણ મારા આત્માને કોઇ હાનિ પહોંચાડી શકે એમ નથી"

અભયારાણી શૃંગાર સજી, રમઝમ કરતી સુદર્શનની પાસે આવી, પણ સુદર્શન તો પહેલાની માફક ધ્યાનમગ્ન હતો રાણી વિચારવા લાગી કે, મારા ઝાઝરનો અવાજ સાભળવા છતા પણ તેની સમાધિનો ભગ ન થયો, તે તો ધ્યાનસ્થ જ બેઠો છે ગમે તે થાય મારે તો તેને વિચલિત કરવો છે એટલા માટે અત્યારે તો તેની પાસે સામનીતિથી કામ લેવુ એ ઠીક છે. મારે તો ગમે તે નીતિથી વશ કરવો છે.

હાથ જોડે અમૃત સમ મીઠા, બોલે સુખસે બોલ;
મૈં રાની તુમ પુરજનમાની, સરખે સરીખી જોડ ॥ ધન૦ ૫૭ ॥
કલ્પવૃક્ષ સમ કાયા થારી, મૈં અમૃતકી બેલી;
મૌન ખોલ નિરખો મુઝ નયના, ધ્યાન ઢોંગ દો મેલી. ॥ ધન૦ ૫૮ ॥

સુદર્શનની પાસે જઇ અભયાએ તેને નમસ્કાર કર્યા. અભયાની આ દશા ઉપરથી વિચારો કે જ્યારે મનુષ્ય પતિત બની જાય છે, ત્યારે શું શું કરે છે? અભયા રાજાની રાણી છે; એ દ્રષ્ટિએ તે પ્રજાની માતા છે અને સુદર્શન રાણીની પ્રજા અને એ દૃષ્ટિએ તે રાણીનો પુત્ર છે. માતાના પગે પુત્ર પડે છે, પણ માતા પુત્રના પગે પડતી નથી. અભયા–માતાને સુદર્શન–પુત્રના પગે પડવાની જરાપણ જરૂર ન હતી, પણ આત્મામાં જ્યારે નીચ કામવાસના જાગૃત થાય છે ત્યારે મનુષ્ય નીચ કામો કરવા માટે તૈયાર થઇ જાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે!

રાણી, **मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदये तु हलाहलम्** એ કથનાનુસાર હૃદયમાં તો હલાહલ છે પણ મોઢે તો અમૃત વચનો સુદર્શનની આગળ બોલવા લાગી. તે સુદર્શનને કહેવા લાગી કે, " આપ ચુપચાપ કેમ બેઠા છો? જરા તો વિચારો કે, મારી અને તમારી કેવી જોડી છે? હું રાણી છું અને તમે નગરશેઠ છો. તમે નગરના નાયક છો અને હું નગરની નાયિકા છું. મારી અને તમારી આવી સુંદર જોડી મળી છે તો પછી આપ ઢોંગ કરી મૌન કેમ બેઠા છો? જરા આંખો ખોલી મારી સામે નજર તો કરો!"

શેઠ રાણીનું કથન સાંભળી રહ્યો હતો, પણ તે વિચારતા હતા કે, "રાણી આ શું કહે છે? મને ભગવાન પાસેથી જે જ્ઞાન મળ્યું છે તે જ્ઞાનની શું આજે કસોટી થઈ રહી છે!"

જેમનામાં સમ્યક્‌જ્ઞાન કે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન હોય છે તેઓ પ્રત્યેક વાતનો ઊંડો વિચાર કરે છે. આ કથનાનુસાર સુદર્શન શેઠ રાણીના કથન ઉપર વિચારવા લાગ્યા કે, આ પોતાને રાણી કહે છે પણ એટલું તે વિચારતી નથી કે, હું રાજાની રાણી થઇ, રાજાની આજ્ઞા વિના બીજાની ગુલામીમાં કેમ ફસાઉં છું! જો હું આ રાણીના વચનના પ્રલોભનમાં ન પડું તો તો મારા માટે એ વચનો અમૃતની સમાન જ લાભકારી નીવડશે. આ રાણી, મને નાયક અને પોતાને નાયિકા તરીકે વર્ણવે છે પણ ખરી મોટાઈ પોતાની મહત્તાને વધારવામાં છે કે ગુમાવવામાં છે તેનો તે વિચાર કરતી નથી. જો હું અને તે રાણી પોતપોતાની મહત્તાની રક્ષા કરવા ચાહતા હોઇએ તો અમારી વચ્ચે માતા–પુત્રના જેવો જ સંબંધ હોવો જોઇએ; પણ જો પોતાની મહત્તાને ગુમાવી દેવામાં આવે તો બન્નેનું પતન થઇ જાય!"

રાણી સુદર્શનને લોભાવવા આગળ કહે છે કે, "આપણી બન્નેની જોડી કેવી સુંદર છે? તું તો કલ્પવૃક્ષની સમાન છો અને હું અમૃતવેલની જેવી છું. માટે તું આંખો ખોલ અને મારા સામું જો."

રાણીનું આ કથન સાંભળી સુદર્શન વિચારે છે કે, આ રાણી પોતાને અમૃતવેલ સમાન બતાવી મને કલ્પવૃક્ષ સમાન કહે છે તો મારું કર્તવ્ય એ છે કે, "જેમ કલ્પવૃક્ષનો

આધાર લઈ, અમૃતવેલ મીઠાં ફળ આપે છે, તેમ મારો આધાર પામીને, જો અમૃતવેલ સમાન આ રાણી, વિષફલ આપે તો હું કલ્પવૃક્ષ સમાન કેમ કહેવાઉં!"

સુદર્શન આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરે છે. આ બાજુ રાણી, સુદર્શનને મૌન બેઠેલા જોઇ અને પોતાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ થતો જોઇ આગળ કહેવા લાગી કેઃ—

કરું જતન તુમ જાવ જીવ લગ, પ્રાણ બરોબર માન;
તન, ધન, જોબન તુમ પર અર્પન, અબસે લો યહ જાન. ॥ ધન૦ ૫૯ ॥
વ્યર્થ જન્મ સુજ ગયા આજલગ, ખબર ન તુમરી પાઈ;
આજ સુદિન યહ હુઆ શેઠજી! ધાય પંડિતા લાઈ. ॥ ધન૦ ૬૦ ॥

સુદર્શનને મૌન બેઠેલો જોઇ રાણી વિચારવા લાગી કે, "હું ભૂલી ગઈ. આ વણિક છે. વણિકો ભયથી વધારે ડરે છે. એટલા માટે મને રાણી જાણી રાજાના ભયથી તે મૌન તોડતો નહિ હોય! માટે સર્વ પ્રથમ એનો ભય દૂર કરવો જોઇએ." આ પ્રમાણે વિચાર કરી, તે સુદર્શનને કહેવા લાગી કે, શેઠજી! હું તમારી સાથે જે સંબંધ જોડવા ચાહું છું તે કેવળ આજના માટે નહિ પણ જ્યાંસુધી આ શરીરમાં પ્રાણ છે ત્યાંસુધી એ સંબંધ જોડવા ચાહું છું. આજથી મારું તન, મન, ધન વગેરે તમને સમર્પિત કરું છું. તમને કદાચ એવો ભય હશે કે, રાજાને આ સંબંધની ખબર પડી જાય તો ગજબ જ થઈ જાય ને? પણ સુદર્શન! અમારા ત્રિયાચરિત્રને કોણ જાણી શકે છે? કહેવત પણ છે કેઃ **देवो न जानाति कुतो मनुष्यो।** જ્યારે દેવો પણ અમારા ત્રિયાચરિત્રને જાણી શકતા નથી તો પછી મનુષ્યો શી વિસાતમાં છે!

તમે પ્રત્યક્ષ જ જુઓ કે, "તમને ત્રિયાચરિત્રદ્વારા મહેલમાં કેવી રીતે લાવવામાં આવ્યા? આ પ્રમાણે આપણા સંબંધને રાજાને પણ ખબર નહિ પડે, એ વિષે તમે નિશ્ચિંત અને નિર્ભય રહો. માટે નિર્ભય થઈ મૌન તોડો અને મારી સાથે સંબંધ જોડો."

એકાન્તમાં અભયા જેવી સુંદરીનો સુયોગ મળવા છતાં અને તેના આવાં પ્રલોભક વચનો સાંભળવા છતાં પણ સુદર્શન પોતાના વિચારમાં દૃઢ રહ્યો તેનું પ્રધાન કારણ તેનો દૃઢ સંકલ્પ છે. આજે જેઓ 'મહાત્માજી'ના નામે સુપ્રસિદ્ધ છે તે ગાંધીજી પણ જો તમારા આ જ રાજકોટ શહેરમાં અને તમારા જ એક જૈન મુનિ બેચરજી મહારાજ પાસે પરસ્ત્રી, માંસ અને મદિરાપાનના ત્યાગનો દૃઢ સંકલ્પ ન કરી પરદેશ ગયા હોત તો, ન જાણે તેમની ત્યાં કેવી દશા થાત! આ પ્રમાણે 'દૃઢ સંકલ્પમાં જ' એવી શક્તિ રહેલી છે કે, જે સંકટના સમયે પણ મનુષ્યની રક્ષા કરે છે.

તમે પણ તમોએ લીધેલ પ્રતિજ્ઞાનું કે તમોએ કરેલ સંકલ્પનું બરાબર પાલન થાય છે કે નહિ તેનો સાવધાનીપૂર્વક વિચાર કરો, અને લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું હમેશાં દૃઢતાપૂર્વક પાલન કરો. જો તમે તમારી લીધેલી પ્રતિજ્ઞામાં દૃઢ રહેશો તો સુદર્શનની માફક ગમે તેવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં પણ ધર્મનું પાલન કરી શકશો, અને તમારું કલ્યાણ જ થશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા વદી ૫ શનીવાર

પ્રાર્થના

કુંથુ જિનરાજ તૂ ઐસો, નહિ કોઈ દેવ તો જૈસો;
ત્રિલોકીનાથ તૂ કહીએ, હમારી બાંહ દૃઢ ગહિએ. ।। કુંથુ૦ ।। ૧ ।।

શ્રી કુંથુનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ઉચ્ચકોટિની પ્રાર્થનામાં આત્મા અને પરમાત્માની એકતાની જ ભાવના હોય છે. જો આમ માનવામાં આવે તો પ્રશ્ન એ થાય છે કે, ક્યા અજ્ઞાનથી ઘેરાએલો, સંસારમાં ભટકનારો મલિન આત્મા ? અને ક્યા પરમાત્મા કુન્થુનાથનું નિર્મળ સ્વરૂપ ? આ બન્નેની એકતા કેવી રીતે થઈ શકે ! આત્મા અને પરમાત્માની એકતાની પ્રાર્થના કરવી એ તો સાધારણ માણસ બાદશાહ બનવાની ઇચ્છા કરે એના જેવી વાત છે. જે પ્રમાણે સાધારણ માણસની બાદશાહ બનવાની ઈચ્છા કરવી એ કેવળ શેખચલ્લીની કલ્પના કહી શકાય, તે જ પ્રમાણે કર્મલિપ્ત આત્મા અને નિર્મળ પરમાત્માની એકતા ચાહવી એ પણ કેવળ શેખચલ્લીની કલ્પના જ કહી શકાય. આત્મા અને પરમાત્માની એકતા કેવી રીતે સાધી શકાય એ તો બહુ મોટી વાત છે.

આ પ્રમાણે વિચારતાં આત્મા અને પરમાત્માની એકતા સાધવી બહુ મુશ્કેલ જણાય છે પણ તે વિષે ઊંડો વિચાર કરવાથી એ બહુ મુશ્કેલ વાત નથી.

સાધારણ માણસ બાદશાહ બનવાની ઇચ્છા કરે એ કદાચ અસંભવિત કે અશ્રદ્ધાનીય કહી શકાય, પણ આત્મા અને પરમાત્માની એકતા સાધવી એ અસંભવિત કે અશ્રદ્ધાનીય નથી. ભગવાને પોતે જ્યાં ગંભીર તત્ત્વોનો ઉપદેશ આપ્યો છે ત્યાં એમ કહેલ છે કે, " મારો અને તમારો આત્મા સમાન જ છે. " આ વિષે પ્રમાણો પણ બતાવવામાં આવ્યાં છે.

જો લક્ષ્યાર્થ અને વાચ્યાર્થ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે, તો આત્મા અને પરમાત્માની એકતા કેમ સાધી શકાય એ પ્રશ્નનો ઉકેલ સહેજે થઈ જાય

આત્મા અને પરમાત્માનો વાચ્યાર્થ તો ભિન્ન છે પણ લક્ષ્યાર્થ એક છે. જેમકે કોઈ બાળકનું નામ પાડવામાં આવ્યું. બાળક તો માણસ છે અને સિંહ તો પશુ છે. તો પછી મનુષ્યને સિંહ કેમ કહેવામાં આવે ! આ રીતે મનુષ્યને સિંહ નામથી સંબોધવો તે અર્થનું નામ વાચ્યાર્થ છે. અહીં એ જોવાની જરૂર છે કે, મનુષ્ય તો સિંહ થઈ શકતો નથી, એટલા માટે વાચ્યાર્થની દૃષ્ટિએ એ અર્થ બંધબેસતો નથી પણ એનો લક્ષ્યાર્થ જોવામાં આવે તો એ અર્થ બંધ બેસી શકે. સિંહ અને મનુષ્યમાં જે ગુણનું સામ્ય હોય તે ગુણનું લક્ષ્ય કરી, એટલે શુરવીરતા જે સિંહનો ગુણ છે તે ગુણનું લક્ષ્ય કરી, મનુષ્યને સિંહ કહેવામાં આવે તો તે લક્ષ્યાર્થ બંધ બેસી શકે છે. આ જ પ્રમાણે આત્મા અને પરમાત્માની એકતા વાચ્યાર્થ અને લક્ષ્યાર્થની દૃષ્ટિએ કહેવામાં આવે છે.

આત્મા અજ્ઞાની, કર્મલિપ્ત છે જ્યારે પરમાત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ અને કર્મરહિત છે. એટલા માટે વાચ્યાર્થની દૃષ્ટિએ આત્મા અને પરમાત્માની એકતા સાધી શકાતી નથી, પરંતુ બન્નેની એકતા બતાવવાનો લક્ષ્યાર્થ શું છે એ જોવામાં આવે તો કોઇ પ્રકારનો સંદેહ રહેવા પામે નહિ! આત્મા અને પરમાત્માની એકતા ચૈતન્ય ગુણની દૃષ્ટિએ છે. જે ચૈતન્ય ગુણ પરમાત્મામાં છે તે જ ગુણ આત્મામાં પણ છે. કર્મ કે અજ્ઞાનને દૂર કરી શકાય છે પણ બન્નેમાં જે ચૈતન્ય ગુણ છે તે કોઇપણ પ્રકારે દૂર કરી શકાતો નથી. તે સ્થાયી ગુણ છે, તે સ્થાયી ચૈતન્ય ગુણને કારણે જ આત્મા અને પરમાત્માને એક કહેવામાં આવે છે. ભક્તો પણ એ જ કહે છે કેઃ—

'તૂમ હિ હમ એકતા જાનું, દ્વૈત ભ્રમ-કલ્પના માનું.'

"હે પ્રભો! ચૈતન્ય ગુણને લીધે મારી અને તારી એકતા છે, કાંઈ ભિન્નતા નથી. આ કારણે મારી અને તારી વચ્ચેની એકતા કૃત્રિમ એકતા નહિ પણ લક્ષ્યાર્થની દૃષ્ટિએ સ્વાભાવિક એકતા છે.

આ કથન ઉપરથી '' મારો આત્મા પણ પરમાત્માપદને યોગ્ય છે ' એવો વિશ્વાસ પેદા કરવો જોઇએ. પણ કેવળ વિશ્વાસ પેદા કરવાથી કાંઈ વળતું નથી, પણ પરમાત્મા અને આત્માની એકતા સાધવામાં જે બાધક કારણો હોય તેને દૂર કરવાનો પુરુષાર્થ પણ કરવો જોઇએ. પુરુષાર્થ કરવાથી તમારો આત્મા પરમાત્મપદને પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અને જો પુરુષાર્થ કરવામાં ન આવે તો આત્મા અને પરમાત્માની એકતા થવી શકય હોવા છતાં પણ આત્મા પહેલાંની માફક ભટકયા જ કરશે.

ઉદ્યોગને ક્રિયા પણ કહેવામા આવે છે. સામાન્ય રીતે બધા પ્રાણીઓ કોઈને કોઈ ક્રિયા કરતાં જ હોય છે પણ અજ્ઞાનતાપૂર્વક કરવામા આવેલી ક્રિયાથી કશો લાભ થતો નથી. પ્રત્યેક ક્રિયા જ્ઞાનપૂર્વક કરવી જોઇએ. જે ક્રિયા જ્ઞાનાનુસારિણી ન હોય તે ક્રિયા પ્રાયઃ નિષ્ફળ નીવડે છે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૩૨

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને આજ વાત કહે છે. તેઓ કહે છે કે, આત્માની અનાથતાનું કારણ આત્મા અને પરમાત્માની એકતા ભૂલી જવી, એ છે. જો કોઇ આત્મા અને પરમાત્માની એકતા સાધી ભિન્નતાને દૂર કરવાનો સંકલ્પ-નિશ્ચય કરે તો આત્મા અનાથ રહી શકે નહિ!

સંકલ્પનું માહાત્મ્ય કેવું છે તે સમજવાની પણ જરૂર છે. જ્યાંસુધી સત્સંકલ્પ કરવામાં આવતો નથી ત્યાંસુધી આત્મા અનાથતાને દૂર કરી શકતો નથી. અનાથી મુનિએ કેવો સત્સંકલ્પ કર્યો અને તેમણે પોતાની અનાથતા કેવી રીતે દૂર કરી તેનો વિચાર કરો!

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "જ્યારે મારો રોગ અનેક પ્રયત્નો કરવા છતા પણ શાન્ત ન થયો ત્યારે મને એવું ભાન થયુ કે, મને કોઈ બીજું દુઃખ આપતું નથી પણ મારો આત્મા જ મને દુઃખ આપી રહ્યો છે, તો બીજો કોઈ મારા દુઃખને કેમ મટાડી શકે?

જો બીજાં કોઈ મને દુ:ખ આપતા હોત તો તો મારા માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન, સ્ત્રી વગેરે મારા દુ:ખને દૂર કરી શકત ! પણ આ તો મારો આત્મા પોતે જ દુઃખ આપી રહ્યો છે તો પછી બીજો કોઈ કેમ મટાડી શકે ? એ દુ:ખને તો મારો આત્મા જ મટાડી શકે. એટલા માટે દુઃખ દૂર કરવાનો અને સનાથ બનવાનો મેં દૃઢ સંકલ્પ કર્યો ''

શું સંકલ્પ કરવાથી દુ:ખ દૂર થઇ શકે છે ? એવો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા જ્ઞાનીજનો એમ કહે છે કે, સંકલ્પથી દુ:ખ દૂર થઇ શકે છે. સંકલ્પ કરવો એટલે આત્માને જાગ્રત કરવો જે જાગ્રત હોય છે તેને કોઈ દુ:ખ આપી શકતું નથી. જેમકે, કોઈ માણસ ગાઢ નિદ્રામા સુતેલો હોય, અને ડરપોક હોય, તો તો તેના ઘરમા ચોર પેસી જઇ ચોરી ભલે કરી જાય; પણ જો કોઈ માણસ જાગતો હોય અને તે સાહસી હોય તો શુ કોઈ ચોર તેના ઘરમાથી ચોરી કરી શકે ખરો ? જો આપણે જાગતા હોઇએ તો ચોર શુ કરી શકે ! એવો તમને વિશ્વાસ રહે છે પણ તમારો આ વિશ્વાસ આધ્યાત્મિક વિષયમા નિશ્ચલ રહી શકતો નથી. જો તમારો આત્મા જાગ્રત હોય તો કર્મ-ચોરની શી મગદૂર છે કે તમારી શક્તિને ચોરી લઇ જાય ! તમે તમારી ગફલતને કારણે જ ચોરને તમારા આત્મઘરમા પેસવા દીધો છે. જો તમે જાગ્રત હો તો ચોર કેવી રીતે ઘરમા પેસી જાય !

તમે એમ કહેશો કે, "ચોરની વાત તો પ્રત્યક્ષ જણાય છે. ચોરને નજરે જોઈએ અને જોરથી બૂમ પાડીએ તો ચોર ભાગી જાય છે પણ કર્મ કયા ભાગી જાય છે ! વળી શરીરમા જ્યારે રોગ થાય છે ત્યારે ખૂબ બરાડા પાડીએ છીએ, ચીસો પાડીએ છીએ છતા રોગ જતો નથી તો પછી સંકલ્પ કરવા માત્રથી કર્મ કે રોગ ચાલ્યા જાય છે એ વાત ઉપર વિશ્વાસ કેમ બેસી શકે ?" આ સિવાય શાસ્ત્રમા પણ એવુ કહેલું સાભળ્યુ છે કે:-**कडाण कम्माण न मोक्ख अत्थि** । અર્થાત્-કરેલા કર્મોને ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી. શાસ્ત્રો તો આમ કહે છે અને તમે એમ કહો છો કે, જાગ્રત રહેવાથી કર્મો પણ ભાગી જાય છે આ પ્રમાણે એ બન્ને વાતો પરસ્પર વિરુદ્ધ જણાય છે. આવી અવસ્થામા જાગ્રત રહેવાથી કે સંકલ્પ કરવાથી કર્મો કે રોગો ભાગી જાય છે એ કેમ માની શકાય ?"

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, બન્ને વાતો અમુક અમુક દૃષ્ટિએ સાચી છે. કર્મને ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી એ વાત પણ ઠીક છે અને સંકલ્પ કરવાથી કર્મો અને રોગો પણ ચાલ્યા જાય છે એ વાત પણ ઠીક છે હવે તમે એમ કહો છો કે, સંકલ્પ કરવાથી કર્મો કે રોગો પણ ચાલ્યા જાય છે, તો પછી બગડા પાડવા છતા પણ અમારા રોગો કેમ જતા નથી ! પણ રોગના સમયે ચીસો પાડવી એ તો નિદ્રાના સમયે ખડખડાટ કરવા સમાન છે નિદ્રામા ખડખડાટ કરવો એ તો પોતાની ગફલત વધારે બતાવવા સમાન છે. આ જ પ્રમાણે રોગના સમયે ચીસો પાડવી એ તો પોતાની અનાથતા વધારે બતાવવા જેવું છે

અનાથી મુનિ પણ કહે છે કે "રોગના સમયે હું પણ ચીસો પાડતો તો તે ચીસોને રોગના વધારાનુ કારણ સમજી કોઈ સાભળતું નહિ" આ જ પ્રમાણે તમે પણ રોગને ચાલ્યા જવાનુ કહો છો અથવા તે માટે ચીસો પાડો છો પણ જ્યાસુધી અધિકારી બની

કહેવામાં ન આવે ત્યાંસુધી રોગ દૂર કેવી રીતે થઈ શકે ! જે પ્રમાણે અનાથી મુનિએ આધિકારી બનીને પોતાની અનાથતા દૂર કરી તે જ પ્રમાણે તમે પણ અધિકારી બની સંકલ્પ કરો તો રોગ પણ દૂર ચાલ્યાં જાય.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, " હે રાજન્! મને હવે ખબર પડી કે, મેં મારા સંકલ્પથી જ એ રોગોને પકડી રાખ્યાં હતા, અને હવે સંકલ્પ કરવાથી જ એ રોગોને દૂર કરી શકાશે. આ પ્રમાણે દૃઢ સંકલ્પ કરી, મેં રોગોને કહ્યું કે, " રોગો, તમે દૂર થાઓ." મારે હવે 'ક્ષાન્ત, દાન્ત અને નિરારંભી' થવું છે. એકવાર આ મારી વિપુલ વેદના શાન્ત થઈ જાય તો હું ક્ષમાવાન્, દાન્ત અને નિરારંભી થાઉં. "

અનાથી મુનિએ 'મારો રોગ જો શાન્ત થાય તો હું ક્ષમાવાન્, દાન્ત અને નિરારંભી થાઉં' એવી ભાવના કરી, પણ 'મારો રોગ ચાલ્યો જાય તો હું ખૂબ મોજમઝા માણું' એવી ભાવના ન કરી. તેમની હૃદયભાવના એવી જ હતી કે એકવાર જો રોગમુક્ત થાઉં તો જે અનાથતાના કારણે દુઃખ ભોગવવું પડે છે તે અનાથતાને જ સદાને માટે દૂર કરી નાંખું. મારી સમજમાં મુનિના આ કથનમાંથી એવો ભાવ નીકળે છે કે, આ આત્મા અનંતકાળથી પોતાની ભૂલને કારણે દુઃખ ભોગવી રહ્યો છે. બીજું કોઇ દુઃખ આપતું નથી.

અનાથી મુનિના ઉપર્યુક્ત કથન ઉપર વિચાર કરી તમારે શું કરવું જોઇએ તેનો નિશ્ચય કરો ! મારો કહેવાનો આશય એ નથી કે, તમે બધા તે મુનિની માફક આજે જ દીક્ષા લઇ લો. એ તો પોતપોતાની શક્તિ ઉપર આધાર રાખે છે, પણ મુનિના કથનમાં જે તત્ત્વ રહેલું છે તે તત્ત્વને તમે પણ હૃદયસ્થાન આપો. ભક્ત લોકો તત્ત્વને સમજે છે અને એટલા જ માટે તેઓ કહે છે કેઃ—

"જલચર વૃન્દ જાલ અન્તર્ગત હોત સિમટ એક પાસા,
એકહિં એક ખાત પરસ્પર નહિં દેખત નિજ નાશા;
માધવ જૂ મોસમ મન્દ ન કોઉ૦
"યદ્યપિ મીન પતંગ હીનમતિ મોહિ ન પૂજે ઓઉ;
મહામોહ સરિતા અપાર મેં સંતત ફિરત બહ્યોઉ;
શ્રી પ્રભુ ચરણ કમલનૌકા તજી, ફરી ફરી ફેન ગહ્યો,
માધવ જૂ મોસમ મન્દ ન કોઉ૦ "

ભક્તો કહે છે કે, "હે પ્રભો ! હું વ્યર્થ જ બીજાઓને દોષ આપુ છું. હું વ્યર્થ જ એમ કહું છું કે, રોગ, દુઃખ, નરક, કર્મ વગેરે મને સતાવે છે પણ એ મારી મૂર્ખતા છે. હું મોટો મૂર્ખ છું. મારા સમાન બીજો કોઇ મૂર્ખ નથી. જે પ્રમાણે માછલી જાળમા પોતાની મેળે જ ફસાઇ જાય છે, અને પતંગ દીપકના મોહમાં પડી મરી જાય છે, તેથી પણ વિશેષ મૂર્ખતા હું કરુ છું. હું માછલી તથા પતંગથી વધારે મૂર્ખ કેવી રીતે છું તે જુઓઃ—

"રુચિર રૂપ આહાર વશ્ય ઉન્હ પાવક લોહ ન જાન્યો;
દેખત વિપત્તિ વિષય ન તજત હોં તાતે અધિક અયાન્યો.
—માધવ૦"

માછલી જાળને જાળ માનતી નથી પણ એને આહાર જાણે છે, પણ જો તેને જ્ઞાન હોય કે એ આહાર નથી પણ મને પકડવાની જાળ છે તો તે આહાર ખાય પણ નહિ. આ જ પ્રમાણે પતંગ પણ અગ્નિને આગ સમજતો નથી પણ તે તો અગ્નિનું સુંદર રૂપ જોઇ તેમાં પડે છે. જો પતંગ અગ્નિને અગ્નિરૂપે જાણતો હોય તો તે તેમાં પડે નહિ. પણ હું તો, વિષયને એક વિપત્તિ છે એમ જાણવા છતાં, પણ વિષયવાસનામાં પડું છું. આ કારણે હું માછલી અને પતંગથી પણ વધારે મૂર્ખ છું

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હું પણ મારી ભૂલને કારણે જ અનંતકાળથી દુઃખ ભોગવી રહ્યો છું. વિષયભોગને કારણે જ હું દુઃખ ભોગવી રહ્યો છું એ જાણવા છતા પણ હું વિષયોનો ત્યાગ કરતો નહતો. હે રાજન્! જ્યારથી મને મારી ભૂલનું ભાન થયું ત્યારથી મેં દુઃખોને કહી દીધું કે, 'તમે બધા અહીંથી ચાલ્યા જાઓ.' હવે હું ક્ષમાવાન્, દાન્ત અને નિરારંભી બનીશ. મારા આ સંકલ્પ આગળ શું દુઃખો ટકી શકે ખરા ?"

મુનિના આ કથન ઉપર તમે વિચાર કરો કે, તમે સંસારથી બહાર નીકળવાનાં કામો કરો છો કે સંસારમાં વધારે ફસાઇ જવાના કામો કરો છો ! ભક્તો તો એમ કહે છે કે, "હે પ્રભો ! આ સંસાર સાગરમાં અમે અમારી ભૂલને કારણે જ ગોથાં ખાઇએ છીએ. અમારી સામે મહાપુરુષોએ આ સંસાર સાગરને પાર કરવા માટે નૌકા પણ ઊભી રાખી છે પણ અમે એ નૌકાને છોડી દઇએ છીએ અને સંસાર સમુદ્રમાં જે ફીણ જેવી નિઃસાર વસ્તુઓ હોય છે તેને પકડવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ."

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્! હું પણ પ્રભુરૂપ નૌકાને ન પકડતાં, માતાપિતારૂપી સંસાર સાગરનાં ફીણને પકડતો હતો. હું એમ વિચારતો હતો કે, આ મારા માતાપિતા વગેરે મારા રોગને મટાડી દેશે, પણ જે ફીણની સમાન છે તે શું સાગરમાં ડૂબતા પ્રાણીઓને બચાવવામાં સહાયતા કરી શકે ખરા ? આખરે મેં જ્યારે પ્રભુરૂપી નૌકાને પકડી ત્યારે જ મારું દુઃખ દૂર થયું. હે રાજન્! તું મારા આ અનુભવ ઉપરથી વિચાર કરી જો કે, તું જેને પોતાની વસ્તુ માને છે તે વસ્તુ શું તને દુઃખ મુક્ત કરી શકશે ?"

રાજા શ્રેણિક તો અનાથી મુનિના કથનને માની ગયો. તે સમજી ગયો હતો કે, હું અનાથ છું અને મને અનાથ બનાવનાર સંસારના આ પદાર્થો જ છે. આ પ્રમાણે રાજા અનાથતાનું સ્વરૂપ સમજી શક્યો હતો. તમે પણ અનાથતાનું સ્વરૂપ સમજો અને અનાથતાને દૂર કરવા માટે યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરો. રાજા શ્રેણિક સંયમને જો કે ધારણ કરી શક્યો ન હતો, પરંતુ પગથીયે પગથીએ ચઢી તેણે જે વાતનો સ્વીકાર કર્યો હતો તે વાતથી તે જરા પણ વિચલિત ન થયો. ગ્રન્થકાર કહે છે કે, અનાથી મુનિનો ઉપદેશ સાંભળી તે ક્ષાયક સમકિતનો પણ અધિકારી બન્યો હતો. એક ગ્રન્થમાં તો એમ પણ કહેલ છે કે, નાથ-અનાથનો ભેદ સમજ્યા બાદ તેને ધર્મ ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ પણ થયો હતો. તેનું સમકિત દૃઢ હતું. એકવાર ઇન્દ્રે પણ તેના સમકિતની પ્રશંસા કરી હતી. ઇન્દ્ર દ્વારા કરવામાં આવેલી નરેશની પ્રશંસા સાંભળી એક દેવ તે પ્રશંસા સહી શક્યો નહિ. તે

કહેવા લાગ્યો કે, અમારી સામે મનુષ્યની પ્રશંસા કેમ થઈ શકે ? અમે તો વૈક્રિય શરીર-વાળા છીએ અને મનુષ્યો તો પાર્થિવ શરીરવાળા હોય છે; પણ તે દેવે તે વખતે ઇન્દ્રને કાંઈ ન કહેતા, રાજાને પહેલા સમકિત ચ્યુત કરી પછી ઇન્દ્રને કહેવાનો વિચાર કર્યો. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે દેવે રાજાને સમકિતથી ચ્યુત કરવાની અનેક પ્રકારે પરીક્ષા પણ કરી પણ રાજા તે પરીક્ષામાં પસાર થયો ત્યારે દેવ કહેવા લાગ્યો કે, ઇન્દ્રે આપની જેવી પ્રશંસા કરી હતી, વાસ્તવમા આપ તેવા જ છો. મેં ઇન્દ્રના કહેવાથી માન્યુ નહિ પણ આપની દૃઢતાએ મને મનાવ્યો.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જૈનધર્મ એ નિર્ગ્રન્થપ્રવચન છે. એટલા માટે નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખો. તમે સત્સકલ્પ–દૃઢ શ્રદ્ધા રાખશો તો તમારું શ્રેય થશે. સુખ કે દુઃખ, સદ્ગુણ કે દુર્ગુણ એ બધા તમારા સારા–નરસા સંકલ્પ ઉપર આધાર રાખે છે, માટે હમેશા સારો સંકલ્પ કરવો જોઇએ.

સુદર્શન ચરિત્ર—૩૨

અભયા રાણીએ પણ સંકલ્પ કર્યો છે અને સુદર્શન શેઠે પણ સંકલ્પ કર્યો છે. પણ બન્નેના સંકલ્પમા કેટલુ બધુ અંતર છે તે જુઓઃ–એકમા તો આસુરી સંકલ્પ છે તો બીજામા દૈવી સંકલ્પ છે. દૈવી શક્તિ અને આસુરી શક્તિ વચ્ચે અત્રે યુદ્ધ ચાલે છે આ યુદ્ધમા કઈ શક્તિનો વિજય થાય છે તે જોવાનુ છે.

બોલે નહી જ" શેઠ રાનીને, લિયા નેત્ર ચઢાઈ,
નયન બાનકો મારે એ ચકે, પાંવ ઘુઘર ઘમકાઈ. ॥ ધન૦ ૧૧ ॥
પહના શીલ સનાહ શેઠને, ધીરજ મનમેં લાઇ;
જ્ઞાન ખડ્ગસે છેદે બાનકો, રાની ગઇ મુરઝાઈ ॥ ધન૦ ૧૨ ॥

રાણીએ મીઠા વચનોદ્વારા શેઠને પોતાના વશમા કરવા ધાર્યું પણ તેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો. શેઠના વિવેક આગળ તેની માયા જાળ ખુંની રહી ગઈ.

શેઠ તો એજ વિચારતા હતા કે, "આ રાણી મને જીવનપર્યંત સાચો સ્નેહ સંબંધ રાખવાનું કહે છે પણ એણે તો પહેલા રાજાની સાથે જીવનપર્યંત હૃદયપૂર્વક સ્નેહસબંધ રાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. જ્યારે તે પહેલા લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું પણ પાલન કરતી નથી તો પછી બીજી પ્રતિજ્ઞા શુ પાળશે ?"

લગ્નના સમયે તમે પણ હૃદયપૂર્વક સકલ્પ કર્યો હશે' લગ્નના સમયે કરવામા આવતો સંકલ્પ હૃદયપૂર્વક અને સમજણપૂર્વક કરવામા આવે તે માટે શાસ્ત્રકારોએ બાળ-લગ્નનો નિષેધ કરી વર કન્યા પોતાનુ કર્તવ્ય સમજે ત્યારે લગ્ન કરવામા આવે એ બતાવવા માટે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે –**"सरिसा वया सरिसा तया सरित्ता रुव गुण जोव्वण"**– જેમના સૂતેલા સાતેય અંગો જાગ્રત થએલા હોય, તથા દ્રવ્ય અને ભાવથી વય, રૂપ, ગુણ, યૌવન વગેરેમા વર-કન્યાની જોડી હોય ત્યારે જ બન્નેના લગ્ન કરી શકાય. તે પહેલા લગ્ન કરવા એ ભયકર ભૂલ છે, કારણ કે, વર-કન્યાએ લગ્નના સમયે જે એક

સંકલ્પ કરવાનો હોય છે, તે સંકલ્પ સમજ્યા વિના કરવામાં આવે તો ભવિષ્યમાં હાનિ થવાનો સંભવ રહે છે.

લગ્નના સમયે નાતને શા માટે બોલાવવામાં આવે છે ? એટલા માટે નાતને બોલાવવામાં આવે છે કે લગ્ન કરતી વખતે જે પ્રતિજ્ઞા–સંકલ્પ કરવામાં આવે છે તે વખતે નાતની પણ સાક્ષી છે. પહેલાંના લોકો વર–કન્યાને જ્યારે વિવાહને યોગ્ય સમજતા ત્યારે જ સાક્ષી આપતા હતા; નહિ તો વિવાહના કામમાં ભાગ પણ લેતા નહિ

શેઠ રાણીની વાત સાભળી, વિચારવા લાગ્યો કે, "આ રાણીએ રાજાની સાથે યાવજ્જીવન સ્નેહ સંબંધ જાળવવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે અને રાજા પણ રાણીનો આદરસત્કાર બરાબર કરે છે; છતાં રાણી પ્રતિજ્ઞાથી ભ્રષ્ટ થવા તૈયાર થઈ ગઈ છે પણ હું પ્રતિજ્ઞાભ્રષ્ટ થઈ એને કેમ અપનાવી શકું ? મેં મનોરમાની સાથે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, "તારા સિવાય મારા માટે બધી સ્ત્રીઓ માતા બહેન સમાન છે." આ સંકલ્પ પ્રમાણે આ રાણી તો મારા માટે માતા સમાન જ છે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સુદર્શન મૌન જ રહ્યો. સુદર્શનને મૌન બેઠેલો જોઈ રાણી વિચારવા લાગી કે, શું આ મૂંગો છે કે આટલું બોલવા છતા પણ તે એક શબ્દ પણ બોલતો નથી ? ભલે તે મૂંગો જડની માફક બેસી રહે, પણ મારે તો તેને સામ, દામ, દંડ અને ભેદનીતિથી કોઇપણ રીતે વશ કરવો છે. મેં અત્યાર સુધી તેની સામે સામનીતિથી કામ લીધુ પણ તેથી તે સમજ્યો નહિ હવે મારે ભયનીતિથી કામ લેવું જોઇએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે લાલચોળ આંખો કરી, પગ પછાડતી સુદર્શનને કહેવા લાગી કે, "હે શેઠ ! મેં અત્યારસુધી નમ્રતાપૂર્વક બધી વાત કહી પણ તેં જાણે કાંઈ સાભળ્યું જ ન હોય તેમ ધ્યાન પણ ન આપ્યુ, પણ એટલું યાદ રાખજે કે આ શબ્દો કોઈ સામાન્ય સ્ત્રીના નથી. આ તો સિંહણના શબ્દો છે."

રાણી આ પ્રમાણે કહી, વિકરાળ રૂપ ધારણ કરી ઉભી રહી. આવી અવસ્થામાં પોતાના વિચારમાં દૃઢ રહેવું એ કેટલું મુશ્કેલ છે. પણ જે, આવી વિકટ પરિસ્થિતિમા પણ પોતાના વિચારમા દૃઢ રહે છે અને શીલની રક્ષા કરે છે તેમને માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે કેઃ—

देव दाणव गन्धव्वा, यक्खरक्खस्स किन्नरा ।
बम्भयारीं नमस्सन्ति, दुक्करं जं करंति तं ॥

અર્થાત્—જે દુષ્કર શીલવ્રતનું સંકટના સમયે પણ સંરક્ષણ કરે છે તેમને દેવ, દાનવ, ગંધર્વ, યક્ષ, રાક્ષસ વગેરે દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. લોઢાના તીક્ષ્ણ બાણને સહન કરનારા તો ઘણા મળી આવે છે, પણ મર્મવેધી વચનના બાણોને સહન કરનાર બહુ ઓછા મળે છે.

સામાન્ય રીતે, લોકો તો ગાળોથી ગભરાઇ જાય છે પણ જ્ઞાની લોકો તો ગાળોમાંથી પણ સત્યની શોધ કરે છે. જ્ઞાની લોકો ગાળોમાંથી પણ સત્યની શોધ કેવી રીતે કરે છે એ વાત એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું—

માનો કે, કોઈ પુત્ર, પોતાના પિતાને ગાળો આપી રહ્યો છે! તે દેવ, ગુરુ, માતા-પિતા, ભાઈ-બહેનને અપશબ્દ કહી રહ્યો છે. તે વખતે એક ત્રીજો માણસ ત્યાંથી નીકળ્યો. તે પેલા છોકરાને કહેવા લાગ્યો કે, 'માતા–પિતાને શું ગાળો ભાંડવી એ સારું કહેવાય?' તું તારા વડિલોને ગાળો આપી તેમનું અપમાન કરે છે. ત્યા છોકરાના પિતા પણ ઉભેલા હતા. તે સમજદાર હતા. તેમણે ત્રીજા માણસને કહ્યું કે, "ભાઇ! એને શા માટે વતાવો છો? એને જે કાંઇ કહેવું હોય તે ભલે પેટ ભરીને કહે! તે જે મને ગાળો આપી રહ્યો છે તે મારા શરીરને આપી રહ્યો છે કે મારા આત્માને? જો મારા શરીરને તે ગાળો આપી રહ્યો છે તો મારે ખરાબ માનવાની કાંઈ જરૂર નથી કારણકે મર્યા બાદ તો તે આ શરીરને પણ બાળી મૂકશે તો ત્યારે શું તમે તેને ઠપકો આપશો? જો નહિ તો તે ગાળો આપે છે તો શા માટે તેને વતાવવો? મને આત્માને સાવધાન રાખવા માટે કેમ કાંઈ કહેતા નથી?"

પિતાના આ વચનોની પુત્ર ઉપર અસર પડશે કે નહિ? જરૂર પડશે. પુત્ર પણ વિચારશે કે, 'હું માતા પિતાને ગાળો આપું છું એ સારું કરતો નથી આ શરીર તો અહીં જ રહી જશે પણ મારો આત્મા તે દુષ્કર્મનું ફળ ભોગવશે. માટે મારે કોઇને ગાળો આપવી ન જોઇએ.'

કહેવાનો આશય એ છે કે, વચનનાં બાણ સહેવાં બહુ જ મુશ્કેલ છે. કોઈ જ્ઞાની-જનો જ વચનનાં બાણો સહી શકે છે. અભયાનાં વચનો પણ બહુ કઠોર હતાં પણ સુદર્શન એ બધાં વચનબાણોને જ્ઞાનની તલવારદ્વારા તોડતો જતો હતો.

તમે પણ વિચાર કરો કે, હું બીજાઓને ગાળો ભાડું છું પણ શરીરને તો ગાળો લાગતી નથી; અને જો હું તેના આત્માને ગાળો ભાંડું છું તો તેનો અને મારો આત્મા સમાન જ છે એટલા માટે તેના આત્માને ગાળો આપી હું જે વૈર બાધું છું તે વૈર મારા માટે બહુ જ કષ્ટદાયક નીવડશે.

શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે:—'**वेराणुबन्धाणि महाभयाणो**' અર્થાત્—"વૈરાનુબંધ એ ખરેખર મહા ભયદાયક છે. એટલા માટે હું કોઇને ગાળો આપી વૈર બાધીશ નહિ."

અભયા રાણી સુદર્શનને મર્મવેદક વચનબાણો મારવા લાગી પણ સુદર્શન તો પોતાના વિચારમાં દૃઢ રહી ધર્મ ધ્યાનમા મૌન જ બેસી રહ્યો. સુદર્શનને મૌન બેસી રહેલો જોઈ અભયા પગ પછાડતી અને આંખો લાલચોળ કરી કહેવા લાગી કે, આ તો જડભરત જેવો લાગે છે! બોલતો કેમ નથી? જીવતો છે કે મરી ગયો છે?

લોકો જડનું કાંઈ ખરાબ કરવા ચાહતા નથી પરંતુ ચૈતન્યને જ બગાડવા ચાહે છે.

અભયાની ખરાબ મનોવૃત્તિ અને સુદર્શનની દૃઢ ધર્મભાવના જોઈ તમે પણ ધર્મ-ભાવનામા દૃઢ રહો તો તેમા તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા વદી ૬ રવિવાર

પ્રાર્થના

અરહનાથ અવિનાશી, શિવ-સુખ લીધો,
વિમલ વિજ્ઞાન-વિલાસી, સાહબ સીધો.
તૂ ચેતન ભજ અરહનાથને, તે પ્રભુ ત્રિભુવનરાયા;
તાત 'સુદર્શન' 'દેવી' માતા, તેહનો નંદ કહાયા. ાા સાહબ૦ાા

શ્રી અરહનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થનાદ્વારા કયા માર્ગે જઇ શકાય છે અને કઇ સ્થિતિએ પહોચવું સરલ થઈ જાય છે એ વાત ભક્તોએ પ્રાર્થનાની કડિઓમા બતાવેલ છે. પણ ભક્તોએ કહેલી વાતને અમે પણ બોલી નાખીએ એટલે અમારુ કાર્ય પણ થઈ જશે એમ માનવું એ ભૂલભરેલુ છે. ભક્તોએ જે કાંઈ કહ્યુ છે, તે તો આપણા માર્ગદર્શક બનીને કહેલ છે. હવે એ માર્ગે ચાલી નિર્દિષ્ટ સ્થાને પહોચવુ એ તો આપણુ જ કામ છે માર્ગદર્શક તો આ માર્ગ સીધો છે એમ બતાવે છે, પણ માર્ગદર્શકના એમ કહેવામાત્ર ઉપરથી તમે શુ નિર્દિષ્ટ સ્થાને પહોચી શકશો? નિર્દિષ્ટ સ્થાને તો તમે બતાવેલા માર્ગે ચાલશો ત્યારે જ પહોચી શકશો. આ જ વાત પ્રાર્થના વિષે પણ સમજો. જ્ઞાનીઓએ પરમાત્માનો માર્ગ બતાવતા કહ્યુ છે કેઃ—

'તૂ ચેતન ભજ તૂ અરહનાથને, તે પ્રભુ ત્રિભુવનરાયા.'

ભક્ત લોકો પોતાના આત્માને કહે છે કે, "હે આત્મા! જો તું ચૈતન્યમય છો તો પછી તું ચૈતન્યના ધર્મ પ્રમાણે કામ કેમ કરતો નથી? આ પ્રમાણે ચૈતન્યનો જે ધર્મ છે તે ધર્મના માર્ગે ચાલવુ એ જ ચૈતન્યના માર્ગે ચાલવા જેવુ છે ચૈતન્યના ધર્મમાર્ગે ચાલવા માટે જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામા આવે છે.

જો આત્મામા ચૈતન્યશક્તિ ન હોત તો આત્માને ચૈતન્યના ધર્મમાર્ગે ચાલવા માટે કહેવામા આવત નહિ. જ્ઞાનીજનો આત્મામા ચૈતન્યશક્તિ જુએ છે, અને એટલા જ માટે તેઓ કહે છે કે, "હે આત્મ! તું ચૈતન્યસ્વરૂપ થઇને પણ કેમ ભાન ભૂલી રહ્યો છે? આત્માને ચૈતન્યશક્તિ હોવા છતા ભાનભુલેલો જોઇ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, "હે ચૈતન્ય! તુ આ શુ કરે છે? તું તારા પગ ઉપર જ કુહાડી શા માટે મારે છે! શુ તું ચૈતન્ય થઇને આમ ભટકયા કરીશ! આમ ભટકવુ એ તને છાજતું નથી માટે તું ચેતી જા અને પરમાત્માનું ભજન કર

તમે કહેશો કે, પરમાત્માનુ ભજન કરવુ એ તો સારુ છે પણ પરમાત્માનું ભજન કરવામા મુશ્કેલી જણાય છે તેનું શુ? વાસ્તવમા પરમાત્માનું ભજન કરવામા મુશ્કેલી નથી, પણ તેમા મુશ્કેલી છે એવી માન્યતાને કારણે જ મુશ્કેલી જણાય છે'

પૃથ્વીનો ગુણ સ્થિર રહેવાનો છે. એ વાત જુદી જ છે કે પૃથ્વી કોઈ કોઈવાર કંપી ઉઠે છે પણ તેનો સ્વભાવ તો સ્થિર રહેવાનો જ છે. પાણીનો સ્વભાવ શીતલ રહેવાનો છે, અગ્નિનો સ્વભાવ ગરમી આપવાનો છે, આકાશનો સ્વભાવ અવકાશ આપવાનો છે, અને વાયુનો સ્વભાવ જીવન આપવાનો છે. આ પાંચ ભૂતો પોતપોતાનું કામ કર્યા જ કરે છે અને સંસારનો વ્યવહાર પણ તેથી જ ચાલે છે. જો પૃથ્વી પોતાનો સ્થિર રહેવાનો ગુણ છોડી કાંપવા લાગે તો ક્ષણવારમાં ગજબ જ થઈ જાયને ? આ ભાવિ સંકટથી બચવા માટે તમે પૃથ્વી સ્થિર રહે એમજ ચાહો છો. આ પ્રમાણે પૃથ્વી આદિ પાંચ ભૂતો પોતાના ધર્મમાં સ્થિર રહે એમ ચાહો છો પણ તમે પોતે તમારા ધર્મમાં સ્થિર છો કે નહિ ! તે વિષે કેમ વિચાર કરતા નથી ? જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, તમારી ચંચલતાને કારણે જ આ સંસાર ચંચલ છે, અને તમારી સ્થિરતાને કારણે જ આ સંસાર સ્થિર છે. પોતાની ચંચલતાને કારણે આ સંસાર કેવી રીતે ચંચલ છે એ વાત હું મારા અનુભવદ્વારા સમજાવું:—

બાળપણમાં જ્યારે વાદળ ચડી આવતા ત્યારે શેરીઓનાં છોકરાઓની સાથે હું પણ કૂદકુદી રમતો અને ચક્કર કરતો, પણ ચક્કર ફરતા ફરતા ફેર ચડવાથી જ્યારે નીચે પડી જતો; ત્યારે મને એમ લાગતું કે, આખી દુનિયા ફરી રહી છે ! અત્રે વિચારવા જેવી વાત તો એ છે કે, તે વખતે પૃથ્વી ફરી રહી હતી કે હું ફરી રહ્યો હતો ? તમે ટ્રેનમાં બેઠ્યા જ હશો. ટ્રેનમા બેસનારાઓને ઘણી વાર એમ લાગે છે કે, જાણે વૃક્ષો ગાડીની સાથે દોડતાં ચાલ્યા આવે છે ! પણ વાસ્તવમા વૃક્ષો ચાલતા હતા કે દોડતી ગાડીનો આશ્રય લેવાથી એમ લાગતું હતું ?

આ પ્રમાણે જ્યારે પોતાના આત્મામા ચંચલતા છે ત્યારે જ આખો સંસાર ચંચલ જોવામા આવે છે. જો આત્મા પોતે સ્થિર હોય તો સંસાર પણ સ્થિર જણાય. એટલા જ માટે જ્ઞાનીઓ કહે છે કે:—

"સ્વ ઉપયોગ સ્વરૂપ ચિદાનંદ, જિનવર ને તૂ એક;
દ્વૈત અવિદ્યા વિભ્રમ મેટો, વાધે શુદ્ધ વિવેક."

વસ્તુ તો સ્વચ્છ છે, નિર્મળ છે, પણ તે ઉપર કર્મનો થર જામેલો છે એ કર્મનો થર જામેલો હોવાને કારણે જ અખિલ સંસાર ચંચલ છે એમ જણાય છે. પણ જો કર્મના થરને દૂર કરી, જોવામા આવે તો આત્મા જ પરમાત્મારૂપ જણાશે. એટલા માટે આત્માને સ્થિર કરો. જ્યારે તમે તમારા આત્માને સ્થિર કરી દેશો ત્યારે સંસાર પણ તમને સ્થિર જણાશે. આત્માને કેવી રીતે સ્થિર કરવો જોઈએ એ વાત હું તમારા જ અનુભવ ઉપરથી બતાવુ છુ.

તમે રાતના સુવો છો. જો કોઈ રાત્રે તમને નિદ્રા ન આવે તો બીજે દિવસે તમને કેવી બેચેની જણાય છે ? જો નિદ્રાનો વિશ્રામ ન મળે તો તે માટે પ્રયત્ન કરવો પડે છે. આ પ્રમાણે જીવનમા નિદ્રાની આવશ્યકતા છે નિદ્રાના પણ સુષુપ્તિ અને સ્વપ્ન એવા બે ભેદ છે. નિદ્રામા સુષુપ્તિની બહુ જરૂર રહે છે. જો સુષુપ્તિ બરાબર ન આવે તો સ્વાસ્થ્ય

ઠીક રહેતું નથી જો કોઇને નિદ્રામાં સ્વપ્ન જ આવે, સુષુપ્તિ આવે જ નહિ તો સ્વાસ્થ્ય બગડી જાય ! સુષુપ્તિ-નિદ્રામાં ઇન્દ્રિયોની સાથે મન પણ સુઈ જાય છે, કેવળ આત્મા જ જાગતો રહે છે જો કોઇ ગાઢ નિદ્રામાંથી સુઇને જાગ્યો હોય તે માણસને પૂછવામાં આવે કે, તમે શું કરતા હતા ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં તે એમજ કહેશે કે, હું આનંદપૂર્વક સુતો હતો પણ એ માણસને પૂછવામાં આવે કે, એ આનંદ શાનો હતો ? શું એ આનંદ ખાવા-પીવાનો હતો ? નિદ્રામાં તો કાંઇ ખાવા-પીવાનું ન હતું છતાં તે નિદ્રામાં આનંદ માનતો હતો આ પ્રમાણે સુષુપ્તિ નિદ્રા, આત્મા જ્યારે સ્થિર હોય છે ત્યારે આનંદનો પરિચય આપે છે સુષુપ્તિ નિદ્રામાં પણ સંસારના સંસ્કારો તથા કર્મો તો સાથે હોય જ છે પણ જો તે જ આનંદ કર્મરહિત પ્રાપ્ત થાય તો તે આનંદ પણ સ્થિર થશે, અને પછી આત્માને કદાપિ દુઃખ થશે નહિ કર્મોને દૂર કરી અને સંસ્કારોનો નાશ કરી, તે આનંદને પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકારી આ ચૈતન્ય જ છે, અને એ આનંદને પ્રાપ્ત કરવો એ ચૈતન્યનો ધર્મ છે એટલા માટે આત્માએ સાવધાન થઈ, આત્મ ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઇએ

તે આનંદ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે અને આત્માએ આત્મ ધર્મમાં કેવી રીતે પ્રવૃત્ત થવું જોઇએ એ વાત હવે અનાથી મુનિના ચરિત્રદ્વારા સમજાવું છું

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૩૩

અનાથી મુનિ કહે છે કે, 'હે રાજન્ ! સંકલ્પનું બળ કેવું હોય છે એ જો મેં વિચાર કર્યો કે, આ પ્રકારનું દુઃખ હું અનંતવાર ભોગવી ચૂકેલ છું વેદના તો પેદા થઇ અને નાશ પણ પામી પણ હું તો એવો ને એવો જ રહ્યો આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, વેદના મેં પેદા કરેલ છે મેં પેદા કરેલ વેદનાને હું જ નાશ કરી શકું છું આ પ્રમાણે વિચાર કરી, મેં નિશ્ચય કર્યો કે, જો એકવાર આત્મ સાધનામાં બાધક આ વેદના દૂર થાય તો પછી હું ક્ષમાશીલ, ઇન્દ્રિયોને દમન કરનાર અને નિરારંભી બનીશ"

ક્ષમા, ઇન્દ્રિયોનું દમન, નિરારંભતા અને પ્રવ્રજ્યા એ શું છે અને તેનો પરસ્પર શો સંબંધ છે તે વિષે અત્રે વિચાર કરવાનો છે

ક્ષમાશીલતાનો અર્થ સહનશીલતા છે ગમે તેવી સ્થિતિ થાય, ગમે તેટલા જુલ્મો માથા ઉપર ગુજરે પણ પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ ન કરવો, પણ સહનશીલ બની રહેવું એનું નામ ક્ષમા છે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

" पुढवीसमे मुणी हविज्जा ॥

અર્થાત્—હે મુનિઓ ! તમે પૃથ્વીની માફક ક્ષમાશીલ બનો પૃથ્વીને કોઇ પૂજે છે તો કોઇ એને લાત મારે છે, કોઇ એને સીંચે છે તો કોઈ એને ખોદે છે, પણ આ બધું કરવા છતાં પૃથ્વી તો ગુણ જ પ્રગટ કરે છે, અવગુણ પ્રગટ કરતી નથી પૃથ્વીની સ્થિરતા અને તેની સહાયતાથી જ આ સંસાર ચાલે છે જો પૃથ્વી સ્થિર ન રહે તો આ સંસાર પણ ટકી ન શકે તમે તો પૃથ્વીના ઉપકારને ભૂલી ગયા છો પણ પૃથ્વી તમને ભૂલી ગઇ નથી પૃથ્વીની કોઈ પૂજા કરે કે કોઈ તેની હાનિ કરે પણ પૃથ્વી તો

કોઈ ઉપર નારાજ થતી નથી તેમ કોઈ ઉપર પ્રસન્ન થતી નથી પૃથ્વી પ્રસન્નતા કે નારાજગીના દ્વંદ્વમા પડતી જ નથી

ભગવાન કહે છે કે, "હે મુનિઓ! જો તમે ક્ષમાવાન બનવા ચાહો છો તો તમે પૃથ્વીની સમાન સહનશીલ બનો જ્યારે પૃથ્વીના જેવા ક્ષમાશીલ બનશો ત્યારે–

लाहालाह सुह दुक्ख जीवियं मरणं तहा ।
सम निंदा पसंसा य तहा माणावमाणओ ॥

તમને લાભ કે અલાભ, સુખ કે દુઃખનો પ્રશ્ન જ રહેશે નહિ! સાધુની પાસે ધનના લાભ–અલાભનો પ્રશ્ન રહેતો જ નથી પણ શરીર–નિર્વાહ માટે જે ભોજન જોઈએ છે તેમા પણ લાભ–અલાભનો પ્રશ્ન રહેવા પામશે નહિ! જો ભોજન મળ્યુ તો પણ આનંદ માનશો અને ન મળે તો પણ આનંદ માનશો વ્યાપારીઓ વ્યાપારમા લાભ–હાનિનો વિચાર કરે છે પણ હે સાધુઓ! વ્યાપારીઓની માફક તમે લાભ–હાનિના પ્રશ્નમા ન પડો! પણ તમારા કર્ત્તવ્યપાલનમા ધ્યાન રાખો લાભ–હાનિના દ્વંદ્વમા જ ન પડો એ સંયમનુ મૂળ લક્ષણ છે આ પ્રમાણે યતિ ધર્મમા સૌથી પ્રથમ ક્ષમાનું સ્થાન છે એટલા માટે લાભ અને અલાભમા સમાન જ રહેવુ એ મુનિનો પહેલો ધર્મ છે

હે મુનિઓ! ક્ષમા રાખવાની સાથે સુખ દુઃખમા પણ સમાન રહો જે પ્રમાણે પૃથ્વી પૂજવાથી પ્રસન્ન થતી નથી અને ખોદવાથી નારાજ થતી નથી તે જ પ્રમાણે તમે પણ સુખ દુઃખમા સમાનતા જાળવો તમે સુખ દુઃખમા એટલા બધા સમાન બનો કે,—

जीवियास भयमरणविप्पमुक्का ॥

ભલે જીવન રહે કે મરણ આવે તો પણ સુખ દુઃખમા તમે સમાન જ રહો હે મુનિઓ! તમને કોઈ વંદન કરશે અને કોઈ, આ તો કમાઈને ખાવાની શક્તિ ન હોવાને કારણે ઢોંગી સાધુ બનેલ છે એમ કહેશે આ પ્રમાણે પ્રશંસક અને નિંદક બન્ને પ્રકારના લોકો મળશે પણ તમારે કોઈની પ્રશંસા સાભળી સુખ ન માનવુ અને કોઈની નિંદા સાભળી દુઃખી ન થવુ તમે એનો વિચાર જ ન કરો જે પ્રમાણે પૃથ્વી ગાળો આપનારને અને જમીન ખોદનારને પણ આધાર આપે જ છે તે જ પ્રમાણે હે મુનિઓ! જે તમને ગાળો આપે તેમનુ પણ કલ્યાણ જ કરો ગાળો આપનાર તમને નિર્મળ બનાવી રહ્યા છે એમ માની તેમનુ પણ કલ્યાણ ચાહો

કોઈ ધોબી તમારા કપડા મફત ધોઈ આપે તો તમે પ્રસન્ન થશો કે નારાજ? પ્રસન્ન થશો તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનો એમ માને છે કે, ગાળો આપનાર પોતાને મફત નિર્મળ બનાવી રહ્યા છે આ પ્રમાણે જે અપકારીને પણ ઉપકારી માને છે એ મહાત્માઓની વાસ્તવમા બલિહારી જ છે

તમે શ્રમણોપાસક છો અને બહેનો શ્રમણોપાસિકા છે ભગવાને પણ તમને શ્રમણોપાસક જ કહ્યા છે, અરિહંતોપાસક કહ્યા નથી એટલા માટે તમારો જીવનવ્યવહાર કેવો હોવો જોઈએ? તેનો તમે વિચાર કરો જે પોતાના તપ ઉપર દૃઢ રહે છે તે શ્રમણ કહેવાય છે, અને તમો શ્રમણના ઉપાસક છો. જે પ્રમાણે સાધુઓ લાભ કે હાનિના

સમયે સમભાવી રહે છે તે જ પ્રમાણે મસારના પ્રલોભનોમા ન પડતા લાભ-હાનિના પ્રસગે શ્રમણનું આશિક અનુગમન કરી સમભાવી બનવાથી જ તમે સાચા શ્રમણોપાસક બની શકો છો શુ પ્રલોભનોમા પડી જઇ અસત્ય બોલવુ એ શ્રમણોપાસકનું કર્ત્તવ્ય છે! જો નહિ, તો શ્રમણોપાસક થઈને અસત્ય બોલવુ ગાળો આપવી કે બીજાને કટુ વચન કહેવા એ શુ ઉચિત છે?

મયણરેહાએ પોતાના પતિને એ ઘડીમા જ નરકમાથી બચાવી સ્વર્ગ અપાવ્યુ હતું તેમના પતિને જ્યાસુધી શ્વાસ રહ્યો ત્યાસુધી તેમને ધર્મોપદેશ જ આપ્યો તમણે પતિના અતિમ શ્વાસ સુધી તેમને ધર્મોપદેશ સંભળાવ્યો પણ ' મારુ શુ થશે ! હું શુ કરીશ ' એમ કહી રુદન કરવા ન માડયુ પણ જ્યારે પતિના શ્વાસ નીકળી ગયા ત્યારબાદ જ પોતાની રક્ષા કેવી રીતે કરવી તેનો વિચાર કર્યો આ પ્રમાણે મયણરેહાએ પતિને મૃત્યુના સમયે ધર્મની સહાયતા આપી પણ રુદન અને કલ્પાત કરી પોતાના ધર્મને કલકિત થવા ન દીધો

મયણરેહા ઉપર તે વખતે કેટલુ બધુ સકટ હતુ? સગો જેઠ જ તેના પતિને તલ વારદ્વારા મારી નાખી મયણરેહા સગર્ભા હતી ત્યારે તેનું શીલ નષ્ટ કરવા તૈયાર થયો હતો આ કેવો સકટનો સમય હતો છતા પણ મયણરેહા રોઇ નહિ, પણ શીલનું રક્ષણ કર્યું અને એટલા જ માટે તેના ગુણગ્રામ આજે પણ કરવામા આવે છે તમે પણ રોવાના રીવાજનો ત્યાગ કરો અને આર્ત્તધ્યાન છોડી ધર્મધ્યાન કરો જો રાજકોટ શ્રી સઘ રોવા કૂટવાનો ત્યાગ કરે અને તેનો નિયમ કરે તો કાઠિયાવાડમા પણ રોવા કૂટવાનો ત્યાગ કરાવવા વિષે બીજાને કહેવાનો અવસર મળે

કહેવાનો આશય એ છે કે, ક્ષમાશીલ બનવાથી પોતાનુ પણ કલ્યાણ થાય છે અને જગતનુ પણ કલ્યાણ થાય છે

અનાથી મુનિ કહે છે કે, મે એવો નિશ્ચય કર્યો, કે જો હુ એકવાર સાજો થઈ જાઉં તો હું ક્ષમાશીલ બનીશ

સત્સંકલ્પનો પ્રભાવ જડ સૃષ્ટિ ઉપર પણ પડે છે શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે, **त सच्च खु भयव**' સત્યના પ્રભાવથી શુ થઈ શકતુ નથી સત્યથી તો ભગવાન પણ બની શકાય છે સત્ય એ જ ભગવાન છે સત્સંકલ્પના પ્રભાવથી વિષ પણ અમૃત બની જાય છે અને અગ્નિ પણ શીતલ બની જાય છે આ પ્રમાણે સત્સકલ્પનો મહા પ્રભાવ છે મુનિ કહે છે કે, મે એવો સંકલ્પ કર્યો કે, 'જો એકવાર મારી આ વેદના મટી જાય તો હું ક્ષમાવાન્, ઇન્દ્રિયોનું દમન કરનાર, નિરારભી બનીશ '

આ ગાથામા ગણધરોએ જાણે સાધુઓના બધા ગુણો બતાવી દીધા છે તેઓ સાધુ ઓના ગુણો બતાવીને કહે છે કે, અનાથી મુનિએ એવો સકલ્પ કર્યો

મુનિએ જેવો સકલ્પ કર્યો તેવો જ તે રોગ પણ જાણે કયા ચાલ્યો ગયો ' મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે સકલ્પ કરતા જ મને નિદ્રા આવી ગઈ મને ઘણા દિવસ થયા નિદ્રા આવી ન હતી નિદ્રા આવે છે ત્યારે રોગીને શાન્તિ મળે છે

એટલા માટે મને નિદ્રા આવવાથી મારા કુટુમ્બીજનોને જે પ્રસન્નતા થઈ હશે તે બીજા જ વિચારથી પ્રસન્નતા થઇ હશે. જો હું સાજો થઈશ તો તેમનું દુઃખ દૂર થશે એ વિચારથી તેમને પ્રસન્નતા થઇ હશે. પિતા એમ વિચારતા હશે કે, 'જો મારો પુત્ર સાજો થાય તો મને મારા કામમાં સહાયતા આપે.' માતા એમ વિચારતી હશે કે, 'મારો પુત્ર સાજો થાય તો મારું દુઃખ દૂર થાય.' ભાઈઓ વિચારતા હશે કે, 'ભાઈ સાજો થાય તો અમારે તેની ચિંતા કરવી ન પડે.' આ પ્રમાણે બહેનો અને પોતાની સ્ત્રી પણ પોતાના સ્વાર્થની ભાવના કરતી હશે; પણ મારા મનમા કોઈ બીજી જ ભાવના હતી." અનાથી મુનિના મનમા શુ ભાવના હતી એ અત્યારે ન કહેતાં અહીં સુદર્શનની કથા કહું છું.

સુદર્શન ચરિત્ર—૩૩

સુદર્શનશેઠ એકાન્ત સ્થાને પણ અભયા જેવી સુંદરીના હાવભાવ જોઇ અને પ્રેમાલાપ સાભળીને પણ પોતાના વિચારમા દૃઢ રહ્યો. સુદર્શને શીલની રક્ષા કરી શ્રાવકો અને સાધુઓની પ્રતિષ્ઠાની રક્ષા કરી છે. જે શ્રાવકો આવા ધર્માત્મા હોય છે તેમના માટે અમે ગર્વપૂર્વક કહીએ છીએ કેઃ—

ધન શેઠ સુદર્શન શીયલ શુદ્ધ, પાલી તારી આત્મા ।

વર્ષા ઋતુ સમ બની ભામિની, અંબર બદલ બનાઇ.
હુંકાર શ્રી ધ્વનિ ગાજ સમ, તન દામન દમકાઈ ॥ ધન૦ ૧૩ ॥
અમોઘ ધારા વચન વર્ષાતી, ચાહ ભૂમિ ભીંજાઈ;
મંગ શૈલ સમ શેઠ સુદર્શન, ભેદ ન સકે કોઈ. ॥ ધન૦ ૧૪ ॥

સુદર્શન શેઠ વાસ્તવમા ધન્યવાદને પાત્ર છે કે તે સંકટના સમયે પણ શીલધર્મમાં દૃઢ રહ્યો સુદર્શનશેઠ નિર્વિઘ્ન પૌષધશાલામા પૌષધવ્રત ધારણ કરી બેઠો હતો તે નિર્વિઘ્ન સ્થાનેથી પંડિતાએ સુદર્શનને ઉપાડી, વિઘ્નના સ્થાને મૂકી આવી. વિઘ્ન બાધા પણ સાધારણ નહિ પણ કામવૃત્તિને જાગ્રત કરે એવા રાજાના મહેલમા, વર્ષા ઋતુની સમાન બનેલી રાણી સુદર્શનને ડગાવવાનો અને શીલવ્રતમા વિઘ્ન બાધા ઉભી કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહી હતી. રાજાના મહેલમા રાણી વર્ષાઋતુની માફક બની કામ-જલથી સુદર્શનને ભીંજવી રહી હતી વર્ષાઋતુના રંગબેરંગી વાદળોની માફક રાણીએ રંગબેરંગી કપડાં પહેર્યા હતા, અને વાદળ જેમ અહીં તહીં દોડે તેમ રાણી પોતાના વસ્ત્રોને અહીં તહીં હલાવ્યા કરતી. વર્ષાઋતુના વાદળાઓમા જેમ વિજળી ચમકે તેમ રાણીની આખો ચમકતી હતી. આકાશમા ચમકતી વિજળીથી તો ધૈર્ય પણ ધારણ કરી શકાય છે પરંતુ રાણીની આંખોરૂપી વિજળીથી દેવોનુ પણ ધૈર્ય છૂટી જાય છે, તો પછી મનુષ્યોનુ ધૈર્ય છૂટી જાય એ તો સ્વાભાવિક જ છે રાણીનો અહંકારભર્યો હુંકાર જાણે વાદળોની ગર્જના જેવો લાગતો હતો અને જે પ્રમાણે વાદળામાથી પાણી વરસે તેમ રાણીના મુખમાંથી વચન૦ વર્ષા વરસતી હતી

પાણીના પ્રવાહનો વેગ ઓછો હોતો નથી. પાણીનો વેગ પહાડોને કોતરી નાખી, નદીરૂપે વહે છે. આ જ પ્રમાણે જ્યારે નદીના પૂરમા પાણીનો વેગ વધે છે ત્યારે નદીને

પાર કરવી મુશ્કેલ થઇ પડે છે. માનો કે, પાણીના વેગને તો કોઈ રોકી પણ શકે પણ કામના વેગને રોકવો તે તો બહુ જ મુશ્કેલ છે. કામના વેગને કારણે રહનેમિ પણ રાજીમતિને જોઈ ચલિત થઇ ગયા હતા. સુદર્શન વરસતા વરસાદની માફક રાણીની વચનવર્ષા સહી રહ્યો હતો. તે પર્વતના જેવો ન હતો કે તેને વચનનો વેગ કોતરી નાંખે, પણ તે તો 'મુંગસલિયા' પત્થરના જેવો અભેદ્ય હતો.

શ્રીનંદીસૂત્રમાં 'મુંગસલિયા' પત્થરની અને 'પુક્ખલ સમર્થાઈ' મેઘની કથા આવેલ છે. તેમાં કહ્યું છે કે, ગમે તેટલો વરસાદ વરસે પણ મુંગસલિયો પત્થર કોઈ દિવસ ભીંજાતો નથી. તે મગના જેવો નાનો પત્થર હોય છે. એકવાર નારદે 'પુક્ખલ સમર્થાઈ' મેઘને કહ્યું કે, તારામા કેવી શક્તિ છે? મેઘે ઉત્તર આપ્યો કે, 'મારામા એવી શક્તિ છે કે, પર્વતને તોડવા ચાહું તો તોડી શકું છું.' આ સાંભળી નારદે મેઘને કહ્યું કે, તું તો આમ કહે છે પણ મને મુંગસલિયો પત્થર કહેતો હતો કે, ગમે તેટલો વરસાદ વરસે પણ હું વરસાદથી ભીંજાઉં નહિ! જો તારામાં શક્તિ હોય તો તે પત્થરને ભીંજવી દે. મેઘે જવાબ આપ્યો કે, ઠીક છે. આ પ્રમાણે કહી, તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને સાત દિવસ સુધી મુંગસલિયા પત્થર ઉપર મુસળધાર વરસાદ વરસ્યો, પણ તે પત્થર ભીંજાયો નહિ. પણ તેની આસપાસનો કચરો સાફ થઇ જવાથી તે પત્થરો વધારે ચમકવા લાગ્યો. નારદે તે મેઘને કહ્યું કે, "આ પત્થર તો ભીંજાયો નહિ પણ ઊલટો ચમકવા લાગ્યો અને જાણે ચમકીને તારો પરિહાસ કરતો હોય એમ લાગે છે. માટે તું પરાજિત થયો છે એમ માની અહીંથી ચાલ્યો જા."

આ ઉદાહરણમાં કહેલા મુંગસલિયા પત્થરની માફક સુદર્શન હતો. રાણીએ તેની ઉપર કામ-જલનો ખૂબ વરસાદ વરસાવ્યો છતાં સુદર્શન ઉપર તેની જરાપણ અસર ન થઈ. રાણી વિચારવા લાગી કે, "હાય! આ તો કોઈ પણ ઉપાયે વશ થતો નથી! હવે શું કરું! હું કપિલા અને પંડિતાને મોઢું કેમ બતાવી શકીશ? મેં કપિલા સાથે તો હોડ કરી છે અને પંડિતાને પણ કહ્યું છે કે, હું કોઈપણ ઉપાયે સુદર્શનને વશમાં કરી લઇશ, પણ મારો એક પણ ઉપાય આની આગળ સફળ થતો નથી. પરંતુ હજી મારી પાસે એક ઉપાય બાકી છે. તેનો પણ ઉપયોગ કરી જોઉં એ ઉપાય સ્ત્રીસુલભ રહેવાનો છે, એ ઉપાયનો પણ પ્રયોગ કરી જોઉં! કદાચ તે ઉપાય સફળ પણ થાય.

કરૂણ સ્વરસે રોવે કામિની, પૂરો હમારી આશ;
શરણાગત મૈં આઇ તુમ્હારે, માનો મમ અરદાસ ॥ ધન૦ ૧૫ ॥

અવસર દેખ શેઠ તબ બોલા, સુનો સુનો બડ માત;
પંચ માતમેં તુમ અગ્રેસર, તજ દો ખોટી બાત. ॥ ધન૦ ૧૬ ॥

રાણી અંતિમ શસ્ત્ર-રોવાના બળ-નો ઉપયોગ કરવા લાગી. રાણીએ વિચાર્યું કે સ્ત્રીઓનું કરુણ ક્રન્દન અને રૂદન સાંભળી મોટા મોટા ઋષિ મુનિવરો પણ વિચલિત થઈ જાય છે માટે રોવાનો ઉપાય હાથમાં લેવો ઠીક છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાણી દડદડ રોવા લાગી અને સુદર્શનને કહેવા લાગી કે, હું આપના શરણે આવી છું, મારા

ઉપર દયા કરો. જે પ્રમાણે પાણી વિના માછલી તરફડે છે તેમ હું પણ તમારા પ્રેમ માટે વલખું છું. આપ મારી રક્ષા કરો. .

શાસ્ત્રમાં જિનઋષિ જિનપાલની કથા આવેલ છે. તેમા કહ્યું છે કે, જિનપાલ રયણાદેવીથી કોઈપણ ઉપાયે ઠગ્યો ન હતો પણ જ્યારે રયણાદેવી કરુણ રૂદન કરવા લાગી ત્યારે તે ઠગી ગયો. આખરે તેની બહુ જ ખરાબ હાલત થઈ. આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓના કરુણ રૂદનથી મોટા મોટા ઋષિઓ પણ ચલિત થઈ જાય છે; પણ રાણીનું રોવું સાંભળી સુદર્શન મનમાં વિચારતો હતો કે, સામાન્યતઃ માતાની સામે પુત્રો રુવે છે પણ આ તો માતા થઈને પણ મારા જેવા પુત્રની સામે રુવે છે, માટે કોઈપણ રીતે તેને આશ્વાસન આપવું જોઈએ. જ્યારે એ મને દયાધર્મી કહે છે તો મારે દયાધર્મનો પણ તેને પરિચય આપવો જોઇએ.

સ્ત્રીઓના કરુણ રૂદનથી કેટલાક લોકો એટલા બધા ચલિત થઈ ગયા છે કે તેઓએ પોતાના શાસ્ત્રમા એવું વિધાન પણ કરી નાખ્યું છે કે, " જો કોઈ સ્ત્રી કરુણ રૂદન કરતી આવે તો તેની ઇચ્છાને પૂરી ન કરવી એ પાપ છે." બીજાઓના શાસ્ત્રમા આવું વિધાન કરેલ છે પણ શ્રી સૂયગડાગ સૂત્રમા મુનિઓ માટે કહ્યું છે કે, "હે મુનિઓ ! તમારી સામે કોઇ ગમે તેટલુ કરુણ રૂદન કરે તો પણ તમે બ્રહ્મચર્યથી ચલિત થશો નહિ."

મુનિઓ તો ચલિત થતા નથી પણ તેમના ઉપાસકો પણ સ્ત્રીઓનુ કરુણ રૂદન સાભળવા છતા પણ કેવી રીતે ચલિત થતા નથી તે જુઓઃ—

રાણીનું રુદન સાભળી, સુદર્શન વિચારવા લાગ્યો કે, માતા રુવે છે તો તેમને આ-શ્વાસન આપવું એ મારું કર્ત્તવ્ય છે. કોણ એવો પુત્ર હશે કે, જે માતાને રુદન કરતી જોવા છતા પણ તેનુ હૃદય દ્રવિત ન થાય ? જે પ્રમાણે માતાનુ રુદન સાભળી પુત્રનુ હૃદય પીગળી જાય છે તે જ પ્રમાણે રાણીનુ રુદન સાભળી સુદર્શનનું હૃદય પણ પીગળી ગયુ. તે રાણીને કહેવા લાગ્યો કે, મોટી મા ! આપને શુ કામ છે ! શા માટે તમે રુવો છો ?

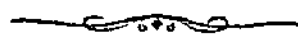
સુદર્શનનુ આ કથન સાભળી રાણી વિચારવા લાગી કે, આ શુ કહે છે ? આ માતા તરીકે કોને સંબોધે છે ? રાણીને સુદર્શનદ્વારા સબોધનામા આવેલુ માતા તરીકેનું સંબોધન ક્યાથી પસંદ પડે ? એટલા માટે રાણી મનમા વિચારવા લાગી કે, અત્યાર સુધી તો તે મૂંગો બેસી રહ્યો, મારી સાથે એક પણ શબ્દ બોલ્યો નહિ, અને હવે બોલ્યો તો મને માતા કહીને બોલ્યો !

સુદર્શનનું કથન સાભળી રાણીને વિચારમા પડેલી જોઇ સુદર્શન તેને કહેવા લાગ્યો કે, માતાજી ! આપ શુ વિચાર કરો છો ? કદાચ તમે મને ભૂલી જાઓ પણ હું તમારો પુત્ર તમને કેમ ભૂલી જઇ શકું ? તમે પણ મારી માતા છો મારે એક નહિ પણ પાચ માતાઓ છે.

તમારે પણ પાચ માતાઓ છે કે નહિ ? જો છે તો તેમના પ્રત્યે તમારું શું કર્તવ્ય છે તેનો વિચાર કરો ! અભયા તો વિફરેલી હતી એટલે તેને માતાનું સંબોધન પસદ પડયું નહિ. પણ ધર્મનું પાલન એકાગી હોય છે. એમ થવુ ન જોઇએ કે સામો માણસ ધર્મ

પાળે તો હું ધર્મનું પાલન કરું! સામો માણસ ધર્મ પાળે કે ન પાળે પણ તમે તમારા ધર્મનું પાલન કરો એ તમારુ કર્ત્તવ્ય છે. ધર્મનું પાલન બીજાની સાક્ષીએ થતું નથી પણ પોતાની સાક્ષીએ થાય છે. જે પોતાની સાક્ષીએ ધર્મનું પાલન કરે છે તેને ઇન્દ્ર પણ ડગાવી શકતા નથી. એટલા માટે સામો માણસ શું કરે છે તે ન જોતાં તમારે તો તમારા ધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ.

સુદર્શન કહે છે કે, મારે પાંચ માતાઓ છે, હવે એ પાંચ માતાઓ કઇ હતી એ વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા વદી ૮ મંગળવાર

પ્રાર્થના

મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી, 'કુંભ' પિતા 'પરભાવતિ' મૈયા;
તિનકી કુમારી, મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી.

શ્રી મલ્લિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતાં ભક્તલોકો એવી ભાવના કરે છે કે, "હે પ્રભો! હું તારી ભક્તિ કરવા ચાહું છું છતા તારી ભક્તિના વિષે મને એક એવો સંદેહ થાય છે કે, હું અંતઃકરણથી તારી ભક્તિ કરવા ચાહું છું છતા શાસ્ત્રમા તારી જેવી ભક્તિ કરવા માટે કહ્યું છે તેવી ભક્તિ મારાથી શા માટે થઇ શકતી નથી; તેમા કોઈને કોઈ વિઘ્ન બાધા શા માટે ઉભી થાય છે? અને હૃદયથી પરમાત્માની ભક્તિ કરવા ચાહું છું છતાં શા કારણે જેવી જોઇએ તેવી તારી ભક્તિ થતી નથી! આ વિષે વિચાર કરતાં હું એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો છુ કે, હે પ્રભો! તારી કૃપા વિના તારી ભક્તિ બરાબર કરી શકાતી નથી. *તારી ભક્તિ કરવામા કયા વિઘ્નો બાધક નીવડે છે એને માટે ભક્તિસૂત્રમાં* કહ્યું છે કે:—

सा न कामयमाना निरोधरूपत्वात् ।

પરમાત્માની ભક્તિ કરવામા કોઈપણ વાતની જરાપણ કામના ન હોવી જોઈએ. કામના-ઇચ્છા, પરમાત્માની ભક્તિમા બાધા ઉભી કરે છે. આ પ્રમાણે કોઇપણ કામના-ઇચ્છા કર્યા વિના ભક્તિ કરવાનું કહ્યું છે પણ જ્યારે હું મારું હૃદય તપાસું છું ત્યારે મારું હૃદય કામનાથી પરિપૂર્ણ જણાય છે. એટલાજ માટે હે! પ્રભો! હું તારા શરણે આવ્યો છું કે તારી મારા ઉપર કૃપા થાય તો હું તારી ભક્તિ કરી શકું. જો કે, મારું હૃદય કામનાથી ભરેલું છે તો પણ તારૂં ચરિત્ર સાંભળી મારામાં પણ સાહસનો સંચાર થાય છે કે મારે હિમ્મત હારવી ન જોઈએ, પણ તારી ભક્તિમા સંલગ્ન થઈ જવું જોઈએ.

જો કે વાસના તો મને સતાવ્યા જ કરશે પણ તારા ચરણોને પકડી રાખવાથી કોઈ દિવસ મારી કામવાસના પણ દૂર થઇ જશે અને પછી શાસ્ત્રમા જેવી ભક્તિ બતાવેલ છે તેવી ભક્તિ હું કરી શકીશ

હે મલ્લિનાથ ભગવાન ! આપનુ ચરિત્ર મેં સાભળ્યુ છે. આપના એ ચરિત્ર–શ્રવણથી હુ એ જાણી શકયો છુ કે, છ રાજાઓ કામાધ બની તમારી સાથે વિવાહ કરવા માટે ચડી આવ્યા હતા, છતા તમે તેમનો તિરસ્કાર ન કર્યો. જો કે તમારામા એવી શક્તિ હતી કે, તમે આખી દુનિયાને મેરુ ઉપર મૂકી, હાથમા ઉપાડી શકતા હતા, અને એ પ્રમાણે પૃથ્વી તથા આકાશને એક કરી શકતા હતા, છતા તમે એ કામાધ છ રાજાઓને જરાપણ આઘાત ન પહોચાડયો. આપના પિતાને તો એ રાજાઓ ઉપર ક્રોધ પણ હતો તેઓ કહેતા હતા કે, મારી અને મારી કન્યાની ઇચ્છા અને સ્વીકૃતિ વિના આ રાજાઓ શા માટે ચડી આવ્યા ! આ પ્રકારના ક્રોધને કારણે તેઓએ તે છ રાજાઓ સાથે લડાઈ પણ કરી, પણ તે છ રાજાઓની સમ્મિલિત શક્તિ આગળ ટકી ન શકયા પણ હારી ગયા હે પ્રભુ ! તમારામા અતુલ શક્તિ હતી, અને તમારા પિતા પરાજિત થયા હતા એટલે તમને તે રાજાઓ ઉપર ક્રોધ થવો શકય પણ હતો, પણ તમારા અતઃકરણમા એ રાજાઓ પ્રતિ ક્રોધ કે ઘૃણાનો જરા પણ ભાવ ન થયો ઉલટું તમે તમારા પિતાને કહ્યુ કે, આ રાજાઓ ચડી આવ્યા એમા આશ્ચર્ય શુ છે ! તેઓ મને કન્યા સમજતા હતા એટલે તેઓ ચડી આવ્યા ! એમા આશ્ચર્યની વાત કાઇ નથી તમે નકામા તેમની સાથે લડયા. હવે તમે એ બધા રાજાઓને એમ કહેવડાવો કે "તમને મલ્લિ કન્યા મળશે તમે જાઓ "

"હે ભગવાન ! આપનુ આ કથન સાભળી કુંભ રાજાએ તમને એમ પણ ન કહ્યુ કે, તમે આ શુ કહો છો ! હું કયા મોઢે એ રાજાઓને એમ કહેવા જાઉ ! આપનું વિષમ વચન સાભળીને પણ કુભ રાજાએ કાઈ પણ પ્રશ્નોત્તર ન કર્યો કુભરાજા તો એમ જ વિચારતા હતા કે, જે મહાપુરુષ છે અને જેને હું મહાપુરુષ છે એમ માનુ છુ, તેના વચનમા કોઈ પ્રકારનો સદેહ ન કરતા તેના વચનને માન્ય કરવુ જોઇએ.

શાસ્ત્રમા ભગવાન મલ્લિનાથ માટે એમ કહ્યુ છે કે, **मल्लि राईवरकन्ना ।** અર્થાત્ મલ્લિ રાજાની કન્યા હતી જ્યારે ભગવાન મલ્લિનાથ રાજાની કન્યા કહેવાતા હતા, ત્યારે પણ કુંભરાજાએ તેમના કથનમા કોઈ પ્રકારનો સંદેહ કર્યો નહિ હવે તો તેઓ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયા છે એટલા માટે હવે આપણે તેમની આજ્ઞા અને તેમના કથનને કેવી રીતે નિઃસદેહ થઇ માનવા જોઈએ તેનો વિચાર કરો. આ વિષયને વિશેષરૂપે કહેવાનો તો અત્યારે સમય નથી અહી તો કેવળ એટલુ જ કહેવાનુ છે કે, "હે પ્રભો ! તમે તે છ રાજાઓ ઉપર ક્રોધ ન કર્યો પણ તમે તે રાજાઓને કહેવડાવ્યુ કે તમે આવો. તમને મલ્લિ કન્યા મળશે ' આ પ્રમાણે તમે તે રાજાઓને મહેલમા બોલાવી, સમજાવ્યા અને આખરે તેઓ એવા સમજ્યા કે તેઓ તમારા જ વિચારને અનુકૂલ થઈ ગયા જેમણે કામાધ રાજાઓની કામાધતાને આ પ્રમાણે દૂર કરી એ પ્રભુનું શરણુ છોડી હુ બીજા

કોના શરણે જાઉં ? એ રાજાઓને કામનાએ પોતાની તરફ ખેંચી રાખ્યા હતા પણ હે ! પ્રભુ ! આપના શરણે આવવાથી જેમ તે રાજાઓની કામના છૂટી ગઈ તેમ મારી કામના પણ છૂટી જાય તે માટે હું પણ આપના શરણે આવ્યો છું. જો મારી કામના છૂટી જાય તો હે પ્રભુ ! હું પણ શાસ્ત્રમા કહેલી રીતિ પ્રમાણે તારી ભક્તિ કરી શકું ! મસ્ત કવિ આનંદઘનજી કહે છે કેઃ—

'યે તુમ શોભા સારી મલ્લિ જિન સેવક કિમ અવગણિયે.'

કવિ કહે છે કે, હે પ્રભો ! આપે એ કામાંધ રાજાઓની પણ અવગણના ન કરી તો હું તો આપનો સેવક છું તો પછી મારી અવગણના કેમ કરશો ? જો આપ સેવકની પણ અવગણના કરશો તો પછી આપની અનંત ચતુષ્ટયના સ્વામી તરીકે શોભા ગણાશે ખરી ! સંસારમાં એવું જોવામાં આવે છે કે, જે શેઠ સમૃદ્ધ હોય છે તે પોતાના સેવકને સુખી બનાવે છે. આપ અનંત ચતુષ્ટયના સ્વામી છો તો પછી મારી અવગણના શા માટે કરો છો ! હું ભૂલ્યો ! આપ મારી અવગણના કરતા નથી પણ હું પોતે મારી અવગણના કરી રહ્યો છું, આપ અઢાર દોષ રહિત છો એટલે જ્યારે આપે પોતે જ આશા-તૃષ્ણા રાખી નથી તો પછી સેવકની આશા-તૃષ્ણાને કેવી રીતે પૂરી કરી શકો ! પણ હું તો ભક્ત થઈને પણ આશા કરું છું અને એ રીતે મારી ભૂલથી જ મારા હાથે મારી અવગણના થઈ રહી છે.

અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે, જ્યારે પરમાત્મા આશાની પૂર્તિ કરતા નથી તો પછી તેમની પ્રાર્થના શા માટે કરવામાં આવે ? પછી તો જે પરમાત્મા આશાની પૂર્તિ કરતા હોય એવા પરમાત્માને શોધીને તેમની પ્રાર્થના કરવી જોઇએ ! જે પરમાત્મા આશાને પૂરી કરતા ન હોય તેમના શરણે જવાથી શો લાભ !

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવવાનું કે જે પોતાની આશા-તૃષ્ણાને દૂર કરવા ચાહે છે તે જ તૃષ્ણારહિત પ્રભુના શરણે જાય છે.

ભક્ત કહે છે કે, હે પ્રભો ! હું આશા-તૃષ્ણા રાખું છું અને તે કારણે જ શાસ્ત્રમાં કહેલી રીતિ પ્રમાણે તારી ભક્તિ કરી શકતો નથી. એટલા માટે હવે હું તારું શરણુ સ્વીકારી મારી આશા-તૃષ્ણાને દૂર કરવા ચાહું છું. જેથી શાસ્ત્રમાં કહેલી રીતિ પ્રમાણે તારી પ્રાર્થના કરી શકું !

સંસારમાં જે ખરાબીઓ જોવામાં આવે છે તેનું પ્રધાન કારણ આશા-તૃષ્ણા જ છે. કોઇને ધનની આશા છે, કોઇને પુત્રની આશા છે અને કોઈને સ્ત્રીની આશા છે; આ પ્રમાણે લોકોને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની આશા-તૃષ્ણા છે. અને આ આશા-તૃષ્ણાને કારણે જ લોકો કુદેવને માની પૂજે છે પણ જ્યાંસુધી કોઈપણ પ્રકારની આશા-તૃષ્ણા રહે છે ત્યાંસુધી મનુષ્ય સત્ય વાતનું આચરણ તો દૂર રહ્યું, સત્ય વાત કહી પણ શકતો નથી.

કોઇ એક ગ્રન્થમાં જોયું છે કે, અદ્વૈતાચાર્ય નામના એક મહાન્ વિદ્વાન્ થયા છે. તેમના પિતા બંગાલમાં કોઈ રાજાના રાજગુરુ હતા. અદ્વૈતાચાર્યને એવો વિચાર આવ્યો કે, ગમે તેટલી માથે આપત્તિઓ પડે પણ જે વાત સત્ય હોય તેજ પ્રકટ કરવી જોઈએ.

ત્યાનો રાજા શાકત હતો. દેવીનો ઉપાસક હતો. આ વાત લગભગ ૧૫મા કે ૧૬મા સૈકાની છે. તે વખતે દેવી પૂજાના નામે બહુ પશુવધ થતો હતો અને પંડિતો પણ દેવી પૂજાના નામે થતાં પશુવધનું સમર્થન કરતા હતા.

એક દિવસ રાજા જ્યારે દેવીની પૂજા કરી રહ્યો હતો ત્યારે અદ્વૈતાચાર્ય દેવીના મંદિરમાં ગયા અને દેવીને નમસ્કાર કર્યા વિના જ દેવીની સામે બેસી ગયા. અદ્વૈતાચાર્યને દેવીને નમસ્કાર કર્યા વિના બેઠેલા જોઈ રાજા વિચારવા લાગ્યો કે, આ મારા રાજગુરુનો પુત્ર થઇને પણ આમ દેવીની ઉપેક્ષા કેમ કરે છે? રાજાએ અદ્વૈતાચાર્યને કહ્યું કે, તારી બુદ્ધિ તો ઠેકાણે છે ને? અદ્વૈતાચાર્યે જવાબ આપ્યો કે, હા મહારાજ! બુદ્ધિ ઠેકાણે જ છે. રાજાએ કહ્યું કે, તો પછી તેં હમણા શુ કર્યું તેનો વિચાર કર. અદ્વૈતાચાર્યે કહ્યુ કે, મેં શું કર્યું તે આપ જ કહોને? રાજાએ કહ્યુ કે, તું દેવી માતાને નમસ્કાર કર્યા વિના જ બેસી ગયો! અદ્વૈતાચાર્યે પૂછ્યુ કે, આ દેવી કોની માતા છે? રાજાએ જવાબ આપ્યો કે એ દેવી મારી માતા છે. તારી પણ માતા છે અને અખિલ સંસારની પણ તે જ માતા છે. અદ્વૈતાચાર્યે કહ્યું કે, "આપનું કહેવું એ ઠીક છે કે આ દેવી આખા સંસારની માતા છે, પણ જો તે સંસારની માતા જ છે તો પછી આ પશુ–પુત્રોને તે કેમ ખાઈ જાય છે? એ દેવીની પૂજાના નામે આ પશુઓનું બલિદાન શા માટે ચડાવવામા આવે છે? જ્યારે આ દેવી બધાની માતા છે તો આ પશુઓની તે રક્ષા કેમ કરતી નથી! માતાનું કર્તવ્ય તો સંતાનોની રક્ષા કરવી એ છે. પોતાનાં સંતાનોનો નાશ કરવો એ માતાનું કર્ત્તવ્ય નથી. જ્યારે આ દેવી અખિલ સંસારની માતા થઇને પણ પોતાના સંતાનોનો નાશ કરે છે–કરાવે છે તો પછી આ માતા છે કે રાક્ષસી?"

અદ્વૈતાચાર્યનું આ કથન સાભળી રાજા કાઇ જવાબ આપી ન શક્યો. રાજા ચૂપ થઇ ગયો, પણ અદ્વૈતાચાર્યના પિતા ત્યા બેઠા હતા, તેમણે કહ્યું કે, "પુત્ર! તુ તો ભ્રષ્ટ થઈ ગયો લાગે છે. માતા વિષે એમ કાઇ બોલાય! માતા તો ભોગ–બલિદાન માગે છે એટલા માટે પશુઓનુ બલિદાન તેમને ચડાવવામા આવે છે." પિતાનું આ કથન સાભળી અદ્વૈતાચાર્ય તેમને કહેવા લાગ્યો કે, "જ્યારે દેવી માતા પોતાના પુત્રોનું જ બલિદાન માગે છે તો પછી મારી માતા મારુ બલિદાન કેમ માગતી નથી! આપના કથન પ્રમાણે તો મારી માતાએ મારુ બલિદાન માગવુ જોઇએ અને મારો વધ કરવો જોઈએ. પણ આપ ભય અને લોભને કારણે સત્ય વાત પ્રકટ કરી શકતા નથી અને એ કારણે જ આપ આમ કહી રહ્યા છો!" પુત્રનું આ કથન સાભળી પિતા પણ ચૂપ બેસી રહ્યા.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આશા–તૃષ્ણાને કારણે લોકો સત્ય વાતને પ્રકટ કરી શકતા નથી. તમે પણ આશા–તૃષ્ણામા સપડાએલા છો અને તે કારણે જ તમે કામનાને પૂરી કરનાર દેવોને માનો છો અને પૂજો છો પણ ભકતો તો પોતાની આશા–તૃષ્ણાને દૂર કરવા ચાહે છે અને એટલા જ માટે તેઓ કહે છે કે, "હે પ્રભો! મારી આશા–તૃષ્ણા દૂર થાય એટલા માટે જ હું આપના શરણે આવેલ છુ. અત્યાર સુધી હું મારી આશા–તૃષ્ણાને પૂરી કરવા માટે આપના શરણે આવતો હતો એ મારી ભૂલ હતી અને તે ભૂલને

કારણે જ હું શાસ્ત્રમાં બતાવેલ રીતિ પ્રમાણે આપની ભક્તિ કરી શકતો ન હતો. હવે હું સમજી ગયો છું કે -

હે પ્રભો ! એ બધો મારો જ દોષ હતો. મારા દોષને કારણે જ આપની કૃપાનો હું પાત્ર બની શક્યો ન હતો. હવે હું આશા-તૃષ્ણાને દૂર કરવા માટે જ તમારા શરણે આવેલ છું. હવે હું તારા શરણે આવેલ છું તો મારી આશા-તૃષ્ણા દૂર થશે અને જે પ્રમાણે અનાથી મુનિને તારી શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી તેમ મને પણ તારી શક્તિ પ્રાપ્ત થશે.

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૩૪

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્ ! જ્યારે મારો રોગ કોઈની દ્વારા શાંત ન થયો ત્યારે હું એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે, આ બધુ દુઃખ મેં જ પેદા કર્યું છે તો એ દુઃખનો નાશ પણ હું જ કરી શકીશ."

જીવ, દુઃખ કે કર્મ કોના કરેલા ભોગવે છે એ વાતનો નિર્ણય શાસ્ત્રમાં કરવામાં આવ્યો છે. શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન કર્યો છે કે, "હે ભગવન્ ! જીવ, પોતાનું કરેલું દુઃખ ભોગવે છે કે બીજાનું કરેલું દુઃખ ભોગવે છે ?" આ પ્રશ્નના જવાબમાં ભગવાને કહ્યું કે, "હે ગૌતમ ! જીવ, પોતાનું કરેલું દુઃખ જ ભોગવે છે, બીજાનું કરેલું દુઃખ ભોગવતો નથી."

આ ઉપરથી વિચારવું જોઈએ કે, 'સુખ દુઃખ એ બધા મેં પોતે જ પેદા કરેલા છે. હું કર્મને દોષ આપું છું પણ એમાં કર્મ શું કરે ? કર્મોને મેં જ પકડી રાખ્યા છે ત્યારે જ કર્મો રોકાયા છે, નહિ તો કર્મો રોકાઈ જ કેમ શકે ? જો હું ચાહું તો કર્મોને થોડીવારમાં પલાયન કરી શકું છું.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે જ્યારે મને ભાન થયું કે દુઃખોને મેં જ પેદા કર્યા છે ત્યારે મેં એ દુઃખોને નાશ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો."

અનાથી મુનિને "આ દુઃખોને મેં જ પેદા કર્યા છે તો એ દુઃખોનો નાશ હું જ કરી શકું છું." એ જ્ઞાન તેમને પોતાની મેળે થયું કે કોઈ મહાત્માના ઉપદેશથી થયું એનો શાસ્ત્રમાં કશો ઉલ્લેખ ન હોવાથી એ વિષે કશું નક્કી કહી શકાય નહિ. જ્ઞાન બે પ્રકારે થાય છે. એક તો પોતાના વિચારથી કે કોઈ ઘટના જોવાથી, અને બીજું બીજાનો ઉપદેશ સાંભળવાથી. અનાથી મુનિને આ બન્નેમાંથી ક્યા પ્રકારે જ્ઞાન થયું હતું એ તો નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકાય નહિ પણ તેમને કોઈપણ રીતે આ જ્ઞાન થયું હતું. તમને જો પોતાની મેળે એવું જ્ઞાન ન થાય તો તમારી સામે આ ઉપદેશ છે. આ ઉપદેશ સાંભળીને તો તમે તમારું દુઃખ દૂર કરવાનો સંકલ્પ કરો ! અનાથી મુનિ કહે છે કે, 'હે રાજન્ ! મેં દુઃખ દૂર કરવાનો એવો સંકલ્પ કર્યો કે, જો એકવાર પણ આ વેદના મટી જાય તો હું ક્ષમાવાન્, જિતેન્દ્રિય, નિરારંભી અને પ્રવર્જિત થઈશ."

આ સંકલ્પ કરતાં જ મને નિદ્રા આવી ગઈ. વેદનાને કારણે ઘણા દિવસો સુધી મને નિદ્રા બરાબર આવી ન હતી, પણ આવો સંકલ્પ કરતાં જ મને ગાઢ નિદ્રા આવી ગઈ.

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે મને ગાઢ નિદ્રા આવી ગઈ. મારા માટે લોકો એમ કહેતા

હતા કે, હું નિદ્રા લઇ રહ્યો છું પણ હું તો નિદ્રા શું લેતો હતો, માનો કે દુઃખોને સદાને માટે રવાના કરતો હતો! મારા દુઃખની તે છેલ્લી રાત હતી.

તમારો સંકલ્પ પણ સાચો અને દૃઢ હોય તો પછી તમને દુઃખ જ થાય નહિ. દૃઢ સત્સંકલ્પથી જ દુઃખોમાથી મુક્ત થવાય છે. ઢીલા સંકલ્પથી કાંઇ થતું નથી.

અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે, શું સંકલ્પ કરવા માત્રથી દુઃખ ચાલ્યું જાય એ સંભવિત છે? જે માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસી હશે તેની સામે તો આવો પ્રશ્ન ઉભો થશે નહિ પણ જેઓ માનસશાસ્ત્રથી અનભિજ્ઞ છે તેમને જ આવો સંદેહ થાય છે. આવા લોકોને કહેવાનુ એ છે કે, શું કેવળ પોતાના સંકલ્પ કારણે દુનિયામાં દુઃખ પેદા થતું જોવામા નથી આવતું? ડાકણ વળગી કે ભૂત વળગ્યું એ પોતાના મનના સંકલ્પનું જ પરિણામ છે કે બીજું કાંઇ છે? ડાકણ–ભૂતોની વાત સાંભળી ભયનો સંકલ્પ લોકો કરે છે અને એ ભયસંકલ્પને કારણે જ તેઓ દુઃખ પામે છે. જેમકે કોઈ મકાનને માટે તમને એમ કહેવામા આવે કે, આ મકાનમાં ભૂત છે તો શું તમે એ મકાનમાં જતાં ભય પામશો કે નહિ? એ મકાનમાં પ્રવેશ કરતા જ તમારા પગ ધ્રૂજશે કે નહિ! પગ કાંપવા લાગે છે. ભૂતના ભયના કારણે તમારો સંકલ્પ જ એવો બની જાય છે કે, એ સંકલ્પને કારણે જ મકાનમાં પ્રવેશ કરતા જ તમારા પગ ધ્રૂજવા માંડે છે.

ભયને કારણે મને પણ એવો સંકલ્પ થઈ ગયો હતો કે, જેના કારણે મારે લગભગ પાંચ મહિના સુધી કષ્ટ ભોગવવું પડયું હતું. મેં દીક્ષા લીધેલ હતી. પરંતુ દીક્ષા લીધા પહેલાં ભૂત–ડાકણ વગેરેની જે વાતો મેં સાંભળેલી હતી તેના ભયનો સંકલ્પ નીકળ્યો ન હતો, અને એ ભયસંકલ્પને કારણે મને મંસારનો જ દોષ જણાતો હતો. જ્યારે મારા મનમાં ભયનો સંકલ્પ હતો ત્યારે હું એમ જ સમજતો હતો કે, અમુક માણસ મારા ઉપર જાદુ કરે છે. રાતના વખતે પહેરો ભરનારા સિપાઇઓ પહેરો ભરતી વખતે અવાજો કરતા તો એ અવાજ સાભળી હું એમ વિચારતો કે એ લોકો મારી ઉપર જાદુ કરી રહ્યા છે. મને આ પ્રકારનો ભય લાગતો હતો તે મારા ખોટા વિચારોને કારણે જ લાગતો હતો ને? મારા ખોટા સંકલ્પને કારણે જ મને દુઃખ થતું હતું, પણ જ્યારે મારામાથી એ ખોટા વિચારો નીકળી ગયા ત્યારે મારું દુઃખ પણ ચાલ્યુ ગયું.

મતલબ કે, આ પ્રમાણે સંકલ્પથી દુઃખ પેદા થાય છે એ તો તમે લોકો પણ જુઓ છો. તમે લોકો પણ તમારા પોતાના સંકલ્પથી જ દુઃખ પેદા કરો છો સ્ત્રીઓમા તો સંકલ્પથી દુઃખ પેદા કરવાની પદ્ધતિ વિશેષ છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ તો સાધુઓને એમ કહે છે કે, "આના ઉપર ઓઘો ફેરવી દો, આના ઉપર જંત્ર મંત્ર કરી આપો" પણ જો સાધુઓ જંત્ર મંત્ર કરવા લાગે તો કેટલા બધા લોકો આવે? તમો લોકોની આવી પદ્ધતિએ જ સાધુઓને સાધુતાથી નીચે પાડવાનું કામ કર્યું છે અને તમારા માટે તમે દુઃખ પણ પેદા કર્યું છે. સાધુઓ પણ તમે લોકોને પ્રસન્ન રાખવા માટે જંતર મંતરના ચક્કરમાં પડી ગયા છે, પણ વાસ્તવમા સાધુઓ પાસે પરમાત્માના નામ સિવાય બીજું કાંઈ આપવા માટે હોવુ ન જોઇએ; પરંતુ તમે લોકો પણ સંકલ્પથી પતિત થયા છો અને સાધુઓ પણ પતિત થઈ રહ્યા છે!

કહેવાનો આશય એ છે કે, આ પ્રકારના સંકલ્પથી દુઃખ પેદા થાય છે એ તો તમે પણ અનુભવથી જાણી શકો છો. જ્યારે સંકલ્પથી દુઃખ પેદા થાય છે તો પછી શું સંકલ્પથી દુઃખ નાશ ન પામે? અને સંકલ્પથી જ્યારે દુઃખ પેદા થાય છે તો સંકલ્પથી સુખ પેદા થઈ ન શકે? આ પ્રમાણે પોતાના સંકલ્પને કારણે જ સુખ-દુઃખ પેદા થાય છે. આજના લોકોને સંકલ્પના બળ વિષે સંદેહ પેદા થાય છે, પણ સંકલ્પમા અનંત બળ રહેલું છે. સંકલ્પની મહિમા બતાવતા ઉપનિષદમા પણ કહ્યું છે કેઃ—

स यः संकल्प ब्रह्मेत्युपासते कल्प्तान् वै स लोकान्ध्रुवान्ध्रुवः ॥

અર્થાત્—આત્મા જ્યારે પોતાના સંકલ્પને ઈશ્વરનું રૂપ આપે છે અને તેની દઢતાપૂર્વક ઉપાસના કરે છે ત્યારે ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય એ સંકલ્પના આધારે જ થાય છે. દેવગતિ, નરકગતિ, તિર્યંચગતિ કે મનુષ્યગતિ સંકલ્પદ્વારા જ પ્રાપ્ત થાય છે, અને પોતાના સંકલ્પથી જ મોક્ષ પણ મળે છે.

અહીં એક વિચારવા જેવી વાત એ છે કે, જ્યારે સંકલ્પથી જ મનુષ્યગતિ મળે છે તો પછી મનુષ્ય લોકની રચના કોણે કરી? મનુષ્ય લોકની રચના આત્માએ પોતાના સંકલ્પથી જ કરી છે. આ મકાન કે આ શહેર જેમાં તમે વસી રહ્યા છો તે આત્માના સંકલ્પદ્વારા જ બનેલ છે. આ પ્રમાણે આ આત્મા સંકલ્પ તો કરતો જ રહે છે પણ જો તેનો સંકલ્પ સત્સંકલ્પ હોય તો તે દ્વારા તેને ધ્રુવત્વ અર્થાત્ મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. સત્સંકલ્પ જ ઇશ્વર છે એમ માની સંકલ્પ ઉપર દઢ રહો અને સંકલ્પ ઉપર દઢ વિશ્વાસ રાખો. ભક્ત તુકારામ કહે છે કેઃ—

'નિશ્ચયાચા બલ તુકા મ્હણે તોચ ફલ'

અર્થાત્—સંકલ્પમાં ઘણું બળ રહેલું છે. એટલા માટે તમે પણ સત્સંકલ્પ કરો અને અને તે ઉપર દઢ વિશ્વાસ રાખો.

સુદર્શન ચરિત્ર—૩૪

હવે એક એવા મહાપુરુષની વાત કહેવામાં આવે છે કે જે દઢ નિશ્ચયી અને સત્સંકલ્પી હતો.

અવસર દેખ શેઠ તબ બોલો, સુનો સુનો બડ માત;
પંચ માતમેં તુમ અગ્રેસર, તજ દો ખોટી વાત ॥ ધન૦ ૧૬ ॥
તજ દે યહ તોફાન સુદર્શન, મૈં નહીં તેરી માત;
મૂર્ખા કપિલા તે ભરમાઈ, મુઝે છલા તૂ ચાહત. ॥ ધન૦ ૧૭ ॥

અભયા રુદન કરતી સુદર્શનને કહે છે કે, શેઠ! તમે કેવા નિષ્ઠુર છો! તમે દયાવાન થઇને પણ મારી દયા નથી કરતા! હું તમારા માટે આટલા બધા વલખા મારું છું છતા મને અપનાવતા નથી.

અભયાનું કથન સાભળી સુદર્શન વિચારવા લાગ્યો કે, આ માતા મને દયાવાન કહે છે તો મારે તેમને દયાભાવનો પરિચય આપી ધૈર્ય આપવું જોઇએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી સુદર્શને કહ્યું કે, મોટી મા! તમે દુઃખ કેમ પામો છો?

સત્સંકલ્પની શક્તિથી જ સુદર્શન આવા વિકટ સમયે પણ દૃઢ રહી શકયો હતો અને અભયાને માતા માની તેના પંજામાંથી બચી શકયો હતો. તમે પણ એવો દૃઢ સત્સંકલ્પ કરો તો દેવો પણ તમારા ગુલામ બની જશે, શાસ્ત્ર કહે છે કે:–'**देवा वि तं नमस्सन्ति जस्स धम्मे सयामणो**' જેમનું મન ધર્મમાં હમેશા અનુરક્ત રહે છે તેને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. તમે લોકો દેવને બોલાવવા માટે અહીં તહીં ભટકો છો પણ વિચાર કરવાથી તમને જણાશે કે, તમે જ દેવોને ભગાડયા છે! કાલે વરસાદ માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી પણ એટલું લોકો વિચારતા નથી કે અમે કેવી રીતે કર્ત્તવ્યને ભૂલી જઇ દેવોને ભગાડી મૂકીએ છીએ? એક બાજુ તો લોકો ભૂખથી મરી રહ્યા છે તો બીજી બાજુ તમે લોકો નાટક–સીનેમા આદિ દુર્વ્યસનોમાં પૈસાનો દુરુપયોગ કરી રહ્યા છો! શું આ ઠીક છે? જો તમે લોકો તમારું કર્ત્તવ્ય પાલન કરો તો દેવને વરસાદ વરસાવવા માટે પોકારવા નહિ પડે. દેવો તમને સામા શોધતા આવશે.

સુદર્શન અભયાને કહેવા લાગ્યો કે, હે માતા! મારે પાંચ માતાઓ છે તેમાં તું સૌથી મોટી માતા છે. નીતિમા કહ્યું છે કે:—

राजापत्नी गुरुपत्नी मित्रपत्नी तथैव च ।
पत्नी माता स्वमाता च पंच माता उच्यते ॥ —સ્મૃતિ.

સર્વ પ્રથમ રાજાની પત્ની એ પ્રજાને માટે માતાસ્વરૂપ છે. પ્રજાની રક્ષા રાજસત્તા દ્વારા જ થાય છે. જો રાજસત્તા એક દિવસ પણ ન રહે તો અરાજકતા ફેલાઈ જાય અને પ્રજા મુશ્કેલીમાં આવી પડે! આ પ્રમાણે પહેલી માતા તો રાજાની પત્ની છે.

બીજી માતા ગુરુની પત્ની છે. જેમણે એક પણ અક્ષર ભણાવ્યો હોય કે એક પણ વાત સમજાવી હોય તે ગુરુ છે. તે ગુરુના પત્નીને માતાસમાન સમજવી જોઇએ.

ત્રીજી માતા મિત્રની પત્ની છે. જે સહાયતા પહોંચાડે છે તે મિત્ર છે. તે મિત્રની પત્નીને પણ માતા સમાન સમજવી જોઈએ.

ચોથી માતા પોતાની પત્નીની માતા અર્થાત્ સાસુ છે. જ્યારે સ્ત્રી પુરુષ સંસારની ગાડીમાં જોડાય છે ત્યારે તેમણે એકબીજાની માતાને પોતાની માતા માનવી જોઈએ. જો તમારી સ્ત્રી તમારી માતાની અવહેલના કરે તો શું પત્નીનું આ કાર્ય તમને ઠીક લાગશે? પત્નીનું આ કાર્ય તમને પસંદ નહિ પડે. કારણ કે, માતા પહેલા છે અને પત્ની પછી છે. એ વાત જુદી છે કે, આજના કેટલાક લોકો પત્નીને પહેલા અને માતાને પછી ગણે છે. પણ આ પદ્ધતિ આવકારદાયક નથી પુત્રનું કર્ત્તવ્ય છે કે, પોતાની માતાને પહેલાં માને અને પછી સ્ત્રીને માને. આ જ પ્રમાણે વહુનું પણ એ કર્ત્તવ્ય છે કે, સાસુને પોતાની માતા સમાન માની તેમનો આદર સત્કાર કરે. જે પ્રમાણે પતિની માતાને માતાસમાન માની આદર સત્કાર કરવો એ પત્નીનું કર્ત્તવ્ય છે તે જ પ્રમાણે પત્નીની માતાને માતા સમાન માની તેમનો આદર સત્કાર કરવો એ પતિનું કર્ત્તવ્ય છે જે જમાઈ સાસુ પ્રત્યેના કર્ત્તવ્યનું પાલન કરતો નથી તેને માટે **जामाता दशमो ग्रहः** જમાઇ દસમો ગ્રહ ગણાય છે. સાસુને માતાતુલ્ય માનવાની જમાઈ ઉપર જવાબદારી છે. આ જવાબદારીને જે ભૂલી જાય છે તે પોતાના કર્ત્તવ્યને અને વિવાહના સમયે કરેલી પ્રતિજ્ઞાને પણ ભૂલી જાય છે.

પાચમી માતા પોતાની જન્મદાત્રી માતા છે

સુદર્શન અભયાને કહે છે કે, ' આ પાચ પ્રકારની માતાઓમા તમે પ્રથમ પ્રકારની માતા છો હુ પૌષધમા બેઠેલો છુ છતા મારી માતા મારી સામે દુ ખી થાય એ મારાથી જોઈ શકાતુ નથી મુનિનીપિતા પણ પૌષધમા બેઠેલ હતા છતા પોતાની માતાને દુ ખી થતા જોઈ ડગી ગયા હતા તમે પણ મારી માતા છો એટના માટે આપનું દુ ખ દૂર કરવુ એ મારુ કર્તવ્ય છે આપને શુ દુ ખ છે તે મને જણાવો હુ તે દુ ખને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરીશ આપને એવુ દુ ખ હોવુ જોઈએ જે પુત્ર દૂર કરી શકે '

સુદર્શનનુ આ કથન સાભળી રાણી વિચારવા લાગી કે આ કેવો માણસ છે ! હુ એને પીગળાવવા પ્રયત્ન કરુ છુ પણ એ પત્થર જેવો પીગળતો જ નથી !

અભયાએ ત્રિયાચરિત્ર અનુસાર રડવાનો ઢોગ કર્યો હતો તેને વાસ્તવમા રડવુ જ આવ્યુ ! હતુ એટલે તેણી રડવાનુ બધ કરી, આખો લાલચોળ કરી સુદર્શનને કહેવા લાગી કે, ' સુદર્શન ' તારુ ગાડપણુ અને આ તોફાન મૂકી દે તારા આ તોફાનથી કપિલા ભ્રમમા પડી ગઈ હતી હુ ભ્રમમા પડી જાઉ એવી નથી '

અભયાનુ કથન સાભળી સુદર્શન વિચારવા લાગ્યો કે, " મે કપિલાને જે કાઇ કહ્યુ હતું, ઠીક જ કહ્યુ હતું હુ મારી સ્ત્રી સિવાય બધી સ્ત્રીઓને માતા સમાન માનું છુ અને માતાને માટે કોઈપણ પુરુષમા પુરુષત્વ હોઈ શકે નહિ, માતાને માટે તો બધા નપુસક જ છે એટલા માટે મે પોતાને કપિલાની સામે નપુસક કહ્યુ એમા મે ખોટુ શુ કહ્યુ હતું ? પણ મારી આ માતા એ કાર્યને ગાડપણુ કે તોફાન જ માને છે આ માતા કહે છે કે, ' તે જે પ્રમાણે કપિલાની સાથે છળકપટ કર્યું તે પ્રમાણે મારી આગળ પણ છળકપટ કરવા ચાહે છે ? પણ વાસ્તવમાં છળકપટ તેઓ કરે છે કે હુ છળકપટ કરુ છુ ' ભગવાને જે વિપરીત જ્ઞાનનું વર્ણન કર્યું છે તે જ વિપરીત જ્ઞાન આ માતામા પણ જણાય છે મનુષ્યમા જ્યારે વિપરીત જ્ઞાન પેદા થાય છે ત્યારે મનુષ્ય છીપને ચાદી અને મૃગજળને પાણી માનવા લાગે છે આ જ પ્રમાણે આ માતામા પણ વિપરીત જ્ઞાન છે અને તે જ કારણે તે પોતાના પુત્રને પુત્ર ન માનતા બીજુ કોઇ માનવા ચાહે છે આ માતા મને તોફાની કહે છે પણ વાસ્તવમા તે પોતે તોફાની છે કે હુ તોફાની છુ એનો નિર્ણય કોની આગળ કરવો ? મારે તો આ વિવાદમા ન પડતા મારો સ્પષ્ટ નિર્ણય સભળાવી દેવો જોઈએ

મેરુ ડગે ધરતી ધૂજે યા, સૂર્ય કરે અધકાર।
તો પણ શીલ છોડૂ નહિ માતા, સચ્ચા હૈ નિરધાર ॥ ધન૦ ૧૮ ॥

ભગવાન મહાવીરના શિષ્યો અને તેમના શ્રાવકો કેવા હોય છે તે સુદર્શનના કાર્ય ઉપરથી જુઓ સુદર્શન વિચારે છે કે, જો આ માતાની સાથે વાદવિવાદ કરુ તો હુ જીતી શકુ છુ પણ તેની સાથે વાદમા ન પડતા ' નિર્બલ કે બલ રામ એ કથનાનુસાર નિર્બલ બનીને મે જે નિશ્ચય કર્યા છે તે નિશ્ચય તેને મારે સ્પષ્ટ સભળાવી દેવો જોઈએ

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સુદર્શને અભયારાણીને કહ્યુ કે, " હે માતા ' પૃથ્વી

ચાલતી નથી, મેરુપર્વત કંપતો નથી અને સૂર્ય અંધકાર આપતો નથી; છતાં કદાચ દૈવવશાત્ એ બધું થવા લાગે તો પણ હું મારા શીલવ્રતનો ત્યાગ કરી શકું નહિ ”

'એકાંગી મગ અગમ ગમન કર, વિલસૂં છિન છિન છાંહિ.'

“ હું એકાન્તરૂપે શીલનું પાલન કરનારો છું બીજા લોકો શું કરે છે તે હું જોવા ચાહતો નથી. હું તો તેમનો દાસ છું કે જેઓ ભૂતકાળમાં શીલને પાળનારા હતા, વર્તમાનમાં જેઓ શીલ પાળે છે, અને ભવિષ્યમાં જેઓ શીલ પાળશે. એટલા માટે હું કોઈ પણ રીતે શીલનો ત્યાગ કરી શકું એમ નથી મારે જે કાંઈ કહેવાનુ છે તે મેં સંક્ષેપમાં કહી દીધુ છે હવે વધારે હું કાંઈપણ કહેવા ચાહતો નથી ”

સુદર્શનના આ કથનમાં શીલવ્રતને પાળવાનો દૃઢ સંકલ્પ છે. એ દૃઢ સંકલ્પમાં પરમાત્મિક બળ આવી જાય છે

તમે લોકો પણ સુદર્શનનો આદર્શ દૃષ્ટિસમક્ષ રાખી દૃઢ સંકલ્પપૂર્વક શીલવ્રતનું પાલન કરો તો તેમાં તમારું કલ્યાણ રહેલું છે

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા વદી ૯ બુધવાર

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા, દીનદયાલ દેવા તણા દેવ કે;
તરણ તારણ પ્રભુ તુમ ભણી, ઉજ્જવલ ચિત્ત સમરું નિત્યમેવ કે,
શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા. ॥ ૧ ॥

શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના શા માટે કરવામાં આવે છે એ વાત હું વારંવાર સમજાવું છું પણ આજની પ્રાર્થના વિષે થોડો વિશેષ વિચાર કરવાનો છે

પરમાત્મા પ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે કે, “ હે પ્રભો ! આપ દીનદયાળુ છો, આપ દેવાધિદેવ છો એટલા માટે હું ઉજ્જવલ ચિત્તે આપના શરણે આવી, આપની પાસે એક આશા પૂરી કરવા માટે આપની પ્રાર્થના કરું છું આપ તો આશા નષ્ટ કરી ચૂક્યા છો અને તેથી આપે જે આશા નષ્ટ કરી છે તે આશા આપનીદ્વારા પૂરી કરાવવા ચાહતો નથી પણ જે આશા સંસારમાં આપના સિવાય બીજું કોઈ પૂરી કરી શકે એમ નથી તે આશા હું પૂરી કરવા ચાહું છું આત્માનું સ્વરૂપ હું સમજું એ મારી આશા છે આત્માનું સ્વરૂપ સમજવા માટે હું અનેક સ્થળે ભટક્યો, પણ મારા હૃદયને ક્યાંય સંતોષ થયો નહિ–મારા હૃદયની શંકાનું ક્યાંય સમાધાન થયું નહિ હે પ્રભો ! મારા ચિત્તનું સમાધાન થયા વિના એક ક્રિયા પણ બરાબર થઈ શકતી નથી જ્યાસુધી ચિત્તમાં

ચંચલતા રહે છે ત્યાસુધી બધી ક્રિયાઓમાં પણ ચંચલતા રહે છે. મારા હૃદયનું સમાધાન થાય, ચિત્તની ચંચલતા ઓછી થાય અને આત્મસ્વરૂપનું ભાન થાય એ આશાએ આપના શરણે હું આવ્યો છું. કવિ આનંદઘનજી કહે છે કેઃ—

> મુનિસુવ્રત જિનરાજ એક મુજ વિનતી સુણો,
> આત્મતત્વ કયું જાણ્યું જગતગુરૂ, એહ વિચાર મુજ કહિયો;
> આત્મતત્વ જાણ્યા વિના નિર્મલ, ચિત્ત સમાધિ નવિ લહિયો.

"હે જિનેન્દ્ર ! હે પરમાત્મા ! આપે આ આત્મતત્ત્વ કેવી રીતે જાણ્યું, એ હું આપની પાસે જાણવા ચાહું છું. કોઈ એમ કહે કે, આત્મતત્વ જાણીને શું કરવું છે ? પણ જ્યાંસુધી આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન થતું નથી ત્યાસુધી ચિત્તને નિર્મલ સમાધિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મેં સાંભળ્યું છે કે—

> " જ્યાં લગી આતમા તત્ત્વ ચિન્ચો નહિ, ત્યાંલગી સાધના સર્વ જુઠી;
> મનુષ્ય તન તાહરો એમ એળે ગયો, માવઠાની જેમ વૃષ્ટિ વુઠી."

અર્થાત્—જ્યાંસુધી આત્માને ઓળખ્યો નથી ત્યાંસુધી બધી ક્રિયાઓ વ્યર્થ છે. કદાચિત્ત કોઈ શુભ ક્રિયાદ્વારા સ્વર્ગ વગેરે ભલે પ્રાપ્ત કરવામાં આવે પણ એવી ક્રિયાદ્વારા સંસારનો છેદ થઇ શકતો નથી. એટલા માટે હે પ્રભો ! આપે આત્મતત્ત્વ કેવી રીતે જાણ્યું એ હું આપની પાસે જાણવા ચાહું છું."

હમણાં મને એક વાત યાદ આવી છે, જે તમને કહેવાની જરૂર જણાય છે. આજે દુનિયાને જે શિક્ષા મળી રહી છે, જે શિક્ષાનું દુનિયાના લોકો અમૃત સમાન પાન કરી રહ્યા છે અને જે શિક્ષાને લોકો સારી સમજી અપનાવી રહ્યા છે, તે શિક્ષામાં આત્મભાવ ભરેલો જણાય છે એ શિક્ષાથી હૃદયમા આત્મભાવ આવે છે સ્ત્રીઓ પણ એ શિક્ષાને અપનાવી રહી છે અને તેઓમાં પણ અનાત્મભાવ ઘુસતો જાય છે એ શિક્ષાનું દુષ્પરિણામ કેટલું આવ્યુ છે તે વાતનો અનુભવ મારા કરતા તમને વિશેષ છે. મેં એક સમાચાર પત્રમાં જોયુ છે કે, કુમારી કન્યાઓને પણ પુત્રો થાય છે અને છતાં તે કન્યાઓ કુમારી તરીકે જ ઓળખાય છે. આ વિષે ઊંડો વિચાર કરવામાં આવે તો આનું પ્રધાન કારણ વર્તમાન શિક્ષાનું દુષ્પરિણામ જ જણાશે. આજની શિક્ષાથી વિકારની સાથે નાસ્તિકતાનો ભાવ હૃદયમાં ઘુસતો જાય છે.

આજની શિક્ષામા પ્રધાનતઃ નાસ્તિકતાનો ભાવ જ ભરેલો છે. સ્ત્રીઓ પણ એ શિક્ષાને અપનાવી રહી છે અને તેથી તેમના દ્વારા આવા પાપકર્મો થાય છે. આજની શિક્ષાદ્વારા દુનિયામાં જે અનાત્મભાવ ઘુસવા પામ્યો છે તેથી ઘણી જ ખરાબી થવા પામી છે.

ભક્ત કહે છે કે, આત્મતત્ત્વ જાણ્યા વિના બધી ક્રિયાઓ વ્યર્થ જાય છે, મેં સાંભળ્યું છે અને આત્મતત્ત્વ જાણ્યા વિના ચિત્તની સમાધિ થતી નથી એ પણ સાભળ્યું છે. હે પ્રભો ! આપે આત્મતત્ત્વ કેવી રીતે જાણ્યુ એ હૃ આપની પાસે જાણવા ચાહું છું. આત્મ તત્ત્વ વિષે હું બીજા કોઇને પૂછુ છુ તો તેઓ કહે છે કેઃ—

" કોઈ અબન્ધ આતમ તત્ત્વ માને, કિરિયા કરતો દીસે;
ક્રિયા તણો ફલ કહો કુણ ભોગવે, ઇમ પૂછ્યું ચિત્ત રીસે."
—આનંદઘનજી.

હે પ્રભો ! કોઈ એમ કહે છે કે, તું વધારે ભ્રમમાં શા માટે પડે છે ? તું એટલુંજ જાણી લે કે આત્મા છે અને તે અક્રિય છે. આત્મા કાંઇ ક્રિયા કરતો નથી આ સાંખ્યનો મત છે; પણ મને એ વાત ઉપર વિશ્વાસ બેસતો નથી. કારણ કે, જો આત્મા અક્રિય છે તો ક્રિયા કોણ કરે છે! અને તે ક્રિયાનું ફળ કોણ ભોગવે છે! સારી કે ખરાબ ક્રિયાનો કર્ત્તા જ્યારે આત્મા જ નથી તો પછી કોણ છે ? અને જ્યારે આત્મા ક્રિયા કરતો નથી તો પછી ક્રિયાનું ફળ આત્માએ શા માટે ભોગવવું પડે છે ! જો કે, આત્માને અક્રિય માનનાર સાખ્યમત આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા એમ કહે છે કે, પ્રકૃતિ કરે છે અને પુરુષ ભોગવે છે. પરન્તુ આ વાત ઠીક જણાતી નથી; કારણ કે પ્રકૃતિ તો જડ છે. જડ પ્રકૃતિએ કરેલી ક્રિયાનું ફળ ચૈતન્ય આત્મા ભોગવે એ કેવી રીતે બની શકે! પહેલા તો જડ પ્રકૃતિ ક્રિયા જ કરી શકતી નથી. કદાચિત એમ માનવામા પણ આવે કે પ્રકૃતિ જડ હોવા છતા પણ ક્રિયા કરે છે તોપણ મારા મનમાં એવો પ્રશ્ન થાય છે કે, પ્રકૃતિ તો ક્રિયા કરે અને તે ક્રિયાનું ફળ આત્મા ભોગવે એમ કેમ બને? અને જડને તો કર્ત્તા માનવામા આવે તો એ ઠીક કેમ કહી શકાય ? એટલા માટે એ કથન મારી સમજમા આવતું નથી.

" જડ ચેતન એ આતમ એકજ, સ્થાવર જંગમ સરિખો;
સુખ દુઃખ સંકર દૂષણ આવે, ચિત્ત વિચાર જો પરિખો."
—આનંદઘનજી.

વળી, કોઇ એમ કહે છે કે, 'એકો બ્રહ્મ દ્વિતીયો નાસ્તિ' જડ અને ચૈતન્યમા એક માત્ર બ્રહ્મ છે, એ બ્રહ્મરૂપ આત્માને જ માનો; બીજા ભ્રમમા શા માટે પડો છો ? આ પ્રમાણે કોઇ માત્ર બ્રહ્મરૂપ આત્માને જ માનવાનુ કહે છે પણ એ સિદ્ધાન્ત વિષે વિચાર કરતા એ પણ સિદ્ધાન્ત ઠીક જણાતો નથી. સંસારમા ત્રસ અને સ્થાવર આદિ અનેક પ્રકારના જીવો છે જો એ બધા જીવોમા એક બ્રહ્મને જ માનવામા આવે તો ત્રસના કરેલાં કર્મનું ફળ સ્થાવરને, સ્થાવરે કરેલા કર્મનું ફળ ત્રસને; પિતાએ કરેલા કર્મનું ફળ પુત્રને અને પુત્રે કરેલા કર્મનુ ફળ પિતાને ભોગવવુ પડશે. આ પ્રમાણે સંકર દોષ આવશે. જો એમ કહેવામા આવે કે, જેણે કરેલા કર્મનું ફળ તેણે જ ભોગવવુ પડે છે તો તો જીવ અને બ્રહ્મ એમ બે થઇ ગયા તો પછી 'એકો બ્રહ્મ દ્વિતીયો નાસ્તિ' એ સિદ્ધાન્ત જ ક્યા રહ્યો ! આ સિવાય જો બધામા એક જ બ્રહ્મ છે તો એક જીવ તો મોક્ષે જવાનો પ્રયાસ કરે છે અને બીજો પાપ કર્મો કરે છે તો એકને કારણે બીજાને અને બીજાને કારણે પહેલાને પાછળ પાછળ ભટકવુ પડશેને ! આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં 'એકો બ્રહ્મ દ્વિતીયો નાસ્તિ' એ સિદ્ધાન્ત બરાબર ઠીક લાગતો નથી.

" એક કહે નિત્ય જ આતમ તત્ત્વ, આતમ દરશણ લીનો;
કૃત વિનાશ અકૃતાગમ દૂષણ, નવિ દેખે મતિહીણો."
—આનંદઘનજી.

કોઈ કહે છે કે, આત્મા નિત્ય તો છે પણ તે કૂટસ્થ નિત્ય છે. તેને પુણ્ય પાપનો બંધ થતો નથી. તે નિર્બન્ધ છે તે કર્ત્તા નથી તેમ ભોક્તા પણ નથી; પણ તે કૂટસ્થ નિત્ય છે. આ સિદ્ધાન્ત પણ મને રુચતો નથી. કારણ કે આ આત્મા જો કર્ત્તા કે ભોક્તા નથી તો પછી તે પ્રત્યક્ષ જ સુખદુઃખ શા માટે ભોગવે છે? આત્મા સુખદુઃખ ભોગવે છે છતા પણ જો તેને કર્ત્તા માનવામા ન આવે તો તેમા કૃતનાશ અને અકૃતના આગમનનો દોષ આવશે જે કર્યું નથી તેને તો ભોગવવુ પડશે અને જે કર્યું છે તેને ભોગવવુ નહિ પડે. આ દોષને કારણે 'આત્મા કુટસ્થ નિત્ય છે' એ સિદ્ધાન્ત પણ મને રુચતો નથી.

"સૌગત મતિ રાગી કહે વાદી, ક્ષણિક યે આતમ જાણો;
બંધ મોક્ષ સુખ દુઃખ નવિ ઘટે, એહ વિચાર મન આણો."

—આનંદઘનજી

હે પ્રભો! બૌદ્ધમતવાદીઓ એમ કહે છે કે, તમે બીજા ખોટા વિચારોમા સમય વ્યર્થ શા માટે ગુમાવો છો! આત્મા તો છે પણ તે નિત્ય નહિ પણ અનિત્ય છે કારણ કે, આત્માનો નિરન્વય નાશ થાય છે, ક્ષણે ક્ષણે આત્મા બદલાતો જાય છે, બૌદ્ધ મતવાદીઓ આમ કહે છે પણ તેમનું આ કથન મારા ગળે ઉતરતુ નથી. જો આત્માનો ક્ષણેક્ષણે નાશ થાય છે અને આત્મા ક્ષણિક છે તો જે ક્ષણમા ક્રિયા કરવામા આવી છે તે ક્ષણનો નાશ થવાથી–તે ક્ષણ વ્યતીત થવાથી–કર્ત્તા અને ક્રિયા બન્નેય નષ્ટ થઈ જાય છે તો પછી પૂર્વ કાર્યનું ફળ મારે શા માટે ભોગવવું પડે! પૂર્વ કાર્યનુ ફલ ભોગવવુ પડે છે એ વાત તો આત્માને ક્ષણિક માનનાર બૌદ્ધના ગ્રન્થો ઉપરથી જ સિદ્ધ થાય છે.

એક બૌદ્ધગ્રન્થમા કહ્યુ છે કે, બુદ્ધદેવ પોતાના શિષ્યોની સાથે વિહાર કરતા જઈ રહ્યા હતા. જતા જતા વિહારમા તેમના પગમા એક કાંટો વાગ્યો. બુદ્ધદેવે પોતાના શિષ્યોને કહ્યુ કે, "હે શિષ્યો! નેવુ ભવ પહેલા મેં આ જ સ્થાને એક પુરુષને ભાલું માર્યું હતું. મારા તે કાર્યનું પાપ ક્ષય પામતા પામતા એટલું બાકી રહી ગયુ હતું કે તેના ફલસ્વરૂપ મને આ કાંટો પગમા લાગ્યો." બુદ્ધદેવનું આ કથન સ્યાદ્વાદની દષ્ટિએ તો ઠીક કહી શકાય પણ આત્માને ક્ષણિક માનવાથી એ કથન ઠીક જણાતુ નથી; કારણ કે તેમના મત પ્રમાણે નેવુ ભવમા તો આત્માનો અનેકવાર નાશ થઇ ચૂકયો અનેક આત્મા બદલાઈ ગયા. આમ હોવા છતા પણ નેવુ ભવમા પહેલા જે આત્માએ કર્મ કર્યું હતું તેનું ફલ આ બીજા આત્માને શા માટે ભોગવવુ પડયુ? આ જ પ્રમાણે અનેક દષ્ટિએ વિચારતા આ ક્ષણિકવાદ પણ મને ઠીક જણાતો નથી. હવે નાસ્તિકવાદીઓ કહે છે કે—

"ભૂત ચતુષ્ટ વર્જિત આતમ, તત્ત્વ સત્તા અળગી ન ઘટે;
અંધ શકટ જો નજરે ન દીસે, તો શુ કીજે શકટે."

—આનંદઘનજી

નાસ્તિકવાદીઓ કહે છે કે, મસારમા કેવળ ચાર તત્ત્વોની જ સત્તા છે આત્મા નામનુ કોઇ તત્ત્વ જ નથી. પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ અને વાયુ, આ ચાર ભૂતો જ્યારે શરીરકાર બને છે, ત્યારે તેમા ચૈતન્યતા આવી જાય છે અને જ્યારે એ ચાર ભૂતો છૂટા છૂટા થઇ જાય છે ત્યારે શરીર મરી જાય છે. માટે આ શરીરનુ પોષણ કરવુ અને ખાવુ-

પીવુ અને મોજમજા માણવી બસ ! સંસારમા એ જ સુખ છે બાકી આત્મા જેવું કાંઇ છે જ નહિ.

હે પ્રભો ! નાસ્તિક લોકોનુ આ કથન પણ મારા ગળે ઉતરતુ નથી. નાસ્તિકોનુ આ કથન તો એના જેવુ છે કે, કોઇ આધળો માણસ રથમા બેઠેલો છે પણ તે આધળો હોવાને કારણે રથને જોઇ શકતો નથી એટલે તે કહે કે રથ જ નથી. જેમ આ વાત બરાબર નથી તેમ નાસ્તિકોનુ કહેવુ પણ બરાબર નથી

આ શરીર રથની સમાન છે. ઇન્દ્રિયો એ આ શરીર–રથના ઘોડાઓ છે. મન એ સારથી છે અને આ શરીર–રથમા આત્મા બેઠેલો છે આમ હોવા છતા શરીરરૂપી રથને જુદો ન માનવો, એ તો રથમા બેઠેલ હોવા છતા રથને ન માનવા સમાન છે એ તો આધળાની જેવી વાત છે કે જે રથમા બેઠેલ હોવા છતા રથ માનવાની ના પાડે છે.

કલ્પના કરો કે, કોઈ એક સ્ત્રી દીવો લઇ ભોયરામા ગઇ તે ભોયરામા જઈ કહે કે, આ દીવો છે, આ ટેબલ છે, આ ખુરશી છે, પણ હું નથી આના જવાબમા તો એમ જ કહી શકાય કે, જ્યારે તુ જ નથી તો પછી આ દીવો છે, આ ટેબલ છે, એમ કોણ કહે છે ? આ જ પ્રમાણે શરીરરૂપી રથમા આત્મા બેઠેલો છે છતા કોઇ તેનો નિષેધ કરે તો તેને મતિભ્રમ થયા સિવાય બીજુ શુ કહી શકાય ?

હે પ્રભો ! આ પ્રમાણે નાસ્તિકવાદીઓનો મત પણ મને રુચતો નથી એટલા માટે જ હું તમારા શરણે આવ્યો છુ

"એમ અનેક વાદી વિભ્રમ, સકટ પડિયો ન લહે,
ચિત્ત સમાધિ તે માટે પૂછું, તુમ વિણ તત્ત્વ કોઈ ન કહે."

—આનદઘનજી

હે પ્રભો ! મે અનેક મતવાદીઓના મત સાભળ્યા પણ તે મતોમાથી કોઈ મતે મારા મનનુ સમાધાન કર્યું નહિ, ઊલટુ મારા મનમા અનેક સશયો પેદા કર્યા; એટલા માટે હવે હું આપના શરણે આવ્યો છુ અને આપને પ્રાર્થના કરુ છું કે મને આત્મતત્ત્વનું ભાન કરાવો "

"વલતુ જગગુરુ ઇણિ પર ભાખે, પક્ષપાત સબ છંડી,
રાગ દ્વેષ મોહ પખ વર્જિત આતમ સુ રઢ મડી "

—આનંદઘનજી.

આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવાથી પરમાત્મા કહે છે કે, "મે રાગ, દ્વેષ અને પક્ષપાતને છોડીને જ આત્મતત્ત્વને જાણ્યુ છે રાગ દ્વેષ રહિત થવાથી તમે પણ આત્માને ઓળખી શકો છો આત્મા છે એ વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખી પરભાવનો ત્યાગ કરો તો આત્મતત્ત્વને જાણી શકો છો

મતલબ કે, પરમાત્માની પ્રાર્થના આત્મતત્ત્વને જાણવા માટે જ કરવામા આવે છે. અને જ્યારે રાગદ્વેષને છોડવામા આવે ત્યારે જ આત્મતત્ત્વને જાણી શકાય છે. એટલા માટે રાગ દ્વેષને કેમ છોડી શકાય તે અનાથી મુનિના ચરિત્ર ઉપરથી જુઓ.–

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૩૫

અનાથી મુનિ રાજાને કહે છે કે, "હે રાજન્! અનાથતાને દૂર કરવા માટે આત્મતત્ત્વને જાણવાની જરૂર છે અને જ્યાં સુધી રાગદ્વેષ હોય છે ત્યાં સુધી આત્મતત્ત્વ જાણી શકાતું નથી. જ્યારે રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી આત્મતત્ત્વને જાણવાની ઇચ્છા કરશો ત્યારે આત્મતત્ત્વ જાણવામાં વાર પણ નહિ લાગે! હે રાજન્! જ્યારે મને એવું ભાન થયું કે, આ બધું દુઃખ મેં જ પેદા કરેલું છે ત્યારે મેં એ દુઃખને દૂર કરવાનો સંકલ્પ કર્યો, અને સંકલ્પ કરતાં જ મને નિદ્રા આવી ગઇ."

કોઇ એમ કહે કે, "મુનિએ સત્સંકલ્પ કર્યો અને તેમનો રોગ ચાલ્યો ગયો એમાં શું મોટી વાત છે! રોગ તો દવા દારૂ તથા યંત્ર મંત્ર આદિથી પણ ચાલ્યો જાય છે. ભલે આત્મભાવનો દૃઢ સંકલ્પ કરવાથી પણ રોગ ચાલ્યો જતો હશે પણ મૂળ વાત તો રોગને દૂર કરવાની છે; જો રોગ દવા દારૂ કે યંત્ર મંત્ર આદિથી ચાલ્યો જાય તો તેમાં શું વાંધો છે? દવામાં તો ખાવા પીવાની પણ ચરી પાળવી પડે છે પણ યંત્ર મંત્રમાં તો ખાવા પીવાનો કાંઇ નિયમ પાળવો પડતો નથી અને રોગ ચાલ્યો જાય છે તો પછી યંત્ર મંત્ર, મેસ્મેરીઝમ કે હિપ્નોટીઝમ આદિના પ્રયોગથી રોગ દૂર કરવામાં આવે તો શો વાંધો છે! આજે તો વાત વાતમાં મેસ્મેરિઝમ કે હિપ્નોટીઝમ દ્વારા રોગ ચાલ્યો જાય છે તો પછી એ પ્રયોગદ્વારા જ રોગને દૂર કરી નિરોગી શા માટે બનાવવામાં ન આવે?"

ડૉક્ટર આદિ દ્વારા રોગ મટતો જ નથી એમ અમારું કાંઇ કહેવું નથી, ડૉક્ટર કે યંત્ર મંત્ર આદિ દ્વારા રોગ મટી જતો હશે પરંતુ તેમની દ્વારા રોગ મટી જવા છતાં તમે સનાથ થયા કે અનાથ રહ્યા? મુનિનો ઉદ્દેશ કેવળ રોગ મટાડવાનો ન હતો. તેમનો ઉદ્દેશ અનાથતાને મટાડવાનો પણ હતો. તેમણે દૃઢ સત્સંકલ્પ દ્વારા પોતાની અનાથતાને દૂર કરી હતી. ડૉક્ટર આદિ દ્વારા રોગ મટી શકે પણ અનાથતા મટી શકે નહિ. સત્સંકલ્પ દ્વારા આત્મબલ વધે છે. આ અધ્યયનનું કથન એ છે કે, ડૉક્ટરની દવાથી કે શાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી રોગ મટી પણ જાય પણ આત્માની અનાથતા દવાથી મટી શકે નહિ! આ જ પ્રમાણે યંત્ર, મંત્ર, મેસ્મેરિઝમ કે હિપ્નોટીઝમ દ્વારા રોગ કદાચ મટી પણ જાય પણ તેથી આત્માની અનાથતા વધશે પણ ઘટશે નહિ એમ સમજો. તમારા પોતાનામાં મેસ્મેરિઝમ કે હિપ્નોટીઝમથી વિશેષ શક્તિ રહેલી છે અને તમે અનેકવાર દેવયોનિ પણ ભોગવી આવ્યા છો છતાં તમારો આત્મા અનાથ જ રહ્યો; સનાથ ન થયો. એટલા જ માટે અનાથી મુનિ કહે છે કે, બધાના પ્રયત્નોથી મારો રોગ મટી ન ગયો એ સારું જ થયું. મારો રોગ મારા સત્સંકલ્પથી દૂર થયો અને તેથી જ હું અનાથતામાંથી મુક્ત થઈ શક્યો છું. મેં એવો સત્સંકલ્પ કર્યો હતો કે, મારો રોગ એકવાર ચાલ્યો જાય તો હું ક્ષમાવાન્, જિતેન્દ્રિય, નિરારંભી અને પ્રવ્રજિત બનીશ અને પછી મારા ઉપર ભલે ગમે તેટલી આપત્તિઓ પડે તેને સમતાપૂર્વક સહી લઇશ પણ આ દૃઢ શ્રદ્ધા અને દૃઢ સંકલ્પથી જરા પણ ચલિત થઇશ નહિ.

આજના લોકોની શ્રદ્ધા પાંગળી બની ગઇ છે. તેમની શ્રદ્ધામાં ચૈતન્ય નથી. તેમની શ્રદ્ધામાં ઉત્સાહ કે સત્સંકલ્પ નથી. એટલા જ માટે લોકો એમ કહેવા લાગે છે કે, "જો

અમે કોઇ પ્રકારનો સત્સંકલ્પ કરીએ તો અમારુ કામજ અટકી જાય માટે સત્સંકલ્પની વાત કેવળ સાભળવાની છે, કરવાની નથી " લોકો આ પ્રમાણે કહી છટકી જાય છે પણ આ પ્રકારની નિર્બળતા ધારણ કરવાથી કોઇ પ્રકારની સ્વતત્રતા મળી શકતી નથી. સાચી સ્વતંત્રતા તો ક્ષમા, જિતેન્દ્રિયતા, નિરારભતા અને બ્રહ્મચર્યથી જ મળી શકે છે, બાકીની બધી વાતો પરતંત્રતામા પાડનારી છે. પરતંત્રતા એની મેળે એકદમ છૂટી શકતી નથી, પરંતુ આત્મા પરતત્રતાથી છૂટે એવો પ્રયત્ન તો કરવો જ જોઇએ સંસારમા તો અનાથી મુનિ જેવા અને રાજા શ્રેણિક જેવા, અર્થાત્ એક તો તાત્કાલિક આચરણમા મૂકનાર અને બીજો તાત્કાલિક આચરણમા ન મૂકનાર એવા બે પ્રકારના પાત્રો રહેશે, પણ તાત્કાલિક આચરણમા ઉતારી ન શકાય તો રાજા શ્રેણિકની માફક શ્રદ્ધા તો રાખવી જોઇએ તમારી એવી શ્રદ્ધા દૃઢ હોવી જ જોઇએ કે અમે અનાથ છીએ અને અમારે અનાથતામાથી નીકળી સનાથ બનવુ છે

જે સંકલ્પ સારો હોય, જેમા વિકાર ન હોય અને જેનુ પાલન પ્રત્યેક સ્થિતિમા કરવામા આવે તે સત્સંકલ્પ કહેવામા આવે છે જે સંકલ્પ અસ્વસ્થ અવસ્થામા કર્યો હોય તે સંકલ્પનું સ્વસ્થ થયા બાદ પાલન કરવુ તે સત્સંકલ્પ છે એક વાર સંકલ્પ તો કર્યો અને જ્યારે સંકલ્પ પ્રમાણે કામ કરવાનો વખત આવ્યો ત્યારે સંકલ્પાનુસાર કર્ત્તવ્યપાલન ન કરવુ તે દૃઢ સંકલ્પ કહેવાય નહિ સત્સંકલ્પ તો છે કે જે ગમે તેવી પરિસ્થિતિમા સંકલ્પાનુસાર કર્ત્તવ્યનુ પાલન કરવામા આવે જેમકે દશરથ રાજાને રાણીએ કહ્યુ હતુ કે, આપ આપનું વચન પાછુ ખેંચી લો તો રામને વનમા પણ જવુ ન પડે. ત્યારે દશરથ રાજાએ કહ્યું હતુ કે:—

"રઘુકુલ રીતિ સદા ચલી આઇ, પ્રાણ જાય પર વચન ન જાઈ."

દશરથ રાજાએ કૈકેયીને કહ્યુ કે, હે પ્રિયે ! પ્રાણનો ત્યાગ કરવાનું ભલે કહો પણ આપેલ વચનનો ત્યાગ કરવાનું ન કહો દશરથ રાજા હતા જો તેઓ ધારત તો કૈકેયીના વચનનો અનાદર કરી શકતા હતા પણ જેઓ દૃઢ સંકલ્પી હોય છે તેઓ એમ કરતા નથી દૃઢ સંકલ્પી લોકો તો ગમે તેટલા સંકટો માથે વહોરીને પણ સંકલ્પનુ પાલન કરે છે

રાજ્યનો ત્યાગ કરવો કે પ્રાણનો પણ ત્યાગ કરવો એ તો હજી સરલ કહી શકાય પણ જે સ્થિતિમા સુદર્શન હતો એ સ્થિતિમા રહી શીલની રક્ષા કરવી અને સંકલ્પનુ પાલન કરવુ એ બહુજ દુષ્કર કાર્ય છે

સુદર્શન ચરિત્ર—૩૫

સુન કર વચન નયન કર રાતા, બાધિન જેમ વિફરાય;
માને નહી તુમ મેરે વચન કો. યમપુર દેઉ પહુચાય ॥ ધન૦ ૬૯ ॥

બાલ હાથ લે સુન રે બનિયા, અબ ભી કર તૂ વિચાર;
ફૂટી કાલ કતરની હૂ મૈં, તૂઠી અમૃત ધાર ॥ ધન૦ ૭૦ ॥

મહા વાતમે મેરુ ન કપે, અબલાસેતી રોક;
જ્ઞાન વૈરાગ્ય આત્મબલ બલિયા, મૈં યહ મમર્મ જેઠ ॥ ધન૦ ૭૧ ॥

સુદર્શને પોતાની દઢતા અને પ્રતિજ્ઞા સંભળાવી દીધી. સુદર્શનની પ્રતિજ્ઞા સાંભળી અભયા વિચારવા લાગી કે આ કેવો છે! તેને કાંઇ વિચાર પણ આવતો નથી! શું તે મને ખોટી પાડવા ચાહે છે! જો મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી નથઇ તો તો મારે મરવું પડશે! પણ જ્યારે મારે મરવું પડશે તો શું હું તેને જીવતો રાખીશ! મરીશ તો તેને મારીને જ મરીશ.

દુર્જન લોકો કેવા હોય છે! તેઓ પોતાની પણ હાનિ કરે છે અને સાથે સાથે બીજાઓની પણ હાનિ કરે છે.

અભયા વાઘણની માફક વિફરેલી થઈને કહેવા લાગી કે, "તું મને જાણતો નથી કે હું કોણ છું? હું રાણી છું. મારી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીશ તો હું તને યમપુરીના દરવાજા બતાવીશ. જ્યાંસુધી હું તારા ઉપર પ્રસન્ન છું ત્યાંસુધી તો હું અમૃતધારા જેવી છું પણ જ્યારે હું નારાજ થઈ ત્યારે તો હું તલવારની માફક પ્રાણઘાત કરનારી છું. એટલા માટે જ્યાંસુધી બાજી હાથમાં છે ત્યાંસુધીમાં મારું કહ્યું માની જા, નહિંતો તને યમપુરીમાં પહોચાડી દઇશ."

અભયાનું કહેલું સાભળી સુદર્શન વિચારવા લાગ્યો કે, આની પરીક્ષા તો અહીંજ થઇ ગઈ. થોડીવાર પહેલા મને આ જ રાણી કહેતી હતી, કે, 'હું જીંદગીભર તમારી સેવિકા થઇને રહીશ' પણ આ તો થોડીવારમાં જ ફરી ગઇ. હું તો પહેલેથી જ જાણતો હતો કે, જે રાજાની પણ ન રહી તે મારી ક્યારે થાય!

આ રાણી મને કહે છે કે, હું તને યમપુરી નરકમાં મોકલી દઇશ, પણ મારો આ અમર આત્મા જ કર્ત્તા અને ભોક્તા છે. યમપુરી–નરકમાં જવું કે ન જવું એ મારા અધિકારની વાત છે. મને નરકમાં મોકલવાનો તેને જરા પણ અધિકાર નથી. તે આ આત્માની શક્તિ જાણતી નથી અને તેથી જ તે એમ કહે છે. આ પ્રમાણે કહીને તે પોતે પોતાની જ હાનિ કરે છે. આ રાણી મને યમપુરીમાં મોકલવાનું કહે છે પણ મારો આત્મા એવો અમર છે કે તેને અનેક ઇન્દ્રો પણ નષ્ટ કરી શકે એમ નથી. નષ્ટ થશે તો આ શરીર નષ્ટ થશે, અને એ નશ્વર શરીરને તો હું પહેલેથી જ છોડવા ચાહું છું. જો ધર્મનું પાલન કરતાં શરીર નષ્ટ થઇ જાય તો એમાં શું વાંધો છે! એ તો વધારે આનંદની વાત છે.

અભયા સુદર્શનને કહે છે કે, "અરે! વાણિયા! હજી માની જા! હજી બાજી હાથમાં છે. બાજી હાથમાંથી ચાલ્યા ગયા પછી હવે જ્યારે હું ક્રુદ્ધ થઇશ ત્યારે તલવારની માફક તારો પ્રાણ લઈ લઈશ.

રાણીનું કથન સાભળી, સુદર્શન વિચારવા લાગ્યો કે, માતાનો પુત્રના શરીર ઉપર અધિકાર છે. તે જેમ ચાહે તેમ પુત્રના શરીરનો ઉપયોગ કરી શકે છે! આ મારું શરીર પણ બહુ અપરાધી છે તો આ માતાદ્વારા એ શરીરને દંડ મળે તો કાંઇ અનુચિત નથી. આ માતા જે કાંઈ દંડ આપી શકે એમ છે તે આ શરીરને દંડ આપી શકે એમ છે; મારા આત્માને તો આ માતા દંડ આપી શકે એમ નથી! મારાં આત્માને કોઇ નષ્ટ કરી શકે એમ નથી.

સુદર્શન જે કાંઈ વિચારી રહ્યો છે એ જ આત્મતત્ત્વનું જાણપણું છે. આત્મતત્ત્વનો જાણકાર, દુનિયાંનાં કામભોગોને કાગવિષ્ઠાની માફક તુચ્છ માને છે.

રાણીના વચનો પર્વતને કંપાવનાર પ્રબલ પવનની સમાન હતા, પણ સુદર્શનનો સત્સંકલ્પ નિષ્કંપ હતો. તેને કોઈનો ભય ન હતો તે નિર્ભય હોવાને કારણે દૃઢ સંકલ્પી હતો. સંકલ્પનું પાલન તો નિર્ભય વીર જ કરી શકે છે અને તે જ સંકલ્પમા દૃઢ રહી શકે છે. એટલા માટે જે પ્રમાણે મહા વાતથી સાધારણ પર્વત તો કંપી જાય છે પણ મેરુ પર્વત નિષ્કંપ રહે છે તે જ પ્રમાણે રાણીના વચનોથી બીજો કોઈ સાધારણ માણસ ડગી જાય પણ સત્સંકલ્પી સુદર્શન જરા પણ ડગ્યો નહિ. તે તો મેરુ પર્વતની માફક નિષ્કંપ જ રહ્યો. ગમે તેટલા પ્રલોભનો આવે છતા નિષ્કંપ ધર્મમા દૃઢ રહેવું એજ વીતરાગધર્મ છે. શ્રીભક્તામર સ્તોત્રમાં કહ્યુ છે કે:—

चित्रं किमत्र यदि ते त्रिदशांगनाभि-
र्नीतं मनागपि मनो न विकारमार्गम् ।
कल्पान्त काल मरुता चलिता चलेन
किं मन्दराद्रि शिखरं चलितं कदाचित् ॥ १५ ॥

હે પ્રભો ! દેવાંગનાઓ તમારા મનમા જરાપણ વિકાર પેદા કરી ન શકી તેમા કોઇ આશ્ચર્યની વાત નથી; કારણ કે, તમે તો પહેલેથી જ રાગદ્વેષને નષ્ટ કરી નાંખ્યા છે ! કોઇ માણસ ખાલી ચૂલામા ફૂંક મારે તો આગ કયાથી ચેતે ! આજ પ્રમાણે આપમા જ્યારે રાગદ્વેષ જ નથી તો પછી દેવાંગનાઓ તમારામા વિકારભાવ કયાથી પેદા કરી શકે ? મહાકાલીન પવન બીજા બધા પર્વતોને ભલે ડગાવી શકે પણ મેરુપર્વતને કોઈ પવન ડગાવી શકતો નથી તે જ પ્રમાણે દેવાંગનાઓ બીજાઓમા વિકારભાવ પેદા કરી શકે પણ આપમા વિકારભાવ પેદા કરી શકતી નથી.

ભગવાન વીતરાગ જ્યારે એવા છે તો પછી તેમના ભક્તો પણ એવા હોય તો એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? સુદર્શનને વિચલિત કરવા માટે રાણીએ અનેકાનેક પ્રયત્નો કર્યા, પણ એ બધા પ્રયત્નો વ્યર્થ ગયા; કારણ કે સુદર્શન ભગવાન વીતરાગનો સાચો ભક્ત હતો.

રાણી નિરાશ થઇને વિચારવા લાગી કે, કપિલા ઠીક જ કહેતી હતી, વાસ્તવમા હું આ વાણિયાને વિચલિત કરી ન શકી. પણ હું કપિલા જેવી બ્રાહ્મણી નથી; હું તો ક્ષત્રિયાણી છુ. એટલા માટે મારા મોઢામાથી નીકળેલું વચન પાછું ફરી શકે નહિ! મેં સુદર્શનને છેલ્લી ચેતવણી આપી દીધી છે કે, મારુ કહ્યુ માની જા, નહિં તો હું ક્રુદ્ધ થઇશ તો તને યમપુરીમા પહોચાડી દઇશ. સુદર્શને મારા કથન ઉપર ધ્યાન આપ્યું નથી માટે મેં જે કહ્યું છે તે પ્રમાણે મારે કરી બતાવવુ જોઇએ.

આ કથા ઉપરથી અને અભયા રાણીના કાર્ય ઉપરથી શું શિક્ષા લેવી જોઇએ તેનો વિચાર કરો !

તમે જાણો છો કે 'મારો કેસ ખોટો છે છતા પોતાને જ સાચા ઠરાવવા માટે તમે તમારી વાતને પકડી રાખો છો કે નહિ, અને ભલે મારું ઘર બરબાદ થઇ જાય પણ એને તો ઠેકાણે લાવીશ, એવી દુર્ભાવના તમે ભાવો છો કે નહિ?' જો આ પ્રમાણે તમે તમારી વાતને પકડી રાખવાની હઠ કરો તો તે કામ અભયા જેવુ છે કે નહિ ? અભયાના કાર્યને જો તમે અનુચિત માનો છો, તો તમે પણ એવા અનુચિત કાર્યનો ત્યાગ કરો અને સુદર્શનની માફક સત્સંકલ્પમા દૃઢ રહો તો તેમા કલ્યાણ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત ૧૯૯૨ના પ્રથમ ભાદરવા વદી ૧૦ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

'વિજયસેન' નૃપ 'વિપ્રા' રાણી, નમિનાથ જિન જાયો;
ચૌસઠ ઇન્દ્ર કિયો મિલ ઉત્સવ, સુરનર આનંદ પાયો રે,
સુજ્ઞાની જીવા, ભજ લે રે જિન ઇકવીસવા ॥ ૧ ॥

શ્રી નમિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના વિષે કેટલાક લોકોને એવો વિચાર થાય છે કે "પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે કોઈ સાધન હોવુ જોઈએ। કોઇ સાધન કે કોઈ આધાર લીધા વિના પ્રાર્થના કેવી રીતે કરી શકાય? આપણા જેવા છદ્મસ્થ અને સસારની ઉપાધિમા ફસાએલા લોકોને માટે કોઈ આલબન લીધા વિના પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી મુશ્કેલ છે" પરમાત્માની પ્રાર્થના માટે કોઈનો આધાર લેવો જોઈએ એવો કેટલાક લોકોનો વિચાર થાય છે પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે આધાર કોનો લેવો? સાકારનો કે નિરાકારનો? આ પ્રાર્થનામા આ પ્રશ્નનો ઉકેલ કરતા કહેવામા આવ્યુ છે કે જો તમારે સાકારની પ્રાર્થનાદ્વારા નિરાકારની પ્રાર્થનામા જવુ છે તો સાકાર પ્રાથના કોની અને કેવી થવી જોઇએ તેનો વિચાર કરો નિરાકાર પ્રાર્થના તો આત્માની જ થઈ શકે છે પણ તે વાત બહુ મોટી છે સાધારણ માણસદ્વારા એવી પ્રાર્થના થઈ શકે નહિ, એટલા માટે સાધારણ માણસે સાકાર પ્રાર્થનાનુ અવલબન લઈ નિરાકાર પ્રાર્થનામા જવાનુ આ પ્રાર્થનામા બતાવવામા આવ્યુ છે સાકાર પ્રાર્થનામા પરમાત્માનો આધાર લેવાનુ બતાવવામા આવ્યુ છે પણ એ પરમાત્મા કેવા છે અને ક્યા છે એ સ્પષ્ટ કરતા આ પ્રાર્થનામા બતાવવામા આવ્યુ છે કે, પરમાત્મા અને તેમની વાણીને અભેદ માની ભગવાનના તે ઉપદેશનો આધાર લેવો એજ સાવલમ્બન પ્રાર્થના છે ભગવાનના ઉપદેશનું આલબન લઇને આગળ વધવાથી પરમાત્માએ કહેલા સપૂર્ણ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થશે

ભગવાનની વાણીનું આલબન લઇ પ્રાર્થના કેવી રીતે કરવી એને માટે કહ્યુ છે કે, સૌથી પહેલા જીવ અને અજીવનુ જ્ઞાન કરવુ કોઈના શરીરની કલ્પના માટે તે શરીરના ચરણ પણ માનવા જોઇએ આ જ પ્રમાણે પરમાત્માની કલ્પના કરવા માટે જીવ-અજીવને પરમાત્માના ચરણ માનવા જોઇએ જીવમા પણ કોઇ જીવ નરકનો હોય છે તો કોઇ જીવ સ્વર્ગનો હોય છે, પણ જીવ કહેવામા બધા જીવોનો સમાવેશ થઇ જાય છે બધા જીવોને એક માની જીવ અજીવને પરમાત્માના ચરણ સમજવા જોઇએ જો ચરણ ન હોય તો શરીર પણ સ્થિર રહી શકતુ નથી શરીરની સાથે ચરણોનું હોવુ પણ આવશ્યક છે આ જ પ્રમાણે ભગવાનની વાણીને શરીરરૂપ માની જીવ અજીવને ભગવાનના ચરણરૂપ સમજવા જોઇએ જીવ-અજીવના ભેદોપભેદોનું વર્ણન ભગવાને શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રમા કરેલ છે અહીં એ વર્ણન કરવાનો સમય નથી જીવ કહેવામા બધા જીવોનો સમાવેશ થઇ

જાય છે એ અત્રે સમજવાનું છે. જીવ- અજીવ એ ભગવાનના શરીરના ચરણરૂપે છે અને ભગવાનની દ્વાદશાંગી વાણીરૂપી શરીર આ બે ચરણો ઉપર જ સ્થિર રહેલું છે.

જીવ અને અજીવથી પુણ્ય–પાપ થાય છે. પુણ્ય અને પાપ સ્થૂલરૂપે નજરમા આવતા નથી પણ કાર્ય જોઈને કારણનો નિર્ણય કરવામા આવે છે. કાર્ય જોઇને કારણનો નિર્ણય કરવો એ કાંઈ મુશ્કેલ નથી. જે પ્રમાણે ઘડાને જોઈ માટીનું અનુમાન થઇ શકે છે કે આ ઘડો માટીમાથી બનેલો છે, કુંભારે માટીને ગૂંદી, ચાક ઉપર ચડાવી તૈયાર કર્યો અને પછી ભઠ્ઠીમા પકાવ્યો એટલે તે ઘડો બન્યો છે. આ જ પ્રમાણે કાર્યને જોઈ પાપ–પુણ્યનો નિર્ણય કરી શકાય છે; અને કાર્યને જોઇ આ પાપનુ ફળ છે, આ પુણ્યનુ ફળ છે એમ કહેવાય છે.

જીવ અને અજીવ એ તો ભગવાનના ચરણ છે અને પુણ્ય અને પાપ એ ભગવાનના હાથ છે. તમે કહેશો કે પુણ્ય અને પાપ એ તો પ્રકાશ અને અંધકારની માફક વિરુદ્ધ છે એટલે એ બન્ને વચ્ચે ઘણુ જ અતર રહેલું છે; પણ જ્ઞાનીજનો પુણ્ય અને પાપને સાથે જ માને છે તેઓ કહે છે કે, ભલે કોઈ ગમે તેટલો પાપી હોય પણ તેનામા પુણ્યનો પણ થોડો ઘણો અંશ હોય છે અને કોઈ ગમે તેટલો પુણ્યવાન હોય પણ તેન મા પાપનો પણ થોડો ઘણો અંશ હોય છે. જેમકે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનમા વસનારા દેવો પુણ્યવાન કહેવાય છે પણ તેઓમા થોડું પણ પાપ બાકી હોય જ છે; અને સાતમી નરકના જીવો પાપી કહેવાય છે પણ તેઓમા પણ થોડું પુણ્ય હોય જ છે. આ પ્રમાણે પુણ્યની સાથે પાપ પણ છે અને પાપની સાથે પુણ્ય પણ છે તમે કહેશો કે, અમે તે વાતને કેવી રીતે સમજી શકીએ પણ તમારી સમજમા કોઈ વાત ન આવવાથી કાંઈ વાસ્તવિક વાત બદલાવી શકાતી નથી જ્ઞાનીજનો તો પુણ્યની સાથે પાપ અને પાપની સાથે પુણ્ય જુએ જ છે.

વ્યવહારમા તો જે વાત વધુ પ્રમાણમા જોવામા આવે છે તે જ માનવામા આવે છે. પણ નિશ્ચયની વાત અને વ્યવહારની વાત જુદી જુદી છે. જેમકે તમે દૂધને સફેદ જ સમજો છો પણ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, દૂધ જો કે દેખવામા તો સફેદ છે પણ તેનામા પાચેય પ્રકારના રંગો છે જે દૂધ સફેદ છે તે પેટમા જઈને તેના કોઈ ભાગનુ લોહી બને છે, જે લાલ છે તેના કાંઈ અંશના વાળ બને છે, જે કાળા છે અને કોઈ અંશનુ બીજું કાંઈ બને છે, જે જુદા રંગનું છે. આ પ્રમાણે વ્યવહારમા જે કેવળ સફેદ જોવામા આવે છે, નિશ્ચયમા તેમા પાચેય રંગો છે કેટલાક પદાર્થો એવા હોય છે કે જે દેખાવમા તો સફેદ જોવામા આવે છે પણ તે પદાર્થોને પાણીમા નાખવાથી લાલ કે પીળા કે લીલા દેખાય છે. આ પ્રમાણે વ્યવહાર અને નિશ્ચયમા અંતર રહેલું છે વ્યવહારમા તો જે વધારે જોવામા આવે છે તે ઉપરથી પુણ્યવાન કે પાપી માનવામા આવે છે પરંતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, પુણ્ય અને પાપ એ બન્ને સાથે જ હોય છે. જ્યા પુણ્ય છે ત્યા થોડું પાપ પણ છે અને જ્યા પાપ છે ત્યા થોડું પુણ્ય પણ છે. એ પુણ્ય અને પાપને ભગવાનના હાથ સમજવા જોઈએ

આશ્રવ અને બંધ, એ બન્ને ભગવાનનું પેટ છે. કારણકે એ દ્વારા પુણ્ય અને

પાપને પોષણ મળે છે. આ તો ભગવાનના પેટ સુધીનું શરીર થયું. હવે ભગવાનના શરીરના બીજાં અવયવોને જાણવાં હોય તો સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષનો વિચાર કરવો જોઈએ. નિર્જરાનાં સાધારણ રીતે અનેક ભેદ છે. પણ સકામ નિર્જરા અને અકામ નિર્જરા; એ બે એનાં પ્રધાન ભેદો છે. અહીં સકામ નિર્જરાને જ ગણવામા આવે છે. અકામ નિર્જરાને ગણવામાં આવતી નથી. નિર્જરાદ્વારા પાપ પુણ્યથી નિવૃત્ત થવાથી આત્મતત્ત્વનું ભાન થાય છે; અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. જે નિર્જરા સંવરને સાથ આપે છે અર્થાત્ કર્મોને ખંખેરી નાંખે છે અને નવા કર્મોને આવવા દેતી નથી તે સકામ નિર્જરા છે. જે દ્વારા થોડા કર્મો તો નિર્જરી જાય પછી પાછાં બીજા કર્મો લાગી જાય તે નિર્જરા કામની નથી. તે અકામ નિર્જરા છે. સકામ નિર્જરા કરવામાં આવે તો મોક્ષતત્ત્વને પામી શકાય છે.

મતલબ કે, આ નવ તત્ત્વરૂપી ભગવાનના શરીરનો આધાર લઈને સાકાર પ્રાર્થના કરી શકાય છે. હું ભગવાનની પ્રાર્થના કરું છું કે હું પ્રભુનો સેવક છું, એમ કહેવા માત્રથી કાંઇ થતું નથી પરંતુ જે કાંઈ થાય છે તે તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવાથી કે તેમના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવાથી જ થાય છે. ઉદાહરણ તરીકે જો કોઇ માણસ કહે કે, હું તમારો નોકર છું પણ તમારી આજ્ઞાનું પાલન નહિ કરું કે તમે બતાવેલું કામ નહિ કરું તો શું તમે તેને નોકર સમજશો! આ વાત તો તમે બરાબર સમજો છો પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતી વખતે તે વાત ભૂલી જાઓ છો! જો પરમાત્માની સાચી પ્રાર્થના કરવી હોય તો તેમના ઉપદેશને કાર્યમાં ઉતારવો જોઈએ. જે ભગવાનના બતાવેલાં તત્ત્વોને સમજીને અપનાવવા યોગ્ય તત્ત્વોને અપનાવે છે અને ત્યાજ્ય તત્ત્વોનો ત્યાગ કરે છે તે જ પરમાત્માની સાચી પ્રાર્થના કરી શકે છે.

ભગવાને જે નવ તત્ત્વો બતાવ્યાં છે તેમાના જીવ અજીવ અને બંધ એ ત્રણ તત્ત્વો તો કેવળ જ્ઞાતવ્ય છે. પાપ અને આશ્રવ તજવાયોગ્ય છે અને અમુક અપેક્ષાએ પુણ્ય પણ ત્યાજ્ય છે તથા સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ એ ત્રણ તત્ત્વો ઉપાદેય છે. જે જીવ-અજીવને જાણે છે તેજ પાપ-પુણ્ય તથા બંધનો ત્યાગ કરી શકે છે અને સંવર, નિર્જરા તથા મોક્ષને અપનાવી શકે છે. જે આ પ્રમાણે કરે છે તેનીજ પ્રાર્થના સાચી પ્રાર્થના છે. જે પરમાત્માની વાણીને સાકાર રૂપમા જોઇને તેને માન્ય કરે છે અને તે પ્રમાણે આચરણ કરે છે, તેમને માટે કહેવામા આવ્યું છે કેઃ—

"તૂ સો પ્રભૂ પ્રભૂ સો તૂ હૈ, દ્વૈતકલ્પના મેટો;
શુદ્ધ ચેતન આનન્દ વિનયચંદ, પરમારથ પદ ભેટોરે."

અર્થાત્—વેદાન્તવાળાઓ જે પ્રમાણે **तत्त्वमसि** કહે છે તે જ પ્રમાણે તમે પણ પરમાત્મા બની જશો પછી તમે અને પરમાત્મા ભિન્ન નહિ રહો તમે એકદમ પરમાત્મા બની ન શકો પણ જ્ઞાનીઓએ જે આ નવ તત્ત્વો બતાવ્યાં છે તે તત્ત્વોને ઉપર ચડવાની સીડીના પગથીઆં સમજી તે દ્વારા ઉપર ચડતા જાઓ તો તમને સફળતા પ્રાપ્ત થશે અને તમે પરમાત્મા બની શકશો

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૩૬

અનાથી મુનિ રાજા શ્રેણિકને પણ એજ કહે છે કે, "હે રાજન! આત્મા જ્યાંસુધી પરમાત્મા બનવાના કાર્યમા પ્રવૃત્ત થતો નથી ત્યાસુધી તે અનાથ જ છે. મેં અનાથતામાથી નીકળવાનો સંકલ્પ કર્યો સંકલ્પ કરતા જ મને નિદ્રા આવી ગઇ.

एवं च चिन्तइत्ता णं, पसुत्तो मि नराहिवा ! ।
परियत्तन्तीइ राईए, वेयणा मे खयं गया ॥ ३३ ॥
तओ काले पभायंमि, आपुच्छित्ताण बंधवे ।
खन्तो दन्तो निरारंभो, पव्वइओ अणगारियं ॥ ३४ ॥
तओऽहं नाहो जाओ, अप्पणो य परस्स य ।
सव्वेसिं चेव भूयाणं, तस्साणं थावराणं य ॥ ३५ ॥

છેલ્લી બે ગાથાઓમા ગણધરોએ તત્ત્વોનો એવો સંગ્રહ કર્યો છે કે જાણે તત્ત્વોના સાગરને ગાગરમા ભરી દીધો છે આ ગાથાઓના ભાવને હું પૂરી રીતે વર્ણન કરી શકું નહિ પણ એ સંબંધમાં મારા હૃદયના જે ભાવો છે તે પ્રકટ કરૂં છું.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્! સંકલ્પ કરતા જ મને નિદ્રા આવી ગઇ. હું સુઇ ગયો. તે રાત જાણે મારા દુઃખોને દૂર કરવામા જ પસાર થઇ ન હોય એમ મને લાગ્યું. રાત પૂરી થતાં બીજે દિવસે જે પ્રભાત થયુ તે મારા માટે અપૂર્વ હતું."

ગ્રન્થકારોએ પ્રાતઃકાલનુ વર્ણન બહુ જ સારી રીતે કરેલ છે. તેમણે પ્રાતઃકાલની ઘણી વિશેષતા બતાવેલ છે તે બધી વિશેષતાને કહેવાને અત્યારે અવકાશ નથી એટલા માટે તમને એજ પૂછું છું કે, તમે પ્રાતઃકાલમા કાઇ અપૂર્વતા જુઓ છો કે નહિ? તમને પ્રાતઃકાલ હંમેશાના જેવું તો નથી લાગતું ને? જેમના આત્મા સુષુપ્ત છે તેમને પ્રાતઃકાલમાં ઊગતો સૂર્ય પ્રાચીન જ જણાય છે, પણ જેમનો આત્મા જાગ્રત છે તેમને તો પ્રાતઃકાલનો સૂર્ય હંમેશા નિત્યનૂતન જણાય છે. પ્રકૃતિની રચના ઉપર દૃષ્ટિપાત કરવાથી આ વાત તમને દીવા જેવી સ્પષ્ટ જણાશે સૂર્યોદય થતા જ કમલો શું વિકસિત થયા વિના રહે છે! આ જ પ્રમાણે કેટલાક વૃક્ષોના પુષ્પો તથા સૂર્યમુખી ફુલ વગેરે સૂર્યોદય થતા વિકસિત થયા વિના રહેતા નથી. વનસ્પતિથી વિશેષ ચેતનતા ધારણ કરનાર જીવોને જુઓ તો તેઓમાં પણ સૂર્યોદય થતા જાગૃતિ જોવામાં આવે છે. પ્રાતઃકાલ થતાં પક્ષીઓ કેવો કિલકલાટ કરે છે. ભ્રમરાઓ કેવો ગુંજારવ કરે છે, અને મધમાખીઓ કેવો ગણગણાટ કરે છે. જાણે તેઓ સૂર્ય પ્રાચીન છે, એ વાતને ભૂલી જઇ, સૂર્યની નૂતનતાથી જાણે નવીનતા અનુભવતા હોય, એવું લાગે છે.

આ પ્રમાણે વનસ્પતિ તથા પશુપક્ષીઓમા પણ પ્રાતઃકાલમા સૂર્યોદય થતાં જ નવીન ચેતનતા–જાગૃતિ આવે છે અને તેઓ પોતાના કાર્યમા લાગી જાય છે, તો તમે મનુષ્ય અને મનુષ્યમાં પણ શ્રાવક થઇને સૂર્યોદય થયા પછી સુતાં રહો એ ક્યાં સુધી ઠીક છે તેનો વિચાર કરો.

તમને કોઈ એમ કહે કે, અમુક સ્થાને તમે સૂર્યોદય પહેલા પહોચી જશો તો તમને લાખ રુપિયા પ્રાપ્ત થશે તો શું તમે સૂર્યોદય થયા પછી સુતા પડયા રહેશો ? લાખ રુપિયાની વાત તો બાજુએ રહી પણ તમારે સૂર્યોદય પહેલા આવતી ગાડીમા અમુક અમુક ગામે જવું છે તો શું તમે સૂર્યોદય થતા સુધી પડયા રહેશો ?

તમે લોકો લાખ રુપિયા કે ગાડીના ટાઈમની તો કીંમત કરો છો પણ શું આ મનુષ્ય જન્મની કીંમત રેલ્વેના ટાઈમ જેટલી પણ નથી ! જે કામ તમે ભય કે લોભને કારણે કરો છો તે જ કામ જો ધર્મના કારણે કરો તો તમારુ જીવન કેવું સુખમય બની જાય ! જો તમે પ્રાતઃકાલમા ઉઠીને સામાયિક કરવા ધારો તો શું તે કરી ન શકો ! જો તમે સામાયિકની કીંમત રેલ્વેના ટાઈમ કરતા ઓછી સમજતા ન હો તો શું તમે પ્રાતઃકાલ થવા છતા સુતા પડયા રહી શકો ખરા ? સ્ટેશને જવા માટે તો વહેલા ઉઠી જાઓ છો તો પછી સામાયિક કરવા શા માટે ઉઠતા નથી ! રેલ્વેમા બેસવાથી તો પાપનો બંધ પણ થાય છે પણ સામાયિક કરવાથી તો ઊલટો આત્મલાભ થાય છે, છતાં તમે પ્રાતઃકાલ થયા બાદ શા માટે આળસમા સુતા પડયા રહો છો ! અને જ્યારે આળસમા સુતા પડયા રહો છો તો શુ તમારા આત્મામા જાગૃતિ છે એમ કહી શકાય ?

અનાથી મુનિને શરીરમા કારમી વેદના ઉપડી હતી. તે કારમી વેદના મટી ગઈ એટલે અનાથી મુનિને કેટલી બધી શાન્તિ થઇ હશે ? કહેવત છે કેઃ—

'પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા'

આ કથનાનુસાર રોગમુક્ત થવાથી અને શરીર સ્વસ્થ થવાથી અનાથી મુનિને કેટલો બધો આનંદ થયો હશે ? જો તમે આવી બિમારીમાથી સાજા થયા હો તો તમે કદાચ એમ જ વિચારો કે, 'હવે હું બધું ખાઇ-પી શકીશ અને મોજમજા માણી શકીશ' પણ અનાથી મુનિ રોગ મુક્ત થયા બાદ કેવો વિચાર કરે છે તે જુઓ. તેઓ વિચારે છે કે હવે હું રોગમુક્ત થયો છું, એટલે મારે હવે મારા સંકલ્પને પુરો કરવો જોઇએ ! સંકલ્પમાં ઘણી શક્તિ રહેલી છે. મને શરીરમા જે કારમી વેદના ઉપડી હતી તે સત્સંકલ્પ કરવાથી જ દૂર થઈ છે. એટલા માટે આ શુભ પ્રભાતમા મારે મારા સંકલ્પને જ પૂરો કરવો જોઈએ

અનાથી મુનિ તો પ્રભાત થતા સંકલ્પને પૂરો કરવાનો વિચાર કરે છે પણ સસાર વિચિત્ર છે એટલે બીજા લોકો જૂદો જ વિચાર કરે છે. વૈદ્યો, યાત્રિકો, માત્રિકો વગેરે કહે છે કે આજનો દિવસ કેવો સારો ઉગ્યો છે. અમારા ઉપચાર કે મંત્ર જંત્રથી આનો રોગ જ ચાલ્યો ગયો ! આ જ પ્રમાણે અનાથી મુનિના માતા-પિતા, ભાઇ ભાડું, બહેન, પત્ની વગેરે પ્રસન્ન થઇને કહેતા હશે કે આજનો સૂર્ય કેવો સારો ઉગ્યો છે કે, આજના શુભ પ્રભાતમા અમારો પુત્ર, અમારો ભાઈ, અમારો પતિ, રોગમુક્ત થઈ ગયો અને અમને હવે શાન્તિ થઇ.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્! સવાર પડતા જ મારો રોગ ચાલ્યો ગયો અને હું નિરોગ થઇને ઉઠયો. મને સ્વસ્થ ઉઠેલો જોઇ માતા-પિતા, ભાઇ બહેન વગેરે

કુટુમ્બીજનો મારી પાસે દોડી આવ્યા અને પોતાનો હર્ષ પ્રકટ કરવા લાગ્યા. બધાં કુટુમ્બીજનો બહુ જ પ્રસન્ન હતા. મેં તેમને કહ્યું કે, 'કાલસુધી તો હું રોગી હતો પણ આજે મારો તે રોગ તથા તે દુઃખ કેવી રીતે ચાલ્યાં ગયાં?' મારું આ કથન સાંભળી મારા કુટુંબીજનો મને કહેવા લાગ્યા કે, 'હવે એ દુઃખને યાદ ન કરો. તે દુઃખનાં દિવસો ગયાં, હવે તો આનંદના દિવસો આવ્યા છે માટે આનંદ કરો!

"હે રાજન્! મેં મારા કુટુંબીજનોને કહ્યું કે, તમે લોકોએ મારા માટે આટલા બધા કષ્ટો સહન કર્યા તે માટે હું તમારા બધાનો ઉપકાર માનું છું, પરંતુ હું તમને બધાને પૂછું છું કે, 'તમે લોકોએ મારા માટે જે કષ્ટો સહ્યાં તેથી શું તે દ્વારા મારું દુઃખ દૂર થયું છે?"

તે લોકો આજના લોકોના જેવા કુટીલ ન હતા, પણ સીધા સાદા હતા. તે લોકોએ ઉત્તરમાં એમ જ કહ્યું કે, 'અમારા પ્રયત્નથી દુઃખ દૂર નથી થયું.' વૈદ્યો તથા યાન્ત્રિક-માંત્રિકોએ પણ કહ્યું કે, 'અમારી દવાદારુથી જ તમે રોગમુક્ત થયા એમ અમે નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકતા નથી પણ એટલું તો કહીએ છીએ કે દવામાં પણ શક્તિ છે.

અનાથી મુનિ કહે છે કે, હે રાજન્! મેં તે લોકોને કહ્યું કે, તમારી એ નમ્રતા છે, તમે 'અમારા પ્રયત્નથી તમારો રોગ ચાલ્યો ગયો' એવું અભિમાન કરતા નથી. આ તમારી મહત્તા છે, અને વાસ્તવમાં મારો રોગ બીજા કોઈ કારણે ગયો નથી પણ એક મહાશક્તિની આરાધનાથી જ મારો રોગ નાશ પામ્યો છે. મારું આ કથન સાંભળી, બધા માણસો કહેવા લાગ્યા કે, એ મહાશક્તિ કઈ છે! અમને પણ એ મહાશક્તિના દર્શન કરાવો તો અમે પણ તેમની પૂજા કરીએ!

હે રાજન્! મેં એ લોકોના પ્રશ્નના ઉત્તરમા જણાવ્યું કે, 'એ મહાશક્તિ બીજે કયાંય નથી રહેતી, પણ હૃદયમા જ રહે છે. આહ્‌વાહન કરવાથી તે શક્તિનો વિકાસ થાય છે અને પ્રમાદ કરવાથી તે શક્તિનો હ્રાસ થાય છે.'

મારું આ કથન સાભળી, લોકો કહેવા લાગ્યા કે, 'એ તો ઠીક છે પણ એ શક્તિ કઇ છે એ તો અમને જણાવો!'

"એ મહાશક્તિ કઈ છે તે તમને જરૂર જણાવીશ પણ પહેલા હું તમને પૂછું છું કે, જે મહાશક્તિની કૃપાથી મારો રોગ દૂર થયો છે તે મહાશક્તિની મારે આરાધના કરવી જોઇએ કે નહિ? હું એ મહાશક્તિની આરાધના કરું તો તમે મારા એ કાર્યમા વિઘ્નબાધા તો ઉભી નહિ કરોને?"

હે રાજન્! મારા આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કુટુંબીજનોએ કહ્યું કે, 'એ મહાશક્તિની આરાધના અવશ્ય કરવી જોઇએ. અમે લોકો પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહીએ છીએ કે, અમે તમારી મહાશક્તિની આરાધનામા વિઘ્નબાધા ઉભી નહિ કરીએ!'

"લોકોની પ્રતિજ્ઞા સાંભળી હું તેમને કહેવા લાગ્યો કે, 'મારો રોગ સત્સંકલ્પની મહાશક્તિદ્વારા દૂર થયો છે. મેં સંયમ લેવાનો સંકલ્પ કર્યો છે અને એ સંયમની શક્તિ દ્વારા જ મારો રોગ નાશ પામ્યો છે. મેં એવો સંકલ્પ કર્યો છે કે, રોગનો નાશ થયે હું

ક્ષમાવાન્ જિતેન્દ્રિય, નિરારંભી અને પ્રવ્રજિત બનીશ મારા આ સંકલ્પ બળથી જ મારો રોગ નાશ પામ્યો છે એટલા માટે મારે હવે સકલ્પ અનુસાર કાર્ય કરવુ જોઈએ અને લીધેલી પ્રતિજ્ઞાને પૂરી કરવી જોઈએ '

"હે રાજન્ ' મારુ આ કથન સાભળી, મારા ઘરના માણસોને મારા વિયોગનુ સ્વાભાવિક દુ ખ થયુ રાજન્ ' વિરહનું દુ ખ સસારના લોકોને જ થાય છે આ હિસાબે માતાપિતાને પણ દુ ખ થાય એ સ્વાભાવિક હતુ પણ માતાપિતા સીધા, સાદા અને સાચા દિલના હતા એટલે તેઓ પવિત્રકાર્યમા વિઘ્નબાધા ઉભા કરી શકે નહિ સાચા માતા પિતા પોતાના સતાનોને સન્માર્ગે જતા રોકતા નથી"

ગજસુકુમાર મુનિ જ્યારે દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા હતા ત્યારે તેમની માતા દેવકીજીને પણ દુ ખ થયુ હતું ગજસુકુમારનું લાલનપાલન બહુ જ લાડપૂર્વક કરવામા આવ્યું હતું એટલે માતાપિતાને દુ ખ થાય એ સ્વાભાવિક હતું પણ જ્યારે ગજસુકુમારે માતાને પૂછ્યુ કે માતાજી ' જો કોઈ શત્રુ માથે ચડી આવે તો તે વખતે તમે મને છુપાવશો કે રણમા મોકલશો ' દેવકીએ ઉત્તર આપ્યો કે, પુત્ર ' એવા વખતે તો હું એવી જ ઇચ્છા રાખુ કે, મારો પુત્ર ગર્ભમા હોય તો ગર્ભમાથી નીકળીને પણ લડે ગજસુકુમાર મુનિએ કહ્યુ કે, તો પછી હું કર્મશત્રુઓ સાથે લડવા જાઉં તો તે વખતે તમે વીરમાતા થઈ ને મને કેમ રોકવા ચાહો છો અને દુ ખી થાઓ છો ?

આ પ્રમાણે ગજસુકુમારે જ્યારે માતા સમક્ષ કર્મદ્વારા પેદા થનારા દુ ખનું વર્ણન કર્યું અને કર્મબધનમાથી કેવી રીતે મુક્ત થઈ શકાય એમ પૂછ્યુ ત્યારે માતાએ એમજ કહ્યુ કે, હે પુત્ર ' કર્મને નષ્ટ કરવાનો અને કર્મ ઉપર વિજય મેળવવાનો માર્ગ આ જ સયમમાર્ગ છે આખર દેવકીજી માતા તથા કુટુમ્બીજનો વગેરે ગજસુકુમારને ભગવાનની પાસે લઈ જઇ તેમના ચરણોમા સમર્પિત કરી ભગવાનને કહ્યુ કે, ' આ મારો પુત્ર, કર્મ શત્રુઓને નષ્ટ કરવા ચાહે છે, તે સસારના દુ ખથી સત્રસ્ત છે માટે એને આપના શરણમા લઈ તેનો ઉદ્ધાર કરો

"હે રાજન્ ' દેવકી માતાની માફક મારી માતા પણ દુ ખિત થઈ પણ જ્યારે મે તેમને સમજાવ્યા ત્યારે તેમણે પણ મને સયમ લેવાની સ્વીકૃતિ આપી દીધી"

અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે, સયમનું કાર્ય જ્યારે શ્રેષ્ઠ છે તો પછી તે માટે માતા-પિતા વગેરેની સ્વીકૃતિ લેવાની શી જરૂર છે ' પરતુ જ્ઞાનીઓએ આ મર્યાદા શા માટે બાંધી છે, આ મર્યાદા પાછળ તેમનો શો હતુ રહેલો છે અને મર્યાદાનું પાલન કર વાથી કયા વ્યવહારની રક્ષા થાય છે, વગેરે વિષે વિવેચન કરવાનો અત્યારે સમય નથી બીજા કોઈ સમયે તે વિષે વિચાર કરીશુ

સકલ્પનું પાલન કરવુ એ તો વીરોનુ જ કામ છે કહેનારાઓ તો ઘણા લોકો હોય છે પણ કહેવા પ્રમાણે કાર્ય કરી બતાવનારા જ પ્રશસાને પાત્ર છે સુભદ્રાએ ધન્નાને કહ્યુ હતુ કે, "મારો ભાઈ એક એક પત્નીને દરરોજ સમજાવી ત્યાગ કરતો જાય છે તેમા કાયરતાની વાત શુ છે કે તેને તમે કાયર કહો છો ? કોઇ વાતને કહી દેવી એ તો સરલ છે પણ તે પ્રમાણે કરી બતાવવુ બહુ મુસ્કેલ છે કહેવા પ્રમાણે કરી બતાવવુ એ કઠણ

છે એ તો જે કરે છે તે જ જાણે છે." સુભદ્રાનું કથન સાભળી, ધનાએ કહ્યું કે, "ઠીક છે. કુલવતી સ્ત્રી આ જ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યા કરે છે. તેં મને ઉપદેશ આપ્યો છે, પણ જેટલું કહેવું કઠણ જણાય છે તેટલું કરવું કઠણ જણાતું નથી. જુઓ! હવે હું કરીને બતાવું છું." આ પ્રમાણે કહી, તેણે સંયમ ધારણ કર્યો.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે કહેવા પ્રમાણે કરીને બતાવે છે તેજ વીર છે. સંકલ્પનું પાલન કરવા માટે વીરતાની આવશ્યકતા રહે છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૩૬

સંકલ્પનું પાલન કરનારા કેવા વીર હોય છે એ વાત હવે હું સુદર્શનની કથાદ્વારા બતાવું છું.

સુદર્શને અભયારાણીને કહ્યું કે, માતાજી! આપને શું દુઃખ છે? જો આપના દુઃખને પુત્ર દૂર કરી શકતો હોય તો તમે મને કહો! સુદર્શને માતા તરીકે સંબોધ્યું એ અભયાને પસંદ ન પડ્યું. કારણ કે, તે તો સુદર્શનને બીજી દૃષ્ટિએ જોતી હતી; અને એટલા જ માટે તેણીને ક્રોધ આવ્યો.

ત્યાગ તબ શૃંગાર નારને, વિકલ કરી નિજ કાય;
શોર કરી સામન્તકો તેડે, જુલમ મહલકે માંય. ॥ ધન૦ ૭૨ ॥
પુરજન સહ નરનાથ બાગમેં, સુને અકેલી જાન;
મહા લંપટ સુજ તન પર ધાયા, મૈં રખા ધર્મ અભિમાન. ॥ ધન૦ ૭૩ ॥

શેઠ પોતાના નિશ્ચય ઉપર દૃઢ રહ્યો. રાણીનું કથન સાભળી તે જરાપણ ડગ્યો નહિ. તેણે વીરતાપૂર્વક રાણીના કઠોર વચનો સહ્યા અને તેનો ઉચિત ઉત્તર પણ આપ્યો. જો કે, સુદર્શને જે કાંઇ કહ્યું હતુ તે બિલકુલ ઉચિત હતું પણ દુષ્ટ લોકોને ઉચિત વાત પણ ખરાબ લાગે છે. જેમકે સાભળવામા આવે છે કે, ગધેડાને સાકર ઘોળીને પીવડાવવામાં આવે તો તે મરી જાય છે અને ઊંટને શેરડી ખવડાવવામા આવે તો તે બીમાર પડી જાય છે. તો શું સાકર અને શેરડી ખરાબ હોય છે? પણ જ્યારે પ્રકૃતિ જ ઊલટી હોય છે ત્યારે સારી ચીજ પણ ખરાબ લાગવા માંડે છે. આ કથનાનુસાર સુદર્શને અભયાને માતા તરીકે સંબોધી તેમા તેણે શું ખોટુ કર્યું હતુ? સુદર્શનનુ આ કથન સાભળી અભયા એમ વિચાર કરી શકતી હતી કે, જ્યારે આ મારો પુત્ર બને છે તો એ સારું જ છે ને? એને પુત્ર તરીકે માનવામા હું પણ સુધરી જઇશ અને જે પ્રમાણે સુદર્શને કપિલાનો ભેદ ખોલ્યો નહિ તેમ મારો પણ તે ભેદ ખોલશે નહિ, પણ અભયાએ એમ ન વિચારતા ઊલટો જ વિચાર કર્યો. રાણી મનમા એમ વિચારવા લાગી કે, આ વાણીયાએ મારા જેવી રાણીનુ કહેલું પણ ન માન્યુ. હવે હું કપિલા અને પંડિતાને મોઢું કેવી રીતે બતાવી શકીશ.

દુનિયામાં સુદર્શન જેવા વિચારવાળા અને અભયારાણી જેવા વિચારવાળા મળી આવશે, પણ તમે કેવા વિચારવાળા બનવા ચાહો છો! જો તમે સુદર્શનના કાર્યને સારું ગણો છો અને સુદર્શન જેવા વિચારવાળા બનવા ચાહો છો તો તમારે 'પર સ્ત્રી માતા,

પર ધન ધૂલ ' એ મંત્રનો જાપ જંપવો જોઈએ અને મંત્ર પ્રમાણે પરસ્ત્રી અને પર-ધનથી સદા બચવુ જોઇએ

"અરે વાણિયા ! તુ મારું કહેલું પણ માનતો નથી ! જો ! મારી અવજ્ઞાના બદલામા તને કેવો દંડ આપુ છુ." આ પ્રમાણે વિચાર કરી અભયાએ પોતાના કપડા ફાડી નાખ્યા, પોતાના ઘરેણા તોડી નાખ્યા, અને આખા શરીર ઉપર પોતાના નખ વડે ઉઝરડા પાડી બૂમાબૂમ પાડવા લાગી કે, દોડો ! દોડો ! જલ્દી આવો. રાણીની આ ચીસ સાભળી પહેરેદારો દોડતા રાણીના મહેલમા આવ્યા. રાણી સીપાઈઓને કહેવા લાગી કે, આને જુઓ ! આ કોણ છે ! આ ધર્મઢોંગી નગરનો નાયક બન્યો છે, અને ધર્માત્માનો ઢોંગ કરી ધર્મ કરવાની રાજાની પાસેથી સ્વીકૃતિ લઈ નગરમા રહ્યો છે, પણ તે કેવો દુષ્ટ અને પાપી છે તે જુઓ રાજા અને બીજા લોકોને નગર બહાર ગએલા જાણી તથા મહેલમા કોઇ નથી એમ સમજી, આ દુષ્ટ ન જાણે કેવી રીતે મારા મહેલમા ઘુસી આવ્યો છે અને મારા શીલને નષ્ટ કરવા તૈયાર થયો છે ! જો મારા સ્થાને કોઈ બીજી સાધારણ સ્ત્રી હોત તો તે શીલની રક્ષા કરી શકી ન હોત પણ એ તો હું હતી એટલે જ આ દુષ્ટથી હું મારા શીલની રક્ષા કરી શકી છું. હવે એ દુષ્ટને પકડો અને તેને જલ્દી ઠાર કરો.

આ પ્રમાણે રાણીએ પહેરેદારોને સુદર્શનને ઠાર કરી નાખવા માટે ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો પણ પહેરેદારો હોશિયાર હતા એટલા માટે તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે:—

પુરમંડન યહ શેઠ સુભાગી, ઘર અપસર સમ નાર;
આંબે આક ન લગે કદાપિ, શેઠ છોડે કિમ કાર. ॥ ધન૦ ૭૪ ॥

રાજાઓના જનાનાખાનાના દરવાજે પ્રાયઃ જાતિવંત અને વિશ્વાસુ પહેરેદારો જ પહેરો ભરે છે, અને રાજા બહાર જાય છે ત્યારે વિશેષરૂપે ખાસ વિશ્વાસપાત્ર પહેરેદારો રોકવાનો પ્રબધ કરવામા આવે છે.

તે પહેરેદારો પણ ખાનદાન અને હોશિયાર હતા ખાનદાન પહેરેદાર તે છે કે જે પ્રત્યેક વાતનો પૂર્વાપર વિચાર કરે છે; અને જે આવેશમા આવી જઈ કે ક્રોધમા આવી જઈ કોઈ ગરીબોને ત્રાસ આપતો નથી જે વીર પુરુષ હોય છે તે યથાસમયે પોતાની વીરતાનો પરિચય આપ્યા વગર રહેતો નથી.

રાણીનું કથન સાભળી પહેરેદારો વિચારવા લાગ્યા કે, આ શેઠ છે. રાજાના જમણા હાથ ગણાય છે. તેમના ઘરમા અપ્સરા જેવી સુદર સ્ત્રી પણ છે વળી આ શેઠની ચાલ-ચલગત ખરાબ છે એમ પણ કોઈ દિવસ કોઈની દ્વારા સાભળ્યુ નથી. તેની ચાલચલગત ખરાબ છે એમ સાભળ્યું હોય તો તે રાણીના મહેલમા કોઇ ખરાબ વિચારથી દાખલ થયા હશે એમ માની શકાય, પણ શેઠની ખરાબ ચાલચલગત વિષે કોઈ દિવસ સાભળ્યુ નથી.

એક પહેરેદારનુ આ કથન સાભળી બીજો પહેરેદાર કહેવા લાગ્યો કે, ભાઇ ! કોઈ દિવસ આંબાના ઝાડમા આકડાનું ફળ લાગેલુ જોયુ કે સાભળ્યું છે ! છતા કોઈ માણસ આંબાના ઝાડમા આકડાનું ફળ બતાવે તો તેને એમ જ કહેવામા આવે કે એ કૃત્રિમ છે. કોઇએ બનાવટી આકડાનુ ફળ આંબામા લગાડ્યુ હશે આ જ પ્રમાણે સુદર્શનના વિષે કોઇ એમ કહે કે તે દુરાચારી છે અને તે દુરાચાર કરવા માટે મહેલમા આવ્યો છે.

તો તે વાત ઉપર વિશ્વાસ બેસે નહિ. છતા રાણી તેને દુરાચારી કહે છે અને સુદર્શન મહેલમાં પણ બેઠો છે તો આ વિષે એમ જ કહી શકાય કે, આ ઘટના પાછળ કોઈ રહસ્ય રહેલું હશે. માટે આ રહસ્યની આપણે શોધ કરવી જોઇએ પણ રાણીના કહેવા ઉપર વિશ્વાસ રાખી આવેશમા આવી જઈ સુદર્શનને દંડ આપવો ન જોઈએ, પણ તે વિષે વિચાર કરવો જોઇએ.

આ પ્રમાણે પહેરેદારો પરસ્પર વિચાર કરે છે. હવે આગળ શું થાય છે તેનો વિચાર હવે પછી કરવામાં આવશે

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા વદી ૧૧ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

'સમુદ્રવિજય' સુત શ્રી નેમીશ્વર, જાદવકુલકો ટીકો,
રતનકુખ ધારણી 'સિવાદે' તેહનો નંદન નીકો.
શ્રી જિન મોહનગારો છે, જીવનપ્રાણ હમારો છે. ॥ ૧ ॥

શ્રી અરિષ્ટનેમિ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની ઇચ્છા તો પ્રત્યેક મનુષ્યને થાય છે પણ પ્રાર્થના કરવાની પોતાનામા યોગ્યતા છે કે નહિ તે જોવાની જરૂર રહે છે. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે પોતાની યોગ્યતાની વારંવાર તપાસ કરતા રહેવુ જોઈએ. પોતાનામા યોગ્યતા ન હોય તો પુરુપાર્થદ્વારા યોગ્યતા કેવી રીતે પ્રગટાવી શકાય છે એ વાત ભગવાન નેમિનાથ અને સતી રાજીમતિના જીવનચરિત્રમાથી મળી આવે છે. કવિઓ અને ભકતોએ એ બન્નેનું જીવનચરિત્ર ઘણી જ સરલ રીતિએ ચીતર્યું છે. એ ચરિત્રને હું પૂરી રીતે કહી શકું નહિ છતા પણ એટલુ તો કહી શકું કે, એ ચરિત્રદ્વારા સગુણ પરમાત્માની અને નિર્ગુણ પરમાત્માની પ્રાર્થનાની પદ્ધતિ જાણી શકાય છે, અને બન્ને પ્રકારની પ્રાર્થનાની યોગ્યતા પ્રગટી શકે છે સગુણ પરમાત્મામા અરિષ્ટનેમિનું બાળપણ, તેમના વિવાહ વગેરેનો વિષય છે. આ વિષે વિશેષ વિચાર કરવાનો સમય નથી અહીં તો કેવળ એ જ બતાવવાનું છે કે, ભગવાન અરિષ્ટનેમિ અને સતી રાજીમતિના ચરિત્રદ્વારા મનુષ્યમા પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની યોગ્યતા આવી શકે છે.

આજે તો લોકો, પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની યોગ્યતા ન હોવાને કારણે ગભરાઈ જાય છે. એવા લોકોને ભગવતી રાજીમતિ પોતાના ચરિત્રદ્વારા એવી સૂચના આપે છે કે, ગભરાઓ નહિ. તમારી જ માફક એક સમયે હું પણ ગભરાઈ ગઈ હતી. મને પણ સંસારના વિકારી વિચારોએ એકવાર ચક્કરમા ઘેરી લીધી હતી પણ જ્યારે મને તત્ત્વોનું જ્ઞાન થયું ત્યારે મારી બધી ગભરામણ દૂર થઈ ગઈ અને ભગવાન અરિષ્ટનેમિને પણ

ઓળખી શકી ભગવાનને જે રીતે મે ઓળખ્યા તે જ પ્રમાણે તમે પણ તેમને ઓળખો તમારા માટે મારુ ચરિત્ર માર્ગદર્શક છે. તમે ભલે ધીમે ચાલો કે ઉતાવળા ચાલો પણ જે માર્ગે હૂં ચાલી છુ તે માર્ગે તમે પણ ચાલો તો તમે પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાના અધિકારી બની શકો છો અને પરમાત્માની સમીપ પહોચી શકો છો

હવે અહીં એ જોવાનું છે કે, ભગવતી રાજીમતિનું એવુ ચરિત્ર કયુ છે કે જેને માર્ગ દર્શક માની, તે માર્ગે ચાલવાથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની યોગ્યતા આવી શકે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ગ્રન્થકારો વિવાહ પ્રસંગને માર્ગદર્શક તરીકે વર્ણવે છે

જ્યારે ભગવાન અરિષ્ટનેમિ તોરણદ્વાર પાસે આવી પાછા ચાલ્યા ગયા ત્યારે રાજીમતિને ઘણી ચિન્તા થવા લાગી અને મનમા કહેવા લાગી કે, "હે પ્રભો ! જો આપ જ આ પ્રમાણે છળ કરશો તો પછી આ જગતનો નિર્વાહ કેવી રીતે થશે ? આપને જો પરણવુ જ ન હતું તો શા માટે આ પ્રમાણે વિવાહનો સ્વાગ રચ્યો, જાન લઇને આવ્યા, માથે મોર બાધીને પરણવા આવ્યા અને શા માટે પરણ્યા વગર પાછા ચાલ્યા ગયા ? આ પ્રમાણે મને પરણ્યા વગર પાછા ફરીને શુ તમે મારી ફજેતી નથી કરી ? શુ આ પ્રમાણે કરીને તમે મારુ ગૌરવ વધાર્યું છે ? આ પ્રમાણે મારુ અપમાન કરીને તમે મારો ઘાત કર્યો છે ! હું કુલીન કન્યા છુ પહેલા તો તમે મારુ ગૌરવ વધાર્યું અને પછી મને એકદમ અપમાનિત કરી શુ આ પ્રમાણે કરવુ તમારા માટે ઉચિત કહેવાય !"

ભગવતી રાજીમતિ પહેલા તો આ પ્રમાણે ભગવાનને મીઠો ઉપાલભ આપતી હતી પણ જ્યારે તેણીએ ઊંડો વિચાર કર્યો ત્યારે તેણીને લાગ્યુ કે, 'ભગવાને ઉપાલભને યોગ્ય કાંઈ કર્યું નથી જો તેઓએ મારો ત્યાગ કરી બીજી કાંઈ સ્ત્રી સાથે વિવાહ કર્યો હોત તો તો તેઓ ઉપાલભને પાત્ર હતા, પણ તેઓ તો સયમ ધારણ કરી જગતનું કલ્યાણ કરવા માટે નીકળ્યા છે અને મને પણ પ્રતિબોધ આપવા માટે જ જાણે અત્રે આવ્યા હતા હું જ્યા સુધી કુમારિકા હતી ત્યા સુધી તો કોઇ વ્યક્તિની સાથે વિવાહ બધનમા ફસાઈ શકાત અને એ કારણે ન જાણે મારે કેટલા ભવો કરવા પડત પણ ભગવાન મને એવો બોધ આપવા માટે જ આવ્યા હતા કે, 'હે રાજીમતિ ! આ સસાર માથી નીકળી હું જે માર્ગે જાઇ રહ્યો છુ તે માર્ગે તુ પણ આવ '

ગ્રન્થોમા કહ્યુ છે કે, ભગવાનનું દર્શન કરવાથી રાજીમતિને જાતિસ્મરણનુ જ્ઞાન થયુ હતું એ કારણે તે પોતાના પૂર્વના આઠ ભવોનું વૃત્તાન્ત જાણી કહેતા હતા કે, "હે પ્રભો ! આપે પૂર્વ આઠ ભવોનો સંબધ નિભાવીને મને આ નવમા ભવમા સસારમાથી નીકળવાનો બોધ આપ્યો છે, હું આપને મારા પતિ માનું છુ, અને આપને મહાપુરુષ સમજુ છુ એટલા માટે મારુ એ કર્ત્તવ્ય છે કે, જે માર્ગને આપે પકડયો છે તે માર્ગને હું પણ પકડુ આપે મારી ઉપર અનંત ઉપકાર કર્યો છે કે, આપે મને સદ્‌બોધ આપી મને આ સંસારની જાળમાથી ફસાતા બચાવી લીધી છે હવે મારા માટે આપના માર્ગે ચાલવુ એજ ઉચિત છે '

ભગવાન જ્યારે તોરણદ્વારે આવી પાછા ફરી ચાલ્યા ગયા ત્યારે રાજીમતિને ખેદ થયો હતો પણ જ્યારે તેણીએ ભગવાનના પાછા ફરવાનું કારણ જાણ્યુ ત્યારે તેના આનદનો

પાગ ગ્યો નહિ પણ સસારના લોકો કે જેઓ સસારસુખને શ્રેષ્ઠ સુખ માને છે તે લોકોને રાજીમતિના અતરના આનંદની ખબર ક્યાથી હોય ? અને એ કારણે જ રાજીમતિની સખીઓ કે જેઓ રાજીમતિને સસારના સુખ સાધનોથી સુખી બનાવવા પ્રયત્ન કરતી હતી, તે રાજીમતિને કહેવા લાગી કે, "પ્રિય સખી ! એ તો બહુ સારુ થયુ કે, નેમિનાથ તોરણ દ્વારથી જ પાછા ફરી ચાલ્યા ગયા ! મને તો એ પહેલેથી પસદ જ ન હતા તમારી બન્નેની બરાબર જોડી જ ન હતી ક્યા તો એ કાળા અને ક્યા તમારા જેવી ગૌરી ! વાસ્તવમા તે કોઇ પણ દૃષ્ટિએ તમારે યોગ્ય ન હતા એ તો બહુ સારુ થયુ કે તે પોતાની મેળે ચાલ્યા ગયા ! લોકો તો તે પાછો ફરી ન જાય તે માટે પ્રયત્ન કરતા હતા પણ હું તો મનમા એમજ વિચારતી હતી કે, આ ન માને અને પાછો ચાલ્યો જાય તો બહુ સારુ ! આખરે મારા મનનુ ધાર્યુ થયુ અને તેથી મને બહુજ આનદ થયો "

સખીનુ આ કથન સાભળી રાજીમતિ હસીને તેને કહેવા લાગી કે, "સખી ! તુ ભગવાનનુ મહત્ત્વ જાણતી નથી એટલા જ માટે તુ આવી વાતો કહી રહી છે ! તુ તેમને કાળા કહી તેમની અવહેલના કરે છે પણ તેઓ કાળા છે કે ગોરા છે એ જોવાનો મને અધિકાર છે, તને નથી કેવળ શરીરે કાળા હોવાના કારણે તેમનુ મહત્ત્વ કાંઇ ઓછુ થઇ જતુ નથી શુ કાળી ચીજો ખરાબ જ હોય છે ! કાળી ચીજોની નિંદા કરવી એ ભૂલ છે આખની કીકી કાળી જ હોય છે જો તે સફેદ થઈ જાય તો અધાપો આવી જાય મસ્તકના સફેદ વાળને લોકો વધારે કાળા બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે આ પ્રમાણે બધી સફેદ ચીજો સારી જ માનવામા આવતી નથી તેમ બધી કાળી ચીજો ખરાબ પણ માનવામા આવતી નથી તેઓ કાળા હોવા છતા પણ કેવા છે એ વાત તો હુ જ જાણું છુ, તુ જાણતી નથી એટલા માટે તેમને કાળા અને મને ગોરી કહી મને વધારે શરમાવ નહિ હું ધોળી હોવા છતા પણ તેમની બરોબરી કરી શકતી નથી તે પ્રભુને મારી જરાપણ ગરજ ન હતી, પણ તેઓ મારી ઉપર કૃપા કરી મને બોધ દેવા માટે આવ્યા હતા જે પ્રમાણે ક્ષીર સાગરને સાકરના ગાગડાની ગરજ હોતી નથી અને ધનપતિ કુબેરને એક કોડીની ગરજ હોતી નથી તે જ પ્રમાણે ભગવાનને પણ મારી ગરજ ન હતી, પરતુ તેઓ મને એવો બોધ આપવા માટે આવ્યા હતા કે, 'રાજીમતિ ! તું આ સસારમા ફસાઇ જઇશ નહિ ' એટલા માટે તમે લોકો ભગવાન આવા હતા તેવા હતા, એ પ્રપચમા પડો નહિ તમે તો તમારુ કામ કરો ભગવાન કેવા છે અને શા માટે તોરણદ્વારથી પાછા ચાલ્યા ગયા એ વાત તો હુ જ જાણુ છુ '

આ પ્રમાણે રાજીમતિ અને તેની સખીઓ સાથે ઘણી વાતચીત થઇ પરતુ આખરે વિજય તો રાજીમતિનો જ થયો રાજીમતિના માતાપિતાએ પણ તેને બ. કહ્યુ કે, 'તું બીજો વિવાહ કર ' પણ રાજીમતિએ તો એ જ ઉત્તર આપ્યો કે, "આ શરીરના નાથ તો ભગવાન અરિષ્ટનેમિ જ છે એટલા માટે કોઇ બીજાને આ શરીરના નાથ બનાવવાનો વિચાર સરખો પણ ન કરો મારો અને ભગવાનનો આત્મા એક બીજાની સાથે મળી ગયો છે અને પરસ્પરના પ્રેમભાવથી ઓતપ્રોત થઇ ગયો છે "

રાજીમતિ અને ભગવાન અરિષ્ટનેમિનો સંબંધ કેવો હતો એ બતાવવા માટે હું પૂછું છું કે, અર્થ મોટો કે વાણી મોટી? જો અર્થને મોટો કહેવામાં આવે તો તે અર્થ વાણી વિના વ્યક્ત થઈ શકતો નથી અને વાણીને જો મોટી કહેવામાં આવે તો અર્થ વિનાની વાણી શા કામની? આ પ્રમાણે અર્થયુક્ત વાણી અને વાણીદ્વારા વ્યક્ત થતો અર્થ હોય તો જ અર્થ અને વાણીનો મેળ ખાય. આ જ પ્રમાણે ભગવાન અરિષ્ટનેમિ અર્થની સમાન હતા અને રાજીમતિ વાણીની સમાન હતી. હીરા અને તેની કાન્તિમાં કોણ મોટું અને કોણ નાનું કહી શકાય! જો હીરાને મોટો અને તેની કાન્તિને નાની માનવામાં આવે તો કાન્તિ વિનાનો હીરો શા કામનો! અને જો કાન્તિને મોટી માનવામાં આવે તો હીરા વિના કાન્તિ રહે શામાં? આ પ્રમાણે હીરા અને તેની કાન્તિ વચ્ચે સંબંધ રહેલો છે અને એ સંબંધને કારણે જ બન્નેનું મહત્ત્વ સમાન છે. એટલા માટે ભગવાન અરિષ્ટનેમિ અને ભગવતી રાજીમતિને તમારા હૃદયમાં સ્થાન આપો અને જે પ્રમાણે ભગવતી રાજીમતિએ ભગવાનના માર્ગને પકડયો તે જ પ્રમાણે તમે પણ તે જ માર્ગ પકડો તો તમારામાં પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની યોગ્યતા પ્રગટે અને તમે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાના અધિકારી બની શકો!

સતી રાજીમતિ અને ભગવાન અરિષ્ટનેમિને જે પાત્રના રૂપમાં માની તમને જે વાત કહી તેજ વાત હવે અનાથી મુનિ અને શ્રેણિક રાજાને પાત્ર બનાવીને કહું છું:-

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૩૭

અનાથી મુનિની આ કથાને કોઈ મહા મનસ્વી મહાપુરુષ કહે ત્યારે જ તે કથા પાછળ રહેલું રહસ્ય પ્રકટ થઇ શકે. એ કથાના રહસ્યને હું તો પૂરી રીતે પ્રકટ કરી શકું નહિ છતાં બુદ્ધિ અનુસાર તે વિષે થોડુંક કહું છું:—

અનાથી મુનિ, નિશ્ચયથી તો સંકલ્પ કરતાં જ સાધુ થઈ ગયા હતા; પણ જે પ્રમાણે હીરા અને તેની કાન્તિ એ બન્નેની આવશ્યકતા છે તે જ પ્રમાણે નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બન્નેની આવશ્યકતા છે. આપણે એકદમ વ્યવહારનો ત્યાગ કરી નિશ્ચયમાં પહોંચી શકતા નથી. એટલા જ માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, "હે રાજન્! મેં મારા ભાઈઓની રજા લઈ સંયમ ધારણ કર્યો." અનાથી મુનિએ નિશ્ચયથી તો સંયમ ધારણ કરી જ લીધો હતો પરંતુ શાસ્ત્રમાં આ વાત બતાવવા માટે જ કહી છે. શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તો મૌલિક છે અને આ મૌલિક સિદ્ધાન્તો નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બન્નેને લઇને જ છે એ વાત પણ હું સિદ્ધ પણ કરી શકું એમ છું:

શાસ્ત્રમા નિશ્ચયની સાથે વ્યવહાર પણ બતાવવામાં આવેલ છે. અને એ, બતાવવા માટે જ એમ કહેવામા આવ્યું છે કે, 'મેં ભાઇઓને પૂછીને દીક્ષા લીધી.' આ કથનદ્વારા નિશ્ચયની સાથે વ્યવહારની પણ આવશ્યકતા છે એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે. નિશ્ચયથી પણ સંયમની આવશ્યકતા છે અને વ્યવહારથી પણ સંયમની આવશ્યકતા છે; અર્થાત્ નિશ્ચયમાં તો વ્રત હોવું જોઈએ પણ વ્યવહારમાં પણ લિંગ હોવું જોઈએ. આ જ રાજમાર્ગ છે. એમ તો કેટલાકોને ગૃહસ્થના લિંગમાં જ કેવળજ્ઞાન પ્રગટયું છે અને ગૃહલિંગમાં રહેવા છતાં પણ સિદ્ધગતિને પામ્યા છે; પણ સિદ્ધ થવા માટે આ રાજમાર્ગ નથી. આ જ

પ્રમાણે કેટલાકોને ઉપદેશ વિના જ સ્વાભાવિક રીતે સમકિત થઈ જાય છે અને કેટલાકોને ઉપદેશદ્વારા સમકિત થાય છે, પરંતુ સમકિત પ્રાપ્ત કરવાનો રાજમાર્ગ તો ઉપદેશ જ છે આ જ પ્રમાણે નિશ્ચયની પણ આવશ્યકતા છે પણ નિશ્ચયને લઈને વ્યવહારનો ત્યાગ કરી દેવો એ રાજમાર્ગ નથી રાજમાર્ગ તો નિશ્ચયની સાથે વ્યવહારને રાખવાનો જ છે મુનિ નિશ્ચયમા તો સકલ્પદ્વારા પૂરતી રીતે સાધુ થઈ ગયા હતા જો તેમના સાધુપણામા કદાચ કાઈ ખામી હોત અર્થાત્ તેમનો સકલ્પ અપૂર્ણ હોત તો એ દશામા તેમનો રોગ કદાચ જ ચાલ્યો જાત ' તેમણે દૃઢ સકલ્પ કર્યો હતો-નિશ્ચયથી તેઓ સાધુ બની ગયા હતા, છતા તેમણે વ્યવહારો સાચવવા માટે તેમના ભાઈઓને પૂછીને દીક્ષા લીધી આ પ્રમાણે ભાઈઓની અનુમતિ લેવાનો તેમનો આશય નિશ્ચયની સાથે વ્યવહાર સાચવવાનો છે

અનાથી મુનિએ જ્યારે પોતાના કુટુમ્બીજનોને દીક્ષા લેવા માટે પૂછ્યુ હશે ત્યારે તેમના કુટુબીજનોને કેટલુ બધુ દુ ખ થયુ હશે! તેઓ મનમા શુ વિચારતા હશે ' તેઓ એમ વિચારતા હશે કે, "હવે એમનો રોગ ચાલ્યો ગયો છે, એટલા માટે તેઓ હવે સસારના સુખોનો ઉપભોગ કરશે, પણ તે તો સ્વસ્થ થતા જ સયમ લેવા માટે તૈયાર થઈ ગયા છે ' અનાથી મુનિ સયમ લેવા તૈયાર થયા છતા શુ કોઈ કુટુબીજન એવી ભાવના કરે ખરા કે, "એ રોગી થઈને પડ્યા રહેત તો ઠીક હતુ ? આ પ્રમાણે કોઈ કુટુબીજન વિચારે નહિ કુટુબીજનોએ તો એમ જ વિચાર્યું હશે કે, જેમની કૃપાથી રોગ દૂર થયો છે તેમના શરણે જવુ એ જ ઉચિત છે આમ વિચારવા છતા કુટુબીજનોને વિરહનુ દુ ખ થાય એ સ્વાભાવિકજ છે અને એ કારણે માતા-પિતાના દુ ખનો દેખાવ પણ થયો હશે

तओऽहं नाहो जाओ, अप्पणो य परस्स य

सव्वेसिं चेव भूयाणं, तसाणं थावराणं य ॥ ३५ ॥

હે રાજન્ ' જ્યા સુધી મે સયમ લીધો ન હતો ત્યા સુધી હુ અનાથ હતો, પરંતુ જ્યારે મે સયમ ધારણ કર્યો ત્યારે હું સનાથ થઇ ગયો હવે હુ પોતાનો પણ નાથ છુ અને બીજાનો પણ નાથ છુ હવે તો પ્રાણીમાત્રનો નાથ થઇ ગયો પ્રાણીમાત્રમા પણ જે પ્રાણીઓ દેખાય છે તે જ નહિ પણ ત્રાસ અને સ્થાવર બન્નેનો નાથ થઈ ગયો

નાથનો અર્થ રક્ષા કરનાર એવો થાય છે આ અર્થ પ્રમાણે જો અનાથી મુનિ બધાના નાથ હતા તો અહીં એ પ્રશ્ન થાય છે કે તો પછી તેઓએ પોતાના માતા પિતા ભાઇ બહેનની રક્ષા કેમ ન કરી ? એ બધાને વિરહની વેદના થતી હતી તો પછી તેઓ અનાથ રહ્યા કે સનાથ ? તે મુનિની સ્ત્રી અનાથા રહી કે સનાથા ? આ પ્રમાણે જ્યારે બધા જીવોના મુનિ નાથ થયા હતા તો પછી તેમના માતા-પિતા વગેરે અનાથ કેમ રહ્યા અને શાસ્ત્રમા 'મુનિ બધા ત્રસ-સ્થાવર જીવોના નાથ થઇ ગયા' એમ શા માટે કહ્યુ ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સસારમા નાથ જેને તેમનેજ કહેવામા આવે છે કે, જેમની દ્વારા શરીરને પોષવાના ખાન-પાનના સાધનો મળે જેમને આ ચીજો મળે છે

તેમને સનાથ કહેવામાં આવે છે અને જેમને તે ચીજો મળતી નથી તેમને અનાથ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ સનાથ અનાથનો આ અર્થ વ્યાવહારિક છે, આધ્યાત્મિક અર્થ જુદો જ છે. નાથનો આધ્યાત્મિક અર્થ એ છે કે, જે પોતાના આત્માનો નાથ બની જાય છે તેજ બીજાનો પણ નાથ બની જાય છે.

કોઇ પણ કાર્ય ત્રણ પ્રકારે થાય છે. પહેલાં વિચાર થાય છે, પછી ઉચ્ચાર થાય છે અને ત્યારબાદ આચાર થાય છે. આત્મામાં પહેલાં પ્રત્યેક કાર્યને માટે વિચાર કે સંકલ્પ થાય છે. પછી જે વિચાર થએલો હોય છે તેનો નિઃસંકોચ ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે અને પછી જેવો ઉચ્ચાર કરવામાં આવ્યો હોય છે તેવો આચાર કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક કાર્યની ઉત્પત્તિ વિચારથી જ થાય છે, પણ કાર્યની સિદ્ધિ તો આચારથી જ થાય છે.

અનાથી મુનિના કુટુંબીજનો દીક્ષા લેવા માટે સમર્થ થયા હશે કે થયા નહિ હોય પણ તેમનો એ વિચાર તો અવશ્ય થયો હશે કે, જેના સંકલ્પમાત્રથી રોગ ચાલ્યો જાય છે તે સંયમ અવશ્ય ગ્રાહ્ય છે. જે રોગ અમારા અનેક પ્રયત્નોથી પણ દૂર થયો ન હતો તે રોગ જે સંયમના સંકલ્પમાત્રથી ચાલ્યો ગયો, તે સંયમ કદાપિ ઉપેક્ષણીય નથી પરંતુ ગ્રાહ્ય જ છે. માતાપિતા વગેરે કુટુંબીજનોને એ વિચાર તો અવશ્ય થયો હશે કે, 'અમને આના વિરહનું દુઃખ અવશ્ય છે પણ અમને તો આ એમ કહે છે કે, તમે તમારા આત્માને પણ સનાથ બનાવો." શું આ વિચારથી માતાપિતા વગેરેને પ્રસન્નતા થઇ નહિ હોય?

આ દૃષ્ટિએ તે મુનિ તે માતાપિતા વગેરેના પણ નાથ બન્યા કે નહિ? તે મુનિ તો બધાને સનાથ બનવાની શિક્ષા આપી સનાથ બનાવે છે પણ જો મુનિની આ શિક્ષાને કોઇ ન માને તો એ કારણે મુનિને દોષ કેમ આપી શકાય?

માનો કે, કોઈ માણસે એક નિશાળ ખોલી અને એવી જાહેરાત કરાવી કે, આ નિશાળમા દરેક પ્રકારની શિક્ષા આપવામા આવે છે, જેમની ઇચ્છા હોય તે આ નિશાળમાં આવી શિક્ષા લઈ શકે છે. આવી જાહેરાત કરવા છતા પણ જો કોઈ તે નિશાળમાં ભણવા ન આવે તો એમાં નિશાળ ખોલનારનો શો દોષ? આ જ પ્રમાણે અનાથી મુનિ પોતે 'સનાથ' થઈ બધાને સનાથતા આપે છે છતા જો કોઈ સનાથતા ન લે તો તેમા મુનિનો શો દોષ? તે મુનિ તો બધાના નાથ છે અને બધાને તેઓ સનાથ બનાવે છે.

"પરમ કઠિન વ્યાલ ગ્રસત હૈ, ત્રસિત ભયો ભય ભારી;
ચાહત અભય ભેરવ શરણાગતિ, ખગપતિ નાથ બિસારી."

એક માણસને એક ભયંકર સાપ કરડવા માટે દોડયો. તે માણસ ભયભીત થઇ એક દેડકાને શરણે જવા દોડયો. તે માણસે એટલો પણ વિચાર ન કર્યો કે, દેડકો એ તો સાપનો આહાર છે. દેડકો તો પોતે સાપથી ડરે છે તો પછી મારી તે રક્ષા શું કરશે? આ પ્રમાણે પૂર્વાપર વિચાર ન કરતા તે માણસ દેડકાના શરણે ગયો. બીજી બાજુ ગરુડ તેને બોલાવી રહ્યો છે:કે, તું મારી પાસે આવી જા. પછી સાપની શું તાકાત છે કે તે

તને કરડે ? ગરુડ આ પ્રમાણે કહે છે છતાં તે માણસ ગરુડ પાસે તો જતો નથી અને દેડકાના શરણે જાય છે. તે માણસની મૂર્ખતાને કારણે શું ગરુડનું મહત્ત્વ ઘટી જશે અને દેડકાનું મહત્ત્વ વધી જશે ખરું ?

આ જ પ્રમાણે લોકો સંસાર ખરાબ છે એમ કહે છે પણ આ ખરાબ સંસારથી બચવા માટે લોકો કોનું શરણ લે છે ? કોઈ તો સ્ત્રીનું શરણ લે છે, કોઈ પુત્રનું શરણ લે છે, અને કોઇ ધનનું શરણ લે છે. માણસો સ્ત્રી-પુત્ર, ધન આદિનું શરણ લે છે પણ તે લોકો એટલું વિચારતા નથી કે, જ્યારે તેઓ જ સંસારના ભયથી મુક્ત થયા નથી તો પછી તેઓ અમારું શું રક્ષણ કરશે ! આથી વિપરીત બીજી બાજુ ગરુડની જેવા પરમાત્મા પોતાની પાસે લોકોને બોલાવી રહ્યા છે પણ લોકો તેમના શરણે નથી જતા.

“હિરદે રાખીજે હો ભવિયન મંગલિક શરણા ચાર;
અરહિન્ત સિદ્ધ સાધુતણા હો ભવિયન કેવલી ભાસિત ધર્મ.
યે ચારોં જપતા થકા હો ભવિયન ટૂટે આઠોં કર્મ.”

અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ, અને કેવલિ પ્રરૂપિત ધર્મ એ ચાર, સંસારરૂપી સાપથી બચવા માટે ગરુડની સમાન છે. જો સંસાર–સાપથી બચવું છે તો એ ચાર ગરુડના શરણે જાઓ. જ્યારે સંસારરૂપી સાપ તમને કરડવા દોડે ત્યારે એ ચારના શરણે જશો તો તમારી રક્ષા અવશ્ય થશે. એ ચાર ગરુડની સમાન છે. ભય કે લોભમાં પડી જઇ એ શરણનો ત્યાગ ન કરો. જે એ ચાર શરણાંને સ્વીકારે છે, તે સંકટના સમયે પણ જરાપણ ગભરાતો નથી; તે તો સુદર્શનની જેમ દૃઢ રહે છે.

સુદર્શન ચરિત્ર—૩૭

શોચ કરે સરદાર રાની, તબ બોલી કઠિન કરાલ;
રે! રજપૂત રંક હોય ક્યોં, કરતે ઢીલમ ઢાલ. ॥ ધન૦ ૭૫ ॥
સુભટ શેઠકો પકડ રાય પે, લાયે ખાસ હજૂર;
દેખ સેઠકી દેહ રાય મન, હો ગયા ચકનાચૂર. ॥ ધન૦ ૭૬ ॥

જેમને અરિહંત, સિદ્ધ આદિના શરણ ઉપર વિશ્વાસ છે, તેમની ઉપર ગમે તેટલો ત્રાસ પડે છતાં તેઓ ડરતા નથી, આ વાત સુદર્શનના ચરિત્ર ઉપરથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે.

રાણીએ સુભટોને સુદર્શનને મારી નાખવા માટે ખૂબ જ ઉશ્કેરણી કરી પણ સુભટો વીર અને વિચારશીલ હતા એટલે તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આ શેઠની આંખો કેવી સૌમ્ય છે ! અને આ રાણીની આંખો કેટલી બધી ભયંકર છે ! જો કે રાણી રાજમાતા છે તેમ છતાં આ કાયાને માટે આત્માને ભૂલી જવો એ ધર્મ નથી. એટલા માટે રાણીના કથન ઉપર વિચાર ન કરતાં શેઠને અન્યાય કરવો ન જોઇએ. સત્પુરુષો વ્યવહારનું કાર્ય કરવા છતાં ધર્મને ભૂલી જતા નથી. સજ્જનોના સ્વભાવ પ્રમાણે સુભટો પૂર્વાપર વિચાર કરવા લાગ્યા સુભટોને વિચારમગ્ન થએલા જોઇ રાણી તેમને કહેવા લાગી કે, શું વિચાર કરો છો ? જોતા નથી કે આ દુષ્ટે મારી કેવી અવદશા કરી નાખી

છે. આ જુઓ ! મારા કપડાના ચીરે ચીરા કરી નાખ્યા છે. મારા શરીરની પણ દશા જુઓ ! માટે તમે જડભરત જેમ કેમ ઉભા છો. એને જલ્દી દંડ આપો સુભટો રાણીનું કથન સાભળી વિચારવા લાગ્યા કે, ખાલી રાણીના કપડા જ દેખીએ કે તેની આખો પણ દેખીએ ? મહારાણીની આખોમા કેટલો બધો વિકાર ભરેલો છે જ્યારે આ શેઠ તો પરમાત્માના ધ્યાનમા કેવો તલ્લીન છે !

સુભટો છેવટે એ વિચાર ઉપર આવ્યા કે, વાસ્તવિક વાત શુ છે તે વિષે શેઠને જ પૂછીએ તો કેમ ? આ પ્રમાણે વિચાર કરી એક સુભટે શેઠને ધીરેથી પૂછ્યુ કે, શેઠજી ! આ રાણી શુ કહે છે ! તમે અહીં શા માટે આવ્યા !

સુભટોના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા શેઠ રાણીના બધા ભેદભરમો ખુલ્લા કરી શકતા હતા, પણ તેમણે વિચાર્યું કે, આ રાણી તો મારી માતા સમાન છે તો હું તેમના દુર્ગુણો કેમ પ્રગટ કરી શકું ? આ સુભટોને મારી ઉપર વિશ્વાસ છે અને રાણી ઉપર તેમને વિશ્વાસ નથી. તેમ છતા જેમને હું માતા કહી ચૂકયો છુ, તેમના દુર્ગુણો હું કેમ પ્રગટ કરી શકું ! વળી હું અત્યારે પૌષધમા છુ એટલે કોઇ વાતને છાની રાખી ખોટી વાત પણ કેમ કહી શકુ ! અત્યારે ખોટી વાત પણ કહી શકું નહિ અને માતાના દોષોને પ્રગટ કરવા પણ ચાહતો નથી, આવી અવસ્થામા મારે મૌન સેવવુ એ જ યોગ્ય છે

શેઠ મૌન રહ્યો સુભટોના પ્રશ્નના ઉત્તરમા તે કાઇ પણ બોલ્યો નહિ. શેઠને મૌન બેઠેલો જોઈ સુભટો વિચારવા લાગ્યા કે, હવે શુ કરવુ ! ખરી વાત શુ છે તેનો પતો કેવી રીતે લગાવવો ! શેઠ કાઇ બોલતા નથી અને રાણી ગુન્હેગાર તરીકે શેઠને બતાવે છે આવી દશામા શુ કરવું તેની કાંઈ સુઝ પડતી નથી એટલા માટે અત્યારે તો એ જ ઠીક જણાય છે કે રાણીના હુકમ પ્રમાણે શેઠને પકડી લેવા રાણી શેઠને દડરૂપ કતલ કરવાનું કહે છે પણ તેમની કતલ ન કરતા તેમને રાજા સમક્ષ લઈ જવા-પછી રાજાએ જે દડ આપવો હશે તે દડ આપશે અત્યારે તો શેઠને પકડી લેવા એ જ ઉચિત છે.

શેઠ સુભટોને બધી હકીકત કહી શકતા હતા, પણ તે તો જે પ્રમાણે પૌષધશાળામા બેઠો હતો તે પ્રમાણે રાણીની સામે પણ બેસી રહ્યો અને તે જ પ્રમાણે સુભટોની સામે પણ બેસી રહ્યો સુભટોએ શેઠને કહ્યુ કે, તમે કાંઈ બોલતા નથી એટલે સત્ય હકીકત શુ છે તેની અમને કાંઈ ખબર પડતી નથી. અમે તો અમારા કર્તવ્યનુ પાલન કરીએ છીએ જે વાત સત્ય હશે તે યથાસમયે પ્રગટ થશે જ

આ પ્રમાણે કહી સુભટોએ શેઠને પકડી બાધી લીધા શેઠને પકડીને બાધ્યા છતા સુભટોએ તેમની સાથે જરાપણ અસભ્ય વ્યવહાર કર્યો નહિ, પણ સભ્યતાપૂર્વક જ વ્યવહાર કર્યો

સુભટો શેઠને પકડી નગરની બહાર રાજાની પાસે લઈ ગયા. લોકો શેઠને આ પ્રમાણે પકડાયેલા જોઇ વિચારવા લાગ્યા કે, " પ્રભો ! આ શુ થયુ જો સમુદ્ર જ પોતાની મર્યાદાનુ ઉલ્લધન કરશે તો તેની પાળ કેમ બાધી શકાશે-તે જ પ્રમાણે જ્યારે આવા મહાપુરુષો મર્યાદાનુ ઉ ઘન કરશે તો પછી મર્યાદાની રક્ષા કોણ કરશે ! "

સુભટો શેઠને પકડી રાજાની પાસે લાવ્યા. શેઠને આ પ્રમાણે પકડાયેલા જોઇ રાજાને ઘણુ આશ્ચર્ય થયુ રાજાએ સિપાઇઓને પૂછયુ કે, શુ છે ! સિપાઇઓએ જવાબ આપ્યો કે, મહારાજ ! શુ કહીએ ! કાંઈ વાત કહી શકાય એમ નથી ! વાત કહેતા અમારી જીભ ઉપડતી નથી. રાજાએ કહ્યુ કે, જ્યારે તમે શેઠને પકડી લાવ્યા છો તો શા કારણે પકડી લાવ્યા છો એ કારણ તો બતાવો !

બીજા સિપાઇએ કહ્યુ કે, અમે શેઠને રાજમહેલમાથી પકડી લાવ્યા છીએ રાજમહેલમા વાસ્તવિક વાત શુ બની છે એ તો અમે જાણતા નથી પણ રાણીજી કહે છે કે, શેઠે મારા શીલવ્રતને નષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ વાત સાચી છે કે ખોટી એ વાતનો નિર્ણય આપ કરો.

રાજાએ કહ્યુ કે, શેઠ જેવા ધર્માત્મા ઉપર આવુ કલંક ચડાવવામા આવે છે ? તેમને છોડી મૂકો. રાજાની આજ્ઞા મળતા જ સિપાઇઓએ શેઠને છોડી મૂકયા

રાજા શેઠને એકાત જગ્યાએ લઈ ગયા અને શુ હકીકત બની હતી તે પૂછવા લાગ્યા રાજા સુદર્શનને કેવી રીતે હકીકત પૂછે છે અને શેઠ તેનો કાંઈ ઉત્તર આપે છે કે નહિ તે વિષે યથાવસરે આગળ વિચાર કરવામા આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૨ પ્રથમ ભાદરવા વદી ૦)) મંગળવાર

પ્રાર્થના

'અશ્વસેન' નૃપ કુલતિલો રે, 'વામા' દેવીકો નન્દ;
ચિન્તામણિ ચિત્તમેં બસે રે, દૂર ટલે દુઃખ દ્વંદ;
જીવ રે તૂં પાર્શ્વજિનેશ્વર વંદ ॥ ૧ ॥

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા આત્મા અને પરમાત્માની શુદ્ધ નિશ્ચયરૂપે એકતા બતાવી પરમાત્મા અને આત્મા વચ્ચે જે ભિન્નતા છે તે દૂર કરવાનો ઉપાય બતાવવામા આવ્યો છે શુદ્ધ નિશ્ચય નયની દૃષ્ટિએ આત્મા અને પરમાત્મા એક જ છે, એમ આ પ્રાર્થનામા કહેવામા આવ્યુ છે. આ જીવ જો કે, અત્યારે માયાની જાળમા ફસાઈ ગયો છે, કર્મદ્વારા અશુદ્ધ થઇ રહ્યો છે અને એ કારણે પરમાત્માથી દૂર જઈ પડયો છે, પણ જ્ઞાની લોકો એ જીવોને આશ્વાસન આપે છે કે, પરમાત્માથી જીવ ભલે ગમે તેટલો દૂર જઈ પડયો હોય, પણ જ્યારે એ જીવ પોતાના સ્વરૂપ વિષે શુદ્ધ દૃષ્ટિએ વિચાર કરશે ત્યારે તેને આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે ભિન્નતા જણાશે નહિ, પણ એકતા જ જણાશે આ પ્રમાણે હે ! જીવ ! તુ તારુ નિજ સ્વરૂપ જો નિજ સ્વરૂપ જોવાથી 'તુ પરમાત્માનુ જ રૂપ છો' એમ

તને જણાશે. તું અને પરમાત્મા એક જ છો પણ પુદ્ગલોના ભ્રમમાં પડી જઇને તું એ વાત ભૂલી ગયો છે, તું ભગવાન પાર્શ્વનાથના શરણે જઇ તારા નિજસ્વરૂપનો વિચાર કરીશ તો તારા આત્મામાં અને પરમાત્મામાં શુદ્ધ નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ કાંઇ અંતર નથી એ તને સ્પષ્ટ જણાશે; કેવળ ઉપાધિને કારણે જ અંતર પડી રહ્યું છે.

"વહેમી ભય માને જથા રે, સૂને ઘર વૈતાલ;
ત્યોં મૂરખ આતમ વિષે રે, માન્યો જગ ભ્રમજાલ."

જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, "હે જીવ ! તું અને પરમાત્મા નિશ્ચયનયની દૃષ્ટિએ એક જ છો, કાંઇ અંતર નથી, પરંતુ જે પ્રમાણે વહેમી માણસ સૂના ઘરમા ભૂતની કલ્પના કરે છે અને પોતાની ભૂતની કલ્પનાથી જ ભય પામે છે, તેજ પ્રમાણે તું પણ તારી કલ્પનાના ભયને કારણે જ પરમાત્માથી દૂર જઇ પડ્યો છે. તું ભગવાન પાર્શ્વનાથના શરણે જા તો તારાં બધાં ભ્રમો મટી જશે. તું પાંચ ભૂતના પ્રપંચમા પડી રહ્યો છે અને તે કારણે જ ભગવાનથી દૂર જઈ પડ્યો છે. જો તું આ પ્રપંચમાથી નીકળી જા તો પછી પરમાત્મા પણ તારાથી દૂર ન રહે. તું ચૈતન્ય છે. ચૈતન્ય થઈને તું કયા ભ્રમમાં પડી રહ્યો છે ? અને તારા ધર્મને કેમ ભૂલી રહ્યો છે ? વિચાર કર, કે જડ પદાર્થો પણ પોતાનો ધર્મ-સ્વભાવ છોડતા નથી. પૃથ્વી ગંધમય છે, પાણી રસમય છે, પવન સ્પર્શમય છે, અગ્નિ તેજોમય છે, અને આકાશ અવકાશમય છે. આ જડ પદાર્થો પણ પોતપોતાના ધર્મમાં સ્થિર રહે છે તો પછી તું ચૈતન્ય થઇને પણ પોતાના ધર્મને કેવી રીતે ભૂલી રહ્યો છે તેનો વિચાર કર. શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે,

न वण्णे न गन्धे न रसे न फासे ।

અર્થાત્—આત્માને કોઇ પ્રકારનો વર્ણ નથી, તેને ગંધ નથી, તેને રસ નથી, તેમ કોઈ પ્રકારનો તેને સ્પર્શ નથી. તે એ બધાથી રહિત છે. આ પ્રમાણે હે જીવ ! તું તારા નિજસ્વરૂપનો વિચાર કેમ કરતો નથી ? નિજસ્વરૂપ વિષે વિચાર કરતાં તને જણાશે કે, "કર્મને કારણે, બહારની ઉપાધિને કારણે હું પરમાત્માથી જુદો થઈ રહ્યો છું, પણ જો હું કર્મરૂપ ઉપાધિને નિજસ્વરૂપ સમજીને દૂર કરી નાખું તો પરમાત્મારૂપ બની શકું છું."

જ્ઞાનીજનો કોઇ પણ વસ્તુને 'કેવળ ઉપરથી જ જોતા નથી પરંતુ તેના વાસ્તવિક રૂપને પણ જુએ છે. વસ્તુનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ તેમની સમજમા આવી જાય છે તો તેને હમેશાને માટે હૃદયમાં સ્થાન આપી દે છે અને પછી તેનો કદાપિ ત્યાગ કરતા નથી. આ જ સાચું સમકિત છે. વસ્તુના સ્વરૂપને કોઇ પણ સમયે, કોઈ પણ કારણે ન ભૂલવું એજ સમકિત છે.

જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, હે જીવ ! તું અનંતકાળથી કર્મના સારા-નરસા ફલને ચાખતો આવ્યો છે છતાં તું નિજસ્વરૂપને જાણી શકયો નથી અને તેથી તને કશો લાભ પહોંચ્યો નથી; માટે તું નિજસ્વરૂપ જાણવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કર.

પરમાત્માની પ્રાર્થનાનો જે ઉદ્દેશ બતાવવામાં આવ્યો છે તે ઉદ્દેશને શાસ્ત્રમાં અનેક રીતિએ બતાવવામાં આવ્યો છે શાસ્ત્રમા જે કાંઈ કહ્યું છે તે બધાની સમજમા આવી

શકતું નથી તેને સમજવા માટે તો કોઇ સદ્‌ગુરુના શરણે જવું જોઇએ સદ્‌ગુરુના શરણે જવાથી જ શાસ્ત્રની વાતો બરાબર સમજમા આવી શકે છે અને એ કારણે જ સદ્‌ગુરુની જે પ્રશંસા કરવામા આવી છે તે અસ્થાને નથી. જો સદ્‌ગુરુના શરણે જઇ શાસ્ત્રમા કથિત્ રહસ્યને સમજો તો એક દિવસ એવો જરૂર આવશે કે, જે દિવસે તમે આત્મ-સ્વરૂપને સમજી શકશો, અને જ્યારે આત્મસ્વરૂપને સમજી જશો ત્યારે આત્મ કલ્યાણ થવામા પણ વાર લાગશે નહિ.

જે વાત આત્મસ્વરૂપ જાણવા માટે શાસ્ત્રમા કહેવામા આવી છે તે જ વાત બીજાં શાસ્ત્રોમા પણ સ્યાદ્‌વાદની દૃષ્ટિએ જોતા જોવામા આવશે. પ્રત્યેક વાત સ્યાદ્‌વાદની દૃષ્ટિએ જોવામા આવે તો જ તેનું રહસ્ય સમજમા આવી શકે છે.

અન્ય ગ્રંથોમા પણ લખ્યુ છે કે, આત્મા અને પરમાત્મા એક છે પણ ઉપાધિને કારણે તેમા ભિન્નતા આવી ગઈ છે છાન્દોગ્યોપનિષત્‌મા કહ્યું છે કેઃ—

"अथ एष सम्प्रसादो अस्माच्छरीरात् समुत्थाय परं।
ज्योतिरुपं सम्पद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यत एव आत्मैवेतिच" ॥

જીવ અને આત્મા એક છે કે ભિન્ન ભિન્ન છે એવો પ્રશ્ન ઉભો થાય છે. શુદ્ધ નયની દૃષ્ટિએ જીવ અને આત્મામા કાઇ અંતર નથી પણ એક જ છે પરંતુ વ્યાખ્યા કરતા એ બન્નેને ભિન્ન ભિન્ન કહેવામા આવ્યા છે. કહ્યુ છે કે —

"अट्ठकम्मं पासबद्धो जीवो संसारचारये ठाई।
अट्ठकम्मपासमुक्को आया शिवमंदिरं ठाई ॥"

અર્થાત્—જ્યા સુધી આઠ કર્મોથી જીવ બંધાએલો રહે છે ત્યા સુધી સંસારમા તે જીવને 'જીવ' કહે છે, પણ જ્યારે તે આઠ કર્મોથી મુક્ત થઇ જાય છે ત્યારે તે જ જીવ શિવપુરીમા રહેનાર આત્મા છે.

આ પ્રમાણે જીવ અને આત્મા વચ્ચે ભેદ બતાવવામા આવ્યો છે. આ જ વાત ઉપનિષત્‌મા પણ બતાવવામા આવેલ છે કે જ્યારે આ જીવ પરપદાર્થોમા આનંદ માને છે ત્યારે તે સમ્પ્રસાદ જીવ છે પણ જ્યારે તેને એવું ભાન થાય છે કે, હું પરમ જ્યોતિર્મય આત્મા છુ ત્યારે તે શરીરનો અધ્યાસ છોડી પરમજ્યોતિરૂપ બની જાય છે. આ પ્રમાણે જીવ પોતાનો વિકાસ સાધે છે, તેને અમે આત્મા કહીએ છીએ.

આ પ્રમાણે ઉપનિષતનું કથન પણ એજ છે કે, આઠ કર્મોનો ત્યાગ કરી જે શિવ-પુરીમા જાય છે તે જ આત્મા છે આ પ્રમાણે તેમા આત્મા અને પરમાત્માની એકતા અને ભિન્નતા બતાવવામા આવેલ છે. જીવમાથી આત્મા થાય છે અને આત્મા એ જ પરમાત્મા છે જેટલા સિદ્ધો થયા છે તેઓ બધા જીવમાથી નીકળીને જ બન્યા છે માટે જીવને શિવ બનાવવા માટે ઉપાધિઓનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

હવે આ જ વાત અનાથી મુનિના ચરિત્રદ્વારા સમજાવું છુંઃ—

અનાથી મુનિનો અધિકાર—૩૮

અનાથી મુનિએ રાજાને કહ્યું કે, પરવસ્તુ ઉપર અધિકાર જમાવવો એ જ અનાથતા છે અને પરવસ્તુની માલિકીનો ત્યાગ કરી આત્મસ્વરૂપને સમજવું એ જ સનાથતા છે.

કોઈ અનાથ બનવા ચાહતું નથી. બધા સનાથ બનવા ચાહે છે પણ સનાથ બનવા માટે યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ. જેમકે તમે સ્વરાજ્ય મેળવવા ચાહો છો પરંતુ તમારામાં સ્વરાજ્ય મેળવવાની યોગ્યતા છે કે નહિ તે જુઓ! તમે સ્વરાજ્ય તો ચાહો છો પણ તમો વિલાયતી દવા, વિલાયતી વસ્ત્રો, વિલાયતી ચીજોથી દૂર રહ્યા છો કે નહિ? જો નહિ તો પછી શું તમે સ્વરાજ્યને યોગ્ય બન્યા છો! આ પ્રમાણે જ્યારે તમે વ્યાવહારિક સ્વતંત્રતા મેળવવાને માટે યોગ્ય બન્યા નથી તો પછી આધ્યાત્મિક સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે કેટલી યોગ્યતા મેળવવી જોઇએ તેનો વિચાર કરો!

મતલબ કે, તમે સનાથ બનવા તો ચાહો છો પણ સનાથ કેવી રીતે બની શકાય તે પણ જુઓ. જે કોઈ પુરૂષ પોતે પરવસ્તુનો ગુલામ બનવા ચાહતો નથી કે પરવસ્તુ ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવવા ઇચ્છતો નથી તેજ સનાથ છે. જો તમે સનાથતાની આ વ્યાખ્યાને તમારા હૃદયમાં સ્થાન આપશો તો તમારું સાંસારિક જીવન વ્યર્થ નહિ જતાં સુખદાયક બની જશે.

રાજા શ્રેણિકે અનાથી મુનિને ઋદ્ધિ બતાવીને કહ્યું હતું કે, "મારી પાસે આટલી બધી ઋદ્ધિ છે અને હું હાથી, ઘોડા તથા રાજ્યનો સ્વામી છું છતાં આપ મને અનાથ કેમ કહો છો?" પણ મુનિએ પોતાની અનાથતા બતાવીને રાજાને કહ્યું કે, "હે રાજન્! તું જે ચીજોને કારણે પોતાને સનાથ સમજે છે તે ચીજોને કારણે તું સનાથ છે કે અનાથ તેનો વિચાર કર.

"હે રાજન્! તારી પાસે ઘોડા હોવાને કારણે તું સનાથ છો એમ કેમ કહી શકાય. એ તો તારી નિર્બળતા છે કે તું ઘોડાની સહાયતા લે છે. માટે ઘોડાને કારણે તું સનાથ નહિ પણ વધારે અનાથ બન્યો છે!"

"વળી, હે રાજન્! તું કહે છે કે મારી પાસે ઘોડા ઉપરાત હાથીઓ પણ છે એટલે હું અનાથ નથી પણ હે રાજન્! જ્યારે ઘોડાથી અનાથતા ન મટી તો હાથીઓદ્વારા સનાથતા કયાંથી આવી શકે? ઘોડાની અપેક્ષા હાથીએ તને વધારે અનાથ બનાવ્યો છે. તો પછી તું એવું અભિમાન શા માટે કરે છે કે, મારી પાસે હાથી ઘોડા હોવાને કારણે હું સનાથ છું?"

"વળી, હે રાજન્! તું એમ કહે છે કે, 'મારી પાસે આટલું બધું રાજ્ય છે, આટલા બધા ગામો છે, તો પછી હું અનાથ શાનો?' પણ હે રાજન્! તું રાજપાટ હોવાને કારણે પોતાને સનાથ સમજે છે પણ તું તેનેજ કારણે અનાથ છો. આ પ્રમાણે હે રાજન્! તું જે પરપદાર્થોને કારણે પોતાને સનાથ સમજે છે તેજ પરપદાર્થોને કારણે તું અનાથ બની રહ્યો છે."

અનાથી મુનિ કહે છે કે, "હે રાજન્! સંસારના બધાં પદાર્થો આ પ્રમાણે અનાથ બનાવે છે, સનાથ બનાવતા નથી. હે! રાજન્! તું કહે છે કે મારી આજ્ઞા આખા રાજ્યમાં વર્તે છે તો પછી હું અનાથ શાનો? પણ હું પૂછું છું કે, તારી આજ્ઞા તારા શરીર ઉપર પણ ચાલે છે કે નહિ તે જો. જો તારી આજ્ઞા તારા શરીર ઉપર ચાલતી નથી અને તારી આજ્ઞાનું પાલન કર્યા વિના જ તારા કાળા વાળ સફેદ થઈ જાય છે, દાંત પડી જાય છે, આંખનું તેજ ઓછું થઇ જાય છે અને શરીરની શક્તિ ઓછી થઈ જાય છે તો પછી તારી આજ્ઞા બીજે બધે ઠેકાણે વર્તે છે એમ કેમ કહી શકાય અને 'મારી આજ્ઞા બધા માને છે એટલે હું સનાથ છું' એમ પણ કેમ કહી શકાય?"

મુનિના આ કથન ઉપર તમે પણ વિચાર કરો કે, આ શરીર તથા સંસારના પદાર્થો જુદાં છે અને આ આત્મા પણ જુદો છે. જો આ પ્રમાણે તમે શરીર અને આત્માને ભિન્ન માનીને કાર્ય કરશો તો, સંસારનો વ્યવહાર તમે છોડી નહિ શકો તો પણ, તમને બહુ આનંદ મળશે.

અનાથી મુનિએ જ્યારે સંપૂર્ણ હિંસાનો ત્યાગ કર્યો હતો ત્યારે જ તેઓ પ્રાણીમાત્રના નાથ બની શકયા હતા. આ ઉપરથી એવો પ્રશ્ન થાય છે કે, અનાથી મુનિની માફક જે સંપૂર્ણ હિંસાનો ત્યાગ કરે તેને તો સનાથ કહી શકાય, પણ જેઓ હિંસાનો સર્વથા ત્યાગ કરી શકયા નથી એવા સમદૃષ્ટિ કે શ્રાવકોને કેવા કહેવા? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, શ્રાવક કે સમદૃષ્ટિ, આત્મા અને શરીરને ભિન્ન માની આત્મભાવમાં મગ્ન રહે છે અને પોતાને સંસારના પદાર્થોને કારણે સનાથ માનતા નથી એટલા માટે તેઓ અનાથતાથી મુક્ત જ છે. રાજા શ્રેણિક પણ સાધુ થયા ન હતા પણ સમદૃષ્ટિ જ રહ્યા હતા છતાં તે અનાથ રહ્યા ન હતા; કારણ કે તેમણે અનાથી મુનિનો ઉપદેશ સાંભળી સાંસારિક પદાર્થોને કારણે હું સનાથ છું એવું માનવું છોડી દીધું હતું. આ પ્રમાણે સમદૃષ્ટિ સાંસારિક પદાર્થોને અનાથતાના કારણભૂત માને છે, એ કારણે તેઓ અનાથતાથી મુક્ત થઈ જાય છે. સમદૃષ્ટિનું લક્ષણ બતાવતાં કહ્યું છે કે:-

"ભેદ વિજ્ઞાન જગ્યો જિન કે ઘટશીતલ ચિત્ત ભયો જિમ ચંદન;
કેલિ કરે શિવ મારગમેં જગમાંહિ જિનેશ્વર કે લઘુનન્દન.
સત્ય સ્વરૂપ સદા જિનકે પ્રકટયો અવદાત મિથ્યાત્વ નિકન્દન;
શાન્ત દશા જિનકી પહિચાની કરે, કર જોરી બનારસી વંદન."

"સ્વાર્થ કે સાચે પરમારથ કે સાચે ચિત્ત,
સાચે સાચે બૈન કહે સાચે જૈનમતી હૈ.
કાહુ કે વિરુદ્ધ નાહિં પરજાય બુદ્ધિ નાહિં,
આતમગવેષી ન ગૃહસ્થ હૈ ન જતી હૈ.
સિદ્ધિરિદ્ધિ વૃદ્ધિ દીસે ઘટમેં પ્રકટ રૂપ,
અન્તરકી લચ્છિ સોં અજાચિ લખપતિ હૈ,
દાસ ભગવન્તકે ઉદાસ રહે જગતસે,
સુખિયા સદૈવ ઐસે જીવ સમકિતી હૈ."

સમદષ્ટિ એમ જ વિચારે છે કે, અમારું લક્ષ્ય તો સંસારમા રહેવાનું નથી પણ આત્મ-સ્વરૂપ પ્રકટ કરવાનું છે. જે પ્રમાણે પનિહારી હસતી અને વાતો કરતી માથે બેડું ઉપાડી ચાલી જાય છે પણ તેનું લક્ષ્ય તો માથા ઉપર ઉપાડેલા બેડા ઉપર હોય છે તે જ પ્રમાણે સમદષ્ટિ શ્રાવકો સંસારના કામો કરવા છતા પણ તેમનુ લક્ષ્ય તો સંસારનાં પ્રપંચોમાથી નીકળવાનું જ હોય છે. એટલા માટે સમદષ્ટિ અને શ્રાવકો અનાથ નહિ પણ સનાથ જ છે.

અનાથી મુનિએ રાજા શ્રેણિકને અનાથ-સનાથની જે વ્યાખ્યા સમજાવી તે વ્યાખ્યા સમજીને રાજા વિચારવા લાગ્યો કે, મેં આ મુનિને નાથ થવાનું કહી ગંભીર ભૂલ કરી છે, હું આ મહાત્માનો નાથ થવા તૈયાર થયો એ મારી ભૂલ હતી. આ પ્રમાણે રાજાએ પોતાની ભૂલનો સ્વીકાર કર્યો અને જ્યારે હું પોતે અનાથ છું તો પછી હું તેમનો નાથ કેવી રીતે બની શકું એમ માન્યું. આ પ્રમાણે તમે પણ પરપદાર્થોને કારણે અનાથતા છે એમ માનો અને તે અનાથતાને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરો તો પણ તેમા તમારું કલ્યાણ રહેલું છે. હવે સનાથ કેમ બની શકાય એ વાત સુદર્શનની કથાદ્વારા કહું છું:—

સુદર્શન ચરિત્ર—૩૮

સિપાઈઓ સુદર્શનને પકડી રાજાની પાસે લાવ્યા. રાજાને બધી હકીકત સિપાઈઓએ કહી સંભળાવી. રાજા આ હકીકત સાભળી વિચારવા લાગ્યો કે, સુદર્શન શેઠદ્વારા આવું દુષ્કર્મ થાય એ સંભવિત જ નથી. કારણ કે,

> કંચન ઉપર કીટ લગે કિમ, સૂર્ય કરે અંધકાર,
> ચંદ્ર આગ વર્ષાવે તથાપિ, શેઠ ચલે ન લગાર. ॥ ધન૦ ૭૭ ॥
> પાસ બુલા યોં નરપતિ પૂછે, કહો કિમ બિગડી બાત,
> અગર સત્ય મૈં બાત કહૂઁ તો, હો માતા કી ઘાત. ॥ ધન૦ ૭૮ ॥

જેમ કોઈ કહે કે, સોના ઉપર કાટ ચડયો છે, સૂરજે અંધકાર ફેલાવ્યો છે કે ચંદ્રમા આગ વરસાવે છે; આ વાત ખોટી છે. છતા કોઈ દૈવપ્રયોગથી એમ બની પણ જાય પણ શેઠ મારા મહેલમાં દુરાચાર કરવા આવે એ વાત તો કદાપિ સંભવે નહિ. છતા આ વાત કેમ બની એ જાણવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે શેઠ જ્યા બેઠા હતા ત્યા રાજા ઉપાસકની જેમ જઈ તેમને કહેવા લાગ્યા કે, "શેઠ! આજે તમે ફંદામાં કેમ ફસાઈ ગયા? અને મારા મહેલમાં કેવી રીતે પહોચી ગયા! જો કે, હું સારી રીતે જાણું છુ કે તમે ધર્માત્મા છો એટલે તમારાથી આવું દુષ્કૃત્ય બની ન શકે છતાં ન્યાયની દષ્ટિએ વાસ્તવિક વાત શું છે તે મને જણાવો કે જેથી મને નિર્ણય કરવામા મુશ્કેલી ન પડે. તમે તો મારી રજા લઈને પૌષધવ્રત ધારણ કર્યું હતું તો પછી તમે મહેલમા કેવી રીતે આવી ગયા એ હું જાણવા ચાહું છુ, માટે મને વાસ્તવિક વાત કહો કે જેથી મારી શંકાનું પણ સમાધાન થાય અને હું એ વાતનો ન્યાય પણ આપી શકું."

રાજાનું કથન સાંભળી શેઠ વિચારવા લાગ્યા કે, "રાજાને તો મારા ઉપર વિશ્વાસ છે એટલે જો હું સાચી હકીકત બધી કહીશ તો રાજા રાણીને દંડ અવશ્ય આપશે; પરંતુ

રાણીને મેં ઇશ્વરની સાક્ષીએ માતા તરીકે સ્વીકારેલ છે તો મારા કારણે માતાસ્વરૂપ રાણીને દુઃખ પહોચે એ ઠીક નથી. એટલા માટે જે સંકટો માથે પડે તેને સમતાપૂર્વક સહન કરી લેવાં પણ માતાની વાત પ્રકટ કરી તેમને દંડ અપાવવો એ ઠીક નથી.

"પુન્ય પાપ જો કિયા હૈ મૈંને, વે હૈં મેરે સાથ;
મૌન રહે નહીં બોલે સેઠજી, નરપતિ સે કુછ બાત ॥ ધન૦ ૭૯ ॥

પુણ્ય–પાપનો સાધારણ વિચાર તો બધા કરી શકે છે પણ પુણ્ય–પાપનો તાત્વિક વિચાર તો કોઈક જ કરે છે. ઇષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થવી એ પુણ્યનું ફલ અને અનિષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થવી એ પાપનું ફલ માનવામા આવે છે. આ દૃષ્ટિએ વિચારતાં જો શેઠ મૌન રહેશે અને રાજા તેને દંડ આપશે તો શું તે પાપનું ફલ માનવામા આવશે ! શેઠ સમજી શક્યો હતો કે, જો હું મૌન રહીશ તો રાજા તરફથી મને દંડ પણ મળશે અને મારી ઉપર કલંક પણ આવશે; પણ જો હું મૌન બેસી ન રહું અને બધી સત્ય હકીકત કહી દઉં તો મારું અનિષ્ટ પણ થશે નહિ અને મારી ઉપર કલંક પણ ચડશે નહિ.

જો આ પ્રમાણે સુદર્શને પુણ્ય–પાપનો ઉપલક દૃષ્ટિએ વિચાર કર્યો હોત તો તે મૌન ન સેવતા બધી હકીકત રાજાને કહી દેત, પણ તાત્વિક દૃષ્ટિએ પુણ્ય–પાપનો અર્થ જાણતો હતો, એટલા માટે તેણે મૌન સેવવાનું જ યોગ્ય ધાર્યું.

શાસ્ત્ર કહે છે કે, પુણ્ય–પાપનો વ્યાવહારિક અર્થ જુદો હોય છે અને પુણ્ય–પાપનો તાત્વિક અર્થ પણ જુદો હોય છે. શાસ્ત્રાનુસાર ગ્રન્થોમા કહ્યું છે કેઃ—

सुहासुहभावजुत्ता, पुण्णपावं अणुहवंति खलु जीवा।

અર્થાત્—શુભ ભાવથી આત્મા પુણ્યવાન થાય છે અને અશુભ ભાવથી આત્મા પાપવાન થાય છે. આ કથનાનુસાર જ પુણ્ય–પાપનું ફલ જોવું ઠીક છે. શેઠે પુણ્યનું વ્યાવહારિક ફળ ન જોતા તાત્વિક ફળ જોયું. તેમણે વિચાર કર્યો કે, મારા મૌનને કારણે મને જે દંડ મળશે અથવા મારી નિંદા કે અવહેલના થશે તે મારા પુણ્યને વધારનારી હશે. આ પ્રમાણે તે બીજાના કહેવાથી પુણ્ય–પાપ માનતો નથી પરંતુ પોતાના આત્માની સાક્ષીએ જ પુણ્ય–પાપ માને છે આ પ્રમાણે પુણ્ય–પાપ વિષે પૂર્વાપર વિચાર કરી તે રાજાના કહેવા છતા પણ મૌન જ રહ્યો; પણ મહેલની ઘટના વિષે કાંઈ બોલ્યો નહિ. તે તો એમ જ વિચારતો હતો કે મારું પુણ્ય–પાપ તો મારી સાથે જ છે, જે થવાનું હશે તે થશે.

મતલબ કે, દ્રવ્ય પુણ્ય અને ભાવ પુણ્યની વાત જુદી છે. લાખો રૂપિયાનું દાન દઈ દેવું તો સરલ પણ કહી શકાય પણ આવા સંકટના સમયે મૌન ધારણ કરી ક્ષમા રાખવી બહુ જ મુશ્કેલ છે. શું આ ઓછા પુણ્યનું કારણ છે ! સાચું પુણ્ય કે પાપ પોતાના અધ્યવસાયથી જ થાય છે, બહારના કામોથી થતા નથી. આ પ્રમાણે દ્રવ્ય પુણ્ય–પાપ અને ભાવ પુણ્ય–પાપ એ બન્ને તદ્દન જુદા જુદા છે.

શેઠ વિચારતો હતો કે, હું મૌન રહીને પુણ્ય કરું છું, તો પછી મારે કોઈપણ પ્રકારના દંડથી શા માટે ડરવું જોઇએ. હું તો કોઈપણ ભોગે માતાને સંકટમાંથી બચાવવા ચાહું છું. આ જ મારી હૃદયગત ભાવના છે. આ ભાવનાને કારણે જો મને કોઇ પ્રકારનું દુઃખ થાય તો મારે સહેવું જોઇએ. એ દુઃખ તો મારા માટે પુણ્ય જ છે. મારી સાથે પુણ્ય કે પાપ જ આવશે, બીજું કાંઇ નહિ આવે! એટલા માટે મારે મૌન સેવવું એ જ યોગ્ય છે.

રાજા શેઠને વારંવાર પૂછતો હતો કે, વાસ્તવિક વાત શું છે તે કહો, પણ વારંવાર પૂછવા છતાં જ્યારે શેઠ કાંઇ ન બોલ્યો ત્યારે રાજા શેઠને કહેવા લાગ્યો કે, તમે કાંઈ વિચારતા નથી કે મારા માથે કેવી જવાબદારી છે! એક બાજુ તો હું તમારા ઉપર વિશ્વાસ કરું છું અને બીજી બાજુ રાણી તમારા ઉપર અભિયોગ ચલાવી રહી છે; આવી અવસ્થામા જો તમે મૂંગા બેસી રહેશો તો હું ન્યાય કેવી રીતે આપી શકીશ! અને જો હું આ વાત વિષે કાંઈ નિર્ણય આપી નહિ શકું તો લોકો એમ જ કહેશે કે, પોતાની રાણીના અભિયોગનો પણ રાજા નિર્ણય આપી ન શકયો, માટે વાસ્તવિક વાત શું છે તે કહો."

> **બહુત પૂછને પર નહીં બોલે, જબ નૃપ જાની સાચી;**
> **આયે મહલ નિજ નાર દેખને, વો સુતી ખૂંટી ખાંચી. ॥ ધન૦ ૮૦ ॥**
> **બાંહ પકડ નૃપ બેઠી કીની, બોલી રીસ ભરાય;**
> **ધિક્ હૈ તુમરે રાજપાટ જહાँ, લંપટ વણિક વસાય. ॥ ધન૦ ૮૧ ॥**

આ પ્રમાણે રાજાએ શેઠને બહુ કહ્યું પણ માતાને દંડ મળશે એ વિચારથી શેઠ કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ. સુદર્શનને વારંવાર પૂછવા છતા મૌન બેસી રહેલો જોઈ રાજાને મનમા સંદેહ પેદા થયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે, વાસ્તવિક વાત શું છે તેનો પત્તો કેવી રીતે લગાવવો? આ શેઠ તો કાંઈ બોલતા નથી. મારે મહેલમાં જઈ આ વાતની તપાસ કરવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે મહેલમાં ગયો. ત્યા જઈ સિપાઇઓને પૂછ્યું કે, "તમે શેઠને કયાથી પકડયા? સિપાઇઓએ જવાબ આપ્યો કે, અમે શેઠને અહીંથી પકડયા. રાજાએ ફરી તેમને પૂછ્યું કે, શેઠ કઇ બાજુએથી અહીં આવ્યા હતા? સિપાઈઓએ કહ્યું કે, એની તો અમને ખબર નથી. અમે તેમને આવતા જોયા નથી. મહેલમા કેવલ રાણીની પૂજાની ધામધૂમ હતી. આ સિવાય બીજું અમે કાંઈ જાણતા નથી."

સુદર્શનને પકડી સિપાઈઓ રાજાની પાસે લઈ ગયા ત્યારબાદ અભયા રાણી અને પંડિતા વચ્ચે ઘણી વાતચીત થઈ હતી. પંડિતાએ રાણીને કહ્યું કે, "મેં તો મારું કામ બરાબર કર્યું હતું પણ તમે તમારું કામ બરાબર બજાવી શકયા નહિ. તમે આખરે તે વાણિયાથી હારી જ ગયા હવે તમે સમજી ગયા ને કે તે વાણિયો કેવો પાકો છે!" અભયાએ જવાબ આપ્યો કે, "ભલે હું તેનાથી હારી ગઈ પણ તેને પકડાવી પણ કેવો દીધો!" પંડિતાએ કહ્યું કે, એમાં શું થયું? હું તો હોશિયાર ત્યારે જ માનું કે જ્યારે તું તેનું આ

સંસારમાં અસ્તિત્વ જ રહેવા ન દે! જો તું એટલું પણ કરી ન શકી તો તો કપિલાએ તારા માટે જે કાંઈ કહ્યું હતું તે સત્ય સિદ્ધ થશે."

અભયાએ કહ્યું કે, "જુઓ તો ખરા! હું તેને ગાદીમાં કેવી રીતે રગદોળું છું." રાજા રાણીના મહેલમાં આવ્યો. રાજા મહેલમા આવે છે એ સમાચાર સાંભળતાં જ રાણી ઢોંગ કરી કપડું માથે ઓઢી સુઇ ગઈ. રાજાએ મહેલમા આવીને પૂછયું કે, "રાણી કયાં છે?" પંડિતા તો ત્યા હાજર જ હતી તેણીએ ઉત્તર આપ્યો કે, "તે તો ઓઢીને પડી છે! તેનું દુઃખ તો જોઈ શકાતું નથી."

રાજા રાણીની પાસે ગયા અને તેને ઉઠાડવા લાગ્યા, પણ તે ઢોંગ કરીને પડી હતી એટલે ઝટ ઉઠે ખરી? રાજાએ તેનો હાથ પકડી બેઠી કરી, અને આમ કેમ સુતી પડી છો એમ પૂછયું. મેં તને ઉઠાડવા માટે આટલો બધો પ્રયત્ન કર્યો છતાં પણ કેમ ન ઉઠી? રાજાનું આ કથન સાંભળી રાણી તાડૂકીને કહેવા લાગી કે, મહારાજ! આપના રાજ્યશાસનમાં અને આપના ક્ષાત્રત્વમાં ધૂળ પડી કે આપના નગરનો એક સાધારણ વાણિયો આવો લંપટ કે તે મહેલમા ઘુસી જાય! તમારા રાજ્યશાસનના પ્રબંધમાં ધૂળ પડી કે, આટલું બધું અંધેર તમારા રાજ્યમાં ચાલે છે.

> **દેખો યહ મમ ગાત, વણિકને કૈસે મારે હાથ;**
> **શીલ રખ્યો મૈં નાથ, ઔર તો બિગડી સારી બાત. ॥ ધન૦ ૮૨ ॥**
> **મૈં જીવું યા શેઠ જીવેગા, નિશ્ચય લેવો જાન;**
> **સુન નારીકે વચન રાયકે, મનમેં આઈ તાન. ॥ ધન૦ ૮૩ ॥**

રાણી રાજાને કહેવા લાગી કે, "મહારાજ! શું કહું! વાત કહેતા મારી જીભ ઉપડતી નથી. આ મારા શરીર ઉપર નજર કરી જુઓ કે તેણે મારા શરીરની કેવી હાલત કરી છે? આ કપડા જુઓ' તેને પણ કેવા તોડી ફાડી નાખ્યાં છે! વધારે શું કહું? ટૂંકામા એટલું જ કહું છું કે, આપની અને પૂર્વજોની કૃપાથી જ હું મારા શીલની રક્ષા કરી શકી છુ. જ્યારે એ નીચ વાણિયાએ મારી સાથે આવો દુર્વ્યવહાર કર્યો તે વખતે મેં એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે, કા તો આ વાણિયો જીવે અને કા તો હું જીવું. કાં તો મને તલવારથી ઠાર કરો અને કા તો એને દંડ આપો. બસ! મારી આ જ પ્રાર્થના છે.

રાણીની આ વાત સાંભળી રાજા વિચારવા લાગ્યો કે, મારે હવે શું કરવું! શેઠ તો કાંઇ બોલતો નથી અને રાણી આમ કહે છે હવે વાસ્તવિક વાત શુ છે એનો નિર્ણય કેવી રીતે કરવો? સંભવ છે કે, આ બધી કપટજાળ આ રાણીએ બીછાવી હોય અને એ જ કારણે તે ઢોગ કરી મેળામાથી પાછી આવી હોય અને પુતળાને લઈ–મૂકી જવાના બહાને એ શેઠને ઉપાડી મંગાવ્યો હોય! પણ શેઠ પોતાના વ્રતમા દૃઢ રહ્યો હોય અને એ કારણે તેનો પ્રાણ લેવા આ તૈયાર થઈ હોય! સ્ત્રીઓ પોતાના થોડા સ્વાર્થને માટે પણ સંસારનું અહિત કરી શકે છે; એટલે વાસ્તવિક વાત શું છે તે કોણ જાણે?

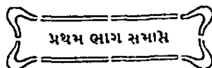
સ્ત્રીઓની માફક પુરુષો પણ પોતાના થોડા સ્વાર્થને માટે સંસારનું અહિત કરી બેસે છે. સ્ત્રીઓએ પુરુષો ઉપર કેટલા અત્યાચારો કર્યાં અને પુરુષોએ સ્ત્રીઓ ઉપર કેટલા

અત્યાચારો કર્યા એનો ઇતિહાસ જોવામાં આવે તો પુરુષોનો જ અન્યાય-અત્યાચાર વધારે જોવામાં આવશે.

એક પદ્મિની રાણીના કારણે અલાઉદ્દીન બાદશાહે કેટલા માણસોની કતલ કરાવી નાંખી હતી અને કેટલી બધી સ્ત્રીઓને એ કારણે અગ્નિમાં પ્રાણાહુતિ આપવી પડી હતી! ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ રાજા સિદ્ધરાજે રાયખેંગારની રાણી અને જસમા ઓડણીને માટે કેવો અત્યાચાર-અન્યાય કર્યો હતો તે તો સૌ જાણે છે.

કોઈ વ્યક્તિની જે નિંદા કરવામાં આવે છે તે વ્યક્તિની નહિ પણ એ વ્યક્તિમાં રહેલા વિકારની નિંદા જ છે. જો તેઓમાં વિકાર ન હોય તો નિંદા કરવાનું કોઈ કારણ નથી.

રાજાની સમક્ષ પંડિતા વગેરે રાણીની દાસીઓએ પણ રાણીનો પક્ષ લઈ ઘણી વાતો કરી. રાજા આ વાતો સાંભળી વિચારમાં પડી ગયો કે, વાસ્તવિક વાત શું છે તેની કાંઈ ખબર પડતી નથી. હવે રાજા આ મામલાને પંચ સમક્ષ કેવી રીતે મૂકે છે અને પંચ લોકો તેનો કેવો નિર્ણય આપે છે; તે વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

શુદ્ધિપત્ર

પાનું	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨	૨	સાતગ	સાતમી
૩	૧૫	माम्	मम
૩	૧૯	છે	છો
૪	૧૬	ચાદ	ચાર
૪	૧૮	ध्यातम्	ध्मातम्
૫	૧	विधून्	विधूर्
૭	૩૪	વિચારનો	વિચારતો
૧૩	૧૩	सज्ञायाणं	संजयाणं
૧૩	૧૪	अणुसिड्ढी	अणुसिट्ठिं
૧૩	૨૫	એ	એમ
૧૫	૨૮	મારી	હું
૧૭	૧૨	અને	(કાઢી નાખો)
૨૩	૫	ધમ	ધર્મ
૨૪	૩૦	ઉપય	ઉપેય
૨૫	૧૫	पल्लाहयच्चमि	पलाइयच्चंमि
૩૪	૧૩	प्रभूप०	पभूय०
૩૮	૭	ઠેરે	સરે
૪૪	૩	બધો	(કાઢી નાખો)
૪૯	૪	રતલામ	જલગામ
૭૩	૩૬	પદર્થોનો	પદાર્થોનો
૮૨	૨૧	સાદ	શબ્દ
૯૬	૨૩	સમભાવપૂર્વક	(કાઢી નાખો)
૧૦૫	૧૯	प्रभूय०	पभूय०
૧૨૦	૫	ખીલો	ખેરનો ખૂંટ
૧૨૨	૨૪	तस्मिन्	त्वस्मिन्
૧૪૪	૩૦	શકતોન થી	શકતો નથી.
૧૮૭	૧૮	વિવાહ કરવો એ કાઇ પાપ નથી, પણ એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે.	વિવાહ કરવો એ કામ વ્યભિચાર જેવુ પાપ નથી પણ અપેક્ષાકૃત એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે.
૧૯૧	૪	.षिम्दर्यांनयो	षिम्दयंनयो
૧૯૯	૩૦	छिन्दन्ति	छिन्दन्ति
૧૯૯	૩૦	शाखाणि	शखाणि

પાનું	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૫૦	૧	વે ભી	વહેમી
૨૫૦	૮	कुबुद्धि रेपाम्	कुबुद्धिरेपा
૨૬૪	૧૭	निजलाभ०	निंजलाभ०
૨૬૪	૧૭	श्रेयस्यतद्वचनया	श्रेयस्य तद्वचनया
૨૬૮	૨૨	समजोवासगा	समणोवासगा
૨૭૩	૧૭	नय	न य
૨૭૯	૬	प्रतिफलंतिन	प्रतिफलति न
૨૮૧	૧૦	नायमनाम	नायमनाय
૨૮૧	૧૧	पासाओमे	पासाओ मे
૨૮૧	૧૧	किट्टइ	फुट्टइ
૨૮૨	૨૨	લોકા	લોભે
૨૮૨	૩૩	મ	મેં
૨૮૩	૨૦	વાડ	છોડ
૩૦૫	૨૩	महाभयाणी	महाभयाणि
૩૧૨	૨૭	અપોય	અપોગ
૩૨૦	૨૮	मुत्रे	मुझे
૩૨૧	૪	सयामणो	सया मणो
૩૨૧	૧૪	राजापत्नी	राजपत्नी
૩૨૧	૧૫	पंच माता उच्यते	पञ्चैते मातरः स्मृताः
૩૨૩	૩	નિવમૂં	નિવમૂં ન
૩૨૪	૨૦	આત્મભાવ	અનાત્મભાવ
૩૩૧	૧૧	कल्पान्त काल मरुता चलिता चलेन	कल्पान्तकालमरुता चलिताचलेन

